VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

11-ASIS TOMAS

PIRMA KNYGA

NAUJOJI LIETUVIŲ LITERATŪRA

I dalis

Lietuvių
literatūros ir
tautosakos
institutas

VILNIUS 2008

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

TRYLIKA TOMŲ

Lietuvių
literatūros ir
tautosakos
institutas

VILNIUS 2008

UDK 888.2.2
Mi-156

Parengė ir paaiškinimus parašė
DAIVA KRIŠTOPAITIENĖ

Redaktorė
DAIVA KRIŠTOPAITIENĖ

Dailininkas
VYTAUTAS VALIUS

Leidimą parėmė
LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008
© Sudarymas, paaiškinimai Daiva Krištopaitienė, 2008

ISBN 978-9955-698-58-6 (11 tomas)
ISBN 5-415-004971-1 (bendras)

Autoriaus žodis

Šių knygų nepavadinau naujosios mūsų literatūros istorija, pamatęs, kad ne visą čia nagrinėjamą medžiagą galėsiu imti vien istoriniu atžvilgiu. Mano darbas apims tik apie 50 metų mūsų literatūros gyvenimo laikotarpį, kurio antroji pusė yra dar taip gyva, kad padaryti iš jos istoriją dar niekaip negalima. Ankstyvesniojo priešaušrinio laikotarpio smulkus nagrinėjimas neįeina į šių knygų uždavinį, ir aš tą laikotarpį čia imu tik schematiškai, konspektyviai, kiek tai reikalinga vėlesniems reiškiniams suprasti ir vertinti. Duodamas nors ir schematinį pakrikusios to laikotarpio literatūros vaizdą, pabandžiau paieškoti joje išvidinio sąryšio ir meninių bei idėjinių literatūros pradų, nes jeigu tokių pradų visiškai nerastume, tai, mano nuomone, nebūtų reikalo tuos raštus nei literatūros istorijoj, nei jos apžvalgoj liesti. Tą pat tenka pasakyti ir apie „Aušros" gadynės mažesniųjų rašytojų kūrybą. Ir ją aš stengiausi susieti viena kita gija, juo labiau, kad jos įtaka tautai buvo jau gana žymi. Dėl to nepašykštėjau vietos supažindint skaitytoją bent su kai kuriais „Aušros" poetais, šiandien jau nebeskaitomais, bet anuomet vieninteliais mūsų literatūros kūrėjais. Iš viso, literatūros reiškinius stengiausi vertinti reliatyviu, su epochos charakteriu suderintu matu.

Į tai aš noriu atkreipti dėmesį ypatingai tų skaitytojų, kurie mano, kad literatūros vertenybė esti nesikeičianti, visiems

laikams galiojanti, arba kad literatūros istorijoj turime minėti vien „vertingus“ ir „gražius“, „įdomius“ kūrinius šių dienų prasme. Tokių kūrinių ir pasaulinėj literatūroj yra, palyginti, ne daugiausia, o mūsiškėj – visai maža. Bet literatūros mokslui, ypač istorijai, yra svarbus kiekvienas kūrinys, kuris kada nors bent kokiu atžvilgiu buvo gyvas: buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią visuomeninę mintį, davė pradų tolimesnei raidai. Šitaip žiūrint suprasmėja ir gauna reikšmės daugelis tokių autorių ir raštų, kurie šiandien yra jau nebeskaitomi ir nebeįdomūs.

Nagrinėjamų šiose knygose reiškinių artumas, gilesnės laiko perspektyvos stoka gerokai varžo kiekvieno mūsų literatūros istoriko bei kritiko darbą. Tas varžymas juo įkyriau jaučiamas, juo labiau artėjame į dabarties laikus. Nėra nusistojusių sprendimų, nėra laiko išbandytų vertybių. Tatai daro įtakos ir darbo metodui, ir knygų pobūdžiui. Yra būtinas reikalas šalia istorinio, kur tai galima, reiškinių traktavimo, leistis į kritikos nagrinėjimus bei teoretinius samprotavimus. Dėl to ir mano veikale kai kurių autorių kūrybos nagrinėjimai išauga plačiau negu leistų darni knygų proporcija, dėl to ir tie skyriai išviršiniai atrodo tarsi paskiros monografijėlės.

Nors ir nevadinu šio savo darbo literatūros i s t o r i j a, vis dėlto rūpėjo man duoti naujosios mūsų literatūros išsivystymo vientisą vaizdą. Dėl to aš vengiau ne per gausius autorius ir jų raštus dar labiau smulkinti vadinamomis kryptimis, srovėmis, grupėmis. Man atrodo, kad mūsų literatūros kryptys neturi aiškaus pobūdžio, jos eina lygiagrečiai. Dėl to, man atrodė, kad bus tiksliausia pasekus natūralia, chronologine mūsų literatūros raida, pasitenkinus paprasčiausiu suskirstymu žanrais:

apysakininkai, poetai, dramaturgai. Vėlesnėj literatūroj ir šis suskirstymas, rodos, nebus galimas. Skaitytojas pastebės, kad ir chronologinė tvarka tėra išlaikyta tik pačiais stambiausiais bruožais – rašytojų kartoms išskirti; visa to ar kito rašytojo kūryba, nors ji tęsėsi kartais nuo „Aušros“ ligi mūsų dienų, yra nagrinėjama vienoj vietoj. Kitaip neišvengtume per didelio smulkinimo ir pamestume autoriaus kūrybos visumos vaizdą.

Šiose knygose aš stengiausi surinkti visus žinotinus mūsų naujosios literatūros faktus. Aiškinau ir vertinau juos, kaip man atrodo, gana atsargiai. Vis dėlto šis darbas nėra vadovėlis mokytis, bet skirtas ir platesniam skaitytojų ratui.

Žinodamas, kad ankstyvesnioji mūsų literatūra šiandien nėra mėgiama, ne visa nė prieinama, aš laikiau būtinu reikalu supažindinti skaitytoją su jos temomis, nagrinėjamais klausimais, vaizduojamuoju gyvenimu ir motyvais; nevengiau kiek ilgėliau sustoti ties kai kurių veikalų turiniu, fabulomis, siužetais. Aš norėjau, kad bent iš šios apžvalgos skaitytojas patirtų, kuo mito, kuo rūpinosi naujosios mūsų literatūros ankstyvesnysis laikotarpis. Be to, man rūpėjo, kad visokios išvados, visoki to laiko literatūrą liečią samprotavimai bei apibendrinimai būtų pagrįsti realiais literatūros gyvenimo duomenimis, derintųsi su jų svoriu, verte bei pobūdžiu. Mūsų kritikoj ir literatūros moksle kartais pasireiškiąs palinkimas į apriorizmą, į per toli siekiančias išvadas, į abstrakcijas, į sunkiai suvokiamas paraleles, nors ir gali sudominti savo originalumu, bet retai kada įtikina. Tokis metodas tėra leistinas literatūriniuose škicuose bei etiuduose laisvomis temomis, bet ir čia tegali būti vaisingas tik neatitrūkęs nuo realių savos literatūros pagrindų.

Šiose knygose senesniųjų veikalų citatos yra bent kiek taisytos, priartintos prie šių dienų literatūrinės kalbos. Man svarbu buvo, kad skaitytojas jas suprastų ir geriau pamatytų jų literatūrinę vertę. Moderninti senųjų raštų kalbą jau yra bandyta visos eilės chrestomatijų ir skaitymo knygų redaktorių. Juk šiandien niekas nebesimoko ir nebecituoja „Anykščių šilelio“ arba Daukanto raštų tarmiškai.

Numanydamas, kad šiame mano darbe yra daug spragų ir netobulumų, aš iš anksto esu dėkingas visiems tiems, kurių pastabomis galėsiu pasinaudoti antrajai, jei bus reikalinga, šių knygų laidai.

V. Mykolaitis-Putinas

I. XIX AMŽIAUS PRIEŠAUŠRINIO LAIKOTARPIO PALIKIMAS

Naujosios lietuvių literatūros istoriją ir apžvalgą pradėsime nuo „Aušros“, tačiau pirmiausia tenka mesti žvilgsnis į priešaušrinį XIX a. laikotarpį ir prisiminti, kas tuo metu jau buvo literatūrai laimėta ir kokių pradų įdiegta tolimesniam jos augimui. Be šito pati „Aušra“ nebūtų suprantama, nes ir šio pirmojo, kaip priimta manyti, tautinės minties organo pasirodymas nebuvo koks staigus sporadinis reiškinys arba revoliucinis šuolis, bet nuosakus evoliucinis tautos sąmonės prasiskleidimas, prasidėjęs daug anksčiau ir jau gerokai pasireiškęs pirmoje XIX amžiaus pusėje. Jau ir tuo metu tautos sąmonė augo, stiprėjo ir reiškėsi visa eile rašytojų – poetų ir prozininkų, kurių mintys, šūkiai, visa tautinė patriotinė ideologija daugeliu atžvilgių sutampa su „Aušros“ rašytojų ideologija, o kartais sudaro jos pagrindą. Taip pat ir visuomeninis gyvenimas „Aušros“ ir poaušrio gadynėj vystėsi iš tų pagrindų, kuriuos nutiesė baudžiavos panaikinimas 1865 metais.

Nesileisdami čia į gilesnius XIX a. priešaušrinės literatūros tyrinėjimus, susidarykime bent konspektyvinį sintetinį to laikotarpio literatūros vaizdą.

Priešaušrinė XIX amžiaus mūsų literatūra yra tokia negausi ir skurdi, kad ją vertindami, mes tik su dideliu vargu galime taikyti dailiosios kūrybinės literatūros mastą. Ji mums yra brangi dėl to, kad rašyta lietuvių kalba, kad skatina mylėti savo praeitį, kalbą, kraštą ir žmones, žodžiu, kad rodo,

jog ir anais laikais lietuvių tautos sąmonė buvo gyva. Tačiau meniško kūrybiškumo joje turime visai nedaug. Ne literatūros menui to laiko raštai gaminti. Retas priešaušrio rašytojas svajojo savo raštus spauda paskelbti. Ir tie raštai buvo gaminami visai atsitiktinai, be aiškaus tikslo, be platesnių užsimojimų, be tarpusavinio susižinojimo. Jie tad nesudaro vienos srovės, vieno kolektyvaus sąmoningo darbo, bet atrodo vieniši, kaip klajojančios liepsnelės pilkoje to amžiaus ūkanoje. Žemaičių bajorų poezija prieš spaudos uždraudimą yra beveik privataus pobūdžio ir platesnių tautos sluoksnių nepasiekė. Karštos Antano Baranausko dainos tryško iš religinio entuziazmo, o ir tos plačiau tautoj nuskambėjo jau tik „Aušros" laikais. Simano Daukanto didžiulio darbo vaisiai pasirodė taip pat tiktai „Aušros" šviesoj. Vyskupo Valančiaus organizuotas veikimas reiškėsi daugiau bažnytinėj-dorovinėj plotmėj. Išimties nesudaro nė populiariausi poetai Antanas Strazdelis, Antanas Vienažindys ir Kajetonas Aleknavičius. Ir jie, lygiai taip pat kaip ir daugelis kitų, kuria negudrias savo dainas vien tik sau ir savo artimiesiems, vargu ar nusimanydami, kad tos dainos paklius kada nors į literatūrą, ir apskritai, ar lietuvių tauta susilauks kada nors savo literatūros. Šitie pusiau darbiniai, pusiau žaismininiai XIX amžiaus raštai rodo, kad to meto lietuvių šviesuomenėj nebūta bent kiek aiškesnių politinių visuomeninių ir kultūrinių idealų bei siekimų, nekalbant jau apie estetinius meno ir literatūros idealus. Geresnieji tautos sūnūs tesugebėjo pareikšti save esą lietuviai ir sukurti labai primityvišką tėvynės meilės ideologiją, pagrįstą praeities idealizavimu ir teoretiniu lietuvių kalbos išpažinimu. Namie, privatiniame gyvenime, savo reikalams tų pačių rašytojų dažniausiai var-

tota lenkų kalba, nes XIX amžiaus mūsų literatūrą gaubia dar bajoriškos tradicijos, neleidusios visu aiškumu įsisąmoninti lietuvių tautos skirtingumo, individualių savybių ir tų tikslų, kurių ji turi siekti, kovodama dėl savo teisių.

Nors priešaušrinės gadynės raštai didele dalimi nebuvo gaminami literatūros tikslams ir nesudaro bent kiek aiškesnio literatūrinio sąjūdžio, vis dėlto šiandien surankioję tuos raštus, galime suskirstyti juos bent į penkias literatūrines grupes: patriotinę, visuomeninę, liaudiškai gamtinę, individualinę ir didaktinės prozos raštų grupę. Čia pat tenka pastebėti, kad didaktinio atspalvio randame taip pat ir visoj to laikotarpio poezijoj.

1. Patriotinė grupė

Akstinas, pažadinęs XIX a. lietuvių literatūrą, o ypač patriotinę poeziją, buvo Vilniaus universiteto įtaka ir svetimtaučių – lenkų, rusų vokiečių susidomėjimas lietuvių tautos praeitim ir kalba. Tado Čackio veikalas „Apie Lietuvos ir lenkų teises“ (1801)[1], Ksavero Baužo-Bohusz'o etiudas „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“[2] (1806), Jokimo Lelevelio, Ignoto Onacevičiaus, Ignoto Danilevičiaus, Juozo Jaroševičiaus[3] istoriniai raštai, Adomo Mickevičiaus poezijos pirmiausia paskatino žemaičių bajorus, dar nepamiršusius lietuvių kalbos, taip pat susidomėti savo krašto kalba ir senove. Lietuviškąjį literatūrinį sąjūdį skatino ir protegavo žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis[4] (vyskupavęs 1801–1838).

Palikdami nuošaliai visus kitus raštus*, stabtelkime ties patriotine to laikotarpio poezija.

Pirmiausia čia priklauso žemaičių bajorų patriotiniai eilėraščiai: Dionizo Poškos „Mūsų verksmų valandoj", „Užrašas Stanislovui Poniatovskiui, karaliui lenkų", „Sena daina historinė žemaičių", „Gromata pas Tadeušą Čackį", „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje" (vertimas Šahino)[5], Silvestro Valiūno „Birutė", Simano Stanevičiaus „Žemaičių šlovė"[6] ir Antano Baranausko patriotinės dainos. Iš tų raštų jau galima suvokti patriotinės to laiko lyrikos idėjinius pradus. Žemaičių bajorų ir Baranausko lyrikoj jie bus gerokai skirtingi.

Svarbiausias žemaičių bajorų patriotizmo šaltinis – tai garbinga lietuvių tautos senovė, praeitis. Visi jie senovę garbina ir ją idealizuoja. Dėl to žemaičių bajorų poezija dažnai vadinama romantizmu, nors iš tiesų stiliaus, formos ir nuotaikos atžvilgiu ji yra ne tiek romantinė, kiek pseudoklasinė ir sentimentalinė. Remdamiesi senove, bet gerai jos nepažindami, Valiūnas ir Poška susidaro savotišką lietuvių tautos sąvoką. Pirmasis lietuviais laiko latvius, o antrasis net ir estus. Jiems ne tik „užnemunietis", „aukštaitis" ir „žemaitis", bet taip pat ir „lietuvis", ir „žemaitis" painiojasi kaip tos pačios kategorijos parūšys.

Kai nėra aiški lietuvio sąvoka, nėra aiškus nė jos išskyrimas iš kitų tautų. Vis dėlto pirmieji XIX amžiaus mūsų patriotai skiria lietuvius ne tik nuo rusų, kas savaime suprantama, bet ir nuo lenkų, kas tuo metu buvo ne taip jau lengva. Dionizas Poška Lietuvos žlugimą laiko unijos su lenkais vaisiumi:

*Apie tai žr. prof. M. Biržiškos „Mūsų raštų istorija", II leidimas.

Dabar, kad buitis tavo su lenkais lyginta,
Lygiai tu ir tėvystė tavo sutrupinta.
Kad ant lakštos pasaulio nėr lenkų, nė tavęs,
Kas tur taip kietą širdį, kad nebūt dūsavęs?
(„Dūmojimas“)

O Valiūnas, susirūpinęs lietuvių kalbos grynumu, nurodo Poškai, kad į lietuvių kalbą ne tik lotynų, bet ir vokiečių, ir lenkų „daug žodžių primišo“.

Tačiau vyriausias žemaičių bajorų romantinės ideologijos punktas – tai garbingos senovės aukštinimas. Lietuva buvusi plati ir galinga, lietuviai, pasak Poškos, kirto sprandą ir skitui[7], ir kryžiokui, o „Pruts, Tyrs, Dunojus jų saitus dėvėjo“. Iš tokios garbingos senovės sugretinimo su menka dabartim kyla poetams patriotams romantiškas skausmas:

Tarp gulyklų (griuvėsių) klajodamas atėjūns iš tolo
Klausiu kame? Kur dingo? Regit patys uolą.
Senų amžių gailesys širdį tur suspaustą,
Ant kapų jūsų verkiu, dieną, naktį raustu.
(„Dūmojimas“)

Bet kaip vėliau „Aušros“ poetams ir Maironiui, taip dabar žemaičių romantikams tas skausmas žadina ne nusiminimą, bet pasiryžimą kovoti ir patriotinį entuziazmą. Minėtinas tokio optimizmo pavyzdys, savotiškas himnas, tai Simano Stanevičiaus 1823 m. parašyta „Žemaičių šlovė“. Poetas džiūgauja, kad šauniam Vilniaus mieste žemaičiai sutartinai sujudo taisyti „ką amžiai pagadino“, kad atgijo tėvų garbė ir kalba, kad prisikėlė Ringaudo, Mindaugo, Gedimino, Algirdo ir Kęstučio šlovė, kad užtekėjo šviesi saulė, ir „šimtabalsis garsas“ skelbia pasauliui:

Veizėk, sviete nusiminęs,
Kas ten šiaurėj atsitiko:
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko.

Kitas pagrindinis žemaičių romantikų patriotinės ideologijos punktas, gimtosios kalbos aukštinimas, artimai susijęs su senovės garbinimu. Reikia esą mylėti „liežuvį", kuriuo, pasak Poškos, kalbėjęs Odakras[8], Mindaugas, Kęstutis, Algirdas, Vytautas ir Jogaila. Lietuvių kalbos (prigimto žemaitiško liežuvio) propagandai rašomi literatūriniai laiškai eilėmis, kaip Poškos Tadui Čackiui, kunigaikščiui vyskupui Giedraičiui arba Valiūno laiškas Dionizui Poškai, rašančiam lietuvišką žodyną. Visos tos propagandos argumentai menkesni, kaip kadaise Mikalojaus Daukšos „Postilės" prakalbos, ir suvedami į šį pagrindinį, suformuluotą Dionizo Poškos:

Garbink tėvišką kalbą ir anos kalbrėdą,
Nes prigimto liežuvio nemokėti gėda[9].

Jei dar prisiminsime, kad pirmosios XIX amžiaus pusės mūsų poetai skelbė vienybės reikalą ir aštriai peikė nutautėlius, kurie, išsižadėję savo garbingų prabočių, pamiršo gimtąją kalbą, tai ir turėsime visus svarbesniuosius žemaičių romantizmo patriotinės ideologijos punktus. Griežtesnių opozicinių obalsių prieš lenkus ir rusus, taip pat ir konkretesnių tautos likimo bei kultūros klausimų ši ideologija dar nekelia. O dėl rusų, tai Dionizas Poška ne tik nekelia jokių revoliucinių šūksnių, bet aiškiai pataikauja carui, rašydamas du eilėraščiu: „Balsas prie Dievo dėl užlaikymo dienų Aleksandro imperatoriaus" ir „Rauda po gailingo smerčio Aleksandro Pirmojo, imperatoriaus visos Rosijos". Vilniaus universiteto revoliuci-

nės idėjos tuo metu (1824, 1825 m.), matyt, dar visai nebuvo pasiekusios D. Poškos, ar bent prie jo nepritapusios.

Simanas Daukantas žemaičių bajorų patriotinę ideologiją pagilina ir duoda jai stiprius pagrindus, savo istorijos raštuose atkurdamas tos garbingos senovės vaizdą. Tą patį uždavinį vykdė Narbutas, Kraševskis[10] ir kiti lenkiškai rašiusieji, kurių raštai pasklido plačiau negu Daukanto. Bet mūsų žemaitis istorikas ankstyvojoj patriotinėj literatūroj minėtinas dar ir dėl to, kad ne vien lietuviškai rašė, bet, kad idealiai gražiomis spalvomis piešdamas garbingą senovę, faktinai prieš akis turi skurdžią dabartį ir kiekvieną dabarties neigiamybę stengiasi atsverti atitinkama praeities teigiamybe. Tik paskaitykime, kaip jis aprašinėja senovės lietuvių būdą, papročius, darbus, žaidimus, išvaizdą ir jų karštą tėvynės meilę. Tokiu būdu Daukanto atkuriama garbinga senovė skaitytojo sieloj įsisąmonina kaip aukštas sektinas idealas, ir dėl to istoriniai Daukanto raštai gauna gilios auklėjamos prasmės.

Žemaičių bajorų patriotinė lyrika yra išaugusi savam krašte ir atvaizduoja nors dar negilią ir nedrąsią, bet vis dėlto jau susitelkusią mintį, kad lietuvis – žemaitis savo tėvynėj turi atbusti, sąmonėti ir būti sau žmogus. Šitokios minties nerandame Kiprijono Juozo Zabičio-Nezabitauskio (1778–1837)[11] eilėse. Zabitis-Nezabitauskis yra vienintelis mūsų literatūroj reiškėjas ir atstovas tos politinių emigrantų grupės, kuri po 1831 m. sukilimo buvo priversta bėgti į Vakarus ir susitelkė daugiausia Prancūzijoj kartu su tokiais pat lenkų emigrantais. Lietuvių emigrantuose iš pradžių čia pasireiškė šioks toks separatistinis judėjimas, ir jie įsteigė „Lietuvių draugiją" – „Towarzystwo Litewskie". Pirmykštis šios draugijos tikslas buvęs, tarp kitko, „kelti lietuvių tautybę,

skelbti spaudoj raštus, kurie aprašo Lietuvos papročius, jos civilizacijos laipsnį, tautinį būdą, dorinę gyventojų būtį, istorinius paminklus ir kitus dalykus"*. Tačiau jau kitais metais draugijos uždavinys kitaip suformuluotas, tarp kitko, „įtikinti Europą dėl tautos teisės į nepriklausomybę..., o ypatingai sujungti visas mūsų pastangas su jūsų". Draugija apėmė lietuvius ir ukrainiečius. Jai priklausė ne tik Adomas Mickevičius, bet ir Julius Slovackis[12]. Čia vėl turime reikalo su tradicine lenkiška lietuvio – litwino sąvoka, kurioj politinė jungtis su lenku nutrynė ar bent užtemdė ir tautinius etninius skirtumus. Juk ir A. Mickevičius skelbė, kad skirtumas tarp mozūro ir lietuvio esąs toks, kaip tarp dviejų brolių, kurių vienas vardu Vladislovas, o kitas Vytautas.

Zabitis, kadangi rašė lietuviškai, be abejo, tą skirtumą giliau jautė ir taip rašydamas reiškė savo kalbos ir tautos meilę. Jis yra parašęs nemaža. Jo „Eilavimas Liežuwiėja Létuwiszkai Žiamaitijszkamie apei Žijnia arba Istoryia buvvimuo Senuowies łaikuosia Letuwuos, Žiamaicziu yr Lanku Wiészpatistiés" yra vienas iš ilgiausių priešaušrinės gadynės eiliuotų rašinių. Deja, šito veikalo lietuviškoji ideologija tokia menka, kad jos, galima sakyti, ir visai nėra. Visas tas raštas – tai politiška lenkiška propaganda. Autorius pats ją taip nusako:

Yr visais liežuviais žinia tos draugystės
Aiškiai aprašyta lenkų viešpatystės,
Jūs tik, lietuvininkai, artojai malonūs,
Girdit tiktai šnekant apie ją valdonus,
Bet savo liežuvy jos knygų neskaitot,

*Aug. Janulaitis, „Kiprijonas Juozas Zabitis-Nezabitauskis", p. 60.

Dėl to lenkų vardo tarp savęs maž laikot.
*Tad dėl jūsų žinios ėmiaus čion rašyti.**

Toliau dėsto lietuvių kilmę ir istoriją, kol lietuviai

Ant galo su lenkais greta susitraukę,
Sudėjo Draugystę didžią ir garsingą!
O ta buvo mūsų Tėviškė meilinga.

Toliau vėl pasakoja Lietuvos ir Lenkijos praeitį, džiaugiasi plačiomis Lenkijos sienomis, aprašinėja valstybės sugriuvimą, visą kaltę suversdamas ant maskolių. „Eiliavime" randame dar tokius skyrius: 3) Metuose 1830 ir 1831 lenkų, Lietuvos, žemaičių ir gudų keltas subruzdimas, 4) Apie buvimą draugystės lenkų po valdžia maskolių caro, 5) Apie lenkus, po subruzdimo metuose 1830 ir 1831 daryto, svečiose žemėse vargstančius, 6) Giesmė giedanti brolių likusiųjų tėviškėje, tų vargstančiųjų po svietą, 7) Giesmė: atsakymas brolių vargstančiųjų po svietą, 8) Atsakymas prieš užmėtinėjimą lenkams nekantrybės, 9) Vaitojimas lenko, nustojusio tėviškės, 13) Giesmė, katrą giedoki pagal natą: Jeszcze Polska niezginęla[13]. Jau šitos vienos antraštės rodo, koki patriotiniai jausmai diktavo tuos rašinius. Žinoma, nebūtų prasmės daryti Zabičiui-Nezabitauskui priekaištų dėl jo lenkiškos orientacijos. Mums svarbu tik pažymėti, kad patriotinė jo ideologija yra žymiai menkesnė už tą, kurią konstatavome žemaičių bajorų raštuose. Lieka dar pažymėti, kad Zabičio raštai niekam jokios įtakos nedarė, nes gulėjo užmiršti lenkų

*Aug. Janulaitis, „Kiprijonas Juozas Zabitis-Nezabitauskas". Padidintas ir pataisytas atmušimas iš „Tautos ir Žodžio" V ir VI tomų, p. 85. Citatų tarmė ir rašyba mano pakeista.

bibliotekoj Paryžiuj. Juos atrado p. J. Gabrys[14] 1909 m. ir dalį paskelbė.

Dabar visus turime išspausdintus cituotoj A. Janulaičio monografijoj.

Atskirą, įdomų ir vertingą ideologiniu ir estetiniu atžvilgiu variantą patriotinėj XIX a. mūsų literatūroj sudaro Antano Baranausko lyrika. Atsirėmęs ne tik tėvynės meile, bet ir religija, jis skelbia atkaklų pasipriešinimą maskoliams ir šiuo atžvilgiu yra daug sąmoningesnis ir moderniškesnis už žemaičių bajorus.

Antanas Baranauskas savo poezijos pobūdžiu, nors ji sukurta dar prieš spaudos draudimą, jau visai priartėja prie naujųjų „Aušros" laikų angos. Ir tenka vien apgailestauti dėl tų aplinkybių, kurios užgniaužė jo poetinį talentą ir neleido peržengti tos angos slenksčio. Baranauskas, savo gyvenimu siekdamas toli šiapus „Aušros" (mirė 1902 m.), naujųjų laikų dvasios neįspėjo ir nesuprato. Įkvėptas „Anykščių šilelio", keliolikos dainų ir giesmių pluošto autorius blykstelėjo meteoru tamsiame Lietuvos danguj ir mūsų literatūrai žuvo negrąžinamai. Neliesime čia tų šešėlių, kuriuos meta ant vyskupo Baranausko jo nepalankus nusistatymas į jaunosios Lietuvos idealus, – mums Antanas Baranauskas – tai didelis priešaušrinės gadynės poetas patriotas.

Revoliucinis pasipriešinimas maskoliams, kaip buvo minėta, išskiria Baranauską iš kitų priešaušrinės gadynės poetų, tačiau nė jis dar nepajėgia iš savo dvasios išskleisti to veikslaus tautinio dinamizmo ir ekspansyvumo, kuriuo pasižymi „Aušros" rašytojai. Baranausko dainos, nors atrodo ir labai prieštaraujančios rusų priespaudai ir net maištingos, vis dėlto priklauso anai priešaušrinei statizmo gadynei, kuomet

negausi sąmoninga lietuvių šviesuomenė dar nesvajojo apie veiklų prarastų pozicijų grąžinimą, bet vos tegalėjo įstengti palaikyti bent tai, kas lietuvių tautai dar buvo likę. Klementas, Poška, Valiūnas, Stanevičius norėjo sulaikyti nuo tolimesnio nutautimo bajoriją, Valančius – gelbėti liaudies dorovingumą, Daukantas – palaikyti tautinę sąmonę praeities vaizdais, Baranauskas – parodyti, kad ir lietuvių kalba galima sukurti mickevičiškų poezijos grožybių. Bet visa tai yra statizmas pusiausvyros punkte, kurio tautinės ekspansijos pusėn neįstengė pastūmėti nė maištingoji „marselietė" „Nu, Lietuva, nu, Dauguva"[15]. Baranauskas šaukia nepasiduoti „žieminio gudo" valiai, tačiau kokia ateitis laukia mūsų, kaipo tautos, jis nebando spėti. Atsisveikindamas su Lietuva, tremtinio lūpomis jis abejoja:

Kaszin ar grįšiu – gal ten supūsiu
Žieminio gudo pusėj.
O jei ir grįšiu savo šalelėn,
Ašarėlėms papluksiu.

Gal rasiu vargus, nelaimes, bėdas,
Gal nebrasiu tėvelių.
Gal visa mano širdies paguoda
Bus ant šaltų kapelių...

Pasyvi rezignacija ir pasidavimas Dievo valiai žadina jį kovoti labiau, negu ateities laimėjimų viltis:

Kad tu, gude, nesulauktum,
Nebus kaip tu nori!
Bus kaip Dievas duos – ne tavo
Priesaikai nedori.

Ta atkakli kova su „sūnumi šiaurės“ turėjo du atžvilgiu: tautinį patriotinį ir bažnytinį-religinį. Antrasis atžvilgis Baranauskui, be abejo, daugiau rūpėjo negu pirmasis. Jisai tvirtai tikėjo ir drąsiai pranašavo, kad religiniam fronte kovą mes laimėsime, nes „mūsų širdys atsigavo šventu Dievo krauju“ ir „mes eldijoj Petro plaukiam“. Vadinasi, rėmės neklystamu Dievo apreiškimu. Tačiau apie tautos laimėjimą tautiniam-kultūriniam fronte apreiškimas nieko nesako, ir nematyt, kad Baranauskas jaustų šioj savo „Marselietėj“ pasitikėjimą šviesia tautos kultūros ateitimi. Jis kaip ir Vienažindys vien skundžiasi, kad „sūnus šiaurės“

Anei rašto, anei druko mums turėt neduoda,
Tegul, sako, bus Lietuva ir tamsi, ir juoda.

Vien iš randamų Baranausko giesmėse aliuzijų į garsią Lietuvos praeitį sunku iš tiesų spręsti apie realius, numatomus ateities žygius ir šviesias viltis. Tiesa, Baranauskas išdainavo ir apokaliptiškų pranašiškų posmų:

Pasbaigs giminių adyna,
Sutrupės pasaulė,
Svieto šviesa bus aptemus,
O tamsa, kaip saulė.

Nupuls kalnai, o slėneliai
Išsikels aukštybėn,
Visos galybės eis dulkėn,
Silpnumas galybėn.

Drebėk ir tu, sūnau šiaurės,
Krūvon susitraukęs,

Pats krisdamas pražuviman,
Mūsų neįtraukęs.

Bet šie posmai, žiūrint dainos konteksto, pranašauja ne tautos, bet Bažnyčios laimėjimą. Trys priešpaskutiniai poetiški giesmės posmai, kur autoriaus vaizduotėj kyla tremiamų į Rusijos gilumą mūsų brolių paveikslas, vėl stumte stumia į nusiminimą:

Ne taip skamba akmenėliai
Patkavom daužyti,
Kaip vaitoja mūsų broliai,
Šiaurėn nuvaryti.

Ne taip staugia platus plentas
Gniaužtas diližonais,
Kaip vaitoja mūsų žemė
Po svetimais ponais.

Ne taip puola drėgnas rūkas,
Kai dienelė švinta,
Kaip gausingai mūsų brolių
Ašarėlės krinta.

Ir baigiasi ši giesmė visai ne marselietišku, bet bejėgės rezignacijos kantičkiniu posmu:

Mielas Dieve, tarnams tavo
Duok šventą kantrybę,
O po kančių ant šio svieto,
Duok dangaus linksmybę.

Tiesa, šita Baranausko giesmė žadino ir kurstė poaušrinėj gadynėj ir patriotinius jausmus, bet vien dėl to, kad jau

patriotiškai nusiteikę jos giedotojai mokėjo transponuoti į patriotinę politinę plotmę tai, ką poetas jautė ir išreiškė religinėj bažnytinėj plotmėj.

Garbina senovę Baranauskas ir dėl to, kad tada Lietuva buvo plati ir galinga, o joje

Žmonės laimingi buvo turtingi,
Niekur nebuvo vergijos.

Bet ne vien dėl garbės ir galybės brangi yra Baranauskui senovė; ji, be to, dar ir doros, gražių papročių ir tradicijų saugotoja, ir jis skaudžiai sielojas, kad naujaisiais laikais lietuviai tų senovės papročių ir nešiosenos išsižada. Jaunos marčios esą, baisu ir pasakyti, nenori nešioti nuometų

Ir skarelėm mažom ryši be sarmatos –
Iš po jų palaidų plaukų žiupsniai matos!

Laikydamas senovę ir tautinius papročius dorovingumo saugotojais, Baranauskas tęsia Daukanto darbą ir net Duonelaičio tradicijas, kurių vėl naują suklestėjimą šiandien turime Vydūno moksle ir kūryboj. Bet vienu atžvilgiu išsiskiria Baranauskas iš visos patriotinės mūsų literatūros, tai būtent pernelyg jau dideliu palinkimu į lenkus. Baranauskui, kaip ištikimam Bažnyčios tarnui ir aplenkėjusio kunigų luomo nariui, garbingos lietuvių tautos praeity ypatingai skaisčiai švietė vienas taškas – krikščionybės priėmimas. Dėl to negalėtume daryti poetui priekaištų, jeigu jis lietuvių apkrikštinimo nebūtų laikęs lenkų nuopelnu ir jau visą gyvenimą likęs uoliu lenkiškosios kultūros ir net kalbos gynėju. Dėl to patriotinėje XIX amžiaus literatūros ideologijoje Baranauskas, agresingai nusiteikęs į maskolius, daro didelį žingsnį pirmyn,

bet pasiduodamas lenkų įtakai, nenorėdamas nuo jų atsiskirti ir išsižadėdamas savosios kultūros, žengia atgal. Atrodo, kad ir garbinga senovė miela jam tik dėl to, kad ji atvedė lietuvius į katalikiškos lenkystės prieglobstį.

Tačiau bene reikšmingiausias A. Baranausko patriotinis kūrinys – tai jo „Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva", parašytas 1859 m. Čia jaunas Baranauskas aštriu kritišku žvilgsniu perskrodžia vyriausią lietuvių tautos atsigavimo problemą: ko būtent labiausia reikia tautai, kad ji būtų laiminga, arba ant kokių pagrindų ji turi statyti savo gerovės ir kultūros rūmą? Šitie klausimai visai aiškiai iškilo daug vėliau – „Aušros", „Varpo" ir „Apžvalgos"[16] metu, bet kadangi jie yra esminiai, bendri, aktualūs visais laikais, tai ir daug anksčiau jie jau glūdėjo kiekvienoj tautinio gyvenimo kryžkelėj. Baranauskas pažiūrėjo į tas problemas sub specie aeternitatis[17] kaip dvasiškis, mistikas ir filosofas, ieškąs visų pradžių pradžios. Dėl to kritiškas klausimų nušvietimas išėjo įdomus ir teisingas, bet galutinis atsakymas – per daug abstraktinis, metafizinis, nesisiekiąs su konkrečiais gyvenimo reikalavimais.

„Pasikalbėjimo giesmininko su Lietuva" prasmė yra tokia: Giesmininkas-poetas klausia Lietuvą motinėlę, dėl ko ji tokia nuliūdus ir nelaiminga? Lietuvos atsakymas mums maždaug jau žinomas iš anksčiau minėtų Baranausko raštų: svetimi spaudžia Lietuvą, o jos vaikai meta senovės papročius, dorą gyvenimą, nori ponais būti ir lenda į svetimų „vierų" žabangas. Tad reikia juos vėl grąžinti į Dievo bažnyčią, į savus rūbus ir į savo kalbą. Be kitų pamokymų, poetas jau čia kelia didžiausios abnegacijos, klusnumo ir evangeliškos ubagystės reikalavimą: „Tegu meldžias, vargsta ir vargdieniais miršta. Tegu nieko taip neklauso, kaip Bažnyčios balso". Bet štai

Giesmininkas, suliepsnojęs Tėvynės meilės įkarščiu, prabyla patriotų romantikų žodžiais:

Imsiu Tavo žodį, savo širdin dėsiu,
Eisiu bėgsiu per ulyčias žmonėm sakinėsiu:
Kalbom iškalbėsiu, giesmėm išgiedosiu,
Išrašysiu gražiais žodžiais, per svietą paleisiu.

Prikelsiu senobę iš amžino miego,
Atgaivinsiu drąsius kaulus iš senelių kapo.
Seni drąsių kaulai sutrins prašalninkus,
Didžiavyriai Tave gelbės nuo devyniagalvio.

Tačiau Tėvynė į poeto norą atsiliepia liūdesio kupinais, beveik karčiais žodžiais. Jo karštos giesmės „pražvangės be skardo, kaip žvanguliai pievoj", seni amžiai nebegrįš, ir kaulai didžiavyrių nebeatsikels iš senelių kapo, nes

Kadai grįžo upė mario' nutekėjus?
Kadai grįžo šmaikščion rykštėn kelmas surietėjęs?
Kadai senas paukštis sugrįžo kiaušinin?
Kada ugnis įsikūrė iš pelenų dulkių?
Kadai grūdan grįžo išplaukėjus varpa?
Kadai grįžo rytų šonan saulė nenusėdus?

Baranauskas skeptiškai žiūri į tą idealizuojamą senovę, ir tolimesniuose Lietuvos žodžiuose randame pirmą tautinio patriotinio romantizmo pagrindų kritiką:

Tu netrošk, sūneli, sugrąžint senobės:
Nes senobėj maža laimė, o didžios nedalios.
Buvo daugel drąsmės, buvo didžiavyrių,
Bet man' graužė svetimieji, lyg devyniagalvis.

Žmonės krauju prausės, o pelenais tręšė,
Kietu guoliu viduj laužo su žvėrim dalijos.
Buvo didžiavyriai, bet mažesnius spaudė,
Ir laisvingus mano vaikus pamušė vergijon.

Be to, dar kas ypač grėsė Baranauską nuo senovės, tai kad tada žmonės, „Sutvertojaus nepažinę, garbino jo darbus". Taip pasmerkęs per didelį senovės idealizavimą, „Anykščių šilelio" autorius randa labai gražių motyvų pateisinti išmintingam praeities-senovės branginimui:

„Vakarykščia krykščia – šiandieninė šnypščia" –
Vakarykščia Dievo meilė – šiandieninės bėdos.
Tėveliai per amžius nelaimes kentėjo,
Ką priėjo, ko patyrė, vaikeliams paliko.

Ir sužėlė mokslas, lygiai girios medis;
Išleisk sulą senų amžių – džius, kaip medis džiūsta.
Senobiniai amžiai – šito medžio šaknys,
Mūsų amžiai – liemuo, šakos, o rytdiena – lapai.

Liemuo šaknis žinda ir žaliuoja lapais,
Visa krūvon žiedus krauna ir stiprina vaisių.
Be lapo nežydi ir vaisiaus neduoda,
O be sulos neišsprogsta, o be šaknų griūva.

Bet Baranauskas taip pat nuneigia ir pozityvizmą. Kai Giesmininkas, nusikreipęs nuo praeities, sakosi norįs rūpintis tik dabartim ir ateitim, norįs duoti lietuviams mokslus, kad jie išmoktų dirbti, susikurtų gerovę, sočiai valgytų, laisvėj vaikus auklėtų ir patys „pilni laisvės patogumo" padoriai žmonėtųsi, Motina Lietuva visa tai rūsčiai atmeta ir pasmerkia. Nereikia, sako, trokšti mokslų, nes „daugel yra sviete mokslo sugadinto:

galvą temdo, širdį aušo, užumuša dūšią“. Nereikia trokšti nei didelio turto, nes jis ištvirkina. Nereikia trokšti nei didelės laisvės, nes „lietuviai vergijoj per amžius išbuvo – kitos šalys laisvėj buvo, dabar jų nebėra“... Žodžiu, šioj žemėj nieko nereikia trokšti, o prašyti „meilės, tiktai meilės“. Tada niekis būsią visi prispaudimai, lietuvių širdys sutapsią į vienybę:

Nors bus žmonėm vargų, bet bus širdy Dievas,
Visuos darbuos padorybė, visoj žemėj laimė.
Nors pūs žiemys vėjas su vakarų krušom,
Nors bus kūnams nepatogu, bet bus ramu dūšioms.

Tiesa, filosofiniu religiniu požiūriu vertindami šitą Baranausko iškeltą meilės dėsnį, nieko negalėtume jam prikišti, tačiau dinaminiame kūrybos darbe, apimančiame daugeriopas gyvenimo sritis, jis yra per daug bendras. Tas asketiškas visų žemės troškimų paneigimas tuo metu buvo ne tik per ankstyvas, bet ir iš viso žalingas. Jau ir taip į pasyviškumą ir kvietizmą linkusią užguitą tautą nevalia dar labiau migdyti vien pomirtinės laimės ir dieviškos meilės pažadais. Lietuvis visa siela turi trokšti ir mokslų, ir turtų, ir žemės, ir laisvės, ir visko, ko tik žmogus žemėje gali pasiekti. Ne tik trokšti, bet dėl viso to grumtis ir kovoti. Kitaip jis bus parblokštas ir pavergtas su visais savo kilniais padangiškais idealais. Filosofo ir poeto idealisto uždavinys turėtų būti tuos troškimus ne naikinti, bet auklėti, derinant su aukštesniaisiais, tegu ir pomirtinės laimės, ir Dievo meilės idealais. Baranausko kūryboje tokio tautinės energijos kurstymo dar nėra. Ne veltui jis – ūkanotos priešaušrinės gadynės poetas.

„Aušros“ metu ir vėliau iš jos išaugusioj literatūroj praeities garbinimas pasieks aukščiausią laipsnį. Be visos eilės

mažųjų poetų, to laikotarpio viršūnėje atsistos Maironis, kurio poezijoj patriotinė ideologija bus išreikšta plačiausiai ir meniškiausiai. Pagrindinės XIX amž. poetų patriotų idėjos, kurias čia nurodėme, „Aušros" metu suskambės dar su didesniu patosu. Lietuvių tautos sąvoka aiškiai susikristalizuos. Žemaičiai, aukštaičiai, dzūkai, zanavykai, kapsai ir visi kiti tarminiai vienetai bus laikomi tos pačios nedalomos Lietuvos ir lietuvių tautos dalimis. Istorinė „Žečpospolitos" „litvino" sąvoka užleis vietą etnografinei lietuvio sąvokai, nors geografines etnografinės Lietuvos sienas ir tos gadynės patriotai bus linkę praplėsti kuo toliausiai. To irgi reikalaus tautinės garbės jausmas. Iš kaimyninių tautų lietuvių tauta bus aiškiai išskirta ir pastūmėta kovoti su jomis dėl savo teisių. Garbinga senovė taps galingu tautinio susipratimo veiksniu, sąmonėjimo ir kovos akstinu. „Aušros" laikotarpio mūsų rašytojai, poetai ir dramaturgai, ieškodami istorijoj savo kūriniams medžiagos, ieškos tiktai tėvynės meilę ir tautinę garbę žadinančių pavyzdžių. Pietario[18] „Algimantas", M. Šiaulėniškio[19] „Pilėnų kunigaikštis" ir Maironio patriotinė lyrika yra ankstyvesni tos rūšies kūriniai, o Maironio istorinės dramos – vėlyvojo tautinio idealizmo pavyzdžiai. Skaitydami tas dramas matome, kad net tokis aukštos kultūros ir stipraus talento poetas praeity ieško medžiagos ne kokioms sudėtingesnėms psichologinėms, dorovinėms, istoriosofinėms literatūros problemoms, bet vien tiktai tėvynės meilei kelti. Jokios istorinės perspektyvos, nei laiko, nei vietos kolorito tuose kūriniuose nerandame. Garbingos senovės aukštinimas ankstyvesniame poaušriniame laikotarpy bus taip giliai įsišaknijęs mūsų visuomenėj, kad net stipriausias pozityvizmo ir realizmo šulas Vincas Kudirka[20] suformuluos šūksnį, kurs lig šiol tebeskamba mūsų tautos

himne: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia“! Berods tuo metu kitokio stiprybės šaltinio lietuvių tautai nė nebūta.

„Aušros“ ir poaušrio patriotinės ideologijos raidą pažymėsime nagrinėdami to laikotarpio literatūrą*.

2. Visuomeninė grupė

19 amžiaus priešaušrinio laikotarpio visuomeninės poezijos grupę sudaro pora Antano Klemento eilėraščių, Dionizo Poškos „Žemaičių ir Lietuvos mužikas“ ir „Mužikėlio giesmė“, Antano Strazdo kai kurios dainos, Valerijono Zagurskio-Ažukalnio keletas posmų, Pranciškaus Savicko „Pustymai“ ir „Apsakymas“. Čia minimų raštų visuomeniškumas suprantamas pirmiausia tematiniu, idėjiniu atžvilgiu, maža tepaliečiant visuomeninę autorių padėtį. Kalbamasis laikotarpis per maža mums duoda medžiagos aptarti ir apibendrinti visuomeniniams skirtumams ir suvokti rašytojų atstovaujamiems luominiams interesams. Mums čia svarbu nurodyti ir pabrėžti tas negausias visuomenines idėjas, kurias randame to laiko mūsų literatūroj. Kaip pamatysime, tos idėjos beveik išimtinai liečia valstiečio baudžiauninko būklę ir jos santykį su ponu dvarininku. Kaimo ir dvaro santykius vaizduojančioji literatūra, taip puikiai pradėta Duonelaičio, XIX amžiuj atgyja kartu su visu kultūriniu lietuvių tautos sąjūdžiu ir didžiausio klestėjimo pasiekia poaušriniame laikotarpy.

* Be to, žr. mano straipsnį „Garbinga senovė literatūroj ir praeities skriaudos tikrovėj“, „Darbai ir Dienos“, III knyga.

Sunki valstiečio baudžiauninko būklė jau XVIII amžiuj kelia susidomėjimo Vakarų Europos literatūroj. Lietuvoj Vilniaus universitetas, pažangiųjų humanistinių idėjų skleidėjas, ir kartu plintąs romantizmas auklėja šviesuomenėj demokratiškumą, domėjimąsi liaudies gyvenimu ir užuojautą jos vargams. Adomo Mickevičiaus baladės ir „Vėlinės" yra ryškiausias tokio liaudiškumo pavyzdys. II „Vėlinių" dalies scena prie koplyčios, kur pasirodo žiauriai baudžiama pikto negailestingo pono vėlė, tegalėjo būti įkvėpta to laiko humaniškų, demokratinių, ponų sauvalią ir baudžiavą smerkiančių idėjų.

Negalima tikrinti, kad senesnioji žemaičių bajorų karta jau buvo Vilniaus universiteto idėjų įtakoj, bet vis dėlto modernioji laiko dvasia bus ir juos bent kiek palietusi. Jeigu vyriausio iš jų Antano Klemento (1756–1823) liaudiškos simpatijos ir baudžiauninko užuojauta kelia įtarimų, tai Dionizas Poška (1760–1831)[21] savo pusiau verstiniu iš lenkų kalbos „Žemaičių ir Lietuvos mužiku" bus pareiškęs visai aiškių, nors ir platoniškų simpatijų valstiečiui baudžiauninkui. Pakeltu tonu, retorišku stiliumi jis kreipiasi į tą mužiką, „skruzdėlę, nežinančią, kas tai yra tingėti", vadina jį „penėtoju giminių", „viso gero tėvystės sargu rūpestingu" ir kitokiais kilniais, bet pačiam mužikui mažai suprantamais vardais. Ir savo, ir paties mužiko lūpomis poetas stengiasi vaizdingai ir įspūdingai apsakyti jo darbus ir vargingą gyvenimą. Bet, žinoma, negi galima reikalauti iš taikaus provincijos dvarininkėlio Poškos kažkokių reformatoriškų šūksnių. Mužiko buičiai pagerinti jis neranda jokių priemonių: Dievas aukštai, o karalius toli. Užtarti gi mužiką ir rašyti skundus vyriausybei, tai būtų „pirštus tarp durų kaišioti ir svetimoj bažnyčioj žvakeles degioti". Tad

užuojauta pasilieka užuojauta, o santykius ir elgesį nulemia praktiški, oportunistiški sumetimai:

Ant kieno aš vežimo ir arklių važiuoju,
Tai ant to prisakymo ir verkiant dainuoju.
Kaipo dūdorius birbin, taip kazoką šoku,
Trumpai sakant, gudiškai rašyti nemoku,
O kad ir mokėčiau, tai to dirbt nenoriu,
Nes bajorui ant ponų pikts žodis nedoru.

Galima šitokią „Mužiko" pabaigą suprasti kaip Poškos ironiją, vis tiek ryškesnės pozityvios prasmės visuomeniniu atžvilgiu ji tam kūriniui neduoda. Tačiau ir be to Poškos „Mužikas" pasilieka žymiausias XIX amžiaus baudžiavinės mūsų literatūros pavyzdys.

Pažymėtina dar ir tai, kad „Mužike" randame bene pirmą kartą mūsų literatūroje pasireiškiantį antisemitinį bruožą: žydas – gudrus valstiečio išnaudotojas. Mužikas išdrįsta eiti pasiskųsti ponui ant urėdo, kad šis jį be reikalo išplakė. Bet ponas dar žiauriau nuskriaudžia vargšą mužiką, o žydas dar prideda:

...„girdėjau jog ant to ne galas,
Jogei dabar bus rykštės ant tavo pakalos".
Bučiuoju žydui kojas, meldžiu gelbėjimo,
Tas už cukraus galvelę pirko atleidimą.
Taipo žydelis mano sveikatą gelbėjo,
Bet iš klėties tą ėmės, ką tik pats norėjo.

Labiau įtikinanti ir valstiečiui suprantamesnė yra ne visai autentiška D. Poškos „Giesmė mužikėlio". Čia gal tik tas vienas knyginis retoriškas kreipimasis „verge" nesiderina su

lietuvišku tos giesmės koloritu. Šiaip jau autorius sugebėjo rasti stiprių žodžių ir kontrastų apdainuoti baudžiauninko vargams. Dar svarbiau tai, kad ši „Mužikėlio giesmė“ įkvepia ne pasyvią rezignaciją atsidėti „Dievo valiai“, kaip „Žemaičių ir Lietuvos mužikas“, bet kelia šviesesnės ateities klausimus, pro kuriuos girdime jau išsenkančios kantrybės rūstų balsą. Kai kurie „giesmės“ posmai skamba kurstomai, beveik moderniškos agitacijos tonais:

Aš su ašaroms sausą duoną ryju,
Mano pražintė tokia, kaip galvijų.
Ponas tur aukso ant kojų, ant pirštų, –
Aš be skatiko gyvenu ir mirštu.

Meluoj, kas sako, jogei žmonės lygūs,
Bajors be prekės, mužiks didžiai pigus.
Ką tada dirbti, kol sulauksme smertį?
Vilty gyvenant arielką reik gerti.

Dar griežtesnio visuomeninio radikalizmo randame Antano Strazdo (1763–1833)[22] dainose. Pats baudžiauninko sūnus, jis gerai pažino ir atjautė pavergtosios liaudies vargus. Ašarotais, sentimentaliniais žodžiais jis juos ir apdainuoja. Nes:

Argi linksmintis išpuola,
Matant, kiek brolių dejuoja?

Bet be ašaringų dainų, Strazdelis yra palikęs ir gana piktų posmų, keliančių ponų neapykantą. Strazdelis skelbia, esą Dievas pradžioje žmones padaręs visus lygius, bet žmonėms nusidėjus, atsiradę velnių ir ponų. Ir štai koks pasidaręs skirtumas tarp prastų žmonių ir ponų:

Mums tik juodą duoną krimsti,
Sunkias bėdas tankiai kęsti,
Ponams uliot, kortoms groti,
Minkštuos pataluos gulėti,
Lietuviškai nekalbėti,
Ant žmonių kreivai žiūrėti.
Svetimos tik procės laukia,
Bet tik ant žmonių pristraukia,
Paskutinį kraują traukia
Kada dvaran nusišaukia.

Nežinia, ką Strazdas manė ir kokiems ponams, lenkams ar rusams, grasino maištingu įspėjimu:

Jau prikalta daugel plieno,
Ateis tokia dėl jų diena!

Nors ta daina nėra visai autentiška, bet jos visuomeninė reikšmė dėl to nesumažėja. Ta prasme minėtinos dar ir šios eilutės:

Dominykui bėda!
Vienoj pusėj šlėkta,
Antroj pusėj dvaras.
Tu nežinai, Dominykai,
Kas ant tavęs baras.
Ateina urėdas
Ir patsai tijūnas –
Dominyko nabagėlio
Dreba visas kūnas.

Bardamas ponus, Strazdas neglostė nė liaudies už didžiausias jos nuodėmes – girtavimą ir tinginystę. Kitur liaudiška giedria nuotaika dainuoja apie kaimo darbus ir gamtą.

Bet ne vien tik Strazdelio dainos apie baudžiauninko Dominyko bėdas, apie išdykusius ponus, apie lietuvio vargus, bet ir pats jo gyvenimas ir asmuo turi visuomeninės prasmės ir reikšmės. Strazdas ne vien savo dainomis, bet ir visu savo gyvenimu ir asmeniu įstengė pasipriešinti tai poniškai svetimai aplinkumai ir kultūrai, su kuria jam kaip kunigui teko susidurti.

Antanas Strazdas kyla dar iš XVIII amžiaus glūdumos, o žmonių atminty liko gyvas beveik iki paskutinių laikų. Strazdas-Strazdelis gyvas kaipo tipas lietuvio inteligento-kunigo, tačiau liaudžiai artimo, suprantamo ir mylimo. Jis pats buvo iš liaudies kilęs ir, būdamas inteligentas, bajoriškoj lenkiškoj gyvenimo aplinkumoj sugebėjo išsaugoti savo etnines liaudiškas tautines savybes. Didele kaina jis tas savybes išsaugojo. Šiandie, iš surinktų apie kunigą Strazdą anekdotų ir pasakojimų, kyla jis mūsų vaizduotėj kažkokio seno satyro ciniko paveikslu. Susikuprinęs, trumpa sutona, ilgaauliais geltonais batais, vienplaukis, pasiramsčiuodamas lazda, štai kretena jis keliu, rankoj laikydamas raudoną skarelę, kokią paprastai vartoja tabokiai. Pailgas veidas, ilga didelė nosis, atsikišęs seniai neskustas smakras rusvai raudonos spalvos, atkariai pakrypusios lūpos ir siaurai primerktos akys visai jo fizionomijai duoda kažko įspėjančiai atkaklaus. Jisai nesiduos užgaunamas ir skaudžiai atsikirs kiekvienai pašaipai. Ir iš tiesų, ne kartą ciniškomis replikomis ir skandališkais geram tonui ir išauklėjimui pasielgimais jisai skaudžiai įkyrėdavo savo poniškiems kolegoms. Tačiau gyvas teisybės jausmas ir apsigynimo reikalas glūdi viso to nepaprasto elgesio prasmėj. Satyras cinikas ponams, Strazdelis nepaprastai nuoširdus, geras ir gailestingas vargo žmonėms*.

* Žr. „Lietuvių tauta“, kn. I, psl. 530. D-ro J. Basanavičiaus str. „Prie kun. Antano Strazdo biografijos ir charakteristikos“.

Šiandie, 100 metų perspektyvoj, domėdamiesi šituo nepaprastu tipu, visose bažnyčiose giedamo „Pulkim ant kelių“ autorium, dažnai negirtino elgesio kunigu, taip žmonių gerbiamu ir mylimu, – šiandie mes Strazdą galime laikyti kaip ir kokiu bendrinančiu pavyzdžiu, kaip etninės liaudiškos lietuvio savybės ginasi ir kelia maištą prieš inteligentines svetimos kultūros formas, kurios nori tas savybes užgniaužti. Strazdas atmetė tas inteligentines formas, kadangi jos atstovavo lenkišką kultūrą ir bajorų-ponų luomą, ir pasiliko artimas liaudžiai. Dėl to ir savo dainose jis daug daugiau įspėjo tautinės kūrybos dvasią negu kiti to meto poetai, nors ir buvo lenkiškųjų „sieliankų“[23] ir kantičkinių eiliavimo formų įtakoje. Jisai nujautė liaudy glūdinčio tautiškumo galią ir vienas pirmųjų pranašavo „pavasarėlį“ ir skelbė ateisiant didžių atmainų tautos gyvenime. Tačiau kas bus tos per atmainos, žinoma, XIX amžiaus pradžioj jis nurodyti negalėjo. Bet svarbu ir tai, kad jau tuo metu jo asmeny matome atkaklų, griežtą pasipriešinimą įsigalėjusiai svetimai įtakai.

Tokiu būdu, Antanas Strazdas-Strazdelis naujosios epochos priešaušry stovi prieš mus ne vien kaip populiarių, daugiau ar mažiau vykusių dainų autorius ir ne kaip keistas cinikas satyras, bet kaip naujų gyvenimo reiškinių prototipas, naujai bundančio visuomenės sluoksnio reiškėjas. Mažesnio ūgio „strazdelių“ materialiniame ir dvasiniame atbundančios Lietuvos gyvenime pasirodys gana daug.

Kito žymaus XIX a. eilininko Valerijono Zagurskio-Ažukalnio (rašiusio apie 1840–1850 m.) raštuose jokios visuomeninės ideologijos nerandame. Jis visai neliečia nei baudžiauninko vargų, nei jo santykių su ponu. Jis atkreipia dėmesį tik į vieną liaudies gyvenimo negerovę – girtavi-

mą. Jo eilėraštis „Atmainos“ – tai blaivybės propaganda. Kas blaiviai gyvena, tam ir gyvenimas gerai klojas:

Nors ir Petras man' susiedas,
Ką tai valgė duoną juodą,
Išsilenkęs nuo tos bėdos,
Jau muštinių turi puodą.

Sukavojęs procę ščyrą,
Namie geria gerą girą.

Kadangi tuo metu kaimo karčiamos tais laikais buvo vien žydų laikomos, tai ir šioj dainoj minimi smuklininkai Ickus ir Mauša duoda jai kiek antisemitinio atspalvio*.

V. Zagurskio-Ažukalnio amžininkas kun. Pranciškus Savickas (1778–1864) savo „Apsakyme“, atrodo, taip pat liaudies gerovės pagrindą mato blaivybėje. Socialinė nelygybė, baudžiavos skriaudos, ponų žiaurumas čia visai neimama domėn. Eilėraštis prasideda įdomia paralele:

Prie galo vienos ilgos ūlyčios du kiemai greta stovėjo,
Vienam kieme žmonės badu noko, o kitam visko turėjo.
Pas gaspadorių, kuris turtingas, visos trobos naujos buvo,
O jo susiedo trobos suirę, grinčia be maža negriūva.
Pas aną buvo vaikeliai gražūs, skaistūs ir sveiki ant kūno,
Pas biedną – dujen berniukai, duktė – sutraukti kaltūno.
Vienas gyveno su visais zgadoj, loską pas poną turėjo,
Dėl kito buvo piktas ir ponas, nė jo susiedai mylėjo.
Pas vieną buvo trys jungai jaučių, ketvertas riebių arkliokų,

* Plačiau apie V. Zagurskį-Ažukalnį žr. Vaižganto „Raštai“, t. XI ir E. Radzikausko str. „Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis“, „Vairas“, 1933 m., nr. 9.

Dvylika karvių, puskapis avių ir arti kapos gėriokų.
Naujas brikelis pamaliavotas ir trys neblogi vežimai,
Pas kožną ratai vis geležiniai, nauji ir gražūs kinkymai.

Ilgai dar autorius pasigėrėdamas piešia to turtingojo gyvenimą ir viliojantį jo darbų vaizdą. Pilnos laimės dėlei poetas leidžia jam per darbymetės pietus šeimyną pavaišinti ne tik alum, bet ir degtinės „plėčkele", nes „išgert prie procės vieną čerkelę arielkos niekad neiškadys". Bet poetas, norint ne abstinentas, vis dėlto skurdo šaknį mato girtavime. Jei ne degtinė, tai ir anas nusigyvenęs kaimynas būtų galėjęs džiaugtis tokia pat laiminga būtim, nes:

Dieve duok dangų, tėvas senelis gerus jam turtus paliko:
Šimtas muštinių, pulkas galvijų, buvo ir klėtis nedyka.
Rugiai, kaip vilna, papūsti vėjo, priekin, tai atgal svardavo.
Ir vasarojai gražūs laukely, linai kaip rūta žaliavo.
Pirmuosiuos metuos po smerčio tėvo anas, apėmęs valdyti,
Apleido žemę, pradėjo gerti ir pustyt visą gėrybę.

Mes šiandien nežinome, ar tie laimingo gyvenimo ir pertekliaus vaizdai yra tikri. Greičiausia jie bus jei ne grynai fantazijoj sukurti, tai bent gerokai pagražinti, kaip to reikalauja vedamoji kūrinėlio idėja. Tat didesnės visuomeninės reikšmės mes jiems duoti negalime. Geriausiu atveju, Pranciškaus Savicko „Apsakymą" galime laikyti idealizuojamos poezijos pavyzdžiu, poezijos, kuri bent iliuzija nori pridengti realų gyvenimo skurdą.

Tokį skurdą piešia antras to paties poeto eilėraštis „Pustymai". Čia autorius ne tik vaizduoja juodą baudžiauninko gyvenimą, bet reiškia ir jo skausmą bei skundą dėl pono neteisybių. Tuo pačiu jis žadina ir baudžiauninko sąmonę, nors

iš viso kūrinėlio sklinda juoda, niauri, pesimistinė nuotaika. Žiemos pūgos pustymų fone poetas piešia tokį baudžiauninko gyvenimo vaizdą:

Grinčia mūsų labai sena Dievo dėl tik turis;
Langai žemėn jau parėję, išsikreipę durys.
Dangtis visas jau užlūžęs, viršuj daugel sniego,
O per sienas nuo tirpimo vidun vanduo bėga.
Vaikai badu išmarinti visi duonos prašo,
O čia duonos anei kąsnio, nei pieno nė lašo.
Žmona serga nuo nedėlios, badu numarinta,
Vaikas mažas prie krūtinės nedėlia dešimta.
Visas veidas man užtino. O bedvasis ponas
Ir dėl savęs zbitkus daro – geria, kortom groja,
Kad mes visi badu mirštam anė pagraudoja.
Dieve mano, Dieve mano, užu ką koroji?
Dėl ko manęs tam neščėsty Tu neretavoji?
Iš rudenies ką surinkom nuo savo laukelio,
Viską dvaras tuoj išvežė, neliekant grūdelio.
Nei tau, žmogui, yr akvatos išdirbt žemę savo,
Ką pasėsi ir surinksi, žinok, kad ne tavo.

Šitos nuotrupos mums įdomios ne vien visuomeniniu, bet ir grynai literatūriniu atžvilgiu. Tokių gerų eilėraščių, stilistiškai sklandžių, laisvų ir techniškai beveik jau tobulų, XIX amžiuj mes turime labai daug. Vien dėl to Pranciškaus Savicko vardas turi būti žinomas mūsų literatūroj*.

Populiaraus liaudies poeto kun. Kajetono Aleknavičiaus (1807–1874)[24] „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“ maža duoda medžiagos visuomeninei kalbamo

* Žr. Vaižganto „Raštai“, t. XI, p. 110.

laikotarpio literatūros ideologijai praturtinti. Tradicinių ir opių baudžiauninko buities temų Aleknavičius visai nekelia. Pats pasinėręs į valstiečio gyvenimo būklę, jis jos nebesvarsto, bet priima ją kaip kokią būtinybę ir, joj apsipratęs, galvoja ir jaučia neišsiveržđamas iš jos ribų:

Kas išmano savo stoną,
Nesipučia jis ant ponų, – (p. 22)

Štai jokių pašalinių įtakų nesudrumstos kaimiečio rezignacijos moralas ir filosofija!

Tiesa, Aleknavičius rašė baudžiavos panaikinimo ir kai kurių lengvatų aušroj. Štai skaitome pasakojimą apie „Motką ir sūnų saldotą". Dvidešimts keleris metus ištarnavęs kariuomenėj, grįžta sūnus, kurį negreit nė tėvai pažįsta. Į nudžiugusios motinos lūpas poetas deda tokius padėkos žodžius:

...Dievui šlovė
Ir ciesoriui, kuris davė
Lengvenybę žmonėms savo –
Tėvams vaikus išvadavo.

Dialoge „Skruzdės ir Petras girtas" darbščioji skruzdė peikia apsileidėlį žmogų, kad visos negerovės einą iš jo paties kaltės:

Namai griūva jau supuvę,
Pati keikia, badu nyksta,
Vyresnybė ant tau pyksta.
Pasileidai, – ir be grieko
Iš tau gera nėra nieko.
Ar Ciesoriaus, klausiu, žmonės
Nesulaukė sau malonės? (p. 25)

Ir žmogus turi prisipažinti, kad Ciesorius yra iš tiesų geras, o kaltas tik jis pats ir jo tingėjimas:

Kad Ciesoriaus žmonėms gera,
Apie tai ir žodžio nėra.
Mes artojai laisvę radom,
Bet dar, matyk, neatsigadom.
Laisvė pas mus daiktas naujas,
Pamiegoti mėgia kraujas. (p. 25)

Kaltas taip pat ir žydas, kam jis pardavinėja degtinę, apgaudinėja ir suka.

Kaip matome, K. Aleknavičiaus poezijos nepasižymi visuomeniniu idėjingumu, juoba reformatoriškomis tendencijomis. Tačiau visuomeninė jų reikšmė yra ta, kad vis dėlto jos kelia liaudžiai suprantamus ir reikalingus dalykus: mokslo, blaivaus doro gyvenimo, gražaus elgesio, tarpusavinio susipratimo, darbštumo ir kitus elementarinius kultūros reikalus. Galima net sakyti, kad Aleknavičiaus „Pasakos, pritikimai“, pasilikdami liaudies gyvenimo, darbų, papročių ir galvosenos rate, stiprino liaudišką luomo sąmonę.

3. Liaudiška gamtinė grupė

Plintant romantizmui ir demokratinėms idėjoms, kyla susidomėjimas ne tik ekonominiais liaudies reikalais, bet taip pat ir jos kultūra: kalba, papročiais, tikėjimu, padavimais, pasakomis ir dainomis. Tokiu būdu literatūra atnaujina ir praturtina savo kūrybos medžiagą, tematiką, formą ir stilių. Susidomėjimas liaudies kultūra, kaip ir visas intelektualinis

sąjūdis Lietuvoje XIX amžiaus pradžioj, ėmė plisti iš Vilniaus universiteto, kuris savo mokslo darbams tyrė Lietuvos praeitį, rinko etnografinę ir etnologinę medžiagą.

Be to, dar pastebėtina, kad kartu su romantizmu eina ne tik susidomėjimas liaudies kultūra, bet taip pat atgyja, atsinaujina ir gamtos pajautimas, atsisakant nuo alegorinio ir sentimentalinio jos traktavimo. Adomas Mickevičius gyvu pavyzdžiu parodė, kokios didelės reikšmės poezijai gali turėti iš liaudies gyvenimo ir gamtos paimtoji medžiaga.

Su Vilniaus universitetu arčiau turėjo progos susipažinti šie lietuvių rašytojai: Jurgis Pabrėža, Silvestras Valiūnas, Simanas Daukantas, Kajetonas Nezabitauskas, Simanas Stanevičius, Liudvikas Jucevičius ir Motiejus Valančius. Yra žinių, kad universitete buvęs lietuvių studentų būrelis, domėjęsis tautosaka ir šiaip etnografine medžiaga.

Dėl to visai suprantama, kad ir priešaušrinėj XIX a. mūsų literatūroj susidaro liaudiškai gamtinė poezijos grupė. Be Vilniaus universiteto įtakos, kuri pačiai literatūrai buvo gana nežymi, čia gal daugiau nulėmė ta aplinkybė, kad geriausieji to laikotarpio poetai patys buvo kilę iš liaudies ir per visą gyvenimą artimai su liaudim bendravo, pav., Antanas Strazdas, Kajetonas Aleknavičius, Antanas Baranauskas, Antanas Vienažindys.

Reikia dar pabrėžti, kad kalbėdami čia apie liaudiškumą, suprantame ne užuojautą liaudžiai, ne jos buities vaizdavimą, žodžiu, ne tematiką ir ideologiją, bet daugiau nuotaiką, stilių, sugebėjimą pažiūrėti į gyvenimą liaudies akimis, prakalbėti jos sąvokomis ir jos žodžiais. Puikų tokio liaudiškumo pavyzdį davė Duonelaitis ir kalbamam laikotarpy Valančius, nors ir vienam, ir antram rūpėjo didaktiniai tikslai, tam tikrų idė-

jų skiepinimas. Jokio liaudiškumo gi nerandame D. Poškos „Žemaičių ir Lietuvos mužike“, nors autorius ir nori pareikšti savo užuojautą baudžiauninkui. Į tai neatsižvelgdami kai kuriuos dalykus galime visai klaidingai išaiškinti, pav., anais laikais jau žinomą ir dar ilgai mėgiamą Jurgio Pabrėžos[25] dainelę, susilaukusią įvairių variantų:

Esu sau žmogelis šarpus kožnam darbe,
Vis man pagal norą klojas, Dieve būk Tau garbė.
Visad linksmas esu, ar ariu, ar sėju,
*Prašau, Dieve, būk ir toliau mano geradėju.**

Šitą dainelę arba Aleknavičiaus „Pasakas, pritikimus“ galėtų kas palaikyti ne liaudiškais, bet prasimanytais bajoriškais arba „buržujiškais“ kūriniais, nes juose neapraudamas sunkus baudžiauninko gyvenimas, bet reiškiamas linksmas nusiteikimas ir pasitenkinimas, ko iš tiesų tikrovėje negalėjo būti. Kuris gi baudžiauninkas galėjo pasidžiaugti, kad jam viskas pagal jo norą klojas? Iš tiesų gi optimistiška Pabrėžos daina „Esu sau žmogelis“ ir linksmi Aleknavičiaus feljetonėliai yra daug artimesni liaudies dvasiai negu maištingoji „Mužikėlio giesmė“ arba visas Poškos „Mužikas“. Darbo žmogus, net ir baudžiauninkas, dirbdamas sunkų fizinį darbą, mėgsta kartais nusiteikti linksmai, mėgsta suidilinti savo būklę, paidealizuoti gyvenimą ir paprastais žodžiais, be graudenimų tai išdainuoti. Sukurti Poškos „Mužikui“ arba „Mužikėlio giesmei“, reikia jau ištrūkti iš savo būklės, reikia lyginti ir svarstyti, reikia jau tam tikros ideologijos, ko liaudis, žinoma, pasiekti negali.

* Žr. „Tauta ir Žodis“, kn. VII, p. 289.

Iš žemaičių bajorų vyresniosios kartos gal tik vieno Valiūno „Birutę“ galime laikyt liaudiškos dvasios kūriniu. Net nuostabu, kaip bajoriškos kultūros autorius iš liaudies kūrybai svetimo istorinio siužeto sugebėjo sukurti tokią liaudies stiliaus dainą. Idilinė nuotaika, kuklus drovumas, vaizdo idealizavimas, pasakojimo naivumas ir stilistinės priemonės – visa tai liaudžiai artima, sava, suprantama.

Toliau jau turime tikrus liaudies poetus A. Strazdą ir K. Aleknavičių. Antano Strazdo liaudiškumas jau aiškėja iš to, kas anksčiau buvo apie jį pasakyta. Jo etniškos savybės buvo tokios stiprios, kad dėl jų visas Strazdo asmuo ir gyvenimas gauna, kaip matėme, visuomeninės reikšmės. Nenuostabu tat, kad ir jo poetinėj kūryboj byloja liaudies dvasia. Pakaks, jei prisiminsime, kad jo dainas liaudis tuoj pamėgdavo, jas savindavosi, po kurio laiko atsirasdavo variantų, ir jos pakliūdavo į liaudies dainų rinkinius, kaip pav., „Gegužėlė“, „Jau saulelė teka“, „Strazdelis“, „Siratos giesmė“. Nors formaliai daugelis Strazdo dainų yra knyginių eilėraščių, ypač lenkų sieliankų ir bažnytinių kantičkinių giesmių įtakoj, vis dėlto ir į tokią liaudies poezijai svetimą formą Strazdas mokėjo įdėti lietuvišką turinį, lietuvišką liaudišką galvoseną, jautimą ir net liaudiškai pajustą gamtos grožį. Puikiai įspėjo jis ir religingos liaudies dvasios reikalus. A. Strazdo „Pulkim ant kelių“ yra labiausiai mėgiama liaudies giesmė, savo paprastumu, nuoširdumu ir turiningumu pranešanti visą mūsų religinę poeziją. Kas galėjo būti baudžiavos prislėgtai liaudžiai suprantamiau, kaip su ašaromis pulti ant kelių prieš paslaptingą mistišką „Jėzaus afierą“, prašyti palaiminimo nameliams, laukų derliui, maldauti santaikos, meilės ir ramybės, jaustis po Jėzaus globos sparnu, o po mirties tikėtis su juo amžinai danguj gyventi!

Liaudiškos poezijos grupei galime priskirti ir K. Aleknavičiaus „Pasakas, pritikimus, veselias ir giesmes“, suderinimais lietuviškai, pasak autoriaus, parašytas. Tais eiliuotais jumoristiniais feljetonais poetas, matyt, norėjo siekti didaktinių tikslų, kaip rodo jo knygelės motto: Ridendo veritatem dicere[26] ir jo paties įvedamasis posmas:

Kas naudos ieško, teisybės žiūri,
Lygiai ir juokas teisybę turi.
Toj knygoj sveikas rasi dvi naudas:
Pabudins viena ant juokų snaudas,
Antra pamokys čia tave, vaike,
Kaip žmonės daro ir daryt reikia.
Kai gerai sveikas įsižiūrėsi,
Ir daugiau naudų čia sau turėsi.
Pasakos mano daugį čia moko –
Verkia, juokiasi, gieda ir šoka. (p. 3)

Iš tiesų, esama ir grynai didaktinių temų, ypač pradžioj, bet toliau dažniausiai pasakojami šiaip jau liaudiški šposai: „Merga ir kriaučius“, „Sekminės ir šaltanosiai“, „Bernas ir juka“, „Bernas ir merga“, „Pati jauna ir vyras senas“, „Piršlys, motka ir merga žabala“, „Pati, vyras, velnias ir žydo kepurė“ ir daug dar tokių panašių.

K. Aleknavičius savo pasakomis-pritikimais norėjo duoti lietuvių liaudies jumoro pavyzdžių. Pažymėtina, kad jis jumorą ir naivumą laikė charakteringu lietuvių liaudies dvasios bruožu. Lenkų kalba rašytoj prakalboj „Do czytelnika“[27] jis sako: „Šiame veikalėly kai kurie pasakojimai, prietikiai, žaidimai, dainos ir veselios, naiviai išreikštos, neturi stebinti skaitytojo, nes ir lietuvių liaudies būdas – nusiteikimai,

daiktų supratimas, tikėjimas praeitimi – visados yra naivūs, juokaujami, linksmi. Liaudies žaidimuose, laukuose prie darbo, vakarinės šnekos šeimynos rate, kur jų keli, keliolika, ten juokai, pašaipos, linksmumas. Be tikrųjų vardų, turi dar po keletą juokais primestų; lengvai juokauja iš kitų ir pats pašaipas neįsižeisdamas priima". Kaip ten bebūtų su tokia lietuvių liaudies charakteristika, turime pripažinti, kad liaudis juokus ir jumorą mėgsta, ypač mėgo anksčiau, patriarchaliniame, senoviškame kaime. K. Aleknavičiaus veikalėlis tat ir yra žymėtinas, kaip ankstyvas bandymas prisiderinti prie liaudies charakterio, duoti liaudiškos jumoristikos. Panašių bandymų randame ir šiandien liaudžiai skiriamų laikraščių eiliuotuose feljetonuose. Tobuliausias pavyzdys – tai Alijošiaus „Tamošius Bekepuris"[28], savo metu turėjęs kaime nepaprasto pasisekimo. Tarp Aleknavičiaus „Pasakų – pritikimų" ir „Tamošiaus Bekepurio" lengva pastebėti turinio ir formos panašumą.

K. Aleknavičius paliko ir keletą dainų, kurių forma nors pusiau literatūrinė, tačiau turinio, nuotaikos liaudiškumas – neabejotinas. Štai pabaigtuvių dainos[29] pradžia:

Pjauti linksma, pjauti gera,
Kai rugeliai gerai dera.
Užderėjo, Dievas davė,
Mes nubaigiam, mumis šlovė.
Dabar prašom gaspadorių
Procies mūsų pravadorių:
Duok mums alaus, ne arielkos,
Uždėk sūrio ant torielkos,
Kad Tamistai būtų šlovė,
Mes giedosim – davė, davė. (p. 101)

Dar gražesnė ir dainiškesnė „Bitinėlio giesmės“ pradžia:

Tai gražiai siaudžia trake bitinėlis,
Tai gražiai joja raitųjų pulkelis.
Atjok, jaunikaiti, pas mano tėvelį,
Skubinkiesi greitai atnešti žiedelį. (p. 121)

Minėtinos dar plačiai pasklidusios dainos „Šokit gėrę ir negėrę, vienas kitą nusitvėrę“ ir „Buvom buvę miške“:

Prašom prašom paklausyti,
Ką mes turim pasakyti,
Arba giesmę pagiedoti,
Kaip atsėjo kur ulioti.

Gražus miško miške būdas,
Visi groja savo dūdas. (p. 127)

Liaudiškumo požymių turi ir Antano Baranausko dainos, nors parašytos literatūrine, dažnai kantičkine forma. Čia minėtinos „Sudiev Lietuva“, „Nu Dauguva“, „Giedu dainelę“, „Ko gi skauda man širdelę“, atskiri posmai iš „Pasikalbėjimo giesmininko su Lietuva“. „Anykščių šilelį“ minėsime gamtinės poezijos grupėj.

Be šitų giliai liaudies dvasią pajutusių poetų, galime suminėti dar keletą, kurių eilėraščiuose ir dainose randame kai kurių liaudiškų stilistinių priemonių, ypač mažybinių, maloninių daiktavardžių formų, bet kurios dėl savo nenatūralaus sentimentalumo arba įmantrios formos yra nelietuviškos, liaudžiai ir lietuvio širdžiai svetimos. Toki Valerijono Zagurskio Ažukalnio trioletai arba „Jaunikis ir mergelė“, Ansgaro

R o ž ė n o[30] „Daina apei nekaltą meilę“ arba „Ei Doriute – Doriutėla“ ir kitų, čia nė neminėtinų.*

Įdomu konstatuoti, kad tame laikotarpy ir estetinė mūsų literatūros vertė atrodo pareinanti nuo gyvojo tautos pagrindo ir lietuviškiausio sluoksnio – liaudies. Tik liaudies dvasią atitinką kūriniai yra kūrybiški ir patenkina bent minimumą estetinių reikalavimų. Inteligentinės, knyginės poezijos gana menkos. Tai reiškia, kad talentingesni rašytojai savaime instinktyviai linko prie gyvojo tautos kamieno – liaudies.

G a m t i n ė lietuvių poezija tame laikotarpy taip pat ima leisti pirmuosius daigus. Senasis Duonelaitis ir čia pasilieka nepralenkiamas meisteris, ir tokių klasiškų gamtos aprašymų, kaip „Metų“ pavasario arba dar gražesnio rudens, 19-tame a. nerandame, išskyrus vienintelį „Anykščių šilelį“. Tačiau priėjimas prie gamtos motyvų dabar kitėja, įvairėja ir gausėja. Duonelaitis, sekdamas didaktiniu savo poemos tikslu, gamtą, geriau gamtos darbus, aprašinėja suvesdamas į santykį su žmogaus darbais, sudarydamas jiem įvadą ir foną. Gamtos grožis savaime, gamtos poezija ir gamtos žadinamieji poeto nusiteikimai Duonelaičiui, matyt, nerūpėjo. Ir tik jo kūrybinė galia padarė tai, kad tie gamtos darbų aprašymai išėjo vis dėlto vaizdingi, plastiški ir nuotaikingi.

Susipažinę su XIX a. mūsų gamtine poezija, negalėtume pasakyti, kad ji būtų daug naujoviškesnė už Duonelaičio „Metų“ gamtos aprašymus. Naujųjų laikų lyriniai poetai, pradedant romantizmu, žiūri į gamtą kaip į savo emocijų žadintoją arba kaip į simbolį, po kuriuo slepiasi šiokia ar tokia gilesnė prasmė. Ir vienu, ir kitu atveju gamtos motyvai sudaro vieną

* Apie juos žr. Vaižganto „Raštai“, t. XI.

aiškiai išreiškiamo arba susiprotėjamo, įspėjamo paralelizmo narį. Epinėj poezijoj gamtos aprašymai eina kaip įvadas, fonas, jungtis, o kartais kaip puošmena, organiškai su visuma nesujungta. Mūsų XIX amžiaus poetai, panaudodami gamtą poezijai, vaduojasi dar senu klasišku dėsniu „ut pictura poesis" – „poezija – kaip tapyba". Taigi jie ir „piešia" gamtą, dažniausiai paeiliui išskaitydami visus ne tai kad regimus ir girdimus, bet žinomus gamtos arba tam tikro gamtos ploto ar laiko reiškinius, bruožus. Gauname analitinį gamtos aprašymą, kuriame randame daug ko, bet pasigendame jungties, visumos, gyvo įspūdžio, kuris tegali būti tik tuomet, kai poetas kuria gamtą savy jausdamas.

Vienu iš ankstyvesnių tokio analitinio gamtos vaizdavimo pavyzdžiu galime laikyti didoką nežinomo autoriaus kūrinį „Išaušt pavasaris", Emeriko Stanevičiaus[31] užrašytą 1820 m. Štai keli labiau vykę tos dainos posmai:

1. Linksma pavasario atėjo diena,
Iš beržų tek sula, kaip krišpols vienas.
Kad medžiai žaliuo, lapeliai linguo,
Grūšios ir slyvos žyd ukvatlyvos,
Kad žiedai klestėti užstojo –
Tuočės sula tekėt nustojo.
5. Vanagai pažemėm lėkdami sklando,
Gaidžiams ir karveliams tveria už sprando;
Tai paukštis stragus, išplėtęs nagus,
Gniaužo kaip vašką ir plunksnas drasko,
Ir didei riksmus nutildo,
Savo gūžį mažą pripildo.
15. Dagilės, sniegenos, kad ir ne daikte,
Nenor savo giesmės taip greitai baigti;

Jau ir kikilis, paukštis netylįs,
Nelaukdams kitų, gieda prieš lytų,
Ateinantį orą apsako,
Jog iš debesų lietus teka.
24. Bitelės ing lauką lekia spengdamos,
Pagrįžta rasotos jau pailsdamos,
Jog ir avily – anos netyli:
Daro ūžimą sau linksminimą;
Išleidžia po tam giedodamos,
Naują spietelį išduodamos.[*]

Vienu iš ankstyvesniųjų gamtinės XIX a. lyrikos pavyzdžių yra Dionizo Poškos „Mano darželis“, parašytas 1811 m. Šitoj idilėj poetas aprašinėja savo daržėlį ir pasakojasi apie save patį, nevengdamas atsiminimų ir šiaip sau refleksijų. Poška savo daržėlį dargi ne piešia, ne vaizduoja, bet tik aprašo. Jokių vaizdingojo stiliaus priemonių pažadinti skaitytojo vaizduotei, sukurti meniškam paveikslui poetas nenaudoja. Jis nori būti vien tikslus:

Pirmiaus yr dešimtis žingsnių viso jo platumo.
Bet antra tiek ištisai gal būti ilgumo.
Ties pačiu langu matyt gal visokių kvietkų,
Erškėtrožių, ramunių, dobilų, nagetkų,
Kiečių, saidrių, žemčiūgų, metylių, žirnikų,
Saulėgrąžų, šešpirščių, aguonų, gvazdikų,
O tarpe daugel čiepų, dūlių ir obelių,
Vašuoklių ir serbentų, aviečių, putelių,
Ąžuolų, beržų, klevų, apušių ir slyvų,

[*] Cf. E. Radzikauskas, „Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida“, „Darbai ir dienos“, III, p. 209.

Alksnių, karklų, šermukšnių, guobų, vinkšnų, ievų,
Visus skaitant, rokuojant yra ne dešimtis.
Būtų daugiaus, bet žemės nėra iš kur imtis.
Už trobos tuojaus kalnas, už kalno upelis,
Antroj pusėj upelio vėl yra kalnelis.
Dūmojau praplatinti, kad būtų didesnis,
Kas po daržo didumo, kad lauks bus mažesnis?

D. Poškos „Daržely" skaitytoją nuteikia ne šitoki sausi išskaitymai, bet tos vietos, kur poetas praskleidžia savo paties santykį su aprašomuoju dalyku. Štai paties poeto sodintas klevas, apie kurį sako:

Ant atminties sodinau tuos metuos ties troba,
Jauną pačią parvedęs – o dabar jau boba.
Tiek metų klevas turi, kiek mudu gyvenom,
Klevas dabar yr jaunas, o mudu pasenom.
Tik jo žiemą, vasarą regyklai kitoki,
O mūsų širdies meilė visados vienokia.

Iš viso, Poškos „Darželio" poetinė vertė glūdi panašioj paralelėj tarp jo paties ir aprašomojo daikto. Bet gamtinis elementas šitoj paralelėj yra per daug sausai ir nevaizdingai išreikštas.

Nedaug kuo skiriasi ir Antano Strazdo metodas naudoti gamtą poezijai. Ir čia randame paeiliui išskaičiuota daug atskirų gamtos bruožų, pav., „Pavasaris" arba „Strazdas". Bet skirtumą čia sudaro dinamiškas stilius ir gana stipri lyrinė nuotaika. Kai kurių Strazdo dainų idilinė nuotaika dėl keletos prasmingesnių posmų gauna jau kaip ir simbolinio atspalvio, darančio dainą vieningesnę ir ryškesnę. Štai pora tokių posmų iš „Strazdo" dainos:

Kur aš tiktai nukanku,
Reiškiu Aukščiausio ranką,
Kurs lapeliais medžius aprėdo.
Čirškiu[32]*, giedu, linksminu,*
Smūtną žmogų raminu,
Tiešydams gražioms giesmelėmis.
Skrisdams viršum medžių,
Pačioj viršūnėj sėdžiu,
Leidžiu balsą per tamsias girias, –
Sparniukėliais klėsdamas,
Brudną žemę[33] *bardamas,*
Pranašauju pavasarėlį.

Visai panašaus pobūdžio yra jau minėta Kajetono Aleknavičiaus daina „Buvom buvę miške“. Ir čia poetas paeiliui apdainuoja miško gyvenimą, o vidury dainos pasako to gyvenimo prasmę:

Graži miško karalystė
Ir nesunki čia ponystė.
Seni čėsai nepražuvo,
Miške gera, kaip ir buvo.

Ir toliau jau skaičiuoja tas gėrybes, kurias žmonės semia iš miško gyvenimo:

Saulė teka, dieną mato,
Saulė sėda, gult paprato;
Čia pristavo ant sau nėra,
Gyvent miške visiems gera. (p. 129)

Bet nė pas vieną iš vyresnės kartos XIX a. poetų nerandame tokio poetiško gamtos vaizdavimo, kokis, tiesa tik poroj

eilučių, netikėtai švystelėja Simano Stanevičiaus pasakėčioj „Arklys ir lokys“[34]:

Kur Nevėžis nuo amžių pro Raudoną Dvarą
Gryną vandenį savo į Nemuną varo,
Tenai, kad vasarvydžiu saulelė tekėjo,
Juokės kalnai ir vilnys, kaip auksas, žibėjo, –
Ilsėjos pančiuos arklys ant žolyno žalio.
– – –
Štai jau tek skaisti saulė, ir laukas jau švinta,
Ir rasa nuo žolynų, kaip sidabras krinta –
Ir man reikės jau kelti ir prie darbo stoti
Ir vėl ratai, kaip vakar, per dieną vežioti.

Gamtinės poezijos apsčiau yra davęs Valerijonas Zagurskis-Ažukalnis. Trys jo eilėraščiai – „Vasaros rytas“, „Drugiai su vieversėliu“ ir „Drugiai su lakštingala“[35] priklauso vis dar tai pačiai aprašomajai arba skaičiuojamajai rūšiai, kaip ir Strazdo dainos. Tačiau Ažukalnis yra parašęs ir porą eilėraščių, kuriuos galima pavadinti jau lyriniais gamtos peizažais, kuriuose atskiri bruožai jau koordinuoti į vieną visumą, panaudojant palyginimus, metaforas, epitetus, derinant kontūrus ir spalvas, žadinant skaitytojo vaizduotę ir nuotaiką. Tokis yra „Aprašymas nakties, ryto, dienos ir vakaro“. Teneatbaido mūsų nesklandus eiliavimas, kurio nesklandumo priežastis yra tarmė, kuria poetas rašė, o ne jo nesugebėjimas. Bet mums čia pagaliau rūpi ne tiek poetinė to eilėraščio vertė, kiek metodas, būdas prieiti prie gamtos aprašymo.

Naktis giedri ir tyki. Mėnuo sidabrina
Žemę, miškus ir kalnus. Ant dangaus mėlyno
Dega žvaigždės, kaip žvakės, liepsnoja ir gęsta,

O mėnuo, kaip karalius, ant vidurio miesto.
Tyli lapai ant medžių, tik upelis teka.
Miega darbas ir giesmės nesigirdi nieko.
Ten vėl vienas debesys, kaip didė eldija,
Pasklido ant mėlynės ir tartum kad bijo
Plaukti toliau be kelio – be žinios be vietos.
Ant žemės jau užmigo privargintas svietas.
Visi guli nusiminę, visi godžiai miega,[36]
Nepamatė, kaip naktis jiems greitai prabėgo.
– Nuo krašto saulėtekio jau truputį bąla.
Atsiliepia vieversys ant laukelio galo etc...

Šiaip ar taip, tai jau dailininko kūryba; ne informavimas, bet vaizdavimas. Gamtinės poezijos šakoj iki Baranausko „Anykščių šilelio", neminint Duonelaičio, mes nieko geresnio XIX a. neturime. Tokiu pat būdu Ažukalnis vaizduoja ir audrą eilėrašty „Nakties sujudimas". Deja, moralizuojamoji graudenamoji nuožiūra neigiamai atsiliepia į visą eilėraštį ir į patį vaizdavimą, įterpdama sausų abstraktinių posakių.

Bet aukščiausiai gamtinę XIX a. poeziją bus iškėlęs Antanas Baranauskas savo „Anykščių šileliu". Yra tai vertingas kūrinys ne tik reliatyviu to laiko kriterijum sveriant, bet ir iš viso jau pastovi estetinė vertenybė mūsų literatūroj. Dažnai sakoma, kad Baranauskas „Anykščių šilelį" parašė nusižiūrėjęs į A. Mickevičiaus miško aprašymą „Pone Tade". Su tuo ne visai galime sutikti. „Ponas Tadas" bus davęs tik progą, paskatinęs Baranauską, pats gi „Anykščių šilelis" yra visiškai originalus kūrinys, nes Mickevičiaus ir Baranausko to paties objekto, tos pačios kūrybos medžiagos traktavimas yra visai kitokis. A. Mickevičiaus miško aprašymas yra objektyvus

epinis, Baranausko gi nudažytas individualiniu nusiteikimu, emocinis, lyrinis. Jau pirmosios eilutės yra giliai jausmingos savo prasme ir stilistinėmis priemonėmis:

Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę!
Kas jūsų grožei senobinei tiki?
Kur toj puikybė jūsų pasidėjo?
Kur ramus jūsų ūžimas nuo vėjo?
Kai balto miško lapeliai šlamėjo,
Ir senos pušys siūravo, braškėjo?
– – –
Visa prapuolė, tik ant lauko pliko
Kelios pušelės apykreivės liko!..
Skujoms, šakelėms ir šiškoms nuklotą
Kepina saulė nenaudingą plotą,
Į kurį žiūrint taip neramu regis:
Lyg tartum rūmas suiręs, nudegęs,
Lyg kokio miesto išgriuvus pūstynė,
Lyg kokio raisto apsvilus kemsynė!

Šitokiame jausminiame lyriniame fone vaizduoja Baranauskas visą šilelio gyvenimą, paeiliui paliesdamas visas mūsų pajautas: regėjimą, uoslę, klausą, kol, pasak S. Čiurlionienės, „ateina aukščiausias ekstazės laipsnis – čia jau tas rubežius, kur kūno pajautimų džiaugsmas pereina į dvasios džiaugsmą“*:

Ai būdavo, būdavo iš mūsų šilelio
Didžiausio patogumo, gražaus ramumėlio!

* Sofija Čiurlionienė, „Iš mūsų literatūros“, Kaunas, 1913 m., p. 90.

Ė tas visas ramumas po lietuvių dūšias,
Lyg lygumoj vėjelis po žoleles trąšias,
Plaukydams lingavo, tamsioms vilnims tvino:
Dažnai miške lietuvis ko verkia nežino.
Ė tik junta dažniausiai, kad širdis neskaudžia,
Ė tik pilna pajautų labai ramiai griaudžia;
Ir lyg rasos žemčiūgais gausiai atgaivinta,
Ir lyg rasa per veidą ašarėlės krinta.
Paskui ilgai krūtinėj šilelis kvėpuoja;
Atsidusus krūtinė lyg giria linguoja.
Lyg tartum ramumas taip dūšion įslinko,
Kad net dūšia, kaip varpa pribrendus nulinko.

Ant jausminio lyrinio pagrindo yra sudaryta visa „Anykščių šilelio" kompozicija. Ir baigiamas jis, kaip kokia simfonija, pradžios motyvo pakartojimu, tik naujoj emocinėj moduliacijoj, iškeliančioj giliausią santykį tarp gamtos ir kūrybinio dvasios veiksmo:

Ir liko šitie kalnai pliki ir kelmuoti,
Aplaistyti ašaroms, giesme apdainuoti.
Ir giesmė nepabaigta: kai širdis susopo,
Ant dūšios labai sunku ir neramu tapo.
Mat, ta pati galybė, kur miškus sugriaužė,
Širdį, dūšią apgriuvo... ir giesmę nulaužė.

„Anykščių šilely" A. Baranauskas sukūrė ne tik gražiausią mūsų gamtinės poezijos pavyzdį, bet, galima sakyt, išdainavo vienus iš giliausių lietuvio sielos jausmų – gamtos meilę, augmenijos, miško mistiką, kurios, deja, kaskart mažiau pastebime gyvenime, bet kurios vaisių mūsų literatūroje yra daug.

Pagaliau tenka čia suminėti ir Juliaus Anusavičiaus (1832–1907)[37] idilę „Viena pavasario diena“, priklausančią dar taip pat priešaušriniam laikotarpiui. Doc. J. Tumo nuomone, esąs „tai tikras kūrinys, kuriam lygių meno atžvilgu (pačia kompozicija, ne forma) (V. M.) beveik nėra mūsų poezijoje“*. Įvertinimas, be abejo, per daug entuziastiškas. Anusavičius dar neįstengia nugalėti eiliavimo varžtų, jaučiasi lyg supančiotas, dėl to nuolatos jaučiamas dirbtinumas, nenatūralumas. Vis dėlto priešaušrinėj literatūroj „Viena pavasario diena“, tai vienas iš didžiausių mūsų poezijos kūrinių, įdomus ir savo koncepcija – charakteringais fragmentais atvaizduoti Lietuvos kaimo nuotaiką idiliškame gamtos fone. Anusavičiaus kūriny apsčiai randame sentimentalinės, moralizuojančios idilės žymių su ryto ir vakaro „Viešpaties Angelo“ varpais ir dargi su besimylinčiais piemenėliais, kuriems poetas pasako tinkamą pamokslą. „Viena pavasario diena“ gerokai primena Duonelaičio „Metus“, tik Anusavičius mažiau leidžiasi į žmonių gyvenimą ir tokio artizmo, kaip „Metų“ autorius, niekur nepasiekia. Anusavičiaus idilijos pradžia šiek tiek primena „Pavasario linksmybių“ pradžią:

Štai jau žiemos pasibaigė bėda!
Sniegas ištirpo, vanduo netur ledo;
Norint dar žilas nuo ryto žolynas,
Vieversiai giesmes vest vienok skubinas,
Sveikin artoją išeinantį lauke,
Kaip pirmo saulės spindulio sulaukę,
Eina, neš arklą, į kryžių pažiūri,
Persižegnoja ir nuim kepurę.

* Vaižganto „Raštai“, t. XI, p. 183.

Toliau gamtos vaizdavimo, peizažo randame labai maža. Gamtos grožis, matyt, poeto nejaudina, ir jis visai nesugeba bent kiek įmanomiau jį pavaizduoti. Štai kaip nevykusiai aprašomas saulėlydis:

Saulė leisdama šviesą paskutinę,
Kad nenukristų kur nors į purvynę,
Ar neužsigaut kur ant kietos žemės, –
Ant minkštos miško viršūnės būk remias.

Toliau eina dar mažiau vykę eilutės. Ir ne dėl šitų nevykusių aprašymų čia Anusavičius minimas. Mums įdomios epinės dramatinės gamtos gyvenimo scenos, iš kurių daugiausia ir supinta „Viena pavasario diena". Čia randame aprašytas jaučių badynes, avino su ožiu muštynes, kuilių kovą, kaip šunes riejas, kaip šuva gaudo kiškį, kaip žąsinas gina žąsiukus nuo juodvarnių, žąsinų muštynes, šarką kiaušiniautoją, galvijų namo ginimą, karvių melžimą... Tai, pasak Vaižganto, „savotiškas epas, lietuviška nedidelė odisėja, kuriai primegzta apie gerą ir blogą jaunuomenės auklėjimą – epiniais vaizdais"*. Šitie epiniai gyvosios gamtos gyvenimo vaizdai tai yra nauja, ką davė Anusavičius lietuvių literatūrai. Daug tuose vaizduose randame pastabumo, gyviškos, jei taip galima pasakyti, psichologijos pažinimo, bet, deja, per maža skonio ir stilistinio lengvumo. Dėl to ir Anusavičiaus kūrinys žymėtinas tik kaip įdomus bandymas, o ne kaip vykęs rezultatas.

Baigiant tenka dar suminėti a l e g o r i n i s gamtos motyvų traktavimas, kuriuo paprastai pasinaudoja tie poetai, kuriems

* Ten pat, p. 183.

rūpi poetiškai, įmantriai išreikšti kokia nors jiems brangi idėja. „Aušros“ ir poaušrio metu poetai ir rašytojai patriotai alegoriniais gamtos aprašymais vaizdavo lietuvių tautos būklę. Pats Aušros vardas yra tokia gamtinė-patriotinė alegorija. Maironis, pav., rašė:

Neregėti aušros!.. Taip prailgo naktis!
Beldžia vėjas į langą bailiai.
Nebenori jau miego pabudus akis,
Nors negreit patekės spinduliai.

Ilgos naktys žiemos; argi laukti dienos?
Laikas keltis į darbą, šeimyna!
Mūsų vyrai jauni, šiaurio vėjo n'atbos:
Juos pavojai vilioja masina...

Taip pat ir Jakštas rašė apie alegorišką Dirvą, Pavasarį. Vaižgantas „Pragiedrulių“ įžangoj alegoriniu gamtos vaizdu reiškia Lietuvos atbudimą...

Priešaušriniam laikotarpy alegorinių gamtos motyvų randame A. Baranausko dainose, iš „Kelionės Peterburgan“[38]. Baranauskui ypatingai rūpėjo religinė idėja:

Tamstas palikęs, Guduos atvykęs,
Rašau, kiek tiktai spėju;
Garbinu Dievą ant žalių pievų
Iš loskos geradėjų.

Ant šios pievelės Dievo avelės
Ėda želmenis šilko;
Piemenys gano, kaip tik išmano,
Saugo, gina nuo vilko.

Upeliai šalti, dobilai balti
Po lygumas čia auga.
Toksai ramumas! Po žalius krūmus
Paukščiai tik klega klega!
– – –
Yr čia ir girios – tamsios ir gilios,
Žvėrių baisiausių pilnos:
Kas tik pakliūva, dažnai pražūva,
Nelieka anei vilnos!

Esama gamtos motyvų ir patriotiniams tikslams. Tai abstraktinis peizažas, kurį vėliau mėgo ir Maironis. Štai Baranausko:

Kalnai ant kalnų ir ant tų kalnų
kalnai ir maži kalneliai.
Tenai Lietuva per amžius buvo,
Kaip sako mūsų seneliai.

Ten miškai snaudė, ten meškas gaudė
Kasdien lietuviai iš seno;
Ūžė braškėjo medžiai nuo vėjo –
Ten kur lietuviai gyveno.

Ant smėliakalnių, ant piliakalnių
Ąžuolai šventi kerėjo.
Ir ten dievaičiai, kuriuos žemaičiai,
Kuriuos lietuviai turėjo.

Tol už Dauguvos kraštas Lietuvos
Smolensko žemę apriečia;
Už Dunojėlio, kur be šešėlio
Saulelė žmogų apšviečia.
– – –

Ūžia šileliai, kriokia upeliai
Ir kalnai staugia tarp vėjų;
Pievos žaliuoja, girios linguoja,
Auklėja kelio vedėją.

Tokiu būdu gamtinė XIX amžiaus poezija, nors nėra gausi, bet bene bus įvairesnė už kitas to laiko poezijos rūšis.

4. Individinė grupė

Belieka pažiūrėti, kas ir kaip atstovavo kalbamuoju laikotarpiu vadinamai egocentrinei, individinei, išpažintinei lyrikai. Ši poezijos rūšis, išaugusi iš paties poeto sielos išgyvenimų ir liečianti pirmiausia jo asmenį ir jo individualinius jausmus, paprastai ima klestėti, kai literatūra pasiekia jau aukštesnį tobulumo laipsnį, paprastai tokiais laikotarpiais, kada visuomenės gyvenimas būva nusistojęs, ir susidaro patogios aplinkybės tarpti vadinamam grynajam menui. Mūsų XIX amžius tokis nebuvo. Nei literatūra buvo pasiekusi pakankamo artizmo, nei visuomeninio gyvenimo aplinkybės buvo palankios rafinuotai individualinei lyrikai. Apie šias aplinkybes XIX a. berods dar ir per anksti kalbėti. Visuomenės tikra žodžio prasme dar visai nebuvo. Buvo nesusipratusi liaudis ir saujelė inteligentų, o rašytojai-poetai rašė pakrikę, vieni sau arba savo artimųjų uždaram būreliui. Vis dėlto egocentrinės individualinės lyrikos būta, ir ji turi gana savotišką charakterį. Būtent, ji yra daug labiau asmeniška, subjektyvi negu normaliose aplinkybėse išaugus tos rūšies lyrika. Ir tai visai suprantama. Normaliose aplinkybėse poetas individualistas, jausdamasis gyvu visuomenės nariu, tegu ir

kaip subjektyvius savo jausmus dainuotų, vis dėlto tiek juos suvisuotins, kad dainuos ne tik savo, bet ir tam tikros grupės, visuomenės dalies jausmus. Tuo tarpu poetas be visuomenės atramos taip ir pasiliks tik savyje ir dėl savęs. Štai palaipsniui patvirtina Poškos, Baranausko ir Vienažindžio tos rūšies lyrika.

Štai dar kartą grįžtame prie senio Dionizo Poškos „Darželio" ir skaitome ten tokius posmus:

O aš užūksmy sėdžiu ant sosto velėnų,
Arba kningelę skaitau, ar pypkę deginu,
Ar pokaity po galva pasidėjęs kningą,
Ką nors bedūmodams did skaniai užmingu.

Ar kartais, kada ateis prietelius, susiedas,
Sėdint rokuojam savo visus vargus, bėdas.
O pirma, žodžiu sakant, valandos nelaukiam,
Šalto alaus indelį – ir gerą ištraukiam,

O tuo laiku aš veiziu, ką dirba šeimyna,
Dėl to savo daržely esmi visą dieną.
Norėčiau toliau eiti, bet eiti negaliu,
Luošas būdamas ant kojų iki pačių kelių...

Matome, kad tai yra grynai asmeninis savęs paties aprašinėjimas, neturįs jokios bendresnės prasmės, neužkliudąs jokių bendresnių žmogiškų jausmų. Toki yra ir to laiko eiliuotieji laiškai, kuriuos tegalime laikyti biografiniais dokumentais.

Antano Baranausko labiausiai egocentrinis kūrinys – tai „Kelionė Peterburkan". Poetas kalba apie save, reiškia savo jausmus, mini kelionėj matytas vietas. Randame visai asmeninių posmų:

Sveiki, tėveliai, sveiki, broleliai!
Sveikos sesulės mano!
Priimkit ranką ir akių sunką
Su gromata Antano!

Arba:

Mums bevažiuojant, išbrėško, prašvito,
Auštant nusiblaivė ir rūkas nukrito:
Dangus apniukęs, o oras be vėjo
Lyg tartum klausės, kai plentas tarškėjo.

Ir dar vienas:

O užkandę ir pasganę,
Naujas sylas gavom;
Pasikinkę, įsisėdę
Vėl toliau važiavom.

Žinoma, ir tokiais posmais mes galime gėrėtis ir laikyti juos literatūrai vertingais, jei jie tikrai meniškai, artistiškai sudaryti. Bet be šitos, grynai formalinės vertės, gilesnės prasmės jie neturi. Neturėtų tokios prasmės nė visa asmeninio pobūdžio kelionė, jei poeto jausmai nebūtų sutapę su kiekvieno tėvynę mylinčio, o svetur keliaujančio lietuvio jausmais. Laimė, A. Baranauskas, kaip stipraus talento ir plačios inteligencijos poetas, ir asmeniškoj situacijoj mokėjo prabilti visuomeniškai. Ir aukščiau cituoti asmeniško pobūdžio posmai tėra atskirų fragmentų tik pradžios, po kurių eina jau platesnės reikšmės turinys. Visuomeninis pagrindas, į kurį prasiplečia „Kelionės" egocentriniai motyvai, yra ta tėvynės meilė ir opozicija prieš rusus, kuri, bent religiniu atžvilgiu, buvo suprantama ir kaimo žmonėms.

Pagaliau vienas iš žymiausių XIX a. poetų-dainių Antanas Vienažindys* (1841–1892) yra charakteringas priešaušrinei gadynei daugeliu atžvilgių. Išlikusi gyva tautinė lietuvių dvasia jo dainose pasireiškia gryniausiu, jausmingiausiu liaudies lyrizmu. Energingo pasipriešinimo priespaudai, juoba pastangų sužadinti veiklų tautinį darbą jo dainose nerandame. Ryškesnės patriotinės ideologijos jose taip pat nėra. Tačiau negalėtume pasakyti, kad tautiniai kultūriniai lietuvių tautos reikalai Vienažindžiui būtų visai nerūpėję, ir kad jis nebūtų dėl jų sielojęsis. Bet kaip poetas, jis tegali vien konstatuoti tą sunkų padėjimą ir savo skausmą dėl jo lieti:

Aštrūs valdžios peiliai širdį man pervėrė
Ir sunkų lenciūgą ant kaklo užnėrė.
Reik man našta nešti ir krimst plutą kietą,
Vienam, kaip žuvelei, gyvenant ant svieto:
Toli mano tėvas ant dangiško skliausmo,
Nėr kam nuraminti mano širdies skausmo.[39]

Politinių motyvų randame kur ne kur meilės dainose, bet jie išreikšti tik pasyviu konstatavimu ir aimana:

Oi, nelaimė, ką aš matau!
Širdį ver, kaip yla,
Numylėtos mano vietoj
Gyvena barzdyla.

Nebėr jos brolio nė vieno –
Visi išvaryti,
Ir senutei motinėlei
Vartai uždaryti.

* Šitaip iš metrikų Vienožinskio pavardę atlietuvino J. Tumas. Žr. jo „Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos".

Oi, motule motinėle,
Kur tavo dukrelė?
Gal kukuoja kur Samaroj,
Kaipo gegužėlė...[40]

Pagaliau visuomeniniais motyvais ataustą „Karvelėlį paukštužėlį" Vienažindys baigia tokiu pasyvaus nusiminimo posmu:

Sakyč' daugiau neteisybių,
Bet užginta yra...
Reik nustoti ir dainuoti,
Nors ašaros byra.

O kokia dar stačiai tobulai pasyvi rezignacija skamba visoj įkvėptoj, giliai išgyventoj dainoj „Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo"!

Ar šimtą metų, ar vieną dieną
Dar reiks gyventi ant svieto,
Dėl manęs, kaip ir dėl kožno vieno,
Juodoj žemelėj bus vieta,
Man vis tiek pat, man vis tiek pat...

Jau iš šitų pavyzdžių matome, kad Vienažindžio dainos yra giliai egocentrinės, išpažintinės. Iš tiesų, visoj jo kūryboj esama tiek asmeniškumo, kilusio iš grynai biografinių aplinkybių, kiek nerandame nė pas vieną kitą lietuvių poetą. Visos jo dainos, galima sakyti, yra variantai dviejų vyriausių išgyvenimų: jo nelaimingos meilės ir jo, kaip kunigo, būklės. Tačiau ir Vienažindžio meilinių dainų asmeniškumas nėra įkyrus ir siauras. Kiekvieno žmogaus net ir subjektyviškiausias meilės išgyvenimas yra pakankamai bendrai žmoniškas, kad

taptų daugelio suprastas ir atjaustas, juoba, kai jis apgaubtas dar kitų taip pat bendrai suprantamų jausmų: liūdesio, rezignacijos arba džiaugsmo. O Vienažindžio dainose jis neretai jungiamas dar su tėvynės meilės jausmu. Be to, Vienažindžio kūrybos asmeniškumą nuslepia liaudiška, dainiška jos forma. Šita ir yra svarbiausia jų populiarumo priežastis. Tačiau vienur kitur individualinis Vienažindžo išgyvenimas, ypač gamtos fone, yra toks stiprus, kad jis susikaupia į giliai prasmingą, tautinį ir kartu plačiai žmonišką kūrybos polėkį. Tokia berods yra daina „Oi gi gražus gražus tolimasis dangus", kurios grožį ir prasmę yra nurodęs ir plačiai komentavęs J. Dobilas*[41].

Bet dėl to paties asmeniškumo ir liaudiškai dainiško pobūdžio Vienažindys yra charakteringas priešaušrio gadynės poetas. Jis, kaip ir daugelis kitų tuo metu, rašė ne literatūrai, bet sau ir savo artimiesiems arba stačiai iš psichologinio reikalo palengvinti savo sielą, išlieti savo jausmus. Vienažindys – savaime dainuojanti siela. Užsidaręs seminarijos spintoj, jis nerašo, bet verkdamas sudeda savo jausmingąsias dainas arba vėliau dainuote dainuoja jas, pritardamas armonika. Ir jo dainas liaudis pasisavino ir jį mini kaip savo žmogų. Simboliškai galvodami galėtume pasakyti, kad Vienažindžio kūryba priešaušrio metu reiškia pasyvų tautos dvasios skundą dėl kenčiamų skriaudų, kurioms pasipriešinti ji dar neturi jėgų. Be to, Vienažindys, didžiausios priespaudos laikais savo individualinius jausmus išdainavęs liaudžiai priimtina forma, jos suprastas ir pamiltas, rodo, kad ir intymiausias poeto sielos virpėjimas gal rasti kelią į žmonių širdis.

---

* J. Dobilas, „Reikalingumas mūsų renesanso ir J. Vienožiskis", „Skaitymai", nr. 17.

5. Didaktinių prozos raštų grupė

Pagaliau tenka pažiūrėti, ką priešaušrinis XIX a. laikotarpis yra davęs lietuvių prozos literatūrai. Turėsime čia visą eilę didaktinių raštų, kurių pirmasis – kun. Rupeikos[42] 1823 m. išverstas iš lenkų kalbos Jono Chodžkos „Jonas iš Svisločės". Toliau 1860 m. pasirodo Mikalojaus Akelaičio (1829–1887) „Kvestorius po Lietuvą važinėdams žmonis bemokinąsis". Yra tai didaktinė vienuolio bernardino kelionė po Lietuvą. Autorius turi tikslą kvestoriaus lūpomis supažindint savo skaitytojus su Lietuvos istorija, geografija ir kitais naudingais dalykais.

Panašią pedagoginę kelionę randame ir kun. Juozo Silvestro Dovydaičio (1825–1882)[43] „Šiaulėnišky Senely", išleistame Vilniuj 1860–1864 metais. Čia autorius, talkindamas vyskupui M. Valančiui, skiepina pirmiausia blaivybės idėjas ir į savo knygelės tekstą įterpia net vyskupo ganytojiškus laiškus tikintiesiems. Mums, literatūros istorijos tikslams, reikia pasižymėti, kad Dovydaitis rašo sklandžiu pasakojamuoju beletristiniu stilium, pakankamai vaizdingu ir gyvu, nors ir daugeliu barbarizmų užterštu, kaip ir visi beveik to laiko raštai. Autorius nesitenkina pasakojimu, bet vaizduoja ištisas scenas su veiksmu ir dialogais. Vietomis įterpia ir gamtos vaizdelį. O štai šita trečios dalies pradžia gyvai primena Žemaitę ir net Pietarį:

> Oras gražus, diena kaitri, tartum saulė žeme ridinėja; kada ne kada vėjelis pūstelėjęs atgaivina orą, ir vėl saulelė kaitina, spindėdama vidury dangaus. Žmonės po visam traukia visais keliais iš bažnyčios namo, ir sodžius, neseniai apkurtęs, kaip dykynė, pilnas žmonių; visur girdėti garsus

šnekėjimas, juokai ir giesmės. Po pietų jaunuomenė subėga pažaisti: vieni krenglius muša, kiti ripką ridinėja, kiti, pavėsy sustoję, žiūri ir giria, kam gerai pasiveda. Seneliai, po medžiais susėdę, kalbasi apie sumišimo metus, skaitydami, kiek kuris tokių metų praleido, kiek nelaimių, kiek stebuklingų pagalbų prityrė.*

Vienas iš pirmųjų lietuviškos prozos pionierių yra ir kun. Antanas Tatarė (1806–1889)[44]. Svarbiausias jo veikalėlis „Pamokslai išminties ir teisybės" buvo išspausdintas jau 1836 m. Tie „pamokslai", tai ne pamokslai, bet verstos, geriau sakant, perdirbtos, Aizopo, Krasickio, Lafonteno, Krilovo[45] ir kitų pasakėčios. Šita knyga ilgus metus buvo mėgiamiausia suvalkiečių lektūra.

Lietuviškosios prozos kely minėtinas ir Laurynas Ivinskis (1808–1881)[46] su savo kalendoriais, pradėtais leisti 1845 m. ir su spragomis ėjusiais ligi 1877 m. Ivinskis tarp kitko yra išvertęs „Genovaitės" apysaką.

Bet stipriausi lietuviškos prozos pionieriai ir šulai XIX a. – tai Simanas Daukantas ir vyskupas M. Valančius.

Simanas Daukantas (1793–1864) – didysis mūsų istorikas ir daugelio įvairaus turinio raštų autorius. Bet mūsų tikslui, kaip reikšmingus lietuviškos prozos raidai, suminėkime bent šiuos: 1) „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių", išsp. 1845 m.; 2) „Pasakos Phedro" ir 3) „Gyvatas didžiųjų karvaidų" – 1846 m.; 4) „Istorija žemaitiška", parašyta 1838 m., bet išspausdinta tik 1893 m. Amerikoj; 5) „Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje", parašyta 1850 m.,

* „Šiaulėniškis Senelis", doc. J. Tumo redakcija ir paskaita. Kaunas, 1925 m., p. 101.

dalis išspausdinta 1893 m. Prūsuose ir 6) „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, parašyta 1822 m., išspausdinta tik 1929 m.

Jau žinome, kad Daukantas savo istoriniais raštais norėjo ne tik mokyti, bet ir auklėti, ir skatinti tėvynės meilę. Jis norėjo Lietuvos senovę aprašyti patraukiančiai, vaizdžiai ir įspūdingai. Daugelį istorinių scenų jis neaprašinėja, bet vaizduote vaizduoja. Dėl to jo istoriniai raštai turi ir beletristinių elementų. Daukantas, kaip stilistas, yra puošnaus emocinio retorinio stiliaus atstovas su ilgais ritmingais periodais, kurie laipsniavimais, pasikartojimais, moduliacijomis ir bangavimais veikia vaizduotę ir jausmus.

Auklėjamasai Daukanto raštų charakteris geriausia matyti ten, kur autorius aprašinėja senovės lietuvius, jų išvaizdą, būdą ir darbus. Atrodo, kad Daukantas kiekvienam dabarties neigiamam bruožui atitaisyti, kuria praeities lietuvy atitinkamą teigiamą bruožą. Pav.:

> Tarp visų kliautis ir vienybė buvo. Kiekvienas šelpė reikalaujantį ir gelbėjo gaištantį. Viešės jų buvo meilės, ne žmonystės ženklas. Išeigoje buvo padorumas, o žmonystoje mandagumas. Skolos ir palūkanų nežinojo, nes visi viso pertekę buvo ir svetimų pramonių negeidė; drabužyje ir valgyje nesilepino, ir, jei kas ant to stygo, tą ištižiu vadino.
>
> Varguose kantrybę ir stangybę, o dūmoje išmintį rodė, viltyje neguro, paskutinėje nenusiminė, o žadėtoje nenusigando, nelaimėje neįsipylė, laimėje nesididžiavo. Dėl to kare narsybė, valstybėje dorybė ir teisybė per amžius tarp jų klestėjo. Ką širdyje turėjo, tą ir žodžiu reiškė. Ne kiltis, ne turtai, bet išmintis ir dorybė, visų patirta, kiekvieną į vyresnybę kėlė, nes visi lygūs buvo, ir taip, kas narsesnis

kare, tas ir vyresnis, kas doresnis, išmintingesnis ir teisesnis, tas tiesos suole sėdėjo.

Taip pat idealizuodamas aprašinėja jis ir senovės Lietuvos gamtą:

> Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias jie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių, vienu lieknu it jūra niūksojo? Nes šios dienos girių ir pievų vietoj anuomet girios trakšojo, o tarp jų jau versmėtos kirbos burgėjo, jau ežerai tyvuliavo. Neįžengiami pušynai, eglynai, beržynai, ąžuolynai, nuo amžių amžių suaugę, niūksojo ir visi vienų viena, tiktai upėmis ir upeliais išvagota, buvo giria, nes ir tos pačios upės ir upeliai buvo perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ir rudens tvanai tevokė! O jei kurių tenai smarkūs sriautai nestengė pakušinti, tie mirkdami vandenyje į plieną pavirtę jau apdumiami smiltimis, jau nudumiami, nuo amžių žlugsojo it akmenys, kurių žilą karšatį dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydamies, pavandeniais išsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstė. Visas kraštas viena giria niūksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulys, bet ir žmogus negalėjo įlįsti.*

Visa jo atpasakota Lietuvos istorija mirga kilniais žmonėmis, drąsiais žygiais ir išmintingais darbais.

Tokiu būdu Daukantą galime laikyti tikru „aušrininkų“ pirmataku, patriotu romantiku, kuris išsvajotus Lietuvos senovės vaizdus išreiškė tokiu pat svajingu, romantišku stilium.

Vysk. Motiejus Valančius (1801–1875), blaivaus realaus proto žmogus, pirmasis davė mūsų literatūrai išbaigtų

* Šie tekstai cituoti iš V. Kamantausko „Chrestomatijos“.

beletristinių vaizdų su ryškiomis charakteristikomis, gyvais dialogais ir kasdieninės žemaičių kaimo būklės apyvoka. Visi beletristiniai Valančiaus raštai pasižymi neslepiama auklėjamaja tendencija. „Vaikų knygelė“, „Paaugusių žmonių knygelė“, „Palangos Juzė“ ir „Antano Tretininko pasakojimai“ tam tikslui ir parašyti. Dėl to, žinoma, ir beletristiniai elementai juose nėra vispusiškai panaudoti. Tačiau ir tokiuose siauruose pedagoginio darbo rėmuose Valančius yra įdomus savo žemaitišku koloritu, vaizdingumu ir jumoru. Valančiaus būta tiek temperamentingo rašytojo, turėta tiek žemaitiškos liaudies dvasios, kad net ir tokis veikalas, kaip „Žyvatai šventųjų“, rodos, jau nieko bendra su literatūros menu ir lietuvišku koloritu neturįs, iš tiesų mirgėte mirga beletristiškai suvoktomis scenomis ir charakteringais lietuviško, žemaitiško gyvenimo ir žmonių bruožais*.

Šventas (Gordijas), kaip ilgai girioj gyvenęs, buvo sulysęs, išblyškęs, su plaukais apžėlęs; tie dar nesušukuoti kyšojo it keras; drabužiai jo buvo nudriskę it ubago, vos kūną uždengiantys. Visi pagonys, jį išvydę ir šauksmą išgirdę, klausinėjo kits kito: „Meldžiamieji, kas tas toks? Ar meška, ar gaidys – tikra šmėkla, bjauri ir veizėti; ko jis čia įsisuko? Varykit jį šalin, it ožį iš kopūstų!“ Kiti, arti priėję ir prisistebėję, pradėjo balsu sakyti: „Tatai žalnierbuvis Gordijas senai pragaišęs iš kažikur parėjo“. Dar kiti, sugrobę Gordiją, traukė prie vyresniojo...

Tas visų pirma klausė jo:

– Kas tu esi?

* Plačiau žr. J. Štuopio „Valančiaus „Žiwataj Szwętuju“ kūrybiškuoju atžvilgiu“, „Židinys“, 1925 m., nr. 6–7, p. 112.

Šis atsakė:

– Esmi Gordijas.

Tarė sūdžiai:

– Kame lig šiolei buvai?

Šis:

– Slapsčiaus kalnuose.

– Ką ten valgei?

– Et, valgiau ką radęs: uogas, obuolius, riešutus ir giles it kėkštas.

Tarė sūdžia:

– Bet ir esi, it kėkštas, pasišiaušęs. Ko atėjai į miestą?

Šis:

– Atėjau galvos padėti už Kristų.

Sūdžia:

– Tatgi tu esi katalikas?

Šventasis:

– Kas, ar aš?

Sūdžia:

– Tu, tu, juk tavęs klausiu.

Šventasis:

– Ką dirbsiu nebuvęs, esmi.

Tarė sūdžia:

– Oi, liaukis tai tauzyti, nes baisiai kailį savo įkiši.

Šventasis:

– Geidžiu įkišti ne ven kailį, bet ir visą kūną.

(„Giwen S. Gordyusa Muczeln.“)

M. Valančiaus stilius – Daukanto priešingybė. Nėra čia jokių retorinių puošmenų, nei romantiško svajingumo, nei periodais banguojančios ritmikos. Valančiaus stilių galėtume

pavadinti realistiniu. Jo pagrindas – kasdieninė liaudies kalba su paryškintu liaudies jumoru ir vaizdingumu.

Tokių tad pradų lietuvių literatūrai yra pagaminus XIX amžiaus priešaušrinė gadynė. Ne visi jie, tiesa, suklestėjo naujojoj literatūroj, nes ir ne visi tie raštai spėjo plačiau pasklisti. Jie nebuvo komentuojami, nebuvo tarpusavy siejami, nebuvo sąmoningai diegiami į literatūros dirvą. „Aušros" rašytojams beveik viską teko pradėti iš naujo. Tik patriotinės lyrikos tradicija tiesiogiai susimezga su „Aušra", nes juk tai buvo pačios tautinės sąmonės balsas. Be to, šią tradiciją sustiprino ir lenkų kalba rašyti patriotiniai raštai, gerai žinomi vyresniajai tos gadynės kartai ir „Aušros" rašytojams.

II. KULTŪRINIAI PRIEŠAUŠRINĖS GADYNĖS UŽDAVINIAI

Priešaušrinio laikotarpio mūsų literatūra ir kultūra, su mažomis išimtimis, buvo artimai susieta su bajoriškomis tradicijomis, kurios iš dalies reiškėsi luominiais interesais, iš dalies ideologija, o, svarbiausia, nutolimu nuo gyvųjų liaudies reikalų, jos kalbos ir dvasios. Ypač kalbos reikalas čia turi didelės reikšmės. Nors ir kaip to laikotarpio rašytojai sakosi mylį lietuvių kalbą, nors ir kaip skatina jos neišsižadėti, tačiau ir patys neįstengia nusikratyti jau giliai įsišaknijusia tradicine lenkų kalba. Beveik visi jie privatiniame gyvenime savo pačių reikalams vartoja lenkų kalbą. Visas jų lietuviškasis veikimas ir raštai atrodo kaip ir koks programinis mokymo, dorinimo arba tam tikros propagandos reikalas, o ne savaimingas lietuviškos sielos pasireiškimas. Jau vien dėl to nebuvo lemta tiems bandymams plačiau išsilieti, susitelkti, sudaryti platų ir gilų tautinį sąjūdį ir atgaivinti tautos mases. To laiko lietuvių šviesuomenė buvo perdaug anemiška tautiniu atžvilgiu. Ją vis dar tebepančiojo ir tebeskaldė lenkų kalba ir iš lenkiškai bajoriškų tradicijų einąs miglotas savo tautybės supratimas. Tačiau jau ir tuo metu suvokiama, kad sveikiausias tautos kamienas – tai liaudis, iš prigimties kalbanti lietuviškai ir iš dvasios reikalo kurianti savo kultūrą. Matėme, kad ir to laiko literatūroj savaime pasireiškia gana stipri liaudiškumo srovė. Tad einant į tolimesnį lietuvių tautos renesanso kelią, savaime kyla du svarbūs kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai:

a) šviesti ir sąmoninti liaudis ir b) ugdyti iš liaudies kilusių tolimesniam darbui vadų.

Šių uždavinių svarbumas paryškės, kai prisiminsime priešaušrinės gadynės kultūrinę būtį Lietuvoje.

1. Priešaušrinės gadynės kultūrinė būtis Lietuvoje

XIX amžiaus priešaušrinį periodą į dvi dalis skiria spaudos uždraudimas 1865 m. Prieš spaudos uždraudimą Lietuvoj jau buvo pasireiškęs gana gyvas tautinis ir literatūrinis sąjūdis. Žemaičių bajorų poetai, A. Strazdas, S. Daukantas, M. Valančius, A. Baranauskas ir kiti, geriausius savo kūrinius parašė dar prieš spaudos uždraudimą. Jau buvo nurodyta, kad tam laikotarpiui daug reikšmės turėjo Vilniaus universitetas. Tačiau reikia pažymėti, kad Vilniaus universiteto įtaka kultūriniam lietuvių tautos gyvenimui davė ne tik daug gera, bet ir bloga. Vilniaus universiteto lituanistikos studijos, demokratinės idėjos ir romantiškasis liaudiškumas sąmoningiems lietuviams buvo akstinas tęsti tautinės kūrybos darbą. Bet tokių buvo tik saujelė. Visiems kitiems Vilniaus universitetas skleidė lenkų kalbos ir kultūros meilę ir lietuviams žalingas politines lenkiškai lietuviškos Žečpospolitos atstatymo idėjas. Iš čia skleidžiamas patriotizmas siekė galutinai sujungti lietuvius su lenkais. Visi tie garsūs rašytojai, sulenkėję lietuviai, kaip A. Mickevičius, Odyniec, Bernotavičius, Kondratavičius, Polis[1] savo kūriniais apie Lietuvą ne tik kėlė saujelės sąmoningų lietuvių tėvynės meilę, bet ir visoj lenkų tautoj skleidė klai-

dingą supratimą apie Lietuvą ir lietuvius ir pratino žiūrėti į mus ir į mūsų šalį kaip į savo nuosavybę. Dėl jų lenkai pamilo Lietuvą sentimentališka ir kartu grobuoniška meile, o pamiršę savo kalbą ir nutolę nuo savo tautos lietuviai gavo pateisinamų pavyzdžių ir argumentų, kad galima esą būti lietuviu, lenkiškai kalbant ir lenkų kultūrą bei politiką išpažįstant. Vilniaus universitetas pateisino ir įstiprino Lietuvoje tą tautinę ideologiją, kurią Lietuvos bajorija mėgdavo išreikšti posakiu, „sum gente lithuanus, natione autem polonus“[2]. Dėl to Lietuvos lenkinimas XIX a. tampa labai aktyvus ir smarkiais šuoliais eina pirmyn. Vilniaus universiteto mokslininkai, tiesa, studijavo Lietuvos istoriją ir etnografiją, bet į visa tai žiūrėjo kaip į negyvą tyrimo medžiagą. Gyvos lietuvių tautos ir jos reikalų jiems, matyt, nebuvo. Ne be reikalo ir A. Mickevičius įžangoj į „Konradą Valenrodą“ sako, kad Lietuva yra jau visiškai praeity ir tegali duoti tik poezijai medžiagos, patvirtindama žinomą Šilerio posakį: „Was unsterblich im Gesang soll leben, muss im Leben untergehen“ – „Kam nemirštamai dramoj gyventi lemta, tas gyvenime pražūti turi“[3]. Tad laikydamas lietuvių tautą pasmerkta išmirti arba sulenkėti, Viln. universitetas visai nė nesirūpina jos gyvais reikalais. Ar ne keista, pasak kan. K. Prapuolenio[4], kad per 20 savo gyvavimo metų Viln. universitetas teišspausdino vienintelę knygelę lietuviškai – K. Nezabitausko „Apie bites“ 1823 m.* Bet ir čia universiteto nuopelnas labai abejotinas.

Vilniaus universitete puoselėjamos Žečpospolitos atstatymo viltys ir kaitinamas lenkiškas patriotizmas spiečia jaunimą į konspiratyvines draugijas, kurių veikimas duoda progos

* K. Prapuolenis, „Polskie apostolstwo w Litwie“, p. 112.

įsistiprinti rusų sauvalei. Po nepavykusio 1831 m. sukilimo Vilniaus universitetas uždaromas, bet jo auklėtos lenkiškos politinės aspiracijos Lietuvos bajorijoj, kunigijoj ir iš viso šviesuomenėj klesti toliau. Lenkiškumo įtaką ne tik šviesuomenei, bet jau ir liaudžiai pripažįsta patys lenkai. L. Wasilewskis[5] rašo: „Vilnius buvo vienu iš rimčiausių lenkiškos kultūros židinių. Po 1831 m. lenkiškumas nepametė savo galios. Jis darė įtakos platiems sluoksniams, siekdamas jau ir liaudies periferijų, kur apie rusifikaciją tais laikais dar nė kalbos nebuvo"*. Ta įtaka 1863 m. įvelia Lietuvą į visai beprasmišką paskutinį sukilimą, ne tik pareikalavusį daug aukų, bet ir užtraukusį ant mūsų krašto žiaurią Muravjovo Koriko[6] ranką.

Spaudos uždraudimas iš dalies buvo taip pat sukilimo pasėka. Numalšinus sukilimą, rusams atrodė patogus momentas lietuvius atskirti nuo lenkų ir surusinti. Tuo pat metu Varšuvos Didžiosios mokyklos lektorius Stanislovas Mikuckis (1835 – 1890)[7], turbūt pasekdamas savo moksladraugio Aleksandro Hilferdingo (1831–1872)[8] sumanymu sudaryti visiems slavams bendrą alfabetą, pasiūlo Muravjovui projektą lietuvių knygas spausdinti rusų rašmenimis. Spauda buvo uždrausta jau prie Muravjovo įpėdinio Kaufmano[9], vidaus reikalų ministerio Valujevo įsakymu 1865 m. rugsėjo 13 d.** Kaip visi gerai žinome, rusų viltys, kad esą, pasak Miliutino[10] „rusų rašmens pabaigia tai, kas pradėta rusų kalavijo", neišsipildė. Lietuvių liaudis ir visa tauta spaudos draudimui atkakliai pasipriešino, ir po 40 metų kovos spauda lotynų raidynu buvo

* L. Wasilewski, „Litwa ir Białoruś", p. 72. Cf. Prapuolenis, op. cit., p. 122.

** Plačiau apie spaudos uždr. žr. doc. J. Tumo „Lietuvių literatūra rusų raidėmis".

grąžinta. Rusų rašmenimis buvo išspausdinta tik apie 40 menkų leidinėlių, daugiausia elementorių ir bažnytinių knygelių. Žmonės jas degino kaip eretiškas, laikydami nuodėme jas skaityti ir platinti.

Spaudos draudimo laikotarpis lietuvių tautai, be abejo, buvo skaudus ir sunkus. Literatūros augimas ilgiems metams liko prislopintas. Ne tik inteligentams ir šiaip susipratusiems lietuviams, bet ir kiekvienam, kuris norėjo paskaityti lietuvišką spaudinį, teko daug vargti ir nukentėti nuo uolių neteisingo įsakymo vykintojų. Tačiau spaudos draudimo žalos nereikėtų per daug didinti. Kiekvienas sunkesnis bandymas, jeigu tik jis pasibaigia laimėjimu, tautą ne silpnina, bet stiprina. Draudžiamojo laikotarpio kovos buvo geriausia priemonė tautai sąmoninti ir jungti. Auklėjamoji jų reikšmė dar ir šiandien neišseko – berods neišseks ir ateity. Mes turime savo kultūros istorijoj epizodą, iškėlusį tokio herojiškumo pavyzdžių, kuriais galėsime visados didžiuotis. Literatūros augimą spaudos draudimas prislopino, bet nepalaužė. Iš tos rašytojų kartos, kuri buvo subrendusi arba brendo apie 1865 m., vargu, ar būtume gavę ko nors reikšmingesnio, o jaunoji karta jau galėjo pasireikšti „Aušros“ metu ir vėliau.

Didžiausia draudžiamojo laikotarpio žala ta, kad visa rusinimo politika laikė tautą dvasiniam skurde ir tamsoj, tokiu būdu neleisdama susidaryti palankioms literatūrai klestėti aplinkybėms. Ši žala bent iš dalies būtų buvusi atitaisyta, jei rusai būtų pajėgę sustabdyti Lietuvos polonizaciją. Bet jiems „lietuviškomis stipendijomis“ pavyko nukreipti nuo Varšuvos tik mažą studentų būrelį, kuris ir Lenkijoj gal jau nebebūtų pražuvęs. Liaudyje gi ir šiaip plačiose gyventojų masėse lenkinimas ir toliau ėjo visu smarkumu, gal dar smarkiau, nes

draudžiant lietuviškas knygas, liaudis kibo į lenkiškąsias. Dvaras, klebonija ir bažnyčia pasidarė lenkystės židiniais, iš kurių plito lenkų kalba į lietuviškus kaimus. Ne tik visos Lietuvos dvarininkai, bet ir atspariausia smulkioji žemaičių bajorija išsižada lietuvių kalbos. Visa Lietuvos inteligentija buvo sulenkėjusi. Lenkinti liaudžiai, ypač apgailėtiną vaidmenį atliko bažnyčia. Jau nuo seniai sulenkėjusi kunigija, dargi vyskupų įsakoma, lenkiškais pamokslais ir pamaldomis skleidė lenkų kalbą liaudyje. Ypač primygtinai buvo varoma polonizacija Vilniaus, o iš dalies ir Augustavo-Seinų vyskupijoj. Lietuvių kalba buvo vadinama pagoniška, lietuviškai kalbą nepriiminėjami išpažinties, o vaikai nuo pat mažens mokomi lenkiškai. Tuo metu buvo sulenkintas Vilniaus kraštas ir lenkiškomis salomis išmarginta Aukštaitija. Visi Lietuvos miestiečiai jau laikė save lenkais. Taigi valdiškoji rusinimo politika nesustabdė polonizacijos. Tokiu būdu lietuvių tauta atsidūrė „tarp kūjo ir priekalo" – tarp rusinimo ir lenkinimo.

Ar bereikia dar minėti, kad ir visuomeniniu ekonominiu atžvilgiu lietuviškiausias sluoksnis, liaudis, buvo žemiausias, kitų slegiamas ir išnaudojamas. Ligi baudžiavos panaikinimo lietuviai valstiečiai neturėjo jokių teisių, jiems buvo užkirstas kelias į mokslą ir tuo pačiu į inteligentines profesijas. Vilniaus universiteto metu buvo įgyvendintas Čackio[11] sumanymas, kad universiteto priežiūroj esamose Vilniaus mokslo apygardos mokyklose būtų mokomi tik bajorų vaikai, o jei kartais patektų į universitetą ir kuris valstiečių sūnus, tai jis tol negaus mokslo laipsnio, kol neišsipirks iš savo pono valdžios*.

* I. Bielinski, „Uniwersytet Wilenski", I, 217, II, 475; Cf. Ks. K. Prapuolenis, „Polskie apostolstwo w Litwie", p. 111, 112.

Vilniaus universiteto tradicija buvo tęsiama ir toliau iki baudžiavos panaikinimo. Kokia buvo baudžiauninko padėtis, čia nebereikia nė minėti. Jos nuotrupos dar gyvos lietuvių tautos atminty, o daug charakteringų bruožų atvaizduota literatūroje. Bet ir baudžiavą panaikinus, lietuviškoji liaudis dar ilgai ir toliau tebeglūdėjo skurde ir tamsoj. Tačiau bent retiems laimingiesiems iš šiaudinės pastogės kelias buvo atviras į šviesą. Deja, ir ten jų laukė Scilla ir Charibda[12]: arba sulenkėti dar mokyklos suole, arba surusėti Rusijoj šiltesnę vietą gavus. Ir tik iš retųjų retiems buvo lemta tapti mokytais lietuviais ir savo tautos vadais. Tad štai dėl ko liaudies švietimas ir lietuviškos inteligentijos auklėjimas yra svarbiausi kultūriniai 19 amžiaus uždaviniai.

2. Liaudies švietimas ir sąmoninimas

Šiam uždaviniui vykdyti priešaušrinė gadynė yra davusi keletą didelės valios švietėjų. Čia vėl tenka prisiminti kai kurie jau anksčiau minėti rašytojai, kaip Akelaitis, Tatarė, Daukantas, Ivinskis, Valančius, Dovydaitis. Lietuvių tautos kultūrai jie, kaip liaudies švietėjai, yra daugiau nusipelnę, nekaip literatai.

Čia tenka stabtelėti ties Lauryno Ivinskio veikimu. Ivinskis, bajorų kilmės, gimė 1808 ar 1811 m. Užvenčio parapijoj ties Kolainiais[13], kur ir mokyklą baigė. Daug vėliau (1847 m.) iš Kauno gimnazijos mokytojų tarybos gavo miesto mokytojo teises. Mokytojavo Rietavo parapinėj valdžios mokykloj, kur mokslas buvo dėstomas žemaičių kalba. Ivinskį ypatingai globojo Rietavo ir kitų dvarų savininkai

kunigaikščiai Oginskiai – tėvas Irenijus ir sūnus Mykolas[14], o vėliau grafas Zubovas[15]. Šie Lietuvos aristokratai, nors svetimos kilmės, yra vieni iš nedaugelio įsipynusių į lietuvių kultūros istoriją ir padėjusių vykdyti didelį liaudies švietimo uždavinį. Rietave būdamas Ivinskis pradėjo rašyti ir leisti savo garsius Metskaitlius. Iš pradžių pasiėmė jų leidimą kung. Oginskis, o vėliau ir patys apsimokėdavo su pelnu leidėjui Zavadskiui[16]. Pirmasis išėjo 1846 metais: „Metų skaitlius ukiszkas ant metu Wieszpates 1846". Vėliau vardas taip nusistojo: „Kalendorius, arba metskaitlius, ūkiškas". Jų išėjo 1846–1864 ir 1878 – viso 19, ir rusų raidėmis 1865,6,7 m. Viso 22*. Tai pirmas reguliarus periodinis leidinys, pavadavęs liaudžiai laikraštį. Be kalendorinės dalies čia buvo ir šiaip patarimų, dainų, pasakų, priežodžių ir rašytinių poezijų: Karolinos Praniauskytės[17] eilės, kun. Kairio[18], kun. A. Baranausko „Artojų giesmė", „Anykščių šilelis" ir kiti. – Ivinskis pasižymėjo dar augalų rinkiniais, buvo botanikas – mėgėjas.

1864–1866 m. gegužės 1 d. Ivinskis gyveno Kaune ir dirbo valdžiai perrašinėdamas knygas rusų raidėmis, žinoma, nenusimanydamas apie to darbo žalingumą. Tą tarnybą metęs, gyveno Joniškėly pas Petkevičius[19], Plungėje pas Oginskį, Šiauliuose pas Zubovus. Mirė Milvydų dvare, prie Kuršėnų, ir ten palaidotas.

Ivinskis buvo sumanęs leisti laikraštį „Ajtwaras" 1857 m. Laikraščiu domėjosi ir Oginskis. Valančius gi 1859 m. padavė prašymą švietimo ministeriui leisti laikraščiui, kuriam redaguoti kvietė Mikalojų Akelaitį[20], bet leidimo negavo.

---

* Doc. J. Tumas, „L. litr. paskaitos. Draudžiamasis laikas. Laur. Ivinskis", p. 44. Kiek kitokį apskaitliavimą duoda M. Biržiška, „Mūsų raštų istorija", II laida, p. 97. Dar žr. V. Biržiškos „Lietuvių bibliografija", III dalis.

Kalbant apie liaudies švietimą, ypač reikia pabrėžti stačiai milžiniškas vysk. Motiejaus Valančiaus darbas. Plačiu mastu pravesta planinga blaivybės akcija, kaip matėme, sukūrusi net platoką literatūrą, turi juk didelės reikšmės ne tik dorovinių, bet ir grynai tautinių atžvilgiu. Tai buvo organizuotas visuomeninis veikimas, o ėmusios plisti tuomet Blaivybės brolijos – pirmosios liaudies organizacijos. Ne be reikalo budri rusų vyriausybės akis įžiūrėjo jose pavojų valstybei, ir prieš blaivybės platinimą buvo pradėta griežta kova. Pati blaivybės idėja žmonėse laikėsi ilgai, bet organizuotas veikimas buvo sutrukdytas.

Taip pat daug yra nusipelnęs vysk. Valančius, steigdamas parapines mokyklas. Į šį švietimo darbą jis įtraukė ne tik kunigus, bet ir dvarininkus. Savo cirkuliare į dekanus rašo: „Žinomas visiems kunigams mano reikalavimas, kad prie kiekvienos parapinės bažnyčios ir net didžiųjų filijinių būtų laikoma mokykla po priežiūra vietinio klebono arba filialisto, kame neturtingo luomo žmonių vaikai galėtų pramokti skaityti gimtine kalba ir katekizmo. Tai išreiškiau daugelyje reformacijos dekretų, per parapijų aplankymą, daugelyje bažnyčių apie tai iš sakyklos paskelbiau, ir retas tebuvo pasikalbėjimas su klebonais, kuriame nebūčiau priminęs apie tą mano reikalavimą".* Iš paties vyskupo pranešimo gubernatoriui matome, kad Kauno gubernijoj tarp 1853–1863 m. parapinėse mokyklose kasmet mokydavosi apie 6000 vaikų. Deja, vis labiau reiškiantis Lietuvoj politiniam lenkų bruzdėjimui, ir šis darbas rusų valdžios buvo sutrukdytas. Kauno gubernatorius Krigeris 1863 m. įsakė tas mokyklas uždaryti. Tačiau

* Cf. Kn. A. Alekna, „Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius", p. 50.

vyskupas ir toliau skatina mokymo nepamesti. „Dabartinėse sąlygose, – rašo jis, – reikia sugalvoti vaikams mokyti kitokių priemonių, pavyzdžiui, raginant ūkininkus, kad pasisamdę daraktorių sodžiuose savo vaikus mokytų skaityti“*. Ėmus administracijai persekioti ir tokį mokymą, beliko vienintelė lietuviška mokykla, Petro Rimšos susimbolinta: motina prie ratelio. Bet ir tokiu sunkiu keliu lietuviškas skaitymo mokslas plito ir kurstė kovą dėl savosios kultūros ir savųjų spaudinių.

Šiame švietimo darbe pasižymėjo dar keletas uolių kunigų. Minėtinas Tadas Juzumas (1810–1851), didelis mokyklų ir lietuviškųjų maldaknygių platintojas, parašęs dar ir „Elementorių“ sodžiaus mokyklų reikalui. Pasak kan. J. Tumo, „Juzumas troško, kad visuose žemaičiuose nebūtų sodiečio, kurs nemokėtų paskaityti. Tuo tikslu įkalbinėjo dvasinei jaunuomenei, kad steigtų mokyklų, kurios žadintų žmonių norą mokytis, ir šimtus tūkstančių knygelių doros ir religijos turinio išplatino po vyskupiją. To darbo buvo toks malonus vaisius, jog greitu laiku visose žemaičių bažnyčiose abiejų lyčių žmonės meldėsi iš knygų“**.

Minėtinas čia ir kitas žemaičių švietėjas kun. Kazimieras Skrodzkis (†1874)[21], Kulių klebonas, vėliau Rietavo dekanas, įvedęs, pasak Tumo, savo parapijoj priverstiną visuotiną vaikų mokymą.

Uolus liaudies švietėjas buvo ir kun. Jonas Katelė[22], Panemunėlio klebonas. Kun. Katelė gimė 1831 m. Suvainių kaime, Kupiškio valsč. Seminariją išėjo Varniuose. Dalyvavo 1863 m. sukilime, bet nenukentėjo. Darbavosi Panemunėly nuo

---

* Ten pat.

** J. Tumas, „Broliai Juzumai-Juzumavičiai“, p. 30.

1865 m. iki mirties. Mirė 1908 m. Jo parapijoj neliko beraščių: prie pirmos komunijos neleisdavo nė vieno vaiko, kurs nemokėdavo rašyti. Mokė aritmetikos, geografijos, skaitė poezijas, organizavo savo klebonijoje vaidinimus. Darbavosi kartu su kairiųjų pažiūrų amatninku Otonu Juozu Širvydu[23], kurs vėliau Amerikoj pagarsėjo kaip „Vienybės Lietuvninkų" redaktorius. Šis vertė ir taisė knygeles. Tačiau Katelė nebuvo „moderniškas" lietuvis patriotas. Jis buvo senos kartos lenkiškų tradicijų žmogus. Vis dėlto artėjo į „Tėvynės Sargo" taktiką. „Aušros" laikais su Pov. Matulioniu[24] sustatė pirmą lietuvių kalba aritmetiką – „Užduotyną". „Tygodnik'e Powszechny"[25] 1877 m. pirmas iškėlė aikštėn A. Strazdą ir sugretino jį su Karpinskiu*[26].

Kun. Antanas Tatarė-Totoraitis (1805–1889 m.) gimė Rygiškių kaime, Griškabūdžio par., Marijampolės apskr.

Mokėsi Naumiesčio pradžios mokykloj, paskui Seinų vidurinėj mokykloj. 1831 m. sukilimo metu pabėgo į Prūsus, o grįždamas permainė pavardę į Tatar. Iš pradžių mokė dvarininkų ir ūkininkų vaikus, paskui įstojo į Seinų dvasinę seminariją. Vikaravo Balbierišky, Ilguvoj, Lukšiuose, klebonavo Sintautuose. Tada ir parašė „Pamokslus išminties ir teisybės". „Pamokslai gražių žmonių" paruošti spaudai 1849 m., bet išspausdinti tik 1900 m. Amerikoj, dėl to reikšmės neturėjo. Be to, dar iš lenkų kalbos išvertė knygelę „Žiburys rankoje dūšios krikščioniškos, keliaujančio ing amžiną ir ščėslyvą gyvenimą" ir pats parašė „Tiesus kelias ing dangaus karalystę". Tatarė mums minėtinas ypatingai kaip uolus liaudies švietėjas ir pedagogas. Lukšiuose jis įkūrė mokyklą ir pats vienas joj kelerius metus mokė. Nužiūrėjęs gabesniuosius vaikus, ruošė

* Cf. „Tėvynės Sargas", 1896 m., nr. 11. Plačiau apie kun. Katelę žiūrėk V. Bičiūno monografiją „Kun. J. Katelė ir jo laikai".

juos toliau mokytis. Be to, dar mokė žmones kultūrinti ūkius. Po 1863 m. sukilimo buvo ištremtas į Penzos guberniją, kur išbuvo ligi 1871 m., kuomet jam buvo leista apsigyventi Lomžoj. Ten ir mirė 1889 m. Tautiniu atžvilgiu buvo daugiau lenkų kultūros ir tradicinių senoviškų pažiūrų žmogus.

Iš Tatarės mokinių bene daugiausia Lietuvai gera padarė kun. Martynas Sidaravičius[27] (1829–1907), uolus religinės literatūros gamintojas ir nenuilstamas lietuviškų knygų platintojas. M. Gustaitis taip apibūdina kun. Sidaravičių ir jo veikimą: „Jis labai taupiai gyveno, tik bažnyčioj sutaną vilkėdavo, o šiaip nešiodavo prastus namų drobės rūbus, visą turtą dėdavo tiktai knygoms. Be knygų ryšulio nė žingsnio iš namų nežengdavo: eidamas į bažnyčią ar pasivaikščiot, visada būdavo knygų ryšulėliu nešinas. Knygos buvo kaip ir priaugusios prie jo asmens, tapo jo prigimties dalimi. Kam negalėjo pats knygų įteikti, siuntė per kitus. Tam tikslui jis laikė vieną žmogų, Antanavičių, kuris jo nurodomas vežiodavo knygas ne tik po Suvalkų, bet ir po Kauno ir Vilniaus gubernijas“*. Įdomių epizodų iš Sidaravičiaus veikimo duoda ir J. Tumas Vaižgantas**. Kun. Sidaravičius yra kilęs iš Plėgų kaimo, Lukšių valsčiaus, Šakių apskr. Baigęs 4 klases Marijampolės progimnazijoj ir dvasinę Seinų seminariją, įšvęstas kunigu, vikaravo Alvite, Liudvinave ir Griškabūdy, paskui klebonavo Šakiuose ir Suderge. Šioj paskutinėj vietoj, pačioj Paprūsėj, ant Nemuno kranto, labiausiai išsiplėtojo Sidaravičiaus lietuviškas apaštalavimas. Čia jį atlankydavo ir kiti lietuvių veikėjai: J. Basanavičius[28], P. Kriaučiūnas[29], M. Dovoina-Silvestravičius[30], Ser. Kušeliauskas[31] ir kiti.

* „Lietuvių Tauta“, II, p. 224.

** Vaižganto „Raštai“, t. XII, p. 202.

Kaip suvalkiečius mokė skaityti Tatarė ir Sidaravičius, taip vilniečius kun. Silvestras Gimžauskas. Apie jį bus kalbama „Aušros“ rašytojų būry.

Šitie ir kiti į juos panašūs pasiryžėliai, kuriuos mes šiandien vos beatmename, atliko labai didelę kultūrinę misiją. Jie, nesiekdami jokių politinių ir net patriotinių tikslų, padarė didelį politinį ir patriotinį darbą: mokė Lietuvą skaityti, laikė ją pririšę prie lotyniškų šriftu spausdintų knygų, darė atsparią rusinimo politikai ir sugebančią naudotis Prūsuose gaminamais spaudiniais.

3. Naujos šviesuomenės kartos ugdymas

Senesniosios lietuvių inteligentijos kartos, susiformavusios Vilniaus universiteto metu arba jo įtakoje ligi 1863 m. sukilimo, nors ir kaip buvo patriotiškai nusiteikusios, neįstengė nusikratyti lenkų kalba ir lenkiškomis bajoriškomis tradicijomis, kurios temdė tautybės supratimą ir skyrė nuo tautos pagrindo – liaudies. Nors ir tuo metu jau randame nemaža rašytojų ir liaudies švietėjų, kilusių iš valstiečių luomo, bet apie naują, iš liaudies kilusią inteligentijos kartą tegali būti kalbama tik po baudžiavos panaikinimo. Lemiamos reikšmės čia turėjo ne tik baudžiavos panaikinimas, bet ir rusų politika Lietuvoje po 1863 m. sukilimo, siekdama sumažinti lenkų įtaką Lietuvoje, atskirti lietuvius nuo lenkų ir juos supravoslavinti bei surusinti. Tam tikslui valdžia paėmė į savo globą mokyklas. Lenkų kalba iš jų buvo pašalinta, viskas turėjo būti dėstoma rusiškai, bet ir lietuvių kalbai buvo duota šiokių tokių teisių. Iš tiesų, rusai iš dalies padėjo lietuviams atsiskirti

nuo lenkų, bet ir vyriausybės pastangos lenkinimą pakeisti rusinimu liko bergždžios. Dėl tikybų skirtingumo, kultūrinių tradicijų ir ryšių stokos, rusų įtaka Lietuvoje buvo paviršutiniška, primesta, dėl to ne taip ir pavojinga kaip lenkų įtaka, nuo amžių įsišaknijusi, papuošta gražių obalsių, sutvirtinta praeities ryšių ir palaiminta Bažnyčios autoriteto. Dėl to rusinimo politika, prasilenkusi su savo tikruoju tikslu, padarė Lietuvai ne tik žalos, bet ir naudos. Ta politika ne tik silpnino lenkų įtaką, bet savo brutalumu ir kova prieš Bažnyčią žadino pasipriešinimo jausmus, ugdė solidarumą ir ruošė dirvą tautiniam susipratimui. Tokiu būdu lietuvių tauta, geriau pasakius lietuvių liaudis ir iš jos kilusi inteligentija, pamažu ima skirtis nuo abiejų pavojingiausių savo priešų: lenkų ir rusų.

Suvalkų ir Marijampolės gimnazijose dėstomos lietuvių kalbos, nors neprivalomos, pamokos paskatina vieną kitą gabesnį mokinį susidomėti tos kalbos senumu ir grožiu. Marijampolės gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas Ulinskis atsinešdavęs klasėn lotynų kalbos žodyną ir lygindavęs žodžius su lietuviškaisiais. 1866–1870 m. šitų pamokų klausė P. Kriaučiūnas, J. Basanavičius ir daugiau būsimų „Tėvynės mylėtojų“ patriotų. Lenkų kalba ir jie dar negreit nusikratė, bet linkmė jau aiškiai krypo lietuvių kalbos kryptim. Pasirodo ir naujų patriotizmo švystelėjimų. Petras Kriaučiūnas, giliai įsižeidęs, kad vienas mokytojas (Plevinskis) lietuvių kalbą pavadino „čigonų kalba“, kuria negalima esą nieko kilnesnio išreikšti, verčia lietuviškai Kochanovskio[32] eiles ir Krilovo pasakėčią ir deklamuoja viešame mokslo metų baigimo akte. Netrukus juo paseka ir kiti.

Petro Kriaučiūno vaidmuo netrukus tampa toks svarbus, kad apie jį reikia bent kiek plačiau pakalbėti. Gimė

P. Kriaučiūnas 1850 m. Vištyčio parapijoj, mokės Marijampolės gimnazijoj, Seinų dvasinėj seminarijoj ir Petrapilio dvasinėj akademijoj, kaip Magilevo arkivyskupijos stipendininkas. Baigęs mokslą, matydamas, kad negalės grįžti darbuotis į Lietuvą, atsisakė šventintis kunigu. Pastudijavęs dar metus Varšuvos universitete Istorijos filologijos fakultete, gauna diplomą su teise dėstyti lotynų kalbą progimnazijose ir gimnazijose. 1881 m. buvo paskirtas tos kalbos dėstyti Marijampolės gimnazijoj. Čia ir pasireiškė nepaprastai uolus patriotinis P. Kriaučiūno veikimas tarp mokinių, turėjęs, pasak M. Gustaičio, du tikslu: 1) mokiniams kvėpti gimtosios kalbos bei praeities meilę ir 2) suspiesti šviesuomenę, ypač mokytojus, prieš įsigalėjusį lenkinimą ir rusinimą*. Buvo jam pavestos taip pat ir neprivalomos lietuvių kalbos pamokos, kurios ir tapo jam galingu tautinio sąmoninimo įrankiu. Štai kaip vaizdingai tas pamokas aprašo M. Gustaitis:

> Nors didžiuma paprastai vengia mokytis, kas nepriverstina, tačiau Kriaučiūno pamokos būdavo uoliai lankomos. Mat, visas lietuvybei pasišventęs, pats tautos meile degdamas, jis žavėte žavėdavo mokinius, įliepsnodavo jų širdis ir gyvu temperamentu įkvėpdavo pasiryžimo darbuotis toj srityje.
>
> Tos pamokos buvo senovės galybės giesmė, vienkart tautinio susipratimo etapai, patriotizmo kalvė. Jose mokinys jautėsi kas esąs, jautėsi atgimęs protėvių dvasia, siekiąs laisvės, nepriklausomybės; jos vykino didelį darbą, dėjo pamatą jaunajai Lietuvai, naujai valstybei.
>
> Čia mokiniai be eklektinės gramatikos (Šleicherio, Kuršaičio, Jauniaus, Baranausko)[33], kuri buvo sistemingai

* M. Gustaitis, „Petras Kriaučiūnas“, p. 17.

išeinama, išgirsdavo apie tėvynės praeitį, jos kunigaikščius; čia pajusdavo gimtosios kalbos vertę ir grožį, gaudavo žinių apie tautos atgimimą, veikėjus ir jų darbus; žodžiu – tai buvo ne vien kalbos pamokos, bet apskritai visa, ką apima Lituanica, tai buvo universalūs agitacijos kursai.

Be to, Kriaučiūnas duodavo mokiniams šį tą versti iš rusų kalbos, pav., Robinzoną Krūzę. Prieš atostogas, patardavo ir ragindavo užrašinėti pasakas, dainas, mįsles, priežodžius, tikindamas, kaip didelis juose glūdi tautos turtas. Dalis tų rinkinių per jį teko L. M. Draugijos archyvui.

Kartais, būdavo, bedėstydamas pamoką, kyšt ranką į vieną į kitą kišenių: ar žinote ką? Turiu gražią dainelę. Tuoj nušvito veidas, užsidegė akys ir mostaguodamas užtrauks:

Tu žirgeli juodbėrasis;
tra ta ta, tra ta ta...

Kitąkart sugiedodavęs plačiai netrukus pasklidusį duetą:

Op, op! kas ten, Nemunėli;

arba paskui įėjusią madon Baranausko „Sudiev, Lietuva" ir k.

Mokiniai žavėdinos, apimti kažkokio smagaus nepaprasto jausmo.

Kai kada, būdavo, išsitraukęs iš užantės kurio žymuolio raštelį, paskaito klasėje, suteikdamas žinių apie prasidėjusį tautos budimą, jos veikėjus ir darbus. Pasakoja ir laiks nuo laiko dirst pro durų langą: ar neateina direktorius, ar už durų neklauso jo šnipas Krečinskis?[34]

Ne tik pamokose Kriaučiūnas buvo lietuvybės agitatorius; jis visur – tiek gimnazijoje, tiek mieste – su mokiniais kalbėdavo lietuviškai, nepraleisdamas progos atitaisyt bar-

barizmus ir kitas kalbos bjaurenybes, skatindamas skaityti, veikti ir platinti lietuvybę.*

P. Kriaučiūno pavyzdžiu uoliai sekė ir kitas gimnazijos mokytojas – Petras Arminas[35]. Deja, netrukus prasidėjusi rusų reakcija abudu iš gimnazijos išbloškė: Arminą 1883 m., o Kriaučiūną 1887 m. Ligi 1906 m. pabuvęs teisėju Plokščiuose, Kriaučiūnas vėl gauna vietą Marijampolės gimnazijoj lotynų ir lietuvių kalboms dėstyti ir vėl atnaujina patriotinę propagandą, dabar jau kiek lengvesnėse aplinkybėse. Per karą vargo Jaroslavly ir ten mirė 1916 m. sausio 20 d. Išvertė apie 10 kilnaus turinio eilėraščių: Lermontovo „Pranašą", Deržavino „Dievą", Lomonosovo „Rytmetinį mąstymą apie Dievo didybę", Puškino „Ar per gatves", V. Hugo „Poetą" ir „Svajį"[36].

Marijampolės gimnazija, iki 1866 m. buvusi keturklasė apskrities mokykla, lietuvių inteligentijos augimui suvaidino žymų vaidmenį. Iki 1866 m. joje viskas buvo dėstoma dar lenkų kalba. M. Gustaičio nuomone, valdžia, pastebėjusi lietuvius skylant nuo lenkų, nutarė tą skilimą paremti ir juo pasinaudoti. Pamokos imta dėstyti rusiškai, o lietuvių kalbai palikta po vieną neprivalomą, atliekamu laiku paskirtą valandą. „Apie 1880 metus, sako M. Gustaitis, Marijampolės gimnazija pasiekė savo apogiejų; mokinių skaito per 700 – dauguma (80 nuoš.) lietuviai, buvusių baudžiauninkų sūnūs. Šalia rusifikacinės pakraipos buvo jaučiamas valdžios palankumas. Iš mokytojų šeši lietuviai, jų tarpe inspektorius. Vadinasi, visų lietuviškiausia gimnazija."** Pridėkime, kad mokytojų tarpe du dideli patriotai – Petras Kriaučiūnas ir Petras Arminas-Trupinėlis. J. Šliūpo[37] liudijimu, pradžioje „Auszrai" būtų buvę

* M. Gustaitis, op. cit., p. 18–20.

** M. Gustaitis, „Petras Kriaučiūnas", p. 23.

sunku išsilaikyti, jei nebūtų jos parėmęs P. Kriaučiūnas Marijampolėj ir J. Myliauskis-Miglovara, Rygos policininkas*[38]. Nuo 1883 m. prasidėjęs gimnazijos „valymas" lietuvius gerokai išblaškė, bet ir toliau jos reikšmė lieka didelė.

Jaunosios inteligentų kartos ugdymui taip pat didelį vaidmenį suvaidino Šiaulių, Mintaujos, Liepojos ir Suvalkų gimnazijos.

Rusų valdžia, varydama rusinimo darbą, sugalvojo dar vieną lietuviams naudingą priemonę. Norėdama atitraukti lietuvius nuo lenkų ir nuo Varšuvos universiteto, Maskvos universitete paskyrė 10 „lietuviškų stipendijų" (po 360 rublių metams), kurias galėjo gauti tik Marijampolės ir Suvalkų gimnazijų abiturientai, turį gerą lietuvių kalbos pažymį. Šiomis stipendijomis pasinaudojo ne vienas iš būsimųjų veikėjų. Tarp kitų V. Pietaris ir J. Basanavičius.

Taip gausėjant lietuviškai, mokslus einančiai jaunuomenei, žymesniuose universitetiniuose miestuose susidaro lietuvių kolonijos, kurios paskutiniame XIX a. ketvirty suvaidino žymų kultūrinį vaidmenį ir leido bei rėmė pirmuosius Prūsuose spausdinamus laikraščius.

Petrapilio lietuvių kolonija bene bus seniausia. Pirmas mūsų literatūroje žinomas lietuvis, studijavęs Petrapily – tai Stanislovas Dagilis[39], 1869–73 m. išėjęs ten Istorijos-filologijos institutą. Bet ar būta tuo metu Petrapily daugiau lietuvių studentų ir koki buvo jų santykiai, žinių neturime. Jau nuo 1870 metų čia organizuotai veikia šalia lenkų stud. kuopos, susipratusių lietuvių studentų būrelis. Domisi lietuvių tautos praeitim ir dabarties reikalais. Gyvai jaučiama spaudos

* Ten pat, p. 91.

draudimo skriauda. Apie 1874 m. būrelio narys, stud. Petras Vileišis[40], ima leisti savo ranka rašytą laikraštėlį „Kalvis Melagius“, kurio išėjo 12 nr. Bet daug svarbiau, kad tuo pat metu Petras Vileišis ima rūpintis lietuvių spaudos grąžinimu ir tam tikslui nepaliaunamai klabina Petrapilio cenzūros komitetą ir švietimo ministerio duris. Petro Vileišio ir kitų jo draugų dėka 1876–1878 m. spaudos draudimas buvo pralaužtas ir kelios knygelės lotyniškų šriftu buvo išspausdintos*.

Tuo metu jaunieji Petrapilio lietuvių patriotai tarpusavy dar dažnai vartoja lenkų kalbą, bet savo dvasia ir kultūrinių Lietuvos reikalų supratimu griežtai nuo lenkų skiriasi ir dėl to pirmieji pelno „litvomanų“ vardą. Iš šitų „litvomanų“, be Vileišio, minėtinas dar Juozas Brazaitis[41], medicinos studentas, padėjęs redaguoti spaudai ruošiamas knygeles ir „Kalvį Melagių“. Brazaitis jau tuo metu vertęs A. Mickevičiaus „Wilja naszych strumieni rodzica“[42] ir bandęs rašyti eilėraščių. Kažkieno, sako, buvęs bandomas versti net „Ponas Tadas“**.

Šliūpas rašo, kad 1882 m. atvykęs į Petrapilį studijuoti, rado ten „tris lietuvių pulkelius: filologus, kurie tyrinėjo lietuvių kalbą; istorikus, kuriems rūpėjo Lietuvos ir Lenkijos praeitis; ir ekonomistus, kurių atrama buvo vienas didikas iš Lietuvos, mokantis gražiai lietuviškai. Pulkeliai buvo ginče viens su kitu. Mat nebuvo santarmės kas link Credo. Mano pastangomis buvo suteikta visiems pulkeliams programa, pagal kurią darbas eitų naudon lietuvių tautos. Modus vivendi susirinkimuose tapo nutartas, ir ėmėsi visi į darbą, kožnas

* 1) „Apsakimas apie žiamie ir atmainas ora“, 2) „Dvi labai naudingos sznekos ir trumpas pasakojimas apie iszkalas“, 3) „Jons ir Aniuta“, 4) „Jurgis Stefensonas“, 5) „Pas mus ir kitur“.

** Doc. J. Tumo „L. liter. paskaitos. Draudžiamasis laikas“, s. 131.

pagal savo išgalę. Ekonomistai žadėjo išmokti lietuviškai ir dėl lietuvių savo triūsą nešti".*

„Aušros" laikais Petrapily būta apie 1500 lietuvių įvairių luomų. Kiek vėliau susikuria „Labdaringoji Petrapilio lietuvių bei žemaičių draugija". Paskutiniame XIX amžiaus dešimtmety jau suruošta visa eilė lietuviškų vakarų su vaidinimais („Kauno pilies išgriovimas", „Žentas dėl parodos", „Amerika pirtyje", „Šiaučius ir jo šeimininkas") su chorais, dainomis ir šokiais** .Pradžioje ir čia būta nesantaikos su lenkais. „Aušros" korespondentas rašo: „Kur tiktai lietuviai pasirodys, lietuviškai prašneks, tuojau lenkai susibėgę stengiasi užtrinti, išnaikinti, išjuokti, būtent, mažiausias lietuvių pasijudinimas ir lietuvių kalba lenkų būriui pavojus daiktas esąs. Kad lenkams lenkiška kalba ir tėvynė brangi ir meili, tai ir lietuviams lietuviška kalba ir tėvynė turi būti lygiai brangi ir maloni"***. Petrapily tuo metu darbavosi ir žinomas lietuvių bibliografas Silvestras Baltramaitis (1841–1921)[43], daugelio mokslo darbų autorius, plačiai dalyvavęs rusų ir lietuvių spaudoj.

Dvasinėj Petrapilio akademijoj lietuvių taip pat būta. Petro Vileišio laikais ten studijavo trys dideli patriotai: Petras Kriaučiūnas, Kazimieras Jaunius ir Silv. Gimžauskas. 1884–1892 m. Al. Dambrauskas-Jakštas ir J. Mačiulis-Maironis. Vėliau abudu ten pat profesoriavo. Petrapilio lietuvių kolonija buvo taip gausi ir inteligentinga, kad ne kur kitur, o ten, spaudą grąžinus, pradėjo eiti pirmasis mūsų, galima sakyti, žurnalas „Lietuvių Laikraštis".

---

* „Varpas" 1903 m., nr. 3, p. 81. Cf. K. Šakenis, „Aušra" ir jos gadynė", p. 35.

** Cf. Balys Sruoga, „Lietuvių teatras Peterburge", sq. p. 20.

*** „Auszra", 1884 m., p. 79–80; 96–101; 279–280.

MASKVOS LIETUVIŲ KOLONIJA buvo ne mažiau reikšminga negu Petrapilio. Vienas iš pirmųjų rašytojų, ėjusių mokslus Maskvoj, buvo Vincas Pietaris, atvykęs į Maskvą apie 1870 m., naudodamasis „lietuviška stipendija". Pietaris tuo metu jau buvo karštas sąmoningas lietuvis. 1873 m. atvykęs Maskvon, J. Basanavičius sako radęs „mažutėlę lietuvių studentų draugiją iš 4–5 vyrukų". Jos bibliotekėlėj būta Šleicherio lietuvių kalbos gramatikos ir Duonelaičio „Metų". V. Pietaris Maskvoj studijavęs ilgai, pirma baigęs fizikos – matematikos fakultetą, o paskui medicinos kartu su Basanavičium 1879 metais. Per tą laiką lietuvių studentų būrys jau turėjo gerokai paūgėti. 1880 m. atvažiuoja į Maskvą studijuoti Jonas Šliūpas. Jis rado 23 lietuvius, kuriuos ir suburia į Draugiją. Susirinkimuose skaito Daukanto „Būdą" ir savo rašytus referatus. Draugija ėmė leisti hektografuotą „Aušros" laikraštėlį, stud. matematiko Povilonio redaguojamą. Laikraštėlin, be kitko, buvo dedama pasakų ir patarlių. Buvo leidžiamas kas du mėnesiu; išėjo apie 15 nr.* Maskvos kolonijos veiklumas pasirodo ypač sustojus „Aušrai" eiti. Tada maskviečiai, kurių tarpe randame Pr. Mašiotą – Ašakaitį[44], A. Kriščiukaitį-Aišbę[45], P. Leoną-Liūtą, Mot. Lozoraitį-Joniškį, Joną Kriaučiūną[46] ir kitus, susirūpina leisti naują laikraštį ir trumpą laiką susispiečia apie „Šviesą". 1887 m. nuvykęs į Maskvą studijuoti, K. Grinius[47] sakosi lietuvių radęs apie 30–40 žmonių. Draugijos posėdžiuose skaitydavę referatus ir diskutuodavę įvairius klausimus. Lietuvius rėmęs prof. F. Fortunatovas[48], lietuvių kalbos lektorius, iš kurio gaudavę ir lietuviškų laikraščių** .Kiekvienas narys turėdavęs per metus parašyti ir paskaityti susirinkime bent vieną

* Vaižg. „Raštai", XII, p. 89, „Liet. Albumas", p. 408.

** Griniaus jubil. „Varpas", p. sq. 115.

referatą. Ėmus eiti „Varpui“ ir „Ūkininkui“, maskviečiai rėmė juos ne tik raštais, bet ir pinigais. Čia taip pat buvo redaguojamas ir „Lietuvos ūkininkų kalendorius“. Rūpinęsi maskviečiai ir šiaip naudingais žmonėms raštais.

Maskvos universitetas bus daugiausia davęs lietuvių inteligentų su aukštuoju mokslu. Kultūrinė jų kryptis, su mažomis išimtimis, linko dažniausiai į materializmą, pozityvizmą ir socializmą. Iš jų daugiausia susidarė pažangioji mūsų inteligentija. Ta kryptis ligi paskutinių laikų buvo vyraujanti senesnėj mūsų inteligentijos kartoj. Mūsų inteligentijai pasiskirsčius įvairiomis srovėmis ir partijomis, XIX a. pabaigoj susiformavusią kartą jungia du svarbiausi bruožai: tautinis idealizmas ir religinis indiferentizmas.

Neigiamieji rusų gyvenimo, charakterio ir kultūros reiškiniai, ypač taip blogai išgarsėjęs anarchizmas, nihilizmas, bus daugiau paveikę kiek vėlesnes kartas, o ypač tuos, kuriems savo tautos reikalai nebuvo pavergę viso širdies ir proto gyvenimo. Bet tokių XIX amžiaus pabaigoj buvo labai maža.

Varšuvos lietuvių studentų būrelis niekados nebuvo taip gausus, kaip Maskvos. „Lietuviškos stipendijos“ paveržtavo lietuvius Varšuvai. Vincas Kudirka, žymiausias varšuviečių atstovas, į Maskvą nenuvažiavo tik dėl savo lenkiško tais laikais patriotizmo. Bet Vincui Kudirkai „atvirtus“ į lietuvybę, Varšuvos kolonija tapo žymus kultūrinio lietuvių judėjimo veiksnys. Kudirkos suorganizuota lietuvių studentų draugija „Lietuva“ turėjo apie 10 narių. Du svarbiausi V. Kudirkos ir varšuviečių atlikti darbai buvo „Lietuvos“ draugijos įstatų sudarymas ir „Varpo“ leidimas. „Lietuvos“ įstatai toli praneša studentų draugijos uždavinius. Tie įstatai – tai plačios visuomeninės organizacijos projektas, liudijąs, kokių plačių suma-

nymų ir drąsių užsimojimų būta jaunų inteligentų – būsimų vadų galvose*.

Turime čia ypatingai pabrėžti vieną dalyką, dėl kurio negalavo visas ankstyvesnis XIX a. tautinis judėjimas, o kurį „Lietuvos" įstatų projekto autoriai įrašo čia kaip vieną iš pagrindinių programos punktų, tai būtent „išaiškinti skirtingumą lietuvių nuo pašalinių tautų". Čia ne tik galas tradicinės lenkiškai bajoriškos „litwino" sąvokos, bet ir pirmas žingsnis prarastoms pozicijoms atgauti; ne be reikalo toliau kalbama apie „praplatinimą rubežių lietuvystės". Apie antrąjį svarbų varšuviečių darbą – „Varpo" sumanymą ir išleidimą – bus rašoma plačiau kitoj vietoj. Čia galime vien padaryti, tiesa, gana atsargią išvadą, kad varšuviečiai Lietuvos reikalus svarstė konkretiškiau negu maskviečiai. Gal to priežastis – blaivus Kudirkos protas, o gal iš viso ta nuotaika, ta kultūros kryptis, kuri reiškėsi lenkų visuomenės gyvenime ir spaudoj. Šiandien visai teisingai Vincas Kudirka laikomas lenkų pozityvizmo mokiniu. Taigi, be abejo, tai, kas darė įtakos Vincui Kudirkai, savaime ir per jį darė įtakos ir kitiems to būrelio nariams. To laiko lenkų pozityvistai, nusivylę tautiniu romantizmu ir jo iškeltu mesijanizmu, po nepavykusio 1863 m. sukilimo, įsigalėjus jau visiškai rusų valdžios despotizmui, ėmė visai blaiviai, realiai vertinti padėtį ir konkrečiai analizuoti gyvenimą, vaduojantis šaltu protu, apskaitymu ir apčiuopiamais tikrovės duomenimis. Buvo aišku, kad egzaltuoti jausmai, fantazijos, svajonės nieko nebepadės. Kritikoj ir publicistikoj įsigali aiškumas, aštrios minties precizija, ironija, realus tikrovės matas. Tokios

* Įstatų projektą žr. Vinco Kudirkos „Raštų", t. I.

tat dvasios ir į lietuvių kultūros gyvenimą ruošėsi įnešti Varšuvoj brėstą inteligentai*.

Rygos lietuvių kolonija ideologiniu atžvilgiu tokios reikšmės neturėjo, bet ir ji nemaža parėmė tautinį darbą, ypač „Aušros" laikais. 1881 m. Rygos lietuviai susispietė į dainininkų draugijėlę „Aušrą", kurios įstatai buvę Petrapily patvirtinti. Žymiausias to laiko Rygos lietuvių veikėjas – tai J. Myliauskis-Miglovara, policininkas, bet karštas lietuvis patriotas ir vienas iš žymiausių „Aušros" poetų. Jis uolus „Aušros" platintojas. Deja, rygiškė „Aušros" draugijėlė neilgai džiugino ir spietė lietuvius. Į ją, pasinaudodami „litwino" vardu, ėmė smukti Rygoj gyvenę Lietuvos lenkai bajorai, sudarė didžiumą ir draugiją pavertė visai lenkiška. Lietuviai sumanę leisti „Aušrinės" laikraštį, bet, žinoma, negavo leidimo. Rygos koloniją dar prieš „Aušros" pasirodymą atlankydavęs su paskaitomis ir J. Šliūpas**.

Baigiant Rusijos lietuvių svarbesniųjų kolonijų apžvalgą, reikia dar skyrium paminėti Kazanės universitetas, atlikęs svarbų lietuvių kultūrai darbą, leisdamas A. Juškevičiaus surinktas liaudies dainas. Kun. Antanas Juška-Juškevičius (1819–1880) didžiulius liaudies dainų rinkinius ir lietuvių kalbos žodyną sudarė, bekunigaudamas Ukmergėj, Pušalote, Lydavėnuose, o ypač Vilkijoj, Veliuonoj ir Alsėdžiuose. Viso jis buvo surinkęs, J. Tumo apskaitymu, 5.624 dainas, apie 2.000 melodijų ir daugiau kaip 50.000 žodžių su paaiškinamaisiais išsireiškimais ir vertimu lenkų kalbon. Šį darbą skatindavęs ir vyskupas M. Valančius. Sulaukęs senatvės kun.

* Cf. V. Kudirkos jubiliejinis „Varpas", J. Tumo straipsnis „Vincas Kudirka – Vincas Kapsas", p. 6–11.

** J. Tumas, „Draudžiamasis laikas", sq. 87.

Antanas Juška persikėlė pas savo brolį Joną, filologą, ilgus metus mokytojavusį Kazanėj ir ten ištarnavusį pensiją. Abudu broliai pradėjo rūpintis tuos milžiniškus rinkinius išleisti. Padedant profesoriui J. Baudouin de Courtenay, dideliam lietuvių prieteliui[49], pavyko juos įpiršti Kazanės universitetui, kuris dalį jų ir išspausdino, kaip mokslo medžiagą, lotynišku šriftu, Juškos rašyba. Tas leidinys vadinasi „Lietuviškos dainos užrašytos per Antaną Juškevičę apygardoje Pušaločių ir Vieluonos iš žodžių Lietuvių dainininkų ir dainininkių", 3 tomai, 1569 dainos, 1880–1882 m. Be to, čia dar išleista „Svodbinė rėda Veluonyčių lietuvių, surašyta par Antaną Juškevičę 1870 metuose". Kazan, 1880 m. 120 p.

Mirus Antanui Juškai, jo brolio Jono, profesorių Streznievskio, A. Potebnios ir J. Groto[50] rūpesniu tolimesnį leidimo darbą pasiėmė tęsti Imperatoriškoji mokslo akademija Petrapily. Jos išleistos „Lietuviškos svodbinės dajnos, užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę. Petrapylė, 1883". Rinkinys turi 1.100 dainų. Žodyną taip pat buvo pradėjusi leisti Akademija, bet teišleido tik pradžią. Mirus Jonui Juškai, žodyno leidimas visiškai pakriko, nors darbas dar buvo tęsiamas ligi 1915 metų*.

Amerikos Jungtinių Valstybių lietuvių kolonija turi ypatingos reikšmės ir XIX a. pabaigoj ir, iš viso, lietuvių kultūros bei politikos gyvenime. Paliekant nuošaliai įvairius su ta kolonija susijusius klausimus, čia ji pravartu mums paliesti tik tiek, kiek reikalinga sudaryti „Aušros" gadynės fonui, kiek ten buvo gyva lietuvių tautos sąmonė. Emigracija iš Lietuvos į Ameriką prasidėjusi dar XVII šimtmety, bet reikšminga ji

* Doc. J. Tumas, „Lietuvių literatūra rusų raidėmis" ir „Broliai Juškos-Juškevičiai". Inž. K. Šakenis, „Aušra" ir jos gadynė", p. 36–7.

pasidarė tik po 1863 metų lenkmečio. Baudžiavos panaikinimas, priverstino visuotinio kareiviavimo prievolė Rusijoj, valdžios persekiojimai, sunkėjąs gyvenimas Lietuvoje per ilgą eilę metų varė sveikiausią Lietuvos prieauglį ieškoti laimės už jūrių marių. „Aušros" metu 3 lietuviškos parapijos turėjusios apie 30.000 lietuvių. Bet jų, be abejo, buvo kur kas daugiau. 1899 m., Jono Žiliaus[51] apskaitymu, įvairioms lietuvių organizacijoms priklausę apie 275.000 lietuvių. K. Gineitis[52], remdamasis statistikos duomenimis, skelbia, kad 1914 m. lietuvių būta 527.594 žmonės, o apie 1924 m. su natūraliu prieaugliu – 800.000 žmonių, žinoma, didelis nuošimtis jau nutautusių*.

Kaip ten bebūtų su skaitmenimis, mums svarbu tai, kad 1874 m. pasirodo pirmas lietuviškas spausdinys, Mykolo Tvarausko angliškas-lietuviškas ir lietuviškas-angliškas žodynas. Tais pačiais metais jis pasiskelbė leisiąs ir laikraštį, bet neatsiradus pakankamai skaitytojų, laikraštį „Gazetą lietuvišką" išleido tik 1879 m. Jonas Šliūpas 1885 m. „Aušroj" „Gromatose iš Amerikos" plačiai kalba apie tą Tvarauską ir jo gazietą. Pasirodo, kad pirmojo lietuviško laikraščio Amerikoj leidėjas-redaktorius buvo lenkas, po 1863 m. maišto emigravęs į Ameriką. Jis pats sakosi: „esu czystas lenkas, bet tarp lietuvininkų užaugęs, 12 mete amžiaus savo išmokau jų kalbą, o pamylėjęs jus procevojau dėl Jūsų ir procevoti nenustosiu"**. To M. Tvarausko būta žmogaus nedidelio išsilavinimo, bet karšto patrioto su tradicinėmis lenkiškai bajoriškomis pažiūromis į lenkų lietuvių amžiną giminystę ir vienybę. Pats prisipažįsta, norįs lietuvius sulenkinti. Štai tipiška tos ideologijos

* Kazys Gineitis, „Amerika ir Amerikos lietuviai", p. 268.

** „Aušra", 1885 m., nr. 1, p. 27.

nuotrupa: „Visi esame išeiviai iš tos pačios tėvynės... motina mūsų surišta kenčia nevalią. Neškime jai globą tikrai brolišką, be jokio užvydėjimo ir prasivardžiavimo, kaip tai yra paprasta vadinti tas poznančikas, tas mozūras, tas lietuvininkas, kitas vėl kitaip. O ne, to nedarykime, netiešykime savo neprietelių, stokime visi kaip vienas ir pasakykime: esame lietuvininkais ir lenkais, esame visi broliai vienos motinos, tegul mato persekiotojai, kad visi ne tiktai savo žemėje, bet ir svetimoje šalyje vieni kitiems paduodame ranką"*. Tai lenkų emigrantų ir Adomo Mickevičiaus žodžių atgarsiai. Duoda gazieta ir nekritiškų istorinių žinių apie letuvius ir lenkus, menkų šventos ir pasaulinės istorijos rašinėlių, straipsnelių apie religijos dalykus („apie bilijušus"...), lenkišku mesionizmu nudažytų sapnų ir pranašysčių à la „praractvos karalienės Michaldos[53]". J. Šliūpas mini 16 tos gazietos numerį. 1880 m. dėl stokos skaitytojų ji paliovė ėjusi. M. Tvarauskas išleido dar kelis amerikoniškos literatūros „perlus", kurių 3 mini „Aušra": „Praractvos Michaldos", „Istorija Ali-Babos" ir „Morfeušas, išguldytojas sapnų"...

Tikras tautinis Amerikos lietuvių sąjūdis prasidėjo, tik atvykus į Ameriką Jonui Šliūpui 1884 metais. Šliūpas, susipažinęs su Tvarausku, tais pačiais metais kartu su juo ima leisti ir redaguoti laikraštėlį „Uniją", kuris neišsilaikė nė metų. Tada J. Šliūpas, jau spėjęs pasidaryti populiarus savo prakalbomis ir laisvamaniškomis pažiūromis, ima leisti Niujorke savo laikraštį „Lietuviškąjį Balsą" 1885–1889 m. Laikraščio programa, kiek galime suvokti iš paties redaktoriaus vėlyvesnės savo laikraščio charakteristikos**, buvo tokia: 1) Kova su

* Ten pat, p. 28.

** „Lietuviszkieji rasztai ir rasztininkai", p. 226.

lenkais dėl lietuvybės. Dėl to lenkų spaudoj esą „Šliūpas tapo iškeiktas kaipo pirmas lenkų tautos priešas už tai, kad daręs separatizmą tarp lietuvių ir lenkų, kokiu būdu ketvirtas Lenkijos išdraskymas įvyksiąs“*. 2) Kova su kunigais dėl lietuvybės ir laisvamanybės. „Idant išlukštenti naikinimą lietuvystės per kunigiją mūsų, Šliūpas parašė „Krikščionybę ir Lietuvą“, raštą, kurs tarpe žmonių daug komentarų sukeldino“. 3) Kova su kapitalu dėl darbininkų būvio pagerinimo. „Su tuomi mieriu patalpinti čion raštai „Likimas žmogaus ant žemės“, „Iš draugijinės ūkės“ ir t. t., kurie darbo žmonėms parodė, iš kur paeina turtas, kaip tas turtas neteisingai paskaidomas tampa, ir kad per tokį draugijišką neteisingumą dygsta vargai ir bėda dėl vienų, o begaliniai turtai ir lobiai dėl menko skaitliaus didikų“. 4) „Prie to visko juk ir mokslas, grynas mokslas nebuvo pamirštas, kaip rodo istoriška peržvalga „L. Balse“ gamtos mokslų, ir daugelis kitų raštų patilpo ten dėl paplatinimo lauko matymo lietuvių. Juk ir dėl lietuvių rašliavos istorijos medegą „L. Balsas“ rūpino pagal savo išgalę“**.

Savo laikraščio reikšmę ir nuopelną J. Šliūpas mato dėl to, kad jis „išdirbo naują idealą dėl lietuvybės, beje, tverti lietuvišką tautišką kultūrą ant papėdės darbingumo ir teisingumo padalinimo vaisių darbo, taipgi apšvietimo. Darbininkiškoji Lietuva, ant papėdės moksliškos šviesos pabudavota, gali viena tiktai įstengti suteikti laisvę sąnariams lietuvių tautos“***. Kaip matome, Šliūpas moka suderinti savo tautinius jausmus su socializmo idėjomis ir skelbia savotišką tautinį socializmą ir laisvamanybę. Skelbdamas socializmą ir kovą su kunigais,

* Ten pat.

** Ten pat, p. 227.

*** „Lietuviszkieji rasztai ir rasztininkai“, p. 228.

Šliūpas tuo pačiu metu uoliai agituoja steigti lietuviškas parapijas ir skirtis nuo lenkų. Tas skyrimasis daugely vietų vyko su dideliais skandalais ir muštynėmis.

Žuvus „L. Balsui“, kurį pražudė, pasak Šliūpo, kunigų mestas prakeikimas, o ir šiaip jau visuomenės nepritarimas, J. Šliūpas persikelia į Baltimorę ir ten įkuria „Lietuvių mokslo draugystę“, išleidusią 1890 m. pirmą mūsų literatūros apžvalgą-istoriją vis to paties J. Šliūpo „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“ ir leidusią Tilžėje 1892 m. socialistinę „Apšvietą“. Jos teišėjo 15 numerių*. Dar anksčiau buvo susikūręs „Susivienijimas visų lietuvių Amerikoj“. Jo veikimas gyviau tepasireiškė tik po 1890 metų, kun. A. Burbai vadovaujant. Tada buvo išleista „Europos istorija“ ir Simano Daukanto „Būdas“. Susivienijimo organas buvo „Tėvynė“, kun. J. Žiliaus redaguojama. 1901 m. „Susivienijimas“ skyla į „Susivienijimą lietuvių Rymo katalikų Amerikoje“ ir „Susivienijimą lietuvių Amerikoj“**.

Jonas Šliūpas suorganizavo ir „Susivienijimą lietuvių socialistų Amerikoje“ su organu „Nauja Gadynė“. Socialistus Šliūpas pametė 1905 m. ir įkūrė „Susivienijimą lietuvių laisvamanių“ su organu „Laisvoji Mintis“.

Lietuvių organizavimo darbą gerokai pastūmėjo pirmyn ir kun. Aleksandras Burba (1854–1898), dėl lietuviškumo persekiotas Vilniaus vyskupijoj ir, Šliūpo kviečiamas, 1889 metais atvykęs Amerikon. A. Burba nesibaidė Šliūpo bedieviškumo ir ilgą laiką kartu su juo dirbo visuomeninį darbą. Kun. A. Burba, dar Lietuvoje būdamas, rinko tautosaką, atlikdamas bausmę Gardino kalėjime parašė poemą

* Cf. Michal Romer, „Litwa“, p. 271.

** Kazys Gineitis, „Amerika ir Amerikos lietuviai“, p. 280.

„Senkaus Jurgis“, vėliau antrą – „Ponas Bartkus“. Be to, važinėdamas po Ameriką ir organizuodamas lietuviškas parapijas, surinko įdomios medžiagos ir parašė „Peržvalgą lietuvystės darbų Amerikoje“. Išvertė dar „Bažnytinę istoriją“. Visa tai išleido Amerikoj savo lėšomis. Kurį laiką leido pamokslų laikraštį „Valtį“ ir redagavo „Vienybę Lietuvininkų“. Rašinėjo ir į kitus laikraščius, nevengdamas nė Šliūpo „Lietuviškojo Balso“*.

Daug pasidarbavo ir Petras Mikolainis[54], knygnešys, važinėjęs po Lietuvą pirmiau su M. Jankaus, o paskui su amerikono Mot. Noveskio pasu.** 1895 m. jis išvažiavo į Ameriką ir dirbo prie „Vienybės Lietuvninkų“ kartu su Mačiu-Kėkštu[55]. P. Mikolainis išleido daug lietuviškų knygų. Yra likusi jo korespondencija su V. Kudirka dėl „Kaino“, „Laisvų valandų“, „Žemės dulkių“, „Kęstučio“, „Orleano Mergelės“, „Viliaus Tellio“, „Kanklių“ ir „Gramatikos“ spausdinimo***.

Spaudos srity plačiai yra žinomas kun. Antano Miluko vardas. Dėl lietuvybės pavarytas iš Seinų seminarijos, išvyko į Ameriką. Čia redaguoja „Vienybę Lietuvninkų“, įkuria „Vyskupo Valančiaus apšvietos draugiją“, „Ivinskio draugystę“, rengia 1900 m. pasaulinėj Paryžiaus parodoj lietuvių skyrių. 1894 m. ima leisti laikraštį „Garsas Amerikos lietuvių“, o 1898 m. „Dirvą“, kur buvo išspausdinta „Medžiaga Daukanto biografijai“, surinkta M. Davoino Silvestravičiaus, Dr. J. Basanavičiaus „Trakiškos studijos“, „Medega mūsų tautiškai vaistininkystei“, „Trakiečių dzūkų dainos“. „Lietuviškasis Albumas“ išėjo kaip „Dirvos“ priedas. 1903 m. „Dirva“ su-

* Žr. Vaižganto „Raštai“, t. XIV, p. 121.

** „Aušros“ 40 m. sukaktuvėse, p. 212–215.

*** Ten pat, p. 97–113.

sijungia su „Žinyčia“ ir tampa „Dirva-Žinynas“. Be to, kun. Milukas sudarė „Lietuvių katalikų spaudos bendriją“, kuri paėmė „Žvaigždės“ leidimą*.

Daug trūso ir lėšų Amerikos lietuvių spaudai yra paaukojęs ir Antanas Olševskis[56], didžiausio laikraščio „Lietuvos“ (nuo 1893 m.) ir daugelio knygų leidėjas. Iš ankstyvesnių Amerikos lietuvių rašytojų minėtini dar Juozas Šernas Adomaitis[57], gamtos mokslų populiarizatorius, poetas Jonas Mačys-Kėkštas, kun. Antanas Kaupas[58].

Iš laikraščių, be aukščiau minėtų, žymėtini dar „Saulė“, (nuo 1888 m.) konservatyvus, menko turinio, bet plačiai paplitęs laikraštis, „Garsas“ (nuo 1892 m.), „Tėvynė“ (nuo 1896 m.), vėliau tapęs „Susivienijimo lietuvių Amerikoj“ organu, J. Žiliaus redaguojamu, „Katalikas“, tik ne katalikų, bet daugiau liberalų laisvamanių krypties laikraštis, pagaliau „Keleivis“, socialistų „Naujienos“, katalikų „Darbininkas“ ir „Draugas“. Bet tai jau vėlesnių laikų spauda, kurios čia mes neliesime.

Iš šios trumpos apžvalgos matyti, kad Amerikos lietuvių kultūrinis gyvenimas greitai ir plačiai išsišakojo. Bet „Aušros“ ir iš viso draudžiamosios gadynės metu Amerikos lietuviai patys buvo dar tiek silpni, jų inteligentinės pajėgos tiek negausios ir tos pačios užimtos organizavimo darbu, kad nei „Aušra“, nei kiti draudžiamojo laikotarpio laikraščiai žymesnės paramos iš anapus vandenyno negavo. Gana to, kad tautinis metropolijos sąjūdis gyvai atsiliepė ir užjūrio kolonijoj, kuri Nepriklausomybės aušroj suvaidino tokį didelį vaidmenį tautiniu, ekonominiu ir politiniu atžvilgiu.

---

* Ten pat, sq. 240.

4. Prūsų Lietuva

Ypatingos reikšmės tautiniam lietuvių sąjūdžiui draudžiamame laikotarpy turėjo P r ū s ų L i e t u v a. Nors tai nėra kolonija, bet integralinė lietuvių žemės ir tautos dalis, tačiau dėl labai skirtingų istorinių ir kultūrinių aplinkybių tiek nutolusi nuo Didžiosios Lietuvos, kad apie ją tenka visai atskirai kalbėti. Iš pat pradžių reikia pastebėti, kad dėl tų aplinkybių Prūsų Lietuva yra jau beveik negrąžinamai žuvusi lietuvių tautai, tačiau draudžiamame laikotarpy buvo naudinga turėti čia pat valstybės siena atskirtą, tegu ir nutolusią, bet vis dėlto savo tautos dalį. Ten ir susitelkė visi tautinę sąmonę žadinantys lietuvių raštai. Gana keista ir net paradoksališka atrodo, kad tie raštai, su didžiausiu pavojumi gabenami per sieną, gaudomi žandarų, apkeliaudavo visą Lietuvą ir Rusijos pavergtą bei lenkų užguitą lietuvių tautą pažadino, o ten, kur jie buvo gaminami ir laisvai galėjo plisti, neplito, pasiliko svetimi ir beveik jokios įtakos platesnėms masėms nepadarė. Jau vien iš to matome, kad dvi tos pačios tautos dalys gyveno visai kitokį gyvenimą. Prūsų, arba Mažoji Lietuva, kaip žinome, senovėj ilgą laiką buvo lietuvių su kryžiuočiais kovų arena. Žlugus saviesiems prūsams, ir vokiečiams vis atkakliau braunantis į rytus, Mažoji Lietuva taip ir pasiliko jų valdžioj. Viena iš esminių to pavergimo pasėkų buvo ta, kad besiplečiant reformacijai, Prūsų lietuviai tapo protestantais liuteronais, o Didžiosios Lietuvos jų broliai išsilaikė katalikų tikėjime. Raštuose ten galutinai prigijo gotiškasis raidynas, čia – lotyniškasis. Pagaliau, ten įsigalėjo germaniškos kultūros dvasia, čia – lotyniškosios ir slaviškosios. Patekus Didžiajai Lietuvai rusų valdžion, tie skirtumai dar pasistūmėjo tolyn priešingomis kryptimis. Vokietijoj Lietuva

buvo laikoma stačiai Rusija, o lietuviai – rusais, į kuriuos žiūrėta iš aukšto, dažnai su panieka ir neapykanta. Be to, abiejų valdovų – Rusijos ir Vokietijos – nutautinimo politika kasė dar didesnę bedugnę tarp Didžiosios ir Mažosios Lietuvos. Pasiliko vienintelė jungtis – kalba, bet ir ta buvo naikinama tiek rusų ir lenkų Didžiojoj Lietuvoj, tiek vokiečių – Mažojoj.

Daug kas dar mano, kad Prūsų Lietuvoj nutautinimas ėjo savaime, be vokiečių valdžios spaudimo. Esą lietuviai negalį atsispirti aukštesnės kultūros įtakai ir patys geru noru priimą vokiečių kalbą, papročius, ideologiją, kultūrą ir tautiškumą. Tai yra aiški klaida. Nutautinimo politika Mažojoj Lietuvoj vokiečių valdžios jau ir XIX-tame amžiuje buvo varoma daug atkakliau, planingiau ir greičiau negu rusinimas Didžiojoj Lietuvoj. Ten lietuviai buvo vokietinami taip planingai, metodiškai ir gudriai, kad jie nepasijusdavo tapdami vokiškos dvasios žmonėmis, nors dar ir kalbėdavo lietuviškai. „Beveik visi, net ir kaimų gyventojai, – sako M. Römeris[59], – kurie dar nesuvokietinti kalbos atžvilgiu, jau aukštame laipsny suvokietinti kitais atžvilgiais: kultūriniu, papročių, politiniu. Prūsų lietuviai kaskart vis labiau tampa lietuviškai kalbančiais prūsokais"*. Dėl to nenuostabu, kad Mažosios Lietuvos laikraščiai, net ir daugiau už kitus vietos lietuvių reikalais rūpinęsi, kaip „Keleivis" ir „Lietuviška Ceitunga"[60], „apie Didžiąją Lietuvą terašydavo gal tiek, pasak K. Šakenio[61], kiek, pav., apie Ispaniją"**.

Svarbiausia priemonė suvokietinti Prūsų lietuvius buvo mokykla***. Nutautinimo politiką per mokyklas išsemiamai

---

* Michal Römer, „Litwa", p. 12.

** Inž. K. Šakenis, „Aušra ir jos gadynė", p. 5.

*** Šiuo klausimu plačiau žr. Ansas Bruožis „Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos". Redagavo Vincas Vileišis, Kaunas, 1935.

nusako K. Šakenis savo etiude „Aušra ir jos gadynė“. Ta politika iki 1875 m. dar buvusi gana švelni ir pagrįsta švietimo ministerio von Mühlerio 1865 m. aplinkraščiu. „Neatidėliotinai reikia siekti, – rašo ministeris, – kad pradžios mokykla jos globai pavestus vaikus bent tiek pripratintų vartoti vokiečių kalbą, kiek tas yra reikalinga suteikti būsimame jų gyvenime galimybę suprasti žodžiu ir raštu savo vokiškai kalbančius bendrapiliečius“*. Vis dėlto nurodoma, kad mokymo ir auklėjimo pagrindu turi būti gimtoji kalba. Tačiau duodami smulkūs nurodymai, kaip metodiškai turi būti sutvarkytas vokiečių kalbos mokymas, kad trečiame skyriuje, kuris apima šeštuosius, septintuosius ir aštuntuosius mokslo metus, mokinys jau galėtų apsieiti be lietuvių kalbos, kuri tame skyriuje jau nebemokoma. Jame einama geografija, istorija, gamtos mokslas, o taip pat ir patriotinės dainos. „Išėjęs tokią mokyklą, – teisingai pastebi K. Šakenis, – lietuvis tapdavo tikru vokišku biurgeriu, nes su lietuvių kalbos pagalba vokiečiai išauklėdavo lietuvius vokiečių dvasioje“**. Tokios švietimo politikos vaisiai buvo tie, kad 1871 m. jau 45 nuošimčiai jaunosios kartos mokėjo vokiečių kalbos, ir iš visų Vokietijos gyvenančių tautų lietuviai, išskyrus lužicus[62], atsidūrė didžiausiame nutautinimo pavojuje.

Po 1873 m. tas pavojus dar padidėjo, nes vokiečių valdžia ėmėsi dar aštresnių priemonių. Mühlerio aplinkraštis tais metais buvo pakeistas kitu, kurį K. Šakenis taip išdėsto: „Einant naujuoju įsakymu tikybos mokslas pradžios mokyklų žemesniame skyriuje turi būti dėstomas dar lietuvių kalba, antrame gi, būtent viduriniame, jau ir tikybos vaikai turi mokytis vokiškai. Visi kiti dalykai visuose skyriuose reikia

* Cf. K. Šakenis, op. cit., p. 5.

** Ten pat, p. 10.

dėstyti vien tik vokiečių kalba ir grįžti prie lietuvių kalbos reikia ko rečiausiai, tariant, tik tada, kada kitokiu būdu nebegalima būtų vaikams ko nors išaiškinti. Lietuvių kalbos, kaipo atskiro dalyko, neprivalo būti žemesniame ir viduriniame skyriuje; aukštesniame skyriuje tegali būti įvestas mokslas lietuviškai skaityti ir rašyti, bet ir toji teisė kiekvienu metu gali būti panaikinta"*. Lietuvių kalbos turi būti dėstoma tik tiek, kad mokiniai galėtų paskaityti ir suprasti Bibliją ir šventas giesmes. Galima numanyti, kaip lietuvių kalbos mokė mokytojai, atsidavę vokietybei! Štai kaip tų laikų spauda nušviečia lietuvių kalbos būklę. „Lietuviškoje Ceitungoje", 1879 m. 5 nr. įdėta toks atsišaukimas: „Jau nuo 1873 m. yra lietuviškoji kalba iš mūsų mokyklų laukan varoma, ir kūdikiai parsineša su indu svetimosios kalbos iš mokyklos mokslo šulinio negardų ir nepaprastą vandenį, kuriuo nei jie, nei jų tėvai negal atsigaivinti. Dėl to tik dejavimas tarp mūsų tėra girdimas, nes atėmimu motiniškos kalbos pasisekė daug vietose kūdikių širdysna ne vien meilę į gimdytojus, bet ir meilę į Viešpatį ataušinti, net ir visai išrauti. Nėsa draugiškoji tėvų ir kūdikių rytmečio ir vakaro malda yra trukdoma, kadangi namuose dvejopi žmonės randasi. Tėvai yra lietuviai, o kūdikiai nuo lietuvių atplėšti, vokiečius neatsiekę, lietuviškai nemok, o vokiškai skaitydami nesupranta"**.

Prieš šitokį savo teisių susiaurinimą kilo, tiesa, nepasitenkinimo ir protesto balsų, bet jie tos būklės nė kiek nepalengvino. Lietuvių kalba ėmė taip smarkiai nykti, kad jau dabar mokslo žmonės susirūpino ją gelbėti. 15 mokslininkų, tarp kurių prof. Ad. Bezzenbergeris, Gisevius[63] ir kiti, išleido

* Ten pat, p. 14.

** „Mūsų žinynas", 1923, nr. 12, p. 510.

atsišaukimą, kviečiantį dėtis „prie išlaikymo nors tikro vaizdo to, kas, einant prigimties teisėmis ir gyvenimo vystymusi, turi žūti“*. Taip 1878 m. buvo įkurta „Lietuviškoji literatiškoji draugija“ – „Littauische litterarische Gesellschaft“, kuri savo darbo vaisius spausdino leidiniuose „Mitteilungen“. Ji surinko daug įdomios medžiagos, bet pagerinti tautinę lietuvių būtį nesirūpino ir tautinės sąmonės nežadino. Vėliau pačių lietuvių sumanytos „Mokslų draugystės“ vokiečiai neleido įsteigti.

Antras Prūsų lietuvių nutautimo veiksnys – tai kolonizacija. Mažąją Lietuvą dažnai niokojo visokios nelaimės, retinusios vietos gyventojus, o jų vieton diegusios atėjūnus. Trisdešimties metų karas (1618–1648) apgriovė šalies ūkį ir sumažino gyventojus. 1656–1657 m. totoriai sunaikinę 13 miestų, 249 kaimus, o 190.000 gyventojų iššudę arba išvarę nelaisvėn. 1709–1711 m. badas ir maras iššudę 150.000 gyventojų. Belikę apie 50.000 žmonių. Tad kolonizacijai aplinkybės buvo palankios. 1716–1732 m. įkurdinti kolonistai atstatė 12 miestų, 332 kaimų ir apie 50 dvarų, ilgainiui gi nukonkuravo vietos gyventojus lietuvius**. Vis dėlto lietuvių prieauglis, matyt, buvo didesnis už atėjūnų, nes apie 1900 metus pačių vokiečių statistika rodė, kad, atmetus suvokietėjusius didesniuosius miestus, Tilžę, Klaipėdą ir Ragainę, Tilžės apskrity lietuviai sudaro 52 nuoš. ir Ragainės 33 nuoš. gyventojų***. Iš tiesų gi tas nuošimtis buvo žymiai didesnis.

Dėl to nuostabu, kad Prūsų lietuviai, taip dar būdami gausingi, sudarydami didžiumą savo krašte ir iš savo tarpo davę, kaip pamatysime vėliau, didelių patriotų ir rašytojų, „en

---

* „Zentralblatt für die gesammte Unterrichts-Verwaltung in Preussen“ 1865, Nr. 11, p. 678–684. Cf. K. Šakenis, op. cit., p. 16.

** M. Biržiška, „Duonelaičio gyvenimas ir raštai“, p. 5.

*** M. Römer, „Litwa“, p. 11.

bloc“[64], pasak M. Römerio, neįstengė pareikšti jokios kolektyvinės iniciatyvos ir pastangų pradėti savarankišką kultūrinę plėtotę ir pasitenkino mechanišku vokiškų kultūrinių įtakų pasisavinimu!* Juoba, kad tai buvo tautų atgimimo amžius, ir čia pat pašonėj vyko jų pačių tautos atgimimas, kurio veiksniai teikės jų pačių krašte! Švietimo politika, mokyklomis Prūsų lietuvių nutautimą taip pat sunku pateisinti. Juk ir Didžiojoj Lietuvoj rusų mokyklose, tegu ir ne taip metodiškai, vaikai buvo rusinami: viskas buvo dėstoma rusiškai, dainuojamos rusų patriotinės dainos, ir vaikai, baigę mokyklą, mokėdavo kalbėti rusiškai. Svarbu tai, kad Mažojoj Lietuvoj vokiškumas neprieštaravo žmonių religijai, kaip Didžiojoj Lietuvoj rusiškumas su provoslavija katalikybei. Čia religinė opozicija, kilusi pirma, iš dalies sukėlė ir tautinę opoziciją. Ten – priešingai, religija auklėjo ištikimybę kaizeriui ir Vaterlandui. Pasyvus, konservatyvus, dievotas Prūsų lietuvis, be to, pritrenktas vokiečių kultūros prestižo, niekad nejautė savo krūtinėj maištingų jausmų prieš kaizerį ir Vaterlandą. Čia glūdi svarbiausia jo nutautimo, suvokietėjimo priežastis. Didžiojoj Lietuvoj opozicinė ir revoliucinė nuotaika buvo gyva visados. Pirmiausia ji ėjo iš savų istorinių tradicijų, o paskui ir iš pažangiosios revoliuciniai nusiteikusios rusų inteligentijos. Tik didžiausias tamsuolis laikė carą tėvu ir maloningu viešpačiu. Tuo tarpu Prūsų Lietuvoj visa šviesuomenė, pastoriai ir rašytojai keleklupsčiauja prieš kaizerį ir kiekviena proga naudojasi pareikšti jam nuolankiausius ištikimybės jausmus. Dėl to visi gausūs jų prašymai „peticijonai“ su tūkstančiais parašų, nors viršūnėse kartais ir rasdavo kiek pritarimo, išgaudavo gražių pažadų, bet gyvenime niekad tie pažadai nebūdavo vykdomi.

* Ten pat, p. 12.

Jei teisingi lietuvių reikalavimai nuskambėdavo kiek plačiau, tuojau „tėvišką“ pažadą palydėdavo įžūlus vokiškas grasinimas. Taip po gausių prašymų 1882 m., kai lietuvius užtarė seime lenkų atstovas Zakrzevskis, švietimo (kulto) ministeris v. Gosleris pareiškė, esą „lietuviai neturi teisės likti lietuviais“, o lakraščiai pakėlė balsą prieš per didelę lietuviams duodamą laisvę*. Mokytojų vokietininkų sauvalei kartais nebūdavo ribų. Nuolankių „peticijonų“ ir „maloningų“ pažadų komedija tęsėsi ligi Didžiojo karo, sistemingai vokietindama lietuvius. Spaudoj pasitaikydavo ir blaivių balsų. „N. Liet. Ceitungoj“ 1904 m. 30 nr. J. Driskius[65] rašo: „Esame šiandien iš visų pusių apsupti neprietelių. Pagalbos iš niekur negalime laukti, todėl turime vien ant savęs pasitikėti. Ir tiems, kurie šiandien dar vis laukia nuo valdžios pagalbos, prišaukiu:

Todėl pamesk klaidingą viltį,
Kad valdžia mūs apgintoju.
Patsai lietuvis tur sau būti
Šventos tiesos kariautoju.“**

Kitais metais tokia pat prasme pasisako ir pati to laikraščio redakcija. Galbūt tokių griežtesnių balsų skatino patriotinė mūsų spauda ir įvykiai Didžiojoj Lietuvoj.

Šiaip ar taip, vokiečiai bijojo taip vadinamo „panslavizmo“ – iš Rusijos einančios įtakos, ir labai nepalankia akim žiūrėjo į patriotinę lietuvių spaudą draudžiamame laikotarpy. Šliūpas, Višteliauskas[66], Mikolainis, Milukas turėjo nešdintis iš Vokietijos, nes galėjo būti atiduoti rusų žandarams. Tat Prū-

* Ansas Bruožis, „Maž. Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos“, p. 47.

** Ten pat, p. 63.

sų lietuvių patriotai ir rašytojai, kurie manė išgelbėsią lietuvius nuo išnykimo, skiepindami juose lojalumo ir ištikimybės vokiečiams jausmus, klydo ir žudė savuosius. Pavergta tauta tegali sąmonėti ir kilti tik kovodama su savo prispaudėjais.

Mažoji Lietuva yra davusi nemaža rašytojų, kurių vieni turi didelės reikšmės visai mūsų literatūrai, kiti tik savo kraštui. Neminėsime čia ankstyvesniųjų XVI, XVII ir XVIII amžiaus bažnytinės ir lingvistinės literatūros atstovų, nei didžiojo Duonelaičio. Stabtelsime tik ties XIX amžiaus Mažosios Lietuvos rašytojais, kurių darbai nušviečia ir paryškina to krašto kultūros vaizdą. Čia vėlgi iš pat pradžių, apgailestaudami turime konstatuoti, kad daugelio krašto inteligentų lietuvių ir net rašytojų vaidmuo tautinio susipratimo žadinime tenka vertinti visai neigiamai. Didžiojoj Lietuvoj kiekvienas, kad ir menkiausias rašytojas, buvo kartu didelis patriotas ir tautinės sąmonės žadintojas. Tuo tarpu Prūsų Lietuvoj atsirasdavo rašytojų, kurie tramdė lietuvių susipratimą, norėdami juos suvokietinti ir padaryti ištikimais valdžios tarnais. Ir čia pasireiškia gudri valdžios politika. Matyt gerai pažįstąs to krašto santykius, knygelės „Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai" autorius (Probočių Anūkas)[67] taip tą dalyką aiškina: „Karalius Fridrichas Vilhelmas IV padarė fondą lietuviams „naudingus" raštus rašantiems rašytojams apmokėti. Per tai mūsų raštija tūliems kunigams ir mokytojams stojo algos padauginimo šaltiniu. Rados kunigų ir mokytojų, kurie lietuviškas knygas rašė, bet lietuvių kalbos nekentė. Tūli mokytojai gaudavo dar ypatišką atlyginimą už lietuvių kūdikių suvokietinimą"*.

* Probočių Anūkas, „Maž. Lietuvos buvusieji rašytojai", Tilžėje, 1920, p. 45.

Ilgą laiką Mažosios Lietuvos rašytojai rūpinosi tik dvasine ir mokomąja literatūra. Tačiau pabaigoj XIX a. dvasinė vyresnybė pradėjo ją slopinti. Pastoriams, kurie dažniausiai buvo vokietininkai, buvęs duotas slaptas įsakymas nebeleisti naujų dvasiškų raštų lietuvių kalba. Bet tuo pačiu metu ėmė reikštis „Aušros" ir tautinio Didžiosios Lietuvos renesanso įtaka, paveikusi bent atskirus rašytojus, kurie pradeda rūpintis ir pasaulietiškais raštais*.

Uolių lietuvių kalbos ir lietuvių reikalų užtarėjų tarpe randame ir vokiečių kilmės žmonių. Toki buvo du Ostermeyeriai, kilę iš Marienburgo. Gottfriedas Ostermeyeris (1716–1800) pastorius, pasižymėjęs polemiškais raštais. Minėtina jo „Erste Littauische Lieder Geschichte"[68]. Jo sūnus Siegfriedas Ostermeyeris (1759–1821) trejetą metų buvęs docentu prie lietuviškos seminarijos Karaliaučiuje, paskui pastoriavęs Šilėnuose ir Plibiškiuose. Buvęs tai vienas iš didžiausių lietuvių kalbos gynėjų, tuo reikalu parašęs knygelę „Ist es anzuratten die litauische Sprache zu verdrangen und die Littauer mit den Deutschen zu verschmelzen?"[69] Čia jis ypatingai aštriai užsipuola atėjūnus, kurie lietuvišką duoną valgo, o visa, kas lietuviška, niekina.

Visiems lietuviams žinomas d-ras Liudvikas Rėza (1776–1840), kilęs iš Neringos kopų krašto, pastorius, teologijos ir filosofijos daktaras, lietuviškos seminarijos Karaliaučiuje vedėjas ir universiteto profesorius. Rašė eilių vokiečių kalba, lietuviškų Biblijos vertimų istoriją, patobulino naują Šv. Rašto vertimą, išvertė lietuvių kalbon „Aisopo pasakas", išleido Duonelaičio raštus su vertimu vokiečių kalbon ir 1825 m. išleido žinomą liaudies dainų rinkinį. Ir jis gynė

* Ten pat, p. 45. Ir toliau žinių imu iš šios knygelės.

lietuvių kalbos reikalingumą mokyklose argumentuodamas, kad „kiekvienos tautos aukštesnis apšvietimas ir dvasios ištobulinimas tegal tik prigimta kalba vykti, nes prigimtoji kalba yra vartai, pro kuriuos visos didžiosios vaisingosios idėjos žmonių sielai patiekiamos“*.

Jau kitaip tenka vertinti Fridrichą Kelkį[70] (1801–1877), Kretingos mokytoją, pirmo lietuviško laikraštėlio „Nusidavimai apie Evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“ įsteigėją (1832 m.) ir redaktorių. Jis yra išvertęs, parašęs ir išleidęs gana daug dvasiško turinio knygelių ir įsteigęs dar vieną laikraštėlį „Pasiuntinystės laiškelį“. Kaip pirmo lietuviško laikraščio įsteigėjas, Kelkis bus visados minimas mūsų raštų istorijoj. Bet jo vokiška orientacija, vokiečių gyrimas nieko gera Prūsų lietuviams nedavė. Viename savo menkame pusiau satyrinio pobūdžio eilėrašty „Viernas Kretingos žmogus“, ironizuodamas peikia tą „Kretingos žmogų“, kad jis neapkenčia vokiečių ir nenori įsipainioti į jų žabangas. O tie neva nelabieji vokiečiai, pasak Kelkio, štai kokias „nedorybes“ norį skleisti: norį išnaikinti, matyt Kelkio labai nemėgstamus, senus papročius, „nor iš miego mus prišaukt, miglą iš akių mums braukt“, norį išnaikint melagystes „kad burna būt su širdim“, norį mokyklas įsteigti, vaikus mokyti ir t. t. Mums šiandien tėra viena paguoda iš tos Kelkio satyros, kad anais laikais būta dar Klaipėdos krašte lietuvių, kurie vokiečių nemėgo ir bijojo pakliūti į jų žabangas. Šiandien mes žinom, kad ne be reikalo.

Dar labiau neigiamai turime vertinti gana plačiai žinomo Fridricho Kuršaičio (1806–1884) vaidmenį tautiniame Prūsų lietuvių gyvenime. Pirmiausia mokytojas, paskui

* Ten pat, p. 52.

lietuviškos seminarijos vedėjas ir lietuvių kareivių kapelionas, baigęs ne tik teologijos, bet ir filosofijos mokslus, jis buvo plačiai išsilavinęs ir turįs didelės įtakos žmogus. Būdamas pats, pasak Prabočių Anūko, ištikimas valdžios tarnas, jis tokius norėjo padaryti ir visus savo tautiečius. Tuo tikslu nuo 1849 iki 1880 m. jis leido valdžios subsidijuojamą savaitinį laikraštį „Keleivį". Lietuvių reikalai, pasak to paties autoriaus, jam buvo svetimi, savo „Keleivy" jis jų nekėlė, o iškilusių negynė. Taip 1873 m. pašalinus iš mokyklų lietuvių kalbą, lietuviai, matyt, buvo kreipęsi į Kuršaitį, kad juos „prie aukštųjų vyriausybių užstotų". Kuršaitis atsako, kad jo darbas esąs tik „lietuvninkams Dievo žodį apsakyti", o ne jo uždavinys „vyriausybės darymą peikti, arba trikinti"*. K. Šakenis minėtame savo etiude apie „Aušrą" ir jos gadynę taip atsiliepia apie Kuršaitį ir jo „Keleivį": „Jo lietuviškai sudėtos vokiškos patriotinės dainos paplito tarp kareivių lietuvių ir pagarsino Kuršaičio vardą kariuomenės viršininkų tarpe, kurie jo asmenyje surado puikų įrankį savo politikai. Generolas von Plehve, bijodamas, kad įsigalėjusi Europoje revoliucinė 1848 ir 1849 metų dvasia nepasiektų ir lietuvių, įsakė Kuršaičiui išleisti lietuvišką laikraštį „Keleivį", ir tas, kaipo to laikraščio redaktorius, trisdešimt su viršum metų skleidžia tarp lietuvių vokiečių konservatorių mintis. Dėl bendradarbių trūkumo, Kuršaitis beveik vienas prirašydavo tą laikraštį ir per jį naujajai kartai kvėpė tas pačias pažiūras, kurių jis pats laikydavosi; todėl gal ir visai be tikro noro, tik nenusimanydamas, nemažai prisidėjo prie suvokietinimo viengenčių tų pačių lietuvių, kurių kalbą jis taip karštai mylėjo"**.

---

* Ten pat, p. 64.

** K. Šakenis, op. cit., p. 7.

Galima sutikti, kad Kuršaitis lietuvių kalbą iš tiesų mylėjo ir kad jis, kaip pats sakosi, labai anksti pajuto savyje norą patarnauti tai tautai, kuriai iš prigimties priklausė. Ta meilė ir tas patarnavimas atperka bent dalį tos žalos, kurią padarė Prūsų lietuviams jo provokiška orientacija ir veikimas. Patarnavo gi jis ne vien apsčiais bažnytinės literatūros leidiniais, bet ypač lietuvių kalbos mokslo darbais, iš kurių žymiausias yra jo vokiškai lietuviškas ir lietuviškai vokiškas žodynas, žinomas beveik kiekvienam svetimtaučiui filologui, susidomėjusiam lietuvių kalba. Išleido Kuršaitis ir Rėzos dainų antrąjį leidimą, bet toliau toj srity darbuotis bijojęs, nes dievobaimingi žmonės Prūsuose lietuvių liaudies dainas laikė nedoromis, pagoniškomis liekanomis*.

Menką atminimą lietuviams paliko ir Kristupas Jurkšaitis[71] (1852–1915), Priekulės ir Saugų pastorius, o vėliau „Tilžės Keleivio" redaktorius, išvertęs lietuvių kalbon keletą religinių knygelių. Probočių Anūkas taip papibūdina jo veikimą: „Jurkšaitis, nors lietuvio vardą nešiojo, bet kiek galėdamas stengėsi lietuvių dvasią slopinti. Tarnaudamas vokiečių atžagareivių partijai, visokiomis priemonėmis lietuvių tautišką ir politišką judėjimą trikdino".

Toks pat, o gal dar aršesnis lietuviškumo priešas buvo ir Jurgis Traušys (1844–1918), spaustuvininkas, išvertęs lietuvių kalbon ir išleidęs gana daug menko turinio, daugiausia bažnytinių raštų. „Jis buvo tautiškojo ir politiškojo lietuvių judėjimo didžiausias priešininkas. Jo leidžiamas ir redaguojamas „Tiesos Prietelius", kurs vėliau į „Konservatyvų Draugystės Laišką" pasivertė, buvo lietuvių veikėjų šmeižimo įrankis", sako tas pats autorius**.

* Probočių Anūkas, op. cit., p. 63.

** Ten pat, p. 113–114.

Nuoširdus lietuvių bičiulis buvo Eduardas Gisevius (1798–1880), vokiečių kilmės. Matydamas, kaip smarkiai lietuviai vokietinami mokyklose, susirūpinęs jų likimu, rašė Fridrichui Vilhelmui IV prašymą, prie kurio pridėjo dar savo surinktų lietuviškų melodijų, dainų ir pasakų. Jo prašymas buvęs išklausytas, lietuvių kalba į mokyklas grąžinta, ir jis pats paskirtas lietuvių kalbos mokytoju Tilžės gimnazijon*.

D-ras Jurgis Sauerveinas (1831–1904) yra vienas iš ypatingiausiųjų Mažosios Lietuvos rašytojų ir veikėjų. Kilme vokietis hanoverietis, dvasia kosmopolitas poliglotas, mokėjęs 46 kalbas, raštais ir veikimu karštas lietuvis patriotas, antrojo mūsų himno „Lietuvninkai mes esam gimę" autorius. Lietuvius jis pamilęs dėl jų kalbos, kurią laikė kitų kalbų motina. Pamatęs, kaip lietuviai yra skriaudžiami, ėmė juos eilėmis, straipsniais ir gyvu žodžiu užtarinėti ir agituoti. 1879 metais Sauerveinas suorganizuoja lietuvių delegaciją į Vilhelmą I prašyti lietuvių kalbai didesnių teisių mokyklose. Tam pat tikslui pasiųsta peticija su 17.000 parašų. Apie trejetą kartų jis buvo statomas kandidatu į Prūsų karalijos seimą, bet dėl per menko lietuvių susipratimo nė karto negavo bent žymesnio balsų skaičiaus. Priešingai: nuo tų pačių nutautusių lietuvių, kurie jį skundė valdžiai, teko jam patirti daugiausia nemalonumų. Gindamas lietuvių reikalus, jis rašė kur galėjo į vokiečių laikraščius, į „Lietuvišką Ceitungą", „Aušrą", „Nemuno Sargą". Pasirašinėdavo Silvaticus, Rūkštinaitis, Pelėdaitis, Girėnas, arba stačiai inicialais Dr. G. J. J. S. Dėl tų raštų ir viso savo lietuviško veikimo vokiečių valdžia ėmė Sauerveino neapkęsti ir jį persekioti, kaltindama priešvalsty-

* Probočių Anūkas, op. cit., p. 71.

bine agitacija ir panslavizmu. Į pabaigą gyvenimo Sauerveinas turėjo kraustytis į Norvegiją, kur ir mirė.

Sauerveino reikšmė Prūsų lietuvių gyvenime yra, be abejo, didelė. Doc. J. Tumas, sako, kad Sauerveinas padarė pradžią tautiškai susiprasti Prūsų lietuviams*. Tačiau to uolaus lietuvių užtarėjo ir žadintojo veikimo motyvai ir tikslai šiandien nėra dar pakankamai nušviesti. Doc. J. Tumas, bene M. Jankaus painformuotas, laiko Sauerveiną angliškos orientacijos ir dvasios žmogum: „visa savo siela anglas, anglų pats išauklėtas, anglų kunigaikščių vaikus auklėjęs". Ir toliau taip rašo: „Į Stalupėnus jis atvyko anglų agentu, toli gražu ne lietuvių kalbos mokytis, ir čia per ketverius metus varė aršiausią agitaciją prieš vokiečius; atsidėjęs organizavo baigiamus vokietinti Prūsų lietuvius, raštais keldamas tautinę jų sąmonę, pats vadovaudamas jų politikos žygiuose"**. Mums vis dėlto neaišku, kokią naudą galėjo padaryti Sauerveinas anglų politikai, agituodamas tiek maža tuomet tereiškiančius, pasyvius Prūsų lietuvius.

Be gausingų straipsnių, kuriais Sauerveinas kovojo dėl lietuvių kalbos teisių, jis yra parašęs dar keletą istorinių ir filologinių rašinių, kurie šiandien moksliškos vertės neturi, kaip ir daugelis nekritiškų aušrininkų raštų, be atodairos aukštinančių lietuvių praeitį ir kalbą.

J. Sauerveinas yra rašęs nemaža eilių – vis patriotinio, agitacinio turinio, tačiau jokios gilesnės ideologijos jose nerandame. Sauerveinas, deja, neturėjo poeto talento, taigi visi jo eilėraščiai yra kalti, dirbtiniai, nesklandūs, nors autorius,

* Doc. J. Tumas, „Liet. liter. draudžiamojo laiko paskaitos: M. Jankus", p. 154.

** Ten pat, p. 155.

matyt, stengėsi duoti jiems skambią formą, prabilti karštai, uždegti, suagituoti. Varžė jį ir lietuvių kalbos nepakankamas mokėjimas, jos dvasios ir ypatumų nesuvokimas. Viename eilėrašty Sauerveinas išskaito Prūsų lietuvių nuopelnus vokiečiams, kad pabaigoj turėtų teisės sušukti: „Todėl ir mums teisybę duok, tu vokiškas žmogau!“

Sauerveino-Girėno eilės „Aušros“ metu buvo skaitoms ir mėgiamos. J. Šliūpas savo „Lietuviškuose raštuose ir raštininkuose“ su pamėgimu jas cituoja. O apie vienas, „Lietuva ant visados“, sako, kad „ta daina padrebintų širdį lietuvio iš pat gilumos“, jei nebūtų taip labai tikybiška ir lojališka*. Štai vienas iš geresniųjų tos dainos posmų:

Lietuva ant visados,
Kamps grožybės dyvinos:
Žalios girios čia gaivina,
Žalios lankos čia vėsina.
Vėjas už' per beržynėlį,
Už' per marių pušynėlį,
Ir iš dangiškos šviesybės
Žvaigždės šviečia iš aukštybės:
Kamps grožybės dyvinos,
*Lietuva ant visados.***

Toliau esama posmų, kuriuose autorius skelbia ištikimybę „Karaliui – tėvui“ – ir ne tik tame viename eilėrašty. Ar tai būta vien politikos, strategijos? Juk tiek kartų jis kėlė balsą prieš lietuvių neprietelius! Ir pačiam dėl jų ne kartą prasiveržda vo nuoširdus lyrinis skundas:

* „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“, p. 129.
** Ten pat, p. 129.

Su klasta mane barė,
Su melais mane varė,
Su melais mane vijo,
O man žaizdos negijo,
Nei žinau, ar gal gyti,
Ar galėsiu suminti
Priešininką klastingą.[*]

Jam atrodė, kad tie priešininkai jį persekioja tik dėl Lietuvos. Ir turbūt neklydo taip manydamas:

Aplink mane jau tyko vėl
Neprietelių krūva;
Manęs n'apkenčia tavęs dėl,
Mieloji Lietuva.

N'apkenčia mūs, o ben prakeiks.
Dievs su mumis – gana.
Papeiktas bus, kurs mus papeiks,
Mieloji Lietuva.[**]

Pagaliau, štai dar vienas pavyzdys kai kurių Sauerveino posmų formaliniam įmantrumui parodyti:

Prisekelk dabar,
Gyva būsi dar,
Prisekelk miela
Tėviškė mūs Lietuva!

Vis linksmiaus,
Vis gražiaus

[*] Ten pat, p. 131.
[**] Ten pat, p. 132.

Stov saulutė ant dangaus.
Tėviškė ta mūs senoji,
O tik visados jaunoji,
Prisikelki, džiaukis vis!

Prisikelti reik,
Bus velykos veik,
*Bus pavasaris!**

J. Sauerveino literatūrinį palikimą vertiname taip, kaip ir daugelio kitų tos gadynės mūsų poetų patriotų: literatūrai nieko įžymaus jie nedavė, bet jų rašto darbai – tai svarbus tautos žadinimo darbas, tais laikais aukštai vertintas ir reikalingas.

Toliau jau ir Prūsų Lietuvoj atsiranda keletas rašytojų ir veikėjų, kuriuose pastebime „Aušros" gadynės ir visos lietuvių tautos prasidedančio renesanso įtaką. Tokis buvo Martynas Šernius (1849–1908), spaustuvės darbininkas – raidžių rinkėjas. Susidėjęs su spaustuvininku Holcu, įsitaisė spaustuvę Klaipėdoj ir 1878 m. ėmė leisti ir redaguoti „Lietuvišką Ceitungą". Šis laikraštis kurį laiką buvo bebandąs suvaidinti „Aušros" rolę, duodamas savo skaitytojams patriotinių Sauerveino, Basanavičiaus, Šliūpo raštų. Tačiau jau suvokietėjusiems Prūsų lietuviams tie raštai pasirodė svetimi, nesuprantami, ir jie ėmė „Ceitungą" boikotuoti**. Kadangi laikraštis buvo spausdinamas gotišku šriftu, tai jis neplito nė Didžiojoj Lietuvoj. Vėliau Šernius tą „L. Ceitungą" perleido spaustuvininkui Sybertui. J. Šliūpas taip apibūdina tą Šerniaus laikraštį: „Ceitunga nors neišsisaugojo apskelbimo,

* Ten pat, p. 125.
** Probočių Anūkas, op. cit., p. 93.

jog priėmusi pagalbą nuo tūlų Lietuvos neprietelių, vienok dėl lietuvystės yra daug gera atlikusi, patalpindama daugybę dainelių ir raštų d-ro Sauerveino, o taipgi kaip kada užtardama už lietuvninkus. Bet drąsos neturi aiškiai ir atvirai stoti už lietuvystę"*. Šernius buvo prisidėjęs prie „Aušros" leidimo ir sušelpė ją pinigais**.

Minėtinas čia ir Kristupas Voska (1861–1905), spaustuvininkas, uolus lietuviškų organizacijų veikėjas. Darbavosi „Birutėj"[72] ir jo sumanymu 1895 m. įsteigtoj Tilžėje „Lietuvių giedotojų draugijoj". Trumpą laiką leido Ragainėj visuomeninį laikraštį „Naujas Žinias".

D-ras Vilius Bruožis (1843–1909) medicinos daktaras, gydytojas, veikęs Tilžėje, „Birutės" pirmininkas. Bruožis buvo tokis pat fantastas filologas mėgėjas, kaip Vištelis ir kiti tos gadynės patriotai, kurie iš žodžių panašumo išvedžiodavo, kad visos kalbos kilusios iš lietuviškosios. Bruožis šią tezę įrodinėjęs savo pranešime „Ar Rojuje lietuviškai kalbėjo?" („Tilžės keleivis" 1885 m., 22 nr.). Prūsų valdžia jį persekiojusi, kaip jis pats sakosi, „dėl mano įstatymams visai nesipriešinančio pasistengimo nuo mirties išlaikyti lietuvišką kalbą, kuri yra motina visų vadinamųjų indoeuropeiškų tarmių"***. Prūsų lietuviams jo patriotinis veikimas, matyt, buvo visai svetimas. Išstatytas kandidatu į seimą, pirmą kartą gavęs 34, antrą kartą 84 balsus.

D-ras Bruožis-Bruožaitis buvo vienas iš tų nedaugelio Prūsų lietuvių, kurie palaikė santykius su Didžiosios Lietuvos veikėjais ir rėmė jų spaudą. Rašinėdavęs į „Varpą" ir

* „Liet. raštai ir raštin.", p. 224.

** K. Šakenis, op. cit., p. 44.

*** Probočių Anūkas, op. cit., p. 98.

„Ūkininką“. D-ras K. Grinius[73] taip apie jį rašo: „Jis daug prisidėjo prie „Varpo“ ir „Ūkininko“ leidimo. Jis garantuodavo Mauderodei[74], jogei „Varpo“ spauda ir popiera bus užmokėta, ir dėl to spaustuvininkas laukdavo metus ir daugiau pinigų. 1898 m., rodos, atsisakė nuo tos garantijos ir likusią „Varpo“ apie 800 markių skolą Mauderodei Bruožis pats užmokėjo. Per jį ėjo „Varpo“ ir „Ūkininko“ korespondencija“*.

Rašė Bruožis ir eilių. Vienos prasideda taip:

Lietuviška tu giminėle,
Apreiškie savo mums bėdas;
Mokink, už ką tavo dukrelė
Mokinas svetimas kalbas.

Tai vis „Aušros“ gadynės temos ir stilius.

Su lietuviškuoju sąjūdžiu buvo artimai sutapęs ir Jurgis Mikšas (1862–1903). Iš pradžių jis buvo tiek suvokietėjęs, kad ir kalbėti lietuviškai nenorėjęs, bet pažintis su A. Višteliausku, ypač vienas šio raštas, taip jį paveikęs, kad nuo tada, pasak Višteliausko, „pradėjo jaustis lietuvninku ir savo pavardę pradėjo rašyti lotyniškomis litaromis... prieg tam iš visų savo raštų išgramdė ir išskutinėjo vokiškąjį parašą“**. Pradėjus eiti „Aušrai“, Mikšas tvarkė jos spausdinimo ir leidimo reikalus, o kurį laiką buvo net jos redaktorium. Be to, redagavo ir leido „Nemuno Sargą“ (1885–87) ir buvo pirmosios, 1885 m. įsteigtos Prūsų draugijos „Birutės“ pirmininkas***. Dirbo spaustuvininko darbą Ragainėj, o paskui savo spaustuvėj Tilžėj. Bet ir jis neišvengė kitų savo krašto lietuvių patriotų

* „Liet. Žinios“, 1914 m., nr. 89.
** „Liet. raštai ir raštininkai“, p. 155.
*** Probočių Anūkas, op. cit., p. 88.

likimo: nesant tautiečių pritarimo, „Nemuno Sargas“, vienas iš geriausių Prūsų lietuvių laikraščių, turėjo sustoti, o vėliau bankrutavo ir Mikšo spaustuvė. Jis pats ligi mirties dirbo teismo vertėjo ir asistento darbą.

Minėtinas ir gana žymus Prūsų Lietuvoje tautosakos rinkėjas Vilius Kalvaitis (1848–1914), žmogus nedidelio mokslo, bet daug keliavęs svetimuose kraštuose. Anso Bruožio žiniomis, „apie 1880 m. susipažino jis su Jurgiu Mikšu ir kitais tautiečiais, ir nuo tada jo širdy užsidegė lietuviškos kalbos meilės liepsna, kuri ir degė neišgesinama iki jo amžiaus galo“*. Keliaudamas po savo kraštą, jis surinko daug dainų, pasakų, patarlių. Ypač yra svarbūs Kalvaičio surinkti pasakojimai apie dvasias, vėles ir vaiduoklius. Jie išspausdinti J. Basanavičiaus rinkiny „Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių“. Iš ten pat cituojamo Kalvaičio rašto protestantų vyskupui Friedemannui, kurio pritarimo veltui Kalvaitis prašė, suprantame koki sumetimai paskatino tą, kaip jis sakosi, prastą Kraupiškio parapijoną, tokį didelį darbą atlikti. Kalvaitis buvo giliai tikįs žmogus, tat surašinėdamas tuos dvasių pasirodymo „faktus“, jis, be abejo, tarėsi gaminąs argumentą prieš visokius netikėlius. Bet daug čia nulėmė ir Kalvaičio patriotizmas: „Apgailėtina yra, – rašo jis Friedemannui, – kad lietuvninkai, kurie, kaip jau tūlasis svetimtautis kad išdrįsta sakyt, ilgais žingsniais savo išmirimui priešais žengia, ale ar iš savo valnybės?! Netur jie savo padavimų knygos, kaip tai Persai, Aigiptėnai, Rymėnai, Graikai ir k., o kadangi tikrieji lietuvninkai, dėlei savo kalbos bei Dievo baimės, nuo didžios dalies aukštai mokintų ponų garbavojami yra, tai bene būt

* Ten pat, p. 110.

gerai, kad ir lietuvninkai tokiomis knygomis sau neužmirštiną, amžiną paminklą įsiteiktų. O tai yra mano apsiėmimas tokias knygas rašyt, nėsa tasai mane jau daug metų be paliovos slogin ir visur paskui sekioja, dėlei to apsiėmiau nuo lietuvninkų pasakojimus rinkt"*.

V. Kalvaitis yra išleidęs šias knygas: „Naujausios lietuviškos dainelės" Tilžėj 1886 m.; „Rūtų lapeliai" Tilžėj 1894 m.; „Lietuvos kanklės" Tilžėj 1895 m.; „Prūsijos lietuvių dainos" Tilžėj 1905 m.; „Lietuviškų vardų klėtelė" Tilžėj 1910 m.

Adomas Einaras (1842–1906). Mokytojas Doviluose ir Klaipėdoj. Atpirko nuo Kuršaičio „Keleivį" ir, pavadinęs „Naujuoju Keleiviu", leido nuo 1880 iki 1883 m. Tada tas laikraštis buvo palankus lietuviams, talpindavo kai ką Basanavičiaus ir kitų lotynišku šriftu, norėdamas patarnauti visiems lietuviams. Vėliau nuo lietuviškumo nutolo.

Didelis patriotas ir veikėjas buvo Ansas Bruožis (1876–1928), klaipėdietis. Baigęs pradžios mokyklą, jis išmoko raidžių rinkėjo amato ir tuo ilgą laiką vertėsi. Šiaip buvo gerokai prasilavinęs, tad po Didžiojo karo tarnavo Klaipėdos valdžios įstaigose. Mirdamas iš viso savo turto, 30.000 litų, sudarė fondą lietuviškoms knygoms leisti. Bruožis aktyviai dalyvavo savo krašto visuomenės gyvenime. Jis stengėsi sujungti visas Maž. Lietuvos draugijas į vieną „Prūsų lietuvių susivienijimą". 1901–1906 m. susivienijimo veikimas buvo gan vaisingas. Vėliau jo rūpesniu buvo įkurta jaunųjų draugija „Santara". Ansas Bruožis yra parašęs ir išleidęs nemaža svarbių raštų, kuriuose dokumentaliai nušviečia Prūsų lietuvių veikimą ir jų kultūrinę būtį. A. B. Klaipėdiškio slapyvardžiu išlei-

* D. J. Basanavičius, „Iš gyvenimo liet. vėlių bei velnių", p. II.

džia šiuos raštus: „Birutė“, „Prūsų lietuviai“, „Prūsų lietuvių knygų, kalendorių ir laikraščių apžvalga“, „Prūsų lietuvių laikraščiai“, „Mūsų Žinyne“ 1922–1923 m. išspausdina plačius straipsnius „Mažosios Lietuvos politikos veidrodis“ ir „Maž. Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos“. Probočių Anūko slapyvardžiu išleido „Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai“. Rinko jis ir savo krašto tautosaką. „Mūsų literatūroje, – teisingai rašo Vincas Vileišis[75], – šiais raštais jis pasistatė sau amžiną paminklą, nes visiems, kas domėsis Maž. Lietuvos praeitimi, kas tyrinės ją, šie A. Bruožio raštai bus ne tik kelrodžiu, bet ir svarbiausiu šaltiniu, nes tiek daug medžiagos, kiek jos patiekia A. Bruožis, vargu ar kam bepavyks surinkti“*.

Vienas iš žymiausių Mažosios Lietuvos veikėjų nuo „Aušros“ laikų – tai Martynas Jankus, gimęs 1858 m. Bitėnų kaime, Klaipėdos krašte, prie pat garsiojo Rambyno. Martynas Jankus – ne aukšto mokslo, bet didelių gabumų žmogus, žemdirbys, kurį laiką spaustuvininkas, savaime prasilavino tiek, kad, pasak doc. J. Tumo, „buvo gal ir tebėra centrinė visos atsigaunančios Mažosios Lietuvos figūra nuo pat 1889 metų“**. Lietuviškai susipratusio tėvo išauklėtas Martynas Jankus jau nuo pat jaunystės, pajutęs vokiečių daromas lietuviams skriaudas, pasiryžo atkakliai nuo jų gintis. Sauerveinas, Jankus, Mikšas, Voska, Bruožis, Šernius sudaro gana stiprų sąmoningų lietuvių būrelį, kuris iš dalies bent atsvėrė pragaištingą pasijungusių vokiečiams Kelkio, Kuršaičio, Jurkšaičio ir kitų germanofilišką veikimą. M. Jankus buvo

* Ansas Bruožis, „Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos“. Redagavo Vincas Vileišis, p. 8.

** „Liet. liter. draudž. laiko paskaitos: M. Jankus“, p. 152.

vienas iš pirmųjų 1885 m. įsteigtos „Birutės“ draugijos sumanytojų. Vieneriais metais anksčiau jis kartu su Šliūpu ir Voska norėjo įkurti Tilžėje „Apšvietos ir mokslo draugystę“ ir tam tikslui sušaukė gausų susirinkimą, bet pastoriui Jurkšaičiui ir kitiems pasipriešinus, sumanymas nuėjo niekais, o organizatoriams teko nukentėti nuo valdžios ir saviškių*. Ne be reikalo Jankus didžiausiais lietuviškumo priešais laikė pastorius, kurie uoliausiai skiepijo ištikimybę valdžiai, laikė pamaldžius lietuvius konservatyviniam apsnūdime ir atkakliai priešinosi tautinio sąmonėjimo plitimui. Tautinio susipratimo ir lietuviškų papročių priešai buvo ir grįžę iš kariuomenės kariai, platindami kaime kareiviškąsias vokiečių dainas, kurios buvo net mokyklose mokomos. Norėdamas užkirsti joms kelią, Jankus paruošė ir 1882 m. išleido „Seniausių lietuviškų dainų“ rinkinį. Nors tos dainos anaiptol nėra seniausios, bet jas jaunimas mėgdavęs dainuoti.

Martyno Jankaus vaidmuo pasidaro ypatingai svarbus, pradėjus eiti „Aušrai“. Jau metais anksčiau pats M. Jankus, matydamas Prūsų lietuvių laikraščių menkumą, buvo sumanęs leisti mėnesinį laikraštį, kurs „vienytų žemaitį su lietuviu ir liuteroną taikintų su kataliku dėl tautos ir kalbos išlaikymo“**. Nuvykęs į Ragainę pas spaustuvininką Kybelką sužinojo, kad tokį laikraštį jau sudarę Rusijos lietuviai, o jo tvarkymu rūpinąsis Mikšas. Pasirodžius „Aušrai“, Jankus skaitęs ją su pasigėrėjimu ir pasididžiavimu ir nuo tada galutinai sutapęs su lietuvių spauda ir visu tautiniu sąjūdžiu. Po trumpo laiko „Aušrai“ netekus lėšų, Jankus keliais atvejais ją išgelbėjo. Nemaža padėjęs ir kitiems lietuviškiems spaudiniams ir

* „Liet. raštai ir raštininkai“, p. 201.

** Ten pat, p. 200.

patiems lietuvių veikėjams. Pats M. Jankus po „Aušros“ yra iniciatorius ir leidėjas šių laikraščių: 1) „Garsas“ 1886–7 m. 2) „Naujos Žinios“ 3) „Saulėteka“ 1900 m. 12 n. 4) „Dienos Lapas“ 1908 m. 5) „Apžvalga iš Klaipėdos“.

M. Jankus buvo sumanus ir gabus lietuviškų spaudinių kontrabandos organizatorius. J. Tumas sako, kad per Jankaus rankas yra perėję veik visi Didžiosios Lietuvos kontrabandininkai. Kaip plačiai M. Jankus anais laikais buvo įsitraukęs į lietuvių kultūros gyvenimą ir kokių santykių turėjęs su lietuvių veikėjais, rodo dalis jo paskelbto archyvo-korespondencijos*. Spaudos ir šiaip tautiniais lietuvių reikalais jam rašė apie 100 žmonių. Nenuostabu tad, kad į Jankų buvo nuolatos atkreiptos Prūsų valdžios akys. Jau 1885 m. Mikšas viename laiške mini, kad Jankus turėjęs keturias savaites „pakutavoti“ už tai, kad teisybę pasakė. Jo straipsniai „Nemuno Sarge“ buvo nemėgiamiausi, o už vieną tokį straipsnį „dėl peržengimo spaudos zokono“, pasak Šliūpo, jis vėl turėjęs 4 savaites sėdėti kalėjime. Kaip „Garso“ leidėjas, dėl kiekvieno numerio turėdavęs aiškintis Staatsanwaltui[76]. „Tris kartus, – sako Šliūpas, – buvo skųstas dėl žemės išdavimo, vieną kartą dėl ciesorystės išdavimo ir galiausiai dėl žmonių vienos giminės prieš kitą (suprask, lietuvių prieš vokiečius. V. M.) ant gvolto kurstymo... bet Dievas malonus, nėsa Jankus gana gerai pramoko atsiteisinti, mokinamas kytraus tame dalyke p. Dr. Bruožio“**.

Martynas Jankus uoliai dalyvavo ir savo krašto politikos gyvenime, ypač rinkimų metu statydamas lietuvių kandidatus į Landtagą[77] ir už juos agituodamas.

---

* „Tauta ir Žodis“, IV, V, VI knygos.

** „Liet. raštai ir raštininkai“, p. 206.

Dailiajai literatūrai M. Jankus nėra nieko davęs. Bet visuomeninio gyvenimo fone, kuriame dygo pirmieji naujosios mūsų literatūros diegai, Martynas Jankus turi šviesią ir garbingą vietą.

– – –

Čia baigiame žymesniųjų Mažosios Lietuvos rašytojų ir veikėjų, pasireiškusių XIX amžiaus antrojoj pusėj, apžvalgą. Buvo jų ir daugiau. Minėtini dar Endrikis Šadagys, Fridrichas Bajoraitis, Kristupas Urėdaitis, Jonas Eliošaitis, Mykolas Ašmys[78] ir kiti, kurie darbuojasi jau kiek vėliau, XX amžiaus pradžioj. Apie Vydūną bus rašyta plačiai kitoj šios knygos vietoj.

Belieka atkreipti žvilgsnis į periodinę Prūsų lietuvių spaudą. Kai kurie laikraščiai jau buvo minėti kalbant apie rašytojus, bet aiškumo dėliai pravartu juos visus čia išskaityti ir trumpai apibūdinti.

1. „Nusidavimai apie Evangelijos Praplatinimą tarp Žydų ir Pagonų“, daugiau religinis laikraštis, pradėtas leisti Karaliaučiuj 1832 m. Fridricho Kelkio. Be Evangelijos aiškinimų ir dvasiškų skaitymų, čia buvo dedama žinių iš Misijų veikimo ir religinio gyvenimo, šis tas iš Prūsų politikos ir šiokių tokių apsakymėlių. 1875 m. Kelkis, pasitraukęs nuo „Nusidavimų“, ėmė leisti „Pasiuntinybės Laišką“.

2. „Keleivis iš Karaliaučiaus Broliams Lietuvninkams Žinias parnešąs“, ėjo nuo 1849 iki 1880 m., Fr. Kuršaičio redaguojamas. Tai buvo valdžios vokietinimo politikos įrankis, jos pinigais leidžiamas. Nuo 1880–1883 m. ėjo Tilžėje „Naujasis Keleivis“, vėliau su priedu „Lietuvos naudingasis Kelrodis“.

3. „Konservatyvus Draugystės Laiškas“, menkas vokietininkų laikraštėlis.

4. „Lietuviška Ceitunga“, Klaipėdos krašto lietuvninkų išleidžiamas laikraštis, pradėjęs eiti 1878 m., Šerniaus redaguotas. Vienas iš geriausių Prūsų lietuvių laikraščių.

5. „Garsas“ 1886–1887 m. M. Jankaus mėnesiniukas, bandytas spausdinti lotynišku šriftu, lietuviškos patriotinės ideologijos, bet neradęs pritarimo turėjo sustoti. Taip pat ir „Naujos žinios“ 1890 m.

6. „Nemuno Sargas – Broliams Lietuvninkams Žinias parnešąs“. Pradėjo eiti Ragainėje 1884 m. ir ėjo iki 1887 m. gegužės m. Vienas iš geriausių Maž. Lietuvos laikraščių. J. Šliūpas nurodo šiuos jo bendradarbius: mokytojas Penčiukas, rašęs politiniais ir ekonominiais klausimais, dr. Sauerveinas, Nerys – ūkio reikalais, Vėversys apie lietuvių panslavizmą, Gužutis[79] – apsakymus, J. Šliūpas – įvairiais klausimais. Prūsų lietuviams nepatiko, nes kalba buvusi jiems nesuprantama.

Kiti menkesni: „Lietuvos Paslas“, „Tiesos Prietelius“, „Namų Prietelius“.

Iš šios trumpos apžvalgos matome, kad Prūsų lietuvių kultūrinis gyvenimas nėra jau taip visai tamsus, kaip priprasta mūsų manyti. Tiesa, dailiojoj literatūroj tarp Duonelaičio ir Vydūno nerandame nė vieno žymesnio vardo, bet nuoširdžių savo tautos žadintojų būta ne taip jau maža. Ir vis dėlto tenka pakartoti tai, ką konstatavome, pradėdami šią apžvalgą: Prūsų lietuvių visuma pasiliko inertiška, geresniųjų savo tautiečių neišjudinta, vokiečių jungo pavergta, savo tautos balso neišgirdusi. Tokio liūdno reiškinio priežastys jau buvo nurodytos. Joms paryškinti štai pora iliustracijų: turguje miesčionė apvagia nemokančią vokiškai kaimietę lietuvę. Ši vagilę sustveria ir skundžia urėdninkui. Bet valdžios atstovas puola kaimietę:

„ach plappern sie doch nicht litauisch, ich kann das nicht verstehen: iro Uebrigen Sie haben da kein Recht Lärm zu machen: Littauer sind ja alle Lügner und Spitzbuben!“*[80] O Mikšas taip nusiskundžia: „Mes tėvynėję nei naktį negauname poilsio ir tada turime bijoti persekiojimų baisių budelbernių. Maskolijoje nors jau nesidangsto, kad mus persekioja, o Prūsuose zokonu prisidengę mūčija. Prūsuose jei matai teisėją karčiamoje geriant, o žmones pulkais laukiant jo tiesadarystos, jei teisėjas tave „dummer Littauer“[81] pavadina, tai tylėk ir niekam to nepaskelbk; šiaip esi prapuolęs, tave neatleistinai tamsinyčion įstums apdūmoti, ar beesą valia teisybę sakyti“**.

Nors Prūsų lietuvių didžiuma paliko abejinga XIX a. pabaigos prasidėjusiam tautiniam renesansui, nors vokiečiai labai nepalankiai žiūrėjo į renesanso reiškinius Mažojoj Lietuvoj, vis dėlto, kaip matome, rinktinių žmonių būrelis pasijuto esą tos pačios tautos sūnūs ir lietuviškąjį sąjūdį parėmė kaip mokėjo ir tesėjo. Dėl to ir buvo galima „Lietuvos mylėtojams“ sudaryti čia bazę draudžiamiems Didžiojoj Lietuvoj spaudiniams gaminti ir tautinei propagandai organizuoti.

„Aušra“ buvo pirmasis tos propagandos įrankis ir pirmasis kolektyvus Didžiosios ir Mažosios Lietuvos sutartinio tautinio darbo vaisius.

* „Liet. raštai ir raštininkai“, p. 199.

** Ten pat, p. 205.

III. DRAUDŽIAMOSIOS GADYNĖS LAIKRAŠČIŲ LAIKOTARPIS

Antrojoj draudžiamosios gadynės pusėj, nuo „Aušros“ pasirodymo, lietuvių literatūra ima telktis apie laikraščius ir jais plisti. Laikraščiai paskatino daugelį imtis plunksnos, rašyti ne tik straipsnius ir žinias, bet ir eilėraščius, ir vaizdelius. Didelė tų literatūros raštų dalis tik laikraščiuos ir buvo išspausdinta, bet jų autoriai vis dėlto susidarė sau vardą visuomenėj ir vietą literatūros istorijoj. Be to, pirmieji laikraščiai tiesė tautinės ir visuomeninės ideologijos pagrindus, formavo jos pradus, organizavo pačią visuomenę ir tautą, kurios reikalais mito ir literatūra. Taigi tų pirmųjų draudžiamosios gadynės spaudos organų reikšmė literatūrai yra didelė keleriopu atžvilgiu. Čia mes ir panagrinėsime tos gadynės laikraščius ir jų paskleistą literatūrą.

1. Aušra*

GENEZIS IR DUOMENYS

Lietuvių liaudžiai ir visai tautai griežtai pasipriešinus rusų rašmenims, paaugus naujai iš lietuviškos liaudies kilusiai inteligentijos kartai, atėjo laikas ir pribrendo reikalas išleisti laikraštį, kuris jungtų visus sąmoningus lietuvius

* Buvo rašoma sena rašyba „Auszra“.

ir skleistų jų mintis tautoj. To pirmojo tautinio laikraščio, „Aušros“, pasirodymo priežastys yra visai natūralios, paties gyvenimo sudarytos. Vienas iš pirmųjų aušrininkų, dr. J. Šliūpas, taip aptaria tas priežastis: pirmiausia, sustiprėjusi Vilniaus universiteto įtaka. Universiteto istorikų darbai paraginę daugelio lietuvių patriotizmą. Bet, antraip vertus, lenkinamoji aukštosios Vilniaus mokyklos įtaka buvo dar didesnė. Tad atsispirti tai įtakai ir reikėjo esą ieškoti naujų kelių ir priemonių. Toliau, reikėjo gintis ir nuo rusų pasikėsinimų Lietuvą surusinti ir supravoslavinti. Pagaliau, XIX a. dvasia ir kitų tautų pavyzdžiai: „Graikai buvo išsivadavę nuo turkų jungo po ilgo 1829 m. karo, Belgija atsiskyrė nuo Holandijos 1830 m. Pavergtų tautų apaštalas Mazzini[1] neveltui dirbo žodžiu ir raštu, sukūrė Šveicarijoj draugijas „Jaunosios Vengrijos“, „Jaunosios Lenkijos“, „Jaunosios Italijos“, net „Jaunosios Europos“. Pas čekus Jungmanas, Palacky, Šafarikas[2] aukštyn kėlė čekų tautos galvas. Airijoje veikė Parnell, O'Connell[3] ir kiti. Po rusų-turkų karo išsivadavo Serbija, Bulgarija, Rumunija, Juodkalnija. Taigi laisvė smulkesnėms tautoms nuo prispaudėjų švaistėsi ore, reikėjo tik daugiau apšvietos ir susipratimo, ir turėjo išmušti valanda atsipalaidavimo nuo pančių ir retežių“*.

Savaime aišku, kad atsiradus jau didesniam būriui susipratusių lietuvių inteligentų ir pasireiškus lietuviškam intelektualiniam gyvenimui, būtinai turėjo atsirasti ir laikraštis. Kaip matėme, jau buvo bandymų leisti bent ranka rašytus laikraštėlius. Įdomu pastebėti, kad rusai labai menkai vertino to laiko intelektualines lietuvių pajėgas. 1882 m. progresistų dienraš-

* „Aušros“ 40 metų sukaktuvės, p. 250–1.

tis „Golos“[4] rašė, kad lietuviškas laikraštis tuo metu atrodytų keistas ir neįvykdomas sumanymas*. Vis dėlto į spaudos draudimą jau tada daugelio žiūrėta skeptiškai, ir tas klausimas buvo diskutuojamas rusų ir lenkų spaudoj. Būta gerų argumentų ir net gerų norų**, bet spauda tebeliko uždrausta, ir jauniems lietuvių tautos vadams teko ryžtis pakelti nelegaliai leidžiamo ir platintino laikraščio sunkumus.

Patiems lietuviams spaudos organo reikalas buvo jau tiek pribrendęs, kad sumanymas jį leisti maždaug tuo pačiu metu kilo įvairiose vietose. Gražiai apie tai sako J. Tumas-Vaižgantas: „Kaip dėl Homero gimtinės varžęsi net septynetas miestų, taip dėl „Aušros“ krikšto tebesivaržo tautiškai susiprantančios Lietuvos septynių miestų vyrai... Drezdenas, Maskva, Petrapilis, Ryga, Klaipėda, Tilžė ir Ragainė – lygiai septyni miestai turi teisės savintis „Aušros“ gemalą. Ir jei nė vieno jų prūsinė „Aušra“ nebuvo tikroji duktė, tai drąsiai gali pasakyti, visų jų įdukra.

Visas lietuvių visuomenės organizmas jau buvo tautinės kultūros priruoštas pasitiekti būtinąją jos dvasios reikalams priemonę – laikraštį“***.

Iš tiesų, dar 1880 m. Drezdene J. I. Kraševskis[5] kalbėjęs Vištaliauskui, kad lietuviams reikia leisti laikraštį****. Tuo pačiu metu Maskvos studentai jau leido ranka rašytą „Aušros“ laikraštėlį. Petrapilio studentų „Kalvis Melagis“ – taip pat „Aušros“ pirmatakas. Svajojo apie tai ir rygiškiai, turėję „Aušros“ draugiją. Klaipėdoj – Martynas Šernius su „Lietuviška

* „Golos“, 1882, nr. 134. Cf. K. Šakenis, op. cit., p. 39.
** Žr. ten pat, p. 39–42.
*** J. Tumas, „Liet. liter. paskaitos. Draudžiamasis laikas“, p. 91.
**** „Lietuv. raštai ir raštininkai“, p. 155.

Ceitunga“ yra artimai surištas su „Aušra“ taip pat, kaip ir J. Mikšas Tilžėj, o M. Jankus Ragainėj, kur ir pasirodė pirmasis „Aušros“ Nr.

„Aušros“ įsteigėjo garbė labiausiai yra sutapusi su d-ro J. Basanavičiaus vardu – ir ne be reikalo. J. Basanavičius, baigęs mokslą, 1880 m. apsigyveno Balkanuose ir jau kitais metais ėmė rūpintis leisti lietuvišką laikraštį. Pats Basanavičius sakosi, kad mintis leisti laikraštį kilusi jam suėjus į pažintį su A. Vištaliausku, J. Mikšu ir dr-u Sauerveinu, bendradarbiaujant „Naujame Keleivy“ ir Martyno Šerniaus „Lietuviškoj Ceitungoj“. Atsisakius šiems dėti patriotinius Basanavičiaus straipsnius, ir pribrendo sumanymas leisti laikraštį visai Lietuvai šviesti*. Iš pradžių buvo sumanęs jį spausdinti Bulgarijos Belgrade, paskui čekų Pragoj, kol pagaliau 1883 m. susižinojęs su Vištaliausku ir Mikšu, pasiūlė jiems įkurti laikraštį M. Lietuvoj. Šiedu sutiko. Tuomet J. Basanavičius paruošė 1 nr. medžiagą ir parašė prakalbą, kuri buvo pasiųsta Mikšui sausio 20 d. Pirmąjį numerį J. Basanavičius gavo 1883 m. balandžio mėn. 13 d. Pats Basanavičius taip rašo apie „Aušros“ įsteigimą: „Pragoj dar esant, pradžioje 1883 m. susitariau su Višteliu (J. A. V. Lietuviu) ir J. Mikšu išleisti, po mano rėdymu, literarišką laikraštį, kuriam vardą „Aušros“ suteikiau; tikslas jo – lietuvius pabudinti iš miego“**. O kitoj vietoj: „Tokiu būdu, man su Vištalium, kaipo literatams, su J. Mikšu, apsiėmusiu spausdinimą bei platinimą laikraščio prižiūrėti, susitelkus, teko mums trims prie lopšio gemančios „Aušros“ stovėti***.

---

* „Aušros“ 40 metų sukaktuvėse, p. 14–15.

** „Liet. raštai ir raštininkai“, p. 189.

*** „Varpas“, 1903 m., nr. 3. Cf. K. Šakenis, op. cit., p. 43.

Tuo pačiu metu, kai Basanavičius rūpinosi laikraštį leisti Balkanuose, J. Šliūpas, P. Vileišis ir kiti tą patį reikalą svarstė Maskvoj. 1882 m. jie įteikė prašymą valdžiai leisti spausdinti Vilniuj laikraštį „Mūsų amžius". Kiek vėliau vėl buvo prašoma leisti savaitinį „Lietuvį" Petrapily. Iš tų prašymų nieko neišėjus, J. Šliūpas susirašinėjo su J. Mikšu ir siūlė įkurti lietuvių draugiją su organu „Aušra". Iš čia galima spėti, kad naujam laikraščiui „Aušros" vardas pirmiausia buvo pasiūlytas ne Basanavičiaus, bet Šliūpo. Yra žinių, kad laikraščio reikalu domėjosi ir daugiau to laiko lietuvių inteligentų, ypač Petrapilio, Maskvos ir Varšuvos kolonijose*.

Pirmiausia štai keletas žinių, nušviečiančių „Aušros" gyvavimą. Pirmasis „Aušros" Nr. išėjo 1883 m. kovo mėn. Ragainėje Albano ir Kibelkos spaustuvėj, paskutinysis – 1886 m. (šeštasis) liepos mėn. – viso 40 numerių, sujungtų į 29 sąsiuvinius. Pirmame n-ry pažymėta: „Laikraštis išleidžiamas per d-rą Basanavičių", antrame – „Laikraštis išleidžiamas Lietuvos mylėtojų". Faktinuoju redaktorium iki 7 nr. buvo J. Basanavičius, o 4 pirmųjų n-rių spausdinimą prižiūrėjo J. Mikšas. Pradžiai lėšų sudėjo Vištaliauskas, Šernius ir Basanavičius, vėliau rėmė J. Mikšas ir M. Jankus. 5 n-ry pažymėta, kad „Iszdavikas ir Redakteris Jon. Szliupas". Nuo 6 n-rio laikraščio spausdinimas perkeliamas iš Ragainės į Tilžę Otto von Mauderodės spaustuvėn. Nuo 1885 m. rugsėjo 9 nr. spausdinama jau Jurgio Mikšo spaustuvėj. Keitėsi ir „Aušros" redaktoriai. Išėjus 4 „Aušros" numeriams, jos reikalų vedėjas J. Mikšas, Ragainės burmistro ir policijos persekiojamas, kurį laiką turėjo pasišalinti iš Prūsų Lietuvos

* Žr. „Liet. Enciklopedija", t. II, „Aušra", Basanavičius.

į Žemaitiją ir laikraštį paliko M. Jankui, su 1000 markių skolos*. Prenumeratorių buvę tik 64, kurių tarpe 5 iš M. Lietuvos**. M. Jankus, susižinojęs su Basanavičium, parsikvietė iš Ženevos J. Šliūpą toliau vesti „Aušrą“. Buvo susitarta, kad spausdintinus rankraščius peržiūrės Basanavičius, bet praktikoj tas sunkiai buvo įvykdoma. J. Šliūpas, už pragyvenimą padėdamas Jankui ūkio darbus dirbti, aptvarkė laikraščio reikalus, bet 1884 m. kovo mėn. Prūsų valdžia ištrėmė jį už tariamą panslavizmą. Šliūpas išvažiavo į Ameriką, spėjęs paruošti spaudai šešis 1884 m. „Aušros“ numerius. M. Jankus, pasikvietęs vėl Mikšą, leido ir tvarkė laikraštį ligi 1885 m. rugp. m. Nuo tų metų 9 nr. „Aušrą“ leidžia, tvarko ir spausdina Jurgis Mikšas iki pat pabaigos. Paskutinius du numerius padėjo suredaguoti Juozas Andziulaitis-Kalnėnas[6] ir Jonas Mačys. „Aušroj“ dalyvavo daugiau, kaip 70 bendradarbių. 1886 m. vasarą Mikšas dėl skolų turėjo parduoti savo spaustuvę ir „Aušrą“ likviduoti. Tokia buvo materialinė „Aušros“ žlugimo priežastis.

„Aušra“ buvo nedidelis, šiandieninių romanų formato mėnesinukas po 2 spaudos lanku. Kartais 2–3 mėnesių numeriai būdavo subloškiami į vieną padidintą. Jo kaina, trūkstant lėšų, vis buvo keliama – nuo 1 iki 6 rublių Rusijoj, nuo 2 iki 7 markių Vokietijoj metams. Buvo spausdinama 1000 egz. Kaip savotišką kuriozą galima paminėti tai, kad 3 numery, antraštiniam lape leidėjai padėjo rusišką užrašą: Дозволено цензурою. С.-Петербургъ 1 мая 1883 года[7]. Mat norėta apgauti rusų policija...

* M. Gustaitis, „Basanavičius ir „Aušra““, p. 19.

** 1884 m. „A“ turėjo apie 300 pr., 1885 – 250 ir 1886 – 175.

Jau iš šių sausų žinių galime spręsti, kad „Aušra“ nebuvo ir negalėjo būti organas su smulkiai išdirbta programa ir su aiškia taktika. „Aušra“ neturėjo nei patyrusio pastovaus redaktoriaus, nei vienodo nusistatymo bendradarbių, nei pagaliau pastovios skaitytojų atramos. Vietoj viso to buvo gyvas vienintelis visos lietuvių tautos reikalas: žadinti lietuvius iš miego, skleisti tautinį susipratimą, diegti tėvynės meilę, tiesti pirmuosius tautinės kultūros pradus arba bent žadinti jos pasiilgimą. Šito vieno tautinės sąmonės reikalo nujautimas spietė aplink „Aušrą“ įvairių pažiūrų žmones. Jų mintis bei raštus, nors kitais atžvilgiais ir prieštaraujančius, derino ta viena tautinio susipratimo linkmė. Ne be reikalo „Aušros“ leidėjai, intuicijos ir savo pašaukimo vedami, pasivadino gražiu ir prasmingu „Lietuvos mylėtojų“ vardu, kuris vienas išreiškia ir jų programą, ir veikimo taktiką.

„Aušros“ pradėta tautinė iniciatyva netrukus pasirodė tokia vaisinga visose kultūros srityse, kad mes, retrospektyviai viską suvesdami į tą „Lietuvos mylėtojų“ mėnesinuką, tariamės rasią jame nepaprasto turinio raštų ir poezijos kūrinių. Mes pamirštame, kad ir naivi kalba, ir nepuošnūs žodžiai gali stebuklą padaryti, jei eina iš tikėjimo kupinos širdies ir siekia teisybės. Toki buvo ir „Aušros“ žodžiai. Turėdami prieš akis tai, kas įvyko lietuvių tautos gyvenime po „Aušros“, mes geriau suprantame jos žodžių prasmę ir lengviau galime sugrupuoti juos aplink kelis pagrindinius pradus, kurie ir nužymės kaip ir kokią „Aušros“ ir „Lietuvos mylėtojų“ programą. Tuos pradus randame nurodytus ir žinomoj Basanavičiaus „Priekalboj“ pirmame „Aušros“ n-ry. Kaip visas „Lietuvos mylėtojų“ veikimas, kaip visa jų organo linkmė,

taip ir ta „Priekalba“ yra suderinta su pavergtos tautos būtim ir jos psichologija.

Tat pirmiausia reikėjo įtikinti lietuvius, kad jie turi tokias pat teises, kaip ir kitos tautos, kurti savo tautinę kultūrą ir siekti savo tautinių idealų. „Juk ir mes esame toki pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisėmis, priklausančiomis visai žmonijai, lygiai su mūsų kaimynais naudotis“*. Toliau, svarbus dalykas yra kelti tautinę garbę. Dabarty nėra jai pagrindo, bet užtat turime praeitį, senovę, istoriją, kurią aušrininkams buvo jau praskleidęs ankstyvesnysis laikotarpis. Dabar tik reikia ją populiarinti, iš jos pajėgų semti. Ir Basanavičius rašo „Aušrai“ ir visam „Lietuvos mylėtojų“ veikimui tokį motto: „Homines historiarum ignari semper sunt pueri – Žmonės nusidavimų nepažinstantiejie vis yra vaikai“[8]. Dėl to „mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus, – rašo Basanavičius, – duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoj nusidavimų senovės gadynės ir veikalų mūsų garbingų sentėvių, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę, nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepočiai (anūkai)“**. Dabartinio Lietuvos sunykimo priežastį Basanavičius mato gimtosios kalbos paniekinime arba priverstiname jos naikinime. Visuose Lietuvos parubežiuose esą konstatuojama tas pats: lietuviai, kurie atsižadėjo savo kalbos, teko svetimai tautai. „Lietuva pamažėliu nyksta, nes nyksta jos kalba“***. Taigi trečias programinis „Aušros“ punktas bus gimtosios kalbos propaganda, jos visuotinumo, senoviškumo ir grožio teigimas. Kaip tolimesnį idealą, kuris

* „Auszra“, nr. 1, p. 4.
** Ten pat, p. 6.
*** Ten pat, p. 4.

neveikiai dar bus pasiektas, Basanavičius nurodo lietuviškas mokyklas ir mokymą lietuvių kalba. Pagaliau, „Aušra“ sakosi nepraleisianti progos pasikalbėti su savo skaitytojais ir „apie reikalus mūsų tautos šioje gadynėje“*. Tam tikslui duosianti žinių iš gamtos mokslų, iš agronomijos, higienos ir t. t.

„Aušros“ taktika iš pradžių turėjo būti taikinga taip su savais, taip ir su svetimaisiais. Dėl to ji sakosi nekliudysianti politikos. Į visus, kas tik dirba lietuvių tautos ir lietuvių kalbos ribose kultūrinį darbą, Basanavičius žiūrėjo palankiai. Suminėjęs keletą Prūsų lietuvių laikraščių, kurie anaiptol ne visi palankiai priimtini, „Aušros“ įkūrėjas taikingumo dėlei praeina pro juos su tokiu pusiau kompromisiniu gestu: „Pripažindami nuopelnus tų laiškų (laikraščių V. M.), mes čia dabar neminėsime apie jųjų politiškas pažiūras ir nuomones. Kas dėl Lietuvos yra arba būtų naudinga, kas vėl jai galėtų užkenkti, apie tai kiekvienas kitoniškai supranta ir numano ir už savo darbą gali duoti atsakymą vien sąžinei savo“**. Kalbėdami apie taktiką, turime pridėti taip gyvai visų aušrininkų jaučiamą, nors Basanavičiaus „Priekalboj“ ir nepabrėžtą, tautinės vienybės reikalą. Iš tiesų, „Aušra“, bent iš pradžių, telkė aplink save visus lietuvius – pasauliškius ir dvasiškius, valstiečius ir bajorus. Tautos vienybė buvo esminė pačios „Aušros“ egzistavimo sąlyga. Prasidėjus visuomenės diferencijacijai, šis „Lietuvos mylėtojų“ organas turėjo sustoti ėjęs.

Pagaliau, papildydami „Aušros“ programos vyriausius punktus ir taktikos linkmę, turime iškelti dar vieną dalyką. Visi aušrininkai, „Lietuvos mylėtojai“, buvo ne tik dideli idealistai, ne tik kupini, vilčių ir entuziazmo pasiryžėliai,

* Ten pat, p. 7.

** Ten pat, p. 5.

bet kai kurie (kaip pav., P. Kriaučiūnas, Maironis, Miglovara, Žičkis[9]) net ir mistikai, tikį antgamtine Dievo Teisybe, kuri atlyginsianti nuskriaustai lietuvių tautai, nes, pasak Maironio, „Kryžius gyvatą žadėjo". Tokio idealizmo ir net religinės nuotaikos randame ir paskutiniuose Basanavičiaus „Priekalbos" žodžiuose: „Šituos savo pažadus išpildyti iš gilumo širdies norėdami, mes netrokštam sau kitokio pelno ir naudos, vienat kad mūsų žodžiai pultų ant gražios dirvos ir atneštų šimteriopą dvasišką naudą Lietuvai. Su Viešpaties pagalba mes kiek pajėgdami ir įmanydami trūsimės ir ruošimės, tos dūmos būdami, jog ir mūsų darbas gali būti naudingas. Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia!"*

Tat turime tokius „Aušrą" ir „Lietuvos mylėtojus" charakterizuojančius programos ir taktikos punktus bei požymius: 1) tautos idealų kėlimas, 2) tautinės garbės ugdymas, atsiremiant į praeitį – senovę, 3) gimtosios kalbos aukštinimas, 4) tautos vienybės siekimas ir taikingumas, 5) idealizmas, entuziazmas ir mistika ir pagaliau, 6) aktualių gyvenimo reikalų kėlimas. Iš čia jau aišku, dėl ko aušrininkai vadinami tautiniais romantikais ir idealistais. Jie visame savo veikime vadavosi ne tiek realia dabartim, kiek romantiška praeitim ir idealia ateitim. Jie visi mėgo gilintis į Lietuvos senovę ne kritiškai ją tirdami, bet savo vaizduotėj ją atkurdami, kaip kokį laimingą aukso amžių. Ateity jie nedrįso per daug konkrečiai kalbėti apie Lietuvos laisvę, bet jie tikėjo ir pranašavo laimingą rytojų, atbudimą, prisikėlimą, patekėjusią saulę, nukritusius pančius. Ideali tautos vienybė, į kurią jie šaukė lietuvius, tebuvo ga-

* Ten pat, p. 7.

lima tik gana abstrakčioj romantinėj tėvynės meilės plotmėj arba taip pat romantinėse praeities perspektyvose bei ateities idealuose. Šituos aušrininkų ideologijos ir veikimo bruožus ir visą trykštantį iš jų dvasios entuziazmą suvokiame ne tik iš „Aušros" lapų, bet dar ryškiau pamatome visų su ta gadyne suaugusių poetų, rašytojų ir veikėjų raštuose ir darbuose. Vėliau turėsime ne vieną progą tai prisiminti ir pavyzdžiais tuos teigimus įrodyti. Ta ir yra didžiausia „Aušros" sąjūdžio reikšmė mūsų literatūrai, kad jos ideologija, jos dvasia pasklido daug plačiau, negu galėjo apimti mažas mėnesinukas ir treji jo ėjimo metai.

Pačios „Aušros" turinio čia mes plačiai neliesime. Didžiausia jos raštų dalis siekia to vieno vyriausio tikslo – žadinti tautinį susipratimą, tautinę sąmonę, tėvynės meilę ir šiaip dvasinius lietuvių tautos reikalus. Tam tikslui buvo dedama straipsnių apie Lietuvos praeitį*, apie senovės liekanas**, apie žymius Lietuvos žmones***, apie lietuvių kalbą**** ir šiaip patriotinių straipsnių*****. Korespondencijose iš Lietuvos ir

---

* J. Basanavičiaus „Apie senovės Lietuvos pilis"; „Lietuvių Dunojus ir Rymėnų Danubius"; „Žinios apie pirmus Lietuvos gyventojus"; „Kulti-trypti"; „Iš mūsų praeigos". Stajės Šunbajorio – St. Railos „Paminėjimas Birutės kapo". J. Šliūpo „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien". N. Akelaičio „Lietuviškųjų kunigaikščių vardai"; „Vardai senovės Lietuvos valdovų".

** V. Vaičaičio „Apie Raudonpilį". J. Basanavičiaus „Iš priežasties atradimo Lietuvoje rašyto akmens"; „Senatvė lapinės kepurės"; „Sengadyniškas mūsų gentės paminklas"; „Senovės lietuvių šventenybė".

*** S. Daukantas; „Tadaušas Kasčiuška buvo lietuvninkas"; Fr. Kuršaitis; Duonelaitis; A. Strazdelis; A. Juškevičius; „Daukanto pavardė".

**** „Kalbos dalykuose", „Apie ne kurių žodžių vartojimą", „Keli lietuviški žodžiai"; „Lietuviškos pavardės".

***** „Į darbą kas lietuvis!" „Ar pritinka mūsų bajorams būti lenkais?" Vėversio; „Būk pagirta žemė tėvų mūsų!" Miglovaros.

svetur taip pat keliami teigiami ir neigiami tautinio gyvenimo reiškiniai*. Buvo duodama skatinančių pavyzdžių iš svetimų tautų gyvenimo**. Buvo vedama polemika su lenkais dėl kultūrinių lietuvių teisių ir dėl pačios „Aušros“ sukelto tautinio sąjūdžio***. Buvo dedamos knygų apie Lietuvą recenzijos. Pagaliau, buvo spausdinama daug karštų patriotinių eilėraščių, kurių literatūrinė vertė gana menka, bet pilietinė tautinė – labai didelė. Apie „Aušros“ poeziją teks kalbėti atskirai.

Ypatingai čia tenka atkreipti dėmesį į tuos straipsnius ir korespondencijas, kur liečiami santykiai su lenkais. Čia pamatome, kokį didelį žingsnį priekin padarė aušrininkų sąjūdis tautinio susipratimo linkme. Nes jei kitus „Aušros“ programos punktus, kaip pav., senovės garbinimą, gimtosios kalbos propagandą, randame ir priešaušrinės gadynės raštuose, tai griežtas tautinis apsisprendimas ir atsiribojimas nuo kaimynų, ypatingai nuo lenkų, čia pasireiškia pirmą kartą aiškiai, sąmoningai ir neatšaukiamai. Naujoji „Aušros“ gadynės lietuvių inteligentų karta suprato, kad išgelbėti lietuvių tautą nuo visiško sulenkėjimo galima tik galutinai nutraukiant kultūrines, istorines ir politines lenkiškai bajoriškas tradicijas ir stojant į savo, tegu ir skurdų, bet individualų tautinės kultūros kelią. Ir ji tai padarė. Dėl to iš pat pradžių lenkų spauda „Aušrą“ pasitiko neprietelingai, kaip žalingo separatizmo skleidėją ir net rusų politikos įrankį. Čia ir prasidėjo ta arši tautinė len-

---

* Minėtinos koresp. iš Petrapilio, Rygos ir Šliūpo „Gromatos iš Amerikos“.

** „Latviški laikraščiai“; „Jonas Ernestas Smoler'is“; „Čekų Močiutės“ A. Kriščiukaičio; „Leopoldas Geitleris“; „Marininkiškos iškalos ir latviška „Austra““; „Jonas Oberlenas“; „Norvegijos apšvaista“.

*** „Eik laukan!“ „Auszra ir „Dziennik Poznanski's““.

kų – lietuvių kova, kurios atgarsiais skambėjo visa prieškarinė abiejų tautų spauda, o kurios finalo mes esame liudininkai. Ir čia lietuviai laimėjo: „Aušros“ reikalavimai buvo teisingi, o iniciatyva vaisinga.

Nors, kaip anksčiau matėme, visai teisingai galime laikyti „Aušrą“ tautinio romantizmo, idealizmo ir entuziazmo reiškėja, kuriai konkretūs praktiški gyvenimo ir politikos klausimai tuo tarpu terūpėjo tik antroj vietoj, tačiau šiuo atžvilgiu ji nėra visai vieninga. Jau ir „Aušroj“ randame vienur kitur tokio praktiško ir blaivaus pozityvizmo, koks tik vėliau pasireiškė Vinco Kudirkos „Varpe“. Šito ankstyvojo pozityvizmo atstovu „Aušroj“ buvo Jonas Šliūpas, vienas iš uoliausių „Lietuvos mylėtojų“ ir, kaip žinome, kurį laiką stovėjęs laikraščio vadovybėj. Jonas Šliūpas, be abejo, karštas patriotas, bet anksti prisigėręs socializmo ir materializmo dvasios, turbūt jau ir iš prigimties religijos ir visokios mistikos priešininkas, ir į Lietuvos reikalus jau tuo metu žiūrėjo kitokiomis akimis negu idealistiniai nusiteikę daugelis „Aušros“ rašytojų ir poetų. Jau pirmaisiais metais trečiame ir ketvirtame n-ry randame Gimžausko „Lietuvos bičiulio“ kritiką, pagamintą pozityvistinės J. S. Kuokščio-Šliūpo plunksnos. Perleisdamas tą romantiškai patriotinę poeziją per šalto proto koštuvą, kritikas atakuoja pačius pagrindinius „Aušros“ programos ir ideologijos pradus. Jau žinome, kaip aušrininkai garbino lietuvių kalbą, o Basanavičius jos nykimą identifikavo su tautos nykimu. Taip ir Gimžauskas „Lietuvos bičiuly“ skelbia:

Nėr tėvynės be liežuvio,
Kiekviens šitą gal suprasti;
Atimk kalbą nuo lietuvio,
Tai Lietuvos jau ir nesti.

O Šliūpas tautos žuvimo problemą sprendžia kovos dėl būvio ir ūkiškų visuomeninių materialinių veiksnių šviesoj. „Niekaip dėl to netikiu, kad kalba pranykusi mumis pražudo, arba kad kalba gyvuojanti ir žaliuojanti mumis išgydo nuo ligų, įsimerkusių į giminės kūną... Jeigu užtatai lietuviai nyksta kovoje dėl būvio kaip medžiagiško, taip dvasiško ir doriško, tai jų ir kalba irsta. Šaukiant ant irimo kalbos, reikia šaukti dar daugiau ant priežasčių to irimo; nes sakau, negana regėti vien „išgamus" tuose, kurie pametė savo kalbą. Nebuvis dvasiško peno, žemumas mūsų ūkės, palyginant su kitų kraštų ūkėmis, panykimas dorinės tvarkos rodo, kad mes gyvenam labai kritiškoje valandoje"*.

Kitokia Šliūpo pažiūra ir į Lietuvos senovę. XIX-jo amžiaus patriotai negalėjo atsididžiuoti senovės kunigaikščių, didvyrių karo žygiais, jų narsa ir užkariavimais. Tokia nuotaika ir Gimžauskas „Lietuvos bičiuly" aprašinėja „Vytauto, lietuviško karaliaus", žygius. Šliūpas puse lūpų prasitaria, kad tai gražu ir verta pasigėrėti, tačiau labiau pasigenda žinių apie senovės lietuvių kultūrinį gyvenimą, o karų vaizdavimą ir jais gėrėjimąsi aiškiai nupeikia: „Karės, karės – ir karės! „Lietuvos bičiuli" ir kiti jūs istorikai! Pratrinkite taką tikrajai istorijai gentės, parodykite verpetą, pačią gelmę kilties ir puolimo mūsų gentės, parodykite jos kultūrą, įtaką lietuvių padarytą svetimoms gentėms ir antraip, parodykite ekonominį būvį, įtaką tikėjimo ir kitų daiktų gyvenimui ir jo sudilimui, tai tada skaitytojas turės gražų vaizdą anuometinio gyvenimo ir palygins jį su šiąja diena ir mokės panaudoti paduotas žinias. Kas iš apsakinėjimų vien apie karus ir parbloškimą šimtų tūkstančių

* „Auszra", 1883, p. 75, 76.

priešininkų, jeigu mūsų Lietuva žuvo, ir jeigu šiandien mes jokios naudos iš jų neturime? Gal jūs mokate užgauti jausmus skaitytojų, naikindami virtines priešgynių, o keldami savuosius, bet tas graudinimas šiandien mus nei šildo, nei šaldo. Juk jau seniai praėjo viduramžis ir jo karinės lenktynės. Šiandien mes gyvename gadynę ekonomiškų sujudimų, už tai mes laukiame, kad jūs tirdami praėjusį laiką parodytumėte, kaip kitąkart tokiuose atsitikimuose žmonės save gelbėjo ir šelpė"*.

Šita ilgoka ištrauka verta istoriko dėmesio. Pirmą kartą lietuvių literatūroj patriotinis romantizmas išgirdo tokius entuziazmą vėsinančius žodžius. Ta citata jau pranašauja „Aušros" ir visos krypties krizę. Be to, J. Šliūpas įnešė į „Aušrą" priešrusiškos politikos ir sukėlė daug nepasitenkinimo. Net Petras Vileišis[10] dėl to atsisakė „Aušroj" bendradarbiauti ir siūlė Basanavičiui leisti kitą laikraštį „Lietuvą"**. Ne tik J. Šliūpo raštai, bet ir jo, bedievio, asmuo, griežtai nepriimtinas kunigijai, tą krizę aušrininkų būry pagreitino.

Jau pirmasis „Aušros" n-ris kai kuriems kunigams nepatiko. Mat straipsny apie Daukantą aštriais žodžiais peikiamas kunigijos sulenkėjimas, o Mikšo recenzijoj sakoma, kad „Vitolio rauda" lietuviams yra tai, kas graikams „Odisėja" su „Ilijada", romėnams „Eneida", žydams Senasis Testamentas, o krikščionims – Naujasis Testamentas. Kun. A. Baranauskas protestavo, kad be jo žinios „Aušroj" išspausdintos jo eilės „Giedu dainelę, savo giesmelę". Vėliau puolė „Aušrą" kun. S. Gimžauskas, kun. J. Lideikis[11], kun. A. Dambrauskas. Didelį kunigų nepasitenkinimą sukėlė J. Šliūpo straipsnis „Apie

* Ten pat, p. 109.

** „Lietuviškoji Enciklopedija", t. II, „Aušra".

tikrąjį ieškinį tėvyniškumo“. Dėl to kunigai ketinę agituoti žmones prieš „Aušrą“.

Iš pradžių, kaip daugelis lietuvių inteligentų, taip ir Šliūpas manė, kad iš rusų valdžios daugiau būsią galima laimėti prašymais ir rodomu palankumu. Jis pats vieną tokį prašymą vežė generalgubernatoriui Hurkai. Vėliau, įsitikinęs tos taktikos klaidingumu, pats pakrypo ir „Aušrą“ kreipė opozicijos linkme. Apie Basanavičiaus krypties „Aušrą“ Šliūpas taip atsiliepia: „Ji dėl apšvietimo žmonių labai mažai tepadarė... sapnavo ar graibė aplink“, o Basanavičius „vienpusuoja ir vieną pradžią šaukia apie nykimą kalbos“*.

Ilgainiui „Aušroj“ ėmė rastis ir daugiau balsų, reikalaujančių realiau žiūrėti į gyvenimą ir nupeikiančių poetinį patriotų įkarštį. Charakteringas J. Kėkšto (Mačio) straipsnis „Mūsų vargai“, kur tarp kitko skaitome: „Ant galo pati sveika nuovoka rodo knygą, pamokinančią, kaip geriau apdirbti žemę, kaip gyviaus vartoti ūkio vaisius, kaip elgtis šiokiame ar tokiame atsitikime, esant kur kas naudingesnę neg visi pluoštai giesmių ir dainų. Iš tikrųjų nuostabu matyti, kaip kuone visi dabarnykščiai lietuviai griebiasi už eilių. Tur būti kiekvienas iš eilėrašių laiko savo pareiga pradėt savo trūsą tėvyniškumo plote rašymu eilučių. Ir tiek, kad jau matome kelias knygeles išleistas ir vis tik dainų ir giesmių... O naudingas knygas, t. a. gyvenimiškas, ar rašo kas?“**

Dar labiau suvisuomenėja ir sukairėja paskutiniai du 1886 m. „Aušros“ numeriai, kuriuos redagavo Juozas Andziulaitis-Kalnėnas. Tuo laiku „A“ jau buvo netekusi dauge-

* Ten pat.

** „Auszra“, 1885 m., nr. 9, p. 258. Įdomios šiuo atžvilgiu J. Mačio-Kėkšto literatūrinės satyros bus minimos savo vietoj.

lio bendradarbių, tat Andziulaitis beveik vienas tuos du numeriu pirašė.

Toki ir panašūs balsai yra pirmieji būtinos visuomeninės diferenciacijos reiškiniai, rodą, kad visuomeninė mintis greitai brendo. „Aušra“ greit pasidarė nebeaktuali ir turėjo užleisti vietą kitiems siauresnio akiračio, bet gyvenimiškesnio turinio laikraščiams. Bet anuo metu „Aušra“ buvo reikalinga tokia, kokia ji buvo. Pirmiau, kaip visoki gyvenimo santvarkos klausimai, reikėjo drąsiai ir aukštai iškelti lietuviškumo vėliavą, reikėjo suspiesti dar negausias lietuvių tautos pajėgas ir pastūmėti jas tautinio veiklumo linkme, reikėjo parodyti, kad savarankiškas, kultūrinis lietuvių tautos darbas jau yra galimas. „Aušra“ tai padarė. Dėl to ji buvo sutikta visų susipratusių lietuvių su dideliu džiaugsmu.

„Aušros“ programa, jos turinys ir visa kryptis paaiškės geriau, kai susipažinsime su svarbesniais jos kūrėjais ir rašytojais.

AUŠRININKAI

Jonas Basanavičius

„Aušros“ įkūrėjas ir pirmutinis jos redaktorius gimė 1851 m. lapkričio 23 d. Ožkabalių kaime, Bartninkų valsč., Vilkaviškio apskr. Jo tėvai buvo gan pasiturį ūkininkai, be mokslo, bet šviesaus proto žmonės*. Tėvas Jurgis mokėjęs skaityti bei rašyti ir šiek tiek lenkiškai pakalbėti. Bet savo pasakojimais apie baudžiavą ir senovės laikus sužadinęs

* Žinios imamos iš J. B. autobiografijos, išsp. „Liet. raštai ir raštininkai“, p. 168–195. Taip pat „Lietuvių Tauta“, kn. IV, sąsiuv. 2, R. Mackevičiaus str. „Daktaras Jonas Basanavičius. Jo gyvenimas ir darbai“. Žr. dar „Lietuviškoji Enciklopedija“, t. II, Basanavičius.

gimtojo krašto ir kalbos meilę būsimojo Tautos Tėvo širdy. Pasimokęs pas kaimo „daraktorių“ ir išėjęs pradžios mokyklą Lukšiuose, kur viskas buvo dėstoma lenkiškai, 1866 m. Jonas įstojo į Marijampolės „Szkola powiatowa“ (apskrities mokykla), kuri kitais metais buvo paversta gimnazija. Dvi lietuvių kalbos pamokos per savaitę buvo didelė naujiena toj pirmiau lenkinimo, o paskui rusinimo įstaigoj.

Jonas Basanavičius jau gimtinėj pastogėj buvo suaugęs su lietuviško kaimo dvasia ir įpratęs skaityti lietuviškai. Jis pats mini šias pirmiausia jo skaitytas knygas: „Aukso altorius“, „Garbė Dievo“, „Gyvenimas Šv. Panos Marijos“, „Šiaulėniškis senelis“ ir Aleknavičiaus „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“. Trečioj klasėj jau skaitė Duonelaičo „Metus“, o vėliau žavėjosi Mickevičiaus ir Kondratavičiaus poezijomis. „Konradą Valenrodą“ ir „Margirį“ beveik atmintinai išmokęs. Lietuvos istorijos žinių sėmęs iš Strykowskio, Guagninio, Kromer'o, Dlugoš'o[12] ir Kraševskio[13].

Marijampolės gimnaziją Basanavičius baigė 1873 m. Jau nuo 4 klasės buvo tėvo skatinamas stotį į dvasinę seminariją, tad dabar, su dideliu vargu susitaikęs su tėvu, išvažiavo į Maskvos universitetą ir vienerius metus studijavo istorijos filologijos fakultete, rinkdamas bibliotekose medžiagos Lietuvos istorijai. 1874 m. perėjo į mediciną ir gavo „lietuviškąją stipendiją“, kuri ir leido jam be didelio vargo baigti universitetą 1879 m. Ir mediciną studijuodamas, Basanavičius nepaliovė domėjęsis istorija, o atostogų metu rinko dainas, pasakas ir kitokią tautosakos medžiagą. Iš dalies ji buvo spausdinta „Mitteilungen d. lit. liter. Gesellschaft[14] (1880, 3 Heft, p. 114–118, 1884, 8 Heft, p. 57–70 ir 1885, 10 Heft, p. 1–19), iš dalies išėjo atskirais leidiniais.

Baigęs universitetą, J. Basanavičius gavo pakvietimą vykti į Bulgariją. Mat po rusų-turkų karo bulgarai iškovojo sau nepriklausomybę, ir rusai turėjo ten daug simpatijų ir įtakos. Basanavičius gavo gydytojo vietą Lom-Polankoje, kur išbuvo ligi 1882 m. gegužės mėn. Čia stebėdamas Balkanų gamtą, lygindamas vietų vardus ir kai kuriuos bulgarų kalbos žodžius su lietuviškaisiais, Basanavičius dirbo argumentus savo teorijai apie lietuvių tautos kilmę iš senovės trakų ir jos kelionę per Balkanus į Lietuvą. Tik pamanykit: vasary Bulgarijoj jau šilta, destis, vasaros pradžia, Karpatai – tai milžiniškos karpos, Sofija, trakiškai Serdica, tai Sardokų kaimas, Dunojus – mėgiamiausia lietuvių dainų upė; esama ir piliakalnių. Iš Bulgarijos Basanavičius susirašinėja su kai kuriais Prūsų lietuviais, kaip Kuršaičiu, Einaru, ir duoda jų laikraščiams visą eilę straipsnių: „Naujame Keleivy" 1880 m. „Atsiminkim", „Rubežiai ir skaitlius lietuvių tautos", „Kam teks tėvynė mūsų" ir k. 1881 m. „Apie kryžiokus (Nr. 35–40) „Apie įsteigimą Ragainės pilies" (Nr. 1–2). „Lietuviškoje Ceitungoje" – „Birutė" 1882 m., ten pat „Apie lietuvišką mokslo draugystę", „Vai pabuski, o Lietuva", „Apie senovės Lietuvos pilis" (Nr. 32–40).

Pradėjus rusams per uoliai varyti rusinimo politiką Bulgarijoj, netrukus ėmė jie nebetekti nei simpatijų, nei vietų. Ir Basanavičius, kaip rusų valdinys, turėjo palikti bulgarus ir porą metų praleido Vindabonėj, Pragoj, Budapešte, Vienoj, Berlyne, toliau studijuodamas mediciną ir rinkdamas Lietuvos istorijai medžiagą bibliotekose bei muziejuose. Ypač daug jis pasinaudojo būdamas Pragoje, kur susipažino su čekų tautiniu renesansu ir rado daug žinių apie senovės trakus. Iš Prahos, kaip žinome, suorganizavo ir „Aušros" leidimą.

1884 m. pavasarį Basanavičius vėl gavo vietą Bulgarijoj ir čia praleido keletą ypatingai sunkių metų. Kilus serbų-bulgarų karui, begydydamas sužeistuosius, pats sunkiai susirgo plaučių uždegimu ir vėliau šiltine. Pagijęs buvo vos nenužudytas pamišusio bulgaro, kuris, iššaukęs daktarą neva atlankyti ligonį, dviem šūviais iš užpakalio sunkiai jį sužeidė. Pasveikus ištinka nauja nelaimė: 1889 m. miršta jo žmona Eleonora. Visa tai ilgam laikui palaužia Basanavičiaus sveikatą.

Nuo 1892 m. jis jau patogiau įsikuria Varnos mieste, įsigyja savo namus, dalyvauja viešame gyvenime, patenka nuo demokratų partijos net Varnos miesto tarybon. Čia jis išgyveno ligi 1905 m. pavasario, kuomet, likvidavęs savo turtą ir visus reikalus, pasiryžta grįžti Lietuvon. Grįžti tėvynėn Basanavičius buvo norėjęs ir anksčiau, bet kaip nelegalaus laikraščio buvusis redaktorius, lietuviškų raštų gamintojas, žinoma, to padaryti negalėjo. Tik iškilus rusų japonų karui ir prasidėjus revoliuciniam bruzdėjimui, buvo galima rizikuoti grįžti į savo kraštą. Po 25 metų tremtinio gyvenimo Balkanuose, 1905 m. liepos 31 d., grįžo Jonas Basanavičius Lietuvon.

Gyvendamas Balkanuose, jis pagamino šiuos raštus: 1885 m. Tilžėje skyrium išleido „Žirgas ir vaikas“ (apie Vyties kilmę iš senovės trakų) ir „Žiponas bei žiponė ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškų dainų“. „Aušroj“: „Apie Senovės Lietuvos pilis“, „Lietuvių Dunojus ir Rymėnų Danubius“, „Ar sena yra lietuviška dūšia“, „Senatvė lapinės kepurės“, „Žinios apie pirmus Lietuvos gyventojus“, „Keli lietuviški žodžiai“, „Iš priežasties atradimo Lietuvoje rašyto akmens“, „Kulti–trypti“. „Vardas senovės Lietuvos valdonų“, „Kas tai yra daina“, „Aušra ir Dziennik Poznanskis“, „Juškos svodbinių dainų“ recenziją, Leskieno ir Brugmano „Litauische Volkslieder

und Märchen“[15] recenziją, keletą straipsnių iš medicinos srities ir šiaip smulkesnių rašinėlių. Dar minėtini ir rusų kalba straipsniai: „Po povodu polskich radostej“[16] ir „Poliaki v Litwie“[17] („Novoje Vremia“, 1883, Nr. 2502, 2529, 2557, 2634).

Šiam laikotarpiui priklauso dar visa eilė raštų rusų, bulgarų ir vokiečių kalbomis iš gydytojo specialybės ir tarnybos srities. Prieš grįždamas Lietuvon, atskirai išleido dar šiuos dalykus: 1898 m. Amerikoj „Medega mūsų tautinei vaistininkystei“ ir „Lietuviškai trakiškos studijos“, o Tilžėj „Prie historijos mūsų rašybos“. 1900 m. Amerikoj „Grovo Kyburgo kelionė Lietuvon 1397 m.“, 1902 m. taip pat Amerikoj „Ožkabalių dainas“, „Lietuvos pasakas“, „Medegą mitologijai“ 2 t. ir 1903 m. „Lietuviškas pasakas įvairias“ 4 t. ir „Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių“ su plačia prakalba – studija.

Tolimesnis J. Basanavičiaus gyvenimas ir veikimas priklauso jau vėlyvesniam mūsų kultūros istorijos periodui – po spaudos grąžinimo. Trumpai suminėsime svarbesniuosius faktus. Apsigyvenęs Vilniuje, Basanavičius greitai atsiduria viso kultūrinio lietuvių gyvenimo ir jo reikalų centre. Tad prasidėjus 1905 m. revoliuciniam judėjimui, Basanavičius drauge su D. Malinausku, kun. J. Ambrazevičium[18] ir M. Dovoina-Silvestravičium sustato ir pasiunčia rusų vyriausybei Memorandumą, kuriame 10-tyje punktų išdėstytas Lietuvai kultūrinės ir politinės autonomijos reikalavimas. Tais pačiais metais J. Basanavičiaus iniciatyva susirenka Vilniuje Lietuvių tautos seimas, visuomeniniu ir politiniu atžvilgiu turėjęs labai didelės auklėjamos reikšmės ir iškėlęs naujų konkrečių tautiniam darbui tikslų. 1906 m. J. Basanavičius kartu su kitais veikėjais įsteigė „Sąjungą grąžinti lietuviškajai kalbai teises Lietuvos bažnyčiose“. Basanavičiaus ir sąjungos darbai ir

raštai padrąsino lietuvius kovoti dėl savo teisių bažnyčiose. Tolimesniam lenkinimui daugely vietų buvo užkirstas kelias. 1907 metais J. Basanavičius įkuria Vilniuje „Lietuvių mokslo draugiją“ ir ima leisti jos organą „Lietuvių Tautą“. Mokslo draugija suspietė beveik visus lietuvių mokslu, ypač lituanistika, susidomėjusius inteligentus – rašytojus ir savo knygyne bei archyve surinko daug brangios medžiagos. 1913 m., kilus sumanymui statyti Vilniuje „Tautos namus“, J. Basanavičius su M. Yču[19] buvo deleguoti į Ameriką tiems namams aukų rinkti. Aukų buvo surinkta nemaža (22.330 dol.), bet karo metu jos žuvo bankuose. „Lietuvių mokslo draugijos“ turtų sargyboje Basanavičius išvargo visą Didįjį karą.

„Lietuvių Tautoj“ buvo išspausdinta nemaža mokslinių Basanavičiaus straipsnių: „Levas lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai trakiškoje dailėje“, „Meška-lokys-lūšis“, „Keli lietuvių vardai ir jų etimologijos“, „Baudžiava Lietuvoje. Historiškai kultūrinė studija“, „Karaliaus Mindaugo žemėspaudis“, „Ar sena lietuvių kalboje „manta“?, „Kaip lietuvių senovėje vandenimis keliauta?“, „Kunigaikštis Keistutis ant savo žemėspaudžių“, „Prie kun. Ant. Strazdo biografijos“, „Lietuviškoji kalba valstybės teismuose“, „Iš Seinų vyskupystės historijos“, „Prie kun. Ant. Strazdo biografijos ir charakteristikos“, „Prie Dionizo Poškos biografijos“, „Lapelis iš senovės lietuvių kultūros istorijos“. Minėtina dar prakalba prie A. Jaroševičiaus „Lietuvių kryžių“ albumo[20] ir atsakymas į priekaištus dėl jos „Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra“. Be to, karui pasibaigus, 1919 m. išleido knygelę „Iš lietuvių gyvenimo 1915–1917 m. po vokiečių jungu“. Po karo J. Basanavičius išleido dar šiuos raštus, kurių dauguma buvo išspausdinta „Lietuvių Tautoj“: „Apie trakų-

prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“, „Iš trakų ir lietuvių mitologijos smulkmenos“, „Iš Palangos istorijos“, „Seniausias lietuvių kalbos paminklas“, „Spaudos 1864 m. uždraudimas, jojo pasekmės ir reikšmė“, „Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos“, „Vilnius lietuvių dainose“, „Dėliai Daidaliaus[21] ir jojo labirinto“, „Dėliai vasario 16 d. 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo“, „Iš senovės lietuvių mitologijos“, „K. Būga. Apie senovės prūsų raštą ir Vaidevoto vėliavą“, „Iš mano atsiminimų emigracijos ir Vilniun grįžimo laikų“ (Amerikos „Vienybėj“ 1925 m., Nr. 129–137), „Trakų kalbos likučiai vietų varduose lietuvių kalbos šviesoje“, „Akmens ir vario bei žalvario kultūra lietuvių dainose ir pasakose“, „Apie senovės prūsų raštą“, „Lietuvių kalba archeologijos ir etnografijos šviesoje“, „Ką lietuvių dainos žino iš Lietuvos ir kitų kraštų geografijos bei etnografijos“, „Apie obuolį lietuvių dainose bei pasakose ir vestuvių apeigose“.

1918 m. vasario 16 d. „Aušros“ įsteigėjas pirmas padėjo savo parašą Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo akte. Susikūrus Nepriklausomai Lietuvai, J. Basanavičiui lieka pasyvi, nors garbinga tautos Patriarcho-Tėvo rolė. Jokiose valdžios instancijose jis nedalyvavo. Ilgo ir sunkaus amžiaus nuvargintas gal jis ir netiko naujiems uždaviniams vykdyti. Jis pasiliko Vilniaus lietuvybės sargyboje, tautos sąmonėj apgaubtas simbolinės, beveik mistinės aureolės. Iš Vilniaus jis atvažinėjo į Nepriklausomą Lietuvą dalyvauti reikšminguose įvykiuose arba šiaip paviešėti bei pasigydyti. Mirė Vilniuj 1927 m. vasario, mėn. 16 d. per devintąsias Nepriklausomybės paskelbimo sukaktuves.

Jono Basanavičiaus raštai tiesiogiai maža ką turi bendra su dailiąja literatūra, bet netiesiogiai jų įtaka buvo gana žymi.

Basanavičius juk savo raštais pagrindė ir pratęsė romantinį patriotinį sąjūdį, kuriuo taip ilgai maitinosi mūsų literatūra, ypač poezija. Garbingos senovės ir lietuvių kalbos aukštinimui Basanavičiaus teorija sudarė stipresnius ir moderniškesnius pagrindus negu Daukanto ir kitų priešaušrinės gadynės istorikų raštai. Pats Basanavičius taip nusako savo istorinių tyrinėjimų tikslą ir vyriausias tezes: „Didžiausiu ir svarbiausiu amžiaus savo darbu laikyčiau tą veikalą, jeigu man pasisektų neišgriautinus pamatus nutiest priešistorinėje etnologijoje artimai giminystei ir neabejotinai tapatystei tarp Trakų ir šios dienos lietuvių, o tokiu būdu įrodyti aiškiai, jog mes lietuviai – išeiviai iš mažosios Azijos ir pietinės Europos, o ainiai senovės Trakų trakiški „latobichoi" (lietuvninkai), kurių vardas, kitus gentiškus vardus pravaręs, ir šiandien mums lieka, pirm persikėlimo šiaurės link gyveno Panonijoje (dabartinė Vengrija) tarp upės Dravo ir Savo, – priklausome prie seniausių arba, kitaip sakant, esame seniausia kultūriška tauta Europoje, ir jog mūsų sentėvių apšvietimą, darbą iš archeologinių radinių ir klasinių autorių liudijimų plačiai išreikšti ir aprašyti galima"*. Siekdamas tokio aiškiai patriotinio tikslo, Basanavičius negalėjo būti šaltai objektyvus ir kritiškas, bet jis vis dėlto pasiliko moksliškas ir kruopštus. Savo teorijai įrodyti, jis surinko begalinę daugybę medžiagos. Nuo gimtinės apylinkės jaunystės atsiminimų ir įspūdžių iki Balkanų gamtos ir vietovardžių, nuo lietuvių liaudies pasakojimų ir dainų iki Ezopo ir Fedro[22], nuo S. Daukanto iki Tacito ir Herodoto[23] – daugybė senovės ir naujųjų laikų autorių, daugybė etnografinės ir archeologinės medžiagos įvairiuose Europos

* „Lietuv. raštai ir raštininkai", p. 194.

muziejuose, archyvuose ir bibliotekose buvo Basanavičiaus perversta, pasižymėta, atsiminta.

Ne tik iškasenose ir istorijos dokumentuose, bet ir lietuvių liaudies kūryboje, ypač pasakose ir dainose, ieškojo Basanavičius lietuvių tautos kilmės ir kelionės pėdsakų. Ieškodamas pasakose ir dainose savo teorijai argumentų, Basanavičius daugelį poetinės fantazijos padarinių ima ne metaforine, bet tiesiogine prasme. Be to, Basanavičius nepakankamai kritiškai įrodinėja, kad lietuvių pasakos yra originalinės, ir jų motyvai buvo kadaise realūs faktai lietuvių tautos gyvenime pietų kraštuose. Taip aiškinamos pasakos apie liūtus. Jose minimi „stiklo kalnai" – tai pietų kraštų skardūs, slidūs, neužlipami kalnai. Pasakose minimos marmuro sienos ir grindys reiškia, kad lietuviai turėję gyventi krašte, kur būta daug marmuro. Pasakose kalbama apie dvarą, apsuptą trimis sienomis: geležine, sidabrine ir auksine, taip pat ir dainose dainuojama apie sidabrinius ir auksinius pentinėlius, vainikus, padkavėles, – tai reiškia, kad senovės lietuvių gyvenamame krašte buvę daug tų metalų. Nepaisant šitokių, kaip atrodo, gana elementarinių klaidų, Basanavičiaus studijos rodo didelę jų autoriaus erudiciją ir susipažinimą su tuos klausimus liečiančia literatūra. Tokiu būdu, J. Basanavičius pirmas pradėjo mokslinį tautosakos tyrimo darbą.

Jei mokslinėse savo studijose Basanavičius pasireiškia kaip didelis patriotas mokslininkas, tai gana gausioj publicistikoj mes jį matome kaip didelį patriotą visuomenininką. J. Tumas-Vaižgantas štai kaip apibūdina Basanavičiaus publicistiką: „Publicistikoje Basanavičius visų talentingiausias. Jis apstus ir turtingas. Jo straipsniai ilgi, pamatuoti, kaip tikros disertacijėlės. Jo stilius gražus, rimtas, savotiškas. Vienas

Basanavičius taip terašo. O tema, nors ji gvildenama nuo pat 1883 m., tebėra aktuali, nes tai kuone išimtinai mūsų su lenkais santykių tema. Juk mes dabar esame priėję tą liepto galą, kurį gilus tautietis seniai permatė. Tiesiog gaila, kad mes negeriame tos karštos meilės dvasios, kuria kvepia Basanavičiaus patriotinė publicistika"*.

Kadangi Basanavičiaus mokslo objektas, kaip sako Vaižgantas, lietuvių tautos gyvybė, tai ir jo publicistika nukreipta prieš svarbiausius dabartinius tos gyvybės priešus: vokiečius, rusus ir lenkus, ypač prieš šiuos paskutiniuosius. Aštrią polemiką su lenkais Basanavičius pradėjo jau pirmaisiais „Aušros" metais 7 n-ry, atsakydamas į „Dziennik Poznanskio" insinuacijas, esą „Aušra" esanti rusų ar vokiečių vylius (podstęp rossyjski lub niemiecki) atplėšti lietuviams nuo lenkų. Basanavičiaus straipsnis tautinės lietuvių ideologijos evoliucijoj yra įdomus tuo, kad čia berods pirmą kartą randame modernines tautinės mūsų ideologijos pradų. Griežtas išskyrimas lietuvių tautos nuo lenkų, o Lietuvos žemės iš Lenkijos, nusikratymas „brolišką" lenkų globa, lietuvių įnašo lenkų kultūron priminimas, lenkinimo politikos smerkimas, sulenkintų Lietuvos kraštų gynimas, drąsus tautinio veikimo laisvės reikalavimas – štai kas skamba aštrioj Basanavičiaus (Birštono) replikoj. Lenkinimą Lietuvoj jis kartą pavadino „bacillus polonicus" – lenkiškuoju antkryčiu – ir visą gyvenimą stengėsi lietuvius nuo jo išgydyti. Būdamas religinis indiferentas, laisvamanis, jis organizavo sąjungą kovoti dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčiose, nes aiškiai matė, kad čia lenkiškumo bacila yra pavojingiausia lietuvių tautai. Jis gynė lietuvių reikalus ne tik lietuvių, bet ir rusų spaudoj, už ką lenkai ypatingai jo

* Vaižganto „Raštai", IV, p. 98.

nekentė. Sustojus „Aušrai“, Basanavičius daugiau atsidėjo mokslo darbams, nors visai iš lietuvių spaudos nepasitraukė. Lietuviško veikimo gairės ir jam pačiam tampa aiškesnės. Taip 1892 m. „Apšvietoj“ išspausdino straipsnį „Priedėlis prie lietuviško klausimo“, kur nurodo, kad lietuvių idealas turi būt „savistovė Lietuva“ ir duoda tokią darbo programą: „norime pasiekti, idant: a) Lietuva lietuviška taptų; b) idėjos apie Lietuvos savistovystę ant tautiško pamato išsiplatintų kunigų ir bajorų tarpe; c) apšvietimo kalba visų Lietuvos luomų taptų lietuviškoji kalba; d) sandora ir meilė viešpatautų tarp visų Lietuvos gyventojų ir idealu visų luomų taptų – lietuvystė“*.

Matome, kad ir „Varpo“ laikais Basanavičius pasiliko ištikimas „Aušros“ idealizmui bei romantizmui, kuriam lietuvystė buvo aukščiausias visų siekimų idealas. Šiam idealui Basanavičius ištikimai tarnavo visą amžių.

Jonas Šliūpas

Antrasis „Aušros“ redaktorius ir vienas iš judriausių ir šakočiausių tos gadynės lietuvių, Jonas Šliūpas, gimė 1861 m. Rakandžių kaime, Gruzdžių parapijoj, Šiaulių apskrity. Globojamas dėdės kun. Aloizo Šliūpavičiaus, seno šykštuolio, Jonas įstojo į Mintaujos vokiečių gimnaziją ir ją baigė 1880 m. pirmuoju mokiniu. Buvo skiriamas eiti į kunigus, bet jau šeštoje klasėje nebetikėjo nei Dievą, nei velnią, perskaitęs garsius tuomet materialistinės pasaulėžiūros autorius ateistus: Büchnerį, Heckelį, Draperį, Tindalį, Vogtą, Herb. Spencerį[24] ir kitus**. Lietuviu patriotu J. Šliūpas buvęs nuo pat jaunų dienų,

* Cf. „Liet. enciklop.“ II, p. 1430.

** Biogr. žinios iš Vaižganto „Raštų“ XII, p. 75–99 ir „Liet. albumo“, p. 408–411.

skaitęs lenkų kalba daug knygų apie Lietuvą, gimnazijoj jau šį tą vertęs, rašinėjęs. Čia susipažinęs ir su savo būsima žmona Liudvika Malinauskaite, jau tada rašinėjusia lietuviškus eilėraščius. Vėliau jos eilėraščiai, pasirašyti Eglės slapyvardžiu, buvo spausdinami „Aušroj" ir „Lietuviškame Balse".

Baigęs gimnaziją, J. Šliūpas įstojo į Maskvos universiteto istorijos-filologijos fakultetą, bet paskui perėjo į juridinį. Čia reorganizavo studentų draugiją, rašė ir skaitė referatus. Be to, su draugais P. Vileišiu, J. Spuduliu[25] ir profesoriais Koršu, Milleriu ir Fortunatovu[26] buvo sumanęs įkurti lietuvių filologinę draugiją, bet rusų valdžia tą darbą sutrukdė. 1882 m., gavęs leidimą, išvažiuoja į Vokietiją, atlanko Tilžę ir Klaipėdą ir užmezga santykius su Prūsų lietuviais: Šernium, Mikšu, Jankum, Bartschu[27], Kuršaičiu, Vištaliausku. Nuo to laiko ima rašinėti į „Lietuvišką Ceitungą". Grįžęs iš Vokietijos, tais pačiais metais persikelia į Petrapilį ir įstoja į gamtos fakultetą. Tačiau tais pat metais gruody, kilus universitete riaušėms, su kitais buvo suimtas ir J. Šliūpas. Porą savaičių palaikytas „Krestų" kalėjime, vieneriems metams buvo išsiųstas į tėviškę.

Petrapily Šliūpas, be abejo, buvo stipriai palinkęs į socializmą, bet į socialistines partijas („Proletariato", „Narodnos Volios"), nors buvo kviečiamas, nesidėjo. Įdomu pastebėti, kad Šliūpo liudijimu, tuo metu tik Lietuvos bajorams rūpėjo ekonominė politika. Petrapilio ekonominio ratelio studentai bajorai, „sulenkėjusieji ponai žadėjo mokytis lietuvių kalbos ne kovai dėl Lietuvos autonomijos ar dėl kitokių laisvių, tik socialistinei propagandai varyti mūsų valstiečių tarpe"*. Lietuviškas mūsų to laiko jaunųjų inteligentų patriotizmas stūmė juos nuo svetimų, nors pasaulėžiūros atžvilgiu artimų

* Vaižganto „Raštai", XII, p. 78.

jiems organizacijų. Šliūpas apie tai dar taip rašo: „Dar turėčiau pridėti, jog mūsų liaudies vaikai nedalyvavo, kiek žinau, nei „Proletariato“, nei „Narodnos Volios“ partijose. Ten veikė bajorų vaikai. Ypač suvalkiečiai lietuviai laikėsi toliau nuo revoliucijos krypsnio. „Proletariatas“ lietuvių neskyrė nuo lenkų. Todėl lietuviai nesidėjo prie jų nei, turi būti, nerėmė to judėjimo. O ir man jis nepuolė širdin, kaipo einąs ne iš mūsų pačių tarpo. Kiek galėjau, kreipiau reikalą į lietuviškas vėžes. Didelės pasekmės tai negalėjo turėti, taip trumpai man su bajorais tesibroliaujant; gana to, kad bajorai Petrapily mano triūsu bent lietuviškai mokytis buvo pasižadėję“*.

1883 m. J. Šliūpas mokytojavo grafo Zubovo namuose ir parašė knygelę „Vargai, jų kiltis, ūgis ir vaistas nuo jų“. Tais pačiais metais slapta jis pabėgo į užsienį ir apsigyveno Ženevoj Richterio pavarde. Netekęs lėšų ir gavęs M. Jankaus pakvietimą redaguoti „Aušrą“, išvyko į Prūsų Lietuvą, pakeliui atlankęs Pragoje J. Basanavičių. Pas M. Jankų Šliūpas išbuvo tik 4 mėnesius. Vokiečiams jis pasirodė neištikimas „panslavistas“[28], ir gavo įsakymą per 14 dienų iš Vokietijos išsikraustyti. Tuomet trumpai pabuvojęs dar Lietuvoj, sušaukęs Marijampolėj pas P. Kriaučiūną susirinkimą, parašydinęs peticiją spaudos grąžinimo reikalu ir pats ją nuvežęs Varšuvos general gubernatoriui Gurkai, kuo greičiausiai vėl turėjo bėgti atgal, iš Palangos persiyrė į Prūsus ir jau 1884 m. birželio mėn. pasiekė Ameriką. Šliūpo veikimas Amerikoj jau buvo mūsų aprašytas anksčiau.

Didžiojo karo metu iškilo reikalas šelpti sunaikintą Lietuvą ir karo tremtinius Rusijoj. Tam tikslui 1917 m. Šliūpas per Sibirą atvyksta į Rusiją, o iš čia į Švediją, kur išleido porą

* Ten pat, p. 80.

knygų lietuviškai – „Lietuva ir anglai“ ir angliškai „The past, present and future of Lithuania“ (Lietuvos praeitis, dabartis ir ateitis). Sugrįžęs Amerikon, dirbo Amerikos lietuvių Taryboj. 1919 m. suorganizavo Londone lietuvių atstovybę. Tais pačiais metais, atvykęs į Lietuvą, buvo paskirtas atstovu į Rygą. Kitąmet vėl išvažiavo į Ameriką organizuoti įvairių finansinių bendrovių.

1921 m. vėl grįžo į Lietuvą ir ilgesnį laiką apsigyveno Kaune. Subankrutavus kelioms amerikiečių biznio bendrovėms, J. Šliūpas neteko beveik viso savo turto. Tuomet išsikėlė Palangon, kur lig šiol tebegyvena.

Įdomią J. Šliūpo charakteristiką „Aušros“ laikotarpy duoda M. Römeris: „Yra tai keistas ir originalus asmuo tautinio Lietuvos atgimimo fone. Amžinai deginamas veikimo karštligės, kupinas ambicijos, bet neturįs pusiausvyros, netekęs gilesnio dorovingumo pajautimo, dorovingumo, kaip harmonijos tarp valios, idealo ir veiksmo, be abejo, gabus ir tamprus, aistringa prigimtis, pasirengusi didelėms aukoms, bet taip pat neturinti saiko nei ribų, dėl to einanti į kraštutinumus net ligi karikatūros, taktikoj radikalas be atodairos, anarchistinė dvasia, nežinanti stabdžių, žmogus nepaprastai užsispyręs ir vienašalis kokia nors viena kryptini „usque ad finem“[29], nors dideliu lankstumu sugebąs mėtytis paeiliui įvairiomis taktikos linijomis, žiūrint ūpo ir aplinkybių, kuriose atsiduria, didesnis talentas griauti kaip statyti, geresnis agitatorius kaip organizatorius – tokis yra Šliūpas. Ilgų metų jo darbas davė daug naudos ir nuopelnų, kurių negalima užginčyti, bet taip pat daug ryškaus nenuoseklumo, o pirmiausia, organizavimo vientisumo stokos, ir dėl to nė vieno savo pradėto darbo Šliūpas neįstengė pabaigti, jo veiksmo vaisiai logiškai vystėsi savaime

toliau be jo arba net prieš jo valią. Šliūpas tautiniame Lietuvos atgimime buvo gaivalingas veiksnys, kuriuomi reiškėsi glūdinčios galios, jis sugebėjo jas vaisingiausiai įtempti, bet nesugebėjo jų valdyti. Kaip toks, jis vis dėlto yra teigiamas asmuo, kuriam lietuviai daug privalo būti dėkingi. Visa tai, kas juo prakalbėjo, visa tai, kas pirmąkart pasireiškė jo įspūdinga ir aistringa prigimtim, vystėsi toliau vidujine savo pradų logika, nors jau šalia jo. Šliūpas buvo tokis pasireiškiančių pajėgų įrankis, kuris esti geras pirmiems, nepaprastai intensyviems ir audringiems, bet mažai suderintiems gamybos potvyniams. Tokiu įrankiu liks Šliūpas per visą savo gyvenimą. Užsimezga tam tikras ryšys tarp tautinio Lietuvos atgimimo ir Šliūpo, per kurį pereina beveik visi to istorinio proceso sušvitėjimai. Šliūpas – tai eilė ryškių ir ūmių epizodų, nepakankamai pagilintų ir suderintų, bet gaivališkai galingų"*.

Šitą charakteristiką, kuri tinka anos gadynės Šliūpui, galima koreguoti nebent dviem bruožais: J. Šliūpas, besilankstydamas „įvairiomis taktikos linijomis", visą gyvenimą pasiliko logiškas ir ištikimas šiems savo pasaulėžvalgos pradams: lietuvybei, laisvamanybei, krikščionybės ir ypač kunigijos neapykantai. Visus jo gyvenimo vingius koordinuoja ir derina tos jo gyvenimo gairės.

J. Šliūpas yra parašęs šiuos veikalus:** 1) „Lietuviškieji raštai ir raštininkai", 2) „Išganymas vargdienio", 3) „Tikyba ar mokslas", 4) „Ar gerais keliais mes einame priekin?", 5) „Keli žodžiai apie auginimą ir auklėjimą vaikų", 6) „Prūsų Lietuva XIX šimtmetyje", 7) Büchnerio „Spėka ir Medega", vertimas, 8) „Lietuvių tauta", 2 t., ir „Šlėktos viešpatavimas Lietuvoje",

* M. Römer, „Litwa", p. 125–126.

** Žr. Vaižganto „Raštų", XII, p. 96–98.

9) „Katalikų bažnyčia ir lietuvystė“, 10) „Lietuvystės praeitis, dabartis ir ateitis“, 11) „Lietuviai Amerikoje“, 12) „Litwini i Polacy“, 13) „The bestiality of the Russian Csardam“[30] – drauge su kun. Burba, 14) „The Helvetian church in Lithuania“[31], 15) „Lithuania in Retrospect and Prospect“[32], 16) „Evoliucija paveiksluose“, 2 t., išversta iš Dennis Hurd, 17) „Mūsų 1795–1904 istorija“, 18) „Kun. Dembskis ir jo darbai“, 19) „Lietuviai Mažojoje Azijoje“, 20) Pirmas tomas Weckenstedto „Mitai, pasakos ir legendos žemaičių“[33], 21) „Dievas, dangus ir pragaras“, išversta iš „Gottespest“ Jono Most[34], 22) „Lietuvių ir Latvių Respublika ir šiaurės Tautų Sąjunga“, 23) The Past, „Present and Future of Lithuania“[35], 24) „Šis tas iš pasaulinės prekybos historijos“, 25) „Historija minties laisvės“, 26) „Palyginamoji religija“ d-ro Carpenterio“, 27) „Prigimtinė moralybė“, 28) „Jaunatvė – gyvenimo pavasaris“, 29) „Higiena, arba sveikatos dėsnių mokslas“, 30) „Valstybė ir jos uždaviniai“, 31) „Latvių istorija“. Be to, daug straipsnių „Aušroj“ ir kituose lietuvių laikraščiuose.

Jau iš šito sauso J. Šliūpo raštų išskaitymo matome, kaip plačiai siekė judrus to aušrininko protas. Tačiau mūsų reikalui turi reikšmės tik tie raštai, kurie yra charakteringi „Aušros“ epochai, būtent istoriniai raštai. Kai kuriuos jau aptarėme, kalbėdami apie „Aušrą“. Apskritai reikia pasakyti, kad Šliūpas į lietuvių tautos kilmę ir istorinį jos kelią žiūri panašiai kaip ir Basanavičius. Vis dėlto Šliūpas, jau gerokai prisisunkęs pozityvizmo ir socializmo dvasios, kaip daugeliu kitų klausimų, taip ir čia pasirodo didesnis realistas. Jis visur pabrėžia visuomeninių ekonominių veiksnių svarbą, o kai kur, paveiktas socialistinių ir kosmopolitinių idėjų, skelbia ateities universalizmą, kuriam pasiekti atskiros tautos sudarą tik pereinamąjį laikotarpį.

Įdomi yra paties J. Šliūpo savo asmens ir darbų charakteristika. Gražiame laiške Vaižgantui jis rašo: „Skiriamės ne tik savo pašaukimu. Tamsta dvasioje poetas, jautriai pastebi grožį, harmoniją formose ne tik kalbos, bet ir muzikos, piešinių, tapinių ir visatinai perimtas esi ilgėjimosi meno, patraukimais dailininko. Nors ir aš myliu muziką, gerą poeziją, neaplenkiu neaplankęs abrozų galerijų, skulptūros ir architektūros veikalų, tačiau aš čion esu tik svečias, tik nuobodulio valandose man tie dalykai teprisimena. Taip ne poetas esmi, jog gimnazistu būdamas ir pamėginęs (kuris mokinys nemėgina?) „Iliados" keliolika eilučių lietuviškai išversti, ant visados atsižadėjau ką nors eiliuoti. Rašyti rašiau daug, vis skubinai, rupiai, ne į formą atsižvelgdamas, tik į dalyką. Priverstas buvau būti polihistoras, ir todėl mano darbas, mano veikalai grubūs, paviršutiniai, skuboti. Rasi daugiau esmi atsiekęs gyvu žodžiu, prakalbomis, kurių nemažiau tūkstančio esmi pasakęs. Prisipažįstu, kad blogų norų ar keršto niekados savyje nejaučiau. Ką daręs esmi, dariau bona fide[36], kiek atsimenu. Laisvė ir gerovė tautos, visuomeniškoji nauda man labiau mintyje buvo, negu mano paties ir šeimynos turtas ar laimė. Gal klydau, taip darydamas? Gal. Visgi mirdamas, rodos, galėsiu pasakyti, kad ne savnorumu gyvenau. Kaip mokėjau, taip šokau. Ar tas šokis buvo gražus, išmintingas, labas ir doras, ne man pasilieka spręsti: pagelbininkų maža turėjau, o jų ištikimiausiu buvo mano žmona"*.

Andrius Vištaliauskas-Vištelis-Lietuvis

Iš visų „Aušros" patriotinių romantikų A. Vištelis turėjo romantiškiausią, vadinasi, turtingiausią įvairių nuotykių,

* Vaižganto „Raštai", XII, p. 76–77.

skausmų ir nelaimių gyvenimą. Gimė 1837 m. lapkr. 25 d. Karališkių kaime, Zapyškio parapijoj*. Tėvas, neturtingas daržininkas, negalėjo duoti sūnui jokio mokslo, bet gabiu judriu vaikiščiu susidomėjo vargonininkas ir dekanas Sim. Mockevičius. Šis, pasiryžęs padaryti Andrių kunigu, paruošė jį seminarijon ir jau norėjo vežti į Seinus, bet aspirantas, deja, pradėjo vagiliauti: bandęs pasisavinti net kieliką iš bažnyčios. Pavarytas dekano, kurį laiką bastosi po Suvalkiją, o prasidėjus 1863 metų sukilimui, dedasi prie sukilėlių ir, rodos, esti net sužeistas. Paskui turi bėgti į užsienius. Buvęs Italijoj ir Garibaldžio pulkuose, kovęsis prieš popiežių Pijų IX dėl italų išlaisvinimo. Paskui atsidūręs Prancūzijoj, o kiek vėliau Poznaniuje. Čia pasidirbęs bajoriškus dokumentus, nes buvęs gabus antspaudų ir parašų falsifikatorius, gavęs pas grafą Žukauską urėdo vietą. Čia vedė žmoną – lenkaitę mokytoją. Tai buvo tikra Vištaliausko gyvenimo nelaimė. Nežinia, ar nesantarvė su žmona privertė jį liguistai nekęsti lenkų, ar lenkų neapykanta sukivirčijo jį su žmona ir visa šeima. Vištaliausko šeimoj turime ryškų mišrios šeimos pavyzdį, dažnai vaizduotą mūsų literatūroj. Reikia pasakyti, kad pats Vištaliauskas, deja, buvo pikto ir keistuoliško būdo, tat ir jo žmonos būtis buvo nepavydėtina. Jis sakėsi išpažįstąs senovės lietuvių tikėjimą, ant kalnelio tarp pušų turėjęs šventovę, nešiojęs ilgus plaukus ir barzdą, bet kartu buvęs ir tikįs krikščionis.

Poznaniuje būdamas Vištaliauskas palaikydavęs santykius su giminėmis ir neblogai gyvenęs, kol Bismarkui[37] sumanius apvalyti Vokietiją nuo revoliucionierių, buvo įsakyta dauge-

* A. Vištaliausko metrikus ir pluoštą žinių apie jį patiekė kun. A. Keblaitis „Židinio“ 1929 m., n. 7 (55), p. 65. Be to, „Liet. raštai ir raštininkai“, p. 136 ir doc. J. Tumo „Draudžiamojo laiko paskaitos“.

liui svetimšalių iš Vokietijos išsinešdinti. Gavo įsakymą ir Vištaliauskas. Pasiryžęs keliauti į Pietų Ameriką ir nujausdamas, kad jau niekad nebeteks jam pamatyti Lietuvos, prašė brolio, kad atsiųstų jam gimtinės žemės bent karstui svetimoj šaly užberti. 1886 m. Vištaliauskas iškeliavo į Pietų Ameriką, svajodamas keistu būdu praturtėti: tai puikios žemės didelius plotus dovanai gausiąs, tai mažutyčius paukšteliukus, kalibrius, gaudysiąs. Jis girdėjęs, kad už vieną paukštytį moką po 1000 frankų! Bet Brazilijoj prasidėjo didžiausios Vištaliausko nelaimės. Numirė du paskutinieji vaikai. Persikėlęs į Argentiną, visas santaupas paleido niekais, bepirkinėdamas nieko nevertas žemes. O nervai kaskart vis labiau iro. Ėmė įtarinėti žmoną esant jam neištikimą, norėjęs ją net nušauti. Įsikišo policija, suėmė Vištelį ir uždarė pamišėlių namuose. Ten jis ir baigė nelaimingą savo gyvenimą bene 1902 metais[38].

Tai šitoks keistas ir daugeliu atžvilgių toli gražu negirtinas žmogus stoja prieš mus pirmųjų „Aušros" patriotų eilėj. Tai gadynei yra charakteringi jo raštai ir ypatingas lietuvių kalbos aukštinimas. Pirmas žymus literatūrinis Vištaliausko darbas – tai Kraševskio „Vitolio raudos" vertimas, išspausdintas 1881 m. Su Kraševskiu Višteliui teko matytis Drezdene ir Poznaniuje. Kraševskis esą pirmas iškėlęs ir lietuviško laikraščio mintį. Jis pasakęs Višteliui, esą, jei lietuviai norį išlikti kaip tauta, tai turi leisti tautinį patriotinį laikraštį. Kraševskio patriotizmas ir sužavėjęs Vištaliauską. Iš tiesų, ir pats Kraševskis, ir jo „lietuviškieji" veikalai buvo verti, kad „Aušros" patriotai jais žavėtųsi. „Atsiminimai iš Lietuvos", „Vilnius nuo jo pradžios iki 1750 m.", „Senovės Lietuva", istorinė apysaka „Kunigas", škicas apie lietuvių dainas, pagaliau „Vitolio rauda" ir „Vytauto kovos", bendru vardu „Anafielas", – štai

Kraševskio veikalai, kuriais, be kitų, mito „Aušros“ patriotų karta. „Vitolio rauda“ – bandymas sukurti tautinį lietuvių epą iš padavimų ir mitologinių motyvų, deja, neautentiškų ir nekritiškai pripažintų.

Vištelio vertimas anais laikais, žinoma, negalėjo būti tobulas, o šiandien mums visai nėra priimtinas. Bet anais laikais jis buvo pakenčiamas, ir „Aušra“ pasveikino jį su dideliu entuziazmu. Esą „kas graikams „Odisėja“ su „Ilijada“, romėnams „Eneida“, žydams Senasis Testamentas, krikščionims Naujasis Testamentas – tai mums, lietuviams, šita giesmė „Vitolio rauda“*. Vis dėlto ir šitaip išgirtai knygai anuomet neatsirado pakankamai skaitytojų, juoba, kad ją reikėjo išsirašinėti iš Vokietijos. Idealistas Vištelis, išspausdinęs ją savo lėšomis, turėjo nemaža materialinių nuostolių ir moralinio kartumo.

Turėjęs Vištelis nemaža ir originalios poezijos, bet mums tėra žinomi penki jo eilėraščiai, išspausdinti „Aušroje“: „Tiesos zerkolas“, „Šviesūnas ir Pelėda“, „Lietuviškoji kalba“, „Regėjimas“ ir „Šviesa“. Poeto vardą Vištelis nusipelnė savo „Regėjimu“. Lyriniai, dainiški pradžios posmai, prisunkti liūdesio „dėl tėviškės sunykimo, garbės ir didybės“, pasiilgimo senovės, be to, apgaubti mistinio paslaptingumo, greitai tapo mėgiamiausia patriotine lietuvių daina.

„Regėjimas“ palyginti nemažas kūrinėlis, sudėtas iš 41 ketureilio posmo, suskirstytas į 4 nelygias dalis. Pirmoj daly poetas, tarsi įsiklausęs į Nemuno vandenų pluškenimą, kreipiasi į jį nuotaikingais posmais, norėdamas įspėti jo paslaptingą bylą:

* „Aušra“, 1883, nr. 1, p. 13.

Op! op! kas ten?.. Nemunėli!
Ar tu mane šauki?...
Ar tik tylų vandenėlį
Pluškendams sau plauki?

Ar tu mano dvasios girdi
Graudulingą raudą,
Ir jauti kaip skaudžiai širdį
Krūtinėj man skauda –

Iš didžiausio nuliūdimo
Ir kančių daugybės,
Dėl tėviškės sunykimo,
*Garbės ir didybės?**

Šie posmai yra vieni iš geriausių visoj „Aušros" poezijoj.

Antroj daly poetas pasigenda senovės dievų ir karžygiškų senolių. Jis šaukia juos ir meldžia, kad apsireikštų „paveiksluose kūno". Trečioj daly poetas mato nuostabų regėjimą: senovės milžinai karžygiai jam apsireiškia:

Plaukia, plaukia... štai jau stoja
Ties kapais ant tako.
Stebėkis, jie tave moja –
Klausyk, ką tau sako.

Ketvirtoj daly skaitome ilgą tų senolių pamokslą, menką, didaktinį, prozišką, gyvai primenantį „Pasikalbėjimo giesmininko su Lietuva" finalą, stilistiškai daug už šį silpnesnį. Jo prasmė: negeisk nieko čia žemėje gyvendamas, tik būk doras, garbink Sutvėrėją, gink tėviškę nuo priešų, be to, dar vis

* „Aušra", 1883 m., nr. 2.

„Memento mori“[39], tai ir būsi laimingas. Pasakę tokį naudingą, bet nepoetišką ir naujo laikotarpio dvasiai anaiptol necharakteringą pamokslą, dvasios, gaidžiams sugiedojus, išnyksta. Poetinio įkvėpimo Vištaliauskui užteko tik keliems pirmiems „Regėjimo“ posmams. Sonetas „Šviesa“ įmanomesnis už kitus Vištelio eilėraščius ir laikytinas vienu iš geriausiųjų eilėraščių „Aušros“ lapuose, vis dėlto literatūrinį jo autoriaus svorį ne kiek tepadidina.

Be poezijos, Vištaliauskas pasireiškė dar ir filologijoj. Čia jis tikras savo epochos sūnus. Mėgo filologinius išvedžiojimus ir Basanavičius, ir Šliūpas, bet šie daugiau istorikai. Vištaliauskas gi ir, kaip vėliau pamatysime, J. Miliauskas-Miglovara – tai tipiški „Aušros“ gadynės filologai romantikai, kurių metode, raštuose lyg pro didinamąjį stiklą matome tos keistos filologijos, mums šiandien jau juokingos, prašmatnybes. Matome ir šaknis, iš kur tie fantastiški išvedžiojimai kilo, būtent jau nebe juoko, bet stebėjimosi vertą savo kalbos meilę. A. Višteliauskas tą meilę išlieja menkame stiliaus atžvilgiu, bet karštame eilėrašty „Lietuviškoji kalba“:

O brangi lietuviškoji
Šventa kalba prigimtoji!
Už žemčiūgus tu brangesnė
Ir už viską meilingesnė.[*]

Poetas garbina lietuvių kalbą, nes ji esanti seniausia: pats Dievas, kurdamas pasaulį, yra atvėręs jos žodžius, – ji esanti ir gražiausia; nė vienoj kitoj kalboj nesą taip širdingų žodžių ir taip malonaus skambėjimo. Tą patį jis skelbia ir šiaip straipsniuose: „Ar lietuvių kalba ne graži ir ne bagota? Ji sulygsta su

[*] „Aušra“, 1883 m., nr. 1.

gražiausiomis ir bagočiausiomis svieto kalbomis, aš ją randu gražių gražiausią, bagočiausią ir seniausią už visas kalbas. Girdėjau aš pasakojant seną lietuvninką, jog Viešpats Dievas pirmiem tėvam, t. y. Adomui ir Ievai, Rojuje lietuviškąją kalbą buvęs davęs, ir iki pastatant Babilonijos bokštą[40], visi žmonės lietuviškai kalbėję. Bet tiems, kurie pasikėlę į puikybę, norėję dangų pasiekti, Dievas sumaišęs jų kalbas, o neišdidusiems palikęs senąją, t. y. lietuviškąją kalbą. Taigi neabejotina ir vėlek susimils V. Dievas ant neišdidusių (pakarnių) lietuvninkų ir juos su jų kalba kada nors išaukštins..."* Vištelis tikrina, kad būtent šitos jo mintys paskatinusios ir d-rą Bruožį paskaityti Tilžės lietuvių susirinkime platų referatą „Ar rojuje lietuviškai kalbėjo?" Bruožis tris valandas tuo klausimu bylojęs! Griebiasi Vištelis ir „moksliškų" argumentų įrodyti tezei, kad visos kalbos esą iš lietuviškosios kilusios. Mes čia nekartosime tų argumentų, tik pastebėsime, kad Vištelio metodas – lyginti kalbas fonetiniu atžvilgiu, iš panašiai skambančių žodžių daryti išvadas apie kalbų giminystę – buvo plačiai naudojamas ne tik autodidaktų mėgėjų, bet ir rimtų mokslo vyrų, kaip Basanavičiaus ir Šliūpo. Anais laikais lietuvių kalbos aukštinimo įkarštis buvo tokis didelis, kad Šliūpas keistuolį Vištelį laiko „vienu iš svarbesnių lietuviškųjų tėvynainių kalbininkų, įsimylėjusių labiausiai savo gentės kalbą ir reginčių išgelbėjimą lietuviškosios gentės per laikymą kalbos"**. Rojinės lietuvių kalbos teorija buvo paplitusi taip plačiai, kad jaunesnės kartos atstovas A. Janulaitis[41] pasiryžo parašyti satyrą „Kur lietuvių senovėje gyventa? Patriotiškai istoriškas ištyrinėjimas. Parašė N. N. D. M. profesorius nesančio universiteto, sąnarys

* Žr. J. Tumas, „Liet. liter. paskaitos. Draudžiamasis laikas", p. 18.

** „Liet. raštai ir raštin.", p. 167.

būsiančios lietuviškos akademijos ant Marso ir Mėnulio. Bitėnai, 1903 m."

Užversdami Andriaus Vištaliausko-Vištelio-Lietuvio istorijos lapą, turime dar pridurti, kad jo ir kitų panašių naivūs, fantastiški lingvistiniai bandymai pradeda, o gal ir su nauju įkarščiu užakcentuoja antrą greta istorijos, naujosios lietuvių kultūros ir mokslo barą – gimtosios kalbos tyrimą ir tvarkymą. Po tais bandymais slepiasi sveikas kultūron žengiančios tautos instinktas – ištobulinti svarbiausią kūrybos įrankį ir tautos vienybės ryšį – kalbą.

Juozas Andziulaitis-Kalnėnas

Paskutinysis faktinis „Aušros" redaktorius, Juozas Andziulaitis, gimė 1860 m.[42] Gaisrų kaime, Pilviškių par., Vilkaviškio apskr.* Mokslą ėjo Veiverių mokytojų seminarijoj. Čia jis pasižymėjo jau kaip veiklus susipratęs jaunuolis, kartu su Ksav. Sakalausku-Vanagėliu pasižadėjęs visą gyvenimą likti Lietuvoj ir darbuotis jos naudai. Baigęs mokslą, jis gauna liaudies mokytojo vietą Garliavoj, kur uoliai kibo į darbą kaip mokytojas ir literatas. Čia kurį laiką pas jį gyveno ir Jonas Mačys-Kėkštas, lankėsi Ksav. Sakalauskas ir aptiekininkas Aglinskas[43], kurie ir sudarė Garliavos literatų būrelį. Andziulaitis tuo metu jau bendradarbiauja „Aušroj" ir renka tautosaką. Tačiau po poros metų rusų valdžia įsakė jam ir Sakalauskui kraustytis į Lenkiją. Andziulaitis nepaklauso ir išvažiuoja į Prūsus pas M. Jankų. Čia suredaguoja du paskutiniu „Aušros" numeriu, kartu su J. Kėkštu pakreipęs ją visuomenine socialistine linkme. „Aušrai" sustojus, J. Andziulaitis

* Biografijos žinios iš Vaižganto „Raštų", t. XII, s. 41.

išvyksta į Ameriką. Versdamasis menku ir mažai garbingu „Pain Expeller'io" agentūros bizniu, dirbo ir literatūros darbą. Bendradarbiavo „Lietuviškame Balse", redagavo „Vienybę Lietuvninkų", rėmė straipsniais „Apšvietą". Susikivirčinęs su kun. Burba ir pasitraukęs iš „Vienybės", Andziulaitis ima šalintis nuo lietuvių ir juos net niekinti. Nebetiki nė lietuvių tautos ateitim. Vedęs žmoną švedę, galutinai nuo lietuvių atsiskyrė. Mirė 1916 metais.

Be „Aušroj" spausdintų eilėraščių, minėtini dar šie svarbesni Andziulaičio vertimai, tilpę „Apšvietoj": iš Guy de Maupassant'o „Ant kapinių", „Vaidylius", „Laimė"; iš Alfonso Corr „Ephemeridai", iš J. Lange „Darbo kankintiniai" ir kiti.

Juozas Andziulaitis-Kalnėnas minėtinas kaip vienas iš gabesniųjų „Aušros" poetų. Jo temos yra įdomesnės, motyvai poetingesni, stilius laisvesnis, technika tobulesnė. Palinkęs į socializmą, jis ir poezijoj vienas iš pirmųjų taip stipriai apdainuoja skurdą, vargą[44]:

Troškus oras, dūmai kartūs.
Ant grindų purvai,
Kampuose, nei tinklas tankus,
Vortinklių pundai.

Apkrekėję suodžiais sienos,
Šaltas kakalys –
Sunkios, sunkios brolių dienos, –
Ima kosulys...

Vargas kęsti, sunkiai dirbti,
Ubagu numirt,
Su alkiu kasdien kariauti,
Sunkų amžių tirt!

Štai kur galima mokytis
Vargti ir kentėt,
Su badu kasdien matytis,
*Sopulį regėt!...**

Tokis pat skurdžiai dainiškas „Laukas“. Randame dar ilgoką liaudiško stiliaus baladę „Ieva“, tačiau per daug ištęstą, sentimentalią ir iš viso nevykusią, be kelių, pav., šitokių posmų:

Plauki, plauki gulbinėli,
Per jūružę bangią;
Auki, auki, ievužėle,
Į pačią padangę!
Vis į viršų, ik pasieksi
Debesį aukščiausią;
Sužinok ten, ar sulauksiu
*Aš savo mieliausią.***

J. Andziulaitis-Kalnėnas minėtinas kaip ankstyvas socialinių motyvų ir liaudies dainiško stiliaus „Aušros“ poetas.

Juozas Miliauskas-Miglovara

Uolus „Aušros“ platintojas ir poetas Juozas Miliauskas-Miglovara gimė 1845 metais Galnės kaime, Vainuto parapijoje, Šiaulių apskr.*** Jo tėvai buvo neturtingi bežemiai, vis dėlto vyresnįjį sūnų Aleksandrą išleido į kunigus, o šis jau ėmė leisti į mokslą ir Juozą. Prasidėjus 1863 m. sukilimui, Juozas iš 4 klasės Šiaulių gimnazijos pabėgo pas maištininkus, dalyvavo

* „Aušra“, 1884 m., nr. 12.
** „Aušra“, 1891 m., nr. 7–8.
*** Biogr. žinios ir eilėraščių citatos iš doc. J. Tumo „Liet. liter. draudž. laiko paskaitos“, sq. p. 8.

keliuose mūšiuose, bet laimingai, nepakliuvo į rusų rankas. Vėliau kurį laiką mokė bajorų vaikus ir pats mokėsi iš jų bibliotekų. Nuo 1872 iki 1885 m. Miliauskas tarnavo Rygos policijoj. Ši aplinkybė tačiau nekliudė jam būti susipratusiu lietuviu patriotu, dalyvauti viešame Rygos lietuvių gyvenime, bendradarbiauti „Aušroje" ir slapta išplatinti jos apie pusantro šimto egz. J. Šliūpo liudijimu, jei ne P. Kriaučiūnas Marijampolėj ir J. Miliauskas Rygoj, tai „Aušrai" iš pat pradžių būtų buvę labai sunku išsilaikyti. Metęs tarnybą policijoj, atsikėlė į Šiaulius ir keliolika metų dirbo kontoroj kaip notaro raštininkas. Į naujo laikotarpio po 1905 m. visuomeninį gyvenimą Miliauskas neįsipynė. Buvo įstojęs į „Varpo" draugiją, bet, kaip uolus katalikas, ilgai joje nepabuvo. Pasitraukęs nuo gyvenimo ir nuo trijų vaikų inteligentų, J. Miliauskas ir dabar tebegyvena Šiauliuose, užmirštas, nuo visų nutolęs, anksčiau šiaip taip vertęsis homeopatija, o dabar misdamas iš menkos pensijos.

J. Tumas-Vaižgantas, pats Miliauską pažinęs, taip jį apibūdina: „Lietuvos laimėjimais Myliauskis neabejotinai džiaugiasi, bet toli gražu nebe viską supranta, ypač ne su visu kuo sutinka. Per ilgą laiką atskirtas nuo savo idealo „Aušros" ir sau lygių ideologija aušininkų, jis visa tai išlaikė savo vaizduotėje, nieko nauja į ją nebeįsileisdamas, niekuo gyvu iš ten nebeišvadinamas. Net savo jaunystės žinių, filologijos srityje susikauptų, nebepapildinėja nei jų bemaino. Visa, kuo buvo patikėjęs prieš 40 metų, ką pats vienas savo paties išmanymu, kaip anas pirmasis siuvėjas, yra sugalvojęs, tai tėra gyvenimo ir mokslo tiesa. Ką gi skelbia naujieji filologai, visoki Jauniai, Jablonskiai, Būgos – tai labai dažnai klaida – ne lietuviška, svetima, latviška ar kitaip kaip"*.

* Ten pat, p. 94.

Taip yra atsitikę ne su vienu Miglovaru, bet ir su daugeliu aušrininkų ir šiaip žmonių, kurie, savo idealo sužavėti, nebesuspėja ir negali orientuotis pakitėjusiame gyvenime.

J. Miliauskas-Miglovara yra vienas iš vaisingiausių ir geriausių „Aušros" poetų. Jis yra išleidęs atskirai net du eilėraščių rinkinėliu. Gamta ir tėvynės meilė yra dvi Miglovaros poezijos sritys. Gamtoj jis yra beveik objektyvus stebėtojas ir atskirų bruožų registratorius, kaip ir Strazdas. Jausmų ir nuotaikų, nei šiaip kokių refleksijų Miglovaros gamtinėj poezijoj nėra. Idilišką gamtą ir darbą dainuoja Miglovara visai strazdeliškais posmais:

Jau pavasario dienelės prašvito,
Skaudūs pančiai nuo žemės nukrito.
Žmonės paukščiai ir žvėreliai,
Kirminėliai vabalėliai
Kas gyvas
Ukvatlyvas.[45]

Jau saulelė į padanges iškilo,
Jau kalneliai ir šileliai įšilo;
Čėsas arti, čėsas sėti,
Darbas dirbti negulėti,
Iš viena
Dirbt per dieną.

Taip jis apdainavo, tik paprastesniais posmais, ne tik pavasarį, bet dar vasarą ir rudenį.

Kai kurios dainelės savo paprastumu ir naivumu prašyte prašos, pasak J. Tumo, į vaikų chrestomatiją:

Saulelė iš kalnų jau tek, jau tek,
Paukšteliai prašneko, oi šnek, oi šnek.
Linksmas vieversėlis rylio, rylio,
Į lauką artoją vilio, vilio.[46]

„Miglovaros vaizduotė, teisingai sako J. Tumas, tesisukioja konkretumo srityje. Atitrauktų galvojimų, filosofinių aforizmų veltui pas jį ieškotumei. Viskas prasideda ir baigias čia pat, lietuvio kieme su jo darbais ir ruoša, su galvijėliais ir gamta, arba, toliausia, – jo tėvynėje"*.

Esama dar Miglovaros poezijoj posmų, kurių liaudiškumas primena mums jau nebe Strazdelį, bet Aleknavičių ir jo „Veselias":

Doras mūsų yra būdas,
Dori darbai ir zobovos,
Meiliai gaudžia skripkos, dūdos,
Skanios mūsų yr patrovos.
– – –
Mūsų barščius godžiai srebia
Ir prasčiokai ir bajorai;
Kai mes šokam, žemė dreba,
Mūs neįveiks smarkūs orai.[47]

Gaila, kad eilėraštis praskiestas ir per daug ištęstas.

Patriotiniuose eilėraščiuose, nors jie ir negausūs, Miglovara – tikras „Aušros" gadynės sūnus, o taip pat ir A. Baranausko sekėjas. Tik Miglovaros patriotizmas labiau pabrėžtas, ne tik su senovės apgailestavimu, dabarties vargų apraudojimu, bet ir su šviesiomis ateities viltimis laimėti ir tautinę, ne vien

* Ten pat, p. 125.

religinę kovą. Miglovara tautines viltis puošia mėgiamomis to laiko alegorijomis:

Aušra brėkšta, tek' aušrinė, šviesa matyt duodas,
Tiktai slankos po padanges debesys dar juodas.
Tekėk, saule! Šviesk ir šildyk, tirpdyk ledus, sniegą,
Prikelk mūsų žemę šventą iš taip ilgo miego.
O lietuviams duok išvysti visą tavo šviesą,
Duok mums laisvę vėl įgyti ir pažinti tiesą.[48]

Lietuvą Miglovara mėgsta vaizduotis kaip gerą motiną, o lietuvius – kaip jos gausingus sūnus:

Lietuva tu brangi žeme senų bočių mūsų,
Miela motina Žemaičių, Kuršiečių ir Prūsų.
Išperėjai daugel vaikų savo krūtim šilta,
Kol gyva nuo kūdikėlių buvai neužvilta.
– – –
Bet iškilo šalti vėjai, smarkios audros virto,
Sniegas krito, šalčiai spaudė, skaudi kruša kirto.
– – –
Vaikai tavo išblaškyti po visus pasviečius,
Padalyti į Žemaičius, Prūsus ir Kuršiečius.[49]

Iš šitos pačios koncepcijos kyla ilgas patriotinis eilėraštis „Liga Matušės“, kuris, J. Tumo liudijimu, pagarsino Miglovaros vardą to laiko jaunuomenėje. Šeimos alegorija čia dar praplėsta. Motina serga, o ją dar labiau kankina nedori žentai ir marčios, vadinasi, svetimi atėjūnai. Jausmingame, bet nepakankamai turiningame ir ryškiame, o taip pat ir stilistiškai menkame dialoge poetas išlieja tos sergančios Matušės skundus ir vaikų pasiryžimą ją išgydyti. Baigiama kantičkiniais

posmais, šaukiantis Dievo pagalbos ir tikintis sulaukti amžinos laimės. Galima sutikti su J. Tumu, kad „Liga Matušės" parašyta A. Baranausko „Pasikalbėjimo Giesmininko su Lietuva" įtakoj. Kuo nors sekdamas Miglovara netekdavo išsireiškimo laisvės ir menkai rašydavo.

Savo karštus patriotinius jausmus Miglovara reiškė ne tik eilėmis, bet ir proza. 1885 metais per tris „Aušros" numerius ėjo ilgas straipsnis „Būk pagirta žemė tėvų mūsų!" Tai vienas iš pirmųjų mūsų jausminės proklamacinės prozos pavyzdžių. Gimtinės kalbos meilė ir jos propaganda, sielvartas dėl nutautėlių ir tarpusavinių kivirčų diktavo tam keistam Rygos policininkui tokių stiprių ir skambių sakinių, kad doc. J. Tumas keletą jų išrašęs sušunka: „Tai ištisa poema, skausmo giesmė, ne straipsnis. Taip tegali parašyti žmogus pageltos širdies ir didelio prisirišimo prie savo tėvynės"*.

Kaip tikras „Aušros" gadynės sūnus, Miglovara buvo ir filologas. Jis kalė daug naujų žodžių, terminų, uoliai rūpinosi rašyba ir turėjo susidaręs savąją, kurios atkakliai laikėsi. Įdomu, kad Miglovara griežtai smerkė visokius priedėlius prie lotyniškų raidžių: brūkšnelius, taškus, uodegėles ir ragučius. Tai esą tik painiavos! Šiaip jau Miliausko filologiški išvedžiojimai neturi jokios vertės.

Tomas Žičkis-Linkis

Darbštus aušrininkas ir poetas Tomas Žičkis-Žičkauskas-Linkis gimė 1844 m. Samanėliškiuos, Vilkaviškio apskr., kur jo tėvas buvo vargonininkas**. Jo senelis kilęs iš Žemaitijos ir

* Ten pat, p. 89.

** Biogr. žinios iš doc. J. Tumo „Liet. liter. draudž. laiko paskaitos", sq. 72.

vadinęsis Žičkis, tik paskui pavardė sulenkinta į Žičkevičių ir Žičkauską. Tomas buvo kun. Tatarės mokinys, paskui mokėsi keturklasėj Marijampolės mokykloj. 1863 m. stojęs į maištininkų eiles, bet kitais metais, pasinaudojęs caro manifestu, pasidavė valdžiai, įstojo į Suvalkų gimnaziją ir ją baigė. Paskui buvo paskirtas mokytoju Krosnoj į rusų įsteigtą mokyklą, o nuo 1881 m. į Marijampolės miesto mokyklą. Čia išbuvo 12 metų. Lietuvių kalbos vaikus mokęs lotynų raidėmis. Gavęs dėl to teisintis. Kriaučiūno pagundytas, parašė Varšuvos apygardos mokslo globėjui motyvuotą raštą, įrodinėdamas, kad lietuvių kalbai rusų raidės netinka, ir prašydamas leidimo ir toliau vartoti lotynų raides. Raštas buvo atiduotas aptarti IV Varšuvos gimnazijos inspektoriui lietuviui renegatui Giliui, kuris padėjo rezoliuciją, esą rusų raidės puikiai tinką lietuvių kalbai. Tuomet aplinkraščiu buvo įsakyta visoms Suvalkijos mokykloms vartoti tik „graždanką“[50]. Žičkis nuo tada netekęs valdžios pasitikėjimo.

Žičkio patriotizmą ir norą rašyti sužadino „Aušra“. Laiške Vaižgantui jis taip apie tai rašo: „Siuntinėdamas į lietuvių laikraščio redakciją savo raštus, jaučiaus neapsakomai laimingas, jog galiu dabar savo tautiečiams dalelę dvasiškojo peno teikti. Slėgęs mano širdį liūdnumo akmuo nuslinko. Šviesos aušra pasireiškė ir geresnės ateities viltį parodė. Gavęs pirmąjį „Aušros“ numerį, taip nudžiugau, lyg brangiu akmeniu apdovanotas. Paslėpęs antyje už marškinių po pažasčia, skubinaus namo. Parvykęs ir duris užsidaręs, godžiai skaičiau. Paskaitęs rūpestingai paslėpiau, idant kartais žandarai kratydami nesurastų. Paskiau, kur tik susitikau kokį nors savo pažįstamą ir ištikimą žmogų, įkalbinėjau, kad „Aušrą“ rūpintųsi gauti ir skaityti“*.

* Ten pat, p. 77.

Išsitarnavęs pensiją, Žičkis dar mokytojavo „Žiburio“ mokyklose, be to, Marijampolėj vedė lietuvių chorą, nes pats buvo ir šioks toks kompozitorius ir muzikas. Karo metu darbavos Rusijoj tarp karo tremtinių. Sugrįžęs Lietuvon, vėl apsigyveno Marijampolėj[51].

T. Žičkio-Linkio poezijos, net ir „Aušros“ gadynės metu vertinamos, didesnio susidomėjimo nekelia. „Aušros“ metu jis buvo pagarsėjęs „Istoriška daina apie Vilnių ir jo karalius nuo 1320 iki 1492 metų“, – dalykas ilgesnis už „Anykščių šilelį“. Žičkis daugiau minėtinas kaip darbštus senosios kartos „Aušros“ gadynės lietuvis – mokytojas – švietėjas, savo darbu ir pavyzdžiu daręs įtakos jaunosioms kartoms.

Mečislovas Dovoina-Silvestravičius

Vienas iš pirmųjų ir nedaugelio bajorų-aušrininkų M. Dovoina-Silvestravičius gimė 1847 m.[52], Žieveliškiuose, Raseinių parapijoj. Jo mokslą Kauno gimnazijoj žemesnėse dar klasėse nutraukė 1863 m. sukilimas, ir paskui niekur jam neteko nė gimnazijos baigti. Tuoj po lenkmečio pradėjęs rinkti lietuvių folklorą. Bene pažintis su Šliūpu pakreipė šį, savo giminės senumu ligi liguistumo besididžiuojantį bajorą, į lietuvių patriotų eiles. Dar prieš „Aušrą“ 1882 m. jis kelia klausimą, „Ar pritinka mūsų bajorams būti lenkais?“ Kitais metais tas straipsnis „Aušroje“ buvo išspausdintas. Ten pat jis gina ir T. Kosciuškos[53] lietuviškumą („Tadeuszas Kasciuszka buvo Lietuvninkas“ 5 nr.).

Pradėjęs nuo „Aušros“, M. Dov.-Silvestravičius bendradarbiavo ir kituose lietuvių laikraščiuose ir jau visą amžių pasiliko ištikimas lietuvybės idealams, nors dėl to daug nemalonumų ir vargo turėjo pakelti, ypač iš sulenkėjusios savo šeimos. Po

spaudos grąžinimo M. Dov.-Silvestravičiaus vaidmuo ir reikšmė padidėjo, kai jis pradėjo leisti Vilniuje lenkų kalba mėnesinį laikraštėlį „Litwa“, skiriamą lietuviškumo propagandai Vilniaus krašte ir iš viso tarp sulenkėjusių bajorų. Ir pavyko jam suspiesti apie „Litwą“ geroką būrį atsivertėlių, nors dar lenkiškai tebekalbančių, bet jau lietuviškai galvojančių ir jaučiančių Lietuvos bajorų. Minėtini bent šie: poetė Elena Ceprinskaitė, dailin. Tadas Daugirdas, dail. Kazys Stabrauskas, rašytoja Konstancija Skirmuntaitė, veikėjas Donatas Malinauskas, advokatas Ad. Vrobliauskas, rašytoja Stef. Jablonskienė ir kiti. Tokiu būdu „Aušros“ spindulys per Dov.-Silvestravičių pasiekė labiausiai nutolusius Lietuvos sluoksnius.

„M. D.-Silvestravičiaus ištvermės, – sako J. Tumas, – būta tiesiog nebaigiamos. Neperlaužiamas žemaičio būdas leido sau žmogum išbūti svetimoje jo dvasiai šeimoje, svetimoje jam bajorijoje, kurios tradicijas vis dėlto jis dideliu pietizmu ir pasididžiavimu puoselėjo svetimame jo dvasiai Vilniuje. Jis ėjo vienas, kaip kometos galva, o „uodegoje“ švietė vis ilgesnė eilė pasekėjų“*. Mirė jis 1919 metais.

„Aušroje“ M. Dovoina-Silvestravičius rašė prisidengęs Vėversio, Vyturio ir Cyrulio slapyvardžiais. Yra davęs keletą patriotinių eilėraščių, iš kurių minėtinas „Lietuva ir jos sūnus“, rodos, davęs temą Miglovaros „Ligai Matušės“. Iš kitų aušrininkų M. Dov.-Silvestravičius skirias tuo, kad neužsiiminėjo filologija ir lietuvių tautos senovės garbinimu.

Silvestras Gimžauskas

Kun. Silv. Gimžauskas, kurį jau turėjome progos minėti liaudies švietėjų eilėj priešaušriniame laikotarpy, gimė

* Ten pat, p. 65.

1844 m.[54] Linkmenų par., Švenčionių apskr. Mokėsi Švenčionyse, Dinabarke, Vilniaus kunigų seminarijoje ir Petrapilio dvasinėj akademijoj. Čia kartu su P. Kriaučiūnu ir K. Jaunium jis jau rūpinasi lietuviškumo reikalais ir ruošiasi ateities darbui. Vos metus tepabuvęs akademijoj, 1878 m. iš jos išstoja dėl sumenkėjusios sveikatos ir kunigauja įvairiose Vilniaus vyskupystės parapijose. Ilgainiui tapęs Merkinės, o dar vėliau Trakų dekanatų dekanu, pradėjo atkaklią kovą su lenkininkais kunigais, kurie, nemokėdami lietuvių kalbos, laikė žmones didžiausioj tamsybėj ir prietaruose. Dėl to buvo kaltinamas litvomanija ir įskųstas rusų valdžiai. Grįžęs vikarauti, daug dar prisikentė nemalonumų dėl savo litvomanijos, kol susirgęs pasimirė Varšuvos ligoninėj 1897 m.

Kun. Silv. Gimžauskas pradėjo rašinėti dar prieš „Aušrą", bet jo eilėraščiuose jau byloja „Aušros" gadynės dvasia. Pradėjo jis lietuviškai rašinėti dar būdamas seminarijoj. Į tą darbą paskatino jį Rokiškio ir Obelių dvarų savininko grovo Reinoldo Tyzenhauzo sumanymas išversti lietuvių kalbon Haidno oratoriją apie „Pasaulio kūrimą", Mocarto „Te Deum" ir Führerio „Mišias". Grovas tuo reikalu kreipęsis į Vilniaus seminarijos rektorių, kuris ir pavedė tai atlikti klierikui Gimžauskui. Tekstus Gimžauskas išvertė 1876 m. apie Kalėdas, o vėliau klierikų choras pagiedojo tas kompozicijas lietuviškai grovo rūmuose Vilniuje*.

Pirmas Gimžausko raštų poezijos ir prozos rinkinėlis „Ant Naujų metų Lietuvai dovanėlė" išspausdintas Leipcige 1879 m. Antras „Lietuvos bičiulis" – 1881 m. ir keletą

* Žinios imtos iš doc. J. Tumo „Lietuvių paskaitų, draudžiamojo laiko", p. 243–276.

kartų vėliau. Trečias – „Priešaušris pavestas ant Birutės gero 1885 m.“ Dar minėtina „Metinė dovanėlė antra dėl lietuvninkų ir žemaičių, parašė Mainionis dėl brolių ir seserų savo“, Vilniuje, 1881 m. ir „Juokaunos dainos“ bei „Tėvyniškos dainos“, Tilžėje, 1892 m.

Žymiausias Gimžausko kūrinys, davęs jam tos epochos poeto vardą, tai „Lietuvos bičiulis“. Karšta tėvynės meilė, senovės ir gimtosios kalbos aukštinimas trykšta iš tos nedidelės 26 pusl. knygelės.

Ypač didelės reikšmės „Lietuvos bičiulis“ duoda gimtajai kalbai:

Nėr tėvynės be liežuvio,
Kiekviens šitą gal suprasti:
Atimk kalbą nuo lietuvio,
Tai Lietuvos jau ir nesti.

Eilėrašty „Trakėnams“ poetas prisimena garbingus Vytauto laikus, liūdi dėl tolimesnio Trakų likimo, kai liko tik pilies griuvėsiai, o žmonės pamiršo savo kalbą. Tat peikia ir graudena jis trakėnus ir rodo jiems karaimų pavyzdį, per penketą amžių toli nuo savo tėvynės neišsižadėjusių savo kalbos. Įsidėmėtini šie posmai, galima sakyti, geriausi priešmaironinėj patriotinėj mūsų lyrikoj:

Visur šviesūs žmonės savo kalba girias,
Ar eina per žemę, ar per jūras irias;
Jūs laikote gėda jau savaip šnekėti,*
*Jei nuo grinčios pėdą tenka paėjėti.***

* Originale „turit už gėdą“.
** Originale „tinkas pasejėti“.

Kad aukso man kalnus kas nors davinėtų,
Ir už tai tik kalbą atiduot reikėtų:
Spiaučiau ant to aukso, prasmeg jisai suvis,
Man už jį brangesnis prigimtas liežuvis.

Tokios pat mintys dėstomos ir antrame ilgesniame tos knygelės eilėrašty „Pro Lydos mūrus pravažiuojant“. Anai gadynei ir pačiam Gimžauskui yra charakteringa „Litvomano daina“ jau nebe iš „Lietuvos bičiulio“. Jos pradžia stilistiniu atžvilgiu visai įmanoma:

Oi girdžiu, kaip ūžia pikti priešai mano
Ir duoda man naują vardą litvomano, –
Mat norėtų jiejie, kad ašai lietuvis
Atšalčiau, kaip ledas, nuo tėvynės suvis!

Mat norėtų jiejie ir tą padaryti,
Kad Lietuvių kalbą graban uždarytų.
Piktumas juos ima, kad už ją kariaunu,
Tad ir litvomano vardą už tai gaunu.

Žinoma, tai yra eiliuota publicistika ir net polemika, bet tuo metu tai buvo aktualu, įdomu ir reikalinga. Gimžauskas netuščiai varė lietuvių kalbos propagandą: jis pats gerai ją mokėjo, stengėsi apvalyti nuo svetimybių, nors ir nežaidė jokiais lingvistiniais gudravimais. Rašė Gimžauskas dar ir religinių giesmių, bet spaudoje jų, rodos, nėra likę.

Pradėjus eiti „Aušrai“, kun. Gimžauskas remia ją raštais, pasirašinėdamas Vargomačiu, ir šelpia pinigais. Tačiau J. Šliūpui pakreipus „Aušrą“ kairėn, Gimžauskas santykius su „Aušra“ nutraukė.

Stanislovas Dagilis

Šis, vienas iš ankstyvesniųjų mūsų aušrininkų vertėjų, gimė 1843 m., evangelikų reformatų šeimoj, Biržų apskr. Pasiųstas į Kėdainius mokytis vargoninkauti, jis ten pat įstojo į gimnaziją, bet po 1863 m. sukilimo rusams ją uždarius, kartu su kitais biržėnais nuvyko į Slucką ir ten gimnaziją baigė 1873 m. Netrukus buvo paskirtas senovės kalbų mokytoju Sumuose, Charkovo gub., kur ir išbuvo 21 metus. 1894 m. apkurtęs atsistatydino ir gavęs pensiją sugrįžo į Biržus. Mirė 1915 metais.

St. Dagilis nuo pat jaunystės buvo sąmoningas lietuvis, nenutauto ir savo krašto kultūros reikalų nepamiršo nė pats vienas patekęs į Rusijos gilumą ir ten tiek laiko išgyvenęs! Ne tik nepamiršo, bet uoliai ėmė darbuotis lietuvių literatūrai praturtinti. Dar prieš „Aušrą“ ima versti A. Mickevičiaus „Konradą Valenrodą“, įsirašo į „Litauische literarische Gesellschaft“[55] ir rašo straipsnių apie lietuvius rusų laikraščiams. „Aušrai“ jis yra davęs rimtą straipsnį „Kada imta spausdinti lietuviškas knygas ir ar stabmeldžiai lietuviai turėjo supratimą apie raštą“. Doc. J. Tumas šį straipsnį laiko moksliškiausiu ir rimčiausiu visoj „Aušroj“, neišskiriant nė paties Basanavičiaus raštų.

St. Dagilis mūsų literatūroj pragarsėjo kaip vertėjas rinkiniu „Lietuviškas šiupinys iš svetimų skanskonių brolių lietuvių naudai pataisytas“. Pirma jo laida išėjo Tilžėje 1884 m.

Vertė St. Dagilis iš A. Mickevičiaus „Budrį ir tris jo sūnus“ ir „Konradą Valenrodą“, iš Kodratavičiaus „Lietuvą“, iš Lermontovo „Tris palmes“ ir „Angelą“, iš Šilerio „Nugalėtojus“ ir daug smulkesnių eilėraščių iš Nikitino, Kolcovo,

Puškino[56] ir kitų. Žymiausias, be abejo, vertimas, dėl kurio Dagilis minėtinas, tai „Konradas Valenrodas“, dar ir šiandien pakenčiamai skaitomas.

Originalių eilėraščių Dagilis paliko nedaug. Jie, kaip tiems laikams, pakankamai geri, ypač vaikams skirtieji. Minėtinas jo ilgesnis eiliuotas linksmas apsakymėlis „Joninės Parovėjos karčiamoje“. Pradžia – kaip A. Mickevičiaus „Ponios Tvardauskienės“:

Valgo geria, dega pypkos,
Rėkia, karčiama net plyšta,
Trenkia šokiai, ūžia skripkos,
Kas įeina, nebegrįžta.

Toliau „Joninės“ gyvai primena Aleknavičiaus „Veselijas“ – ir čia jų reikšmė literatūros istorijai: eiliuoto liaudiško feljetono tradicija atgaivinta ir pratęsta.

Lietuviams reformatams St. Dagilis daug nusipelnė, perredaguodamas literatūriškai jų bažnytinį giesmyną. „Ir Lietuvos visuomenei, pasak J. Tumo, vien džiaugsmas, kad ta jos mažuma susilaukė pažangos bažnytinėje kalboje, kuri nebesarmata pavartoti, girdint Lietuvos inteligentijai. O suartinimas dviejų literatūrų (suprask katalikų ir reformatų. V. M.), ar tai ne valstybinis darbas? O, kad kas tolygus atsirastų, kuris tokį valstybinį darbą padirbtų Prūsų lietuviams liuteriams, kurių dalį mes dabar esame gavę! Iki neatsiras, vis mes būsime nuo kits kito nutolę“*. Be tokio kalbos suvienodinimo literatūra daug turi žalos.

* Ten pat, p. 214.

Petras Arminas

Kitas žinomesnis tais laikais vertėjas – aušrininkas, Petras Arminas, gimė 1853 m. Deksniškių kaime, Vilkaviškio apskr., gana vargingai gyvenančių tėvų sūnus. Pasimokęs Marijampolės keturklasėj mokykloj, stojo į Veiverių pedagoginius kursus, kuriuos baigęs mokytojavo Alvite, Naumiesty, o nuo 1877 m. rudens paskirtas Marijampolės gimnazijos rengiamosios klasės ir neprivalomos lietuvių kalbos visose klasėse mokytoju. Čia Petro Kriaučiūno[57] paskatintas, ima spiesti aplink save lietuvius moksleivius ir šį tą versti į lietuvių kalbą. Dėl to greit atkreipė į save vyriausybės akis, o 1883 m. buvo iš Marijampolės iškeltas į Augustavą. Jau anksčiau susirgęs džiova, prityręs daug vargo, mirė 1885 m. Marijampolėj, tesulaukęs vos 32 metų amžiaus. Karšta tėvynės meilė, noras dirbti tautinį kultūrinį darbą ir uolus religingumas charakterizuoja trumpą Petro Armino gyvenimą.

Petras Arminas apie 8 savo vertimus davė „Aušrai“, pasirašydamas Trupinėlio slapyvardžiu. Žymesnieji vertimai – tai Kondratavičiaus „Kaimo mokykla“ ir „Piastų duktė“. Buvo pradėjęs dar versti A. Mickevičiaus „Gražiną“, bet nebaigė. Be to, „Aušros“ kalendoriuj 1885 m. buvo išspausdintas straipsnis „Nusidavimai Lydos pilies“. Paliko dar studijėlę apie A. Mickevičių, kuri buvo išspausdinta „Tėvynėj“ 1898 m.

Ksaveras Sakalauskas

„Kur banguoja Nemunėlis“ dainos autorius, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, gimė 1863 m. Kalesninkų kaime, Simno valsčiuj. Pasimokęs Simne ir Krokelauky, įstojo į Veiverių Mokytojų seminariją ir ją baigė 1883 m. Sakalauskas iš mažens įpratęs į lenkų kalbą, baigdamas seminariją jau buvo

susipratęs lietuvis ir draugavo su Juozu Andziulaičiu-Kalnėnu. Tais pačiais metais gavo jis susipažinti ir su „Aušra“ ir kiek galėdamas skleidė ją savo gimtinėj. Po poros metų buvo paskirtas mokytoju aplenkintame Dzūkijos pasieny, Seinų apskrity, o 1888 m. iškeltas į Lomžos gub., kur išbuvo 20 metų. Lomžoje įsteigė lietuvių „Pagalbos“ draugiją, organizavo chorą, vaidinimus, paskaitas, 1905 m. dalyvavo Vilniaus Seime. Jo pastangos gauti vietą Lietuvoje nuėjo niekais. 1908 m. Sakalauską perkėlė į Varšuvą. Ten jis ir lig šiol tebegyvena[58].

Ksavero Sakalausko-Vanagėlio eilių randame „Aušroj“ 1884 ir 1885 metais. Populiarią savo dainą „Kur banguoja Nemunėlis“, kuri viena duoda jam dainiaus vardą, jis parašė 1883 m., bet išspausdino tik 1887 m. „Šviesoj“. Minėtina dar liaudies stiliaus daina, kokių anais laikais maža kas terašė:

Oi žiba žiburužiai, oi dega liktoružiai:
Tai manęs laukia sena močiutė
Iš šliūbo parvažiuojant.

„Tikriausias matas Ksav. Vanagėlio raštams matuoti, – teisingai rašo doc. J. Tumas, – tai „Aušros“ gadynė. Nedidelis Ks. Vanagėlio talentas iš tų rėmelių neišsiveržė nė per nago juodymą. Jokio stipresnio obalsio nors ir toms pačioms patriotinėms idėjoms kurstyti. Pamažu eiliavęs, lyg pripuolamai, iki 1921 m., dabar jis itin sukrunta eiliuoti kas tik pakliuvo; bet formos nepatobulina ir turinio nepraturtina. Net žymiai regresuoja.“* Daugelis Vanagėlio eilučių tinka į vaikų chrestomatiją. Jo eiliavimas tobulesnis už daugelio kitų aušrininkų.

Ksav. Vanagėlio raštus su autoriaus portretu ir trumpa biografija išleido „Švyturys“ 1921 m. Be pluošto eilėraščių

* „Liet. liter. draudžiamojo laiko paskaitos“, p. 138.

ir pasakėčių, randame ten keliolika trumpų vaizdelių proza. Vieni jų patriotinio, kiti didaktinio, kiti šiaip anekdotinio turinio. Randame juose ir vieną kitą bruožą, vazduojantį Dzūkijos kaimo būtį ir žmones. Šiaip Ks. Vanagėlio vaizdeliai mūsų dailiosios prozos kely atsirado nepastebėti ir jokios reikšmingesnės žymės nepaliko.

Čia baigiame žymesniųjų aušrininkų apžvalgą. Suminėjome tuos, kurie stovėjo „Aušros" priešaky, ir tuos, kurie mūsų literatūros istorijoj tuo metu suspėjo įsigyti kuklią vietelę, bet į platesnį literatūros gyvenimą vėliau neįžengė. Bet buvo ir tokių, kurie atsistojo pirmose literatūros vietose, pav., Maironis, tuomet dar Zvalionis, 1885 m. 7–8 n-ry išspausdinęs eilėraštį „Lietuvos vargas":

Miškas ūžia, girė gaudžia,
Vėjas medžių šakas laužo,
Nuliūdimas mane spaudžia,
Kaip apcūgais širdį gniaužo.

A. Jakštas, 1884 m. 5–6 n-ry davęs „Giesmę prasčiokėlio, nemokančio rašyti", V. Kudirka-Kapsas, 1885 m. 6 n-ry davęs satyrinį eilėraštį „Dėl ko žydai nevalgo kiaulienos". Pradėjo „Aušroj" rašyti ir Antanas iš Bugnų – Aišbė-Kriščiukaitis, ir Pranas Mašiotas, ir Jonas Jablonskis-Kriaušaitis[59]. Juos visus plačiau minėsim tinkamoj jiems vietoj.

Čia gi bent vardais minėtini dar šie: J. Adomaitis, M. Akelaitis, S. Baltramaitis, kun. Al. Burba, A. Fromas-Gužutis, kun. J. Katelė[60], L. Malinauskaitė-Šliūpienė-Eglė, St. Raila-Staje Šunbajoris[61], J. Sauerveinas, M. Slančauskas[62], J. Užupis[63].

Po svarbesniųjų „Aušros“ rašytojų ir jų raštų apžvalgos pravartu bus iškelti bendrąsias charakteringas „Aušros“ poezijos savybes, kad galėtume susekti, kiek jos atsiliepė tolimesnėj mūsų literatūros kūryboj.

Gausiausią „Aušros“ poezijos grupę sudaro, be abejo, patriotiniai eilėraščiai. Meninė jų vertė yra visai menka. Tuo metu nebūta nė vieno pribrendusio su žymesniu talentu poeto, be to, pati literatūrinė lietuvių kalba dar nebuvo tiek ištobulinta, kad ja būtų buvę galima sukurti meniškesnės formos dalykų. „Aušros“ patriotinė lyrika dažnai yra vien sausa sueiliuota publicistika, kaip, pav., Vištaliausko „Lietuviška kalba“, Miglovaros „Lietuva“, Eglės „Broliams lietuvninkams“ arba Ksavero Vanagėlio „Abejojantiems“. Vis tai yra lietuvių kalbos aukštinimas ir jos propaganda, apgailestavimas Lietuvos vargų nelaimių, pasiskatinimas mylėti tėvynę ir geresnių laikų pranašavimas.

Kiti patriotiniai eilėraščiai pasižymi didesniu jausmingumu ir vaizdingumu, pav., Eglės „Mūsų šalelė“, kur autorė pasigrožėdama išskaito daug gamtos grožybių, dėl kurių savo šalį verta mylėti. Čia pat minėtini Vėversio-M. Dovoina-Silvestravičiaus „Brangioji Lietuva“, M. Slančausko „Mano tėvynė Lietuva“ ir du geriausi – Vanagėlio „Kur banguoja Nemunėlis“ ir Vištaliausko „Op, op! Kas ten? Nemunėli“. Vis tai sentimentalūs, jausminiai eilėraščiai, vienur kitur paįvairinti Lietuvos grožybių gamtiniais motyvais.

Patriotiniuose „Aušros“ raštuose, apskritai imant, spindi optimizmas ir pasitikėjimas šviesesne ateitim, nes negi aimanomis ir pesimizmu Lietuvos mylėtojai būtų bandę prikelti Tėvynę iš amžių miego! Dėl to ir kriticizmo „Aušroj“ maža.

Tačiau skaudžiausios to meto žaizdos ir visas tamsus Lietuvos vaizdas ne tik atsispindi „Aušros“ straipsniuose ir korespondencijose, bet kartais jis piešiamas ir poezijos priemonėmis. A. Vištaliausko minėtoj dainoj „karžygiškų tėvų“ sūnus skundžiasi, kad

Mes, jūs vaikai, alpstam, vystam,
Kaip nustelbtas diegas;
Viens po kito nuolat nykstam,
Kaip sapnas, kaip sniegas...

O senoliai milžiniškais stuomenimis ir stebuklingais veidais –

Iš skenduolių amžių ūkų
Gūsiais oru sklysta,
Plaukia, dairos, bet anūkų
Jau nebepažįsta.

O pažino vieną, kitą,
Trečią ir ketvirtą,
Bet kiekvieną sunaikintą,
Svirstantį, netvirtą.

Dar skaudesnių, dėl to kad realesnių, dabarties bruožų randame St. Šunbajorio-Railos vaizdely „Ant milžinkapių“. Lietuvoj ant milžinkapio nusileidžia Dantė[64] ir nesižino, kur pakliuvęs. Pamatęs ariantį menką žmogelį, spėlioja, bene bus tai „vienas iš anų nelaimingųjų žmonelių, kurie po pragarą savo tėvų ieško ir jų amžinai neranda – taip pat nuplikęs ir nuskurdęs, tikrai tai ne kas kitas, kaip tiktai sūnus vieno iš anų!“ Žmogelis nemoka atsakyti nei kas jis, nei kokia kalba kalba. Dantė pagaliau supranta, kad žmogelis tai yra sūnus tų pačių

milžinų, kurių kaulai ilsis tame piliakalny. Bet vaikai esą neverti tėvų vardo. Atjoję medžiotojai tą kraštą vadina lenkų provincija. Dantė, kildamas aukštyn, sušunka: „Jau užmiršo savo vardą, prapuolę ant amžių!“

Šalia pozityvių skatinimų ir lietuviškumo propagandos, šitoki negatyvių dabarties reiškinių vaizdai, rodomi garbingos praeities šviesoj, žinoma, taip pat skatino susiprasti, pabusti ir būti vertais „tėvų-milžinų“ vaikais.

Garbingos praeities istoriniai ir mitologiniai motyvai dažnai suskamba „Aušros“ laikotarpio poezijoj – originalinėj ir verstinėj. Be „Op, op! Kas ten, Nemunėli!“, čia minėtina dar Linkio „Birutė“[65], Zorynos Gr. „Baltoji Motina“, Silvatiko-Sauerveino „Macilėnas ir Gražina“, Kalnėno-Andziulaičio „Keistučiui mirus“, „Ieva“ – ir vertimai: Severino Goščinskio-Goščiaus[66] „Nadomas“, Kondratavičiaus „Piastų duktė“, „Margyris“, „Kariška daina senovės lietuvių“ ir tuo pat laiku versti A. Mickevičiaus „Trys Budriai“, „Gražina“ ir „Konradas Valenrodas“.

„Aušros“ poetų dėmesį Lietuvos praeitis traukė vieninteliu atžvilgiu – savo garbingumu, kilnumu, pasišventimo ir tėvynės meilės pavyzdžiais.

Dera dar pastebėti, kad kai kurie „Aušros“ poetai, keldami tėvynės meilę ir geresnės ateities viltis, rėmėsi ne tik garbingos senovės pavyzdžiais, bet ir antgamtine pajėga, visuotine Dievo teisybe. Religinis mistinis veiksnys pastebimas ne tik Dagilio, Ksav. Sakalausko, Miliausko[67], bet ir Vištaliausko, ir Eglės-Malinauskaitės-Šliūpienės patriotizme: nors ponas mus kankina, bet Dievas gelbsti ir glaudžia kaip tėvas, o mūsų neprieteliams kelia sunkią ranką*. Pasitikėjimas visuotine Dievo

* Cf. Eglės „Mūsų šalelė“, „Aušros“, 1833 m., nr. 6.

teisybe, kaip ir daugelis kitų „Aušros“ patriotizmo pradų, gražiausią poetinį išreiškimą gavo Maironio kūryboj.

Gamtos motyvus „Aušros“ poetai naudoja, kaip buvo jau iš dalies nurodyta, daugiausia tik tėvynės meilei kelti. Gamtos grožis jiems gera priemonė Lietuvai idealizuoti. Dėl to, iš tiesų jie ne gamtą vaizduoja, bet tik renkas iš Lietuvos gamtos kai kuriuos gražius, kilnius, patetiškus bei plakatiškus bruožus, iš kurių nori sudaryti schematinę gražios Lietuvos panoramą. Intymusis gamtos gyvenimas ir pastabumo reikalingi jo reiškiniai pasprūsta iš jų dėmesio. Mėgstama taip pat iš gamtos motyvų gaminti alegorijas ir simbolius patriotinėms idėjoms pavaizduoti. Miglovara Lietuvos priespaudą taip vaizduoja:

Bet iškilo šalti vėjai, smarkios audros virto,
Sniegas krito, šalčiai spaudė, smarki kruša krito;
Ir sustingo sparnai tavo ir plunksnos padiero,
Ir užvirto pusnių pusnys, – jau tavęs nebėra.

O naują tautinį sąjūdį simbolizuoja tokiais ryto motyvais:

Aušra brėkšta, tek aušrinė, šviesa matyt duodas,
Tiktai slankos po padanges debesys dar juodas.
Tekėk, saule, šviesk ir šildyk, tirpdyk ledus, sniegą,
*Prikelk mūsų žemę šventą iš taip ilgo miego.**

Tam pačiam tikslui dažnai eiliuojama apie audrą, o kartais Nemunas, kurs pavasarį smarkauja nusikratęs ledo varžtais, simbolizuoja visą Lietuvą**.

Kitokių socialinio gyvenimo temų „Aušros“ poetai beveik neliečia. Išimtį sudaro stiprokas Kalnėno eilėraštis „Pas

* „Aušra“, 1883 m., nr. 35.
** Cf. S. Norkaus „Nemunas“, „A.“, 1884 m., nr. 8.

nelaimingą brolį“* ir Šerengos, kun. Užupio[68], epinis pasakojimas „Artojas ir jo sūnus“**. Ypač vertas dėmesio šis paskutinysis: Paryžiuje mokęsis, išponėjęs ir nutautęs sūnus nebegali susikalbėti su kaimiečiu tėvu. Netekusiam kantrybės tėvui autorius liepia prabilti į sūnų tokiais reikšmingais žodžiais:

Šalin meski juodus rūbus,
Skriblių, batus, raikštes dryžas.
Tuojau aukis man į vyžas!
Idant nepažeistum vierą,
Imk sermėgą, mesk mundierą!
Šitai pietūs jau ant stalo,
Pasivalgę kaip privalo,
Potam greitai, tuoj po valgio,
Mudu eisiva prie dalgio.

Pasakęs tokį pamokslą, tuoj po pietų

Pagalandęs tėvs dalgelį,
Tarė: „Dabar trauk, sūneli,
Paskui mane... tik prispauski,
Prakaitėliu apsiprauski;
Tai pažinsi, kas šienpiūvis,
Kas artojas ir lietuvis...
Stalas – lygi ši pievelė,
O kupstelis – tai kėdelė.
Brolių tu pažinęs stoną,
Jau išmesk iš širdies poną.

Čia girdime bene pirmą ryškų liaudiškos tendencijos balsą, idealizuojantį lietuviško kaimo būtį ir šaukiantį iš kaimo

* „A.“, 1884 m., nr. 12.
** „A.“, 1885 m., nr. 2–3.

kilusį inteligentą grįžti atgal į kaimą. Toliau panašių minčių ir panašių grąžinimo metodų rasime apsčiai mūsų literatūroj ligi Vaižganto ir Vienuolio imtinai.

Grynosios, individinės, egocentrinės lyrikos „Aušroj" ir visoj jos gadynėj randame labai maža. Neturėdama nei meninės, nei visuomeninės vertės, ji visai nereikšminga.

Taip pat netenka plačiau kalbėti nė apie formalines „Aušros" poezijos savybes. Elementarinis, dažnai nesklandus toninis eiliavimas, menkas rimas, paprastas posmas, vientisas tiesioginis minčių ir jausmų reiškimas neduoda pakankamai medžiagos jokiai formalinei analizei. Čia galime vien pasižymėti iš J. A. Kalnėno „Ievos" keletą vykusių posmų, parašytų liaudies dainų stilium:

Beržynėly šlamščia vėjas,
Po laukus skrajoja,
Pakelėje laibą ievą
Ik žemės linkčioja.
– – –
Plauki, plauki, gulbinėli,
Per jūružę bangią;
Auki, auki, ievužėle,
Į pačią padangę.

Vis į viršų, ik pasieksi
Debesį aukščiausią;
Dažinok ten, ar sulauksiu
Aš savo mieliausią.

Tu pažvelki, ievužėle,
Už gilių marelių –
Ten už jūrų dalis mano,
Čia našta vargelių.

Liaudiško stiliaus dainų esama „Aušroj“ ir daugiau, bet didesnio artizmo jos nepasiekia.

Pažymėję šias vyriausias „Aušros“ poezijos savybes, pamatysime, kad jos ilgam laikui įsigali ir poaušrinėj mūsų literatūroj. Idėjinio turinio persvara, tėvynės meilės žadinimas, geresnių laikų pranašavimas, istorinių motyvų ir gamtos grožio panaudojimas patriotiniams tikslams, skausmo, kaip pajėgų šaltinio, poetizavimas maitino ne tik visą vėlyvesnę Maironio kūrybą, bet ir iš viso visą patriotinę poaušrinę literatūrą. Naujų pradų rasime tik jaunesnėj kartoj, pasireiškusioj po spaudos grąžinimo.

– – –

Vienu žvilgsniu apėmę visą laikotarpį nuo spaudos uždraudimo ligi „Aušros“ sustojimo, turime pripažinti, kad šis „Lietuvos mylėtojų“ laikraštis atliko didelį darbą. Pirmieji 20 metų po spaudos uždraudimo buvo Lietuvai sunkiausi. Visuomeninis ir literatūrinis sąjūdis buvo sutrukdytas, liaudies švietimas apsunkintas. Rusų valdžios politika gal ir padėjo kiek priaugančiai, iš liaudies kilusiai šviesuomenės kartai atsispirti lenkų įtakai, bet liaudy polonizacija siautėjo dar smarkiau. Tuo pačiu metu rusų valdžia mokyklomis, valstybės įstaigomis ir kolonizacija stengėsi Lietuvą suprovoslavinti ir surusinti.

Tačiau subrendus naujoms inteligentinėms pajėgoms, liaudy sustiprėjus savų raštų pasiilgimui, pasirodo „Aušra“, kaipo reiškėja visa to, kas gali jungti visus lietuvius, ir viso to, kas gaili juos paskatinti būti lietuviais. „Aušra“ pirmoji nutiesia moderniškus tautiškumo pagrindus: gimtosios kalbos vartojimą, atsiribojimą nuo svetimų kaimyninių tautų, savos tautinės kultūros reikalą. „Aušra“ taip pat duoda pirmą impulsą

lietuvių tautai kovoti ne tik dėl savo teisių, bet ir dėl prarastų pozicijų, dėl nutautintų Lietuvos dailių.

„Aušra“, žadindama tautinę sąmonę ir tėvynės meilę, nelabai rūpinosi kasdieniniais realiais gyvenimo reikalais. Ji pirmiausia šildė jausmus, kėlė pasitikėjimą praeitim, ugdė tautinę garbę, kad būtume verti „tėvų-milžinų“. Ji taip pat skelbė idealią tautos vienybę. „Aušros“ Lietuvos mylėtojams visa, kas lietuviška – gražu ir kilnu, ypač kalba ir senovė. Tautos atbudimas ir savosios kultūros kūryba jiems grynai idėjinis reiškinys: ekonominiai klausimai ir politika palieka nuošaliai. Dėl visa to „Aušros“ kryptį vadiname patriotiniu romantizmu ir idealizmu.

Šia kryptim išsiliejo pirmoji karšta Lietuvos mylėtojų jausmo ir darbo banga. Tai buvo tėvynės meilės veiksmo poema. Ji uždega visus: pirmiausia jaunosios šviesuomenės protus be pažiūrų ir luomų skirtumo, bet netrukus persimeta į liaudį. Istorijos straipsniai, rodomi sektini pavyzdžiai, patriotinės poezijos, pagaliau, korespondencijos iš įvairių Lietuvos vietų ir iš lietuvių kolonijų svetur ne tik kėlė tautos sąmonę, bet ir jungė tautą į vieną gyvą organizmą.

Dailiojoj literatūroj tautinio „Aušros“ romantizmo pradai klestėjo ligi pat Didžiojo karo, jie nėra išnykę dar ir dabar.

Bet realusis tautos gyvenimas – tai ne poezija. Be duonos reikalo, be ekonominių ir politinių klausimų, be luominių interesų, be įsitikinimų skirtingumo gyvenimas neįmanomas. Taigi jau ir romantinėj „Aušroj“ atsiranda pozityvistinių-realistinių fermentų J. Šliūpo, J. Andziulaičio, J. Mačio-Kėkšto ir, netrukus, V. Kudirkos asmenyse. Jiems krypstant į kairę, dešinieji apsisprendžia savo pozicijose. Skaldantis visuomenei, „Aušra“, nebetekusi vienybės pagrindo, turėjo išblėsti.

Bet jos idealai nežuvo. Iš jų išaugo visos vėlyvesnės mūsų kultūros gyvenimo atžalos.

„Aušra“ pradėjo tiesti pagrindus ir literatūrinei lietuvių kalbai. Anksčiau kiekvienas rašytojas rašė savo tarme, dėl to ir literatūros tradicijos, susijusios su kalba, buvo labai menkos. „Aušra“ savo raštų kalbos pagrindan padeda tarmę, kuri siekiasi su Nemunu. Nuo čia prasideda tolimesnis literatūrinės kalbos ugdymas, kurio kryptį nulėmė Rygiškių Jonas Jablonskis[69].

2. Garsas ir šviesa

Paliovus eiti „Aušrai“, Lietuvos kultūros gyvenime vėl prasideda sunkūs metai. Negausios lietuvių visuomenės, geriau sakant, susipratusios šviesuomenės būrelio nuotaika nukrito. Kai kuriems entuziastams ir simpatikams, pasak M. Römerio, „Aušros“ žlugimas atrodė pačios tautinio darbo idėjos žlugimu.* Dėl to praretėjo ir darbininkų eilės. Bet likusieji ima vertinti „Aušros“ idealus ir susidariusią padėtį. Iš to kyla dvi išvados, kurių premisas jau randame „Aušroj“: 1) tolimesnis tautinis darbas turi būti artimai siejamas su gyvais visuomeniniais ekonominiais tautos reikalais, 2) taikaus su rusų valdžia sugyvenimo taktika yra iliuzija. Individualinės tautinės kultūros kūryba negalėjo neturėti politinio pobūdžio rusų valstybėj, kuri tokiai kūrybai iš principo priešinosi. Pats „Aušros“ egzistavimas jau buvo politinis, revoliucinis faktas. Visa lietuvių inteligentija, tiek pasaulietinė, tiek dvasinė, tai

* Cf. M. Römer. „Litwa“, 137 sz.

suprato. Tačiau iš susidariusios padėties ir „Aušroje“ pasireiškusių simptomų įvertinimo pasirodė, kad ir pati visuomenė jau nėra vientisa. Paaiškėjo, kad luomų interesai, visuomeniniai klausimai, pasaulėžiūra ir tikėjimas skaldo ją į keletą srovių. Sulenkėję bajorai, su mažomis išimtimis, ir dvarininkai pasilieka nuošaliai, o lietuvių šviesuomenė iš pradžių skiriasi dviem srovėm: katalikų – dešiniųjų ir laisvamanių pozityvistų – kairiųjų. Pirmąją sudaro daugiausia kunigai, antrąją pasauliečiai inteligentai. Kaip vieną iš svarbesniųjų tokio išsiskyrimo priežasčių, M. Römeris[70] nurodo skirtingą pažiūrą į senosios lietuvių religijos vaidmenį tautos renesansui ir tautinei kultūrai. Būtent, „Aušra“ tautinę kultūrą stengėsi pagrįsti pagoniškosios praeities kultūra, kurioj geriausiai esą buvo susitelkęs lietuvių tautos charakteris. „Aušra“ pagoniškąją senovę apoteozavo, o dvasiškija biaurėjosi ja. Nors iš esmės ši mintis gal ir teisinga, bet pačioj „Aušroj“, o ir vėliau, rodos, niekur tas klausimas nebuvo aiškiai keliamas nei diskutuojamas. Dvasiškija nuo „Aušros“ ir laisvamaniškos inteligentijos atsiskyrė ne tiek dėl pagoniškos senovės vertinimo, kiek apskritai dėl tikėjimo, pasaulėžiūros ir daugelio konkrečių gyvenamojo momento reikalų.

Šitų dviejų srovių dar „Aušroj“ prasidėjęs skyrimasis pagaliau pribrendo pradėjus eiti „Varpui“ ir „Apžvalgai“. Laiko tarpą nuo „Aušros“ iki „Varpo“ užpildo dar du laikraštėliai: „Garsas“ ir „Šviesa“.

„G a r s ą“ pasiryžo leisti Martynas Jankus. Laikraštis pasirodė 1887 m. vasario mėn., bet neturėdamas aiškios programos ir visuomeninio pagrindo, sustojo 8-ju numeriu. Buvo kilę vilčių vėl atgaivinti „Aušrą“. Amerikoj tuo tikslu varė propagandą J. Andziulaitis-Kalnėnas. M. Jankus jau buvo

pažadėjęs „Aušros“ leidimą aprūpinti Tilžėje*. Tačiau „Aušra“ nebepasirodė.

Tais pačiais metais rugpjūčio mėn., vadinasi, praėjus lygiai metams, kai sustojo „Aušra“, išėjo 1 „Šviesos“ nr. Tai buvo dar vienas kompromisinis bandymas kunigams ir pasauliečiams kartu pasidarbuoti lietuviškoj tautinėj kultūrinėj dirvoj. Tą mintį skiepino Maskvos studentų būrely Petras Leonas-Liūtas[71] ir rado daug pritarimo. A. Kriščiukaitis-Aišbė tyčia važinėjo į Tilžę ištirti aplinkybių ir sąlygų naujam laikraščiui leisti. Aplinkybės atrodė palankios. Vokiečiai biznieriai Weyeris ir Arnoldas[72] buvo įsigiję lietuvišką spaustuvę ir sumanę pasipelnyti iš lietuviškų spaudinių. Norėdami užmegzti artimesnius santykius su kunigais, nes katalikų spaudiniai buvo pelningiausi, jiedu nutarė leisti savo lėšomis lietuvišką laikraštėlį. Susižinoti su kunigais tarpininkavo jiems knygnešys kontrabandininkas Domininkas Miklius[73]. Susibūrė draugėn E. Weyeris, kun., Serafinas Kušeliauskas[74] ir kun. A. Vytartas[75]. Weyeris priėmė katalikų tikėjimą, Vytartas pasižadėjo duoti raštų, o Kušeliauskas pinigų naujam laikraščiui leisti**. Tokiu būdu atsirado „Šviesa“, kurią nutarė remti ir maskviečiai.

„Šviesa“ savo visuma buvo katalikų pakraipos laikraštis, skiriamas daugiausia liaudžiai. Antraisiais metais leido daugiau inteligentams skiriamą priedą. „Šviesos“ tolerantingumas suspietė apie ją geroką bendradarbių būrį. Daugiausia raštų jai yra davę Maskvos studentai: P. Liūtas-Leonas, P. Ašakaitis-Mašiotas, A iš B-Kriščiukaitis („Mūsų ponai“, „Išpera“, „Naujienų naujienos“, „Šis tas apie literatūrą“), Laurynas[76] („Uždėjimas

* Vinco Kudirkos jubiliejinis „Varpas“, p. 174.

** Doc. J. Tumo „Liet. liter. paskaitos“, „Šviesos“ grupė.

knyginio amžino banko lietuviškos rašliavos"), V. Mačys, S. Matulaitis[77], M. Lozoraitis[78], J. Jablonskis, J. Kriaučiūnas[79]. Randame čia Maironio (S. Z.) eiles „Broliai į darbą", A. Jakšto „Šv. Petras", Ks. Vanagėlio „Kur banguoja Nemunėlis". Davė ir Gužutis savo dramų, kurios tačiau nebuvo išspausdintos. Iš viso „Šviesoje" rašė apie 30 bendradarbių.

„Šviesos" išėjo 1887–1888 m. po 4 knygeles, 1889 m. visai nepasirodė, ir 1890 m. išėjo 8 knygelės, suredaguotos iš atsitiktinai sugaudytų sraipsnių iš Maskvos atvykusio Jono Kriaučiūno. Šiais paskutiniais metais „Šviesa" jau buvo netekusi daugelio bendradarbių, kuriuos iš jos paveržė „Varpas", „Ūkininkas" ir „Apžvalga". Tat „Šviesa" turi reikšmės tik pirmaisiais dvejais metais, kaip tarpininkė tarp „Aušros" ir „Varpo" bei „Apžvalgos". Šiaip jau kaip laikraštis be aiškesnės programos nei visuomeniniu, nei literatūriniu atžvilgiu didesnės reikšmės neturi, nors jos įtaka liaudy, kaip nurodo prof. Vacl. Biržiška[80], buvo didesnė negu „Aušros". Mat, „Šviesa" buvo suprantamesnė, be to, katalikiška*.

3. Varpas

„Šviesa" dėl aiškesnės programos stokos ir kompromisinio bespalvio pobūdžio negalėjo patenkinti aktualių brėstančios lietuvių visuomenės reikalų. Dviejų vyriausių visuomenės srovių aktyvesnieji žmonės nerimo be savo laikraščio. Pirmieji naujų laikraščiu susirūpino Varšuvos studentai su Vincu Kudirka priešaky. Bet „Varpo" sumanytojas esąs J. Gaidamavičius**[81].

* Plg. Vacl. Biržiška „Iš mūsų laikraščių praeities", „Bibliografijos Žiniose" 1931–32 m.

** Cf. Jubiliejinis V. Kudirkos „Varpas", p. 38.

Tuo metu vėl buvo kilęs sumanymas atgaivinti „Aušrą“. V. Kudirka tam smanymui pasipriešino. Laiške Basanavičiui jis visai teisingai sako, kad „atgaivintą „Aušrą“ jau iš pradžių sutiktų nepasitikėjimas ir šnairavimas vienos dalies lietuvių, kuri paremti ir išsiplatinti laikraščiui labai būtų reikalinga – sakome apie kunigus, tarp kurių vienok jau randasi tikrų lietuvių“*. Maža kas pritarė varšuviečių sumanymui leisti naują laikraštį, bet reikalas buvo pribrendęs, o iniciatoriai turėjo daug energijos ir pasiryžimo.

„Varpas“ pasirodė 1889 m. sausio mėn. ir ėjo ligi 1906 m. Buvo spausdinamas pirmiausia Ragainėj, o paskui Tilžėj. Redagavo Vincas Kudirka. Arčiausia prie redakcijos buvo, medžiagos rinko ir tvarkė dar šie žmonės: 1890 m. Juozas Adomaitis-Šernas[82], 1891–1894 m. Jonas Kriaučiūnas, 1895 m. dr. Stasys Matulaitis, 1899–1902 m. redaguoja dr. Juozas Bagdonas[83], 1903–1904 m. Jurgis Šaulys[84], 1905 m. Povilas Višinskis[85]. Tais metais „Varpas“ sustojo ėjęs, bet jo tradicija kartas nuo karto dar atgaivinama lig šiol. Taip 1913 m. Tilžėje išėjo 2 numeriai, 1917 m. Voroneže 1 num., 1920-21 m. Kaune 12 numerių, 1924 m. Kaune jubiliejinis Kudirkos nr. ir 1926 m. jubiliejinis K. Griniaus nr. – atsakomuoju redaktorium Prūsuose pasirašinėjo 1889–1892 m. Martynas Jankus, iki 1895 m. Kristupas Voska, o vėliau Jurgis Lapinas[86].

„Varpas“ suspietė į save apie 150 bendradarbių, pasauliečių inteligentų, be atsitiktinai ten pakliuvusių 3–4 kunigų. Nuo 1890 metų prie „Varpo“ ėjo kaimo skaitytojams skiriamas „Ūkininkas“, o nuo 1901 m. „Naujienos“, mėnesinis žmonių laikraštis**.

---

* Vinco Kudirkos „Raštai“, t. I, p. 19.

** Žr. Vaclovas Biržiška, op. cit.

„VARPO“ VISUOMENINĖ KRYPTIS

Vincas Kudirka ir kiti artimesnieji „Varpo“ iniciatoriai ir bendradarbiai – J. Adomaitis-Šernas, J. Gaidys-Gaidamavičius ir kiti – jau anksčiau buvo susispietę į „Lietuvos“ draugiją. Šios draugijos programa gerai aptaria ir naujo laikraščio kryptį. Draugijos gi įstatuose jos tikslas taip išdėstomas: 1. Švietimo platinimas leidžiant knygas ir laikraščius, šelpiant mokslus einančią jaunuomenę ir pan. 2. Gaivinimas ir kėlimas tautiškumo: „a) išaiškinimu skirtingumo lietuvių nuo pašalinių tautų; b) skirtingumo tautystės nuo tikėjimo (nesiekiant tikėjimo dalykų), platinant žinias apie Lietuvos praeitį, šiandieninį politinį padėjimą. 3. Ūkiškos būklės gerinimas: a) platinimu pamokymų apie pagerinimą žemdirbystės, b) pakėlimu amatų, c) patraukimu į prekybą. 4. Plėtimas lietuviškumo ribų a) sulaikymu emigracijos, b) žemės laikymu lietuvių rankose, c) žemės išpirkimas iš svetimtaučių rankų ne tik Lietuvos vidury, bet ir parubežiais“*.

Tokius tat visai realius konkrečius, paties gyvenimo diktuojamus tikslus ir uždavinius buvo užsibrėžę varšuviečiai lietuviai savo visuomeniniam veikimui. „Varpo“ turinys buvo tolimesnis tų uždavinių rutuliojimas ir jų vykdymas. „Lietuvos“ draugijos ir „Varpo“ visuomeninė programa buvo pozityvizmo dvasios reiškinys, pozityvizmo, kuris tuo metu buvo ypatingai populiarus Lenkijoj. Po 1863 metų nepavykusios revoliucijos, įsigalėjus rusų absoliutizmui, panaikinus paskutinius lenkų autonomijos likučius, išsiblaškius visoms mesianizmo svajonėms ir viltims, pasidarė labai palanki dvasinė atmosfera klestėti ne tik praeities idealus griaunančiam

* Vinco Kudirkos „Raštai“, I, p. 21, 22.

kriticizmui, bet ir pozityviam visuomenės statybos darbui. Imta blaiviai vertinti susidariusi būklė, vaduojantis šaltu protu, išskaitymu, kasdieninio gyvenimo reikalų pažinimu. Lenkų spaudoj kilo aštri kova senųjų su jaunaisiais, kurių vadas Aleksandras Swiętochowskis pasižymėjo aštriu sąmojum, ironija, satyra. Viso to buvo prisisunkę ir varšuviečiai lietuviai, J. Gaidamavičius ir J. Adomaitis-Šernas bendradarbiavo pozityvistiniame „Kraj" laikrašty[87].

Pozityvizmo dvasia juo sparčiau suklestėjo „Varpe", nes ir Lietuvos būtis daugeliu atžvilgių buvo panaši į Lenkijos: ta pati rusų priespauda ir dar labiau apleisti švietimo ir viso krašto kultūros reikalai. „Aušrai" sustojus, naujo laikraščio klausimas buvo aktualus ypač varšuviečiams. Anemiška, dargi pusiau klerikališka „Šviesa" jiems atrodė visiškai nepriimtina. V. Kudirka visą to laiko lietuvių spaudą vertino labai žemai. Toki laikraščiai, kaip „Šviesa", Amerikos „Balsas" ir „Vienybė", sako Kudirka, „šunkeliais tautą vedžioja" ir „greičiau diskredituoja ir gadina kelius lietuviškai publicistikai"*. Iš tiesų, literatūrinės ir žurnalistinės kultūros atžvilgiu varšuviečiai toli buvo praaugę visus kitus mūsų to laiko rašytojus-laikraštininkus ir turėjo geriausių pajėgų.

Jeigu darbo programos atžvilgiu „Varpas" ir buvo paskatintas lenkų pozityvistų, tai taktikos atžvilgiu jis buvo visai laisvas nuo jų įtakos ir norėjo derintis su Lietuvos gyvenimo aplinkybėmis. V. Kudirka, būtent aiškiai pabrėždamas, skelbia, kad naujas laikraštis norėtų tarnauti visai Lietuvai. „Varpo" sumanytojai susirašinėja ne tik su maskviečiais, bet ir su seminarijų klierikais bei dvasinės akademijos

* Ten pat, p. 27.

auklėtiniais. Kudirka ir „Varpas“ norėjo tęsti tautinės vienybės tradicijas, užsimezgusias „Aušroj“ ir pratęstas „Šviesoj“. Iš pradžių „Varpui“ tai pavyko, bet toliau gyvenimo įvairumas ir pažiūrų skirtumas pasirodė stipresnis už gražiausius obalsius. Dvasiškija nuo „Varpo“ nusigręžė.

Ne literatūros istoriko uždavinys smulkiai nagrinėti turiningus visuomeninės „Varpo“ ideologijos pradus. Schematinei charakteristikai pasižymėkime tik keletą stambesnių bruožų. Taigi pirmiausia pozityvistinis „Varpo“ pagrindas pasireiškia tuo, kad visokius dvasinius tautinės kultūros klausimus jis sieja su ekonominiais reikalais: žemės reforma, kreditu, amatų ir ūkio mokyklomis, susisiekimu, higiena. Visuomeniniais ekonominiais klausimais „Varpas“ rėmės ūkininkų sluoksniu. Tikėjimo reikalų iš esmės nelietė, bet su kunigais aštriai polemizavo. Bažnyčios reikalus tiek kliudė, kiek jie buvo susieti su tautos reikalais. Laikėsi dėsnio, kad tikėjimas ir Bažnyčia sau, o tauta ir tautiškumas sau.

„Varpo“ nusistatymas į rusų valdžią buvo griežta, veikli opozicija. „Varpas“ drąsiai kelia visas valdžios neteisybes, daromas lietuvių tautai skriaudas, nušviečia vyriausybės rusinimo politiką Lietuvoje visose kultūrinio gyvenimo srityse. Apie jokius kompromisus su vyriausybe, juoba apie taikų su ja sugyvenimą varpininkai visai nemanė. Pradėjus valdyti Nikalojui II, „Varpas“, nelaukdamas jokių ypatingų atmainų valdžios politikoj, šaukia: „Mums lieka tik kova, kova ir kova iš visų pajėgų su rusų biurokratija“*.

Toj kovoj, žinoma, būtų buvę gera turėti talkininkų-sąjungininkų. Artimiausiu ir natūraliu sąjungininku galėjo būti

* „Varpas“, 1895 m., nr. 7.

lenkai. Tačiau jie ir dabar nepripažino lietuviams teisės apsispręsti, lietuvių patriotus pravardžiavo litvomanais ir nihilistais. Kiek daugiau buvo pasitikėta pačių rusų revoliucine ir opozicine visuomenės dalim, bet ir čia jokių ypatingų vilčių varpininkai nepuoselėjo.

Keldamas ne tik tautinį bei visuomeninį susipratimą, bet rūpindamasis ir ekonominiais krašto reikalais, „Varpas" negalėjo palankiai žiūrėti ir į Lietuvos žydus, kurių rankose buvo prekyba, pramonė ir daug kitų pelningų verslų. Tuo tarpu tautiniam lietuvių sąjūdžiui žydai buvo visai abejingi ir net priešingi. Jie, nors ir patys dažnai nukentėdavo nuo rusų biurokratijos, bet savo skriaudas išlygindavo lietuvio kaimiečio sąskaita. Ir kultūriniu atžvilgiu žydai buvo netiesioginis rusinimo veiksnys, nes uoliai palaikė rusų kalbą Lietuvos miestuose ir meisteliuose. Tačiau „Varpas" anaiptol nekurstė jokių neleistinų ekscesų prieš žydus. Priešingai – jis siūlė keisti taktiką su žydais ir vienur kitur kėlė mintį, bene būtų galima vedybų, šeimos keliu pagreitinti jų asimiliaciją. Pats V. Kudirka buvo daug nepalankiau žydams nusiteikęs*.

Visuomeninės pozityvistinės „Varpo" krypties įtaka buvo didelė, gili ir naudinga. Neieškodamas jokių kompromisų, griežtai gindamas tautinius ir ekonominius reikalus, keldamas daug įvairiausių klausimų, jis auklėjo visą lietuvių inteligentiją, davė medžiagos visų minčiai. „Varpas" padeda visiems orientuotis taip konkrečiuose gyvenimo reiškiniuose, taip ir teoretiniuose klausimuose. Jis taip pat padeda susidaryti tautinio visuomeninio darbo programą ir tolimesniems laikams. Be to, „Varpas" savo straipsnių geru turiniu ir forma auklėja

* Cf. Jubiliejinis V. K. „Varpas", p. 58.

lietuvių publicistiką, ligi tol dar taip menkai tepasireiškusią „Aušroj“ ir „Šviesoj“. Dėl to nenuostabu, kad „Varpą“ skaitė ir priešingų pažiūrų žmonės, kurių tarpe jis turėjo nemaža gerų bičiulių.

Prof. Vacl. Biržiška[88] „Varpo“ visuomeninę reikšmę dar taip aptaria: „Varpo“ užsimojimas patraukti prie aktyvaus darbo visą pasaulinę lietuvių inteligentiją apskritai pavyko. Jo bendradarbių tarpe randame daugelį tokių, kurie kitomis aplinkybėmis lietuviškam darbui gal būtų visiškai žuvę. Kitiems jų bendradarbiavimas „Varpe“ buvo tik tam tikra jų evoliucijos stadija – iš „Varpo“ vieni nuėjo į kairę, kiti į dešinę; kitiems „Varpas“ padėjo kaip tik neaiškiai jų pasaulėžvalgai susikristalizuoti. Bet apskritai veikdamas visus inteligentus, tiek palankius, tiek nepalankius „Varpo“ orientacijai, žurnalas suvaidino žymiausią vaidmenį visuomeniniame Lietuvos gyvenime, padėjo bręsti politinei ir visuomeninei Lietuvos orientacijai, idėjiškai pagilino tą diferenciaciją, kuri pačiose Lietuvos gyvenimo gelmėse jau nuo seniau pradėjo bręsti. Tačiau svarbiausią vaidmenį „Varpas“ suvaidino lietuvių publicistikoj ir literatūroj, įtraukęs į literatūrinį darbą daugelį tokių žmonių, kurie pirma niekur nieko nebuvo rašę“.

„VARPO“ LITERATŪRINĖ KRYPTIS

Pažindami visuomeninę „Varpo“ kryptį, lengvai galime numanyti, kad literatūroj ji reikšis ne romantizmu bei idealizmu, bet realizmu. Pozityvistinė pasaulėžiūra ir kasdieninio gyvenimo tikrovės studijavimas visur sudarė pagrindą realistinei literatūrai. Ši kryptis, antrojoj XIX amžiaus pusėj įsigalėjusi Vakarų Europoj, Lenkijoj ir Rusijoj, turėjo rasti atgarsį

ir lietuvių literatūroj. Tačiau mūsų to laiko literatūra buvo dar tokia silpnutė, kad jai taikydami literatūrinių krypčių sąvokas, turime elgtis labai atsargiai. Kaip mūsų vadinamasis patriotinis „romantizmas" maža ką bendra turi su tikruoju romantizmu, taip lygiai ir „Varpe" prasidėjęs „realizmas" daug kuo skiriasi nuo tikrojo realizmo. Pirmiausia, mūsų realizmas nesudaro aiškaus chronologinio momento, bet ligi paskutinių laikų eina lygiagrečiai čia su patriotiniu idealizmu, čia su neoromantizmu bei estetizmu. Toliau, mūsų ankstyvesnieji „Varpe" pradėję reikštis realistai yra dar taip artimi „Aušrai", kad patriotinis idealizmas sruvena ir jų raštuose. Pagaliau, mūsų realistų kūriniai dėl nepakankamo subrendimo ir dėl literatūrinės kultūros stokos gerokai atmiešti sentimentalizmu, tat nėra vieningi gyvenimo suvokimo, nuotaikos ir stiliaus atžvilgiu. Tuo įsitikinsime vėliau, nagrinėdami atskirų rašytojų kūrybą. Šioje gi vietoje, kalbėdami apie „Varpą", kurį kiti mūsų literatūros istorikai ima kaip patriotiškai idealistinės ir realistinės literatūros skyrimosi pradą ir nuo kurio tas dvi sroves jau atskirai nagrinėja, mes darome tik metodinę pastabą: dėl ką tik nurodytų priežasčių mes atskirų rašytojų į minėtąsias kryptis nesprausime, pasilikdami teisę jų kūrybos kryptį aptarti kiekvieno paskirai. Tokiu būdu mes tikimės geriau paseksią organiška mūsų literatūros raida ir galėsią nepainioti chronologinių momentų ir nenutolti nuo bendrųjų priežastingumo gijų.

„Varpas", kaip inteligentijai skiriamas laikraštis, sutelkė aplink save nemažą rašytojų būrį. Be paties Vinco Kudirkos, spausdinusio čia savo žinomąsias satyras, eiles ir vertimus, dalyvavo dar šie rašytojai: G. Petkevičaitė-Bitė[89], G. Landsbergis-Žemkalnis[90], L. Didžiulienė-Žmona[91], Žemaitė, Lazdynų

Pelėda, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, A. Kriščiukaitis-Aišbė, J. Mačys-Kėkštas, M. Šikšnys-Šiaulėniškis[92], St. Matulaitis, V. Pietaris[93], Pr. Mašiotas, J. Andziulaitis[94], Pov. Višinskis, J. Biliūnas[95], L. Gira, K. Jasiukaitis[96], K. Stiklius[97], J. Šaulys, Ad. Varnas, J. Herbačiauskas, K. Būga, J. Jablonskis.

Minėtini ir „Ūkininko" leidiniai: Aišbės „Kas teisybė, tai ne melas", Jokajo[98] sulietuvinta „Pajudinkim, vyrai, žemę", pirmieji Žemaitės paveikslai, Keturakio „Amerika pirtyje".

Be originalinių dailiosios literatūros raštų, „Varpas" davė dar ir kritikos „literatūriškos apžvalgos" skyriuje. Rašė čia pats V. Kudirka, S. Matulaitis (Draugaitis, Sėbraitis, Bendraitis), J. Jablonskis (Obelaitis, Gerulaitis), P. Višinskis, V. Kapsukas-Mickevičius, J. Vileišis (Beržynas), Vl. Mačys (Balandis). Šie recenzentai-kritikai taip pat, kaip ir kiti „Varpo" bendradarbiai, nebuvo griežtai vienų pažiūrų žmonės, dėl to ir „Varpo" kritika aiškios krypties neturi. To nė negalima reikalauti iš kolektyvaus leidinio, dargi ne literatūrai skirto. Radikaliausią visuomeniškumą ir pozityvizmą „Varpo" kritikoj atstovauja S. Matulaitis, o daugiausia teisių formai ir estetiniam atžvilgiui pripažįsta V. Kudirka.

S. Matulaitis sąmoningai pabrėžia skirtingumą tarp varpininkų realistų ir patriotų idealistų-romantikų krypties: „...de jure pasibaigė pirmutinis sentimentališkai romantiškas periodas mūsų judėjimo, o prasidėjo naujas, rūstesnis, atsakantis labiau subrendusiam judėjimui"*. Sentimentalus tėvynės meilės kurstymas ir praeities karžygių aukštinimas jau nebepatenkina „Varpo" visuomenininkų realistų. „Dar ir šiandien, lygiai kaip prieš 12 metų, – rašo kažkoks N (bene tas pats S. Matulaitis[99]), –

* „Varpas", 1896 m., nr. 1, „Lietuvos kanklių" rec.

rūpinamės vien tik pakelti patriotizmą ir pripratinti žmones skaityti, neaiškindami arčiau, kur turi nuvesti mus tas patriotizmas, kokios naudos galime turėti iš mokėjimo skaityti... Prie dabartinių sąlygų ne tas tikrai myli Lietuvą, kursai laiko pasikabinęs ant savęs Vytauto paveikslą ir giria kur galėdamas jo genijų, kursai dega platoniška meile Lietuvos ir jos žmonių, bet tas, kursai be to viso dar su atida žiūri, kas gero yra pas kitus, kursai stengiasi pažinti kur eina ir ko nori kiti, išmintingesni už mus, idant galėtų nurodyti tai savo tautiečiams"*.

Taip nusiteikę kritikai nemėgsta eilėraščių, lyrikos, visokios patriotinės ir religinės mistikos, o aukština protą, mokslą ir blaivų, praktišką gyvenimo reikalų svarstymą. Tokiais dėsniais „Varpe" buvo sukritikuota A. Jakšto „Dainų skrynelė"**, Maironio (tuomet St. Garnio) poema „Tarp skausmų į garbę"*** ir „Kur išganymas"****. „Tarp skausmų į garbę" – tai esąs „kapitalas į purvus mestas", o „Kur išganymas" – tai darbininkų klausimo sprendimo parodija. Atmesdami šiuos kūrinius, kritikai visai nenagrinėja jų literatūrinių savybių, o kritikuoja tik visuomenines idėjas ir pasaulėžiūrą. Palankiai vertinami Maironio „Pavasario balsai" dėl jų visuomeninės reikšmės: „Maironis, kaip matyt iš jo eilių, karštai myli tėvynę Lietuvą ir savo meilę nori parodyti ne jautrumu eilių, ne sentimentališku dūsavimu apie pražuvimą senovės didybės, bet pats nori kovoti kaipo tikras kareivis ir kitus ragina į kovą, žada statyti krūtinę už tėvynės gerą"*****.

---

* „Varpas", 1895 m., nr. 7, „Ūkininko" priedų rec.

** „V.", 1894, nr. 9.

*** „V.", 1895, nr. 8.

**** „V.", 1898, nr. 1.

***** „V.", 1898, nr. 1.

Šie kritikai tat svarbiausiu literatūros kūrinio tikslu laiko tendenciją, tik reikalauja, kad ta tendencija skleistų jų idėjas. Įdomu, kad jau „Varpe“ skaitome tokius charakteringus visuomeninei marksistinei kritikai žodžius: „Tendencija yra tai baidyklė, su kuria visų šalių konservatoriai nori išbaidyti iš literatūros progreso idėjas“*.

Bet pati „Varpo“ redakcija ir jos „literatūriška komisija“ taip toli kairiaisiais visuomenininkais nesekė. Iš tos komisijos pasisakymo suprantame, kad ji, vertindama gerą turinį, taip pat vertina ir literatūrinę formą**. Poeziją ir meną gina ir P. Višinskis (A-s). Jo nuomone, Lietuvą pakeisiąs menas***.

Daugiau estetinės kritikos dėsnių taiko Vincas Kudirka. Recenzuodamas Gužučio dramą „Ponas ir mužikai“, jis pasigenda dramatizmo, jausmų kovos, peikia personažų kalbos vienodumą ir nesiderinimą su jų charakteriu, randa ir psichologiškai nepagrįstų veiksmų****. Kalbėdamas apie poeziją, eiles, Kudirka visur liečia formos klausimą. Tam reikalui jis parašė ir pirmąją lietuvišką elementarinę poetiką „Tiesos eilėms rašyti“. Vienažinskio dainas giria, kad jos yra „prastos sau dainelės, be didelio pasikėsinimo, bet tikros dainos, užgimusios pilnoje jausmo širdyje ir tiesiog iš tos širdies išlietos ant popieros“. Priešingai aukščiau cituotoms visuomenininkų mintims, Kudirka nepateisina tendencijos, jei ji kenkia poezijai. Dėl to ir apie Vienažinskio dainas taip rašo: „Ne visos dainos lygiai poetiškos: kur tik dainius užsimano pritaikyti tendencijos protavimą – arba kaipo moralizatorius („Rauda

* „V.“, 1893, nr. 2, p. 24. Cf. 1895 m., nr. 7.
** „V.“, 1895 m., nr. 7.
*** „V.“, 1904, nr. 9–10, 1896, nr. 6.
**** „Raštai“, t. III, p. 28–32.

motušės ant lopšio“), arba kaipo istorikas patriotas („Lietuvių pasveikinimas“) – ten dainos silpnutės, ir kun. Antano beveik nežymu“*. Vadinasi, Kudirkos nuomone tendencija yra pavojinga poezijai! Formaliniu, o ne visuomeniniu kriterijum vertinama ir menka Kaltūnio[100] poemėlė „Laukinis kvietkelis“.

Tokiu būdu „Varpas“ yra iškėlęs ir pirmąsias mūsų kritikos gaires: visuomeninį utilitarizmą, estetizmą, bet taip pat ir ideologinį netolerantingumą bei šališkumą.

Literatūrinę kalbą „Varpas“ gerokai patobulino ir tuo reikalu atsidėjęs rūpinosi. Čia ėmė rodytis ir mūsų kalbos tėvo Jono Jablonskio (K. Obelaičio-Kriaušaičio-Rygiškių Jono) darbo vaisiai. „Varpas“ sumodernino ir mūsų rašybą, vietoj lenkiškų sz, cz pradėjęs rašyti š, č.

VINCAS KUDIRKA

Kaip „Aušra“ yra sutapusi su Jonu Basanavičium, taip „Varpas“ su Vincu Kudirka, net dar daugiau. Kudirka yra „Varpo“ siela; visas visuomeninis ir literatūrinis jo veikimas reiškėsi „Varpe“. Tat šioj vietoj tenka plačiau kalbėti ir apie V. Kudirką.

Biografijos duomenys. Vincas Kudirka gimė 1858 m. gruodžio 31 d. Pažerių kaime, Vilkaviškio apskr. Jo tėvai buvo pasiturį ūkininkai. Tėvas Motiejus, nors beraštis, bet gudrus ir apsukrus žmogus, veiklaus būdo ir gyvo temperamento, mokėjo laimėti kitų pagarbą ir keletą metų buvo renkamas teismo „Jauninku“. Su svetimais mėgdavęs išsigert ir patriukšmauti, o saviškiams dažnai būdavęs šiurkštus ir aštrus**. Vinco motina

* Kudirkos „Raštai“, III, p. 47.

** Aišbės „Valsčiaus ponų“ Štrimas tai esąs Motiejus Kudirka.

Elžbieta mirė, jam dar mažam esant, palikdama dar vieną už Vincą vyresnę dukterį Katrę. Paskui tėvas vedė antrą žmoną, su kuria sulaukė dar keleto vaikų. Su pamote Vinco santykiai buvo geresni kaip su tėvu. Iš visos šeimos labiausiai jis mylėjęs jaunesniąją seserį Joniešką. Pabaigęs Pažerių liaudies mokyklą, Vincas įstojo į Marijampolės gimnaziją. Jis jau nuo mažens buvo skiriamas kuniguosna. Baigęs šešias klases, tėvo verčiamas Vincas Kudirka įstojo į Seinų dvasinę seminariją, bet teišbuvęs joj dvejus metus, buvo pašalintas „dėl stokos pašaukimo". 1879 m. jis grįžo į gimnaziją ir baigė ją 1881 m.

Šiame Kudirkos brendimo laikotarpy jau pasireiškė gyvas, impulsyvus jo charakteris, grožiui ir menui jautri jo siela. Ir gimnazijoj, ir seminarijoj jis traukė į save vyresniųjų dėmesį kaip mokslo gabumais, taip ir iš viso daug žadančiomis savo dvasios ypatybėmis. Bet niekas dar nerodė, kad iš to gyvo, muziką, dainą ir šokius mėgstančio gražaus jaunuolio išeis didelis lietuvių tautos patriotas, jos varpininkas ir vadas. Jaunųjų lietuvių patriotų idėjos tuo metu dar jo nebuvo pažadinusios. Poniškoj, lenkiškoj to laiko Marijampolės inteligentijos ir gimnazijos aplinkoj, nors šiandien tai atrodo paradoksališka, jis augo ir brendo, toldamas nuo savo gimtojo tautinio kamieno, gėdindamasis „chlopiškos" lietuvių kalbos, pratindamasis lenkiškai reikšti savo mintis ir jausmus. Jis pats vėliau atgailaudamas pasakoja, kaip chlopu ir komediantu savo minty vadino Basanavičių, kai šis užtraukė lietuvišką dainelę ir bandė pavyzdžiais įrodyti lietuvių kalbos gražumą*. Neprivalomas lietuvių kalbos pamokas Kudirka lankė tik tam, kad vėliau galėtų pasinaudoti „lietuviška stipendija".

* „Varpas", 1893 m., p. 211.

Baigęs gimnaziją, jis tačiau nevažiavo į Maskvą, kur iš tiesų būtų gavęs stipendiją, bet patraukė į savo širdžiai mielesnę Varšuvą. Įstojo pirmiausia į filologijos fakultetą, bet paskui perėjo į mediciną. Porą pirmųjų metų V. Kudirka linksmai švaistėsi akademinėj Varšuvos jaunuomenėj, jokiais tautiniais idealais galvos nekvaršindamas. Sakėsi esąs kartu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus ir lietuvius. Bet Lietuvos ir ir lietuvystės sąvokos, kaip pats sakosi, vis labiau ir labiau dilo iš jo sąmonės. Pirmas lietuviškos sąžinės pažadinimas atėjo iš Jono Jablonskio, kuris, tuomet jau atlietuvėjęs, iš Maskvos parašė jam aštrų peikiamą laišką*. Tačiau lemiamos įtakos tautinėms Kudirkos pažiūroms padarė tik „Aušra". Savo „atsivertimą" jis pats taip aprašo: „Parvažiavau iš universiteto vasarai į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išeinąs lietuviškas laikraštis, parodė savo lietuviškai rašytas eileles ir Basanavičiaus laišką apie aną laikraštį. Perskaičiau laišką ir... smilktelėjo lyg širdį, smilktelėjo ir vėl, rodos, nieko. „Bawią się dzieci"** – pamaniau sau l e n k i š k a i. – Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mintys apie Lietuvą, lietuvius, lietuvystę, širdis vienok toms mintims neatsiliepdavo. – Po to, ar į pusmetį, gavau Nr. 1 „Aušros". Žiūriu, pirmutiniame puslapy stovi Basanavičius. „Pranašas", – pamaniau tada apie Basanavičių j a u l i e t u v i š k a i. Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą" ir... neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių į sienas mano kambarėlio... – rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu kaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: O, t u p a k l y d ė l i, k u r i k š i o l b u v a i?

* V. K., Jubiliejinis „Varpas", p. 146.

** Žaidžia vaikai.

Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžinamai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu... Potam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma it, rodos, naujos pajėgos pradėjo rastis... Rodos, užaugau išsyk, ir tas pasaulis jau man per ankštas... Pajutau save didžiu, galingu: pasijutau lietuvis esąs... Ta valanda antrojo užgimimo per daug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taipogi užmiršti, kad ir nepripažinti, kad už tą valandą esu kaltas Basanavičiui. Netrukus susižiedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužieduotinės neapleidžiu"*. 1885 m. jis siunčia Petrui Kriaučiūnui[101] pirmą savo dar nerimto turinio kūrinėlį, „Kodėl žydai nevalgo kiaulienos", išspausdintą „Aušroj" 1885 m. 6 nr. Vinco Kapso slapyvardžiu.

Varšuvoje Vincas Kudirka, neturėdamas nei stipendijos, nei tėvų paramos, uždarbiavo pamokomis. Dėl uždarbio jis buvo paėmęs perrašyti „Proletariato" socialistų draugijai Markso „Kapitalą"[102]. Policija jį sučiupo ir pasodino į kalėjimą. Kaip neištikimas, jis buvo pašalintas iš universiteto, kur grįžo tik po dvejų metų.

1888 m. Varšuvos studentai sudarė „Lietuvos" draugiją, kurios tikslą ir programą jau anksčiau nurodėme. V. Kudirka buvo vienas iš veiklesniųjų draugijos narių ir naujo laikraščio „Varpas" iniciatorių.

1890 m. V. Kudirka baigė mediciną ir, išlaikęs valstybinius egzaminus, grįžo į Lietuvą. Apsigyvenęs Šakiuose, klebonijoj, dėl žydų boikoto negaudamas buto kitur, ligonius turėjo

* „Varpas", 1893 m., nr. 3.

priiminėti klebono klėty. Nepatogios darbo aplinkybės skaudžiai atsiliepė silpnai jo sveikatai: jau Varšuvoj Kudirka buvo džiovininkas. Šiaip taip įsikūręs, Šakiuose jis išbuvo ligi 1894 metų pabaigos. Kiek sveikata leido, būdavo linksmas, mėgdavo vaišes ir svečius. Vasaras praleisdavo Plokščiuose pas Petrą Kriaučiūną, kur vieną vasarą viešėjo danų mokslininkas Benedictsenas ir suomių prof. Mikkola[103] su žmona. Poniai Mikkolienei Kudirka padėdavo užrašinėti liaudies dainas ir jų meliodijas. Tą vasarą jis buvo itin sunkiai susirgęs, be to, dar susilaukė kratos ir apie 10 dienų turėjo būti arešte.

1894 m. pabaigoj Kudirka atsisakė nuo gydytojo vietos Šakiuose ir išvažiavo į Jaltą pasigydyti. Kitų metų žiemą vėl gydėsi Sevostopoly, o 1897 m. Abazijoj prie Adriatikos jūrų. Grįžo truputį sustiprėjęs ir apsigyveno Naumiesty. Čia praėjo paskutiniai treji vaisingiausi literatūrai jo gyvenimo metai. Jis vėl redaguoja „Varpą", daug rašo ir verčia iš svetimų kalbų. Tuo metu jis jau nebegalėjo pakilti iš lovos. Šis, jau silpnas kūnu, bet nepalaužiamos dvasios ligonis padarydavo nepaprastą įspūdį visiems, kam tekdavo jis pamatyti. „Kiek kartų teko man, – rašo dr. Staugaitis[104], – apsilankyti pas V. Kudirką, visados didžiai susigrauždavau V. Kudirkos išvaizda: ankštam kambary lovoje guli sudžiūvęs kaip šešėlis žmogus, stiprios, milžiniškos dvasios, su degančiomis akimis, ir vis rašo ir rašo!"* Taip pat atsiliepia ir P. Leonas: „Prie lovos stovėjo staliukas ir prietaisas rašyti, ir V. Kudirka, tai gulėdamas, tai sėdėdamas, vis rašė ir rašė, vis dar tarnaudamas jo numylėtai tautai ir tėvynei"**. Čia vienos kratos metu į policijos rankas

* V. Kudirkos „Raštai" I, p. 49.

** Jubiliejinis „Varpas", p. 142.

pakliuvo daug rankraščių ir spaudinių, ir po to Kudirkos butas buvo laikomas supte apsuptas žandarų. Kaip silpną ligonį, kalėjime jį laikyti jau nebeišdrįso. Rašydavęs jis ant plono popieriaus ir čia pat turėdavęs degtuką, kad, artinantis kratai, tuoj galėtų rankraštį sudeginti. Rūpestingai slaugė jį Valerija Krasauskienė, kurios vardą jis įamžino eilėrašty „Valerijai". Metais prieš mirtį atlankė jį jaunų pasiryžėlių studentų būrelis (be kitų, P. Višinskis, G. Petkevičaitė, P. Avižonis[105]). Šiaip jau maža kas išdrįsdavo pasirodyti turį su juo santykių. Suvalkijoj buvo tuomet žiauriausi Vonsiackio[106] šėlimo laikai. Taip ligi pat mirties, nepaleisdamas plunksnos iš rankų, vienų vienas geso vienas iš didžiųjų lietuvių tautos žmonių, „Aušros" pažadintas nepaprastai intensyviam tautiniam darbui, vos per 10 metų suspėjęs nuvaryti giliausią vagą Lietuvos kultūros dirvonuose.

Mirė jis vienų vienas 1899 m. lapkričio 16 d. Palaidotas Naumiesčio kapinėse. Ant kuklaus paminklėlio iškaltą jo tautinio himno posmą „Tegul saulė Lietuvos..." žandarai įsakė panaikinti.

Visi V. Kudirkos biografai sutaria jį buvus skaisčios, grynos sielos žmogų, nepaprastai darbštų, nepaisantį savo asmens naudos, o visiškai pasišventusį visuomenės ir tautos reikalams. Jis vienas iš nedaugelio, o gal ir vienintelis, tais laikais tikėjo lietuvių tautos išsivadavimu. Jis nervinosi ir pyko matydamas, kaip daugelis lietuvių inteligentų yra abejingi visuomenei ir tautai.

Viešame gyvenime, kai dar nebuvo palaužtas ligos, V. Kudirka būdavo gyvas, linksmas ir nerūpestingai nusiteikęs. Dar gimnazijoj pramoko, o Varšuvoj pasitobulino groti smuiku ir iš viso turėjo nemenkų muziko bei kompozitoriaus gabumų.

Gražiai ir paišė. Pats buvo dailaus sudėjimo ir gražaus veido. Dėl to draugystėj visur buvo mėgiamas svečias. Ir pats pasilinksminti mėgdavęs. Tačiau susirinkimuose, kur būdavo svarstomi rimti klausimai, pats maža kalbėdavęs, o daugiausia kitų klausydavęs. Vaikščiodavęs ir kalbėdavęs tyliai, lėtai. Gydytojo profesijos nemėgęs. Į pabaigą amžiaus, jau mirties akivaizdoj, turėjo vienintelę aistrą – dirbti, vienintelę viltį – šviesesnę Lietuvos ateitį.

Raštai

Daugiausia laiko ir pajėgų Vincas Kudirka skyrė „Varpo" publicistikai. Nuo 1889 m. iki pat mirties jis vienas prirašydavo skyrių „Iš tėvyniškos dirvos", vėliau pavadintą „Tėvynės Varpais". 1896 m. jis parašė „Viršininkus" ir „Lietuvos tilto atsiminimus", o 1897 m. – „Cenzūros klausimą" ir „Vilkus". 1899 m. išspausdino savo originalių ir verstinių eilėraščių rinkinėlį „Laisvos valandos". „Varpe" randame dar keletą recenzijų, „Tiesas eilėms rašyti" ir šiaip keletą įvairių straipsnių. Rankrašty paliko trumpus dviejų apysakų fragmentus – „Nekalta auka" ir „Pabaigtuvės". Visa kita – tai vertimai: Slovackio „Mindaugis", Asnyko „Keistutis", Vroblevskienės „Narimantas", A. Mickevičiaus iš „Konrado Valenrodo" Vaidilos apysaka ir „Vėlinių" III dalis, Radzevičiūtės „Žemės dulkės", Brolio „Pagieža" ir „Jurgis Durnelis", M. Baluckio „Vaitiekus Smaigas", A. Dygasinskio „Žvirbliai", E. Bellamy „Užsimerkus", Šillerio „Orleano Mergelė" ir „Vilius Tell", Bairono „Kainas"[107].

„Viršininkai“. Šiai satyrai parašyti V. Kudirka panaudojo tikrus gyvenimo atsitikimus ir žmones. Vyriausias satyros herojus, Vakchanalij Vziatkovič Kruglodurov, tai Naumiesčio apskrities Kusakovas, bemokslis, per protekciją padarytas oficierium ir apskrities viršininku*. Taip pat iš gyvenimo nusižiūrėti ir kiti toj satyroj pavaizduoti valdininkai.

Vakchanalij Vziatkovič Kruglodurov – tai pirmas ryškus, nors ir pro satyros prizmę rodomas, rusų valdininko tipas mūsų literatūroj. Visa „Viršininkų“ satyra vaizduoja jo darbus ir žygius viename Suvalkijos apskrity, Paprūsėj, kur buvo pelningiausia vieta visokiems kyšininkams. Atvažiavęs į savo paskyrimo vietą Naupilę, susirinkusiems jam prisistatyti činovninkams jis trumpai ir aiškiai pareiškia: „Aš paviečio Dievas“! Tolimesnis satyros veiksmo rutuliojimas eina iš šito charakteringo pareiškimo. Visi girdėję viršininko žodžus susirūpina: „koks jis bus Dievas: ar visa matantis, ar visa imantis? Kaip elgtis ir patiems su tokiu viršininku?“

Čia jau tuojau paaiški mums ir meniškasis Kudirkos satyros metodas. Autorius niekur nerūstauja, nepyksta ir negraudena. Jis labai sumaniai naudojasi šaržo ir grotesko priemonėmis. Jis žingsnis po žingsnio seka savo personažus su realisto pastabumu ir psichologo tikrumu, rodydamas jų darbus ir praskleisdamas tamsias tų darbų šaknis.

Taigi činovninkai, iš rūpesčio kas bus, susimeta pas Dinę ir ima gerti. Toliau to gėrimo pasėkos. Toliau, kaip viršininko žodžiai pasklido mieste ir visoj apskrity. Ir taip visas kūrinys nuaustas iš visai konkrečių, realių kasdieninės buities, gyve-

* Cf. Jubiliejinis „Varpas“, p. 80 ir 172.

nimo apyvokos ir tikrų žmogaus elgsenos momentų. Galima sakyti, kad „Viršininkai“ galėtų būti paprasta realistinė apysaka – autorius juos ir vadina „margu paveikslėliu“. Satyra jie tampa dėl kondensuoto tų visų suktybių gausumo, sutelkto apie patį Kruglodurovą ir kitus viršininkus, bet taip pat ir dėl autoriaus pašaipiško nusiteikimo, jumoro, atsispindinčio turiny ir stiliuje – dėl ypatingo sugebėjimo sugretinti kontrastingus momentus, kurių eigoj, kontekste, visu ryškumu pasirodo karikatūriška žmonių menkystė. Štai bemokslis, bailys, turkų karo kareivis Kruglodurov tampa apskrities viršininku, „paviečio Dievu“. Jo visi bijo, jam kyšius duoda, bet jo gi ir nekenčia, ir apgaudinėja. Ir miesto žydeliai, ir valsčių viršaičiai su raštininkais jam pataikaudami, jį mirtinai nugirdydami, jam didelius kyšius duodami, iš tiesų patys pelnosi, sau gera daro. Tokis tai absurdiškas gyvenimas knibžda Viršininkų šešėly. O viršum visa to vėl kontrastas: čia tu „paviečio Dievas“, bet kas bus t e n? K u r, t e n? Kruglodurovas to nežino, bet jo pirmatakas Matviejevas, laukiąs bylos už savo darbelius, žino: Siberijoj...

Pradinėj Kruglodurovo charaketristikoj štai dar du kontrastingi momentai, kurių kontekste paryškėja jo menkystė: magiški žodžiai „aš paviečio Dievas“, pasirodo, buvo sugalvoti ne jo, bet jo žmonos, Pagodos Nenastjevnos... Tų žodžių paskleistas siaubas greitai nuslūgsta, o tūliems sukelia net gražių vilčių, kai žydeliai, pirmieji išbandę „paviečio Dievą“, įsitikino, kad jis i m a. Ta linksma žinia tuoj aplėkė visą apskritį.

Mes neseksime toliau visos tos d a v i m o ir ė m i m o technikos, o jei norit, ir psichologijos. Mums svarbiau pažymėti meniškąsias Kudirkos satyros priemones. Be jau minėtų,

Kudirka mėgsta kartais sudaryti trumpus anekdotinio pobūdžio epizodus, kuriais nušviečia kokį ypatingą savo herojaus sielos kampelį. Pav., vakarienė pas Kuznickį yra tikrai psichologinis šedevrėlis.

Didelė dalis V. Kudirkos satyrinių priemonių pareina nuo tikslo, kurį autorius norėjo savo satyromis pasiekti. Juk kiekvienam aišku, kad Kudirka rašė ne šiaip sau, norėdamas pašiepti žmonių silpnybes ir ydas, bet agitavo prieš nedorus rusų valdininkus, sąmonino kaimo žmones ir mokė, kaip jie turi ginti savo teises. Epizodas Svarūno rinkimų kovos su Pstrumskiu tyčia tam ir parašytas. Šitas ilgokas epizodas (V skyrius) aiškiai ardo „Viršininkų" konstrukciją, skiriasi iš jų beveik korespondenciniu stilium. Ir Kruglodurovo vaizdas čia išblunka, supilkėja. Bet Kudirkai reikėjo parodyti konkrečios kovos dėl savo teisių priemones ir jis nepabijojo ardyti satyros literatūrinio vieningumo. Tat jeigu publicistiniais ir agitaciniais tikslais Kudirka įtraukė visą epizodą, tai aišku, tie tikslai atsiliepė ir visoj satyroj.

Kudirka „Viršininkams" ir tolimesnėms satyroms sugalvoja savo personažams tokius vardus ir pavardes, kurios vienos jau pakankamai ryškiai nusako visą tų žmonių moralinį menkumą: Vakkanalij Vziatkovič Kruglodurov, Pogoda Nenastjevna, Juda Izvergovič Podleckoj, Baron-Rylosujev, Kopeikoliubov, Merzavcev, Nikčemnicki, Psarski, Deržijubka... Tam pačiam tikslui Kruglodurovo kvailumas, girtavimas ir kyšių ėmimas pabrėžiami kaip vyriausios jo būdo savybės. Dėl to komponuojamos ištisos scenos ir įterpiami anekdotiški pasakojimai.

Kad žmonėms daroma skriauda būtų ryškesnė, Kudirka šalia viršininko rodo ir mažesnius ponus – viršaičius ir se-

kretorius, kurie visą savo algą atiduoda Kruglodurovui kaip kyšį, o vis dėlto turi iš ko pasiturinčiai gyventi ir girtauti. Be to, dar Vakkanalij Vziatkovič rodomas kaip uolus rusinimo ir pravoslavinimo politikos vykintojas.

Siekdamas savo tikslo, Kudirka įterpia į „Viršininkus" ir porą epizodų su kunigais, kurie mokėjo apginti savo reikalus, bet nepaisė daromos prastiems žmonėms skriaudos. (Epizodas su Gražiene). Nepamiršo Kudirka nė mokyklų. Pliuškių bažnytkaimio mokytojas neišmokė vaikų nė poterių, bet užtat privertė juos iškalti visą caro šeimyną, gubernatoriaus ir paties Kruglodurovo titulus, laipsnius ir ordenus. Net pravirko iš susijaudinimo Vakkanalij Vziatkovič, išgirdęs iš mažyčių lūpų savo paties vardą – pavardę.

Valdininkų savivaliavimo vaizdas nebūtų pilnas ir žmonių sąmoninimo priemonės būtų ne visos išnaudotos, jei nebūtų parodytas valdžios, vadinasi, žmonių sudėtų pinigų vogimas. Taigi ir „Viršininkuose" turime epizodą, kaip Galagaudžių vaitas su raštininku iš valsčiaus kasos duoda kyšį Kruglodurovui, likučius sau pasidalina ir paskelbia, kad kasą vagys išplėšė. Pagaliau kiekvieno valdininko biurokrato slapta svajonė pelnyti garbės, vyresniųjų pagyrimo ir ordenų matyti iš Kruglodurovo uolumo pastatyti apskrities raštinėj i k o n ą ir iš rašomos korespondencijos apie šį nuopelną.

Taip aprašytiems viršininko žygiams satyros pabaigoj turi būti ir tinkamas finalas. Kruglodurovas turi būti visiškai paniekintas. Tam tikslui duotas paskutinis jo žygių epizodas – sanitarinė apskrities kontrolė, kilus cholerai. Vakkanalij Vziatkovič jau taip nusigėręs ir nusmukęs, kad Žydpilės burmistras jam išdrįsta pasipriešinti, o žmonės nebijo garsiai reikšti pašiepiančių pastabų. Paskutinėj scenoj Kudirka davė

valios savo plunksnai ir nupiešė groteskinį, liaudies skoniui tinkamą šaržą. Viršininkas, sušaukęs miestelio žydus ir liepęs jiems išgerti už jo sveikatą, jų lydimas išjojo apžiūrėti miesto. „Prajodamas pro sinagogą, pamatė iš tolo riogsančią nuošalyje prozos instituciją, sustatytą iš keleto NNN. Išvydo, suspyrė arklį ir, kaip meška ant dūmų, šoko ant tų NNN, surikęs galingu balsu: Imkite, laužykite!“* Dar proziškesnė ir vulgariškesnė to žygio pabaiga, pareikalavusi bobų pagelbos su ražais, mazgotėmis ir kibiru vandens...

Atrodytų, kad Kruglodurovo karjera baigta. Bet ne. Gubernatorius jį tik iškėlė į kitą apskritį, būtent į Pakaušpilę, garsią anuomet savo kalėjimu. Tat suprantama, dėl ko Vakkanalij Vziatkovič išvažiuodamas pasakė: „Gerai, kad spėjo išsiųst mane į Pakaušpilę viršininku, nes netrukus būčiau ten patekęs kitokiu keliu“**. Skaitytojui, dabar jau turinčiam aiškų Kruglodurovo ir jo darbų vaizdą, šis naujas jo paskyrimas kelia stipriausių protesto ir pasipiktinimo jausmų. Taip tat mokamai Kudirka naudojo savo satyros meną, siekdamas visuomeninių – politinių tikslų.

„Lietuvos tilto atsiminimai“. Ši satyra sudėta iš dviejų dalių, tarpusavy visai nesusijusių. Pirmoj daly Šešupės tiltas Paprūsėj pasakoja, koks dabar neramus pasieny gyvenimas, kai padidinta sargyba gaudyti lietuviškiems spaudiniams. Ypatingai uolus „popierio gaudytojas“ pasirodė pasienio karininkas Baron-Rylosujev, kol dėl savo uolumo, o taip pat ir kvailumo susikompromitavo ir gavo vardą „Bumažnyj oficer“ – popierinis karininkas.

* „Raštai“, I, p. 138.
** Ten pat, p. 141.

Daug sąmojingesnė ir svarbesnė yra antroji satyros dalis. Čia tiltas vaizdingai pasakoja savo biografiją, koks jis savo jaunystėje buvęs šaunus ir stiprus ir kaip dar ilgai būtų galėjęs tarnauti žmonėms, jei viršininkas Kopiejkoliubov ir inžinierius Nikčemnicki nebūtų užsimanę jo taisyti. Mat tilto remonto proga jiedu sumanė gerokai pasipelnyti. Kopiejkoliubovo įpėdinis Merzavcevas sumanė dar tiltą surusinti bei suprovoslavinti ir taisymą varė toliau, kol tiltas paliko visiškai menkas ir silpnas.

Tat ir šioj satyroj, kaip matom, Kudirka rodo žmonėms rusų valdininkų godumą, valdžios pinigų vagiliavimą ir sumanumą rasti progą pasipelnyti. Ši satyra, ypač antroji jos dalis, pasižymi gražiu stilium, jumoru ir lyrine nuotaika.

„Cenzūros klausimas“ – bent kiek trivialinis groteskas, bet užtat aštriausia iš visų Kudirkos satyrų. Ūkininkas Klubas aplipdo savo tupyklos plyšius popieriais ir iš senų spaudinių iškarpytomis raidėmis sustato parašus: „Popierių nedraskyk ir nebadyk“. Žandarų viršininkas Juda Izvergovič Podleckoj (Marijampolės Vonsiackis) Klubą įkiša į kalėjimą, o tupyklą su paslaptingais kurstomos prasmės lietuviškais parašais siunčia į cenzūros komitetą ir sudaro didelę politinę bylą. Prie šitos vedamosios siužeto gijos Kudirka sumaniai pripina visą eilę rusų savivaliavimo motyvų, kad pabaiga įspūdingiau prabiltų į skriaudžiamųjų širdis. „Klubas, išsėdėjęs kalėjime aštuonis mėnesius, buvo paleistas ir pavestas ypatingai policijos priežiūrai, iki pasibaigs byla. Sugrįžo žmogus namo ir, išvydęs visą pragaištį apleistame ūkyje, apsiverkė. Kam, vargše, pasiskųsi, ir kas atlygins?“*

* „Raštai“, t. I, p. 169.

„Vilkai“, paskutinė satyra, Kudirkos pavadinta „medega kronikoms“, neturi vientisos fabulos, bet vaizduoja vieną po kito Vilkpilės (Vilkaviškio) viršininkus ir kitus rusų valdininkus, kurie kaip koki vilkai draskė, skriaudė žmones. Ne be reikalo ragana išpranašavusi, kad šitą miestpalaikį valdysią vilkai. Medžiagos ir progos šiai satyrai parašyti davęs V. Palukaičio[108] pasakojimas apie Vilkaviškio valdininkus*. Surinkęs „Vilkuose“ 10 trumpesnių ir ilgesnių satyrinių karikatūrinių charakteristikų, Kudirka maža ką nauja pasako apie apskrities ponus. Jie toki pat kyšininkai, kvailiai, nevalos, žmonių skriaudikai, kaip Vakkanalij Vziatkovič Kruglodurov, Podleckoj, Kopiejkoliubov ir kiti jau mums pažįstami. Diegdamas žmonėms atsparumo ir pasipriešinimo jausmus, ir čia Kudirka vienur kitur įpina sceną, vaizduojančią, kaip žmonės susiremia su valdininkais ir šiaip ponais. Štai Piernikovskis pažada užtarti darbininkus pas dvarininką Vronskį, bet nieko nelaimėjęs, atsikalbinėja:

– Broliai, aš čia nieko negaliu padaryti.

– Broliai! Ne broliai, – atsiliepė vienas balsas, – o tu, rupūže, ko mus apgaudinėji? Aš per tave sugaišinau dvi dienas, ir man dabar iš algos atmuš penkis auksinus, – atsiliepė kitas.

– Aš daviau gaiduką, o nieko nepadarei! – rėkia moteriškė.

– Kvaile! – juokiasi vyriškis, – reikėjo duoti paršiuką, tai būtų padaręs. Tuo tarpu minioje kažin kas subraškėjo. Piernikovskiui pasirodė, kad jau laužo pinučius, tai kaip vėjas išpyškėjo į Vilkpilę. Suerzinti darbininkai pareikala-

* Kudirkos jubiliejinis „Varpas“, p. 172.

vo patį poną pasikalbėti. Tas išsyk bijojo išeit, bet įsidrąsino ir pasirodė pro langą.

– Tu nieko nedirbi ir pavalgęs, tai tau vistiek! – šaukė minia. – Mes sunkiai dirbame, o dar tu nori, kad mes nė valgyti neturėtume ko! Juk mes ne sau, tik tau dirbame!

Vronskis pažadėjo darbininkams atmainyti lauką ir viskas nutilo.*

Panašiai žmonės pasipriešina ir viršininkui Lievšai.** Literatūros meno atžvilgiu tenka pastebėti, kad geresnėse beletristinėse „Vilkų" vietose Kudirka mėgsta lengvą šaržą, groteską, anekdotines scenas ir aštrius dialogus. Atsiminkime vaito Žagaro nuotykį su šunim, kuriam jis bežaisdamas užkabino ant kaklo savo vaitišką skardą, ir koks iš to išėjo juokingas nesusipratimas. Arba dar scena ir dialogas tinginio Lientiajevo su policininku:

– Ar matai, kalės vaike?
– Mmm... vaše visokoblagorodije!
– Nušluostyk man nosį!
Jis ir numirė, sako, dėl to, kad jau ir gyventi tingėjo.***

Pervertę visas Vinco Kudirkos politines satyras-feljetonus, galime padaryti šias bendrinamąsias išvadas: savo satyroms medžiagos Kudirka ėmė iš gyvenimo faktų, kuriuos pats matė arba iš kitų girdėjo. Svarbesnieji jo satyrų personažai, atsitikimai ir veiksmo vietos galima iššifruoti ir tiksliai nurodyti****. Tie gyvenimo duomenys jau savaime buvo toki charakteringi

* „Raštai", t. I, p. 180.
** „Raštai", I, p. 193.
*** „Raštai", I, p. 175.
**** Žr. Jubiliejinis Kudirkos „Varpas", V. Kudirkos „Raštų" žodynas.

ir net karikatūriški, kad tirštas, kondensuotas jų panaudojimas literatūros kūriny nejučiomis sudaro šaržo ir grotesko įspūdį. Sąmoningai šaržo ir grotesko priemonių Kudirka griebėsi tik „Viršininkų“ pabaigoj, „Cenzūros klausime“ ir kur ne kur „Vilkuose“. Mėgiamiausia šiuo atžvilgiu Kudirkos priemonė – tai groteskiniai vardai ir pavardės, puikiai nusaką personažų dorovinę vertę. Šiaip jau stovėdamas ant tikrovės pagrindo, jis nerūstauja, negraudena ir nejuokina, bet su pašaipiška smerkiama nuotaika bei jumoru aprašinėja menkaverčių valdžios atstovų žygius. Jis pirmas davė mūsų literatūrai ryškių rusų biurokratų – valdininkų tipų. Komponuodamas gyvenimo duomenis savo satyrose, Kudirka norėjo sąmoninti savo skaitytojus dėl jiems daromų skriaudų, ugdyti juose atsparumą, o kur galima, ir pasipriešinimą neteisėtiems valdininkų darbams. Šiuo tikslu jis įterpia į savo satyras kaip ir kokias pavyzdines scenas, o kartais ir nuo savęs taria paguodos ar paskatinimo žodį. Dėl viso to Vinco Kudirkos satyros yra mums reikšmingos ir visuomeniniu, ir literatūriniu požiūriu. Be to, tai yra pirmieji to žanro kūriniai mūsų literatūroje.

Apysakų bandymai

Mūsų realistinės beletristikos pradžioj minėtini du V. Kudirkos bandymai parašyti apysaką.

„Nekalta auka“ – apysakos griaučiai, tiksliau pradžia, vaizduoja dvaro ir kaimo žmonių santykius. Apysaka pradėta rašyti visai realistiniu metodu. Vyriausio, matyt, apysakos veikėjo, patvirkusio ponaičio Gustavo Navyčio, charakteriui pagrįsti autorius aprašinėja šeimą, iš kurios Gustavas yra kilęs, ir plačiai supažindina su jo tėvo Enriko praeitim. „Iš dirvos, užkrėstos tokiu mėšlu, išdygo mūs didžiavyris Enriko

sūnus, Gustavas Navyčius"*. Tai mėgiamas visų natūralistų ir realistų paveldėjimo arkliukas. Sūnus pasirodo esąs vertas tėvo. Nepavykus suvilioti Aičių Marytę, jis slapta su ja susituokia, palikdamas ją pas tėvus. Ši sulaukia sūnaus. Tuo tarpu Navyčių ūkio reikalai eina blogyn, ir Gustavui peršama turtinga žmona su 20.000 rublių. Gustavas nori ir su ja tuoktis. Čia apysaka nutraukiama.

„P a b a i g t u v ė s", trumputis fragmentas, taip pat piešia kaimo ir dvaro gyvenimą. Čia paliestas lietuviškumo klausimas dvare. Jaunas ponas Stanislovas drąsiai gina lietuvių kalbą ir „litvomanus". Įdomu, kad ponas Stanislovas, kalbėdamas lietuvių vardu ir turbūt reikšdamas paties autoriaus mintį, sako esą nė vienas lietuvis nemanąs atgaivinti Lietuvą politiškai, nes paminklai ant politiškų Lietuvos ir Lenkijos kapų jau esą pastatyti**. Na, bet iš to spręsti apie Kudirkos pažiūras būtų per daug neatsargu.

Lyrika

Negausūs V. Kudirkos eilėraščiai – tai rinkinėlis „Laisvos valandos". Jis paliko tik apie 10 originalių eilėraščių ir keliolika verstinių, be to, dar apie 10 verstinių pasakėčių. V. Kudirka savo gyvenimo uždavinį, be abejo, matė ne poezijoj, o ir jo gyvenimas buvo per trumpas ir kitokių rūpesčių apkrautas. Tat poezijoj jis ir negalėjo plačiau pasireikšti. Vis dėlto Kudirkos eilėraščiai yra išsagstyti visame jo literatūrinio ir visuomeninio darbo kely: pirmutinis 1885 m., paskutinis – „Valerijai" – 1898 m.

* „Raštai", III, p. 193.
** Ten pat, p. 212.

Visi Kudirkos eilėraščiai yra grynai idėjinio, visuomeninio pabūdžio. Visi jie sudaryti iš tautinio ir visuomeninio gyvenimo simbolių, vaizdų ir idėjų: ryto Varpas žadinąs į darbą „kelkite, kelkite, kelkite“, pasėlio grūdas, dirva, gyvenimo knyga, retežiai, gyvenimo našta, audros išverstas namo stulpas, liepsnota širdis. Net tokis, rodos, jau grynai egocentrinis eilėraštis „Valerijai“, ir tas ataustas dviem visuomeninėm gijom: tu reikalingas Tėvynei, tu skolingas draugijai.

Maža rašydamas eilėraščių, Kudirka pažymėjo jais ar tai kokius svarbesnius įvykius, ar tai kokias ypatingai jam brangias idėjas. Taip „Varpo“ įkūrimas siejasi su eilėraščiais „Gražu, gražiau ir gražiausia“, „Žvirbliai ir kaliausė“, „Varpas“. „Labora“, bene geriausias Kudirkos eilėraštis, skatina darbo, ištesėjimo ir idealų meilę:

Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdus
Ir dirvos neapleiski! Tuomet, kada jausi,
Kaip kūns ima stingti, dvasia jau susnūdus,
Vėlu juk prie darbo: nei sėsi, nei pjausi.[*]

Kitur smerkia priespaudą, neapykantą, brutalią jėgą, o aukština žmoniškumą, vargdienių meilę ir kovą dėl laisvės („Ne tas yra didis“). Lietuvai ir visiems kovotojams lietuviams skiria kovos ir pasiryžimo kupiną „Maniesiems“, kurio paskutinis posmas skamba dar negirdėtu lietuvių poezijoj kietumu:

Lietuva mano! priešui ant tavęs įnirtus,
Privalai hydra tapti ta, kuriai nukirtus
Galvą, tuoj kelios galvos vietoj jos išdygsta.

[*] „Raštai“, I, p. 200.

Išliksi tik į hydrą gyvumo pavirtus,
*Nors priešas nestygsta!**

Pastatęs kovos paminklą, Kudirka pastatė ir depresijos, susopusios širdies rūstaus balso paminklą „Lietuvos šviesuoliams“, tiems būtent, kurie išsižadėjo savo jaunystės idealų ir pasitraukė iš kovotojų eilių:

Arba jūs numalšinkit sujudintą protą,
Užgesinkit iš naujo mūs širdį liepsnotą,
Arba, stoję į eilę, kaip tikri vadovai,
Švieskit mus ir neduokit gest pradėtai kovai!
Bet, mus sykį sukurstę, vienus nepameskit –
*Žadėjot vadais būti, tai grįžkit ir veskit!***

Pagaliau tautinis himnas „Lietuva Tėvynė mūsų“ yra ne tik vieno Kudirkos, bet ir viso laikotarpio ideologijos sintetinis šūksnis. Romantinis „Aušros“ idealizmas, skatinąs semti stiprybės iš didvyriškos praeities, ir pozityvistinis realizmas, liepiąs dirbti tėvynės naudai ir žmonių gerovei, skelbia čia tautinės vienybės, meilės ir darbo reikalą.

Reikia pastebėti, kad ir versti Kudirka rinkosi eilėraščius su kilniomis mintimis, kur apdainuojama vargdienių būtis, gimtosios žemės meilė, arba reiškiama šiaip kokia graži idėja. Išimtį sudaro viena „Ponia Tvardauskienė“, matyt, suviliojusi Kudirką žaisminga, pašaipine nuotaika.

Dėl Kudirkos eilėraščių formos maža ką tenka pasakyti. Ji yra sunkoka, ir šiandien mūs nebepatenkina. Tačiau jei palyginsime Kudirkos eiles su „Aušros“ poetų, o net ir su

* Ten pat, p. 207.
** Ten pat, p. 208.

pirmomis Maironio eilėmis, tai pamatysime, kad Kudirka juos dargi pralenkia ir kalbos grynumu, ir eiliavimo technika. Rimtas, sunkus Kudirkos eilėraščių turinys nė negalėjo būti reiškiamas lengva, žaisminga forma.

Vertimai

Be smulkių eilėraščių ir pasakėčių, Kudirka yra išvertęs į lietuvių kalbą keletą didelių, pirmaeilės svarbos veikalų. Jie buvo aukščiau išskaityti. Šiandien, žinoma, galima tiems vertimams prikišti daug visokių netobulumų, bet dėl to kaltas ne vertėjas, tik jo laikai ir literatūrinės lietuvių kalbos lygmuo. Kudirkos vertimai, nesant geresnių, ir šiandien dar gali būti visai įmanomai skaitomi. Bet literatūros istorikui šiandien svarbu iškelti ne tiek pačių vertimų vertė, kiek nuostabus Kudirkos pasiryžimas anais laikais imtis tokio stačiai milžiniško darbo. Taip galėjo pasielgti tik žmogus labai pamilęs savo tautą, visuomenę ir literatūrą, žmogus giliai tikįs tos tautos ir jos literatūros ateitim. Juk Kudirka negalėjo nematyti, kad tuo metu nei „Orleano Mergelė“, nei „Vilius Tell“, nei „Kainas“ Lietuvos skaitytojams dar nebuvo reikalingi. Bet jie buvo reikalingi tautai, jos garbei, jos ateičiai. Jų idėjos buvo taip brangios Kudirkai, kad jis nežiūrėjo jokių praktiškų išskaitymų. Savo leidėjui P. Mikolainiui apie „Orleano Mergelę“ jis rašo: „Mano nuomone, knyga bus naudinga ir gera, o jau tikrai galima tikėtis, kad mūs literatūrą pakels svetimšalių akyse: „Orleano Mergelė“ priguli prie perlų tarptautinės literatūros, ir kiekviena tauta skubinasi pasigirti tą veikalą pasisavinusi savo kalboje“*. Kitame laiške apie „Vilių Tell“: „Būtų gerai, kad

* Jubiliejinis „Varpas“, p. 101.

„Villius Tell“ būtų spausdinamas ne tik laikraštyje, bet sykiu ir knygoje, nes drama didei patriotiška, geresnė už „Orleano Mergelę“. Anoje knygoje („Orl. M.“) patriotiškumas aristokratiškas, o čia šitoje („V. T.“) patriotai demokratai (kaip štai lietuviai ir tokiam pat padėjime po priespauda vietininkų: Oršev skių, Hurkų ir kitų)“*. Charakteringi yra dar vieno laiško žodžiai: „Neseniai pasirodė vertimas „Vil. Tell'o“ turkiškoje kalboje, tai apie tą faktą pasiskubino laikraščiai paskelbti pasauliui. Na, o pas mus... pas mus tokius veikalus laiko per nieką ir nenori spausdinti... kad kartais pasaulis nepatirtų, esant kokiai ten lietuviškai literatūrai... Dėl tos priežasties mano numylėtas „Kainas“, kurį tikėjau pirmiausiai paregėti atspausdintą skyrium, užsiliks tiktai parašytame ir pataisytame rankraštyje... O ką padarys su juo man mirus, tai nežinia – greičių greičiausiai padarys taip, kaip štai su „Viršininkais“ padaryta“**.

Iš šių ištraukų aiškiai matome, kuo vaduodamasis Kudirka rinkosi veikalus versti į lietuvių kalbą. Tie vertimai buvo didelis žygis, įspaudęs ryškų bruožą į Kudirkos asmens ir veikimo charakteristiką.

Kritika

Nekartosime to, kas buvo pasakyta apie Kudirką kaip kritiką, aptariant literatūrinę „Varpo“ kryptį. Kaip kritikas, Kudirka daugiau niekur nė nepasireiškė. Tačiau jo pažiūros į literatūrą ir poeziją matyt dar iš vienos kitos „Tėvynės varpų“ vietos.

---

* Ten pat, p. 107.

** Ten pat, p. 112.

Kudirka giliai sielojos dėl mūsų to laiko poezijos menkumo ir poetų nesugebėjimo geriau rašyti. Jis manė, kad geriau poezijų visai nerašyti, nė kaip menkai rašyti. Jis juokiasi iš lietuviškų Pegasų, kurie taip atrodo, lyg tarsi žydeliai būtų jais ilgą laiką vandenį vežioję, o paskui pardavę mūsų poetams kailį nusilupti. Jis pataria malšinti juos, kai jie be reikalo ima spardytis, ir atsiminti, kad eilėms turi būti „pritinkama vieta ir medžiaga“*. Po penkerių metų jis grįžta prie tos pačios temos ir rašo satyrinį „atvirą laiškelį eilėraščiams“, kur pataria tiems „burtininkams ir įkvėptiems vyrams“ pirmiausia pasimokyti, kaip reikia rašyt eiles, o jau paskui rašyti.

Jau turėjome pakankamai progos įsitikinti, kad V. Kudirka buvo aštrus satyrikas, turėjo daug jumoro ir sąmojaus. Pats rašęs satyrų, jis šiai literatūros rūšiai kėlė nemažų reikalavimų. Atsiliepdamas „Tėvynės Varpuose“ dėl menko satyros laikraštėlio „Tetulė“, jis taip rašo: „idant išjuokimas užsitarnautų sau satyros vardą, turi būti išmintingas: turi pasiekti silpną žmogystos pusę, tik neužgauti ir nenuskriausti pačios žmogystos. Satyros pirštas turi būti atkreiptas į išjuokiamą piktybę, ne į tą ir tą žmogystę. Per satyrą žmogus turi matyti savo silpnybę iš tolo, o niekados neturi matyti į save atkreiptų akių ir girdėti pasityčiojimų linksmų minių, kad nurodyta jiems auka, ant kurios sprando gali sukrauti savo tokias pat išjuokiamas silpnybes. Taigi parašyti satyrą kur kas sunkiau, nekaip sustatyti puikiausią pamokslą; prie satyros reikia ir mokslo, ir išminties, o takto kur kas daugiaus, nekaip prie kitų rašto dalykų“**. Žinoma, teisingas yra Kudirkos reikalavimas, kad satyros pirštas turi būti nukreiptas į išjuokiamą piktybę,

* „Raštai“, II, p. 73.

** „Varpas“, 1898 m.

o ne į žmogų. Bet praktikoj, kadangi piktybė yra neatskiriamai suaugusi su žmogum, tai pašiepdamas piktybę, satyrikas pašiepia ir žmogų. Neišvengė to nė Kudirka. „Viršininkuose" juk pašiepiamos ne tik Kruglodurovo ydos, bet ir pats Kruglodurovas-Kusakovas; ypač paskutinės, šaržuotos scenos yra nukreiptos ne tiek prieš ydas, kiek prieš asmenį. Tat kudirkinę satyros teoriją tegalim priimti kaip pium desiderium[109], kaip retai pasiekiamą idealą.

Kudirka, kaip matėme, didelius reikalavimus reiškė ir poezijai ne tik turinio, bet ir formos atžvilgiu. Norėdamas, kad eilėraščių forma būtų tobulesnė, jis spausdina „Varpe" „Tiesas eilėms rašyti"*. Šitoj pirmosios lietuviškos poetikos nuotrupoj Kudirka supažindina su elementariniais eilėdaros dėsniais. Skyriuj, kur kalbama apie ritmą, randame, rodos, plačiausią lietuvių kalba metrinės klasikinės eilėdaros išdėstymą, paaiškintą mūsų kalbos pavyzdžiais. Kudirka pastebi, kad lietuvių kalba, kadangi turi trumpų ir ilgų skiemenų, tinka metrinei eilėdarai, bet niekas dar taip nėra rašęs. Lietuvių kalbai esą geriausiai tinka toninis ritmas, kurį taip pat gana plačiai išdėsto. Mažiausia dėmesio Kudirka skiria silabinei eilėdarai. Atsiliepimams-rimams Kudirka stato labai griežtus reikalavimus: nuo paskutiniojo kirčiuoto skiemens visi garsai turi tobulai sutapti. Taigi, esą „tikram atsiliepimui netinka žaĩbas – ráibas; išplaũkia – láukia; pílkas – šiĩkas; tėvýnė – gadỹnė." Tokis griežtas tegalėtų būti uolus Jablonskio sekėjas.

Paskutiniame to rašto skyrelyje „Kur ir kokios eilės pritinka" Kudirka trumpai nurodo kiekvienos ritmo rūšies emocinę

* „Raštai", II, p. 151.

vertę: „Štai heksametre dactylusai eina tarytum nesulaikoma audra, išreikšdami nerimstančias mintis, pageidavimų ugnį; bet, sulaikyti spondeus'ų, įgauna rimtumą, tampa ramesniais ir reiškia, rodos, prakilnias mintis, didžius darbus. Dėl to šitos eilės vartojamos buvo senovėje epopėjoms ir vadinosi versus heroicus[110]. Tolydinis siūbavimas amphibrachys'o, lyg luotelio ant vilnies, tai pakylančio, tai vėl nusileidžiančio, tinka apipasakojimams. Lengvutis patogus choreus reiškia jausmus guvesnius, ar graudžius, ar karštus, ir geriausiai tinka lyrikai. Ramiai ir lengvai plaukiantieji jambus'ai gali išreikšti ar džiaugsmą, ar skundą, ar rimtą susipratimą, labai tinka dramoms“*.

Tačiau visų čia nurodytų metrų vartojimo būdas yra labai reliatyvus ir atskirais atvejais pareina daugiau nuo poeto intencijos, nė kaip nuo bendro, objektyvaus dėsnio.

Reikia dar pastebėti, kad V. Kudirka pirmas pakėlė griežtą balsą prieš vadinamąją licentia poetica[111]. Teorijoj, tiesa, jis pripažįsta, kad kartais nutolti nuo eiliavimo dėsnių galima, bet 1) „ne per daug ir ne per tankiai, 2) kiekvienas nutolimas nuo paviršutinės formos turi būti atlygintas eilių vidaus vertybe“**. Bet recenzijose jis daug griežčiau kovoja prieš tas „licencijas“, ypač prieš labiausiai įsigalėjusį mūsų to laiko eilėdaroj žodžių trumpinimą. Vienoje vietoje pašiepdamas tą mūsų poetų licentią, vadina ją nebe poetica, bet licentia lithuanica[112].

Kreipia V. Kudirka poetų dėmesį ir į kalbos reikalą: „O prie viso ko nesigėdinkime, vyručiai, susipažinti su gramati-

* „Raštai“, III, p. 67.
** „Raštai“, III, p. 67.

ka, nes nė „angelų kalba“ negali be jos apsieiti. Tie ypač, kurie rašo, pasiremdami ant „dailė dėl dailės“, turi dailinti kalbą, o ne darkyti ją“*.

Be šitų reikalavimų ir sąlygų, liečiančių daugiau formalinę literatūros veikalo pusę, iš Kudirkos recenzijų suvokiame jo pažiūras ir kai kuriais gilesniais principiniais literatūros klausimais. Taip jis reikalauja, kad veikalas būtų pagrįstas gyvenimo pažinimu, ir iš šio dėsnio sudarytais kriterijais visai teisingai vertina Gužučio „Poną ir mužikus“. Pripažindamas, kad moralizuojamoji ir net patriotinė tendencija gali pakenkti literatūrinei kūrinio vertei, Kudirka tačiau nepripažįsta šūkio „menas menui“, nors grynai estetines vertybes, kaip pav., Vienažinskio dainas, aukštai vertina. Tačiau jo paties kūrybos pavyzdžiai rodo, kad iš literatūros jis reikalavo rimto pozityvaus turinio ir laikė ją svarbiu tautinio bei visuomeninio sąmoninimo ir pažangos veiksniu.

„Tėvynės Varpai“

Vinco Kudirkos asmenybei pažinti, jo darbų reikšmei ir įtakai apibūdinti toli gražu nepakanka susipažinti tik su jo raštais dailiosios literatūros srity. Nors šie raštai literatūros istorikui rūpi pirmoj eilėj, tačiau visa Kudirkos siela, visas susidomėjimas bei susirūpinimas Lietuvos reikalais, visa jo ideologija ryškiau atsispindi jo publicistikoj – „Tėvynės Varpuose“. Tai vienintelis autentiškas ir šiandien visiems prieinamas šaltinis Kudirkos asmenybės bruožams ir jo pažiūroms pažinti. Be to, „Tėvynės Varpai“ literatūros istorikui įdomūs dar ir dėl to, kad iš jų aiškiau suvokiame to laikotarpio literatūros foną,

* Ten pat, p. 51.

randame iškeltų ir gyvenimo duomenimis paryškintų tokių klausimų ir temų, kurios buvo naudojamos ir literatūroj, randame ir to laiko mūsų inteligentijos bei visuomenės vaizdą, be kurio ir pati literatūra nebūtų visai suprantama. Pagaliau V. Kudirkos publicistikos forma taip pat verta literato dėmesio.

Kudirkos asmuo „Tėvynės Varpuose" gyvena su visomis savo turtingos dvasios atošvaistomis. Aštrus pastabumas, gyvas reagavimas į gyvenimą, blaiva, greita orientacija, impulsyvi siela, jumoras ir satyra, lengvas šypsnis ir rūsčiai apsiniaukęs veidas kaitaliojasi „Tėvynės Varpų" lapuose. O iš to viso matome Vincą Kudirką buvus skaidrios dvasios idealistą ir pasiryžėlį, nepripažįstantį jokių kompromisų ten, kur buvo paliesti tautos ir visuomenės reikalai.

Bergždžias būtų klausimas, kuriai šių dienų visuomenės srovei, partijai ar grupei priklausytų Vincas Kudirka. Mirtis atskyrė jį nuo gyvenimo tuo metu, kai dabartinės srovės buvo vos bepradėję reikštis, o kitų dar nė pirmieji diegai nesirodė. Vincas Kudirka, tiesa, atstovavo anų laikų pažangiajai tautinei demokratinei visuomenės krypčiai, bet jo visas veikimas buvo taip aiškiai visiems priimtinų tautinių idealų vedamas, jo raštų vyriausios idėjos tiek visuotinai lietuviškos, kad šiandien visa tauta gali jį laikyti savo žmogum, savo svarbiausiųjų reikalų gynėju.

Nors ir kaip mums būtų įdomu panagrinėti „Tėvynės Varpų" publicistiką politiniu ir visuomeniniu atžvilgiu, tačiau literatūrinis istorinis šių knygų uždavinys tą darbą gerokai susiaurina. Mes „Tėvynės Varpuose" ieškosime tik gyvo Kudirkos sielos balso, kur jis kalba susijaudinęs, iš širdies gilumos. Mes iškelsime ir pabrėšime pirmiausia tas mintis, kurios yra ypatingai svarbios mūsų tautos likimui, mūsų tautinei kultūrai

ir literatūrai. Tos Kudirkos mintys dar ir šiandien yra aktualios, nes ne visi Kudirkos laikų idealai ir šiandien yra įgyvendinti, o kai kurios žaizdos iš naujo atgyja, ir dar didesni pavojai gresia jei ne iš Rytų, tai iš Vakarų.

„Tėvynės Varpuose" randame vieną vietą, kur Kudirka ne tik praskleidžia savo sielą, bet ir piešia save, besisielojantį savo krašto reikalais: „Ramios valandos tuo metu, kada prasideda mainai saulės spindulių su nakties šešėliu, o žiburys dar nešaukia prie pertraukto darbo – tai dvasios atsilsio valandos... Ko tomis valandomis žmogus neprimąstai, kokių sumanymų nesigriebi! O visus išpildai galutinai, visus atlieki lengvai, nors būtų sunkiausi ir drąsiausi"*. Ir rodos jam, kad visi lietuviai tapo kietos valios pasiryžėliai, moką išsižadėti savo asmens reikalų viešam labui, nepamirštą savo pasižadėjimų bei sutarimų. Rodos jam, kad rašytojai – tai jau pribrendę vyrai, kurių žodžiu galima pasitikėti, kurie savo darbą stengiasi atlikti kaskart vis geriau. Rodosi jam, kad ir laikraščiai veikiai patobulėsią, kad lenkuojantieji suprasią savo klaidas, o lietuvių visuomenė jau esanti „viena šeima su vienokiais troškimais, vienokia kalba..."** Deja, tai tik iliuzija, graži prieblandos svajonė. Tikrovėje beveik viskas yra priešingai. Bet kas žino? Gal iš tų priešingybių tarp tikrovės ir idealų bei iliuzijų, kurių ilgėjosi Kudirkos siela, ir kilo tas jo nuostabus pasiryžimas dirbti ir taisyti visa, kas negera, kad kada nors įvyktų tai, ką jis svajojo prieblandos valandomis. Jis tikėjo, kad tai įvyks.

Didžiausia, be abejo, anų laikų negerovė tai buvo rusų priespauda, rusinimo bei provoslavinimo politika. Demaskuoti

* „Raštai", II, p. 104.
** Ten pat, p. 105.

valdžios norus, rodyti nedorus jos žmonių darbus ir visas jų daromas Lietuvai skriaudas, sąmoninti lietuvius ir ugdyti juose atsparumą valdžiai – buvo svarbiausias, kaip matėme, ir politinių feljetonų-satyrų, ir „Tėvynės Varpų“ publicistikos tikslas.

Apibūdinti rusifikacijos pavojui Kudirka randa stiprių ir vaizdingų žodžių:

> Dvigalvis Šiaurių erelis, idant galėtų išsyk praryti visus svetimus gaivalus, ant kurių užtūpė ir įleido nagus, tai tikrai turi per mažai galvų. Reiktų mažių mažiausiai nors trijų galvų: lenkams, Pabaltės rėdyboms ir lietuviams – tiems trims gardžiausiems gaivalams. O turint dvi, gali tik žiotis ant dviejų kąsnių, kuriuos ateis kartais noras paragauti. Kaszin ar dvi galvi erelio ilgam įstengs tarnauti neišpasakytam godumui jo pilvo? Ar, turint tiek daug kąsnių ir ryjant juos taip greitai, Šiaurių erelis negaus tik vidurių sugedimo?
>
> Paskutiniais laikais kraugeringas paukštis žiūri į lietuvius ir Pabaltės rėdybas.*

Kudirka budriai seka rusiškų cerkvinių mokyklų augimą ir mato didelį pavojų mūsų tautai, kai „cerkvė mirkčioja į lietuvius katalikus ir vilioja juos į savo avinyčią“**. Juk antai Panevėžio cerkvėj esą pradėjo sakyti lietuviškus pamokslus, ir žmonės eina jų klausyti, nes bažnyčioje lenkiškų nesupranta. „Sląstos įtaisytos puikiai! Kvaili tamsūs žmonės, nieko neprijausdami lenda į jas, o sląstų užstatytojai trina sau rankas iš džiaugsmo. Šiandien kvaili žmonės lenda į cerkvę dėl naujienos, ryt jiems lieps vaikščioti į ją ir toliaus, o užporyt pasijus

* „Raštai“, II, p. 48.
** Ten pat, p. 34.

įrašyti į pravoslavijos avinyčią. Tada jau nieks neišvaduos"*. Jis nurodo, kiek lėšų yra skiriama cerkvinėms mokykloms, ir statistika paremia, kaip neproporcingas yra katalikų ir provoslavų dvasiškių skaičius: Vilniaus gubernijoj vienam kunigui tenka 2.319 žmonių, o popui tik 169. Katalikų dvasiškių esą 306, o provoslavų 2119, tuo tarpu provoslavų gyventojų yra mažiau kaip trečdalis.

Turėdamas prieš akis šitas ir daugelį kitų rusinimo priemonių, Kudirka pasibaisėdamas sušunka:

> Suėmus šitą viską,... galva nulinksta nuo sunkių minčių, o širdį spaudžia didės nelaimės prijautimas.
>
> Nepavydėtina dalis juodo pranašo, kuriuomi turiu būti šiuomi žygiu! Vienok klausiu: kas bus su Lietuva, jeigu mes, nenorėdami išsižadėti savo jausmų ir tikėjimo, turėsime išsižadėti valstiškų mokyklų? Kas bus, jeigu iki to mūsų mokyklų uždarymo nespėsime išbudyti mūsų „apjakėlių" ir „užsnūdusių", kurie, rodos, tyčia nemato Damokleso kardo[113], kabančio ties jų galvomis? Kas bus, jeigu nelaimė užklups mus greičiau, nei spėsime susivienyti ir suprasti, kad reikalas tėvynės visiems yra vienas, kad jis yra aukštesnis už atskirų partijų egoizmą, kad prieš tą tėvynės reikalą priešingiausiosios partijos turi stoti su alyvos šakele ir užmiršti asmeninius nesutikimus.**

Rusų valdžiai visokiomis priemonėmis slopinant tautinį lietuvių susipratimą, ir pačioje liaudy atsirasdavo šnipų ir išdavikų, kurie įduodavo žandarams savo kaimynus. Tokiems išdavikams Kudirkos rūstumas pasiekia aukščiausio laipsnio:

---

* Ten pat, p. 19.

** „Raštai", II, p. 34.

„Padėję ranką ant širdies, paklauskite savęs, ar doriška pusė denuncijanto[114] ne žemesnė už dorišką pusę šuns, vilko, hienos? Ar nenuskriaustume minėtų gyvulių, norėdami juos sulyginti su denuncijantu?“* Parsidavėliams „šungalviams“ jis nežino jokio pasigailėjimo:

> ...reikia stengtis išskirti juos visai iš draugijos. Jeigu „šungalvis“ yra gaspadorius, tegul neina pas jį šeimyna, tegul kaimynai nepriima jo pas save, neina jam į talką ir šalinasi nuo jo visuomet; jeigu jis darbininkas – tegul jo niekas nepriima į darbą; jeigu jis pirklys – tegul nieks nuo jo nieko neperka; jeigu jis amatninkas – tegul nieks jam neduoda darbo; jeigu jis jaunikis – tegul jaunuomenė nepriima jo į bendrystę.**

Kovodamas su rusų valdininkais, Kudirka „Tėvynės Varpuose“ aprašinėja tuos pačius faktus, kuriuos panaudojo ir savo satyroms: kyšiai, žmonių skriaudimas, ikonų statymas, Naumiesčio apskr. viršininko Kusakovo ir Marijampolės žandarų rotmistro Vonsiackio žygiai. Šiuo atžvilgiu „Tėvynės Varpai“ nušviečia ne tik paties Kudirkos satyrų, bet ir visos to laiko patriotinės mūsų literatūros foną.

Ar bereikia sakyti, kad skaudžioji Kražių tragedija[115] sujaudino Kudirką ligi sielos gelmių: „Dvigalvis šiaurių erelis, – taip pradeda jis tos tragedijos aprašymą, – pripratęs maitintis gyva mėsa savo valdinių ir gaivinti troškulį nekaltųjų krauju, turbūt buvo labai išalkęs ir ištroškęs, nes, nesigėdydamas nė civilizuotos Europos, nė iš arti žiūrinčio XX amžiaus, suruošė sau lapkričio mėnesyje sukakusių (1893) metų kruviną pokylį

* Ten pat, p. 26.
** Ten pat, p. 96.

Kražiuose, Kauno gub.“* Nebecituosime viso to širdies krauju ir tulžia rašyto straipsnio, tik pastebėsime, kad kazokai ir Kražiuose pralietas lietuvių kraujas turbūt ne be reikalo Kudirkai priminė kryžiuočius ir išlietą kraują kovose su germanizmo antplūdžiais... Asociacijos dažnai būva labai reikšmingos! Prie Kražių bylos Kudirka grįžo dar keletą kartų. Dėl jos, geriau sakant, dėl popiežiaus Leono XIII enciklikos, liečiančios ir Kražių įvykius, buvo kilusi aštri polemika tarp V. Kudirkos ir P. B. (kun. Pr. Būčio)[116]. Įsidėmėtini yra paskutiniai Kudirkos atsako žodžiai:

> Man kražiečių kraujas brangesnis yra už Vatikano diplomatiją. Joks autoritetas nenubaidys manęs nuo išreiškimo atvirų nuomonių vardan to kraujo ir neprivers būti apsimetėliu. Jeigu Vatikano diplomatijos šalininkai ir išpažintojai pasipiktintų iš argumentų, kurių aš, būdamas priverstas gint savo nuomones, išvengt negalėjau, jeigu užsirūstintų ant manęs, kad išdrįsau papeikt Vatikano diplomato raštą, aš nenusiminsiu: geriau su teisybe laimėt priešininką, ne kaip su melu draugą.**

Gindamas Lietuvą nuo rusų, Kudirka gynė ją ir nuo lenkų. „Tėvynės Varpuose“ randame polemikos su lenkų laikraščiais, peikiamas kunigų, ypač Seinų dvasinės seminarijos sulenkėjimas, tačiau visas Kudirkos dėmesys, matyt, buvo nukreiptas į rusus ir į rusinimo žalą. Į rusinimą jis reagavo daug smarkiau, negu į lenkinimą.

Tiek rusinimo, tiek lenkinimo vaisiai buvo apgailėtinas daugelio lietuvių nutautimas. Menką tautinį lietuvių atsparumą

* „Raštai“, II, p. 242.
** Ten pat, p. 288.

tenka konstatuoti kiekvienam ir visur, kur tik ima reikštis svetimos tautos įtaka. V. Kudirka pasakoja apie vieną tarnavusį rusų kariuomenėj čuvašą, kuris nusižudė, negalėdamas pakelti tėvynės ilgesio*. O lietuviai serga priešinga liga – noru išsinerti iš lietuvystės. Pirmieji jos simptomai, pasak Kudirkos, esą toki: 1) lietuviškos pavardės iškraipymas, 2) nenoras lietuviškai kalbėti arba sąmoningas kalbos darkymas ir 3) gėda prisipažinti esant lietuviu. Paliesdamas Prūsų Lietuvą, jis statistika parodo, kaip nyksta lietuviai tame krašte. Jis bara šiaudadūšius lietuvius inteligentus, kurie nesidomi savo kultūros reikalais, savo spauda ir, visaip išsisukinėdami, stengiasi savo apsileidimą pateisinti. „Tegul patys save tie visi šaltadūšiai, šiaudadūšiai, zuikiadūšiai teisina ir išteisina savo nuomonėje, bet jų neišteisins Lietuva!“** – su širdgėla sušunka didysis varpininkas. Ne vienoj dar vietoj Kudirka sielodamasis rašo apie tą bjaurią mūsų tautos ligą, tautinės ambicijos stoką, dėl kurios netekome pusės savo žmonių ir žemių. Ypatingai jis bara inteligentus, kad jie gimtąją kalbą pakeičia svetimomis.

Nutautėliams-išgamoms paniekinti, o visiems kitiems nuo jų pavyzdžio atgrasinti Kudirka nesigailėjo aštrių žodžių ir mokėjo rasti tinkamų progų. Taip 1889 m. T. Daugirdas[117] surengė Varšuvoj savo lietuviškų iškasenų parodą. Mūsų senolių palaikai, matyt, padarė Kudirkai didelio įspūdžio:

> Kiek galime pasimokyti iš tų senovės daiktų! – sušunka jis. – Iš ilgų skaitymų nepramoksi tiek, kiek čia nors ir greitai perbėgęs akimis per tas iškasenas. Tuose mažmožiuose guli mūsų istorijos dalis. Reiškia jie mums praslinkusius

* Ten pat, p. 30.
** Ten pat, p. 125.

mūsų tėvynės amžius, lengvai ir greitai paaiškina ne vieną dalyką žilos mūsų senovės. Tokius pamokinančius daiktus turėtų pamatyti kiekvienas lietuvis. Bežiūrint ilgai į tuos kirvelius, peilius, iešmus, karielius, branseletus ir kitokius dabučius, persikeli mintim į senovės laikus, kada tie daiktai buvo dirbti, fantazija pradeda griauti sentėvių kapus, ir štai, rodosi, matai gyvus žmones, girdi čiauškėjimą geležies, kaukšėjimą kirvelių, barškėjimą drabužių...*

Ir čia Kudirka prakalba tokiais pat žodžiais, kokiais Vydūno Duobkasys žadina „Prabočių Šešėlius" ir rodo Tautvydai kelią tėvynėn:

O kaušai, rodosi, kalba: žiūrėkite, jūs išgamos, šventvagiškai nešiojantieji vardą lietuvių! Žiūrėkite į mūsų prietaisus – kuomi gynėme tėvynę ir kokius išdirbinius vartojome savo gyvenime! Negražūs ir neišmisliai padirbti tie daiktai, o vienok mums jų užteko, vienok džiaugėsi iš mūsų Lietuva ir gėrėjosi mumis! Ar džiaugiasi iš jūs? Mes garbe sau laikėme vadintis lietuviais, o jūs gėditės to vardo! – Gėda jums prieš Lietuvą, nes jai daug esate prasikaltę! Gėda jums, išgamos, gėda! Rodos ir visi geležgaliai pradeda kartoti: gėda jums!**

Pagaliau dar vienas opus lietuvių inteligentijos gyvenime klausimas, ne kartą vaizduotas ir dailiojoj literatūroj, tai šeimos, ypač mišrios šeimos, klausimas. Kudirka jį laikė pirmaeilės svarbos dalyku: „Anuomet vienas Persų karalius įsakė savo tarnui, idant kasdien jam sakytų: Atmink Atėnus! Mums,

* „Raštai", II, p. 36.
** Ten pat.

lietuviams, taipgi derėtų pasirūpinti, idant kas nors kasdien mums primintų: Atmink lietuvišką šeimą!“* Panagrinėjęs šį klausimą, Kudirka duoda du patarimu: 1) organizuoti lietuvių susirinkimus, kur galėtų inteligentinė jaunuomenė susipažinti ir 2) leisti į mokyklą daugiau lietuvaičių. Čia pat atremia ir priekaištus prieš mergaičių mokymą. Esant mokytų lietuvaičių, „nereiks, sako, lietuviams globtis su visokiomis svetimtaučių „šlebėmis“[118], kurios kiekviename žingsny drebia vyrui į akis: tu chlope! aš tau malonę parodžiau, tekėdama už tavęs! – taip šiandien dedasi. Tada tiems patiems tėvams bus smagu atsilankyti pas vaikus, nors poniškai gyvenančius: nieks nešnairuos, nieks į juos nežiūrės iš aukšto – šiandien lietuvis, susituokęs su svetimtaute, turi išsižadėti savo tėvų ir giminių, nes tokia „šlebė“ negali žiūrėti į chlopus“**. Polemika šiais klausimais gaudavo kartais satyrinę ir jumoristinę formą.

Polemizuodamas su S. M.[119], Kudirka kalba apie motinos vaidmenį tautinio auklėjimo atžvilgiu, apgailestauja, kad motina kaimietė, nors ir kaip būtų dora, negali savo vaikams įkvėpti nei tėvynės meilės, nei tautinių principų tvirtumo, nei nieko, „kas taiso Lietuvos gyventojų dvasiškąjį gyvastį“, nes visa tai jai pačiai nėra prieinama. Čia eina įdomus paties Kudirkos prisipažinimas:

> Mano motina davė man, ką apskritai motina Lietuvė gali duoti savo vaikams, dar daugiau, nes pati daugiau turėjo. Labai gražiai dainavo, labai puikiai margino margučius, labai dailiai sekė pasakas ir prie tų dailių dalykų mane pri-

* Ten pat, p. 108.

** Ten pat, p. 113.

traukė. Jeigu aš šiandien muzikantas, pataikau šį tą nupiešti ir, atsiprašant, eilėdirbys, tai motinos kaltė. O vienok užaugau ir iš tos motinos, kuri mano nuomone buvo ideališka, niekad negirdėjau, kas tai Lietuva, lietuvis, gaivinimas Lietuvos ir t. t. Negirdėjau to nei iš močiutės, nei iš tetų, nei iš jokios moteriškės iš mano kaimo ir visos apygardos.*

Kudirka kaltina ne Lietuvos motinas, bet skurdžią visos tautos būtį, kuri neleidžia nušvisti jų protams. „Buvo gadynė, – sako jis, – kada lietuvės gimdė lietuvius ir auklėjo lietuvius. Šiandien lietuvės gimdo tik vaikus, nes tautišką instinktą pametė, o Lietuvos reikalų nebepažįsta. Ateityje, tikiu, netolimoje, lietuvės vėl gimdys ir auklės lietuvius – kada pažins Lietuvos reikalus per apšvietą“**.

Šios kelios pavyzdinės „Tėvynės Varpų“ nuotrupos ryškiai nušviečia Vinco Kudirkos asmenį ir jo laikus. Žinoma, tai tik stambieji bruožai – ir tai ne visi. Pats „Tėvynės Varpų“ tekstas tegali papildyti visas galimas spragas.

Baigiant belieka pridurti porą pastabų dėl formalinių Kudirkos publicistikos savybių. Dėl beletristinio elemento gausumo žymi „Tėvynės Varpų“ dalis būtų galima pavadinti feljetonais. Kudirka viename „Varpo“ n-ry tame pačiame rašiny paprastai paliesdavo įvairias, dažnai viena nuo kitos labai tolimas, temas. Pažymėjęs jas straipsnio pradžioj, jis, dažniausiai be jokių įvadų, imdavo lukštenti pirmąją, laisvai susiedavo ją su antrąja arba ir visai be jokio susiejimo eidavo nuo vienos prie kitos. Kudirkos straipsniai „Tėvynės Varpuose“ niekad nebūdavo sausi, pedantiški ir nuobodūs. Jis jau

* Ten pat, p. 253.
** Ten pat, p. 254.

pirmais žodžiais pagauna skaitytojo dėmesį ir neatleisdamas veda ligi pabaigos. Kudirkos straipsniai žiburiuoja aštriais, gyvais sąmojais ir vaizdingais posakiais, pašaipa, jumoru. Emocinis, jausminis autoriaus nusiteikimas yra svarbus Kudirkos publicistikos elementas. Kudirka rašydamas ne tik galvoja, bet ir jaučia. Savo jausmu, išgyvenimu jis pavergia ir skaitytoją. Vengdamas nuobodumo ir norėdamas savo straipsnius dar labiau pagyvinti, Kudirka kartais piešia ištisas scenas su veikiamaisiais asmenimis ir dialogais, bet visa tai sumaniai panaudoja kaip priemonę savo dėstomai minčiai pavaizduoti.

Aišku, kad tokis rašymo būdas patiko skaitytojams. V. Kudirka, galima sakyti, yra pirmas to laiko talentingas publicistas, kurio publicistiniai pradai ir toliau rutuliojasi mūsų spaudoj. Žymiausi vėlyvesni mūsų publicistai – A. Jakštas-Druskius-Dambrauskas, J. Tumas Vaižgantas ir A. Smetona[120] – kiekvienas savaip atstovauja ir toliau plečia gerąsias V. Kudirkos publicistikos savybes.

4. „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ ir „Tėvynės sargas“

Sustojus „Šviesai“, o pasirodžius „Varpui“, kai kurie kunigai sumanė leisti grynai katalikišką, liaudžiai skiriamą laikraštį. Sumanymą padėjo vykdyti bemokslis, bet apsukrus Otto von Mauderodės spaustuvės Tilžėje korektorius Juozas Angrabas-Angrabaitis-Paznokaitis[121], buvusis Sudargo klebono Martyno Sidaravičiaus tarnas. Naujam laikraščiui bendradarbių jis rado Kauno dvasinės seminarijos klierikų tarpe. 1889 m. spalių mėn. Angrabaitis išleido naujo

laikraščio prospektą – kvieslį: „Programas arba Apgarsinimas išeinančios Gazietos Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga. Nedėlinis Laikraštis“. Prospekto turinys labai menkas, beveik analfabetiškas.

1890 m. sausio mėnesy pasirodė ir pats laikraštis „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga. Katalikiškas Laikraštis“. Nuo kovo mėn. pradėjo eiti du kartu per mėnesį ir ėjo iki 1896 m. pabaigos. „Apžvalgos“ medžiagą tvarkė J. Angrabaitis, o faktinuoju, nors neoficialiu redaktorium iki 1891 m. gruodžio m. buvo klierikas Pranas Urbonavičius[122], vėliau gi kun. K. Pakalniškis[123]. „Apžvalgos“, kaip liaudžiai skiriamo laikraščio, turinys gana menkas, bet visuomeninė jo reikšmė didelė. Ji suspietė aplink save dešinį visuomenės sparną, ypač jaunąją kunigijos kartą. „Apžvalga“ pirmiausia gynė tikėjimo ir Bažnyčios reikalus. Dėl to skelbė kovą visokiems bedieviams, o taip pat ir rusų valdžiai, kuri norėjo Lietuvą supravoslavinti.

„Tokiu tonu, kokiu kalbėjo „Apžvalga“, – sako prof. Vacl. Biržiška, – nebuvo iki tol kalbėjęs su rusų valdžia nė vienas lietuvių laikraštis, ne tik „Aušra“ ar „Šviesa“, bet ir „Varpas“ ar „Ūkininkas“. Panašiu tonu tik paskiau pradeda kalbėti socialdemokratų laikraščiai“*. Gina „Apžvalga“ ir tautinius lietuviškumo reikalus, ypač kovoja su lenkinimu bažnyčiose.

Aiškesnės visuomeninės programos „Apžvalga“ neturėjo. Priešindamasi socialistams, ji kelia ne kovos, bet solidarumo ir tarpusavinės pagalbos principą. „Apžvalga“ skelbia visų luomų vienybę ir šaukia į darbą ne tik kunigiją, bet ir bajoriją, kuri turinti atlikti savo pilietines pareigas, nors ir neišsižadėdama savo skirtingos kultūros. Visuomeniniu

* Vacl. Biržiška. „Iš mūsų laikraščių praeities“, p. 47. Atsp. iš „Bibliografijos Žinių“ 1931–1932 m.

atžvilgiu „Apžvalga“ yra ankstybųjų „Aušros“ tradicijų paveldėtoja ir tęsėja.

Antisemitizmo „Apžvalgoj“ daugiau kaip „Varpe“, nes, be ekonominių priežasčių, čia veikia dar ir religiniai jausmai.

„Apžvalgos“ publicistika yra nepalyginti menkesnė kaip „Varpo“ ir turiniu, ir stilium. Nevengiama ir demagogijos. Aštriai polemizuoti su „Varpu“ mėgo pats bemokslis redaktorius Angrabaitis ir kun. Pakalniškis. „Apžvalga“ buvo plačiai skaitomas laikraštis. Jos reikšmė yra ta, kad ji liaudyje žadino pasipriešinimą rusams ir lenkams, kėlė patriotinius jausmus ir pratino žmones skaityti savus laikraščius. „Apžvalga“ anuo metu buvo plačiausiai Lietuvoje skaitomas laikraštis.

Literatūrinė „Apžvalgos“ reikšmė siejas su jos ideologine visuomenine kryptim. „Apžvalga“, kaip katalikų ideologijos laikraštis, vengęs kelti ekonominiais interesais pagrįstą luomų kovą, iš principo nesišalinęs nė nuo bajorijos, paveldėjo „Aušros“ tautinį idealizmą, čia įgavusį dar religinį atspalvį. „Apžvalgoj“ rašė šie rašytojai: kun. K. Pakalniškis-Dėdė Atanazas[123], klier. J. Tumas, kun. Al. Dambrauskas, V. Pietaris, M. Dovoina-Silvestravičius, A. Gužutis (Fromas), S. Gimžauskas, J. Mačiulis-Maironis, A. Sabaliauskas[124], Ks. Sakalauskas, J. Zubrickis[125], A. Baranauskas, neminint publicistų ir korespondentų.

Literatūrinės kalbos ir rašybos atžvilgiu „Apžvalga“ toli atsilikusi nuo „Varpo“.

„TĖVYNĖS SARGAS

„Apžvalga“ negalėjo patenkinti jaunesnių, pažangesnių kunigų, kurie svajojo išleisti katalikams rimtesnį ir inteligentiškesnį laikraštį.

Dar 1893 m. Pr. Būčys, Andr. Dubinskas[126], kun. J. Tumas, kun. J. Vizbaras[127] ir kiti, nepatenkinti „Apžvalgos“ taktika be atodairos uiti pasauliškius inteligentus, buvo nutarę „Apžvalgą“ reformuoti. Tam tikslui J. Tumas vedė derybas su kun. K. Pakalniškiu, bet šis nenusileido. Tada, susitarus su kun. Fel. Leliu ir kun. K. Kazlausku[128], laikomais Kretingos vienuolyne už nusikaltimus rusų valdžiai, buvo nutarta leisti naujas laikraštis, kuriam J. Tumas sugalvojo „Tėvynės Sargo“ vardą.

Naujas laikraštis pasirodė 1896 m. pradžioj ir ėjo iki 1904 m. Redagavo jį iš pradžių kun. F. Lelis, paskui kun. D. Tumėnas[129], nuo 1897 m. 12 n. iki 1902 m. 4–5 n. kun. J. Tumas, o po jo kun. A. Milukas*.

„Tėvynės Sargas“ pasiryžo „stovėti apšvietos, tikybos ir lietuvių kalbos sargyboje“. Jis sakosi, kad „krikščioniška idėja turi būti pirmoj vietoj“, ir rūpinsis jis viskuo, „kas tik gali padaryti, kad mūsų broliams būtų ir šviesu, ir puiku, ir sotu, ir sveika“. Siekdamas tų tikslų „T. S.“ ketina „perserginėti brolius Lietuvius ir Žemaičius apie visokias neteisybes trijų didžiausių mūsų neprietelių: vietinės (suprask, rusų. V. M.) administracijos, žydų ir išgamų lietuvių“. Dėl šių trečiųjų kilo atkakli polemika su „Varpu“ (V. Kudirka), kuris įtarė, kad „Tėvynės Sargas“ išgamomis buvo linkęs laikyti visus kairiųjų pažiūrų inteligentus pasauliškius. Tačiau apskritai „T. S.“ buvo gana tolerantingas ir ieškojo pagrindo bendram darbui visoms inteligentinėms lietuvių pajėgoms. Savo recenzijose atsiliepia gana palankiai apie „Ūkininką“ ir „Varpą“. Net Šliūpo „Lietuviškame Balse“, „Apšvietoj“ ir „Naujoj Gadynėj“ randa gerų reiškinių**.

* A. Merkelis, „Tėv. Sargas“, „Židinys“, t. XIV, p. 236.

** „Tėv. S.“, 1898 m., nr. 3 ir 4.

Kaip „Apžvalga“, taip ir „Tėvynės Sargas“ tautiškumą siejo su religija. Tautiškumas ir religija tarpusavy viens kitą remia, bet Bažnyčios reikalai esą statytini į pirmą vietą. Siejimas katalikiškumo su lietuviškumu, be abejo, teigiamai atsiliepė liaudies tautinės sąmonės ugdymui ir padėjo atsispirti ne tik rusų, bet ir lenkų įtakai. Katalikiškoj liaudy, sugriovus lenkiškumo ir katalikiškumo sąvokų identifikavimą, apvalyta nuo lenkiškumo Bažnyčia pamažu tapo stipriausia lietuviškumo atrama.

Ypatingo dėmesio „T. S.“ kreipė į mokyklas ir turėjo tam reikalui net specialų skyrių „Mūsų mokslavietės“. Čia, kaip ir „Varpe“, buvo demaskuojama valdžios politika, ir žmonės buvo skatinami valdžios mokyklas boikotuoti. Šiaip jau jokių revoliucinių šūksnių „T. S.“ neskelbė, tenkindamasis skiepyti pasyvų pasipriešinimą rusų valdžiai:

> Lietuvai terūpi dabar tiktai užlaikyti savo dvasią, t. y. šv. Katalikų Tikėjimą, savo kalbą ir papročius ir visa tai, ką gero ji gavo nuo savo senolių. Lietuvos užduotis iš vienos pusės saugoti, idant nesiplatintų jos krašte gudiška dvasia ir kreivatikystė, o iš antros pusės, rūpintis, idant žmonės taptų kaskart šviesesni mokslu, o per tai būtų tvirtesnio tikėjimo ir patogesnio gyvenimo ir gautų geresnį duonos kąsnį. Su ginklais rankose prieš gudų valdžią nesišiaušti, bet vienok nepasiduoti pavertimui į gudus ir kreivatikius, yra tai tėvynainių lietuvių pamatas, ant kurio stovi tikra tėvynės meilė.*

Pažymėtina, kad akcija dėl spaudos grąžinimo „T. Sarge“ buvo daug gyvesnė, kaip pav., „Varpe“. Prof. V. Biržiška nurodo**, kad kairioji spauda, pasitikėdama vien revoliucija, ne

* „T. S.“, 1896 m., n. 11, p. 9–10.

** Vacl. Biržiška, op. cit., p. 49.

daug ko gero tikėjosi, jei spauda ir būtų grąžinta. Cenzūrai trukdant laisvą žodį, revoliucinė mintis dar sunkiau plistų, nė kaip esant spaudai uždraustai. O „T. S.“, kuris vien reikalavo lietuviams lygių teisių, kovą dėl spaudos grąžinimo laikė vienu iš svarbiausių savo tikslų. Skatindamas į tą kovą dėl kultūros, jis atliko didelį tautinio sąmoninimo darbą.

Tautinius ir visuomeninius klausimus „Tėvynės Sargas“ svarstė ir sprendė katalikų tikėjimo ir kunigų pasaulėžvalgos šviesoj. O tų reikalų kelti jis nevengė ir taip pat kaip „Varpas“, pasak A. Merkelio[130], „lietuvių tautinį judėjimą glaudžiai siejo su Lietuvos ekonominiu gyvenimu. Jie (sargiečiai V. M.) nori, kad lietuvis ir materiališkai būtų stiprus, kad jis savo tėvynėje būtų šeimininkas, bet nesuskuręs kampininkas. Todėl lietuvius sargiečiai ragina neparduoti savo žemės svetimtaučiams, nedraskyti žemės į mažus gabalus, nesitąsyti po teismus, nebėgti be reikalo į svetimus kraštus. Kas taip daro, tas silpnina savo tautos jėgas“*. Be žemės ūkio, „T. S.“ kreipia dėmesį į sodininkystę, daržininkystę, žuvininkystę.

Vengdamas kelti luomų antagonizmą, „T. Sargas“ dėl patriotizmo aštriai kritikuoja sulenkėjusius bajorus ir pačius kunigus. Tradicinis antisemitizmas dėl tautinių ir ekonominių priežasčių reiškiasi ir „T. Sarge“.

Iš viso to matome, kad pozityvistiniai realistinė dvasia katalikiškame „T. Sarge“ yra gana stipri. Tačiau brangindami, kaip ir dera, Lietuvos senovės liekanas, sargiečiai jos per daug neidealizuoja ir negarbina. Bet dailiojoj literatūroj, ypatingai lyrikoj, senovės garbinimas ir kiti patriotinio romantizmo motyvai „Tėv. Sargo“ grupėj bus giliau įleidę šaknis kaip kur kitur.

* A. Merkelis, ten pat, p. 65.

Literatūros atžvilgiu „Tėvynės Sargas“ tęsia „Apžvalgos“ vaidmenį. Čia susispietė gana gausus svarbesniųjų katalikų rašytojų būrelis. Poetai Maironis, A. Jakštas, Margalis, Dagilėlis, Balandis-M. Gustaitis, L. Gira. Iš beletristų Dėdė Atanazas-K. Pakalniškis „T. Sargui“ davė apysakaites: „Kaip Vargaitis pavirto į vagį – razbaininką ir nukeliavo į Siberiją“, „Santaika“, „Amerikietis“, „Kaimynai“. Be to, „T. S.“ atskira knygele išleido „Kandidatas į kunigus“ ir „Apžvalgoj“ ėjusius „Obrusitėlius“. „Tėv. Sargo“ leidinys ir V. Pietario-Savojo „Keidošių Onutė“. Rašinėjo čia ir M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana. Vaižgantas „Tėvynės Sarge“ spausdino „Aukštaičių vaizdelius“ ir kai kuriuos scenos vaizdus, Petliukas-Pundzevičius farsą „Neatmezgamas mazgas“. Čia rašė dar J. Lindė, A. Sabaliauskas, J. Jablonskis, K. Būga, J. Basanavičius, J. Šaulys. Kiti „Tėv. Sargo“ rašytojai plačiau literatūroj nepasireiškė.

Be šių autorių raštų, „Tėvynės Sargas“ surinko gana daug medžiagos M. Valančiaus biografijai. Jo 100 metų gimimo sukaktuvėms paminėti išleido ištraukų iš jo „Namų atminimų“, „Paaugusių žmonių knygelę“, „Palangos Juzę“ ir „Pasakojimus Antano Tretininko“.

Kadangi „T. Sargas“ buvo skiriamas daugiausia liaudžiai, tai inteligentams šalia „T. Sargo“ imta leisti trimėnesinę „Žinyčią“. 1900–1902 m. kun. J. Tumui pasitraukus nuo „T. Sargo“, kun. A. Milukas sujungė „Žinyčią“ su savo Amerikoj leidžiama „Dirva“ ir pavadino „Dirva-Žinynu“. Šis žurnalas ėjo dar porą metų atskiromis knygomis. Be jau anksčiau minėtų katalikų rašytojų, dalyvavo čia dar J. Basanavičius, K. Būga, L. Gira, A. Sabaliauskas, J. Balvočius-Gerutis[131] ir kiti*. „Dirvą-Žinyną“ galima laikyti „Draugijos“[132] pirmataku.

* Vaclovas Biržiška, „Iš mūsų laikraščių praeities“, p. 52.

5. Socialistinė spauda

Apie 1890 metus pradėjo reikštis Lietuvoje socialistinis judėjimas, nors paskirai daug kas, o ypač Jonas Šliūpas, ir anksčiau aiškiai krypo į socializmą ir į jo organizacijas – lenkų „Proletarijat“ ir rusų „Narodnaja Vola“. Amerikoj J. Šliūpo leidžiamas (nuo 1885 m.) „Lietuviškasis Balsas“ ir jo brošiūros „Išganymas vargdienio“ bei „Lenkai ir lietuviai“ yra pirmoji socialistinė literatūra lietuvių kalba, o „Nauja Gadynė“ – pirmasis Amerikos lietuvių socialistų organas. Tačiau Didžiosios Lietuvos socialistų raštai pradėjo rodytis „Varpe“ apie 1892 m. Netrukus pasirodo ir atskiros socialistinio turinio brošiūros „Genių Dėdė“ ir „Krumplių Jonas“. Apie 1895 m., „Varpo“ kairioji grupė atsiskiria ir sudaro „Lietuvių socialdemokratų kuopą“*, o 1896 m. jau buvo įkurta „Lietuvos socialdemokratų partija“, kurios tikslas esąs „suskubinti ir sutvarkyti (suorganizuoti) kovą Lietuvos varguolių (proletarų) už geresnį būvį, ne tik ekonomišką, bet ir politišką, išaiškinti paskutinius siekius tos kovos, atskirus jos tarpus ir t. t.“** 1896 m. pasirodo „Lietuvos Darbininkas, laikraštis pašvęstas reikalams Lietuvos darbininkų luomos“. Antras jo numeris išėjo tik po poros metų su pažymėjimu, kad tai „Organas lietuviškos socialdemokratiškos partijos“. Trečias jo numeris jau buvo paskutinis. 1899 m. išėjo „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“ – viso 3 nr.

Tikruoju tačiau socialdemokratų partijos organu galime laikyti tik „Darbininkų Balsą“, maždaug reguliariai ėjusį po 3–7 kartus per metus nuo 1901 m. liepos mėn. iki 1906 m.

* Michal Römer, „Litwa“, p. 272.

** Lietuvos Darbininkas, 1898 m. 1 geg., nr. 2, p. 1.

balandžio mėn. Nuo 1902 m. 4 nr. jį redaguoja A. Janulaitis[133]. Iš bendradarbių literatūroj žinomi šie vardai: K. Jasiukaitis[134], J. Žymantienė-Žemaitė, K. Stiklius, J. Šaulys[135], J. Biliūnas, S. Matulaitis, A. Rucevičius[136], P. Višinskis, V. Mickevičius-Kapsukas, M. Biržiška[137].

1904 m. išėjo pora numerių „D r a u g o, pirmeivės lietuvių jaunuomenės laikraščio", kuriame rašė V. Mickevičius-Kapsukas, J. Šaulys, J. Biliūnas. Vėliau „Draugas" virto V. Mickevičiaus-Kapsuko redaguojamu „Darbininku" ir ėjo ligi 1906 m.* Bet čia jau įeiname į laikotarpį, kurį nagrinėsime antroje šio veikalo knygoje.

Dėl visuomeninės socialdemokratų spaudos programos ir linkmės netenka plačiau kalbėti, nes ji ir taip yra visiems aiški ir žinoma. Kultūriniame to laiko lietuvių tautos gyvenime socialdemokratai iškelia naujų veiksnių, naujų idėjų, persimetusių ir į literatūros kritiką, ir į kūrybą tų rašytojų, kuriuos čia pažymėjome. Bet tų idėjų, geriau sakant, jų sukeltos kovos įtaka pasireikš visoje literatūroje, neišskiriant nė dešiniausios krypties rašytojų. Iš čia pažymėtų visuomenės srovių ir jų organų eina visas to laikotarpio intelektualinis ir kultūrinis gyvenimas, o juk literatūra didele dalimi ir yra gyvenimo padarinys.

6. Spaudos grąžinimas

Nuo pat spaudos uždraudimo lietuvių tauta, vieningai atmetusi valdžios siūlomas knygas rusų rašmenimis, stojo

* Vacl. Biržiška, op. cit., p. 53–57.

į atkaklią kovą dėl savo teisių. Jau vyskupo M. Valančiaus nurodytas kelias į Prūsus davė lietuviams lemiamą tos kovos ginklą – nelegalius spaudinius ir jų kontrabandą per sieną. Kontrabandinių spaudinių reikšmė padidėjo, pradėjus eiti pirmam grynai tautiniam, visai Lietuvai skirtam laikraščiui „Aušrai". Nuo „Aušros" ne tik pats draudžiamųjų spaudinių platinimo faktas, bet ir jų turinys revoliucina lietuvių tautą ir organizuoja ją kaskart vis atkakliau priešintis valdžios pastangoms. Jei „Aušroj" revoliucinės nuotaikos dar nedaug tebuvo, tai jos įpėdiniai jau visu griežtumu skelbė kovą vyriausybei. Kairieji gi laikraščiai, pradedant „Varpu", tą kovą skelbė ne vien dėl spaudos draudimo bei Lietuvos rusinimo, bet ir dėl daug platesnių politinių, visuomeninių ir valstybės santvarkos reikalų. Tokiu būdu kontrabandinė draudžiamoji lietuvių spauda tapo gana stambiu revoliuciniu veiksniu Lietuvoje.

Dėl to nenuostabu, kad po 1890 metų rusų administracijos uolumas gaudyti lietuvių raštus ir represijos prieš tų raštų platintojus pasiekė aukščiausio laipsnio ir nesiliovė ligi pat spaudos grąžinimo. 1891–1893 m. buvo sukonfiskuota 37.718 egz., 1894–1896 m. – 40.335 egz., 1897–1899 – 39.024 egz., 1900–1902 – 56.181 egz. Nepaisant tokio žandarų uolumo, lietuviškųjų leidinių skaičius nuolatos augo. 1864–1873 m. įvairių leidinių išėjo 214, 1874–1883 m. – 270, 1884–1893 m. – 586, 1894–1903 m. – 786 leidiniai.

Pavojingame knygų gabenimo ir platinimo darbe lemiamą vaidmenį suvaidino kontrabandininkai – k n y g n e š i a i. Daugelis jų buvo paprasti kontrabandininkai, knygas kartu su kitomis prekėmis gabenę dėl pelno. Bet, be abejo, daug buvo ir tokių, kurie tą pavojingą darbą dirbo dėl idėjos, aiškiai ar neaiškiai suvokdami, kad kovoja dėl teisybės, dėl tikėjimo,

dėl lietuviškumo, dėl viso to, ką „gudas“, „maskolius“, „caras“ neteisingai draudžia. Tokio knygnešio kovotojo idealisto paveikslas, šalia „Lietuvos mokyklos“ – verpėjos motinos paveikslo[138], yra reikšmingiausios draudžiamojo laikotarpio idėjos, praturtinusios mūsų tautinę sąmonę, meną ir literatūrą. Draudžiamasis laikotarpis iš viso yra davęs apsčiai motyvų ir temų mūsų literatūrai. Jis ir toliau pasiliks turtingas patriotinio įkvėpimo šaltinis.

Kai kurie lietuviškų spaudinių platintojai, kaip kun. Sidaravičius, kun. Gimžauskas ir kiti, jau buvo minėti anksčiau, kaip liaudies švietėjai. Čia tenka suminėti dar vieną kitą kaimietį knygnešį, kaip liaudies susipratimo ir iniciatyvos pavyzdį.

Ryškiausias lietuvio knygnešio prototipas bene bus Jurgis Bieliakas Bielinis, plačiai pagarsėjęs visoj Lietuvoj.* Gimė jis 1846 m. Purviškių vienkiemy, Biržų apskrity. Turėdamas jau 20 su viršum metų, jis išnuomojo savo ūkį ir kibo mokytis Šiauliuose, Rygoj, Mintaujoj. Šiek tiek prasilavinęs ir pramokęs vokiečių, rusų lenkų ir latvių kalbų, vėl grįžo į ūkį. Mirus žmonai, Bielinis buvo beketinąs stoti į dvasinę Kauno seminariją. Į seminariją neįstojo, bet susipažino su vysk. M. Valančium, kuris jį pasiuntė į Tilžę sumokėti stambią pinigų sumą už spausdinamas ten lietuviškas knygas. Vėliau jam teko būti Belgijoj ir Prancūzijoj. 1889 m. patekęs net į lenkų Kongresą Paryžiuj ir gynęs jame Lietuvos nepriklausomybės idėją. Lenkai, įtarę jį esant rusų šnipą, iš kongreso išvarė. Dėl to Bielinis, anksčiau buvęs lenkams gana palankus, pasidarė jų priešas. Sugrįžęs Lietuvon, jis ėmė atkakliai

* Apie Bielinį ir kitus knygnešius žinios imtos iš P. Rusecko „Knygnešio“.

kovoti su rusų valdžia, platinti draudžiamuosius spaudinius ir agituoti žmones. Jo namuose būdavo dažnos kratos, jis pats nuolatos būdavo sekamas ir gaudomas policijos, bet visuomet mokėdavo gudriai išsisukti iš jos nagų: tai apsimesdavo elgeta, tai išsipirkdavo kyšiu, tai šiaip sugalvodavo kokią neprastą gelbėjimosi priemonę. Kartą esą, artinantis policijai, jis įlindęs į krosnį, liepęs žmonai prikrauti malkų ir iš priešakio įkurti. Laimė, žandarai, nieko neradę, greit išsinešdino. Už jo sugavimą buvusi paskirta 500 rublių premija. Bielinis platino visas knygas ir laikraščius, bet ypatingai mėgdavęs „Palangos Juzę" ir „Pajudinkim, vyrai, žemę". Šiomis jis atsilygindavęs už nakvynes.

Jurgis Bielinis mėgdavo ir pats rašinėti. Šį tą yra davęs „Aušrai" ir atskirai išleidęs keletą knygelių. Jis, be to, bandė leisti ir savo laikraštį, „Baltąjį Erelį", tris kartus: 1897, 1911 ir 1912 m. Tas laikraštis jokios reikšmės neturi, kaip ir kiti jo raštai. Mirė Bielinis savo gimtinėj 1918 m.

Minėtinas dar Viduklės ūkininkas Juozas Sakalauskas, gabenęs knygas didelėmis partijomis. Pakliuvęs jis trejiems metams buvo ištremtas į Mogiliavą Rusijon. Iš tos pat apylinkės Stanislovas Neteckis gerai mokėdavęs išsipirkti iš žandarų nagų. Jo pavyzdys rodo, kaip rusų policijos kyšių pamėgimas padėdavo plisti lietuviškiems spaudiniams.

Iš Suvalkijos knygnešių minėtini Slavikų zakristijonas Pranas Pučiliauskas, darbavęsis su kun. Sidaravičium, Sudargo klebonu, ūkininkas Jonas Povilaitis, Vinco Kudirkos padėjėjas, knygryšys Juozas Rimša, už knygas gavęs 6 mėn. tvirtovės kalėjimo ir ištremtas 2 metams į Rusiją. Draudžiamieji spaudiniai ir valdžios priespauda jį, kaip ir daugelį kitų, padarė tikru revoliucionierium.

Vilniuje knygnešius globojo turtingas miestelėnas Valentinas Urbonavičius[139].

Knygnešių buvo daug, bet paskirai juos minėti nėra reikalo. Kiekvieno jų gyvenimas pilnas įvairių nuotykių, bet visų prasmė ta pati. Lietuviškas spaudinys, knygnešys, pasienio sargybinis, policininkas ir žandaras – štai vyriausi veikėjai tos dramos, kurios veiksmai ėjo Paprūsės laukuose, visos Lietuvos užkampiuose, klebonijose, teismuose, kalėjimuose, pasiekdavo Rusijos gilumą, o kartais ir šaltąjį Sibirą. Tos dramos scenų rasime apsčiai ir mūsų literatūroje.

Kovoj dėl spaudos grąžinimo ir visame kultūriniame tos gadynės darbe labai didelį vaidmenį suvaidino Povilas Višinskis, gimęs 1875 m. birželio 15 d., miręs 1906 m. balandžio 23 d. Dar žemesnėse gimnazijos klasėse būdamas, jis jau platina lietuviškus spaudinius, savo kaimynei J. Žymantienei duoda skaityti „Aušrą“, tuo nulemia jos tautinį susipratimą, o vėliau gauna spaudai jos pirmąjį literatūrinį kūrinį. Jis buvo kūrybos skatintojas ne tik Žemaitei, bet ir G. Petkevičaitei, ir M. Pečkauskaitei, kurios tėviškėj mokė ją pačią ir jos brolius. Petrapilio universitete Višinskis studijavo gamtos mokslus. Atostogų metu jis važinėjo po Lietuvą rinkti etnografinės medžiagos, o iš tiesų, kaip sako G. Petkevičaitė, „ieškoti susipratusių lietuvių“*. Jis buvo visokeriopai susipynęs su visu lietuviškuoju veikimu ir visais žymesniaisiais veikėjais. Jis mokė vaikus ir paaugusius, organizavo vaidinimus ir pats juose dalyvavo, rašė straipsnius, platino spaudą. Persekiojamas ir krečiamas žandarų, jis mokėjo išsisukti ir kitus dar stiprinti.

* „Lietuvos Ūkininkas“, 1906 m., nr. 20. Žr. dar jos „Iš mūsų vargų ir kovų“.

Jo veiklumas nesumažėjo nė spaudą grąžinus. Tik neilgai teko jam pasidarbuoti: džiova pirm laiko nuvarė į kapus tą vieną iš narsiausių kovotojų dėl laisvės ir kultūros.

Knygnešių, inteligentų patriotų darbas ir draudžiamoji spauda gerokai išugdė tautinį ir visuomeninį liaudies susipratimą. Pasireiškia organizuotas veikimas, steigiamos spaudai platinti slaptos kuopelės draugijėlės. 1894 m. 7 „Varpo" nr. minimas politinis literatūrinis ratelis „A t g a j a". Kiekvienas ratelio narys turi kas savaitė parašyti po vieną lapą dainų, pasakų, padavimų, ką su kuo kalbėjo, ką pastebėjo aplink save, kur buvo ir ką darė, arba duoti kokį savo sumanymą. Tie lapai renkami, kaip tolimesnio darbo medžiaga. Nariai deda pinigus pirkti laikraščiams. 1895 m. „Varpo" 2 n-ry minimas ratelis „L i z d a s", kurio tikslas buvo gaminti straipsnių ir žinių. Apie Biržus laikraščių platinimu rūpinosi draugijėlė „S v i r p l y s" ir „A t ž a l a". Bet veikliausia buvo suvalkiečių „S i e t y n o" draugija, įsteigta 1894 m. ir po trejų metų susekta garsaus Marijampolės žandarų viršininko Vonsiackio[140]. Keliolika tos draugijos narių atsidūrė kalėjime arba ištrėmime. Panaši buvo ir „Artojų Draugija", suorganizuota Marijampolėj 1901 m. Jos tikslas buvo platinti draudžiamąją spaudą, remti ją lėšomis ir raštais. Draugija organizavo ir pirmuosius Suvalkijoj vaidinimus su patriotinėmis dainomis ir deklamacijomis. Ji išauklėjo nemažą būrį 1905 m. revoliucionierių*. Šitos ir kitos panašios konspiratyvinės draugijėlės, vietos inteligentų vedamos, ne tik padėjo plisti lietuvių spaudai, bet turėjo ir didelės auklėjamos tautinės, visuomeninės ir politinės reikšmės.

* Žr. 1914 m. „Vilties" priedas nr. 5–6, A. Rucevičiaus str. „Prieš dešimtį metų".

Valdžios įstaigose ir vyriausybės centre Petrapily lietuvių spaudos reikalas nuolatos buvo klabinamas. Jau buvo minėta, kaip 1877 m. Petrui Vileišiui pavyko pralaužti spaudos draudimas ir išleisti keletą knygelių. 1880–1883 m. broliai Juškevičiai, Kazanės universitetas ir Petrapilio Mokslų akademija rūpinasi lietuviškomis dainomis ir jas leidžia. „Aušra“ ir „Tėvynės Sargas“ skatina rašyti vyriausybei prašymus-peticijas, ir jų nemaža įvairiomis progomis buvo parašyta. Atsiranda ir mokslinių tuo klausimu darbų, įrodančių, kad lietuvių kalbai tinka tik lotynų alfabetas. Šiaip mokslinėj istorinėj ir filologinėj literatūroj lietuvių tauta, jos praeitis ir kalba tampa studijų objektu. Profesoriai M. Liubavskis, I. Lappo, V. Lamanskis[141], F. Fortunatovas, A. Šachmatovas, J. Baudouin de Courtenay[142] užtaria lietuvius. Užsieniuose lietuvių klausimas ir sunki jų būtis nugarsėjo dėl kruvinų Kražių įvykių.

Tuo tarpu revoliucinio turinio spaudiniai gausėjo ir nesulaikomai plito Lietuvoje. Valdžios viršūnėms galutinai paaiškėjo, kad spaudos draudimas ne tik neturi jokios prasmės, bet yra žalingas patiems rusams. 1903 m. Vilniaus generalgubernatorius Sviatopolk-Mirski raštu išdėstė vidaus reikalų ministeriui savo nuomonę, kad valdiškieji leidiniai visiškai subankrutavo, o užsieninių sulaikyti nėra jokių priemonių. Būsią geriau, jei bus grąžinta lietuviams spauda, nes legalūs leidiniai galėsią būti cenzūros kontroliuojami. Principe jau tuomet nutarta spaudą grąžinti, tik laukta patogaus momento.

Čia pravartu paminėti ir Petro Vileišio pastangos tą momentą paskubinti. Beinžinieriaudamas praturtėjęs Rusijoj, jis apsigyveno Vilniuje ir pasidarė įtakingas asmuo. Nuo 1900 metų ir vėl ėmė klabinti valdžią lietuviškų spaudinių reikalais. 1902 m. jis parašęs vidaus reikalų ministeriams Vittei

ir Plevei prašymus bei memorialus, „išklostęs, pasak J. Tumo, pamečiui lietuvių rašto ūgį su tam tikromis diagramomis, kurios vaizdžiai rodė, jog vyriausybės pastanga įbrukti lietuviams rusiškas raides ir atimti iš jų lotyniškai lietuviškas nieko nepasiekia ir nepasieks“*. Privatiniuose pasikalbėjimuose ir Plevė, ir Vitte pasižadėję lietuvių prašymą patenkinti. Vileišiui tai kainavę nemaža pinigo.

1904 m. kilęs karas su japonais sudarė rusų valdžiai patogų momentą lietuviams spaudą grąžinti. Mat reikėjo skelbti mobilizacija, laimėti gyventojų palankumas, sukelti ištikimybės jausmai. Spauda grąžinta 1904 metų gegužės mėn. 7 d. (senojo kalendoriaus balandžio 24 d.).

Spaudos grąžinimą lietuvių visuomenė apskritai priėmė su dideliu džiaugsmu. Tik kairioji ir revoliucinė spauda, kurios tikslai siekė daug toliau negu galėjo leisti legalus darbas vyriausybės priežiūroj, spaudos grąžinimą sutiko skeptiškai. Socialdemokratų „Darbininkų Balsas“, o ypač „Draugas“, beveik nieko gera nesitiki iš caro malonės. Visoki gešeftmacheriai, sako, taip šoks, kaip caro valdžia gros. Lietuvių spauda, sako, vistiek bus žiauriau cenzūros slegiama, nekaip kitų Rusijoj gyvenančių tautų. Vadinasi, kova toli gražu dar nepasibaigė. Bet ir „Varpas“, nors nėjo taip toli revoliucijos kryptim, taip pat nereiškė jokių dėkingumo jausmų ir smerkė tuos, kurie linko per daug jau taikingai tiesti ranką vyriausybei. Šiaip ar taip buvo vertinamas spaudos grąžinimas, visi pripažino, kad tai yra didelis laimėjimas, didelėmis aukomis įgytas. Griežtai pakitėjo kultūrinio darbo sąlygos ir aplinkybės, ir visi ruošėsi prie jų prisiderinti, jas panaudoti. Kaip tai atsiliepė lietuvių literatūrai, paaiškės iš tolimesnės jos apžvalgos.

* Doc. J. Tumas, „Liet. liter. paskaitos. Draudžiamasis laikas“, p. 171.

7. 1905 metų revoliucija

Kaip spaudos grąžinimas, taip ir 1905 m. revoliucija stovi slenksty tarp dviejų mūsų literatūros gyvenimo laikotarpių. Abudu šiuos istorinius įvykius mes čia minime, nes jie, kaip pamatysime vėliau, ne tik pažadino naujų kūrybos pajėgų, bet ir senesniosioms davė nemaža impulso ir medžiagos. Daugelis poaušrinės literatūros kūrinių nebūtų suprantami, jei neturėtume galvoj 1904 ir 1905 metų įvykių.

Visa draudžiamojo laiko lietuvių spauda nieko gera nelinkėjo rusų vyriausybei, o kairieji, pradedant „Varpu", aiškiai lūkuriavo revoliucijos, ją pranašavo, į ją kurstė. Net spaudos grąžinimas nubluko revoliucinių vilčių nuotaikoj. Rusijos gyvenimo įvykiai iš tiesų tokias viltis kėlė, ir neilgai teko laukti, kol jos ėmė realizuotis.

1904 metais pradėtas karas su japonais aiškiai pakrypo pralaimėjimo linkme ir davė progos revoliuciniams elementams pulti carą ir jo biurokratinę vyriausybę. 1905 m. sausio mėn. prasidėję neramumai Petrapily greitai paplito po visą Rusiją, persimetė ir į Lietuvą. Didesniuose miestuose prasidėjo streikai, o bažnytkaimiuose mitingai. Revoliuciją Lietuvoje kurstė ir jai vadovavo lietuvių socialdemokratų partija. Iš jos sausio mėn. išleisto atsišaukimo* galime suprasti, kokis buvo tos revoliucijos pobūdis ir ko ji siekė. Taigi pirmiausia reikalaujama baigti karas.

Toliau, einant ranka rankon su rusų darbininkais ir su kitomis tautomis, siekiama nuversti caro valdžią, reikalaujama pilietinių laisvių tautoms, religijoms ir luomams, reikalaujama

* „Darbininkų Balsas", 1905 m., nr. 2, p. 43.

paleisti politinius nusikaltėlius ir armiją pakeisti milicija. Tautos, kurios nori pačios valdytis, kaip Lietuva, Lenkija, Suomija, Ukraina ir kitos, laisvai gali jungtis su Rusija, kaip laisvas su laisvu. Susijungusių tautų santykius ir teises nustatys tų tautų atstovai. Toj Rusijos tautų sąjungoj Lietuva būsianti atskira valstybė, kurios politinę organizaciją nustatys Vilniaus Seimas, rinktas visuotiniu, lygiu, slaptu ir tiesioginiu balsavimu. Reikalaujama, kad Lietuvoj būtų demokratinė tvarka, duodanti lygių teisių visų tautų gyventojams. Reikalaujama darbo teisės, apdraudimo nuo nedarbo ir darbininkų institucijos ginti jų reikalams. Šiuos reikalavimus įgyvendinti pasirūpinsianti laikina vyriausybė. Panašius reikalavimus iškėlė ir lietuvių demokratų partija atsišaukime „Broliai lietuviai“*.

Iš šito atsišaukimo matyti, kad revoliucija Lietuvoje ėjo ne tiek ekonominiais, kiek politiniais tikslais: nusikratyti rusų valdžia, o sudaryti savo tautinę, demokratinę valstybę, nors ir sujungtą kokiais nors ryšiais su Rusija. Apie visišką atsiskyrimą galvoti tuomet nebuvo realu. Dėl tokio politinio ir tautinio 1905 m. revoliucijos pobūdžio Lietuvoje dėjosi prie jos įvairiausių pažiūrų žmonės, net ir nemaža kunigų. Jei vis dėlto kunigijos dauguma revoliucijai nepritarė, jei Bažnyčios vyresnybė pirmoji ją pasmerkė, tai ne tiek dėl jos tikslų, kiek dėl tradicinio dėsnio, esą visokia valdžia esanti nuo Dievo, o taip pat ir dėl tradicinio konservatizmo bei rizikos baimės. Be to, revoliucinio sąjūdžio priešaky stovėjo socialistai, su kuriais Bažnyčiai niekados nebuvo pakeliui. Daugelį nuo revoliucijos atstūmė ir neišvengiamai kartu einąs banditizmas, chuliganizmas, visokių tamsių gaivalų sauvaliavimas, o neretai ir provokacijos.

* K. Griniaus Jubiliejinis „Varpas“, p. 55.

Daugely Lietuvos vietų revoliucionieriai trumpu laiku išblaškė vyriausybės atstovus ir paėmė valdžią į savo rankas. Buvo sudarytos valsčių tarybos, savo teismai, savo mokyklos, suorganizuotas rusiškų įstaigų boikotas, sunaikinti monopoliai. Pagaliau, Jono Basanavičiaus iniciatyva buvo sušauktas Seimas, kuris ir susirinko Vilniuje gruodžio 4 (lapkričio 21) dieną.

Seime buvo atstovaujamos visos partijos ir srovės, sudarytas koalicinis prezidiumas su Jonu Basanavičium priešaky. Tautinis patriotinis Seimo charakteris pasireiškė jau pagerbiant mirusius. Būtent, pagerbta žuvusius kovoj dėl Lietuvos laisvės ir gerovės, Vilniaus steigėjas kunigaikštis Gediminas, revoliucijos aukos ir visi tylūs Lietuvos darbuotojai, kurie dirbo sunkų tautinį darbą, nors ir netapo revoliucijos aukomis*.

Minėtinos mums Vilniaus Seimo rezoliucijos, gerai apibūdinančios ne tik to laiko mūsų tautos idealus ir tikslus, bet ir 1905 m. revoliucijos charakterį:

I. Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje.

Pripažindami, jog dabartinė caro vyriausybė yra didžiausias mūsų prispaudėjas, jog dabar prieš tą vyriausybę pasikėlė Rusų valstybės kraštai; jog geresnio gyvenimo galime sulaukti tiktai apgalėję senąją valdžią, – susirinkusieji čia lietuviai nutarė:

Šviestis, jungtis ir stoti į kovą drauge su sukilusiais visų Rusijos tautų žmonėmis.

II. Lietuvos autonomija.

1. Kadangi Lietuvos gyventojų reikalai galima kaip reikiant aprūpinti tiktai gavus kraštui autonomiją, – norima, kad

* Cf. M. Römer, op. cit., p. 392.

visos tautos, kurios begyvena Lietuvoje, galėtų pilna laisve naudotis, – Lietuvių susivažiavimas nusprendžia:

Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje. Į tą Seimą rinks atstovus visi Lietuvos žmonės lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu.

Toji autonomiškoji Lietuva bus sudėta iš tos žemės, kur dabar gyvena lietuviai, Lietuvos branduolys, ir iš tų Lietuvos pakraščių, kurie dėl kokių nors priežasčių traukia prie to branduolio, ir kurių gyventojai norės prie jo priklausyti.

2. Kadangi susirinkusieji Vilniuje, Lietuvių susivažiavime, Suvalkų gubernijos lietuviai visi vienu balsu rado reikalinga kovoti drauge su kitų gubernijų lietuviais už Lietuvos autonomiją, tad jie, suvalkiečiai, ir su jais visas Lietuvių susivažiavimas nutarė, kad Suvalkų gubernijos lietuviai reikia priskirti prie visos autonomiškosios Lietuvos.

Santykiai su kitomis Rusijos šalimis bus paremti ant sandaros pamatų; visos šalys bus lygios, gyvens vienybėje, visos jos darys vieną galingą valstybę.

III. Kokiu būdu iškovoti autonomiją.

Jei norime įgyti autonomiją, turime pirmučiausia sugriauti dabartinę mūsų tautos priespaudėjų tvarką. Tam tikslui reikia, kad čia eitų išvien visi Lietuvos politiškieji būriai (visos partijos) ir atskirieji mūsų žmonės. Susivienijus visiems savo krašte, reikia jungtis su visomis kitomis Rusijos tautomis, kurios pradeda griauti tą tvarką. Tuo tarpu, kol kas bus, reikia nemokėti jokių mokesnių, uždaryti monopolius, neleisti vaikų į rusiškąsias pradedamąsias mokyklas, neiti Kauno, Vilniaus ir Gardino gub. (ten kur gyvena lietuviai) į valsčiaus teismus ir visas kitas dabartines valdžios įstaigas, neleisti savo brolių kareiviauti, prireikus streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose.

IV. Valsčiai ir mokyklos.

Visuose Lietuvos valsčiuose, visame jų reikalų vedime (susirašinėjime, susižinojime...) turi būt vartojama prigimta žmonių kalba.

Kadangi dabartinė mokykla yra tik ištautinimo ir ištvirkimo įrankis, tad reikia visos tokios mokyklos paversti grynai tautiškomis, t. y. pasirūpinti, kad mokslas jose būtų išguldomas žmonių kalba; be to, mokytojus tokioms mokykloms turi rinktis patys to krašto žmonės.

V. Lenkinimas per bažnyčias Vilniaus vyskupystėje.

Kadangi Vilniaus vyskupystėje lietuvių bažnyčioje yra vartojama pamaldose lenkiška kalba su politišku tikslu, tai Lietuvių susirinkimas nutarė vienbalsiai išreikšti Vilniaus vyskupystėje gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams geriausią linkėjimą pasisekimo kovoje su lenkomanų kunigija dėl teisių lietuviškosios kalbos Lietuvos bažnyčiose ir papeikti šiandieninės bažnyčios tvarką Vilniaus vyskupystėje*.

Nors spalių 17 d. caras buvo išleidęs manifestą, pažadėdamas kai kurių lengvatų, nors tuoj po Seimo generalgubernatorius paketino atsižvelgti į kai kuriuos teisėtus lietuvių reikalavimus, tačiau jau gruodžio pabaigoj prasidėjo revoliucijos malšinimas ir nuožmios represijos prieš visus jos dalyvius. Kalėjimai buvo prikimšti suimtųjų, retas inteligentas liko nekliudytas, liaudyje sklido šiurpūs gandai apie kazokus ir juodašimčius. Vis dėlto šis tas buvo laimėta lietuvių kalbai mokyklose, šiokios tokios pilietinės lengvatos, o rinkimai į naujai įsteigtą Valstybės Dūmą davė progos tolimesniam politiniam lietuvių visuomenės brendimui.

* Rezoliucijų tekstas imtas iš K. Griniaus Jubiliejinio „Varpo“, p. 57–9.

Revoliucijos nepasisekimas ir įsigalėjusi tuojau valdžios reakcija skaudžiai palietė tuos visuomenės sluoksnius ir tuos žmones, kurie į revoliuciją buvo sudėję daugiausia vilčių, kurie tolimesnį tautos likimą buvo surišę su revoliucijos likimu. Tai buvo kairiosios visuomenės kryptys ir neturtingieji žemiausi visuomenės sluoksniai. Čia pralaimėjimo depresija buvo daug skaudžiau pajusta negu dešinėj ir turtingesniuose sluoksniuose. Dešiniosios ir vidurio kryptys jau prieš revoliuciją turėjo veikimo planą esamose aplinkybėse. Spaudos grąžinimas jas beveik patenkino, o revoliucija davė dar šiokių tokių lengvatų. Ūkininkų, miestelėnų, kunigų ir šiaip inteligentų ekonominiams interesams revoliucijos numalšinimas beveik nieko nepakenkė. Šie sluoksniai ir po revoliucijos galėjo tarpti taip pat, kaip ir anksčiau, o gal dar ir geriau. Apie tai liudija įvairios ekonominės organizacijos – sindikatai, ūkio rateliai, koperatyvai, žemės ūkio produktų kainų kilimas.

Literatūrai visa tai turėjo gana žymių pasėkų. Dėl revoliucijos pralaimėjimo iš kaimo kilusios inteligentijos, ūkininkų, kunigų ir miesčionių reikalai bei jų ideologija ir toliau literatūroj turės svarbiausią vietą. Proletariato ideologijos kūryba, bepradėjusi reikštis revoliucijos aušroj, liko sutrukdyta ilgesniam laikui. Ji ryškiau atsispindi tik kritikoj. Apie tai plačiau kalbėsime antroj šio veikalo daly. Poaušrinei literatūrai, vadinasi, rašytojams, išaugusiems dar iš draudžiamosios gadynės, revoliucijos įtaka reiškėsi ne tiek ideologijos, kiek tematikos ir ekspansijos atžvilgiu. Revoliucijos įvykiai duoda jiems temų ir medžiagos, bet vedamosios jų kūrybos idėjos palieka tos pačios. Rasime nuotaikos svyravimo, entuziazmo vėsimo, bet čia reikšis, kaip pamatysime, kitų veiksnių, ne revoliucijos įtaka.

Palikdami sau teisę grįžti prie 1905 metų įvykių, kai nagrinėsime tokius autorius arba raštus, kurie bus su jais susieti, čia tenkinamės nurodę tik patį faktą ir principinę jo reikšmę.

IV. POAUŠRIO LAIKOTARPIO LITERATŪRA

Ta mūsų rašytojų karta, kuri pasireiškė ir susiformavo draudžiamosios gadynės laikraščių įtakoj, sudaro poaušrinės literatūros laikotarpį. Jeigu jo pradžia visai ryškiai pažymėta „Aušros" pasirodymu, tai jo pabaiga nėra aiški. Vėl naują laikotarpį pradės spaudos grąžinimas ir 1905 m. revoliucija, bet tuo metu ir dar vėliau daugelis poaušrinės literatūros kūrėjų yra pačiame jėgų stiprume. Dėl to naujo laikotarpio pradžia su naujais kūrybos pradais anaiptol nereiškia senojo pabaigą. Dviejų laikotarpių kūryba ilgą laiką eis paraleliai. Tačiau metodiniais sumetimais padarysime čia visos poaušrinės literatūros apžvalgą, išnagrinėsime visą iš draudžiamosios gadynės kilusių ir joje pasireiškusių rašytojų kūrybą ir tik paskui grįšime prie tų naujų mūsų literatūros gyvenime pradų, kuriuos išugdė 1904-1905 metų įvykiai.

Charakteringa poaušrinės literatūros savybė yra ta, kad jos turinio ir formos santykis vis dar nepatenkina meno kūrybos reikalavimų. Ta literatūra mums labai svarbi ir reikšminga idėjiniu, visuomeniniu patriotiniu atžvilgiu, bet formaliniai vis dar pasilieka elementarinių rašinių ir liaudies skaitymėlių plotmėj. Net ir aukštos kultūros rašytojai, kaip pav., M. Pečkauskaitė, Maironis, Vydūnas, dažnai visą dėmesį nukreipę į idėjinius, visuomeninius, arba pedagoginius tikslus, per maža rūpinasi formalinėmis savo kūrinių savybėmis. Iš viso, literatūrinių tradicijų ir literatūrinės kultūros stoka kaip visuomenėj, taip ir rašytojuose neigiamai atsiliepė šio laikotarpio

kūrybai. Dėl tos pačios priežasties mūsų to laiko literatūroj beveik visai nerandame ne tik Vakarų Europos, bet net nei rusų, nei lenkų literatūrų atgarsių. Nei natūralizmas, nei simbolizmas neturi poaušrinėj mūsų literatūroj nė vieno charakteringo atstovo. Mūsų to laiko rašytojai neužsimoja plačiau negu gali aprėpti jų skaitytojų kultūrinis akiratis. O tie skaitytojai buvo liaudis. Taip bent manyta. Sąmoningai ir nesąmoningai poaušrinė literatūra orientuojasi į liaudį. Tat ir šios literatūros vertinimo kriterijus turi būti suderintas su čia nurodytomis vyriausiomis jos savybėmis.

1. Poetai

JONAS MAČYS-KĖKŠTAS

Jonas Mačys-Kėkštas – aušrininkas pozityvistas, kurio kūryba, nors negausi ir netobula, siekia plačiau negu „Aušros" programa ir tikslai. Kritiškai nusiteikęs į „Aušros" patriotinį romantizmą ir jos lyriką, Mačys pereina į visuomenines ir revoliucines temas. Išsižadėjęs jo talentui artimesnio individinės lyrikos kelio, be to, sunkių gyvenimo aplinkybių palaužtas, jis žymesnių laimėjimų nepasiekė, vis dėlto skurdžiame tos gadynės fone ir jo kūryba praturtina mūsų literatūros pradus.

Biografijos ir bibliografijos žinios. Jonas Mačys gimė 1867 m. Ilgavangių kaime, Klebiškio valsč., Marijampolės apskr. Neturtingi tėvai nutarė leisti Joną į mokslą, tikėdamiesi padaryti jį kunigu. Baigęs 6 klases Marijampolės gimnazijoj, Jonas nepanoro stoti seminarijon, tat netekęs tėvų ir globojusio jį kunigo paramos, turėjo mokslą nutraukti 1885 m.

Gimnazijoj jis lankė Petro Armino lietuvių kalbos pamokas, o pakliuvusi į jo rankas „Aušra“ galutinai sustiprino jo lietuviškumą. Su keliais savo draugais jie ėmė leisti ranka rašytą laikraštėlį „Prieaušris“.

Išstojęs iš gimnazijos, Jonas Mačys apsigyveno Garliavoj pas mokytoją Juozą Andziulaitį Kalnėną ir pats ėmė šį tą rašinėti „Aušrai“ ir „Lietuviškam Balsui“. J. Mačys kartu su J. Andziulaičiu 1886 metų „Aušrai“ davė visuomeninę kryptį. Valdžiai Andziulaitį iš Garliavos iškėlus, Mačys gavo valsčiaus raštininko vietą Aukštojoj Panemunėj. Čia jis susipažino su Vilkaviškio viršininku Linka, kuriam jaunas raštininkas mokėjo patikti. Linka išrūpino Mačiui Virbalio burmistro vietą. Bet čia, patekęs į rusų valdininkų draugiją, norom nenorom ir pats ima gerti, apsileidžia pareigose, kol netekęs vietos, iš Linkos malonės tampa jo raštinės sekretorium Vilkavišky. Nepakeldamas tokio gyvenimo, 1889 metais Jonas Mačys pabėga į Tilžę, o iš ten į Bitėnus pas M. Jankų ir ima dirbti jo spaustuvėj kaip raidžių rinkėjas, kartu padėdamas redaguoti Jankaus tuomet leidžiamą „Saulėtekio“ laikraštėlį. Po kelių mėnesių J. Mačys gavo pakvietimą vykti į Ameriką ir redaguoti „Vienybę Lietuvninkų“.

Kupinas gerų vilčių, bet jau su džiovos liga, atvyko jis į „laisvės šalį“, bet ir čia gyvenimas nekaip klojosi. Įsivėlęs į partinius Amerikos lietuvių kivirčus, įsigijo priešų iš kairės ir iš dešinės. Dar Lietuvoj iš pat jaunystės palinkęs į socializmą, ir čia ėjo ta kryptim. 1902 m. uoliai dalyvavo Pensilvanijos angliakasių streiko organizavime ir skaudžiai nusivylė jo pasėkomis. Tais pat metais, gruodžio 15 d. ir mirė džiova. Be „Vienybės Lietuvninkų“, darbavosi dar „Tėvynės mylėtojų draugystės“ literatūriniame komitete.

Be laikraštinių straipsnių „Aušroj“, „Varpe“, „Lietuv. Balse“, „Vienybėj Lietuvninkų“, grynai literatūrinis J. Mačio-Kėkšto palikimas nėra gausus: apie 40 originalinių ir apie 25 verstiniai eilėraščiai, išspausdinti rinkiny „Mačio-Kėkšto eilės“. Dar šis tas atsirastų laikraščiuose.

Apie J. Mačį-Kėkštą rašė: P. Kragas[1] „Draugijos“ 1910 m. 48 nr. ir J. Tumas-Vaižgantas, „Raštai“, t. XII.

Kūryba. Jonas Mačys-Kėkštas mūsų literatūros istorijoj minėtinas kaip vienas iš ankstyvesniųjų poaušrio gadynės poetų, savo kūryboj atsisakęs patriotinio „Aušros“ romantizmo, o pragydęs visuomeniniais ir net revoliuciniais socialistinės agitacijos posmais.

Originalinę J. Mačio-Kėkšto lyriką lengva suskirstyti trimis grupėmis: individinė lyrika, satyros ir agitacinės revoliucinės dainos.

Viename iš ankstyvesniųjų savo eilėraščių „Pašaukimas“, J. Mačys-Kėkštas, pasekdamas Puškino ir Lermontovo „Pranašu“, iškelia poeto pašaukimo kilnų uždavinį: naikinti nuodėmę, skelbti tiesą, plakti nedorėlius ir ginti nekaltybę. Poetas turįs būti be atodairos griežtas ir nepaisyti tų, kurie jį pašieps ir persekios. Nors jų širdys būtų kietos kaip granitas,

Bet savo begėdystėj tegul bent tą žino,
Kad darbus pranašo jie pas save naikina.[*]

Eilėraščiui motto paimtas iš pranašo Ezekieliaus: „Ir tarė man: „Sūnau žmogaus! Stok ant kojų tavo ir Aš kalbėsiu tau“. Visas eilėraštis yra tolimesnis šių žodžių tęsinys. Dievo balsas apreiškia poetui jo pašaukimą ir kaip jį reikia vykdyti.

[*] Mačio-Kėkšto „Eilės“, p. 26.

Šito, formaliniu atžvilgiu dar silpno eilėraščio mintimis J. Mačys, matyt, ir vadovavosi visoj savo kūryboj: individinėj lyrikoj jis graudenasi dėl savo paties nuopuolių, satyrose plaka žmonių ydas, o revoliucinėse dainose skatina siekti geresnės, kaip jam atrodė, gyvenimo santvarkos.

Individinėj lyrikoj J. Mačys įtikinamai nuoširdus ir pasiekia stiprios ekspresijos, pagrįstos dažniausiai kontrastais, antitezėmis[2]:

Kenčiu be skundo. Kas gi gal įspėt,
Šio svieto švęsdams linksmą puotą,
Kiek tur krūtinė iškentėt,
Kiek jausmui sopulių užduota?
Be skundo lūpos ir be ašarų akis, –
Po svietą klaidžioju apleistas;
Šviesi jums šypsos ateitis,
O man arti jau galas geistas.[*]

Tas pats „nuskriausto, apleisto" motyvas, be abejo, padiktuotas realių poeto išgyvenimų, duoda dar keletą stiprių posmų[3]:

Jūs stebitės ir nesuprantat,
O ar pasigailit kada,
Kad man pačios jaunystės metuos
Galva nukaršus ir žila?
Štai skliautas giedras, o apniauki,
Kai užsirūstini, dangau!
Su juoda širdgėla užmigęs,
Su baltu plauku pabudau.[**]

[*] Ten pat, p. 17.
[**] Ten pat, p. 20.

Minėtinas dar baironiškos nuotaikos eilėraštis „Vidur okeano“, vienas iš geriausių formaliniu atžvilgiu. Jis įdomus ir biografine prasme, nes rodo, kokių jausmų ir vilčių gaivinamas poetas keliavo į užjūrį pradėti naujo gyvenimo:

Aplink neapmatomos erdvės Atlanto,
Saulutė per skliautą kiekkart nuriedėjo,
Kaip akys jau neregi sensviečio kranto,
Tik dangų ir vilnį, siūbuojamą vėjo.
– – –
Atgyti... pakilti... su vilčia gaivinga
Nutrenkti nuo savęs paklydėlio naštą?
Bet kur atitiksiu tą spėką galingą,
*Kuri man jaunystės galybę sugrąžtų?**

Toki lyrinio nuoširdumo išpažintiniai posmai nebuvo naujiena to laiko literatūroj, bet išėję iš po Mačio-Kėkšto plunksnos, jie yra jau nemenkas kūrybinis laimėjimas. Tokiu pat laimėjimu laikytinas ir šis lyrinis gamtos jausmo posmas metaforinėj „Vilty“:

Skurdu prigimty, nes atvyksta žiema,
Nuliūdę linguoja pliki stagarai;
Užpuls veik ir šalčiai, ledai, dargana.
*Verks vasaros saulės nuogi augalai.***

Vis tai yra geresnieji ankstybojo „maironinio“ mūsų lyrikos laikotarpio pavyzdžiai. Jų rasime ir Pr. Vaičaičio eilėse, o tobuliausiai jie suklestės paties Maironio lyrikoj.

Jausminė patriotinė tėvynės meilės lyrika J. Mačio-Kėkšto nebuvo mėgiama. Patriotiniai jo posmai yra susieti su kokiu

* Ten pat, p. 18.
** Ten pat, p. 24.

nors realiu visuomeninio pobūdžio įvykiu. Ne į abstraktinę Tėvynės sąvoką kreipiasi poetas, bet į žmogų, tautietį, lietuvį, skatindamas jį dirbti ir kovoti. Didelis pasitikėjimas kūrybine lietuvio galia skamba eilėrašty, paskirtame to laiko „Naujalietuviams“[4]:

Kas tave, paukšti,
Suvaldys?
Dangiškam aukšty
Sustabdys?
Kas užgint gali
Tau plasnot,
Po dvasių šalį
Beskrajot?
Kas tave čiulbant
Numaldys?
Kas tavo giesmę
Sutrukdys?
– – –
Tave nutildys
*Smertis vien!**

Brangindamas žmogų – tautietį ir jo darbą, J. Mačys skiria visą eilę eilėraščių žymiems Lietuvos žmonėms. Jis aprauda Vinco Kudirkos mirtį, o Pr. Vaičaičiui skirtame eilėrašty atiduoda be laiko mirusiam poetui tinkamą pagarbą:

Brolau nepažįstamas! Iš tolimo krašto
Tegu graudus balsas pasieks tavo kapą:
Už giesmes, už meilę lietuviško rašto
*Grąžinam tau laurų nevystantį lapą.***

* Ten pat, p. 28.
** Ten pat, p. 60.

Apraudojo jis ir ištrėmime mirusį daktarą P. Matulaitį[5]. Skiria jis eilėraščių ir gyviesiems Kalnėnui ir Maironiui, pasiilgęs šio paskutiniojo „įkvėpto žodžio“. Nepraeina tylomis ir „Ūkininko“ sukaktuvių. Deja, visi šie progų eilėraščiai formaliniu ir stilistiniu atžvilgiu yra gana menki.

J. Mačys-Kėkštas, kaip patriotas, negalėjo neatjausti draudžiamosios epochos ir rusų priespaudos žiaurumo. Rūsčiais žodžiais jis smerkia „šiaurės tironą“, guosdamas penkių kankintinių dėl laisvės motiną („Kankintinių Motinai“), jis išgirsta kankinamos Lietuvos skundą, kur skrieja „virš kalno kaukarų, bailus, kaip sužeistas erelis“ („Skundas“), jis grasina visiems tiems, kurie „likimo pastatyti teikt laimę, globą gentėms paveiktoms“, bet kurių kaktos pažymėtos neteisybe. Jų „kraugeriškos širdys“ ir „godžios rankos“ neįstengs tautą numarinti, nes „amžiaus dvasia“ nulenks jų sprandą, ir jiems „reiks stot teisybei į akis“ („Bausmas“).

Ypatingos reikšmės turi dvi literatūrinės Mačio-Kėkšto satyros: „Išsiliuosavęs“ ir „Dainiaus nelaimės“. Pirmojoj satyroj, parašytoj oktavomis, pasekdamas Bairono[6] pašaipiška maniera, Mačys-Kėkštas pajuokia nevykusius to laiko eilininkus, kurie, nesugebėdami tinkamai suderinti rimų, prasimano galūnėms nebūtų žodžių – „klitus, baidus“...

...mes eiles kad kalam,
Tai kalam saviškai: be baimės, iš peties!
Kol dar jausmuos mes neatšalom,
Kol patriotiškos užtenk ugnies,
Dėl labo gentės (vigilate, cives!)
*„Klitus baidus“ tur užsilikti gyvas.**

* Ten pat, p. 44.

Tas „Klitus baidus“ satyros kontekste tampa ne tik nevykusios patriotinės poezijos, bet ir viso egzaltuoto patriotizmo simboliu, – to patriotizmo, kuriam visos svetimos garsenybės buvo lietuviškos kilmės: Odisėjus – tai Adišius, Homeras – Omyras, Orfeus – Varpius; net ir rojuj lietuviška kalba skambėjusi. Bet dabar:

Išdilo rojaus pirmžindžių garbė.
Mūs nuopelnų prieš dabą saikas
Ik sauso niekio sumažėj'.
Luoša vaidentuvė dabartės vaikos
Šešėlius praeities, o nevilty
Jau ateities pravirko vaikas:
Iš seno, taip puikaus vainiko
Jam viens „Klitus – baidus“ išliko.

Antroji satyros dalis pašiepia poezijos ir apskritai kultūros sumaterialėjimą, būtent, kad utilitarizmas bei materializmas

Apvaldę sostus Olimpėnų sviete,
Mūzas nuo Helikon žemyn parkvietę,
Už auksu blizgantį paviršių
Tarnaut joms liepia carams biržių.

Kai kurie šios satyros žodžiai įtikinamai skamba ir mūsų dienų gyvenimo fone ir gyvai primena Fausto Kiršos „Pelenus“.

Vos aukso veršis šyptels – be galo skubūs
Į margus pakaliko rūbus
Patricijaus mes puikią skraistę,
O togą vylmanio į šarlatano
*Dryžius, – kaip veidmainiai, apkeisti.**

* Ten pat, p. 48.

Pirmoji satyros dalis baigiasi Vinco Kudirkos atminimui paskirtu lyriniu posmu ir Lermontovo eilėraščio „Po nebu polunoči angel letiel“[7] vertimu, o antroji – lyriniais jaunatvės atsiminimais:

O tos dienos, o tos gražios, ar grįšit kada?
Kam liūliavot, kam prigavot man širdį tada?
Jūs auklėjot, jūs žadėjot ne žemės sapnus –
Ir viliojot, ir kilnojot padangėn jausmus!
Šiandien nuo to rūmo liko tik griuvėsis,
O sutrintai dvasiai jau toli pavėsis.

Antroji satyra „Dainiaus nelaimės“, vieningesnio turinio ir grakštesnės formos, nukreipta prieš „Aušros“ poetus, kurie prakaituodami, kankindamiesi, ant pirštų skaičiuodami skiemenis ir už ausų traukdami rimus, veltui bando apdainuoti pirmiausia pavasarį, paskui idealą – mergužėlę, o pagaliau ima kalti patriotinį eilėgalį:

Plaukus nuo kaktos nužėręs,
Giliai dūmoj pasinėręs,
Smarkiai rentaut jis įniko,
Gausiąs garbę tėvininko!
„Lietuvėle, Lietuvėle,
Tu mano miela žemele![*]

Po kelių bandymų nelaimingas „dainius“ nukala nežmonišką, bet didžiai patriotinę dainą.

Šitos giesmės graudi rauda
Jau paduota nūn į spaudą.

[*] Ten pat, p. 54.

Iš pavydo išsižiokim
Ir „Aušroj" jos belūkokim...

J. Mačio satyrose atsispindi tos pačios mintys, kurias reiškė jis pats ir kiti blaiviau nusiteikę to laiko kritikai jau pačioj „Aušroj".

Be šių dviejų ilgųjų literatūrinių satyrų, paliko J. Mačys-Kėkštas dar keletą trumpučių, kuriose jau keliamos socialinės nelygybės temos. Štai poetas „kovoj dėl keleto skatikų, kad menką gyvastį apgint", susitinka su „duondavėjais", kurie

Neieško proto, išminties nemato,
Tik žiūr: nieks rūbai, koja purvina.
Ir štai dėl nešveisto čebato
Negauna darbo nė galva.[*8]

Socialinės nelygybės temos, darbo žmonių skurdas ir turtingųjų ištaigos bei negailestingumas duoda medžiagos visuomeninei J. Mačio-Kėkšto lyrikai. Šie būtent eilėraščiai, nors formaliniu atžvilgiu ir gana menki, įrašo Mačį-Kėkštą į mūsų literatūros istoriją, kaip pirmą proletariato ir revoliucinių temų dainių. Netikslu būtų lyrikoj ieškoti atsakymo į klausimą, kame poetas mato tos nelygybės ir iš viso žmonijos nelaimių priežastį. Vis dėlto kaip rūsti problema skamba šie Mačio iš Lermontovo parafrazuoti žodžiai[9]:

.....Žmogau,
Tu kirmine! Dangus žydrus,
Po jo skliautu visiems erdvu...
Tik viens nesotus ir rūstus
Vaidų ir kraujo trokšti tu...[**]

[*] Ten pat, p. 37.
[**] Ten pat, p. 42.

Kristaus asmuo, jo mokslas ir iš viso religija, šią problemą sprendžiant, poetui nebeturi jokios teigiamos reikšmės. Abejodamas jis klausia[10]:

Ar vardan šito ant kryžiaus Vado,
Svieto nelaistys kraujo gausybės?
Ar tas tikėjims, ką dangų žada,
Neliks paklydęs, tarnu tamsybės?

O! ateis laikas, kad vardan Tavęs,
Minios sunkioj vaitos abejonėj:
Matys tik kapą savo svajonei
*Ir tik nebylį dangų virš savęs!**

Iš tiesų, visuomeninėj Mačio-Kėkšto lyrikoj jokiam idealistiniam pradui vietos nėra. Belieka tik žiauri tikrovė, kurioj net neapykantą poetas, atrodo, nori pateisinti. Darbininkui, „skurdgėlos pelei", jis sušunka[11]:

Tu Kainas su išgėdinta kakta,
Tu ištremtas sūnus, kuriam nėra
Namie pastogės. Ant tokios dirvos
*Tur želt grūdai neapykantos vienos.***

Neapykanta retai esti meniškai apvaldomų lyrinių emocijų šaltinis. O dar sunkiau tokių emocijų pasemti iš realybės, kurioj pripažįstami vien medžiaginiai visokios nelygybės ir visokios kančios veiksniai. Dėl to visuomeninėj J. Mačio lyrikoj taip maža gilesnės prasmės, o tiek daug agitacinio šūkavimo. Kad socialinėse temose galima rasti ir gilios prasmės

* Ten pat, p. 68.
** Ten pat, p. 39.

ir gražios išraiškos, įrodo kai kurie ir paties Mačio-Kėkšto posmai[12]:

Mes grūdą prakaitu savu
Ilgais daiginam metais;
Miestus pripildom puikumu
Kūju, kirviu ir spatais.

Alga už tai, už vis –
Viena mums prapultis!
Žiūrėk: vaikai, pati
Nuogi ir alkani.

*Ne, tur kitaip čia virsti.**

Pakenčiama dar ir „Vargdienio giesmė".

Bet ten, kur poetas nesigilina į reiškinius, o vien kursto, agituoja, kaip pav., „Duetas" arba „Raudonas vėlukas", nerandame nei prasmingesnių minčių, nei stilistinio sklandumo.

J. Mačio-Kėkšto vertimai, parinkti iš įvairių autorių, nesudaro jokio naujo bruožo literatūrinei jo charakteristikai. Reikšmingiausias vertimas ir idėjiniu atžvilgiu gimininga visuomeninei Kėkšto lyrikai – tai Heinės[13] „Sklavenschiff" („Verglaivis").

J. Mačio-Kėkšto eilėraščių forma, su retomis išimtimis, yra gana menka. Čia kaltas ne vien poeto nesugebėjimas, bet ir literatūrinės to laiko kalbos netobulumas. Ir Maironio ankstyvesniųjų eilėraščių pirmosios redakcijos yra menkos. J. Mačys, kaip ir kiti to laiko poetai, mėgsta neleistinai trumpinti žodžius, neįprasta tvarka juos dėstyti sakiny, vartoti prastus

* Ten pat, p. 38.

rimus. Jo, kaip eiliuotojo, uždavinys – žodžius ir sakinius pakenčiamai supinti į eiles. Meniškai panaudoti žodį, sudaryti įvairių eufonijos-ritmikos ir melodikos įspūdžių, jis dar neįstengia.

J. Mačio-Kėkšto lyrika apskritai formaliniu atžvilgiu nepralenkia kitų to laiko eilininkų, bet turiniu yra žymiai turtingesnė ir šiandien dar nenustojusi savo reikšmės.

PRANAS VAIČAITIS

Plačiau už J. Mačį-Kėkštą žinomas Pranas Vaičaitis yra taip pat sunkaus gyvenimo auka. Didelių laimėjimų jis savo kūryboj nepasiekė, bet draudžiamojo laikotarpio poaušrio literatūroj jis yra vienas iš reikšmingiausiųjų poetų. Tyli melancholija, karšta tėvynės meilė, jautrus reagavimas į viešojo gyvenimo negeroves – štai Vaičaičio lyrikos pradai. Žadinti savo tautiečius į dorą ir prakilnų darbą, „kurs gera Lietuvai gal duot", buvo vyriausias jo kūrybos tikslas.

Biografijos ir bibliografijos žinios. Pranas Vaičaitis gimė 1876 m. vasario mėn. 10 d. Santakų kaime, Šakių apskr. Šeimoj jis buvo vyriausias sūnus. Tėvai – ūkininkai. Padedami dėdės kunigo, tėvai sumanė ir Praną išleisti į kunigus. Marijampolės gimnazijoj mokslas jam sekėsi menkai, bet vis dėlto atidėliodamas metai iš metų važiuoti į Seinus, baigė gimnaziją. Nedrįsdamas atvirai pasipriešinti tėvams, nuvyko į dvasinę seminariją, bet prieš egzaminus paprašė, kad jo nepriimtų, nes kunigu būti jis nenori. Pranas skaudžiai pergyveno kilusį dėl to konfliktą su tėvais. Santykiai ilgainiui pagerėjo, bet paramos iš namų toliau mokytis jis negavo. Įstojęs į Petrapilio universitetą, padedamas prof. E. Volterio, gavo neblogų pri-

vatinių pamokų, o vėliau valdžios „lietuviškąją stipendiją“. 1900 metais baigė Teisių fakultetą. Tuo tarpu Prano sveikata, jau nuo mažens paliegusio, galutinai susilpnėjo. Be to, dar anksčiau jam buvo tekę vieną mėnesį išsėdėti kalėjime už rastas kratos metu kelias patriotines daineles. Pranas susirgo džiova, kuri jį ir pakirto 1901 m. rugsėjo 21 d., vos 25 metų sulaukusį.

Pranas Vaičaitis neturėjo įžymių gabumų nei mokslui, nei literatūrai. Tai, ko jis pasiekė ir vienoj ir antroj srity, pasiekė ne tiek gabumais, kiek darbštumu. Buvo jis tylus, lėto būdo, melancholiškos nuotaikos ir jautrios širdies jaunuolis. Savo gyvenime jis, kaip ir Mačys-Kėkštas, kaip ir daugelis to laiko mūsų kultūros ir literatūros pionierių, tematė vien vargus ir, diena iš dienos kovodamas dėl duonos kąsnio, veržėsi į šviesą ir kitiems šviesą žiebė. Pranas Vaičaitis ryškus, beveik tipiškas pavyzdys, sukaupęs savy didelį norą ir pasiryžimą dirbti savo tautai, bet taip pat sukaupęs ir visokeriopas kliūtis, kurios išėjusį į tolimą kraštą „gudrumo ieškoti, tėvynės vaduoti“ jaunuolį pasiryžėlį per anksti prislėgė kapo velėna. Iš tiesų, džiova miršt̨as jaunas kovotojas dėl tautos laisvės ir kultūros yra tapęs vienu iš tos gadynės simbolių šalia knygnešio, kaimo „daraktoriaus“, verpėjos mokytojos... Skurdus Prano Vaičaičio gyvenimas primena tą vargingą mūsų kultūrinio gyvenimo epochą, kurios tiek daug bruožų atsispindėjo negausiuose ir netobuluose jo raštuose. Gal dėl to Pranas Vaičaitis, taip trumpai gyvenęs ir nedaug teparašęs, tapo gana žinomas ir mylimas visų šviesiųjų lietuvių.

Savo eilėraščius jis spausdindavo Amerikos „Vienybėj Lietuvninkų“ ir „Ūkininke“, pasirašydamas Sekupasakos slapyvardžiu. Apypilnį Prano Vaičaičio raštų trečią leidimą,

redaguotą L. Giros su poeto biografija, parašyta jo brolio kun. J. Vaičaičio, išleido „Švyturys“ 1921 m.

Apie Pr. Vaičaitį rašė: Paparonis, „Prano Vaičaičio kūryba“ Skaitymų XX kn.; Z. Kuzmickis. Fragmentai iš „Prano Vaičaičio kūrybos“ studijos literatūros almanache „Gubos“ 1927 m.; S. Kymantaitė-Čiurlionienė „Viln. Žiniose“ 1906 m. 284–286 nr. ir „Iš mūsų literatūros“, Kaunas, 1913 m.

Kūryba. Pranas Vaičaitis yra palikęs lyrinės ir epinės poezijos. Lyrikoj išskiriame individinę ir patriotinę visuomeninę grupę, o epinėj poezijoj – istorijos dainas ir hegzametrais rašytas pasakas. Be to, keliolika vertimų, kurių žymiausias – Puškino „Šykštusis riteris“.

Poetinis Prano Vaičaičio talentas stipriausiai pasireiškė individinėj egocentrinėj lyrikoj, elegijose. Čia Vaičaitis skurdaus tylaus liūdesio dainius. Per visą savo trumpą gyvenimą maža matęs šviesių valandų, o kūryboj tepasireiškęs, kai jau iš tolo vaidenosi kapai, džiaugsmo motyvams jis negalėjo būti jautrus. Iš prigimties jis gal ir nebuvo linkęs į pesimizmą, bet nusimanymas, kad kiekviena pastanga siekti šviesos virsta skaudžia iliuzija, vis gilyn šaknijos į jo sielą.

Norėjau aš deimanto grūdus pagriebti
Nuo žemės, o paėmiau rasą tiktai,
Norėjau aš laimę ant svieto pasiekti,
O teko man usnys ir dagių pluoštai.

Norėjau prikalbint prie darbo doringo,
Prie darbo svarbiausio žmonių kuo daugiau,
Norėjau ištarti jiems žodį širdingą,
Bet širdis atšalusias, ledą radau. (p. 140)*

* Cituojama iš Prano Vaičaičio „Raštų“ III leidimo, Švyturys, 1921 m.

Iš šitos antitezės kyla ne tik egocentrinės Vaičaičio elegijos, bet ir visuomeninės jo satyros. Mirties nujautimas eina per visas jo elegijas. Bet audringų, desperatiškų jausmų nei šiurpaus pesimizmo jis Vaičaičiui nekelia. Tik vienoj vietoj išgirstame desperatišką šauksmą:

Pūskit vėjai, pūskit šiaurūs!
Pūskite be paliovos!
Ir išpūskit, vėtros žiaurios,
Kančią iš jaunos galvos. (p. 140)

Bet šitame, toli gražu ne geriausiame eilėrašty poetas kenčia ne dėl mirties artimumo, bet priešingai:

Kam nė giltinė nepjauna,
Laukia, kol pastosiu sens?

Mirties nuojauta tik tarsi užtiesia ant Vaičaičio sielos melancholišką šydrą, pro kurį ir poeto emocijos, ir gamta nusidažo liūdnomis lietuviško rudens spalvomis: suvytęs, krintąs nuo medžio lapas, pjovėjų kertami rugiai, besileidžianti saulė – štai geriausių eilėraščių tematiniai motyvai. Ir pro mirties nujautimą bei to nujautimo sukurtus vaizdus jo mintis krypsta, spėliodama čia tėvynės ateitį, čia savo dainų likimą, o kitur dar raminasi religinės paguodos viltimis.

Meilinės erotinės lyrikos Vaičaitis beveik nerašė. Meilės temomis tačiau randame keletą eilėraščių, tarp kurių minėtina populiari daina „Ant kalno Ramojaus ugnelė tvaskėjo".

Daug gausesnę grupę sudaro eilėraščiai tėvynės meilės temomis. Gyvendamas tokiame laikotarpy, kuriame tautinis patriotinis veikimas turėjo konspiratyvinį pobūdį ir buvo slopinamas žiaurių represijų, Vaičaitis visu jaunuolišku įkarščiu

apie tą veikimą svajojo. Jo mintys ir jausmai tolydžio krypsta į Lietuvą – į jos gamtą, žmones, praeitį ir dabarties vargus.

Patriotines temas Vaičaitis išgyvena kaip tikras lyrikas ir joms išreikšti moka rasti nuoširdžių, jausmą žadinančių žodžių[14]:

Man mielas žodis mūsiškai kalbėtas,
Daina, daina lietuviška saldi,
Šalis ta Dievo lietuviams žadėta,
Kurioj vienoj tik laimę ir randi.
Man mielas namas mane užauginęs,
Man meilūs paukščių Lietuvos balsai,
Doringi vyrai, skaisčiosios merginos,
Iš darbo einant sunkūs atdūsiai. (p. 120)

Apdainuodamas Lietuvos kraštą ir gamtą, Vaičaitis tesitenkina tais pačiais schematiniais bruožais, kuriais naudojosi ir kiti to laiko poetai, komponuodami patriotinį Lietuvos vaizdą: tamsios, ošiančios girios, sraunios upės, ypač Nemunas, vyšnių sodai, rūtų darželiai, vyturiai, lakštingalos, piliakalniai, žodžiu, visoki sentimentaliai romantinio ir heroiško vaizdo elementai. Visus juos randame keliuose Vaičaičio eilėraščiuose: „Yra šalis, kur upės teka linksmai tarp girių ūžiančių“, „Būki mūs krašte“, „Mūs girios šiandien jau negaudžia“, „Nemunas“. Lietuvos gamtą Pr. Vaičaitis, kaip ir visi to laiko poetai, vaizduoja taip, kad su pasigėrėjimu būtų galima sušukti: „Gražu, gražu mūs Lietuvoj!“... (p. 38). Vaičaitis, apdainuodamas savo krašto grožį, mėgsta prisiminti ir gražius žmonių papročius, ir praeities laimingus laikus. Kai kuriuose posmuose jaučiame supoetintą Daukantą, o formoj Baranauską[15]:

Žaliosios girios,
Aukštos siūbuonės,
Amžių sodintos
Saulės augintos
Amžius žaliuokit!

Kai mūs didvyriai
Eidavo kovon
Stot už tėvynę,
Davėt nakvynę,
Duokit ir mums.

Spygliai paklodė,
Šakos užklodė,
Migdė sietynas, –
Dainių kaimynas
Aušrinė kėlė.

Lytus juos prausė,
Vėjas šukavo,
Girios poškėjo,
Žvėris penėjo,
Maistą šapavo. (p. 38)

Ir Pr. Vaičaičiui taip pat, kaip Daukantui ir visiems patriotams idealistams, garbinga senovė vaidenas, kaip skurdžios dabarties priešingybė. Jis didžiuojasi plačiomis senovės Lietuvos sienomis „nuo Žalgirio lig Mogiliavo, nuo pat Maskvos lig pajūrės“ ir apgailestauja, kad „trumpas buvo laimės laikas“ (p. 41). Praeities ir dabarties antitezė gan dažnai pasikartoja Vaičaičio patriotinėj lyrikoj.

Stipresnės išraiškos ir poetiškesnių vaizdų randa Vaičaitis, kai atskirtas nuo tėvynės svetimam krašte, pajunta nostalgijos, ilgesio jausmą[16]:

Krašte svetimam aš, kaip gulbė balta,
Kur jūrėj pagauta, į prūdą įleista,
Nors viską jai duoki ir maistą padėk,
Sparnus tik atriški – ji nieko negeistų,
Kaip maistą palikus, į jūres nulėkt. (p. 71)

Arba štai, iškeliaudamas iš tėvynės, poetas randa tokių reikšmingų ir kietų posmų[17]:

Kaip paukščiai iš lizdo, vaikų išdraskyto,
Nežinome mes nei kur glaustis, nei eit.
Jau laimės keliai mums visi užstatyti
Ir jos nesulauksi, tėvyne, dar greit.
Oi eisime, broliai, į tolimą kraštą
Gudrumo ieškoti, tėvynę vaduot,
Iš ten mes parnešime brangiąją naštą
Ir vargstantiems broliams galėsim paduot. (p. 69)

Apdainuoja jis ir tremiamą iš tėvynės už knygas ir uždarytą kalėjime lietuvį, skiria smerkiamą eilėraštį ir žiauriam lietuvių persekiotojui žandarų viršininkui Vonsiackiui, ir išgamai parsidavėliui, įdavinėjančiam žandarams savo brolius. Tad patriotinėj Vaičaičio lyrikoj nestoka aktualių temų. Pats patyręs ir matydamas rusų vyriausybės lietuviams daromas skriaudas, jis šaukia draugus „drąsiau be abejonės, baimės" stoti į darbą, nes jau laimėjimas esąs arti, o „kraugeringi priešai" nežino, ką gali iškentėti tauta. Ir Vaičaitis drąsiai pranašauja[18]:

Ateis diena, bet paskutinė,
Žiūrėsim, garbę kam atims:
Ar truks lietuviška krūtinė,
Ar stips maskoliaus pasiutims? (p. 46)

Patriotinė Pr. Vaičaičio lyrika, įvairi ir įdomi temų ir motyvų atžvilgiu, tik iš dalies yra pakenčiama formos atžvilgiu. Menkas eiliavimas, šiurkštus stilius, o vietomis visai prozinė publicistika ir skonio bei estetinio jausmo stoka pražudo ištisus eilėraščius ar bent atskirus posmus. Charakteringa, kad Vaičaitis dažnai eilėraštį pradeda plačiu poetišku užsimojimu, bet tučtuojau nukrinta į neskoningą prozą, kai tik pradeda rutulioti patriotinę temą. Ar ne graži štai kad ir tokia vieno eilėraščio pradžia?

Vėjas ūžia, šniokščia upės,
Debesys aukštai lakioja.
Lizdan sakalas nutūpęs,
Graudžiai vienas sau dūmoja. (p. 50)

Jis dūmoja apie daugelį kasdieninio žmonių gyvenimo negerovių, bet dūmoja taip proziškai, kad nebėra noro nė skaityti. Taip pat gražiai pradėti, bet tuoj suprozinti eilėraščiai „Žalios girios snaust paliovė mėlynose miglose“, „Jaunutės vyšnaitės žydėti pradėjo ir jau apsivilko į baltus rūbus“, „O apie dvarą pasodino tėvelis daugel ąžuolų“ ir dar kiti.

Visuomeninė Pr. Vaičaičio lyrika, daugiausia satyros, yra kilusi taip pat iš patriotinių poeto jausmų. Šituose eilėraščiuose atsispindi daug to laiko tautinio visuomeninio gyvenimo bruožų. Vaičaičiui, kaip nuoširdžiam patriotui, žinoma, rūpėjo, kad visuomeninis lietuvių gyvenimas būtų švarus,

skaidrus, turtingas ir turiningas visais atžvilgiais. Bet jis nė vienu atžvilgiu toks nebuvo. Dėl to Vaičaitis sielojasi, barasi ir pyksta. Jis skelbia tradicinę, idealią vienybę, o su širdgėla turi konstatuoti, kad:

Nuo lenkų mes paėmėm madą prakeiktą:
Peštynių naminių negalim išvengt.[19] (p. 49)

Jis pasigenda Bismarko, kurs galėtų mus „į krūvą sutraukt".

Ne tik vienybės stoka, bet ir visa eilė kitokių kasdieninio gyvenimo negerovių kelia Vaičaičio pasipiktinimą. Visa tai jis eilėmis sudeda į savo baramąsias satyras. Dorovinis pakrikimas, girtavimas, tautos ir visuomenės reikalų nepaisymas, inteligentų bedievėjimas ir nutautimas, o kunigų apsileidimas, lenkpalaikių plepalai, ekslietuvių oportunizmas – plus autoriaus pyktis, tulžis, o kartais ir ašaros, – štai visuomeninės patriotinės Vaičaičio lyrikos turinys. Deja, tam turiniui poetas nepajėgė duoti įmanomos literatūrinės išraiškos. Stilistiniu ir apskritai formaliniu atžvilgiu tos satyros yra blogiausia ir visiškai menka Vaičaičio kūrinių grupė. Kaltinis, dirbtinis eiliavimas su visomis blogomis pasėkomis padarė tas eiles sunkiai paskaitomas ir nebepatenkinančias elementariausių literatūrinio skonio reikalavimų. Atsitinka, kad jaunas eilininkas patriotas, paskendęs tuose gyvenimo šapuose ir jais besipiktindamas, nebeįstengia orientuotis bent kiek sudėtingesniuose reiškiniuose ir padaro nedovanotinų apsirikimų. Taip, paskaitęs Vienažindžio dainą „Man vis tiek pat", jis priima ją tiesiogine žodine prasme, kaip tariamą poeto abuojumą altruizmui ir visokiems kilnesniems reikalams[20]:

„Man vis taip pat" – jis sau dainuoja.
Ar darbą dirbt, ar patingėt,
Ar broliai džiaugias, ar dejuoja, –
Jis to nenori nė girdėt.
– – –
„Man vis taip pat" susiramina
Ir nebepaiso jau toliau,
Gilesnio jausmo negaivina,
O skilvį šeria kuo smarkiau. (p. 121)

Rašydamas tokius užgaulius Vienažindžiui žodžius, Vaičaitis pasirodė visiškai nesupratęs jo dainos prasmės ir nesuvokęs, kad po tuo tariamuoju „man vis tiek pat" slepias ne opurtunistinis nusiraminimas, ne abuojumas, bet skausminga rezignacija, o gal, pasak vieno kritiko, aukščiausiame laipsny „man ne vis tiek pat".

Prano Vaičaičio satyrose randame dvejetą linksmos, pašaipinės nuotaikos. Tai „Girtuoklėlio daina" („Turi katinas kačiukę") ir „Neveski, vaikine". Literatūriniu požiūriu šiodvi yra geriausios.

Greta satyrų stovi dar keletas visuomeninio pobūdžio eilėraščių, kuriuose poetas apdainuoja skurdą, vargą ir vargstančius žmones. Skurdo motyvus jis mėgsta įpinti į šviesų foną arba rodyti kaip konstrastą, kartu su turto ištekliaus motyvu. Štai saulėtoj vasaros gamtoj, kur „žemė linksminas visa", jam vaidinasi vien vargai[21]:

Et! tur būt kas pakerėjo
Mano širdį ir jausmus,
Kad matau aš tik žavėją,
Nešantį vargus, vargus... (p. 97)

Sodindamas stiprybės simbolį ąžuolaitį, poetas prašo, kad jis pasakotų ainiams apie mūsų kančias ir vargus (p. 99). Atėjus „laimingoms snieguotoms Kalėdoms“, jis nesidžiaugia su kitais, bet sielojas dėl gyvenimo blogybių (p. 102). „Eglės šimtmetės šakotos“ jam primena plėšrius girių žvėris ir ne geresnius už juos žmones (p. 105). Viename sonete jis aprašo, kaip išblyškęs, apdriskęs berniukas žiūri pro tvorą į puikų ponо sodą, į turtingus jo vaikus ir svajoja bent kartą gyvenime paragauti to sodo vaisių (p. 104).

Trejetą eilėraščių Vaičaitis yra paskyręs ir didžiausiam vargo gimdytojui – karui. Čia kartais suskamba ir knyginiai agitaciniai šūkiai: karas reikalingas tik ponams[22]:

Jiems reik tik turtų ir linksmybių,
O tu už juos numirti eik.
Mat, prastas yra tam sutvertas,
Kad ponų reikalams tarnaut:
Pas juos esi tu šuns tik vertas,
Už juos reik duotiesi nukaut... (p. 108)

Bet Vaičaitis smerkia karą ne vien dėl tokių, jam gana svetimų, socialinių motyvų, bet ir dėl savų lietuviškųjų, kuriuos jis jau daug poetiškiau išreiškia liaudies dainos stilium:

Parneški, juodas varne, žinią
Į mano gimtinius namus.
– – –
Parneški, žirge, mandierėlę
Mieliems tėveliams, seserims. (p. 108)

Kariškas ginklas jam, artojaus vaikui, atrodo iš esmės nepriimtinas. Ir jis be jokios maironiškos metafizikos („kas kar-

du kariauja, nuo kardo ir žūva“) rašo tokius, visai vergovės epochai charakteringus žodžius:

Ar tinka man prakeiktas kardas,
Sunki kareiviška taurė,
Kada man miels artojaus vardas,
Palši jauteliai ir orė?! (p. 109)

Karas Vaičaičiui, kaip ir kiekvienam lietuviui, atrodė beprasmiška žudynė „karalių“ naudai. Trumputy, bet visai gražiame eilėrašty Vaičaitis davė kariškų motyvų santrauką. Narsiai kovojęs vaikinas, palikęs motiną, tėvelį ir mieląjį brolį, guli pakirstas mirtino kardo[23]:

Plauja drabužį jo lytūs,
Ir varnos akis jo kapoja,
Ir vėjas kas vakaras rytas
Išblyškusį veidą bučiuoja. (p. 110)

Bet kruvinas kautynes Vaičaitis pateisina ir net jas idealizuoja, kai istorinėse dainose aprašinėja senovės lietuvių karus, arba kai patriotinėj lyrikoj pasigenda senovės narsiųjų karžygių.

Keturis istorinius Vaičaičio eilėraščius – „Algirdo kovą ties Maskva“, „Žalgirio kovą“, „Kęstučio mirtį“ ir „Kada kryžiokai užkariavo Prūsijos šalį“ – įprasta ne visai tiksliai vadinti epinėmis istorinėmis dainomis. Visos jos atskiestos lyriniu jausmingumu, epinės vaizdavimo priemonės menkos, o dainiškumo bei giesmingumo ir visai nėra. Tai stačiai pasakojamieji eilėraščiai. Blankiausias iš jų – tai „Algirdo kova“, vaizdingiausias ir anuo metu populiariausias – „Žalgirio kova“, jausmingiausias – „Kęstučio mirtis“, bet literatūros istorikui

įdomiausias – tai paskutinysis, „Kada kryžiokai užkariavo Prūsijos šalį su kardu“; tai gana aiški, nors ir ne visai vykusi, parafrazė žinomos psalmės „Super flumina Babylonis“[24], taip pamėgtos pavergtųjų tautų. Ten babiloniečiai varo į vergovę žydus, čia kryžiuočiai prūsus. Psalmės žodžiai aiškiai suaidi šiame posme:

Tegu liežuvis virs į molį,
Tegu to kanklės sutrupės,
Kuris parduotų savo brolį,
Kurs kraugeriams dainuot padės. (p. 82)

Daug daugiau epinio elemento ir nuotaikos turi hegzametrais sueiliuoti keturi pasakų fragmentai. Be epiniam pasakojimui deramo stiliaus platumo ir rimties, čia randame dar tokių homeriškų palyginimų[25]:

Kaip žirgai vadžias vežiko paleistas pajutę,
Bėga, zovada neša ir daug bloga pridaro,
Taip ir žmonės, gaudami daug liuosybės,
Večojo duotos, tuoj ir ištvirkti pradeda niekšai.* (p. 88)

Arba štai dar tokis palyginimas:

Kaip senis liguistas skaudulį savo
Jau negal nuvaryti ir ranką pakelia dangun
Laukdamas mirčio, bet dar vis tur viltį gyventi,
Taip ir miškas, šaką ne vieną vandeniui laužiant,
Dar viršūnes pakėlęs, mielo atilsio laukė. (p. 89)

Vaičaičio pasakose jaučiama neabejotina Duonelaičio įtaka ir nuotaikoj, ir stiliuj, ir atskiruose posakiuose. Pav.: „Tai

* Vienas iš Dievo vardų, paimtas iš Daukanto.

paukšteliai mieli, jau neturit kur prisiglausti“ (p. 89). „Svietą margą Dievs Perkūns gudragalvis sutaisęs, rupūžes, varles sutvėręs, pats nusigando“ (p. 90). „Kad kitąsyk Pranys Stonelis žmoną turėjo taip vaisingą, kad juokai net jums pasakyti: būdavo ji šimtais gimdydavo kūdikių mielų“ (p. 91). „Jau sudiev, svieteli margas“ (p. 92).

Toniškąjį hegzametrą Vaičaitis valdo visai laisvai. Šios jo pasakos, kaip pirmas po Duonelaičio tos rūšies bandymas, yra visai gerai pavykusios.

Pranas Vaičaitis ir iš svetimų kalbų yra išvertęs poezijų pluoštą. Žymiausias jo vertimas – tai didžiojo rusų poeto A. S. Puškino pjesė „Šykštusis Riteris“. Vertimas kaip tiems laikams atliktas visai gerai. Vaičaitis pirmas praskynė kelią didžiajam rusų poetui į lietuvių literatūrą ir supažindino su vienu ryškiu šykštuolio tipo variantu pasaulinėj literatūroj.

Apžvelgę visą Pr. Vaičaičio kūrybą, matome, kad ji yra labai nelygi: nuoširdžios poetinės elegijos, dirbtinės, dažnai neskoningos satyros, sklandžios pasakos ir įmanomi ar net visai geri vertimai. Iš čia aišku, kas buvo vaisinga ir tikslu, o kas bergždžia ir klaidinga trumpame kūrybiniame jaunuolio poeto kely. Laiko dvasia nebuvo palanki Vaičaičio talentui. Laiko dvasia pareikalavo, kad jis būtų poetas patriotas visuomeninkas, paaukojęs intymius savo širdies virpėjimus tautos ir visuomenės reikalams. Bet poetinis jo sugebėjimas nesiekė taip plačiai. Jo skritulys buvo gana siauras: aplink individinius savo sielos išgyvenimus. Tik čia jis – poetas.

Norint ir negausus yra jo kūrybinis lobis, bet vis dėlto jis turi savo veidą ir charakterį. Geresnieji Vaičaičio eilėraščiai pasižymi ypatingu paprastumu ir skurdumu. Liūdno lietuviško rudens atošvaistomis gaivinasi Vaičaičio siela. Gyvendamas

herojinio patriotizmo laikotarpy ir pats ligi egzaltacijos patriotiškai nusiteikęs, jis geresnėse savo poezijose moka išvengti patoso, pozos, teatralinių mostų. Įdomesnių stiliaus puošmenų jo kalboj nėra, jo poetinės priemonės negausios.

Kūrybinis Vaičaičio nusiteikimas, kaip buvo jau pastebėta, kyla iš jautraus antitezių, kontrastų suvokimo ir gamtos grožio bei jos reiškinių suprasminimo. Jaunystės viltyse – nebetolima mirtis, saulėtoj gamtoj – juodi šešėliai, mylimoj tėvynėj – vargas, skurdas; visuomenėj – ydos, nesantarvė.

Ar ne gilia, prasminga išvidine antiteze yra pagrįstas, pav., šis, vienas iš geriausių Vaičaičio lyrikos kūrinėlių?[26]

Didžiosios jūrės
Į krantą plazdėjo,
Jaunos mergaitės
Į jąsias žiūrėjo, etc. (p. 110)

Iš tokios dvilypės išvidinės koncepcijos eina ir jo eilėraščių forma, tektonika. Mėgiama jo konstrukcija – tai paralelizmas ir dvi dalys plane, dėstyme. Geriausias dvilypio paralelizmo pavyzdys – tai eilėraštis „Oi paliaukit rugužėliai". Pirmoji paralelė – sūkuriuoją rugiai ir dainuoją pjovėjai. Antroji – kartu rugių bei pjovėjų vaizdas ir poeto vidaus emocijos:

Mano mintys ir banguoja
Taip, kaip jūs miela dainelė,
O širdis neatvanguoja,
Kaip, pjovikai, jūs rugeliai. (p. 142)

Šitos paralelės ir toliau rutuliojamos per visą eilėraštį. Konstruktyvinę paralelizmo priemonę Vaičaičiui sustiprina neabejotina liaudies dainų įtaka. Dainų pavyzdžiu jis mėgsta

eilėraščio pradžioj mesti kokį gamtinį pirmos paralelės motyvą:

1) *Vėjai ūžia, šniokščia upės,*
Debesys aukštai lakioja.
Lizdan sakalas nutūpęs,
Graudžiai vienas sau dūmoja. (p. 50)

2) *Žalios girios snaust paliovė*
Mėlynose miglose;
Mielo lietuvio gerovė
Jau išdygo laukuose. (p. 52)

3) *Laiminga saulutė į vakarus leidos,*
Lakštingala bandė taisyti stygas,
Tik liūdnas lietuvis vis galvą nuleidęs,
Keliauja į sylką už mielas knygas.* (p. 62)

Pažymėtinas dar ir šis gražus, grynai dainiškas paralelizmas:

Dabar ne eglė ten siūbuoja
Išskėtusi plačiai šakas:
Tai motinėlė ten dejuoja,
Iškėlus sielvartoj rankas.
Dabar ne ąžuolas aukštasis
Iškėlęs galvą, žiūr' žemyn:
Tėvelis verkia tik baltasis,
Kas diena eidamas senyn.
Dabar ne obelis žalioji
Linguoja vėjo pučiama:
Seselė rauda tik jaunoji,
Rūtas žaliąsias skindama.[27] (p. 109)

* Rusiškas žodis reiškia ištrėmimą.

Randame Vaičaičio eilėse gausiai ir šiaip dainiškų motyvų, pav., Lakštingala, gražus paukšteli (p. 147), Tėvelio vyšnių sodą mielą (p. 148), randame ir dainiškų stiliaus puošmenų. Jei pridėsime čia dar pasakas, tai bus visai aišku, kad tautosaka turi žymią vietą Vaičaičio poezijoj. Liaudies kūrybą jis naudojo ne sekdamas kokia teorija, bet savaime jausdamas jos grožį.

Baigiant tenka dar pažymėti, kad Vaičaičiui darė įtakos, ypač patriotinėj poezijoj, Baranauskas ir Maironis, o pasakose Duonelaitis. Iš svetimų – M. Konopnickienė[28] ir A. Puškinas.

JONAS ŽILIUS-JONILA

Šis mažai žinomas poetas patraukia literatūros tyrinėtojo dėmesį gana savotišku, iš kitų išsiskiriančiu savo kūrybos pobūdžiu: karingumu, optimizmu, šiurkštoku liaudišku jumoru ir taip pat liaudies charakteriui tinkamais formaliniais savumais. Žinoma, kaip kitų ankstyvesniųjų poaušrio poetų, taip ir Jono Žiliaus-Jonilos kūryba šiandien nebepatenkina mūsų reikalavimų ir turi daugiau istorinės reikšmės.

Biografijos ir bibliografijos žinios.* Jonas Žilius gimė 1870 m. spalių 18 dieną Domeikų kaime, Paežerių valsčiuj, Vilkaviškio apskrity. Mokės Marijampolės gimnazijoj, paskui Plocko kunigų seminarijoj. Kunigu įšvęstas Amerikoj. Čia darbavosi įvairiose organizacijose. Kurį laiką buvo Amerikos lietuvių susivienijimo pirmininku, įsteigė organą „Tėvynę“ ir redagavo ją 1806–1899 m. 1908 m. atvyko į Europą pasigydyt ir pastudijuot. Ketverius metus lankė Ciuricho ir Berlyno universitetus. Tuo pačiu laiku buvo veiklus L. Moks-

* Žinių imu iš „Lietuvos Albumo“, p. 430.

lo draugijos narys. Karo metu kaip Amerikos pilietis aplankė Lietuvą ir Rusijoj lietuvių tremtinių kolonijas. Po karo uoliai dalyvavo ekonominiam ir politiniam gyvenime Amerikoj ir Lietuvoj, užimdamas aukštas atsakomingas vietas. Kurį laiką buvo Klaipėdos gubernatorium. Išvažiavęs iš Amerikos ir atsiskyręs su parapijos darbu, kunigavimą metė. Mirė Klaipėdoj 1931 metais kovo 2 d.[29] Po savo raštais pasirašinėjo Jonilos slapyvardžiu.

Jono Žiliaus-Jonilos poetiniai kūriniai, išleisti trijuose tomeliuose „Veikalai, veikalėliai ir vertimai eilėmis", apima 1890–1907 metų laikotarpį. Vėliau jis poezijų neberašė, o gal tik nespausdino. 1928 m. išėjo iš spaudos jo surinkti padavimai su paaiškinimais „Polemonas ir jo padermė". Bet su grožine literatūra jie nieko bendro neturi, išskyrus porą nuotrupų.

Kūryba. Literatūriniai Žiliaus-Jonilos raštai, surinkti minėtame leidiny „Veikalai, veikalėliai ir vertimai eilėmis" yra šie: smulkių eilėraščių pluoštas „Dainų pynės" – piešinėlis iš kaimiečių gyvenimo, „Jono vaikai" – 5 aktų drama ir vertimai iš įvairių autorių.

Smulkiosios Jono Žiliaus-Jonilos poezijos eilėraščiai yra visi patriotiniai ir visuomeniniai. Žilius – vienas iš nedaugelio mūsų poetų, visiškai nenaudojusių kūrybai savo intymių jausmų-išgyvenimų. Egocentrinės išpažintinės lyrikos jis nerašė. Jo, kaip dainiaus, jausmai nukreipti į tėvynę. „Atsisveikinime su mylimąja" jis mąsto apie Lietuvą:

Lietuvoj šėlsta maskoliai,
Plūsta, teka kraujas.
Lietuvoje mūsų broliai
Už liuosybę kaujas.

Ir tik paskutinės dvi eilėraščio eilutės paskirtos atsisveikinimui:

Sudiev, mieloj, jei reiks mirti,
Mirsiu už tėvynę. („Veikalai“, III, p. 5–6)

Dėl tėvynės jis reiškia visą jausmų gamą: „Dejonė dėl tėvynės“, „Atsisveikinimas su tėvyne“, „Sugrįžimas tėviškėn“, „Ilgesys“, „Svajonė“, „Pasigėrėjimas“ – vis dėl tėvynės. Kai kurie patriotiniai eilėraščiai pažymėti 1896 m., kiti – 1907 m. data. Šie paskutinieji rašyti, matyt, iš dalies 1905 m. revoliucijos įtakoj, nors ištisai šiandien mūs patenkinti nebegali, bet vis dėlto turi ir stiprių posmų. Štai, pav., „Svajonėj“ poetas taip vaizduoja Lietuvos būtį:

Sunkūs retežiai, geležies pintos
Kaliniams grotos, botagai skaudūs,
Įstatų teisės kraujais rašytos,
Bylos neteisios, ukazai skriaudūs...
Tėvyne miela! pabūklės šitos –
Tai tavo būvio paveikslai graudūs!
– – –
Sapnai, svajonės – sapnuose viltys:
Iš tamsos lukšto jau laisvė kalas;
Pareis tironams netrukus galas,
Sapnai, svajonės mūs išsipildys... (II, p. 8–9)

Arba „Atsisveikinime su tėvyne“ emigranto jausmai gražiai sukaupti į šį posmą:

Visi gailiai verkė, išleidžiant liūdėjo.
Močiutė už vartų toli išlydėjo,
Bet klausti neklausė: kur būsiu aš, kur? –
Žinojo, kad vargas buveinės netur. (II, p. 10)

Patriotinėj J. Žiliaus Jonilos lyrikos ideologijoj pirmiausia pažymėtinas didelis karingumas. Tokių karingų posmų neradome nei aušrininkų, nei Vaičaičio eilėse. Nerasime jų nei Maironio kūryboj. J. Žilius, iš tradicijos prisiminęs, kaip mūs karžygiai jojo per Pinsko tyrus ir „pas Maskvą nakvojo", karčiai pastebi[30]:

Seni metai, kitaip dabar einas
Mūsų mieloj Lietuvos draugijoj:
Jau užmiršom mes karžygių dainas,
Kardai amžių rūdims aprūdijo.
Bet, skatindamas kovon, kviečia:
Išgaląsim rūdžių kalaviją,
Eisim, kirsim mes tėvynės vargą. (III, p. 7)

Galimas daiktas, kad pagyvenęs laisvės šaly, Amerikoj, Žilius prisigėrė to karingo ūpo, kuris dar labiau kaito, matant rusų, vokiečių ir lenkų užguitus Lietuvos žmones. Žiliui atrodo, kad

Mūs laikai – laikai imtynių,
Laikai karių nuolatinių;
Karės – vainos – viskas mainos,
Tur mainytis ir mūs dainos.[31] (I, p. 94)

J. Žilius buvęs geras agitatorius ir iškalbingas oratorius, mokėjo sumaniai žaisti savo klausytojų jausmais. Ir eilėse, žadindamas savo skaitytojus į kovą už laisvę, jis jau klausia, ką mes darytume, kovą laimėję. Pravartu pastebėti, su kokiu retorikos meno artizmu sukomponuoti šie du posmai:

Stiprius priešus apgalėję,
Didę pergalę laimėję,
Mestume, vyručiai, ginklą,
Sau statytume paminklą.

Vyrai, aš to nedaryčia,
Aš paminklo nestatyčia.
Dėlei pergalės laimėtos
Tegul giesmės bus sudėtos. (I, p. 95)

Retorikos meno sumetimais, tautinei ambicijai kelti jis moka sumaniai atsiliepti ir apie lietuvio priešus. Ne kiekvienas esą yra vertas kovoti su lietuviais:

Bet su lietuviais kova,
Tai – kaip reik tur būt galva;
Į čerpes galvos vardu
Mes nešipinsim kardų! (I, p. 102)

Oratoriškas įprotis kalbėti miniai pastūmi poetą net į demagogiją, ir jis rašo tokius neskoningus eilėraščius, kaip „Giesmė apie Jadvygą" arba „Pan Smarkievič" . Menka daugelio eilėraščių literatūrinė vertė pareina nuo to, kad Žilius, matyt, taikė į amerikonišką minios skonį ir per maža gerbė save, kaip poetą.

Pažymėtina dar, kad karingas J. Žiliaus patriotizmas nukreiptas ne tik prieš rusus ir lenkus, bet taip pat ir prieš vokiečius, kas, deja, rečiau mūsų literatūroje pasitaikydavo. Šitą pikčiausią Lietuvos priešą kiti mūsų poetai vaizduoja tik apsuptą senovės kryžiuočių apsiaustu, o tuo tarpu moderniškas vokietys yra daug kartų pavojingesnis už senovės riterius. Žilius tai suprato. Berods visur Lietuvos priešų trejukė jo minima drauge:

Pirmas piktšašis toks:
Tai yr Mitko Burlioks,
Pagautas šnipu daugel kartų.

Kitas Wrzickis, palioks,
Piktadėjas, laidoks;
Trečias yr Fuksas Kybartų. (III, p. 13)

Šiam trečiajam J. Žilius skiria ciklą „Rambyno dvasios“ ir „Paskutinis Krivė“. Pašiepdamas vokiečių kultūrkampfą[32], jis visai teisingai nurodo tris svarbiausius Prūsų lietuvių nutautinimo veiksnius – pastorius, mokytojus ir teisėjus. Vokiečiai eina gaudyt Prūsų lietuvių, o sugavę štai ką jiems darysią[33]:

Kad pagausim, daug nebausim:
Lupsim kailius ir paeiliui
Alei vieną vilksim, mausim
Vokiškuoju kailiu.
Kailis vokiškas jiems striukas,
Reikės vokiško liežuvio.
Tada tikras vokietukas
Iš Prūsų lietuvio! (II, p. 27)

Patriotinėj J. Žiliaus-Jonilos lyrikoj skaitytojo dėmesį atkreipia keletas eilėraščių, kuriuose autorius skleidžia baltų vienybės idėją. Tai eilėraščiai „Už baltų žemę“, „Pas Tukumą“, „Palaidojimas vado“ ir „Ant kapo“. Šaukdamas baltus į vienybę ir į kovą dėl laisvės, poetas kreipiasi į lietuvius, latvius ir estus. Kariškoj dainoj „Už baltų žemę“ jis taip vaizduoja jų žygį:

Kada ėjom, Dzūkijoj mielojoj
Tamsu buvo, dar nė nedienojo.
Į Lietuvą, Žemaičius įėjus,
Ką tik buvo aušra patekėjus.
Kad įėjom į Latvijos plotus,

Latvius, estus jau radom ginkluotus.
Latviai, broliai, kur laikai senovės,
Kada baltai už liuosybę kovės? (III, p. 8)

Ir ši daina baigiasi mintim, kad tik ginklu ta laisvė vėl būsianti iškovota. Tas pačias vienybės, kovos ir gyvybės aukojimo idėjas skleidžia jis ir kituose to cikliaus eilėraščiuose. Giliau vienybės idėjai įdiegti jis garbina bendrą Baltijos tautų žemę, rašo kaip ir kokį baltų tėvynės himną:

Baltų žeme, po kalvotą plotą
Miškais klota, graži ir bagota!
Supas dirvos, kai javai išnokę,
Žydi pievos, kur upeliai kriokia.
O kur upės, kur plačioji Jūrė,
Didi miestai, sodžiai įsikūrė.
Baltų žeme, gamta tau suteikia
Visko, visko, tiktai laisvės reikia!
Mes už laisvę vyrs į vyrą stosim
Ar laimėsim, ar galvas paklosim. (III, p. 9)

Matome, kad J. Žilius, turėdamas nemenkų politiko ir diplomato gabumų, jau prieš ketvirtį amžiaus įspėjo šių dienų aktualias problemas.

Baigdami nagrinėti smulkiuosius J. Žiliaus-Jonilos eilėraščius, turime dar atkreipti dėmesį į porą pusiau epinių pasakojimų, beveik baladžių iš Amerikos lietuvių angliakasių gyvenimo: „Jis iš mainų jau išėjo“ ir „Į tėvynę“. Šiais dviem kūrinėliais autorius paliečia tais laikais visai naują mūsų literatūroj, o ir šiandien retą emigrantų gyvenimo temą. Randame čia naujo kolorito ir naujos nuotaikos, kylančios iš siužeto ir iš autoriaus stiliaus.

„Jis iš mainų jau išėjo“ – šiurpus pasakojimas apie žuvusį kasyklose darbininką, pasivaidenusį nakčia jo belaukiančiai žmonai ir vaikams. Eilėraščio pradžioj poetas labai lakoniškai, bet ryškiai apmeta vietos kontūrus:

Kalnai. Miestas. Bakužėlė.
Kalnuos vėjas naktį ūžia.
Viskas miega, tik jauns mėnuo
Žiūr' per langą į bakužę. (II, p. 14)

Motina verkia, glausdama prie savęs kūdikius, nes jų tėvą mainierių kasykloje uola užgriuvo ir jis dingo be žinios:

Darbininkai dieną naktį
Ieško, kasa, driliais bado,
Bet nei mirusio, nei gyvo
Iki šioliai nesurado.

Moteris grinčiutėj ima snausti – ir štai mato, kaip įeina jos vyras. Jo rūbai apdraskyti, veidas pabalęs ir pasmėlęs. Žmonos klausiamas, jis atsako:

Miela, mainuos dirbti sunku,
Kai pridirbi darbo galą,
Ima džiaugsmas, tai iš džiaugsmo
Veidas mėlsta ir pabąla.

Jis bučiuoja žmoną, bet jo lūpos šaltos. Čia vaikai ima verkti ir sako sapnavę tėtį, kad jis iš mainų jau išėjo.

„Jis iš mainų jau išėjo“...
Moteriškė atsiduso,
Ir už dūšią jojo, klaupus,
Sukalbėjo Tėve mūsų.

Antrame, dar tragiškesniame vaizdely „Į tėvynę“ poetas pasakoja apie jauną mainierių ir jo žmoną, nutarusius grįžti į tėvynę. Bet vyras naujo uždarbio masinamas dar delsia:

Pačiutėle, dar palauksim,
Dar iš mainų skabsus varo,
Bus gers laikas: mūsų gengvėj
Naujos vėnys atsidaro.* (II, p. 17)

Paskutinį kartą išėjęs į darbą, jis ilgai negrįžta. Žmona laukia nerimaudama:

Saulė leidžias, vakars temsta,
Vėjas gatvės dulkes žarsto.
Klauso, girdi, lyg kas girgžda,
Lyg vartelių duris varsto.

Girgžda ašys, tarška ratai,
Kad per gatvės bruką ritas.
Prie vartelių sustoj tymas
Mainų mulais užkinkytas.

Pati šoka prie lango ir pamato vežime savo negyvą vyrą. Ji surinka nesavu balsu:

Ir pribėgus prie lavono,
Plėšė, tąsė jo krūtinę...
„Pačiut, – šaukė, – kas tau? Kelkis!
Juk mes grįžtam į tėvynę!“

* Poetas paaiškina, kad „skabsas“ tai yra parsidavęs darbdaviams, nesilaikąs solidarumo darbininkas, „gengvė“ – tai kelias, perėjimas kasyklose, „vėnys“ – anglių gyslos.

Ji krinta negyva prie vyro lavono. Rytojaus dieną daug kaimynų prisirinko į jų išleistuves:

Ir prie liūdno varpų balso,
Dideliai susigraudinę,
Juos išleido, išlydėjo
Į kapus – visų tėvynę.

Lakoniškas, sausas, beveik protokolinis pasakojimas duoda dar didesnio tragizmo šiems talentingiems J. Žiliaus vaizdeliams.

Originaliausias tačiau J. Žiliaus-Jonilos kūrinys, vienintelis toks mūsų literatūroj, tai „Dainų pynėmis" pavadinti du vaizdeliai iš kaimiečių gyvenimo – „Radynos" ir „Vestuvės". Paaiškinimo žody prie „Dainų pynių" autorius pasisako, kad tai esąs vienas iš pirmųjų jo literatūrinių darbų, rašytas dar tuomet, kai skaitytojai, daugiausia kaimo žmonės, nusiskųsdavę, menkai suprantą raštus, rašytus „naujomis eilėmis". Tuomet autorius sumanęs rašyti pačių žmonių pasakų ir dainų stiliumi. Taip ir kilo „Dainų pynės". Savo gana nepaprastą literatūrinį uždavinį pats autorius taip nusako: „Aprinkęs apysakėlei keistą lyriškos pasakos ar lyriškojo romano formą, neradau jos išvedimui pavyzdžio jokioj literatūroj. Naudojausi vien mūsų dainomis. Būdu mūsiškių dainų pradėjau rašyti pasakėlę „Vestuves" dvišakai, tolesniame bėgy suvesdamas į krūvą, tai vėl išskirdamas... Išsirinkęs naują aprašymui būdą, sutikau dideles sunkenybes mintims išreikšti, kada kiekvieną tolesnę pasakėlės dalį reikėjo suiminėti į atskirų dainų rėmus, ir kada atskiras dalis ir dainas teko taip taisyti ir taikyti, kad visos, sujungtos į krūvą, sudarytų vieną apysaką" (I, p. 88).

Toliau poetas kukliai tikisi, kad, jei turinys ir nebus gerai pavykęs, tai bent „mokytas mūsų literatūros tyrinėtojas ras čia bandymus miklinimo mūsų dainų ritmo ir mėginimus išreikšti ilgesnes mintis dainų stiliumi, mūsų tautinės poezijos dvasioje“ (I, p. 89). Bandymas iš tiesų įdomus ir reikšmingas. Tat kaip jis pavyko?

Pirmasis vaizdelis „Radynos“ yra visai trumputis, anekdotiško turinio: du kaimynai tą pat dieną susilaukė viens sūnaus, antras dukters. Viens kitą pakvietė į kūmus, bet taip nusivaišino, kad kūmos kūdikius sumaišė, o ir tėvai negalėjo susitarti, kurių sūnus, o kurių duktė. Bobutė žinojo, bet supykusi, kad jos nevaišino, nutarė nesakyti. Tėvai nusiramino, sutarę vaikus, kai užaugs, sutuokti. Šią trumputę fabulą poetas visai vykusiai ir aiškiai nužymėjo atskiromis dainelėmis. Anekdotinis linksmas „Radynų“ turinys reikalauja lengvos formos, gyvo grakštaus stiliaus, jumoristinės nuotaikos ir net komizmo. Viso to „Radynose“ yra. Atskiros dainelės trumpos, skambiais rimuotais posmais, tikrai liaudišku stilium ir jumoru vis naujai nuteikia skaitytoją. Sunkų epinį pasakojimą, kurs būtų reikalingas fabulai surišti, autorius pakeičia grakščiu žodžių žaidimu, niekur neiškrypdamas iš dainos rėmų. Net sunkią šiuo atžvilgiu tos savotiškos fabulos užuomazgą ir veikimo vietą jis pažymi dainiškai:

Du kiemai. Dveji namai.
Panemune takas.
Taku ėj' du kaimynai,
Susiėję šnekas.

O kai jiedu pakviečia viens kitą į kūmus, paryškinti situacijai poetas prideda šitokį grakštų ir siužetui prasmingą posmą:

Garny, garny, negerai,
Kad tu šitaip padarai!
Kaimynystėj tą pat dieną
Geriau neštum lėlę vieną –
Lėlės dvi vienu laiku
Kaimynams neparanku.

Puikiai, matyt, pažindamas turtingų suvalkiečių vaišių nuotaiką ir linksmųjų dainų stilių, Žilius tikrai artistiškai apdainuoja valgiais nukrautą stalą ir pralinksmėjusių svečių sąmojų. Klasiškais šiuo atžvilgiu galime laikyti kupletus apie keptą paršiuką.

Reikia pripažinti, kad esama „Radynose" ir menkesnių posmų, bet jų nedaug ir literatūrinę šio kūrinėlio vertę jie nedaug tesumažina.

Žymiai didesnis ir komplikuotesnis antrasis vaizdelis „Vestuvės". Bernelis ir mergelė viens antrą pamilsta ir norėtų susituokti. Bet į mergelę įsižiūri ir dvaro ponaitis. Susitikęs ją miške uogaujančią, išberia jos uogas ir nori atsiteisti, bet mergelė išdidžiai atsikerta:

Pinigai, ponaiti,
Dorai ne paguoda!
Miestų rūmuos,
Ne čia krūmuos
Uogos parsiduoda. (I, p. 30)

Ponas ir gerumu ir klasta, padedamas žydelio ir čigonėlio, bando laimėt sau mergelę, bet veltui.

Žemas stonas, aukštas ponas
Gal sueit į draugę,

Vienok kaimo mergužėlės
Tai ne ponams augę! (p. 36)

Bernelis ir mergelė jau kelia svodbą. Šia proga atskiromis dainomis poetas vaizduoja reikšmingesnius vestuvių momentus. Į vestuves atvyksta ir jaunasis ponas su klastingais sumanymais globoti jaunuosius:

Ją paimsiąs prie „pakajų",
Jį už siuntinį „lekajų",
Ar dirbt kur prie sodo. (p. 51)

Bet jaunavedis gudria dainele ir mįsle demaskuoja pono sumanymus ir grąžina jam pinigus, kuriais tas jį buvo norėjęs papirkti. Ponas su savaisiais greitai išsinešdina:

Išėj' išvažiavo ponas,
Paskui poną – žyds' čigonas,
Dingo visi trys.
O toliau ir kiti ponai,
Garbūs dvaro akamonai
Spruko pro duris. (p. 56)

Iš paskutiniųjų dainų sužinome, kad ponas belėbaudamas nusigyveno, o jo dvarą nupirko ir jame laimingai gyvena mūsų jaunavedžiai.

Šita palyginti gana komplikuota fabula autoriui, tiesa, pavyko sumegzti dainomis, vis dėlto skaitytojas jaučia, kad poetas tik su dideliu vargu ir gan dirbtinai užpildo kai kurias spragas, kitur gi per gausiomis dainomis be reikalo išplečia vaizdelio apimtį. Visumos darnumo „Vestuvėse" pasigendame. Užtat atskirų vietų yr labai vykusių. Puiki yra vaizdelio pradžia, paraleliai supažindinanti su berneliu ir mergele.

Kieme, namuose, sūnelis auga,
Tėvelis moko, valios neduoda;
Jauniems broleliams užaugs už draugą,
Senam tėveliui užaugs paguoda.

Jau renk, tėveli, plieno dalgelį,
Sek man kūkalį prie kepuraitės,
Skirk porą jaučių, šerki žirgelį –
Būsiu artojas-gaspadoraitis.

Valio, dalgeli, lankoj po šieną!
Alio, jauteliai, ant dirvos lysių!
Savaitę dirbęs, nedėlios dieną
Aš ant žirgelio nor paskraidysiu.

Pajojau kelią, rugeliai želia,
Žirgelis prunkščia, žiedeliai krinta;
Nors neužkrėsčiau žiedais mergelę,
Kur keliu eina, kai rytas švinta. (p. 21)

Antroje dainoje lygiai taip pat su tinkamais pakeitimais apdainuojama mergelė.

Iš „Radynų“ ir „Vestuvių“ citatų matome, kad Žilius-Jonila gerai imituoja liaudies dainų stilių ir supranta jų dvasią, nors jas savotiškai suliteratūrina. Jis visur vartoja aiškų toninį eiliavimą ir griežtus rimus. Šiuo atžvilgiu vietomis jis nusikalsta jei ne liaudies dainų dvasiai, tai geram skoniui ir saikui. Pasitaiko dainelių, kuriose rimuojamas kiekvienas žodis:

Mieluose
Namuose,
Tarp panų,
Tarp jaunų
Mūs sesutė augo.

Katras myli,
Tas netyli,
Jos jaunystę saugo.

Kad atlys
Tas piršlys,
Mes kartu
Ją ratu,
Nišleisim iš dvaro;
O sveteliai,
Tie svoteliai
Ką nor tegul daro. (p. 47)

Tokis rimų, ir dar ne per geriausių, tirštumas skamba kakofoniškai. Kitur aiškiai matyt, kad poetas, begaudydamas rimus, nusideda prasmei ir stiliaus sklandumui. Daina išeina per daug jau dirbtinė, juoba, kad nei autoriaus sugebėjimas, nei to laiko mūsų literatūrinės kalbos lygmuo dar neleido laisvai rimais žaisti.

Baigiant tenka dar pastebėti, kad „Dainų pynės" yra liaudiškas kūrinys ne tik formaliais savumais, ne tik dvasia ir nuotaika, bet taip pat ir ideologija. „Vestuvėse" juk, tarp kitko, vaizduojami ir liaudies santykiai su ponais – tam tikras tų santykių evoliucijos momentas. Čia po baudžiavos atkutęs kaimietis jau nesilanksto ponui rankos bučiuoti, bet stoja prieš jį kaip lygus prieš lygų. Savo sieloj kaimietis čia jaučiasi net tvirtesnis už poną, jį pašiepia, ironizuoja. Pasprūdus ponaičiui iš vestuvių, žmonės tuoj sužino, kaip jis ten buvo „vaišintas", ir skleidžia visokias paskalas, pašiepia:

Kęsti, tverti nimanysiąs,
Staiga smertį sau darysiąs –

Pasikarsiąs, nusišausiąs
Ar po gerkle pasipjausiąs...

Pjautis skauda, kartis kvaila,
Pačiam save šauti gaila...
Kitoks būdas ponui matos,
Kad atsikratyt sarmatos. (p. 61)

Tokio ponų ironizavimo priežastis buvo socialinės ir ekonominės jų būties sumenkėjimas, prasidėjęs nuo nepavykusio paskutinio lenkmečio ir baudžiavos panaikinimo. Taip pat ir tautinės lietuviškosios liaudies sąmonėjimas gerokai aptemdė lenkiško poniškumo prestižą. Atkutusiam lietuviui kaimiečiui smunkąs, bet pasipūtęs ponas lenkas ima atrodyti juokingas. Ne tik pajuokos, bet ir piktos satyros, ir pagiežos jausmai skamba šiuose J. Žiliaus posmuose:

Ei, bajorai, šlėktos, ponai:
Kur senovės jūs žiponai?
Kur žiponų pasamonai,
Nudribę kapšonai? –
Tiek juose buvo garbingo,
Tiek garsingo, rūpestingo;
Dabar viskas dingo.

Tai jums, ponai, aukštos vietos,
Tai liberijos karietos!
Žmonių ašaroms aplietos
Jūsų širdys kietos!
Tai jums užrubežiai, puotos,
Mergytės nuvainikuotos,
Vargui atiduotos! (p. 66)

Viso to finalas tokis, kokio tegalėjo geisti ištikimas turtėjančio ūkininkų luomo atstovas: į dvarininko vietą atsisėda kaimietis:

Ponas pūstija gėrybę,
Kur eis, nežinia.
Tėvai, pirkime sodybą,
Bus vaikam dalia. (p. 67)

Šitokią socialinę tendenciją rasime ne viename iš vėlyvesnių mūsų literatūros kūrinių. J. Žilius yra pirmas ją ryškiai iškėlęs ir pabrėžęs:

Ponai ubagais pastoja,
Būrai ponais esti –
Kas čia daros Lietuvoje,
Sunku yr suprasti. (68 p.)

Apžvelgę visą eiliuotinę J. Žiliaus-Jonilos poeziją, turim pastebėti, kad be geresniųjų ir reikšmingesniųjų dalykų, kurie čia buvo nurodyti, randame ir visai menkų eilėraščių, o dar daugiau nevykusių posmų. Tačiau tos menkos vietos ir iš viso šiurkštoka jo poezijos forma neturėtų nustelbti ideologinės, visuomeninės, vietomis ir estetinės jo kūrybos vertės. Mūsų graudžiai sentimentalinėj ir iškilmingai patetiškoj poezijoj Jono Žiliaus eilėraščiai skamba retai girdėtais tonais. „Radynų" ir „Vestuvių" dainuškos savo kalatuškiniu barškėjimu gali net šokiruoti švelniosios jausminės lyrikos mėgėjus. Tačiau kuo nerūpestingas šypsnys ir trankus žodis blogesnis už graudų ašaringą verkšlenimą? O formaliniu atžvilgiu Žiliaus dainuškos tikrai įdomesnės už tradicini sonetą arba šiaip normalinį eilėraštį. Be to, Žilius-Jonila, nors savotiškas, bet ne vienin-

telis liaudiško jumoro ir stiliaus atstovas mūsų literatūroj. A. Strazdelio dainos, K. Aleknavičiaus „Veselios“ ir Dagilio „Joninės“ stovi toj pačioj plotmėj. Bet „Dainų pynių“ autorius pralenkia savo pirmatakus visokeriopu atžvilgiu.

Belieka dar susipažinti su didžiausiu Jono Žiliaus veikalu, 5 v. drama „Jono vaikais“. Prakalboj autorius paaiškina, kad šiai dramai siužetą jis buvo paėmęs iš slaptųjų draugijų veikimo Lietuvoje apie 1898–1900 m. Norėdamas, kaip jis sakosi, duoti aprašymui daugiau romantiškumo, veikėjus pavadino plačiai Paprūsėje žinomų „Jono vaikų“ („Jonvaikių“) vardu – „lietuviškų desperadų[34], susitvėrusių daugiausia iš jaunų kaimo vaikinų, nenorėjusių eiti į turkų karą“. Jonvaikių būrius organizavęs Vilkaviškio apskrities ūkininkas Jonas apie 1876–1877 metus. Jo tikslas buvęs „grumt žydus ir naikint karčiamas“. Baigdamas savo veikalą jau po 1905 m., Žilius panaudojo ir revoliucijos įvykius. Kad ne ši paskutinė aplinkybė, plačiau nė netektų kalbėti apie tą veikalą. Kūrinys dramatiniu atžvilgiu yra visai menkas – be ryškesnių charakterių, be veiksmo, be įdomesnių situacijų – ir stilistiškai nesklandus, nes autorius ir dramą įsigeidė rašyti būtinai rimuotomis eilėmis. Nepaisant šių trūkumų, „Jono vaikai“ vis dėlto žinotinas veikalas, nes vaizduoja 1905 m. įvykius taip, kaip juos suprato pažangus dešiniojo visuomenės sparno atstovas, tuo metu dar kunigas. „Jono vaikai“, šalia L. Pelėdos „Klaidos“, Dobilo „Blūdo“, Antano „Laisvės metu“[35], parodo mums ne vien, kaip tas istorinis momentas atsispindėjo mūsų literatūroj, bet, antraip vertus, kokių tendencijų būta pačioj visuomenėj, šiaip ar taip į tuos įvykius reaguojančioj.

Pirmame dramos veiksme dar esame žiauriausio rusų žandarų siautimo gadynėj. Patriotas daktaras Tautila ir knygnešys Laurynas Didvalis pakliūva į žandarų nagus. Laurynas sužeistas

miršta, o daktarą išveža katorgon. Lieka daktaro duktė Ona ir Lauryno sūnus Jonas, tėvo prisiekdintas tęsti jo darbą. Šiame veiksme autorius išreiškė daug kilnaus patriotinio turinio. Nors to išreiškimo forma ir nėra pakankamai gera, bet ji primena A. Mickevičiaus „Vėlinių" III dalies kai kurias vietas.

Antrame veiksme matome jaunus 1905 m. revoliucionierius, konspiruojančius žydo karčiamoj. Jų vadas – Jonas Didvalis. Jis nori įkvėpti savo draugams daugiau narsos, jis smerkia slapstymosi ir nuolankumo taktiką, o skelbia atvirą revoliucinę kovą. Jono žodžiuose girdime smerkimą tos taktikos, kurią piršo ir praktikavo iš pradžių „Aušra", o vėliau ir kai kurie kiti draudžiamosios gadynės laikraščiai ir veikėjai: tai lojalumo ir visokių peticijų taktika. Jonas prabyla tokiu retai mūsų literatūroj girdėtu griežtumu:

...Bėgimas, slapstymasis, baimė – tai sena
Lietuvių taktika, tai palaikai vergijos!
Visiems lietuviai amžiais nuolankauja, visų bijo:
Sibiras ir Kaukazas baugšais, pataikūnais yr užgrūstas,
Pabėgėlių Amerika ir Afrika pilna.
Apsireiškimas yr tai anormališkas, ligūstas.
Jei nori lietuviai gyvuot, tai šitokio gyvavimo gana:
Parodyt turi jausmą, garbę, kad yr žmonės;
Nejau vien tykot visada valdžios malonės
Bijoti, slėptis, pataikaut, prašyti –
Iš tos politikos nebuvo niekad gero, nė nebus...
Ne nuolankumais priešą – brauningais vaišinti!
(III, p. 49)

Jonas Didvalis – svarbiausias dramos veikėjas. Jo pusėj visos autoriaus simpatijos, jo lūpomis autorius skelbia savo min-

tis ir visą revoliucijos ideologiją. Jo idėjos laimi. Jo žodžiai gauna kolektyvinės prasmės, reikšdami 1905 metų optimistų, entuziastų viltis. Jono nuomone, slaptųjų draugijų laikas jau praėjo. Jis pataria pakeisti jas terorinės kovos rajonais ir išvien su kitomis Rusijos organizacijomis plėsti raudonąjį terorą.

Ženklai yr aiškūs, kad valdžia mūs bijos –
Jos eilios yra, demoralizuojasi. Dar pora
Nelauktų smūgių ir, neabejoju,
Tas šiaurės milžinas, tas smakas, kur visoj Rusijoj
Ne vien tik kraują, bet gyvus žmones rijo,
Po revoliucijos kris kojų. (p. 51)

Kaipgi supranta Jonas Žilius su savo Jonu Didvaliu revoliucijos tikslą Lietuvoje? Ko siekia revoliucija? Socialinio perversmo? Proletariato diktatūros? Tiesa, trečiame dramos veiksmo mitinge Jonas poetiškai mini ir proletariatą:

Ne vilnys okeano šiaurėj sušniokštė, ne gaivalas gamtos
Susidrumstė, – minia varguolių pasikėlė, proletaras
Prigulinčių teisių paieško. (p. 90)

Kalba dar jis ir toliau proklamacijų žodžius apie darbininkus-bites ir veltėdžius tranus, bet labiausiai Jonui rūpi ne socialiniai, tik politiniai tautiniai reikalai. Savo prakalbos pabaigoj jis jau karštas patriotas ir net „Aušros“ nuotaikos romantikas:

Nejaugi Lietuva, kuri nuo amžių buvo mūs tėvynė,
Tur tapt buveinė priešų, kurie tremptų mus ir mūsų
[protėvių kapus!
Nejaugi lietuviai, garbinga gentė, tik vergais, tiktai
[pagonimis gal būti!

Atminkime vienok, kad ne brutališkosios pajėgos
stiprybė,
Tiktai didybė dvasios mūs laikais pasauly viešpatauja.
(p. 92)

Aišku, tai ne socialinės ekonominės revoliucijos šūkiai. Ir konkretus jų vykdymas nukreiptas tik prieš valdžią:

...mokyklos, valsčių butai,
Lizdai ir išperos valdžios tarnų ir pasekėjų,
Monopoliai – viskas tur žūti,
Tur nykti po kirviu ar eiti pelenais su vėju. (p. 54)

Tą viską turi pakeisti savos mokyklos, savi teismai, savos valsčių tarybos. Antrame ir trečiame veiksme dramatinė akcija eina taip, kad dėl išdaviko Džerabos pinklių Joną Didvalį kazokai mitinge suima.

Ketvirtame veiksme Jonas kalėjime tardomas. Prigrasintas kankinimais, kad išduotų savo draugus, netekęs vilties, jis nori pasikarti ir jau mezga kilpą sau ant kaklo, bet čia keistu būdu, papirkusi sargybą, atsiranda Ona ir padeda Jonui pabėgti. Šis veiksmas nieko įdomaus mums neturi.

Penktas veiksmas vaizduoja Jono tėviškę didžiųjų streikų metu. Ateina Jonas neregio elgetos rūbuose, Onos vedamas. Grinčioj susirinkimas – seimas. Iš seimo dalyvių kalbų mums dar labiau paaiški Žiliaus vaizduojamos revoliucijos ideologija ir tikslai. Pirmininkas kelia klausimą, ko reikalauti:

Ar vien lengvesnio būvio darbininkams
Ir vienlaik žmoniškų teisių, ir tautiškos liuosybės,
Arba, tautiečiai, stačiai stengtis prie neprigulmybės.
(p. 116)

Čia darbininkų atstovas prabyla taip, kaip ir dera proletarui kosmopolitui: jam vis tiek „kas slėgs mus, rusas ar lietuvis, ar kas? Geriau, kad nieks neslėgtų! Taigi turim stengtis pirmiau sulyginti žmoniją socializmu“. Bet seimas nutaria „stengtis prie laisvos, savistovios, neprigulmingos Lietuvos“ su Seimu Vilniuje, savo mokyklomis, valdininkais ir teismu. Iškilus oficialinės kalbos klausimui, nutarta kalbėti lietuviškai ir kurti „vienatę – vieną tautišką, politišką ir ekonomišką Lietuvą“. Žydų klausimu studentas siūlo kadaise „Varpe“ keltą mintį, esą reikia asimiliuoti juos mišromis vedybomis, bet Tautietis protestuoja, kad „tai sugadintų tyrą mūsų kraują“. Protestuoja ir kunigas. Klausimas lieka neišspręstas.

Dramos pabaiga labai optimistiška. Jonas ir Ona pasirodo, kas esą. Visi juos sveikina. Laikraštininkas atneša žinią, kad sugrįžo paleistas iš kalėjimo vienas kalinys ir papasakojo, esą valdžia jau nusileido ir visai Rusijai paskelbta konstitucija. Visi šaukia, tegyvuoja neprigulminga Lietuva! Ateina ir tas paleistasis kalinys, kuris pasirodo esąs ne kas kitas, kaip Onos tėvas, daktaras Tautila. Jis ir Didvalienė laimina Joną su Ona ir prašo Dievo laiminti visą tautą ir tėvynę Lietuvą.

Šitaip vaizduodamas 1905 m. revoliucijos ideologiją ir tikslą, J. Žilius, žinoma, stovėjo ant savo visuomeninių ir ideologinių pagrindų. Bet mums svarbu konstatuoti tai, kad ir ant šitokių pagrindų stovėdamas, jis tos revoliucijos nepasmerkė, bet įžiūrėjo joj daug idealizmo ir nenuginčijamos tautinės esmės. Tokiu būdu „Jono vaikų“ drama, nors ir silpna formaliniu atžvilgiu, yra mums reikšminga savo turiniu ir padeda orientuotis to svarbaus mūsų kultūros istorijoj įvykio vertinime.

Baigiant J. Žiliaus-Jonilos raštų apžvalgą, reikia dar pažymėti, kad jis yra išvertęs, be keletos smulkesnių eilėraščių,

A. Mickevičiaus balades „Svitezį“ ir „Svitezietę“, „Vėlinių“ II dalį, „Konradą Valenrodą“ ir „Gražiną“.

MAIRONIS

Maironis – didžiausias paaušrio poetas, ne tik tobuliausiai išreiškęs tos gadynės tautinius obalsius, bet ir po spaudos grąžinimo iki didžiojo karo tebepasiliko žymiausias mūsų poezijos kūrėjas. Jis pirmasis poaušrio gadynės lyriką iškėlė į deramą šiam žanrui meno plotmę, dėl to jo lyrika ir idėjiniu, ir formaliniu atžvilgiu dar ir šiandien yra gyva. Visa naujoji, ypatingai prieškarinė mūsų lyrika yra žymioj Maironio įtakoj. Jo tematika, žodynas, nuotaika, forma veikė visą eilę jaunesniųjų poetų.

BIOGRAFIJOS IR BIBLIOGRAFIJOS ŽINIOS. Jonas Mačiulis-Maironis gimė 1862 m. spalių mėn. 21 d. Pasandravio dvare, Raseinių apskrity. Jo tėvas Aleksandras Mačiulis buvo ne bajoras, bet laisvas nuo baudžiavos, vadinamas „karališkas“ valstietis-ūkininkas, Bernotų viensėdžio valdytojas. Pasandravį jis buvo gavęs valdyti kelerius metus iš to dvaro savininko už paskolintus pinigus. Poeto motina Ona Kurnauskytė buvo taip pat ūkininkė. Nors Mačiuliai, kaip turtingi ir šviesūs ūkininkai, bendravo ir su bajorais, tačiau aplenkėję nebuvo ir namie kalbėjo lietuviškai. Tik atėjus laikui Jonui stoti į gimnaziją, Mačiulis, bajorų prikalbėtas, liepia vaikams mokytis lenkiškai, ir pats su jais tik lenkiškai bekalba. Į Kauno gimnaziją Jonas Mačiulis įstoja jau sulenkinta Maculevičiaus pavarde. Gimnazijoj būsimasis poetas pasižymėjo kaip geras matematikas, bet buvo gabus ir literatūrai. Jau nuo 6 klasės rašinėjo lenkiškus eilėraščius. Pasireikšti kaip lietuviui, gimnazija jam

nedavė progos. Jokių gilesnių išgyvenimų šioj mokslo įstaigoj būsimas poetas nepatyrė. Susidraugavęs su Antanu Vytartu, kuris įpusėjęs gimnaziją išvažiavo seminarijon, Mačiulis vos nepasekė jo pėdomis. Tik tėvas, bajorų kaimynų įkalbėtas, pasipriešino tam žingsniui ir liepė sūnui baigti gimnaziją, kurią Jonas ir baigė 1883 m. Iš čia jau matome, kad nemaža autobiografinių savo jaunystės duomenų poetas vėliau panaudojo savo poemai „Jaunajai Lietuvai".

Baigęs gimnaziją tais pačiais metais jis išvažiavo į Kijevo universitetą studijuoti literatūros. Tačiau universiteto mokslas jį užvylė, ir tų pačių mokslo metų pavasarį jis atsiima savo dokumentus ir siunčia juos į Kauno dvasinę žemaičių seminariją. Universitete, įsiskaitęs rusų spaudoj apie Rusijos visuomeninio gyvenimo negeroves, sumano parašyti į „Novoje Vremia" ir apie Lietuvos vargus. Tas pirmas būsimojo Maironio straipsnis buvo pasirašytas slapyvardžiu Narodny Učitel – Liaudies mokytojas.

1884 m. įstojęs į seminariją, Jonas Mačiulis rado joj dar visai lenkišką atmosferą. Viešai prakalbėti lietuviškai niekas nedrįso, nors lietuvių kalba buvo dėstoma vicerektoriaus Antano Baranausko. Turėdamas gana daug atliekamo laiko, Mačiulis ima skaityti lenkų istorikus ir poetus romantikus, rašiusius apie Lietuvą. Tautiškumas, nebe lenkiškas bet lietuviškas, jame stiprėja. Jis ir pats imasi darbo ir parašo 1884–1886 m. pirmąjį mūsų istorijos vadovėlį „Vistoriją", kuri buvo išspausdinta tik 1891 metais. Seminarijoj jis pradėjo rašinėti eilėraščius ir lietuvių kalba. Pirmasis pasirodęs spaudoj buvo „Lietuvos vargas", išspausdintas „Aušroj" 1885 m., pasirašytas Žvalionio slapyvardžiu.[36] Seminarijoj jis parašė ir vieną didesnį poezijos kūrinį, lyrinę poemėlę „Lietuva", matyt, nusižiūrėjęs į lenkų

poeto V. Pol'io „Pieśń o ziemi naszej“[37]. Šitoj poemėlėj jau randame, kaip vėliau pamatysime, visus vyriausius patriotinės Maironio ideologijos pradus. Poemėlę autorius dedikavo ir įteikė Antanui Baranauskui, jau tuomet vyskupui, baigęs seminariją 1888 m. Veikalėlis liko neišspausdintas[38].

Tais pačiais metais dvasinė vyresnybė išsiuntė jį į Petrapilio dvasinę akademiją toliau mokytis. Akademijoj ligi tol nebūta jokio lietuviško tautinio sąjūdžio. Toks sąjūdis atsiranda besvarstant Varšuvos studentų laišką ir jų sumanymą leisti naują laikraštį. Akademijos auklėtiniai lietuviai susiorganizuoja į būrelį ir pareikalauja sau lygių teisių su kitais. Veikliausiu būrelio nariu buvo Maironis. Šiuo slapyvardžiu pasirašytas pirmas eilėraštis buvo išspausdintas „Apžvalgoj“ 1891 m. 5 n.

Baigęs akademiją, 1892 m. jis buvo paskirtas Kauno dvasinės seminarijos profesorium. Šioj vietoj jis teišbuvo dvejus metus. Profesoriaudamas Kauno seminarijoj, jis be smulkių eilėraščių, parašė poemą „Tarp skausmų į garbę“. 1894 m. jį paskyrė į Petrapilio dvasinę akademiją dėstyti moralinei teologijai ir eiti inspektoriaus pareigoms. Čia jis išbuvo ligi 1909 m. Mokslo, karjeros ir visuomeninės reikšmės atžvilgiu tie 15 metų Maironiui buvo labai vaisingi. Netušti jie buvo ir literatūrai. Čia jis sudaro ir papildinėja „Pavasario balsų“ rinkinį, naujai perredaguoja „Tarp skausmų į garbę“ poemą, tapusią „Jaunąja Lietuva“, parašo libretto „Kur išganymas“, trumputę poemėlę lenkų kalba „Z nad Biruty“[39] ir satyrinę poemą „Raseinių Magdę“. Iš ne literatūros srities darbų minėtina nebent tai, kad Maironis, kartu su kunigais A. Dambrausku ir P. Būčiu, sudarė „Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo projektą“, kuris buvo išspausdintas 1907 m, „Draugijos“

1 n-ry. Iš mokslo darbų teologams žinomas „Praelectiones de justitia et jure“[40].

Mirus Kauno dvasinės seminarijos rektoriui, vyskupas į šią vietą pašaukia J. Mačiulį-Maironį. Nors seminarijos rektoriaus vieta visais atžvilgiais buvo žymiai menkesnė, bet Maironis, norėdamas pasidarbuoti tarp savųjų, mielai sutiko ją priimti. Po kurio laiko vėl norėta jį skirti Petrapilio dvasinės akademijos rektorium, bet palikti Kauno jis jau nebenorėjo. Jo įsigytuose netoli seminarijos namuose, buvusiame magnatų Pacų rūme, įsikūrė pirmosios lietuviškos Kauno organizacijos. Pats Maironis tik pabaigoj gyvenimo juose apsigyveno, o pačius namus paliko seminarijai. Paėmęs rektoriaus pareigas, jis seminarijoj padarė daug ir gerų reformų. Svarbiausia, kad Maironis seminariją atlietuvino, į viešą seminarijos gyvenimą įvedęs lietuvių kalbą, o į auklėjimą lietuvių dvasią.

Įsikūrus Lietuvos universitetui, J. Mačiulis-Maironis, dabar jau pralotas, buvo paskirtas Teol.-filosofijos fakulteto profesorium. Dėstė moralinę teologiją ir trumpą laiką lietuvių literatūrą. Mirė jis 1932 m. birželio 28 d.

Rektoriaudamas seminarijoj ir profesoriaudamas universitete, Maironis parašė dar daug, bet jo talento pajėgumas jau aiškiai krypo žemyn. Prieš karą jis davė dar stiprių lyrinių eilėraščių ir pradėjo rašyti poemą „Mūsų vargai“. Pabaigta ji jau po karo ir, kaip pamatysime, yra visai silpna.

Paskutiniame laikotarpy, po karo, parašė keletą šiurkščių visuomeninių ir politinių satyrų, dramas „Kęstučio mirtis“, „Vytautas pas kryžiuočius“, „Vytautas-Karalius“ ir „Nelaimingos Danutės vestuvės“. Visos tos dramos yra menkos. Parašė dar „Lietuvos istoriją“ ir „Trumpą visuotinos literatūros istoriją“ – abidvi konspektinio pobūdžio.

J. Mačiulis-Maironis buvo turtingas sielos ir visokeriopų gabumų žmogus. Jis pats kartais sakydavo, kad tikrasis jo pašaukimas – tai ne menas, ne poezija, bet mokslas. Be to, jis puikiai orientavosi ir praktiškame gyvenime: buvo geras organizatorius ir ištvermingas didelių darbų vykintojas. Apie tai liudija seminarijos pertvarkymo, remonto ir statybos darbai. Galimas daiktas, kad patraukimas į mokslo ir praktiško gyvenimo bei veikimo sritį neleido jam visiškai atsidėti literatūros kūrybai, kurios vaisių jis yra palikęs palyginti nedaug.

Literatūra apie Maironį yra jau gana gausi. Apsčiai straipsnių apie Maironio kūrybą visoj lietuvių spaudoj pasirodė 1913 m., kai buvo švenčiamas jo kūrybos 25 metų jubiliejus. Iš vėlesniųjų minėtini šie raštai: Doc. J. Tumo „Jonas Maironis-Mačiulis“ (Lietuvių literatūros paskaitos), Dirvos leidinys. 1924 m. Be to, Vaižganto raštų IV ir XIX tome. V. Bičiūnas, „Maironio dramos“, „Gaisų“ 1930 m. 7 nr. Maironiui mirus, jam paminėti išleistame 1932 m. „Vairo“ 9 n-ry šie straipsniai: Iz. Tamošaitis, „Maironio visatavaizdos metmens“, St. Santvaro „„Pavasario Balsams“ tebeskambant“, Vaidilutės „Pavasario Balsai“, Z. Kuzmickio „Maironis ir lietuviškas romantizmas“, V. Alanto „Maironio raštų stilius“, E. Radzikausko „Maironio lyrika“, Pr. Meškausko „Maironio raštų kalba“. „Židinio“ 1932 m. 8–9 n-ry J. Ambrazevičiaus „Maironio lyrikos sociologija“. „Židinio“ 1933 m. 4 n-ry J. Ambrazevičiaus „Maironio vieta lietuvių religinėj literatūroj“. „Skynimų“ 1933 m. 1 n-ry V. Mykolaičio „Visuomeninis Maironio kūrybos pagrindas“. „Kultūroj“ 1932 m. 8–9 n-ry J. Radžvilo „Vietoj Maironio nekrologo“.

KŪRYBA

1. LYRIKA. Maironis – pirmiausia lyrinis poetas. Epinių jo kūrinių, poemų, literatūrinę vertę, kaip pamatysime, sudaro taip pat lyrinis elementas. Kaip poetas, Maironis plačiausiai pragarsėjo pirmuoju savo eilėraščių rinkiniu „Pavasario balsai“, kurį penkiose vėlyvesnėse laidose nežymiai papildinėjo ir pataisinėjo. Paskutinysis Maironio lyrikos leidimas, Maironio „Raštų“ I tome, deja, redakciniu atžvilgiu yra menkiausiai pavykęs.

Maironio lyriką, žiūrint jos turinio, lengva suskirstyti į patriotinę visuomeninę ir egocentrinę individinę. Pereinamąją grupę į epinę kūrybą sudaro baladės ir šiaip pasakojamieji eilėraščiai („Roma“, „Šatrijos kalnas“).

PATRIOTINĖ VISUOMENINĖ LYRIKA. Didesnė Maironio eilėraščių dalis – patriotinio ir visuomeninio turinio, tokios pat ir visos jo poemos. Tad Maironis visai teisingai gali būti vadinamas Tėvynės meilės dainiumi. Jis – ryškiausias patriotinės poaušrio gadynės atstovas, tobuliausiai išreiškęs jos idealus ir obalsius.

Patriotinės Maironio lyrikos ideologiją randame išreikštą jau pirmoje lyrinėj jo poemėlėj „Lietuva“. Prasideda ji po dedikacijos vyskupui A. Baranauskui visiems žinomu eilėraščiu „Lietuva, mano brangi tėvyne!“* Iš šios dainos ir kitų poemėlės vietų matome, kad: 1) poetas aukština gimtąją kalbą, savo krašto senovę ir jo gamtos grožybes, 2) poetas kenčia dėl skaudžios dabartinės tėvynės būties, bet jo skausmas stiprina dvasią:

Tavo nelaimes, kančias, tėvyne!
Jaučiu lyg uolą ant širdies kietą,
Vienok neverkiu: skausmai užgynė
*Silpninti širdį, kraujais aplietą!***

* Paskutinėj redakcijoj „Graži tu, mano brangi tėvyne“.

** Citata iš doc. J. Tumo, „Jonas Maironis-Mačiulis“, p. 43.

3) Poetas pasitiki šviesia tėvynės ateitim:

Spindulys karštas jau saulės rato
Nebtrukus sveikins kiekvieną diegą;
Praregės žiedas, kurs dar nemato,
Pakils iš miego, kas tebemiega.[*]

Tokios šviesios ateities viltis poetui kelia tikėjimas Dievo Apvaizda ir jo teisybe:

Ateis laikas, kad Visagalis
Pakels už mus jau rūstingą kardą
Ir tolimiausios vėl išgirs šalys
Šiandien užmirštą lietuvių vardą.[**]

4) Pagaliau dar vienas charakteringas patriotinės Maironio ideologijos bruožas – tai simpatijos bajorijai, noras patraukti bajorus į bendrą tautinį darbą. Štai su kokiu palankumu jaunas Maironis vaizduoja dvarą:

Tarp puikių vietų ir žalio sodo
Ten balti kyšą dvarai matyti.
Atdaros durys lyg širdį rodo
Ir lyg užeiti nori prašyti.
Kartais tėvynės darbus atminę,
Gailis, nustoję vardo lietuvio,
Pripildę Lenkų jausmais krūtinę,
Išsižadėję tėvų liežuvio.[***]

Maironiui, kaip ir visiems „aušrininkams“, vienybė buvo viso tautinio veikimo pagrindas, ir jis apoteozuoja ją jau pirmame savo kūriny:

---

[*] Ten pat, p. 92.
[**] Ten pat, p. 94.
[***] Ten pat, p. 48.

Šventa vienybe, Dangaus gražybe,
Tu duodi galią, gimdai galiūnus;
Brangi vienybe eik su teisybe:
Nebėgs nuo tavęs Lietuvos sūnūs.[*]

Jei pridėsime dar, kad ir gamtą čia Maironis traktuoja schematiniai gražios Lietuvos panoramai kurti, ir kad visa tai išreiškiama su patosu, pakiliu, dažnai retorišku stilium ir giesmiškais posmais, tai turėsime visus vyriausius patriotinės Maironio lyrikos ideologinius ir formalinius savumus. „Pavasario balsuose" jie daug ryškesni ir tobulesni negu ankstyvojoj „Lietuvos" poemėlėj. Sausi abstraktiniai ideologiniai obalsiai Maironio lyrikoj įgauna vaizdinį bei emocinį pavidalą ir skambią nuotaikingą išraišką. Praeities idealizavimas kelia poetui norą prikelti tą praeitį iš kapų ir pasemti iš jos įkvėpimo bei jėgų dabarties uždaviniams vykdyti[41]:

Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų!

Gimtosios kalbos meilė taip pat kuria poetinius vaizdus:

Pranokėjų kalba nebe viešnia gal būtų
Po bajorų dvarus!
Gal tiek kryžkeliais brolių lietuvių nežūtų
Po kraštus svetimus!

Gal suprastų tada, ką jiems Nemunas šneka,
Kai nakčia mėnuo teka;
Ko tos tamsiosios girios griaudingai vaitoja,
Apie ką bedūmoja. („Raštai", I, p. 6–7)

[*] Ibid., p. 48.

Čia ir glūdi patriotinės Maironio lyrikos literatūrinė, poetinė vertė, kad idėją poetas konkretizuoja, įkūnija vaizdu ir jausmu. Charakteringu patriotinių idėjų suvaizdinimo pavyzdžiu galima laikyti žinomą dainą „Kur bėga Šešupė“. Čia ir gimtojo krašto idealizavimas, ir garbinga praeitis, ir kalbos meilė, ir Dievo palaimos meldimas – viskas išreikšta konkrečiai ir vaizdingai. Kartais vyriausia eilėraščio idėja įvelkama į vientisą siužetą, ir tokiu būdu gauname alegorinį simbolinį kūrinėlį, pav., „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės“ (I, p. 4), arba „Rusų laikais priešaušris“ (I, p. 47).

Charakteringas to laikotarpio ir pavergtos tautos psichologijos bruožas – ginkluotos pajėgos, kalavijo smerkimas yra išreikštas ir Maironio lyrikoj:

Ne vien kalavijas bevaldo šiandieną,
Bet meilė, tikyba, šviesa!
Ne kardui abišaliam kalsime plieną;
Jo apmaudo galia – maža!
Kas kardu kariauja, nuo kardo ir žūva,
Ar maž po milžinkapius kaulų jų pūva?
Kita ateitis artima! (p. 53)

Pasmerkęs kalaviją, Maironis pasitiki vien Dievo Apvaizda ir Jo teisingumu[42]:

Juk Dievas teisingas ir valdo ir skiria
Laikus iš aukštos paslapties! (p. 52) (dar p. 53)

Vienybės reikalas patriotinėj lyrikoj keliamas taip pat kategoriškai, kaip ir anksčiau minėtoj poemėlėj „Lietuva“.

Nors mūsų, broliai, nedaugei yra,
Tačiau mes tvirti, jei riš vienybė;

Į darbą stokim vyras į vyrą:
Sujungtos rankos suteiks stiprybę.[43]

Patriotinėj Maironio lyrikoj randame visą gamą nuotaikos atmainų, apibūdinančių draudžiamosios gadynės kovotojų jausmus, išgyvenimus, viltis ir abejones. Sentimentaliame, romantiškame „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės" poetas reiškia jausminę jaunuolišką meilę Tėvynei – mylimajai. Bravūriškoj dainoj „Užtrauksim naują giesmę, broliai" trykšta jaunuoliško, nežinančio kliūčių entuziazmo tonai. Subrendęs, vyriškas pasiryžimas skamba dainoj „Nebeužtvenksi upės bėgimo" (p. 57), o rimtos ir net liūdnos atoslūgio valandos refleksijos dėstomos gilaus nuoširdumo eilėrašty „Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris" (p. 48). Ir vėl vyriškas mostas nusikratyti abejonėmis „Šalin, nusiminę dūsavimai skaudūs".

Patriotinė Maironio lyrika temos rutuliojimo ir motyvų panaudojimo atžvilgiu yra gana įvairi. Visoj eilėj dainų ir eilėraščių poetas tėvynės meilės jausmus reiškia kaip savo paties išgyvenimus, kalba savo vardu: „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės", „Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį", „Ten, kur Nemunas banguoja", „Prabėgo pro šalį, kaip marių vilnis", „Ežero skaisčios bangos liūliavo"[44]. Kitur jis prabyla kolektyviniu ar tai jaunimo, ar tai savo kartos, ar tai visų lietuvių vardu: „Jei po amžių kada", „Šalin, nusiminę dūsavimai skaudūs", „Nedaugel mūsų", „Užtrauksim naują giesmę, broliai", „Nebeužtvenksi upės bėgimo". Dar kitur jis kreipiasi į Tėvynę ir apdainuoja jos grožį: „Kur bėga Šešupė", „Lietuva brangi", „Tėvynės dainos", „Už Raseinių ant Dubisos". Toliau esama dainų – eilėraščių, kuriems duotas senovės fonas ir koloritas: „Oi neverk, matušėle", „Eina garsas nuo rubežiaus".

Herojiškos Lietuvos palaikų akivaizdoj poetas atkuria savo vaizduotėj praeities kovas, pav., „Milžinų kapai“, arba reiškia savo jausmus bei refleksijas: „Trakų pilis“, „Vilnius“, „Nevėžis per karą“, „Ant Punės kalno“.

Jau vien iš šito įvairiopo patriotinių temų ir motyvų panaudojimo būdo galime spręsti, kad Maironis nebuvo vien oficialus iš pareigos patriotizmo dainius, bet nuoširdus tėvynės meilės poetas.

Pervertę visą Maironio kūrybą chronologine tvarka, gauname pastebėti, kad patriotinis visuomeninis poeto idealizmas ir entuziazmas žymiai atslūgsta po spaudos grąžinimo ir dar labiau krinta nepriklausomoj Lietuvoj. Realizuojantis tam idealui, dėl kurio kovojo draudžiamosios gadynės patriotai, kyla kriticizmas ir nepasitikėjimas naujais laikais ir naujais žmonėmis. Ypatingai po Didžiojo karo nepriklausomoj Lietuvoj pasireiškė gili patriotinio Maironio idealizmo krizė. Nepriklausomybės atgavimu poetas, be abejo, džiaugėsi ne mažiau už visus kitus, bet poezijoj savo džiaugsmui išreikšti jis jau neberanda galingų žodžių: eilėraštis „Nepriklausomybę atgavus“ iš dalies sausai retoriškas, iš dalies skurdus:

Nejaugi tai ne sapnas? Ne svajonė,
Viliojusi... dar vakar be vilties?!
Nejau vergijoj slėgusi dejonė
Dabar tik sapnas? Šmėkla praeities?
– – –
Už ką, už ką Dievuliau, ta malonė,
Jog leidai mums sulaukti tos dienos?
O kiek kitų į amžiną kelionę
Nuėjo skurdūs, laukdami anos!... (I, p. 70)

Taip gana nereikšmingai pasveikinęs nepriklausomybę, poetas, kuriam laikui praslinkus, nesigaili karčių žodžių ir aštrios satyros nepriklausomo gyvenimo reiškiniams. Jis rašo menkas ir net neskoningas satyras „Lietuva – didvyrių žemė“, „Laikinosios sostinės skerdyklai“ ir geresnes, laikotarpiui charakteringas „Nuolat verkšlenantiems politikams“ ir „Kai kam“. Čia Maironis pastebi ir skaudžiai plaka vyriausias naujo laikotarpio visuomenės ir jos vadų ydas: niekšingumą, sukčiavimą, kyšių ėmimą, lėbavimą, idealų žlugimą. Štai kokiu rūstumu pasmerkė poetas naujos gadynės iškrypėlius:

O siurbėlės, niekšai, bastūnų gauja!
Diplomuotų valizų vežikai!
Kai kur kai kas
Net pavarde apsišarvojęs nauja!
Be sąžinės kyšių lupikai!
Į kūną nuodais įsisiurbus gija!...
O trinkite baltas rankas!
Gal titulus, garsą sau gauste,
Dėmės nuo kaktos nenuplauste
Ne vienas kai kas. (I, p. 123)

Čia tenka pastebėti, kad ir anksčiau, prieškariniam laikotarpy, Maironis yra parašęs aštrių ir skaudžių satyrų, bet jos vis dėlto neliudija nei apie tautinių idealų, nei apie paties poeto patriotinę krizę. Tos satyros lietė išimtis, bet ne daugumą. Jos nukreiptos prieš išgamas, nutautėlius, karjeristus, apie kuriuos poetas nė sapnuot nesapnavo, kad jie atsistotų prie tautos vairo ir jos idealus paverstų pasipelnymo šaltiniais. Štai tos satyros: „Mano moksladraugiams“, „Vintas“, „Skausmo balsas“, „Spjauki, drauguži, į visa, kas žiba“, „Tautos pabėgėliams“, „Apsaugok, Viešpatie“, „Mūzos pavojuje“.

Patriotinė Maironio lyrika yra sukurta daugiausia iš praeinamų tam tikro laikotarpio obalsių ir reiškinių. Vis dėlto ji turi ne vien istorinės reikšmės apibūdinti tam laikotarpiui, bet, išeidama iš jo ribų, su mažomis išimtimis, dar šiandien yra įdomi ir vertinga. Pro laiko obalsius ir reiškinius mes jaučiame gyvą poeto sielą, jausmą, savo krašto ir jo žmonių meilę. Ar ne gaivalinis, visiems laikams bendras prigimties ryšys, jungiąs žmogų su gimtuoju kraštu, jaučiamas „Mano gimtinėj" ir daugely kitų Maironio dainų?

Ten močiutė užlingavo
Raudomis mane,
Į krūtinę skausmą savo
Liejo nežinia.

Ten užaugau, iškentėjau
Aš kančias visas
Ir pamėgau, pamylėjau
Vargdienio dūmas. (I, p. 16)

Taip pat ir viena iš vyriausių epochos idėjų, praeities senovės aukštinimas, išreikšta poeto noru „prikelti bent vieną senelį iš kapų milžinų", gražiai derinasi su bendrai žmogišku, natūraliu praeities tradicijų branginimo jausmu.

Gimtosios šalies grožis, Maironio apdainuotas charakteringu „Aušros" epochai metodu, vis tiek ir šiandien skatina tėvynės meilę. Net ir tie eilėraščiai, kurie savo turiniu išreiškia priespaudos epochos charakterį, kaip „Priešaušris", „Jei po amžių kada", „Šalin, dūsavimai", „Nedaugel mūsų", „Nebeužtvenksi upės bėgimo", – jau vien dėl savo charakteringumo tampa vertingi visiems laikams.

Pagaliau dar platesnis tėvynės meilės jausmas, laisvas nuo bet kokių praeinamų epochos reiškinių, trykšta iš dainų „Oi neverk, motušėle“, „Eina garsas“ ir dar plačiau išsilieja nostalgijos kupiname „Vakare ant 4 kantonų ežero“.

Mažesniuosius „Aušros“ poetus patriotus Maironis pralenkia dviem atžvilgiais: pirma, kad patriotinėms idėjoms jis sugebėjo duoti turtingą vaizdinį emocinį išreiškimą, ir antra, kad jo patriotinė lyrika savo visuotinumu pralenkia praeinamus epochos reiškinius. Kūrybinės ir formalinės Maironio poezijos savybės čia dar neliečiamos.

EGOCENTRINĖ INDIVIDINĖ LYRIKA. Riba tarp patriotinės visuomeninės ir egocentrinės individinės Maironio lyrikos nėra aiški. Esama eilėraščių, kuriuose patriotinė tema ir motyvai išreiškiami kaip asmeninis intymus išgyvenimas, pav., „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės“, arba „Ežero skaisčios bangos liūliavo“. Mes čia imsime tik tuos eilėraščius, kuriuose poetas praskleidžia savo intymųjį sielos gyvenimą, kiek tai liečia jį patį kaip žmogų ir individinius jo jausmus. Bus tai daugiausia autoanalitiniai, išpažintiniai poeto kūriniai, galį nušviesti jo kūrybinę sąmonę ir sąžinę. Čia tučtuojau iškyla ta svarbi biografinė aplinkybė, kad poetas buvo kunigas, moralinės teologijos dėstytojas ir šiai ideologijai pasiliko ištikimas visą gyvenimą. Etinio dorovinio idealo ir kunigo pašaukimo šviesoj vertins Maironis savo išgyvenimus ir ties savo kūrybos kelius.

Eilėraščiuose, kur Maironis išreiškia savo poetinį c r e d o, kaip pav., „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės“, „Poezija“, „Poetas“, kūrybos kelias vaizduojamas kaip skausmų, ašarų, ilgesio ir abnegacijos kelias.

O ji padavusi man lyrą,
Į tą užburtą vedė šalį,
Kur takas ašaromis byra,
Kuriuo retai kas eiti gali. (I, p. 8)
– – –
Tada paėmęs aukso lyrą,
Pravirkdžiau stygomis aidus,
Būrys, apstojęs skausmo vyrą:
„Poetas, nutarė, graudus!“ (I, p. 9)

Iš tiesų, beveik visa autoanalitinė išpažintinė Maironio lyrika, kur poetas siekia savo sielos gelmių, yra ašarota ir graudi. Maironis net Dievo šaukiasi stiprinti „verkiančią lyrą“, nors žino, kad be jautrios širdies „ant šios žemės karčios poetas negims nesapnavęs“ (I, p. 82). Tokį Maironio poezijos ašaringumą bei graudumą iš dalies galime pateisinti niūria draudžiamojo laikotarpio dvasia, iš dalies sentimentalizmo įtaka bei maniera, bet giliausios tokio reiškinio šaknies turime ieškoti poeto, moralisto, kunigo kūrybinio akto išgyvenime, jo kūrybinėj sąmonėj bei sąžinėj.

Skaitydami daugelį išpažintinių Maironio eilėraščių, aiškiai matome, kad poetas savo išgyvenimuose nesijaučia tiek laisvas, kiek leistų žmoniškumo ribos, ir kad jo poetiniai polėkiai nuolatos atsidaužia į jo pareigų pastatytas sienas. Šios savijautos motyvais nuausti eilėraščiai „Slenka debesys pilkos“, „Rudens dienos“, „Išvažiuojant“, „Skurdžioj valandoj“ ir daugelis kitų. Štai pora ryškesnių posmų[45]:

O norint kartą, norint vieną
Man leisk pažvelgti atgalios
Ir vakarykščią brangią dieną
Prispausti prie širdies gailios!

Bet tu, o Viešpatie, man kelią
Parodęs uždraudei sapnus,
Ir aš, pažinęs šventą valią,
Einu, Apvaizdai paklusnus.

Einu, nors skundžiasi krūtinė,
Ir trykšta ašara baili;
O tu man valią geležinę,
Už tat mylėdamas kali. (I, p. 88)

Kiti panašūs tos pačios savijautos išgyvenimai ir variantai liudija, kad poetas jaučia savy aštrų konfliktą tarp poeto „širdies svajonių" ir kunigo pareigų, bet jis nenori ar negali atvirai ir stipriai tai išreikšti. Jis rezignuoja, savo širdies balsą užgniaužia ir sielvartauja dėl tariamų ar tikrų savo nuopuolių[46]:

Sarge – angele mano! Tarp šių žemiškų kovų,
Jei nupuolu, nekaltink manęs!
Aš taip silpnas ir vienas! Būk keleivio vadovu
Iki jam gyvata neužges!

Daug nuo žemės nelaukiu, tu geriausiai žinai;
Mano sąžinė tau atvira;
Daug vargau ir kentėjau, gal Aukščiausias už tai
Man atleis, jei suklydau kada. (I, p. 79)

Ir iš kitų panašių posmų galime spręsti, kad poetas sielojasi ne vien dėl išsireiškimo laisvės stokos, bet ir dėl pačių savo išgyvenimų, kurie iš tiesų yra perdaug jau specifiniai, siauri, asmeniški, žmonėms „nesuprantami", o menui netinkami[47]:

Apsiverkti nemoku, pasiskųst negaliu:
Nesupras žmonės mano kančios!
Ir nužengsiu į kapą su tuo skausmu giliu,
Kurs be vardo paliks visados! (I, p. 78)

Panašių temų, nuotaikų ir motyvų randame ne vien pas Maironį, bet ir pas kitus mūsų poetus, kuriems teko patirti dvasinės seminarijos bei kunigavimo režimo, neišskiriant nei L. Giros, nei V. Krėvės ankstyvesniųjų lyrinių kūrinių. Visai natūralu, kad visas jų dėmesys yra nukreiptas į tai, kas jiems skauda. Jie nuolatos graibstosi aplink save ir painiojasi savo skrupulų tinkle. Jų kūrybos plotas susiaurėja ligi autoanalitinių išgyvenimų ir temų.

Su Maironiu taip neatsitiko. Įsitikinęs, kad konfliktas tarp poetinių jo sielos polėkių, draustinų išgyvenimų ir dvasininkų luomo idealų bei normų yra taikingai neišsprendžiamas, jis rezignuoja, pasilieka ištikimas kunigavimo idealams, o savo kūrybos objektu ir šaltiniu pasirenka tėvynę. Herojiška patriotinio laikotarpio dvasia pagavo Maironį ir išgelbėjo kaip poetą.

Daug žemės puikių ir gražių dukterų
Jo širdį pavergti norėjo:
Dėl dainų-žiedų, dėl eilių įkvėptų
Ir auksą ir vardą žadėjo.
Tau puikūs pečių neapsupo šilkai,
Tu proto netemdai grožybe, –
O tu tik viena širdies raktą radai
Skaisčia savo skausmo gilybe.[48] (I, p. 4)

Pasirinkęs tėvynę savo mylimąja, Maironis vis dėlto kartas nuo karto atsargiai aukodavo vieną kitą poezijos davinį ir žemės dukterims. Tačiau eilėraščių su meilės temomis ir erotiniais motyvais visoj Maironio lyrikoj nepriskaitytume nė dešimties. Ir tie patys yra kilę ne iš jausmo, tuo labiau ne iš aistros prasiveržimo, bet vien iš refleksijos, rezigna-

cijos to jausmo išsižadant, tramdant savo širdį arba guodžiant „sesutę“, kad destis mudviem nėra skirta eiti „vienu gyvenimo keliu“. Bet ir tokiems išgyvenimams įpavidalinti Maironis renkasi tokius miglotus motyvus, pina juos taip nedrąsiai, sentimentaliai, taip vengia ryškesnio vaizdo ir stipresnio posakio, kad skaitytojas ima net abejoti jo jausmo gyvumu.

Nuneigimas širdies sapnų ir auksinių svajonių poetui kėlė visą jausmų gamą tarp herojiško mosto[49]:

Nelenkdamas pečių po naštos sunkumu,
Kaip milžinas stosiu į kovą.
Pavargti už brangią tėvynę gražu –
Aukščiausią turėti vadovą.

Paslėpęs krūtinėje skausmo dūmas,
Praeisiu kaip verdą verpetai.
Gal žmonės šiandiena manęs nesupras,
Bet mano išauštančiai metai –

ligi įsakymų širdžiai, kad ji bent kartą paklausytų blaivaus proto, ir ligi noro dausų aukštybėse ieškot užsimiršimo[50]:

Nežadinki laimingo, jei kada sapnuoja
Užburtas pasakas ir amžinas dausas,
Kai stygos virpančios jo sielai sudainuoja,
Ar rūta kvepiančias prisimena kasas.
– – –
O, neišmanėli, kur dievindamas protą,
Įžvelgti negali skaidrios širdies troškimo,
Bent to nepavydėk, jei kuomet sužalota
Dausų aukštybėse ieškos užsimiršimo! (I, p. 95)

Be šitų, grynai egocentrinių išpažintinių eilėraščių, kurie mums leidžia pažinti siaurai individinį, biografinį Maironio kūrybos atžvilgį, randame dar apsčiai tokių eilėraščių, kuriuose individinis jausmas turi daug platesnės prasmės, netenka to specifinio gyvenimo aplinkybių nudažyto atspalvio. Šiuose eilėraščiuose reiškiami išgyvenimai dažniausiai yra kilę iš poeto santykiavimo su gamta, jos pažadintų jausmų išdainuoti. Pakaks nurodžius šiuos pavyzdžius: „Pavasario saulė prašvito meiliai“, „Man tinka tas žiedas“, „Ramios malonios vasaros naktys“, „Taip liūdna man kartais ant saulės laidos“, „Užmigo žemė“, „Išsisupus plačiai vakarų vilnimis“, „Ežero skaisčios bangos liūliavo“. Šitie ir yra geriausi Maironio lyrikos kūriniai. Gamtos elementas duoda jiems vaizdingumo, spalvotumo bei įvairumo ir nuteikia bei sugestijuoja skaitytojui poeto emocijas.

Grynojoj Maironio lyrikoj žymėtina ir ta kūrinių grupė, kur poetas savo temą dar labiau objektyvuoja, tarsi išskirdamas ją iš savo paties išgyvenimų bei emocijų ir duodamas jai siužetinį pasakojamąjį išreiškimo būdą. Pav., „Kukavo gegutė, kukavo ilgai“, „Augo putinas, augo žaliavo“, „Amžiaus ilgus metus augo uosis gražus“, „Pražydo pasklido žiedai po laukus“, „Smuikui griežiant“ („Pagundintos stygos, mikliai užlinguotos“) ir kiti panašūs.

Pagaliau randame eilėraščių, kuriuose vaizduojamosios, aprašomosios pasakojamosios priemonės visai nustelbia emocines, reiškiamąsias. Pav., „Roma“, „Šatrijos kalnas“, „Medvėgalio kalnas“, „Ant Punės kalno“, „Dyvitis“ ir baladės „Užkeiktas Skapiškio varpas“, „Jūratė ir Kastytis“, „Čičinskas“. Tačiau Maironio poezijos kūrybingumas siejasi ne su vaizdingumu, ne su fantazija, bet su jausmingumu, su emo-

cijomis. Tad ir šie pasakojamojo pobūdžio vaizdiniai kūriniai yra palyginti silpnoki. Geresnieji „Roma“ ir „Šatrijos kalnas“ yra kartu ir jausmingiausi.

Formaliniai Maironio lyrikos savumai. Maironis – ne vaizdingumo, ne refleksijos, bet emocijų poetas. Maironio kuriamoji galia – ne vaizduotė, ne filosofuojąs intelektas, bet jausmas. Tačiau mūsų poeto emocijos nėra chaotinės, nė jausmai gaivaliniai. Kilniems ir tauriems jausmams reikšti geriausia tinka klasinė, strofinė, beveik kantatinė forma. Visa Maironio lyrika tarsi yra skirta giedoti arba iškilmingai deklamuoti. Maironis visados rašo pakeltais jausmais, o kur tikro nuoširdumo bei jausmingumo stoka, ten pakeičia jį retorika ir patosu. Nedaug rasime Maironio eilėraščių, kurie būtų parašyti paprastais intymiais žodžiais. Tat iškilmingumas ir retoriškas patosas yra svarbiausias išvidinis Maironio poezijos savumas, nulemiantis jo kūrybos stilių ir formą.

Tat, pirmiausia, Maironio žodynas nėra gausus, o žodinė tematika gana siaura, kiek leidžia jausmingumo, iškilmingumo, patoso ribos: širdis, dvasia, krūtinė, skausmas, kančia, troškimai, audros, žaibai, Tėvynė, milžinai, didvyriai, kapai, Dievas, žemės kelionė, kryžkeliai, padangė, žvaigždės, viltis. Vis tai žodžiai, temos, turinčios Maironio kūrybai ypatingos reikšmės. Aptariamieji būdvardžiai, epitetai, papildiniai, palyginimai dar labiau pabrėžia jų emocingumą bei patosą: karšta širdis, jauna krūtinė, krūtinė apkalta ledu, valia geležinė, žvaigždė sidabrinė, mėlynos akys aptekę krauju, skausmo vyras, dangus rūsčiai aptemęs, apgaulingi sapnai...

Maironio sakinys su nežymiais įprastos žodžių tvarkos pakeitimais, su pabrėžtais logiškais akcentais turi aiškaus retorinio pobūdžio. Jį žymiai sustiprina gausios figūros, iš kurių

Maironis labiausiai mėgsta vėl iškilmingiausias: kreipimąsi, klausimą, sušukimą, laipsniavimą.

Iškilmingai nusiteikusio poeto jausmai ir išgyvenimai neieško subtilių, kaskart vis naujų išreiškimo pavidalų, bet tenkinasi keliomis ryškiomis formomis – schemomis. Maironis yra klasinės objektyvinės formos poetas. Į tas pačias formos schemas, į tą patį aukso indą, pasak Stormo, jis pila įvairų turinį. Štai religinė „Didžiojo Šeštadienio" meditacija:

Kam raudos ir verksmas prie karsto Mesijo?
Raminkis, pasaulė visa!
Kas neša gyvatą, mirties tas nebijo;
Jo pagarbai dvasios tyla! (I, p. 43)

Štai tos pačios formos schemoj jau visai kitokio pobūdžio tūris[51]:

Apkaišę kasas mirtų stiebais žaliais,
Gyvatos gardžiuokimės taure!
Juk laikas taip bėga! Ruduo kai ateis,
Derėsmės su giltine žiauria. (p. 96)

Ir vėl kitokis tūris beveik toj pačioj metrinėj formoj[52]:

Pagundintos stygos, mikliai užlinguotos,
Atliepia nuo smuiko, net juda laukai;
Ir šokti išėjo žiedais vainikuotos
Baltveidės sesutės, bernužių pulkai. (p. 34)

Arba vėl štai patriotinio susižavėjimo giesmė[53]:

Graži tu mano, brangi tėvyne,
Šalis, kur miega kapuos didvyriai:
Graži tu savo dangaus mėlyne,
Brangi, tiek vargo, kančių prityrei (p. 58) –

ir toj pačioj formoj, toj pačioj ritmikoj liūdnos intymios refleksijos:

Ne vienas metas, riščia prabėgęs,
Šitai man galvą širmai aptraukė;
O penktas kryžius, pečius prislėgęs,
Vargiai ko gero poryt belaukia. (p. 120)

Tokių pavyzdžių pririnktume labai daug. Jie visi rodo, kaip toli yra ši klasinė objektyvioji forma nuo organinio apipavidalinimo, kuriuo poeto išgyvenimas tepasireiškia vieną vienintelį kartą, nes ir kiekvienas gyvas organizmas turi vieną tik sau pačiam privalomą išvaizdą. Puikių organinės formos pavyzdžių yra davęs Goethe[54].

Čia pat reikia pastebėti, kad tą pačią klasinę objektyvią išviršinę formą įvairiam tūriui reikšti naudojo ne vien Maironis, bet didelė dauguma senesniųjų ir jaunesniųjų visų tautų poetų. Ta forma yra tiek indiferentiška tūriui, kad gali tikti kartais visai priešingiems jausmams reikšti. Antraip vertus, ir jos ribose poetas turi priemonių nuteikti skaitytoją taip, kaip reikalauja jo kūrinio tūris. Tos priemonės yra daugiau ar mažiau individualios. Kokios jos yra Maironio poezijoj?

Versdami Maironio lyrikos lapus, pastebime, kad be paprasčiausių ketureilių posmų, esama ir komplikuotesnių strofų. Įsižiūrėję į jas matome, kad tų strofų komplikuotumą, sudėtingumą poetas derina su eilėraščio tūriu, su jo minčių eiga ir jausmų bangavimu. Čia Maironis kartais pasiekia nemažo artizmo. Pav., sunkokas, rimtas eilėraščio tūris „Šalin, nusiminę dūsavimai skaudūs“ išreikštas septyneiliais posmais, kurie ne tik skamba vyriška rimčia ir kietumu, bet yra dar pakankamai platūs apimti ištisoms tūrio dalims, iš kurių

visas eilėraštis sudėtas. Bravūriškas „Užtrauksim naują giesmę, broliai“ išreikštas trumpaeiliais jambiniais posmais su gausiais, energiją keliančiais sąskambiais. Gili, intymi, retai pas Maironį sutinkama refleksija eilėrašty „Dienų sielvartai“ eiliuojama taip pat retai pas jį randamais šešiapėdžių jambų ketureiliais. Tėvynės ilgesio jausmai, sukilę poeto sieloj, sūpuojant keturių kantonų ežero bangoms, sugestijuoja poetui ir eilėraštį parašyti sūpuojamais, sutrumpintais daktiliais ir amfibrachijais ir tokiu būdu sudaryti ritmą, geriausiai tinkantį reiškiamiems vaizdams ir jausmams. Gilus ir nuoširdus poeto susijaudinimas akivaizdoj plačiai ir vienodai banguojančios jūros nuo Birutės kalno palenkė jį pasirinkti tokį pat platų, vienodą, monotoniką, bet galingą anapestą, kuris nenutraukiamas nei eilučių, nei posmų pabaigose, liūliuoja per visą eilėraštį ir daro jį visos Maironio lyrikos gražumynu.

Čia jau mes paliečiame kitą tūrio ekspresijos priemonę, melodiką, kuri net visai bespalviame jambiniame ketureily leidžia poetui išreikšti įvairias nuotaikas ir sukurti individualines formas. Melodika, ritmas tikraja prasme paryškėja metrinėj schemoj, kai, skaitant eilėraštį ir natūraliai akcentuojant žodžius, kai kurie metrinės formos kirčiai savaime išnyksta, ir tokiu būdu gaunamas ritmiškas, bet nelygus skandavimas. Pav., Maironio keturpėdžiu jambu parašyto eilėraščio „Užmigo žemė“ metrinė schema yra tokia:

⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓

⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑

⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓

⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑ ⏓ ⏑

Ši metrinė eilėdaros schema visuose posmuose yra ta pati.

Tačiau laisvai eilėraštį skaitydami gauname tokią ritmo melodikos schemą visų trijų posmų:

˘ ´ ˘ ´ ˘ ˘ ´
Užmigo žemė. Tik dangaus
˘ ´ ˘ ´ ˘ ˘ ˘ ´ ˘
Negęsta akys sidabrinės,
˘ ´ ˘ ´ ˘ ˘ ˘ ´
Ir sparnas miego malonaus
˘ ´ ˘ ˘ ˘ ´ ˘ ˘
Nemigdo tik jaunos krūtinės,

˘ ˘ ´ ˘ ´ ˘ ´
Neužmigdys naktis žvaigždės
˘ ˘ ˘ ´ ˘ ´ ˘ ´ ˘
Nenuramins širdis troškimų.
˘ ´ ˘ ´ ˘ ´ ˘ ´
Dvasia ko ieško, kas atspės,
˘ ´ ˘ ´ ˘ ˘ ˘ ´ ˘
Kai skęsta ji tarp atminimų?

˘ ´ ˘ ´ ˘ ˘ ˘ ´
Aušra saulėtekio nušvis,
˘ ˘ ˘ ´ ˘ ´ ˘ ´ ˘
Ir užsimerks nakties šviesybės;
˘ ´ ˘ ´ ˘ ˘ ˘ ´
Neras tik atilsio širdis:
˘ ´ ˘ ´ ˘ ´ ˘ ´ ˘
Viltis nežvelgs į jos gilybes.

Matome, kad skaitant taisyklingas jambas suskamba tik dviejose viso eilėraščio eilutėse. Šitas ritmo melodikos įvairumas, kurio pasiekia Maironis keturpėdžio jambo ribose, turi labai didelės meninės reikšmės. Poetas ne tik išvengia nuobodžios monotonijos, bet padaro visą eilėraštį nuostabiai reljefingą ir darnų. Įsižiūrėję pamatome, kad įvairiopas metrinės jambo schemos pakeitimas yra tiksliai suderintas su eilėraščio turiu. Tas ypatingai ryšku antrame posme. Jo pirmųjų dviejų eilučių prasmės patosas reikalauja įsibėgimo, kuris ir pasiekiamas pirmąjį ir antrąjį jambą pakeičiant peonu[55] ketvirtuoju: neužmigdys... nenuramins... Šios strofos trečioji eilutė, išsaugojusi taisyklingą jambą, turi net keturis kirčius. Dėl to ji skaitoma pabrėžiamai, sulėtintu tempu, ir tai labai tinka šios eilutės

prasmei: Dvasia ko ieško, kas atspės... Tą pat tenka pasakyti ir apie keturjambinę paskutiniąją eilėraščio eilutę.

Tokiu būdu matome, kad dėl ritminės melodikos šis eilėraštis paprastų keturjambinių posmų ribose gauna išvidine forminę struktūrą, panašią į organinę formą. Panašiai galėtume išnagrinėti ir daugelį kitų Maironio eilėraščių ir surasti bendrinamąsias jo melodikos savybes, bet tai jau būtų specialios studijos uždavinys. Čia pakaks iškėlus patį dėsnį*.

Kruopščiai studijuojant emocinius lyrikos veiksnius, reiktų dar išanalizuoti visi garsiniai jos elementai – garsų orkestracija, sąskambiai, rimai. Tačiau iš anksto galima spėti, kad Maironis, kurdamas savo poeziją tada, kai literatūrinė lietuvių kalba buvo dar labai netobula, kai formos klausimas mūsų literatūroj dar nebuvo aiškiai iškeltas, nei pats subtilesnių formalinių niuansų sąmoningai neieškojo. Tad ir tyrinėjimai didelių rezultatų gali neduoti. Maironio forma apskritai yra gana elementarinė, nors šiame laipsny ir tobula. Jo eilėraščiai skambūs elementariniu skambumu. Griežtai taisyklingas, dažniausiai keturpėdis, toninis eiliavimas, nepainūs posmai, paprastai kryžminis rimas nereikalauja iš skaitytojo nei pasiruošimo, nei pastangų, nei rafinuoto skonio jo eiles iš karto suprasti ir pamėgti. Dėl to maironinė eilėdara, sklandūs nors neturtingi rimai, žodynas, motyvai ir net tematika ilgam laikui įsigyveno mūsų literatūroj, ir tik su didelėmis pastangomis jaunesnieji poetai išsivadavo iš Maironio varžtų.

Be garsinių eufonijos elementų, Maironio lyrikoj dar didesnės svarbos turi žodžio sąvokos reikšmė. Jau buvo nurodyta visa eilė žodžių – temų, dėl kurių Maironio lyrika gauna jausminio, iškilmingo, retoriško pobūdžio. Paskirų eilėraščių

* Plačiau apie tokius nagrinėjimus žr. Andrei Belyj, „Simvolizm".

nuotaika, esant tai pačiai ritminei ir strofinei formai, susidaro iš žodžių reikšmės, jų keliamų idėjų ir įvaizdžių. Tą gauname pastebėti ne vien pas Maironį, bet ir pas kiekvieną kitą poetą. Tačiau Maironis pasižymi tuo, kad jo sąvokos turi tiesioginį jausminį, o ne vaizdinį, ne simbolinį atspalvį. Jau pirma savo eilėraščio eilute Maironis paliečia mūsų jausmus, nuteikia mus emociniai priimti eilėraščio tūrį. Štai keletas pavyzdžių: 1) Jau niekas tavęs taip giliai nemylės, kaip tavo nuliūdęs* poeta! 2) Sudieu juk kartkartėms girdėjau gal iš krūtinės nešaltos. 3) Išnyksiu, kaip dūmas neblaškomas vėjo, ir niekas manęs neminės.

Be šitų ir daugybės kitų aiškiai jausminių apmatų, jausminį poeto nusiteikimą reiškia ir toki eilėraščiai, kaip: „Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį", „Išvydau ją, kai vakarinė..."[56], „Ramios malonios vasaros naktys", „Užmigo žemė", „Ežero skaisčios bangos liūliavo", „Išsisupus plačiai vakarų vilnimis"[57] ir daugelis kitų.

Sudarydamas emocinį eilėraščio foną jausminėmis sąvokomis, Maironis vis dėlto pasiekia ir didelio minties aiškumo. Beveik kiekvienas Maironio eilėraštis turi ir savo idėjinę temą, kuri dėstoma, rutuliojama nuosakiai, logiškai. Idėjinė tema priverčia poetą laikytis vientisos, o ne fragmentinės konstrukcijos; ji reikalauja aiškios tematinės pradžios ir užbaigtos pabaigos, kadencijos. Maironio eilėraščio pabaiga aiškiai pabrėžta, dažnai su gilesnės minties, beveik aforizmo prasme. Temos aiškumas, jos išvystymo logingumas ir griežta kadencija apsaugoja poetą nuo minties ir jausmo nukrypimo ir nuo daugiažodžiavimo. Maironis niekad nežaidžia forma, ir žodis jam tarnauja tik prasmei, tūriui išreikšti.

* Ankstyvesnėse redakcijose jausmingas.

Poetinio Maironio stiliaus priemonės nėra nei gausios, nei prašmatnios. Įsižiūrėję rastume apsčiai epitetų, palyginimų, metaforų, metonimijų, sinekdochų ir kitų vadinamųjų tropų, bet jie yra tiek susilieję su paprasta kasdiene kalba, tiek suaugę su mūsų jausmų gyvenimu, kad jau netraukia dėmesio, nors tučtuojau randa atgarsį mūsų sieloj. Tik pažiūrėkime, iš kokių paprastų tropų sudėti toki nuotaikingi eilėraščiai kaip „Užmigo žemė“, „Jei po amžių kada“, „Ežero skaisčios bangos liūliavo!“ Poetinėmis priemonėmis ir savo stiliaus puošmenomis Maironis niekad neužtemdo minties aiškumo, bet, atvirkščiai, tarsi palengvina ją suprasti. Be kitų ir ši yra svarbi Maironio poezijos populiarumo priežastis.

2. Epinė poezija. P o e m o s: „Tarp skausmų į garbę“, „Jaunoji Lietuva“, „Mūsų vargai“, „Raseinių Magdė“, „Z nad Biruty“.

Pirmoji spausdinta Maironio poema „T a r p s k a u s m ų į g a r b ę“ pasirodė 1895 m. pasirašyta St. Garnio slapyvardžiu. Ši poema šiandien yra įdomi vien kaip istorinis dokumentas, duodąs pažinti antrosios poemos, „Jaunosios Lietuvos“, genezę ir paties Maironio evoliuciją. Šiaip jau ji, esant „Jaunajai Lietuvai“, kitokios vertės neturi. Visas jos turinys ir ideologija daug tobuliau yra išreikšta „Jaunojoj Lietuvoj“. Dėl to ir pats poetas, patiekdamas antrąją poemą, prašė pirmąją visai užmiršti. Mums įdomus tačiau poeto pasisakymas pirmosios poemos „Pratarmėj“, kad jis skiria savo poemą ne diduomenei, išvariusiai iš savo salionų tėvų kalbą, ne vargdieniams kaimo žmonėms, bet apšviestai jaunuomenei. „Jinai supras mano norus, atras čia sau peno ir pažadinimo tolimesniam darbui; mano idėjos nepasirodys jai nepasiekiamos ir negalimos; nepažindama nusiminimo, jinai stos drąsiai į karionę su

sunkiomis ir skaudžiomis mūsų aplinkybėmis, tarp skausmų – vargų atras kelią į garbę, jai priklauso mūsų ateitis, jai tat ir pašvęsiu savo pirmąją poemą“. Jau šis poeto aptartas patriotinis uždavinys ir tikslas rodo, kad poema bus optimizmo ir entuziazmo diktuojama. Iš tiesų, nors vyriausias poemos veikėjas Juozas Vilaitis pasiaukojęs tėvynei, asmens laimės neranda ir žūva ištremtas į Sibirą, tačiau jo darbas nežūva: jaunoji Lietuva eina į šviesą ir garbę.

Nenagrinėsime čia „Tarp skausmų į garbę“ poemos turinio, nes jis tobuliau pasikartoja „Jaunojoj Lietuvoj“. Reikia tačiau pastebėti, kad tas turinys, ypač patriotiniai jo elementai, pirmosios redakcijos pasirodymo metu buvo daug aktualesnis, ir dėl to gyviau priimtas negu pasirodžius „Jaunajai Lietuvai“. J. Tumas Vaižgantas su nepaprastu entuziazmu mini savo įspūdžius, paskaitęs pirmąją Maironio poemą. „Ji veikė į jaunimą, kaip muzika... Visa audra troškimų gimė galvoje ir širdyje“*. Tenka sutikti su Vaižgantu, kad „sulyginus su visa ta (to laiko V. M.) literatūra, jauno Mačiulio poema „Tarp skausmų į garbę“ buvo pirmos skaistybės kometa, nes nesulyginamai sklandžiau ir patetingiau parašyta. Ji buvo ano laiko šedevras, kuris pilnai patenkino to kvapo ištroškusius“**.

Tačiau „Varpo“ kritikas S. (Matulaitis)[58] 1896 m. 8 n-ry poemą skaudžiai sukritikavo, daugiausia dėl jos aiškiai katalikiškos ideologijos ir kunigų luomo idealizavimo. Tai esąs „kapitalas į purvą įmestas“. Šiandien mes matome, kad Vaižganto bei jo vienminčių entuziastiškas susižavėjimas poema ir varpininkų griežtas jos nuneigimas ėjo iš tos pačios priežasties – katalikiško poemos atspalvio.

---

* Doc. e. p. J. Tumas, „Jonas Maironis-Mačiulis“, p. 111.

** Ten pat, p. 161.

Laikui bėgant, visi, ir pats poetas, įsitikino, kad „Tarp skausmų į garbę“ iš tiesų yra dar silpnas daugeliu atžvilgių kūrinys. Dėl to autorius pasiryžo jį taisyti, o betaisydamas viską iš naujo parašė. Naujosios redakcijos šešios pirmosios giesmės spausdintos jau 1905 m. „Lietuvių laikrašty“, o paskutiniosios trys pabaigtos redaguoti 1907 m. Perredaguota, geriau naujai parašyta, poema „Jaunosios Lietuvos“ vardu buvo išspausdinta 1908 m.[59]

Poemos siužetas, atvaizduotas 9 giesmėmis, pinasi apie šios fabulos giją: Juozas Rainys, baigęs gimnaziją, pasekdamas savo draugu Jonu Glinskiu, nori stoti į dvasinę seminariją. Tačiau nuvykęs pas draugą paviešėti, kartu su juo atlanko didiko Goštauto dvarą, kur susipažįsta su Jadvyga Goštautaite. Jaunuoliai greitai viens antrą įsimyli, ir Juozas, užuot važiavęs į seminariją, vyksta į Varšuvos universitetą. Varšuvoj atsiranda ir Goštautai: mat Jadvyga užsigeidė stoti į konservatoriją. Juozas lankos pas Goštautus, bet Jadvygos tėvas vieną kartą aiškiai pasako jam, kad jis neturėtų jokių vilčių gauti kada nors Jadvygą, ir kad būtų geriausia tuos santykius visai nutraukti. Juozas, išgyvenęs šį smūgį, atsideda vien tautiniam darbui. Jis lieka viso tautinio judėjimo vadas. Laikai atsimaino. Pats Goštautas tampa susipratusiu lietuviu ir sudemokratėja. Jo sūnus Motiejus veda Juozo Rainio seserį. Bet Juozo ir Jadvygos asmens laimės keliai jau nebesusibėga. Ji, pasekusi Juozo tautiniais idealais, darbuojasi tautos labui kaip pagarsėjusi muzikė, o jis, Goštauto pastangomis išvaduotas iš Petrapilio kalėjimo, gauna džiovą ir miršta Šveicarijoj, Davos sanatorijoj. Visas Vilnius sutinka jo kūną, ir kartu pati Jadvyga palydi jį į kapus.

„Jaunosios Lietuvos“ siužetas epiniu atžvilgiu nėra pakankamai išplėstas. Fabulos įvykius poetas ne tiek vaizduoja, ne

tiek aprašinėja, kiek papasakoja savo žodžiais arba leidžia suprasti iš kitų žodžių. Dėl to fabulos eiga nėra lygi, vietomis sunkiai sumezgama. Ypač sunkiai poetui vyksta gyvos scenos su dialogais, su greitu veiksmo tempu. Tokių scenų jis aiškiai vengia, o kur negali išvengti – tenkinas kuo trumpiausiai nužymėjęs būtiniausias aplinkybes ir davęs gana sustingusių posmuotų dialogų, kurie ne tiek charakterizuoja kalbančius, kiek reikalingi tolimesniam veiksmui suprasti.

Veikiamųjų asmenų charakteristikos yra visai blankios. Ypač neryškūs vyriausieji poemos personažai Juozas Rainys ir Jadvyga Goštautaitė. Apie juos mes girdime iš kitų ir iš paties autoriaus daug gražių žodžių, bet jų veiksmų mes nematome. Abu viens antrą karštai pamilę, jiedu nė pirštu nepajudina palaužti senio Goštauto nenorą leisti dukterį už mužiko vaiko, juoba, kad Goštautas nebuvo jau toks atkaklus, nes vėliau leido gi sūnui Motiejui tuoktis su Juozo seseria Onyte. Sutikime, kad Juozo ir Jadvygos išskyrimas buvo reikalingas poetui jųdviejų idealizmui pabrėžti: išsižadėję asmens laimės, jiedu visa siela atsideda aukštesniems idealams. Bet ir čia apie jųdviejų visuomeninius darbus mes esame tik labai šykščiai painformuoti. Poemos pabaigoj Rainį visi garbina kaip milžiną-didvyrį, kokių negreit beatsiras Lietuvoj. Tuo tarpu visoj poemoj mes jį matome kaip patriotą veikėją vienintelį kartą šeštoj giesmėj ne taip jau ir reikšminguose studentų ginčuose.

Veiksmo aplinkumos, laiko ir vietos kolorito „Jaunojoj Lietuvoj" visiškai nėra, išskyrus keletą gražių gamtos vaizdų.

Dėl viso to „Jaunąją Lietuvą" turėtume teisę laikyti visai menku kūriniu. Bet, laimė, jos vertė poeto koncepcijos ir jo talento dėka glūdi kur kitur, o ne įprastinės poemos rėmuose

ir technikoj. Lengva pastebėti, kad Maironio poemoj santykis tarp priešakinio ir užpakalinio plano yra atvirkščias. Tai, kas paprastai epiniame kūriny sudaro pirmąjį planą – personažai bei jų veiksmai – čia nustumta užpakalin, o tai, kas paprastai sudaro foną bei puošmenas – autoriaus nuo savęs reiškiamos mintys, laiko obalsiai, lyrinės digresijos, emocijos – čia atkelta į pirmąjį planą. Labai vykusiai ir vaizdingai yra pasakęs Tumas: „Žmonės čia tik manekenai idėjoms palaikyti, kaip telegrafo stulpai vieloms: per juos eina srovės, o ne jie sroves leidžia“*. Taikydami kritikos mastą prie autoriaus koncepcijos, jo meninės idėjos bei kūrinio pobūdžio, dėl antrojo plano dalykų – charakteristikų, fabulos, žanrinių scenų, aplinkumos vaizdavimo – negalime smerkti veikalo, kurio svoris pagrįstas idėja, lyrine emocija bei visuomeninės patriotinės laiko dvasios išreiškimu.

Tokis būtent kūrinys ir yra ši Maironio poema. Vyriausi jos veikėjai – tai ne Juozas Rainys, ne Jadvyga Goštautaitė, bet pats poetas, sutelkęs savy visų susipratusių to laiko lietuvių jausmus, ir Jaunoji Lietuva, tesuvokiama idėjoj, tautinio veiksmo ideale, dėl to taip idealizuojama ir taip jaunuoliškai mylima. Maironio poema – tai praplėsta jo lyrinių eilėraščių „Pirmoji meilė“[60] ir „Pasitikėjimas savim“ parafrazė. Aidi čia ir daugiau Maironio lyrikos garsų. Skaitant „Jaunąją Lietuvą“, visai aišku, kad tarp Juozo Rainio, Jadvygą pakeitusio Lietuva, ir poeto, išsižadėjusio „širdies sapnų“ bei „auksinių svajonių“, yra labai artimas panašumas. Autobiografiniai pirmosios giesmės apmatai visai pateisina tolimesnį lyrinį Juozo Rainio išgyvenimų traktavimą, ypatingai ryškų pirmose ke-

* J. Tumas, „Jonas Maironis-Mačiulis“, p. 119.

turiose giesmėse. Autobiografinis intymumas bei lyriškumas suvilioja skaitytoją ir pridengia epines tų giesmių ydas.

Nuo penktosios giesmės Maironis su visu patosu užgauna patriotinius tonus:

Idėjos, jei didžios, nemiršta kaip žmonės,
Tik neina, kaip saulė ramiai be karionės:
Jos mėto ne kartą žaibus! („Raštai", II, p. 53)

Jis duoda visą eilę tų didžių idėjų pavyzdžių atgimstančiose Balkanų tautose ir antram skyrely, kontrastui, piešia skurdų pavergtos Lietuvos vaizdą:

Po Lietuvą miega tėvynės vaikai;
Per amžius juos žudė vargingi laikai,
O pranašai skelbė kapus. (II, p. 54)

Dabar bus pateisintas Juozo Rainio asmeninės laimės sudužimas ir jo žygio prasmingumas, „kai Lietuvą sau mylimąja aprinko". Atstumtas Goštauto, netekęs Jadvygos meilės, jis, lig šiol negyvas tėvynės sūnus, išsižadėjęs net jos kalbos, staiga pajunta, „ką Lietuvai žada rytojus", ir stoja į darbą „už prabočių kapus". Patriotinis entuziazmas čia mums pavaduoja psichologinį motyvavimą, ir mes nė nebeklausiame, dėl ko tvirtabūdis Juozas ir tokia pat Jadvyga visai pasyviai priima senio Goštauto sprendimą ir išsižada savo laimės.

Šeštoj giesmėj patriotinis patosas suskamba visu galingumu. Pavasario ir atbundančios Lietuvos paralelė atveda mus į Varšuvos studentų patriotų ratelį, kur, Juozui vadovaujant, gema pirmojo laikraščio „Aušros" sumanymas. Maironis čia, matyt, tyčia prasilenkė su istorijos tiesa, nenorėdamas per daug susivaržyti konkrečiais faktais. Patriotinei idėjai, poezijai ar

ne vis tiek – Maskva ar Varšuva, „Aušra“ ar „Varpas“? Jaunų idealistų patriotinis įkarštis pabaigoj giesmės prasiveržia didingu himnu, „Jau slavai sukilo“.

Čia iš tiesų turėtų ir baigtis „Jaunosios Lietuvos“ poema. Trys paskutiniosios giesmės yra kaip ir ištęstas epilogas patenkinti skaitytojo smalsumui, kas buvo toliau. Epinis įvykių vaizdavimas yra toks pat lakoniškas, kaip ir anksčiau, bet patriotinis patosas jau žymiai atslūgsta. Įsigali kriticizmas, neigiamybių ieškojimas, iš dalies ir nusivylimas. Šeštosios giesmės entuziastai, „Aušros“ kūrėjai, su baime žiūri į ateitį:

Gyvatos pradėdami rytmetį šviesų,
Tiek daug padaryti tikėjos!
Bet žmonės jų siekį ir aukštą, ir tiesų
Sulankstė, kaip siūlą verpėjos... (II, p. 87)

Aštuntoji giesmė – visai epizodinė. Poetas tarsi nori pasiguosti, atsigauti įsivaizduojamu įvykiu: atėjus 1905 m. laisvės momentui, Vilniuje statomas paminklas Vytautui Didžiajam. Pas atlietuvėjusį Goštautą renkasi „lietuviai vienos motinėlės“. Atvyksta net ir totorių atstovas. Bet visą dirbtinių iškilmių džiaugsmą ir jo nykstamybę geriausiai apibūdina pats poetas:

Atsibudus iš amžino miego tėvynė,
Kad ant karto akis užmiegotas pratrynė,
Nusiminus aplinkui vien mato kapus!..
Atsigręžus tada nuo rūsčios dabarties,
Praeityje raminančios ieško vilties,
Ir paveikslas jai švinta tada įstabus. (II, p. 105)

Tarp visuomeninių ir patriotinių 7 ir 8 giesmės posmų įpinti dialogai, iš kurių sužinome, kad Juozas rusų žandarų

suimtas ir pasodintas į Petrapilio kalėjimą, kad Goštauto iš ten išvaduotas, jis gydosi Davose, bet maža yra vilties jam pasveikti. Septintosios giesmės paskutiniuose posmuose švystelėja ir paties Juozo paveikslas. Nemigos metu jam vaidinasi Jadvyga, ir jis niūniuoja jai dainą, kuria ir baigiasi 7 giesmė.

Devintosios giesmės įvykius nuo poemos pradžios skiria 20 metų tarpas. Juozas Rainys ir Goštautas jau mirę. Dvarą valdo Goštauto sūnus Motiejus, vedęs Juozo seserį Onytę. Į jų sūnaus krikštynas renkasi svečiai, buvusieji Juozo draugai. Kūma būsianti Jadvyga. Apsenę jau dabar „Aušros" įkūrėjai su liūdesiu žiūri į naujo laiko reiškinius ir naujus žmones. Jų nusiskundimuose vėl girdime paties Maironio balsą:

Betgi, nelaimei, jaunoji karta
Tik peikti ir griauti temoka,
Manija siekių naujų apimta!
O mokslo ir meilės jai stoka. (II, p. 121)

Tiesa, randa poetas ir raminančių žodžių, bet jau aiškiai matome, kad patriotinio įkarščio nuotaika yra atvėsusi. Poema baigiasi melancholišku rudens vaizdu ir tokiu pasiteisinimo posmu:

Nelaisvėj gimę, nuskurdę žmonės,
Varguos sulinkę žemai!
Kai jums beveržias tik vien dejonės,
Nejau giedosiu linksmai?
Užgims didvyriai laisvos gadynės:
Linksmesnė mūza sūnums tėvynės
Kitą poetą,
Daugiau numylėtą, palaimins. (II, p. 127)

Tokiu būdu, paskaitę „Jaunąją Lietuvą“, matome, kad ji yra patriotinės, o iš dalies ir egocentrinės Maironio lyrikos kaip ir pakartojimas, sujungtas epine fabula laikotarpio dvasiai išreikšti. Dėl to poemos konstrukcija yra fragmentarinė, veiksmo motyvavimas idėjinis ir lyrinis, o ne realistinis psichologinis. Veikiamųjų asmenų patoso momentais improvizuojamos dainos, vietomis tarsi bengaline ugnim nušviestos momentinės scenos, gamtos nuotaikos ir vaizdo pratęsimas į turinio eigą, pagaliau paties autoriaus nevaržomai reiškiamos emocijos – visa tai pakankamai ryškiai charakterizuoja lyrinį poemos pobūdį. Kas nejaučia šio kūrinio keliamų ar tai patriotinių, ar tai egocentrinių emocijų, tam „J. L.“ nuobodus, pakrikęs, menkas dalykas.

Visumos dėliai tenka dar priminti, kad epiniam poemos reikalui Maironis yra įvedęs poemon gana daug veikiamųjų asmenų. Be Juozo Rainio ir Jadvygos Goštautaitės, matome dar Juozo brolį Lauryną, seserį Onytę, Jadvygos tėvą Goštautą, brolį Motiejų, dvarininką Jušką, jo žmoną aristokratę Bilazaraitę ir dukterį Vandą, bajorą Glinskį, jo sūnų, Juozo draugą, kun. Joną ir dukterį Ruzę, pirklį žydą Mauša Rudbarzdį, studentus Juozo moskladraugius: poetą Jakštą, istoriką Klimą, inžinierių Tumą, Smigeiką, Daugirdą. Bet epinės jų rolės poemoj yra sutrauktos ligi minimumo. Jais poetas pasinaudoja tik vienam kitam momentiniam epizodui arba kuriai minčiai pareikšti.

Tokiu būdu „Jaunoji Lietuva“ dėl savo ypatingo charakterio duoda mums ne atbundančios Lietuvos vaizdą, bet išvidinę, kūrybinę jos dvasią, nuotaiką ir tai tik tokią, kuri buvo apėmusi maironiškos tautinės ideologijos ir pasaulėžvalgos žmones.

„Mūsų vargai kely į nepriklausomybę“* – 8 giesmių poema. Ši paskiausiai parašytoji Maironio poema buvo kuriama 1912–1920 m., bet turinio atžvilgiu ji yra „Jaunosios Lietuvos“ tęsinys. „Mūsų varguose“ poetas nori duoti kolektyvinį kultūrinio Lietuvos judėjimo vaizdą nuo 1905 m. revoliucijos iki nepriklausomybės pradžios. Tą visą laikotarpį Maironis apibūdina „mūsų vargų“ vardu. Jau vien tai rodo, kad tas kriticizmas, kurį matėme „Jaunosios Lietuvos“ pabaigoj, čia tęsiamas toliau ir dar labiau gilinamas. Iš tiesų, tokiam kriticizmui prieškarinis dešimtmetis davė gausios medžiagos.

„Mūsų vargų“ pesimistinė nuotaika pasireiškia jau pačioj fabulos užuomazgoj. „Jaunojoj Lietuvoj“ tokiai užuomazgai paimtas teigiamas reiškinys – asmens laimės išsižadėjimas dėl tėvynės. „Mūsų varguose“ gi neigiamas – išsižadėjimas tėvynės dėl asmens laimės. Fabula ir šitoj poemoj nužymėta labai trumpai, su spragomis ir visokeriopais neaiškumais bei trūkumais. Bajoraitė Danutė Staugailaitė ir studentas Jonas Sutkus, per atostogas susitikdami ant Šatrijos kalno, viens antrą pamilsta. Tačiau netrukus Maskvoj Sutkus Donę pamiršta ir, išsižadėjęs visų jaunystės tautinių idealų, veda lenkę. Staugailaitė tada atsideda vien mokslui ir visuomeniniam veikimui. Čia fabula dar kiek paįvairėja. Sutkus, dabar jau Maskvos buržujus, kartą pakliūva į studentų vakarėlį. Vaidinama Vydūno „Anga“ – ir Daivoj Sutkus pažįsta Donę Staugailaitę. Iš susijaudinimo jis net apalpsta. Nuo to vakaro jis apserga nervų liga ir nutaria su žmona atostogas praleisti Lietuvoj, slapta tikėdamasis susitikti su Done, kurios meilė jame vėl atgijo.

* Šios poemos antroji laida Maironio „Raštų“ II tome yra žymiai taisyta. Ja čia ir naudojamės.

Iš tiesų, jiedu susitinka Nemuno garlaivy tarsi tyčia tam, kad Donė iš susijaudinimo apalpusi galėtų kristi į upę, vos neprigerti, būti iššvejota ir paskui Sutkaus gydoma. Taip viskas ir įvyko. Bet gudri Sutkienė sumetusi, kad kritimas Nemunan buvo tik flirto priemonė, ko greičiausiai išdangina vyrą Maskvon. Prasidėjus karui, Sutkus buvo mobilizuotas ir atsiųstas į Lietuvos frontą. Atsidūręs ties Šatrija, jis užsimanė, atsiminimų vedamas, užlipti į kalną, ir buvo vokiečio nušautas. Donę gi vokiečiai ištrėmė į Vokietiją. Čia ji keistu būdu susitinka su taip pat ištremtu lietuvių veikėju idealistu Brazda, kurs jau seniai ją buvo įsimylėjęs. Toliau eina viskas kaip kino romane. Brazda pabėga iš Vokietijos į Šveicariją, nuvyksta Romon pas Popiežių, išpasakoja jam savo ir Lietuvos vargus, gauna jo šventenybės palaiminimą ir pažadą, kad Danutę rasiąs Berne pas nuncijų Marchetti... Iš tiesų, jiedu laimingai pasimato, bet Donė dar vyksta į Ameriką rinkti aukų Lietuvos kariuomenei apginkluoti. Brazda nepriklausomoj Lietuvoj tampa ministeriu pirmininku... Ar sulauks jis Donės, nežinia, nes jos širdy vis dar atsiliepia pirmosios meilės aidai.

Šita naivi fabula su neįtikimais veiksmais ir įvykiais yra didžiausia poemos yda. Apie veikiamųjų asmenų charakteristikas vargu ar gali būti kalbos. Tai yra bendriausios schemos. Donė – išidealizuota tobulybė – moteriškai graži, jautri, vyriškai drąsi, sumani, mokyta, tvirtabūdė, visuomenininkė. Jonas Sutkus – silpnavalis, mišrios šeimos vėžio ėdamas, žmonos užguitas žmogutis. Brazda – pirmiausia karštakošis socialistas agitatorius, paskui, Donės įtakoj pakrypęs dešinėn, autoriaus noru tampa pozityvus visuomenininkas. Visa tai iš poeto žodžių mes suvokiame, bet poemoj šios charakteristikos nėra motyvuotos ir veiksmais paryškintos.

„Mūsų varguose“ kaip ir „Jaunojoj Lietuvoj“ personažai ir fabulinis veiksmas taip pat nustumtas į užpakalinį planą. Bet skirtumas tarp abiejų poemų tas, kad „J. Lietuvoj“ fabulos ir siužeto trūkumus bei spragas papildo ir pavaduoja lyrinės emocijos, entuziazmas, poetiniai gamtovaizdžiai, o „Mūsų varguose“ – publicistika bei istorinė chronikinė viešojo gyvenimo įvykių medžiaga. Dėl to „J. Lietuva“ daugely vietų mus sužavi, pagauna, o „Mūsų vargai“ – geriausiu atveju painformuoja, pamoko.

Kas gi tie per visuomeniniai vargai, kuriuos Maironis sužymėjo kely į nepriklausomybę? Pirmiausia, sulenkėjusios bajorijos skyrimasis nuo lietuviškos liaudies. Pirmoj poemos giesmėj matome, kaip Judrimai organizuoja bajorus kelti Užvenčio bažnyčioj riaušes dėl lietuviškų pamaldų. Be to, revoliucijos malšintojų, rusų valdžios gynėjų, sauvaliavimas ir neramumai antrosios Dūmos metu. Antroj giesmėj poetas vaizduoja mišrios šeimos negerovę ir jauno lietuvio inteligento idealizmo žlugimą dėl svetimtautės žmonos. Trečioj giesmėj, be tolimesnio šios temos plėtojimo, iškeliamas dar lietuvių inteligentijos susiskaldymas ir nesugebėjimas vieningai darbuotis. Ta pati tema sudaro ir ketvirtosios giesmės visuomeninį turinį. Partijų agitacija ir katalikų pralaimėti rinkimai į Dūmą Maironiui taip apkartina širdį, kad savo jausmus reikšdamas Danutės išgyvenimais, sušunka:

Ir buvo skausmo valanda,
Kad atsivėrusi, juoda
Bedugnė visą ją sukratė!
Ir bėgti, bėgti atgalios
Nuo Lietuvos taip atkaklios,
Vienatę išeitį tematė!.. (II, p. 230)

Penktoj giesmėj pasaulinio karo pradžia užlieja Lietuvą nauja vargų banga. Mobilizacija, pabėgėliai, tremtiniai ir iš tolo girdimi kanonados aidai sudaro šios giesmės foną. Šeštoj giesmėj vokiečiai suduoda galingą smūgį įsibrovusiems į Prūsiją rusams, priverčia juos bėgti ir okupuoja Lietuvą. Čia Maironis aprašinėja ir lietuvių politikų-vadų ginčus dėl tolimesnės orientacijos ir taktikos: kur krypti – į vokiečius ar į rusus. Tuose ginčuose poetas parafrazuoja daug minčių, pareikštų Lietuvių Seime Petrapily. Septintoj giesmėj autorius savo veikėjų lūpomis sielojasi dėl visokeriopų karo ir okupacijos vargų, apnykusių Lietuvą. Bet čia jau ir Lietuvos laisvės viltys. Aštuntoj giesmėj poetas aprašinėja lietuvių veikėjų rūpesčius tautos reikalais baigiantis karui, sumini svarbesnius Europos politinio gyvenimo įvykius, vokiečių traukimąsi iš Lietuvos, bolševikų antplūdį, kovas su lenkais, Suvalkų sutarties sulaužymą, steigiamąjį seimą, kol pagaliau:

Parbloškus priešus Lietuva
Trispalve puošias vėliava,
Nors liūdi ir ne vieną sūnų! (II, p. 295)

Tenka dar pastebėti, kad Maironis „Mūsų vargų" poemoj kaip tikras istorikas chronikininkas, mėgdamas konkrečius įvykius, faktus, nevengia nė vardais, pavardėmis minėti daugiau ar mažiau žinomus mūsų visuomenėj žmones:

Lietuvių užsieny būrys:
Alšauskas, Bartuška, Gabrys[61],
Tarnaut čia prakilniai idėjai,
Globoj Šveicarijos laisvos
Vardu ir naudai Lietuvos,
Sėdėjo, kaip tautos veikėjai. (II, p. 282)

Kitur dar minimi Yčas, Leonas, Šliūpas, Klimas ir kiti. Nors ir kaip dideli būtų buvę jų to laiko nuopelnai, bet poetinę poemos nuotaiką ir jos stilių jie, be abejo, ardo. Poezijos kūrinys apskritai nepakenčia tokio kasdieninio, grubaus konkretiškumo.

Tokiu būdu ši Maironio poema tegali būti daugiau įdomi būsimam istorikui, bet vargu, ar jis ieškos istorijai medžiagos negyvame meno kūriny, juoba, kad ir faktų panaudojimas čia tikslumu nepasižymi. Literatui „Mūsų vargai" – tai nepavykęs bandymas poemos formoj atkurti vieno laikotarpio istorinę raidą, kurios faktai taip pat nevykusiai primegzti prie prasimanytų veikėjų: Danutės Staugailaitės, Jono Sutkaus ir Brazdos. Geresniosios poemos vietos – keletas lyrinių digresijų, keletas charakteringų bruožų, pora gamtos vaizdų – visos poemos turinio ir formos menkumo neatsveria.

Be šių dviejų didžiųjų poemų, Maironis yra parašęs dar dvi mažesnes: „Raseinių Magdę" ir „Znad Biruty" lenkų kalba.

„Raseinių Magdė" – tai satyrinė poema, kelianti lietuvių nutautimo klausimą, išleista 1909 m.

Centrinė poemos fabula yra tokia: Po Zigmanto Augusto mirties Lietuvos ir lenkų bajorai, išrinkę karalių Enriką de Valois[62] 1574 m., nutaria padaryti amžiną uniją. Lietuviai atsisako tėvynės, tik bajoras Daugirdas spiriasi ir stato vieną sąlygą: unija tik tada įvyksianti, jei bent viena lietuvaitė sutiksianti tekėti už lenkų bajoro. Daugirdo nuomone, tai būtų tikras stebuklas. Tuomet lenkas Zbignievas leidžiasi į Žemaičius atlikti tos istorinės misijos. Po daugelio nepasisekimų jis pagaliau randa Raseiniuose turtingo bajoro Buivydo dukterį Magdę, pliuškę mergelę, kuri iš puikumo savuosius niekino ir sutiko tekėti už pagarsėjusio Zbignievo. Ji negana

kad ištekėjo už lenko, bet ir įvedė į Lietuvą visokias svetimas madas ir lenkų kalbą. Greit ji pagarsėjo visam krašte. Iš visur žmonės plaukė jos pamatyti, visi iš jos tyčiojos, bet daug kas ir pasekė jos elgesiu. Ji mirė neapverkusi savo kaltės, vaidinosi ir po mirties, kol žemaičių vyskupas Giedraitis į pranašų knygas įrašęs:

Kad kai metų praeis trys šimtai,
Prisikelsianti Magdė atgimus,
O pametus senus paklydimus,
Savo kraštą mylėsiant karštai. (II, 150)

Sulenkėję bajorai Magdei prie Raseinių, kryžkelėj, pastatę paminklą statulą. Kintant politiniams bajorijos idealams ir vis labiau nykstant lietuviškoms tradicijoms, keitėsi ir simbolizuojančios lenkų-lietuvių vienybę statulos vardas. Iš pradžių ją vadinę dar „L i t w a“, paskui „Ž e č p o s p o l i t a“, pagaliau stačiai „P o l š č a“. Galų gale, ėmus spausti rusams, stovyla nežinia kur dingusi. Žmonėse likęs tik miglotas apie ją atsiminimas, ir Raseinių Magde jie vadina kiekvieną pliuškį išsigimėlį.

Siužetinė Raseinių Magdės kompozicija yra tokia: iš pradžių eina lyrinė įvada, kurioje poetas stilingais ir pakilios patriotinės nuotaikos kupinais posmais šaukia lietuvius mylėti „tą brangią žemę, kame nuo amžių tėvai gyveno“. Toliau, pakeitęs ritmą, tripėdžiu anapestu, šešiaeiliais posmais pradeda nuo savęs pasakoti apie Magdės stovylą, kurią jau retas kas beatsimenąs. Tačiau kol prieis prie jau mums žinomos Magdės Buivydaitės istorijos pasakojimo, poetas padaro dar keletą lyrinių digresijų, įveda naujų motyvų ir savo, kaip autoriaus, poziciją nejučiomis pakeičia. Apgailestavęs senovės

liekanų nebranginimą, jis nusikelia į savo vaikystės laikus, susijaudina atsiminęs savo baltaplaukį mirusį senelį ir jo pasakas apie senovės laikus. Atsiminimų vedamas, poetas piešia vieną sceną savo tėviškėj, kai sykį, parvažiavusi iš Raseinių, motutė ėmė pasakoti apie naujas madas, kaip lietuvaitės pamėgdžioja bajoraites, o senelis, pritrūkęs kantrybės, išvadino jas Raseinių Magdėmis ir ilgai rūstavo dėl tokio ištvirkimo. Čia tą sceną ir visą poemą paįvairina naujas įvykis: atvažiuoja į svečius kaimyno Bandūros sūnus Baltrus, mokytas ponaitis, turįs neblogą vietą Petrapily. Svečias, svetimo raugo prisigėręs, ima kalbėti visokių nesąmonių, kol senelis neiškentęs vėl sušunka: „Oi, Raseinių tu Magdė tikra!“ Tokiu būdu sukėlęs susidomėjimo to paslaptingo posakio kilme ir prasme, dar po keletos lyrinių refleksijų poetas sudaro puikų vasaros mėnesienos foną ir leidžia seneliui pasakoti Raseinių Magdės istoriją. Senelio pasakojimo pabaigoj randame gražiausių patriotinės Maironio poezijos posmų. Čia poetas tikru pranašo įkvėpimu įspėja ateitį, kad ainis dar sulauks „didžios atmainos“. Priminimas Bandūros Baltruko, to gyvo Raseinių Magdės pavyzdžio, sujungia poemos pabaigą su pradžia ir paryškina jos idėją. Švelniai įpintu susimbolintu auštančio ryto motyvu baigia poetas tą puikią vasaros nakties sceną ir satyrinę Raseinių Magdės istoriją. Epilogo vietoje randame lyrinių patriotinių refleksijų pluoštą, kur dar sykį nuaidi svarbesnieji poemos motyvai.

Dėl išvidinio turinio darnumo ir dėl formalinių savumų „Raseinių Magdė“ laikytina geriausiu Maironio epiniu kūriniu. Šios satyrinės poemos siužetą poetas sudarė taip, kaip geriausiai tiko jo talento pobūdžiui. Jis išvengė nevykstančio jam žmonių ir įvykių vaizdavimo, lyrines digresijas

organiškai sujungė su pagrindine tema, vedamomis idėjomis ir vyriausiais motyvais, o pačią temą pasirinko pusiau alegorinę, pusiau didaktinę, abstraktinę, geriausiai tinkančią jo palinkimui formuoti kūrinį apie aiškią idėją, sąvoką. Tačiau sausoką alegorinę didaktinę „Raseinių Magdės" temą Maironis taip sugebėjo apipinti lyrinėmis puošmenimis, duoti jai tokią ryškią gyvenimišką paralelę Bandūros Baltruko asmeny, pagaliau taip vykusiai pasikeisti pasakotojo rolėmis su „baltaplaukiu seneliu" ir gauti iš to naujų motyvų bei efektų, kad mes to temos sausumo visai nepastebime.

Taip pat ir stiliaus bei eiliavimo atžvilgiu „Raseinių Magdė" stovi daug aukščiau už kitus Maironio kūrinius. „Jaunojoj Lietuvoj" dar tarsi jaučiamos eilėdaros, ypač rimavimo, kliūtys, „Mūsų varguose" ištisais puslapiais eina kaltinis, bedvasis eiliavimas, o čia mintys eilėmis reiškiasi visai lengvai, natūraliai, paprastai ir kartu su dideliu artizmu. Dėl to „Raseinių Magdė" ir išėjo nešabloniškas, originalus kaip turinio, taip ir formos atžvilgiu kūrinys.

„Znad Biruty". Ši maža poemėlė lenkų kalba parašyta dar prieš 1900 metus, išleista gi Amerikoj 1904 m. Jos tikslas – sužadinti tėvynės ir gimtosios kalbos meilę Lietuvos bajorijoj, kurios nutautimu Maironis taip nuoširdžiai sielojos.

Poemėlės siužetas yra tokis: po trumputės lyrinės įvados, kurioje poetas nusiskundžia dėl reikalo giedoti svetima kalba, vaizduojamos Palangoje poniškos arklių lenktynės. Jas laimi vietos didiko duktė Celina, tikra Lietuvos aristokratė, nors ir sulenkėjusi. Pasibaigus lenktynėms, staiga pasibaido jos arklys, bet laiku paspėja kažkoks jaunuolis svajotojas, jau ir anksčiau sudominęs Celiną, ir arklį sulaiko. Vakare rūmuose įvyksta pokylis ir vaidinimas. Ta proga poetas, apžvelgęs su-

lenkėjusius ponus, karčiai prikaišioja bajorijai jos nutautimą. Celina nelinksma, nes svečių tarpe nėra ano paslaptingojo jaunuolio. O jis tuo tarpu nuo Birutės kalno žvelgia į jūrą ir niūniuoja liūdną dainą.

Antroj daly Celina ir nepažįstamasis jaunuolis susitinka Šveicarijoj. Celina nori įspėti jo mintis, ieško jame kenčiančio poeto, bet jis, prisidengęs abejingumo kauke, bevelija apsimesti nieko nepaisančiu, linksmu žmogum. Vis dėlto pro jo žodžius prasiskverbia slepiamas skausmas. Tik kai Celina prikiša jam, kam jis savo poezijas rašo lietuviška liaudies kalba, kurios ji nesupranta, jaunuolis prabyla karštu patriotiniu monologu, skelbdamas Lietuvos atbudimą. Celinai tai padaro neišdildomą įspūdį.

Trečioj daly po daugel metų esame vėl Palangoj vasaros metu. Rūmuose ruošiamas koncertas pagerbti atvykstančiai iš Vilniaus Celinai. Aplinkuma visiškai pasikeitusi. Ponios dėvi lietuviškus tautinius rūbus, ir visi aristokratiški svečiai kalba lietuviškai! Vis tai Celinos darbo vaisiai. Koncerto metu įkvėptas artistas atsimena Šveicarijoj mirusį savo draugą poetą, aną jaunuolį, ir uždainuoja jo paskutinę dainą. Celina išbąla, ir jos akyse pasirodo ašaros.

Kaip kitose savo poemose, taip ir šitoj Maironis gausiai prisagsto į turinį lyrinių ir patriotinių posmų.

Lengva pastebėti, kad ši poemėlė daug ką turi bendra su „Jaunąja Lietuva“: ta pati ideologija, ta pati personažų pora, ta pati, tik mažesnio masto, konstrukcija, ta pati forma. Skirtumas tas, kad „Z nad Biruty“ skirta poniškiems aristokratiškiems skaitytojams, dėl to ir jos koloritas yra poniškas: aristokratų rūmai, lenktynės, Šveicarijos kurortai, poniškos kalbos, tokiai aplinkumai priderinti patriotiniai poeto argumentai. Gal

dėl to, kad poemėlė skirta kitokiems skaitytojams, joje nėra to neskanaus naivumo, kurio taip gausu „Tarp skausmų į garbę“ poemoj. Užtat daug svajingos nuotaikos, sentimentalumo ir jaunuoliško jausmų karštumo.

Visose Maironio poemose matyti poeto susirūpinimas aristokratijos ir bajorijos nutautimu ir karštas noras ją atlietuvinti. Bajorijos ir liaudies jungimą Maironis skelbia ne tik savo poemų turiny, bet vaizduoja ir veikiamųjų asmenų, personažų, schemoj. Moteris jis mėgsta imti iš bajorijos, o vyrus iš liaudies: „Jaunojoj Lietuvoj“ – Jadvyga Goštautaitė ir Juozas Rainys, „Z nad Biruty““ – Celina ir jaunuolis poetas, „Mūsų varguose“ – Danutė Staugailaitė ir Jonas Sutkus, paskui Brazda. Tik „Raseinių Magdėj“ – abu bajorai, nors ji – lietuvaitė, o jis (Zbignievas) lenkas.

Baigiant dar sykį tenka pabrėžti, kad Maironio poemų vertingumas pareina nuo patriotinio visuomeninio jų turinio ir lyrinių savybių. Epinės mūsų kūrybos jos nepraturtino.

3. Dramos. „Kame išganymas“, „Nelaimingos Dangutės vestuvės“, „Kęstučio mirtis“, „Vytautas pas kryžiuočius“, „Didysis Vytautas-Karalius“.

„Kame išganymas“, 4 aktų libretto, pirmą kartą spausdintas 1896 m. „Tėvynės Sarge“[63].

Tai vienintelis Maironio didesnis kūrinys, kuris neturi tautinio fono ir neliečia tautinių patriotinių temų. Čia Maironis kelia plačią filosofinę visuomeninę, apskritai žmoniškos prasmės problemą: koks yra taikaus ir laimingo žmonių santykiavimo pagrindas ir kokia žemės gyvenimo laimės sąlyga? Tikėjimas, Dievo ir artimo meilė. Šitokiam atsakymui gauti vedamas dramatinis veiksmas ir vaizduojami personažų išgyvenimai.

Pirmoj giedrioj idiliškoj Milvydų šeimos scenoj poetas jau paskelbia vyriausią laimingo gyvenimo dėsnį: „Auklėkime Dievą širdy: Mums bus parama ateity“. Bet skeptikas idealistas ieškotojas Zonis skundžiasi, kad Dievo širdy jau neturi ir gyvenimo kelio nemato. Materialistas, pozityvistas Marys nekvaršina sau galvos jokiais panašiais klausimais ir pataria Zoniui, kol laikas, naudotis gyvenimu ir meile. Zonis iš tiesų pamilsta Gražutę, kuri pasižada jo niekados neapleisti. Į tai Marys ironiškai nusikvatoja.

Antrojo veiksmo pradžioj pamatome Gražutę jau su Mariu besiskatinančią „gyvatos išgerti saldumą“. Tada Zonis, nusivylęs asmens laime, visa siela pasvyra į vargdienių keliamą kovą dėl būvio, skelbia kovą didžturčiams ir lygybės, laisvės, brolybės obalsiais patraukia paskui save jaunimą.

Bet trečiame veiksme matome visuomeninių Zonio idealų katastrofą. Sukilę būrai vargdieniai žiauriai nužudo nieko nekaltą Milvydą vien dėl to, kad jis buvo turtingas ir kito luomo žmogus, nors ir pats kovojo dėl tautų laisvės ir luomų lygybės. Būrai skaudžiai pasityčioja ir iš Zonio lygybės svajonių: pririšę jį prie medžio palieka. Dabar visu kuo nusivylęs Zonis nebepasitiki nei savo protu, nei mokslu, nei filosofų žadamu visų abejonių išsprendimu. Ketvirtame veiksme Zoniui nieko nebeliko, kaip tik vienintelė kulka revolvery. Tačiau ir ta jis nužudo ne save, bet Marį, kuris norėjo nusikratyti jau nusibodusia Gražute. Čia pasirodo Pranciškonas su vaikais, kurie meldėsi ant Milvydo kapo. Vienuolis moka įtikinamai prabilti į Zonio protą, o vaikai savo maldomis giesmėmis sujaudina jo širdį. Apgaili savo paklydimus ir Gražutė. Skambinant varpams „Angelas Dievo“, visi klaupias, o angelai gieda Gloria in excelsis Deo[64].

Visi šito veikalėlio veiksmai yra atvaizduoti labai trumpai, fragmentariškai, daugiau lyriniais dialogais bei monologais negu dramatiniais konfliktais ir gyvomis scenomis.

Pats Maironis „Kame išganymas" laikė prasmingiausiu, giliausiu ir bene geriausiu savo kūriniu ir sielojosi, kad kritika jo nesuprato ir neįvertino. Kritikai gi prikaišiodavo, kad čia nėra charakteristikų, nėra dramatinio veiksmo, kiti, kad problema pastatyta klaidingai, argumentai menki ir pan., libretto esąs netikęs, nes niekas to neišdainuos.

Jei Maironis per aukštai vertino šį savo kūrinį, tai klydo ir kritikai, ieškodami jame nebūtų dalykų. Mums atrodo, kad poetas šį savo kūrinį pavadino libretto, norėdamas pabrėžti skirtingas šio žanro ypatybes. Jo veikalui, kaip libretto, negalima statyti įprastų dramoms reikalavimų, kaip ir operai netaikome realaus žmonių santykiavimo masto: gyvenime juk žmonės kalbasi, o ne dainuoja! Kaip operos menišką vertę sudaro muzika ir savotiški efektai, taip ir literatūrinio libretto menišką vertę turi sudaryti nuotaika, poezija, formalinis išreiškimo grožis. Viso to Maironio „Kame išganymas" turi. Zonio ir Mario dialogas, mergaičių daina „Ant kranto Nerbudos", Gražutės daina pirmame veiksme, choro ir vargdienių dainos antrame veiksme, Milvydo arija „O kaip miela išgirst kalbą savo šalies" trečiame veiksme yra geriausios Maironio poezijos vietos. Ir visas veikalėlis yra parašytas tokiomis gražiomis muzikalėmis eilėmis, apgaubtas tokia stipria lyrine nuotaika, kad mes čia nepasigendame nei charakteristikų, nei dramatinio veiksmo, nei kokių problemų sprendimo. Visa tai šio kūrinio žanro esmės neliečia.

To negalima pasakyti apie antrąjį Maironio libretto „Nelaimingos Dangutės vestuvės", nors jame labiau

laikytasi įprastų dramatinės technikos reikalavimų. Šio veikalėlio smulkų planą apmetęs kompozitorius J. Tallat-Kelpša, o Maironis, sakosi, bent kiek saviškai jį pataisęs, ataudė[65]. Libretto veiksmo fonas – senovės Lietuva. Kunigaikštis Manvydas nori sutuokti savo dukterį Dangutę su lenkų kunigaikščiu Kundrotu. Bet Dangutė myli Daugirdą, kurio tačiau nesulaukia iš kažkur grįžtančio. Verčiama tuoktis su Kundrotu, ji pasižada tapti Praurimės vaidilute. Daugirdas nori ją iš šventovės išvaduoti, bet jo planu pasinaudoja kryžiuočiai ir Dangutę pagrobia. Lietuviai užpuola kryžiuočių pilį ir Dangutę atsiima, bet kriviai nusprendžia sudeginti ją ant laužo, nes ji, kryžiuočių komtūro prievarta, tapusi nebeskaisti. Įsikišus Vyteniui ir Daugirdui, krivių krivaitis sprendimą atmaino, bet Dangutė pati šoka į laužą ir sudega kartu su kautynėse žuvusio tėvo kūnu.

Literatūriškai svarstydami šio libretto siužetą ir tekstą, nerandame atžvilgio, kuriuo jis būtų vertingas. Jis vien papildo mūsų literatūros veikalų grupę, vaizduojančių didvyrišką senovę su visais įprastais trafaretiniais aksesuarais: kunigaikščiais, kriviais, vaidilutėmis, kanklininkais, kryžiuočiais ir laužais.

Istorinė vytautinė trilogija. Pagerbti Vytautui Didžiajam, kurį Maironis ypatingai aukštino, yra parašytos trys didelės dramos: „Kęstučio mirtis“, „Vytautas pas kryžiuočius“ ir „Didysis Vytautas – Karalius“. Visos trys dramos parašytos 1922–1929 m. laikotarpy[66].

„Kęstučio mirtis“, 5 veiksmų drama. Gražiame prologo eilėrašty, kuris gerai tiktų į patriotinės Maironio lyrikos rinkinį, poetas, prisiminęs praėjusių amžių žygius ir kovas dėl Vilniaus, surišdamas praeitį su dabartimi, taip sako:

Tai buvo prieš amžius!.. Užmiršęs vargus
Ir pilko gyvenimo naštą,
Pažvelki anapus... per bočių kapus,
Praskleidęs bent uždangos kraštą,
Ir ten iš prabočių didžios praeities
Mokinkis paguodos, ieškok išminties! (III, p. 97)

Iš to prologo matome, kad poetas į praeities tiekiamą medžiagą pažiūrėjo ne tiek literato menininko, kiek patrioto akimis: paieškojo dabarčiai paguodos ir išminties.

„Kęstučio mirties" dramoje Maironis vaizduoja Kęstučio ir Vytauto politiką bei kovą su Jogaila ir Skirgaila. Šiedu apgaulingai įtraukia Kęstutį su Vytautu į spąstus. Kęstutį liepia nužudyti kalėjime, o Vytautą išgelbsti jo žmonos tarnaitė Laimutė, kuri pati buvo nužudyta jo vietoj. Į dramos veiksmą įpinti dar kryžiuočiai, Jogailos talkininkai, nedora Jogailos sesuo Marė ir jos vyras Vaidila, Kęstučio priešai, Laimutės mylimas bernelis Eimutis ir dar keletas epizodinių bei pagelbinių rolių. Dramatinė intriga eina dviem kryptim: Eimučio – Laimutės meilė bei jų likimas ir Kęstučio – Vytauto kova su Jogaila. Tos dvi kryptys nėra pakankamai praplėstos nei tinkamai suderintos. Daug šios dramos scenų pasilieka išvidiniai nesusietos, o stilistiniai nelygios ir nevienodos. Apskritai drama parašyta eilėmis, bet yra ir proza parašytų vietų. Pirmojo veiksmo pradžia, ketvirtojo veiksmo pradžia ir dar keletas vietų primena poetinio libretto stilių, kitur paprasta istorinė drama. Vienur eiliuojama keturpėdžiu amfibrachium, kitur nelygiu jambu. Visam tam mišiniui pateisinti nerandame įtikinamų sumetimų.

Vietos ir laiko kolorito „Kęstučio mirty" nėra. Herojiškoj dramoj Maironis leidžia savo personažams kalbėti sentimentaliu naiviu kaimiečių stilium. Pav., Vytautas:

Kaip mūsų tėveliai: brangios atminties
Palaimintas Algirdas, karžygis didis,
Ir mano tėvelis, taip lygiai ir mes
Gyvensime meilėje ir sutarty! (III, p. 108)

Vytautas, kaip ir dera geram sūnui, nužemintai bučiuoja tėvui Kęstučiui ranką. Ir šitas sentimentalus šeimyniškas gestas, nepateisintas kontekstu ir aplinkuma, netinka herojiškam dramos charakteriui. Visi veikiamieji asmenys apibūdinti blankiai, bet ypač nepavyko poetui Vytauto charakteris. Vytautas atrodo naivus, silpnas, lengvatikis, nesugebąs įspėti iš Jogailos gresiančio pavojaus, dėl to ne tik pats patenka į jo spąstus, bet ir savo tėvą Kęstutį įtraukia. Juoba, kad pavojų visi neaiškiai nujaučia, o kunigaikštienė Ona keistam, bet neįtikimam sapne pranašingai pamato pasmaugtą Kęstutį.

„Kęstučio mirty" matyti gana žymi lenkų rašytojo Asnyko dramos „Kęstučio"[67] įtaka*.

„Vytautas pas kryžiuočius" – 5 aktų istorinė drama. Šioj istorinėj kronikoj Maironis norėjo atvaizduoti gudrią Vytauto politiką su kryžiuočiais, kuriuos jis du kartu panaudojo savo tikslams, kovodamas su Jogaila.

Pirmame veiksme matome Vytautą su savo šeima pas Mozūrų kunigaikštį Jonušą. Nelaimėjęs Jonušo palankumo ir paramos, Vytautas su visa šeima pasiryžta vykti pas kryžiuočius, numanydamas, kad šie, norėdami pasinaudoti kivirčais, padės jam atgauti Trakus. Jonušo brolėnas Enrikas pamilsta Vytauto seserį Ringailę, bet, šiai išvykstant, nutaria eiti į vienuolius. Antrame veiksme Vytautas įtikina kryžiuočių magistrą Zöllnerį, kad Jogaila yra Ordinui pavojingas, pažada jam Žemaičius,

* Apie tai žr. J. Tumo „Jonas Maironis Mačiulis", p. 214–217.

pasiryžta apsikrikštinti ir klausyti Romos papos. Magistras paskelbia kryžiaus karą prieš Jogailą. Trečiame veiksme Vytautas ir kryžiuočiai prie Lietuvos sienos pasirengę į mūšį su Jogaila. Paskutiniame momente atvyksta Jogailos pasiuntinys, Vytautas priima jo pasiūlymus, pats su atvykusiais jam pagalbon žemaičiais netikėtai puola kryžiuočius ir kartu su Jogaila juos sumuša. Vytautas paskelbiamas būsimuoju lietuvių ir gudų didžiuoju kunigaikščiu. Bet Skirgaila protestuoja. Iš ketvirto veiksmo sužinom, kad Jogaila netesėjo savo žodžio atiduoti Vytautui Vilnių su Trakais. Dėl tos ir kitų priežasčių Vytautas atsisako geruoju tartis su Jogaila ir kitos išeities nemato, kaip vėl bėgti pas kryžiuočius. Penktame veiksme Vytautas su kryžiuočiais rengiasi pulti Kauną. Atvyksta Enrikas pirštis Ringailei, o be to, atneša Jogailos pasiūlymą taikintis Vytautui priimtinomis sąlygomis. Vytautas vėl pasiryžta pabėgti nuo kryžiuočių, bet bijo, nes jo vaikai yra likę Karaliaučiuj. Vis dėlto jis paveda vienam ištikimam vokiečiui Sonnenbergui slapta atgabenti vaikus į Palangą ir pereina Jogailos pusėn. Bet Sonnenbergui nesuskubus išvykti ir paaiškėjus Vytauto klastai, kryžiuočių magistras Valenrodas įsako tam pačiam Sonnenbergui Vytauto vaikus nunuodyti. Tokiu būdu dėl vokiečių kerštо Vytautas pasilieka be įpėdinių.

Šioj dramoj Maironis supažindina mus su istoriniais įvykiais, bet dramatinės akcijos jungtim jų nesusieja. Veikiamųjų asmenų charakteristikų jis neišplečia ir dramatinių situacijų nesudaro. Vytauto asmuo ir šioj dramoj išeina blankus. Jo bėgiojimas pas kryžiuočius ir atgal atrodo ne tiek išmintinga politika, kiek gudrus apgaudinėjimas. Mes nematome jo sielos, jo išgyvenimų, nematome, kaip tie nepaprasti įvykiai ir jo paties veiksmai atsiliepė jo dvasioj. Visame kūriny randame

tik dvi stipresnes dramatines situacijas: pirmame veiksme, kai Vytautas atvyksta pas Jonušą prašyt pagalbos, o šis abejoja, ar jo nesuimt ir neišduot Jogailai, ir paskutiniame veiksme, kai Vytautas nori nuo kryžiuočių pabėgti, bet nuogąstauja dėl savo vaikų likimo. Visa kita – dialogais atpasakojami įvykiai, o painesni klausimai išsprendžiami keliomis replikomis. Vienintelis kartas, kai poetas pabando praskleisti mums Vytauto sielą, tai antrojo veiksmo pabaigos monologas „Šitai aš pokyly!.. už mano priešų skobnio!..“

Veikiamųjų asmenų kalba kaip „Kęstučio mirty“, taip ir šioj dramoj yra visai vienoda, be charakteringo individualizuojančio stiliaus. Laiko ir vietos kolorito nėra.

„Didysis Vytautas – Karalius“ – 4 veiksmų tragedija su epilogu. Šioj taip pat kronikos pobūdžio tragedijoj Maironis vaizduoja paskutinį Vytauto Didžiojo gyvenimo laikotarpį, besiekiant jau karaliaus vainiko.

Pirmame veiksme Vytautas, norėdamas išsivaduoti iš per didelės lenkų globos bei jų pretenzijų, dar kartą ieško kryžiuočių paramos ir ją gauna, atiduodamas jiems žemaičius. Už tai kryžiuočiai pasižada remti Vytautą kovose su lenkais, rusais ir totoriais. Vytautas tikisi ilgainiui sustiprėjęs nusikratyti kryžiuočiais ir žemaičius vėl atsiimti. Antrame veiksme vaizduojami įvykiai jau po Žalgirio mūšio. Žemaičiai laisvi, belieka nusikratyti lenkais, kurių politiką veda didžiausias Vytauto priešas kancleris vyskupas Zbignievas Olesnickis, padedamas jaunos Jogailos žmonos Sonkės-Sofijos, Vytauto jam įpirštos. Vytautas organizuoja savo šalininkus kovai su lenkais. Trečiame veiksme Vytautas Lucko kunigaikščių rūmuose šaukia žinomąjį 1429 m. Lucko suvažiavimą tartis apie turkų pavojaus pašalinimą. Dalyvauja imperatorius Sigizmundas, Jogaila,

didysis Maskvos kunigaikštis Vosylius, kryžiuočių magistras, papos legatas ir daug kitų. Sigizmundas pasiūlo už nuopelnus karūnuoti Vytautą karalium. Lenkai ir papos legatas priešinasi, bet Jogaila jau buvo pasiūlymui pritaręs. Ketvirtame veiksme Vilniuje viskas paruošta karūnavimo iškilmėms, kurių visi nekantriai laukia. Tik Švitrigaila turi kažkokių klastingų minčių. Dėl lenkų intrigų ir pavojaus imperatoriaus Sigizmundo siunčiama karūna pavėluoja. Atvykstant Jogailai, Vytautas išjoja pasitikti. Staiga Vytauto arklys, ne be Švitrigailos kaltės, stoja piestu, ir kunigaikštis nukrinta. Atgabentas salėn Vytautas miršta. Tuo tarpu pasiuntiniai atvyksta su karūna. Vilniaus vyskupas Motiejus uždeda jau mirusiam Vytautui ant galvos karūną. Mistiniame simboliniame epiloge dvasių balsais suprasminami praeities žygiai ir sujungiami su dabartimi. Pabaigoj Vytauto apoteozė ir himnas.

Ši trečioji vytautinės trilogijos drama labiau sudomina skaitytoją, nes pirmame veiksme nurodytas tolimesnių Vytauto žygių tikslas, karūnos siekimas, ir nužymėtos jam pasiekti kliūtys. Tai istoriniams įvykiams duoda dramatizmo, o veikalui vieningumo. Šiaip jau kitais atžvilgiais ši drama nieku nesiskiria nuo anų dviejų. Veikiamųjų asmenų ir įvykių čia labai daug. Turime dialogais atpasakotą ir scenomis parodytą kuone visą Vytauto Didžiojo istoriją tokią, kokią randame paties Maironio Lietuvos istorijos vadovėly („Raštų" IV tomas), su mažais vietos ir faktų prasilenkimais. Šis vadovėlis yra geriausias Maironio dramų komentaras, o dramos – vaizdingas vadovėlio priedas.

Šios trys istorinės Maironio dramos, nors ir neturi bent kiek žymesnės literatūrinės vertės, tačiau išbaigia paties poeto literatūrinę charakteristiką. Iš jų matome, kad „Pavasario bal-

sų“ autorius visą amžių pasiliko ištikimas savo literatūriniams idealams ir krypčiai. Savo jaunystėj pareiškęs norą „prikelti nors vieną senelį iš kapų milžinų“, senatvėj jis tą norą vykdo. Jis kėsinasi prikelti ne bet kokį „vieną senelį“, tik didžiausią herojiškosios Lietuvos genijų, Vytautą Didįjį, ir jo garbingus laikus. Mūsų, šios dienos literatų, akimis žiūrint, atrodo, kad Maironis to noro neįvykdė. Sakome, kad ne tam buvo skirtas jo talentas, kad jis nedavė tikro epochos vaizdo, jos laiko ir vietos kolorito, kad jis nesuvokė dramatinės įvykių eigos, neparodė savo herojų gyvos širdies, nesupynė jų veiksmų meno reikalaujamu priežastingumu ir patį didįjį Vytautą atvaizdavo tik istoriko atkastais faktais, ir tai dar nekritiškai priimtais.

Tačiau Maironiui ir jo kartos lietuviui patriotui, suaugusiam su ankstyvojo poaušrio idealais bei nuotaika, toki priekaištai bei sumetimai neturi galios. Tos gadynės poetui, vis tiek koks būtų buvęs jo talentas, tebuvo vienas vyriausias uždavinys: žadinti tautinę sąmonę ir kelti tautos garbę visomis priemonėmis. Tat ir Maironis nesitenkino vien lyrika, bet ėmėsi ir epo, o senatvėj panoro apaštalauti tėvynės meilę ir dramos srity. Jokių kitokių dramaturgijos meno uždavinių jis neieškojo. Praeity jam švietė tik viena garbingumo aureolė, ir šitoj šviesoj jam nyko kitoki epochos vaizdo bruožai, ir jokio kitokio kolorito jis negalėjo įžiūrėti. Taip pat jokia kitokia savo herojų analize jis nesirūpino ir jokių kitokių išgyvenimų juose neieškojo, kaip vien tik tėvynės meilės jausmų, pasiaukojimo jos labui ir garbei, didvyriškų žygių jos priešams sutramdyti. Maironis manė, kad istorijos faktai tam tikslui yra tinkamiausi. Bet jis ir istoriją suprato vien savo „aušrinio“ patriotizmo šviesoj. Ar ne savo patriotinės lyrikos žodžiais jis prisaikdina Vytauto kareivius „Kęstučio mirties“ dramoj?

Už brangią Lietuvą tėvynę,
Už šventą žemę – motinėlę,
Aukštai jos vėliavas iškėlę,
Kaip mūsų bočių bočiai gynė,
Ginklais šarvuoti kruvinais,
Į kovą stosme milžinais! (II, p. 146)

Tokiu pat „aušrišku" patriotizmu, išreikštu maironiniu stilium, skamba Kęstučio ir Vytauto dialogai bei monologai. Maironis nesirūpina tuo, kad vytautinės epochos žmonės tokio patriotizmo neturėjo ir negalėjo turėti. Maironis savo gadynės jausmus įpylė į istorijos karžygių širdis, savo ideologija nušvietė jų žygius, kad jų lūpomis reiškiami tie jausmai skambėtų dar kilniau, o jų žygiai atrodytų kaip aukščiausi tėvynės meilės pavyzdžiai.

JUOZAS ŠNAPŠTYS-MARGALIS

Margalis, nedidelio talento poetas, nedaug parašė, dar mažiau paliko vertingų kūrinių mūsų literatūrai. Vis dėlto Margalio negalima visai išbraukti iš mūsų literatūros istorijos. Jo kūryboj, kaip pamatysime, skamba kai kurie ankstyvesnieji mūsų poezijos aidai, bet dar aiškiau atsiliepia Maironio įtaka. Kurį laiką viena kita savo daina Margalis buvo įgijęs populiarumo, ypač dešinėj visuomenės daly.

Biografijos ir bibliografijos duomenys. Juozas Šnapštys-Margalis gimė 1877 m. Šeduvos parapijoj. Baigęs Panevėžio realinę mokyklą, 1895 m. įstojo į Kauno kunigų seminariją. Čia jau pasižymėjo kaip uolus lietuvis, dėl to teko jam ne maža nukentėti nuo lenkomaniškos dvasinės vyriausybės. Net abejota, ar galima jį kunigu švęsti. Vis dėlto įšventė 1900 metais

ir išsiuntė kunigauti Latvijon, Šimbarkan, o paskui Gudijon, Braslavon. 1905 m. jis vikaravo Akmenėj ir uoliai agitavo žmones kelti revoliuciją prieš rusų valdžią. Dėl to gavo pasėdėti kalėjime. Paskui dar kunigavo Rastauskinėj, Tauragnuose, Lauksodėj, kol buvo pašauktas „Vienybės“ redakcijon nuo 1918 metų pradžios. Pradėjo laikraštininko literato darbą dideliu užsidegimu, bet tesėjo neilgai. Neturėdamas gilesnio išmokslinimo, nebesirūpindamas rimtesne lektūra, greit išsisėmė. 1920 m. buvo paskirtas Sudeikių klebonu. Ten ir mirė 1921 m. kovo 24 d.

Pradėjo rašinėti dar būdamas seminarijoj. Savo raštus spausdino „Tėvynės Sarge“, vėliau „Vienybėj“ ir „Kauno Kalendoriuj“. Pasirašinėjo Margalis, Kabarkšteika, Pakabankštis. Išspausdino poezijų rinkinius: „Volungė“, „Volungė ir vieversėlis“, „Ašarėlės“, scenos vaizdelį „Mūsų bajorai“ ir beletristikos vaizdelius „Vienybėj“ ir „Kauno kalendoriuj“ 1919–1921 m.: „Daug išmoko“, „Skurdas“, „Alenytė“, „Motinos kryželis“, „Petras Patarška“, „Dvidešimtojo amžiaus nelaisvėje“.

Apie Margalį rašė: Faustas Kirša, „Sekmosios dienos“, 1921 m., 7 nr.; Vaižgantas „Skaitymų“ 1921 m. 6 kn.; E. Radzikauskas – ten pat; Al. Dambrauskas-Jakštas knygose „Užgesę žiburiai“ ir „Mūsų naujoji poezija“.

Kūryba. J. Margalio kaip poeto vardas buvo gana plačiai žinomas prieškarinėj mūsų literatūroj. Jo kūrybos pobūdį ir reikšmę nulemia „Volungės ir vieversėlio“ rinkinys. Vėliau Margalis jokios pažangos kūryboj nepadarė ir nežymiai visai išnyko iš literatūros dirvonų. Paskutinis jo eilėraščių rinkinys „Ašarėlės“, kaip ir minėtieji vaizdeliai proza, negali sudominti literatūros istoriko jokiu atžvilgiu.

Margalio lyrikoj stoka originalumo bei ryškumo. Margalio eilėse nuolat jaučiama Maironio, Vienažindžio, Baranausko, o taip pat ir rusų romansų įtaka, ne vien įtaka, bet stačiai sekimas, imitavimas. Ypač aiški Maironio įtaka. Ta pati kunigo gyvenimo atmosfera, ta pati savijauta dar labiau tą įtaką pagilina. Kaip Maironis, taip ir Margalis jaučia nesantarvę tarp poeto „širdies svajonių" ir kunigavimo varžtų. Kaip Maironis, taip ir Margalis tramdo savo širdį[68]:

Širdis! kodėl tu taip jautri?
Kam karštu krauju visados
Krūtinėje tu virt turi,
Kaip jūrė, budinta audros?
(„Volungė ir vieversėlis", p. 21)

Kitur ta pati maironiška rezignacija, Dievo pagalbos maldavimas bei savy atsparumo kurstymas. Sekimas Maironiu ypatingai žymus ankstyvesniuose Margalio eilėraščiuose: „Gal naktį be miego perleisti tau teko", „Daug kartų man buvo ir akys aptemę", „Draugams", „Gal negirdės, gal nesupras", „Kelionė", „Jaunuomenės daina". Temos, mintys ir jausmai, atskiri posakiai, vienur sentimentalumas, kitur patosas, pagaliau eilėdara – viskas iš Maironio. Bet Margalis niekur nepasiekė savo mokytojo jausmo gilumo ir formalinio stilistinio sklandumo.

Visa eilė refleksinių Margalio eilėraščių, nors ir liudija apie gana gausią ir įvairią jo tematiką, bet neturi tinkamos emocinės bei vaizdinės išraiškos. Nesant gilesnio susikaupimo ir išgyvenimo, tas temų bei nuotaikų gausumas reikia laikyti ne kūrybinio pajėgumo, bet pakrikimo ženklu. Visame egocentriniame Margalio eilėraščių cikliuj, o ypač negausiuo-

se erotinės lyrikos bandymuose pastebime tą patį, kaip ir pas Maironį, neryžtumą ir negalėjimą išsivaduoti iš poeto emocijas varžančios kuniginės savijautos.

Patriotiniai Margalio eilėraščiai, nors ir nepasižymi naujumu, šalia Vaičaičio, Maironio, Jakšto papildo patriotinę to laiko lyriką. Kaip kiti poaušrio poetai, taip ir Margalis šaukia susiprasti, primena garbingą senovę, liūdi dėl dabarties, žadina ateities viltis ir skatina į tautinį darbą[69]:

Tėvyne, kur tavo garbinga senovė,
Tvirtybė ir garsūs vaikai?
Narsių milžinų kas tas gaujas išgriovė?
Ko tyli jų skardūs ragai?

Man liūdna į kartą veizėt dabartinę.
Jos snaudulį ilgą matyt;
Datirt jos, kaip ledą, jau šaltą krūtinę,
Širdies jos mušimą klausyt.

Lietuvi, atbusk! jau ir laikas atėjo
Pažvelgti, kur tu nubridai,
Suprasti, ką tavo širdis pamylėjo,
Ko ieškai ir ką praradai?.. („V. ir v.“, p. 17)

Tai vieni iš geriausių patriotinės Margalio lyrikos posmų.

Originalesnė ir įdomesnė, nors be deramo ryškumo ir ekspresijos, gamtinė Margalio lyrika. Margalis ne tik vienur kitur paįvairina savo lyriką gamtos motyvais, ne tik gamtos įspūdžiu kartais pradeda savo lyrinio jausmo išreiškimą, bet ir atsidėjęs vaizduoja, piešia, aprašinėja gamtos grožybes. „Birželio rytas kaime“, „Vasaros vakaras“ ir „Pavasaris“ – tai ir yra tokios vaizduojamosios, aprašomosios gamtinės poezijos

pavyzdžiai. Margalis jais pasirodo seno literatūrinio metodo poetas, mėgstąs pseudoklasines personifikacijas bei alegorijas. Antai „Pavasary“:

Patrimpas, galvą apsikaišęs,
Laikydamas rankose rėtį,
Visokias sėklas susimaišęs,
Keliauja pilna sauja sėti.
Kur koja jo užžengti gauna,
Tuoj mainos tamsūs rūbai žemės,
Tuoj veidas jos nebeaptemęs, –
Sužvilgsta pievos ir laukai.
Pražydo girioje žibutė;
Gelsvi purienų burbulai
Ant pelkių pupso pasipūtę ir t. t. („Vol. ir viev.“, p. 16)

Alegorine šalčio personifikacija pradėtą žiemos vaizdavimą Margalis gražiai suprasmina vargingos kaimo būties bruožais. Apšalusiame lango stikle žaidžiantį saulės spindulį jis palydi tokia mintim[70]:

Oi šaipos lyg kūdikis sodžiaus langai
Ir laime per krikštolą žėri ledinį,
Kad ašarų vargšo pastogės lašai
Sau blizga prieš saulę žvake deimantine.

Tad gražios mūs gryčios, kad šildo visus,
Kad stimpantį glaudžia prie pečiaus artoją,
Kad stogo skyles ir beturčio vargus
Žiema rūpestingai su sniegu užkloja. (p. 8)

Daugiau savaimingumo Margalis parodė, nors taip pat nepasiekdamas žymesnių rezultatų, retame mūsų literatūroj

jumoristinės lyrikos žanre. Čia jis bandė eiliuoti anekdotų, sąmojų, epigramų ir šiaip jumoristinio turinio eilėraščių. Populiariausia anuo metu buvo jumoristinė Margalio satyra „Be apetito“. Ji ryškiai ir vaizdžiai nusako dykaduonį ėdrūną, kurs prisipasakojęs, kiek jis kitados gėrybių suvarydavęs į savo pilvą, nusiskundžia, kad pradėjęs senti nebeteko apetito:

O dabar jau atsikėlęs,
Nebįveikiu puskvortėlės,
Ir alučio mažutėlį
Vos iščiulpiu ąsinėlį.
Jau arbatos tik stiklinę,
Vieną – antrą tik kiaušinį;
Solcesonų pusę svaro –
Ir tie raugulį įvaro.
Tik virtinių pusbliūdžiuką,
Nebe žąsį, bet žąsiuką;
Jau dešros tiktai puselę.
Dar kad išmetu burnelę,
Vienas antras lend varškėtis, –
Ir jau pilvas išsiskėtęs. (p. 164)

Be didelių pretenzijų į poezijas, šitokiomis satyromis, jei būtų jų parašęs daugiau, Margalis, be abejo, būtų nusipelnęs žymesnę vietą mūsų literatūros istorijoj.

Minėtinos dar kai kurios anuo metu gana plačiai paskli-dusios Margalio dainos: „Meilė tėvynės nemari“ („Ranka sodintas Visagalio, kur, ąžuole, išplauksi tu?“), „Leiskit į tėvynę“, „Nurimkit mano širdies verpetai“, „Broliai glaus-kimės į ratą“, „Mano močia vis kalbėjo“, „Eikim, sesės, į darželį“.

Kai kurios Margalio dainos (pav., „Daina iš tėvynės važiuojančio“) yra aiškus sekimas Baranausko, kitos (pav., „Kur paliko ta jaunystė“) – Vienažindžio, kurį Margalis, matyt, ypatingai gerbė. Vienažindžio atminimui skirtame eilėrašty jis gražiai ir teisingai apibūdina mūsų dainiaus kūrybą[71]:

Jausmu veidmainingu jis mums nemelavo,
Ir regime lyroje širdį jo gryną:
Kaip jautė jo dūšia, jis taip mums dainavo, –
Jo dainą lietuvis sava pavadino. („Vol. ir viev.“, p. 114)

Tai bene bus ir viskas, ką dera minėti Margalio kūryboj. Šiandien jo raštai turi mums vien istorinės reikšmės. Istorinis jo kūrybos fonas – vienas dešimtmetis – tarp 1899 ir 1909 metų. Šalia Maironio ir Jakšto Margalis, lygiai kaip ir kitas jo dydžio poetas Dagilėlis, vis dėlto bent kiek paįvairino neturtingą to laiko mūsų literatūrą ir papildė jos ideologiją. Tegu ir netobulais pavyzdžiais jis paryškino maironinės kūrybos pobūdį ir kaip poetas–kunigas davė naujos medžiagos aiškiau suvokti gyvenimiškas, biografines ir idėjines jos priežastis. Palyginę Margalį su vyresniaisiais „Aušros“ poetais, matome, kad sekdamas Maironio pėdomis, jis gerokai pažengė priekin ir turinio, ir formos atžvilgiu.

MYKOLAS ŠEIŽYS-DAGILĖLIS

Dagilėlis, taip pat kaip ir Margalis, šiandien jau beveik visai pamirštas, nebeaktualus poetas. Tačiau ir jis vienu kitu bruožu papildo maironinės gadynės literatūros vaizdą ir kunigų poetų grupę. Idėjiniu atžvilgiu jis sietinas su Maironiu, o formaliniu – su Maironiu, Vienažindžiu ir liaudies dainų stilium.

BIOGRAFIJOS IR BIBLIOGRAFIJOS ŽINIOS. Mykolas Šeižys-Dagilėlis gimė 1874 m. rugsėjo 20 d.[72] Šykštonių kaime, Joniškėlio parapijoj. Mokės Kuldingos (Kurše), Mintaujos ir Panevėžio gimnazijose. 1893 m. įstojo dvasinėn Kauno seminarijon, kurią baigęs 1898 m. buvo įšvęstas kunigu. Vikaravo Laižuvoj, kur prieš 6 metus buvo miręs kun. J. Vienažindys, Vilkijoj, 1904–1907 m. gydėsi Lenkijoj nuo neurastenijos, vėl kunigavo įvairiose vietose, kol buvo paskirtas Pandėlio klebonu, kur lig šiol tebegyvena.

Kun. Šeižys pradėjo spausdinti savo eilėraščius „Tėvynės Sarge“ ir „Žinyčioj“, pasirašinėdamas Mikalojaus Dagilėlio slapyvardžiu. Dar prieš spaudos grąžinimą pasirodė pirmas jo poezijų rinkinėlis „Dainos ir sakmės“, susilaukęs keletos naujų laidų. Galutiniu, Dagilėlio kūrybai apibūdinti reikšmingiausiu, reikia laikyti 1909 m. leidinį „Dainos dainelės“. Vėliau Dagilėlis dar spausdino nemaža eilėraščių „Draugijoj“ ir kituose laikraščiuose, bet, lygiai kaip ir Margalis, nuo literatūros gyvenimo pažangos atsiliko ir reikšmės neteko. Nepriklausomoj Lietuvoj apie 1926 m. katalikų spaudoj („Ryte“, „Panevėžio Balse“) ėmė rodytis kun. Šeižio politinių satyrų, pasirašytų Virga Ferrea[73] slapyvardžiu. Jos greičiausia ir ateity pasiliks literatūros istoriko neliestos.

Apie M. Šeižį-Dagilėlį rašė Vaižgantas, „Raštai“, t. XIII.

KŪRYBA. M. Dagilėlis – be didesnių literatūrinių užsimojimų ir ambicijų liaudies dainius, ne vienoj vietoj primenąs Strazdelį ir Vienažindį. Tik Dagilėlio dainose daugiau jaučiama literatūrinės eilėdaros, o mažiau liaudies poetikos ir nuotaikos. Dėl to jos ir menkesnės už Vienažindžio dainas. Randame posmų, rodančių aiškų Vienažindžio sekimą:

Ei sužėlė tie takeliai,
Kur mažas bėgiojau!
Jau nuvyto ir žiedeliai,
Kur mane viliojo. („Dainos dainelės“, p. 24)

– – –

Oi sunku našlaitei
Ant šio margo svieto,
Jai tikrai vargdienei
Visur dygu, kieta. (p. 33)

– – –

Ei temo sutemo
Širdelė nuliūdo
Gražus prigimimas
Pailsęs apsnūdo.

Jau senas žilvitis
Šakų neblinguoja,
Pavargęs paukštelis
Dainų nebdainuoja. (p. 39)

Šios ir kitos panašios dainos – tai jau ne vien sekimas, bet stačiai Vienažindžio dainų parafrazė. Geriau, kur jaučiama tiesioginė liaudies dainos įtaka:

Oi vargeli mano,
Kietširdėli mano,
Kaip man sunku tave vargti,
Tu mano vargeli! (p. 19)

Dagilėlio dainų dainiškumui kenkia ne tik per kieta literatūrinė eilėdara, bet, lygiai kaip ir kai kuriose Vienažindžio dainose, didaktinė tendencija, moralizavimas ir šiaip dainoms

netinkamos abstraktinės mintys. Eilėraščiuose „Į mano daineles“ ir „Tėvučių žemei“ Dagilėlis tą didaktinį tikslą aiškiai nusako: jo dainos turinčios mokyti „krutėti labui mūsų Lietuvos“, pasakyti, „kaip čia ginti reikia gimtinė šalis“, priminti, „kas dora ir kas šventa yra mums“. Eilėrašty „Tėvučių žemei“ Dagilėlis gerai apibūdina ne tik savo, bet ir viso to laikotarpio poetų kūrybos pastangas ir tikslą:

Tėvučių žemele! Tau giesmę giedosiu
Galingą senovę, didvyrius, vadus,
Ir griuvėsius Tavo, ir Tavo kapus –
Su ašara skausmo ašai apraudosiu!

Tėvučių žemele! Suteik tu man galę,
Kad mano giesmelės skambėtų saldžiai,
Pajudintų širdis vientaučių graudžiai –
Į meilę tėvynės palenktų jų valią! (p. 7)

Šiaip literatūriniai Dagilėlio eilėraščiai, kurių tarpe randame net sonetų, nėra nei gausūs, nei įdomūs. Vienas kitas gamtos vaizdas („Ruduo“, „Žiema“), vienas kitas išprotavimas („Sonetai“), keletas sentimentalinių, jausminių („Ko gi man liūdna“, „Skausmo balsas“, „Pavasario giesmininkai“), keletas didaktinių prozinių („Naujuose metuose“, „Atėjo velykos“, 1909) ir dar pora baladžių: „Smuikininkas“ ir „Gegutė“.

Pažymėtina, kad Dagilėlio dainose ir eilėraščiuose Maironio įtakos ir maironiškosios savijautos bei nuotaikos beveik visai nepastebime.

Tiesa, ir Dagilėlis kai kur pradeda maironiškais „Skausmo balso“ motyvais – „ko gi man liūdna, ko skundies jautri širdele“, bet jis tuoj nukrypsta arba į vienažindišką dainiškumą, arba į didaktiką bei moralizavimą: poetui skaudu ir liūdna,

kad Tėvynė vargsta, o vaikai nenori jos sušelpti, kad žmonės virsta į žvėris, kad žemėj meilės maža. Kitokių disonansų Dagilėlis savy nejaučia. Iš viso subjektyvių, asmeninių jausmų jo lyrika nėra gili, o formaliai imant gana menka. Poeto širdies jautrumas gražiau pasireiškia akivaizdoj skurdaus kaimo gyvenimo. Jis jausmingai apdainuoja samanotą trobelę, kuri „į berželį augalotą atsirėmus liūdi", jis jausmingai sugeba išreikšti ir nuskriausto sodžiaus šunelio skurdą:

Turiu maistą menką,
Alkis kęsti tenka –
Mat šuniu gimiau
Au, au, au! (p. 47)

M. Dagilėlis nieko žymesnio mūsų literatūrai nesukūręs, jokio naujo bruožo jon neįspaudęs, papildo vien tai, kas buvo, ir pagausina kuklių liaudies dainių eilę.

ALEKSANDRAS DAMBRAUSKAS-ADOMAS JAKŠTAS

Pralotas Aleksandras Dambrauskas, literatūroj Adomas Jakštas, publicistikoj Druskius, be abejo, yra vienas iš įžymiausių senosios kartos žmonių. Jo vaidmuo ilgame mūsų kultūros gyvenimo laikotarpy tik iš dalies reiškėsi literatūros srity. Dėl to ir šioje vietoje mes tik literatūros reikalui imdami atitinkamą jo darbų dalį, anaiptol nesikėsiname analizuoti nei būdinti jo veikimo bei jo reikšmės kitose srityse. Pakaks, jei tai paliesime tik tiek, kiek bus reikalinga literatūriniam šio darbo tikslui.

Biografijos ir bibliografijos duomenys. Aleksandras Dambrauskas gimė 1860 m. rugpiūčio 25 d. Kuronių kaime, Pagirio parapijoj, Ukmergės apskr. Jo tėvai, karališki ūkininkai,

buvo dar vadinami ir Jakštais. Sukakus Aleksandrui 10 metų, paėmė jį dėdė kun. Stan. Dambrauskas, Kriukų klebonas, pas save ir ėmė leisti į mokslą. 1872 m. Aleksandras įstojo į Šiaulių gimnaziją ir baigė ją 1880 m. Gimnazijoj mokės gerai, ypač mėgo matematiką. Be paprastos mokinių lektūros, čia gavo susipažinti ne tik su rusų klasikais, bet ir su didžiaisiais lenkų poetais: A. Mickevičium, Z. Krasinskiu, K. Ujejskiu, H. Sienkevičium[74]. Skaitė taip pat apologetinio ir filosofinio estetinio turinio knygų. Pats pirmą eilėraštį lenkų kalba parašė būdamas 4 klasėj.

1880 m. Al. Dambrauskas įstojo į Petrapilio universiteto matematikos skyrių, bet klausė taip pat pravoslavų teologijos ir filosofijos, kurią tada dėstė vėliau plačiai pagarsėjęs Vladimiras Solovjovas[75]. Domėjosi ir meno klausimais. Dalyvavo lietuvių studentų būrely, tačiau dėl kilusių jame ginčų pasaulėžvalgos klausimais ir antireliginės to būrelio tendencijos netrukus iš jo išstojo. Pajutęs savy stoką žinių religijos mokslų srity ir vis labiau gilindamasis į save, panoro mesti universitetą ir stoti į dvasinę seminariją. 1881 m. prasidėjusios suirutės universitete ir politinės riaušės Petrapily, ypač caro Aleksandro II užmušimas, pagreitino tą žingsnį. Tais pačiais metais Al. Dambrauskas įstojo į dvasinę Kauno seminariją. Be privalomų studijų, čia daug skaitęs apologetinio turinio veikalų, norėdamas rasti visai griežtą, kuone matematinį katalikų religijos dogmų įrodymą. Tokio griežtumo neradęs, jau norėjo mesti ir seminariją, bet rektoriaus prikalbėtas, pasiliko tęsti dvasiškų mokslų, kuriuos ir baigė 1884 metais. Tais pačiais metais jis buvo išsiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją toliau studijuoti. Baigė ją 1888 metais teologijos magistro laipsniu ir buvo paskirtas Panevėžio realinės mokyklos kapelionu. Čia netrukus

nusikalto valdžiai: per vieną caro šventę mokiniams katalikams liepė eiti ne į cerkvę, kaip buvo įsakyta, bet į bažnyčią. Už tai penkeriems metams buvo ištremtas į Ustiužnos miestelį Naugardo gub., iš kur sugrįžo tik 1895 m. Ustiužnoj susipažino su ten gyvenusiu daktaru V. Pietariu ir įtraukė jį į literatūros darbą. Pats daug rašė mokslo veikalų ir bendradarbiavo „Apžvalgoj". 1898 m. kun. Al. Dambrauskas buvo paskirtas Kauno seminarijos profesorium, o 1902 m. pakviestas profesoriauti į Petrapilio dvasinę akademiją, kur gavo dėstyti Šventąjį Raštą. Tačiau jausdamas reikalą ir patraukimą dalyvauti visuomeniniame Lietuvos gyvenime, 1906 m. grįžo į Kauną. Čia kartu su kitais katalikų veikėjais įkūrė šv. Kazimiero draugiją knygoms leisti, dirbo katalikų spaudoj, 1907 m. pradėjo leisti „Draugiją", o 1911 m. „Ateitį". Uoliai sekdamas visuomenės, mokslo, meno ir literatūros gyvenimą, ligšiol plunksna tebesidarbuoja visose tose srityse[76]. Žinomiausi Al. Dambrausko slapyvardžiai – Adomas Jakštas ir Druskius.

Pirmasis A. Jakšto eilėraštis „Giesmė prasčiokėlio nemokančio rašyti" buvo išspausdintas 1884 m. 5–6 „Aušros" n-ry. Toliau, pradedant „Apžvalga", dalyvavo visoj katalikų spaudoj kaip publicistas, mokslininkas, kritikas ir poetas. Nesikėsindami čia duoti bent apypilnės Al. Dambrausko-Jakšto raštų bibliografijos, pažymėkime vien kai kuriuos charakteringesnius paskiroms sritims. Teologijos-filosofijos srity minėtini: „Pisma katoličeskavo bogoslova k pravoslavnomu", „Doctrina russorum de canone Veteris Testamenti"[77], rašiniai apie Vl. Solovjovą ir J. M. Hoene-Wronskį[78] (rinkiny „Užgesę žiburiai"). Publicistikoj ypač įdomi ir reikšminga A. Jakšto-Druskiaus polemika su lenkais ir rusais ir dvi brošiūros: „Glos litwinów do mlodej generacyi magnatow i

szlachty na Litwie“ ir „Jedność czy separatyzm“[79]. Matematikos raštų Jakštas turįs apie 4 tomus. Poezijų – šie rinkiniai: „Dainų skrynelė“ 1894 m., „Nakties matymai“ 1906 m., „Rudens aidai“ 1911 m. ir 1920 m. Beveik visa A. Jakšto eiliuotinė poezija išleista vienam rinkiny „Lyrika“ 1930 m. Proza satyrų rinkinėlis „Neva ašaros, neva juokai“ 1915 m. Pagaliau A. Jakšto recenzijos, kritikos, biografijos, literatūros teorijos bei estetikos raštai, surinkti šiuose leidiniuose: „Mūsų naujoji literatūra“: I tomas „Mūsų naujoji poezija“, II tomas „Mūsų naujoji prozos literatūra“ 1923 m., „Meno kūrybos problemos“ 1931 m., „Užgesę žiburiai“ 1930 m.

Taip seniai dalyvaudamas mūsų kultūros gyvenime ir taip plačiai pasireiškęs įvairiose jo srityse, A. Jakštas yra susilaukęs ne vieno savo darbų vertinimo. Palankiausią sintetinį vertinimą randame prof. St. Šalkauskio knygoj „Sur les confins de deux mondes“[80]: „Nuoširdus poetas ir matematikas, karštas lietuvių kalbos gynėjas ir įsitikinęs esperanto platintojas, teologas ir filosofas – jis žymiausias lietuvių renesanso asmuo. Jis taip pat yra tautinės filosofinės sintezės atstovas, nors nėra nieko parašęs, kas būtų verta sistemos vardo... Būdamas rimčiausio ir labiausiai lietuvių inteligentijos mėgiamo žurnalo „Draugijos“ redaktorium, jis tapo visos kartos dvasiniu tėvu. Visas jo kaip rašytojo darbas yra įkvėptas savo filosofinės sistemos, kurios jis nėra suformulavęs, bet kuri yra gyva ir gaivinanti jo raštus“*. A. Jakšto reikšmę tautinei lietuvių kultūrai St. Šalkauskis mato dėl to, kad jame esą pasireiškia rytų ir vakarų kultūrų veiksniai, nors nusveria vakarai. Reikšminga esanti Al. Dambrausko-Jakšto pastanga suvesti

* p. 263.

sintezėn J. M. Hoene-Wronskį ir Vl. Solovjovą. Abu filosofu remiasi krikščioniška pasaulėžiūra. Bet Hoene-Wronskis, vakarų žmogus, savo filosofiją atremia į racionalistinį individualizmą, o Solovjovas, rytų dvasios atstovas, duoda kosminę visumą, gamtos filosofiją su pasaulio sielos idėja. A. Jakštas, pasak St. Šalkauskio, tų dviejų filosofų sintezės šviesoj sprendžiąs tautinės lietuvių kultūros problemas.

Prof. M. Biržiška[81], priešingai, A. Jakšto reikšmę daugeliu atžvilgių vertina neigiamai: A. Jakštas per visą dešimtmetį buvęs visuomeninės kunigų akcijos vadas. Jis esąs kaltas, kad mūsų kunigų akiratis istorijos moksle esąs siauras, parapinis. Mat Jakšto vedamoje „Draugijoje" ir visame jo veikime rašto srity „skaudžiai puola į akis trūkumas bet kurios istorijos nuovokos... „Draugija" pratino kunigų visuomenę labiau domėtis Darvino ir Markso klausimu, kartais suparapintu, o kai kada ir plačiau statomu negu Lietuvos praeitim, net pačios katalikų bažnyčios Lietuvoje istorijos tyrinėjimu"*. M. Biržiškos nuomone, A. Jakštas savo „parapinėmis kritikomis" kenkęs ir mūsų literatūrai, „kritikos sritį paversdamas kovos lauku, kurį jis pigiai laimėdavo prieš netikusius jo pasaulėžiūrai mūsų rašytojėlius, kartais gana sąmoningai juos pašiepdamas... Kas nauja, originalu, nepakvipę šablonu – jo buvo kertama be jokio pasigailėjimo, gausiai pabarščius ironijos druskele"**. Tačiau ir M. Biržiška ten pat vadina A. Jakštą mūsų žymiausiu kritiku ir indėmiu protautoju. „Jis jau ima priklausyti istorijai, kurioje, be abejo, užims pas mus matomąją vietą, ir jo raštai virsta jau istorijos tyrimo objektu"***.

* „Baras", 1925 m., 1 knygos, p. 63.

** Ten pat, p. 63.

*** Ten pat, p. 64.

Panašiai vertina ir panašių priekaištų daro ir Balys Sruoga, rašydamas apie A. Jakštą kaip literatūros kritiką. A. Jakštas, pasak Sruogos, vienas per 20 metų „buvo beveik monopolizavęs lietuvių literatūros kritiką. Ir visuomet liko tas pats, visuomet ištikimas savo idealams ir sau pačiam. Per tą gražų laiką jis nemažos įtakos turėjo į tam tikrą skaitytojų skaičių, kuriems jisai buvo nepajudinamas autoritetas, neklaidingas vadovas po mūsų literatūrą“*.

Pagaliau jauniausios kartos visuomeninio marksistinio metodo šalininkas K. Korsakas-Radžvilas vadina A. Jakštą „kritiku, kurs nesvyravo“. Be katalikų pasaulėžiūros ir idealistinės estetikos pradų, Korsakas-Radžvilas A. Jakšto raštuose įžiūri ir visuomeninę bazę. A. Jakštas esąs „ir stambiosios mūsų ūkininkijos, stambiojo mūsų kaimo ideologas“**. Savo samprotavimų išvadoj K. Korsakas nusprendžia, kad „A. Jakšto ištikimumas savo idėjoms, jo aiškumas, jo ortodoksališkumas kaip tik yra tokios rūšies nuopelnai, kurie lietuvių literatūros istorijoj, be jokio abejojimo, bus įrašyti reakcionizmo, klerikališko tendencingumo ir istorinės pažangos ignoravimo vardu“***.

Turint prieš akis tokį vertinimų įvairumą, susidomėjimas A. Jakšto raštais gali vien padidėti.

Apie A. Jakštą, be aukščiau minėtų, dar rašė: P. Kragas, „Keletas žodžių apie Adomo Jakšto poeziją“ „Draugijos“ 1911 m. 55–56 nr.; Vaižgantas, „Aleksandras Dambrauskas ir jo laikai“, Skaitymų II kn., „Raštų“ IV t. ir paskaitose apie „Apžvalgą ir apžvalgininkus“; V. Bičiūnas, „Adomas Jakštas“

* „Baras“, 1935 m., nr. 3, p. 47.

** „Straipsniai apie literatūrą“, p. 85.

*** Ten pat, p. 88.

„Gaisų“ 1930 m. 6 nr.; Pr. Samulionis, „A. Jakšto gyvenimas ir asmuo“ „Židinio“ 1930 m. 10 nr.

KŪRYBA

1. LYRIKA. Pažindami Adomo Jakšto gyvenimo duomenis ir jo darbus filosofijos, teologijos bei matematikos srityse, jau iš anksto galime spėti, kad jis kaip poetas bus palinkęs į filosofines, abstraktines temas bei refleksijas. Šis spėjimas iš tiesų pasiteisina. Adomo Jakšto lyrikoj esama labai nedaug jausminių egocentrinių eilėraščių, ir šiaip emocinis elementas jo kūryboj yra visai nežymus. A. Jakštas šiuo atžvilgiu Maironio antitezė. Jakšto lyrikoj maža ne tik jausmo, bet maža ir gamtos, oro, erdvės, nors su gamta susietų abstraktinių temų joje gausu. Gamta A. Jakštui duoda daug progų pareikšti gražių minčių, bet retai kada pati su savo nuotaika, su savo gyvybe atsispindi sausuose Jakšto lyrikos posmuose. Tiesa, randame tris ciklius, skirtus išimtinai gamtai: „Baltijos atgarsiai“, „Beržoras“ ir „Vasariniai sveikinimai“. Randame ir tokių antraščių, kaip „Pavasariui dvelkiant“, „Bus audra“, „Lietuvos giružė“, „Paskutinis lapas“, „Ruduo“, „Žiemos kelionė“. Tačiau įsiskaitę į tuos eilėraščius, greit pastebim, kad A. Jakštui nepavyksta nei vaizdingai gamtą aprašyti, nei jos nuotaikos pagauti. Jis arba sausokai eiliuoja posmuoja tai, ką mato, arba nukrypsta į kokias abstrakcijas bei šiaip jau mintis. Geriau Jakštui vyksta, kai jis gamtos reiškinį apgaubia personifikacijos arba lengvos alegorijos šydru. Tuo būdu jis sukuria tokius gana grakščius eilėraščius, kaip pav., „Palangos jūra“:

Mūs jūra močiutė
Tur dukrelių būrį,

Vėjui-tėvui liepiant,
Visos šokti turi. („Lyrika“, p. 109)

Tokis dar „Pavasaris“, vienas iš geresniųjų Jakšto poezijos pavyzdžių. Tokio pat pobūdžio „Paskutinis lapas“. Šitokiuose eilėraščiuose jaučiame bent sąmojaus, minties žaismo, sukeičiant dviejų plotmių sąvokas. Grynai jau alegorinį gamtos traktavimą randame eilėrašty „Bus audra“: poetas rašo apie audrą, bet galvoja apie karą. Tokiu būdu gamtinė A. Jakšto lyrika, kaip sauso intelekto padarinys, kūrybiniu atžvilgiu nėra įdomi.

Nagrinėdami protinės A. Jakšto lyrikos tematiką, pirmiausia išskiriame patriotinę ir visuomeninę lyriką, paties autoriaus sutelktą skyriuose „Tėvynei Lietuvai“, „Didvyriams paminėti“, iš dalies „Mano dainos“, „Gyvenimo aidai“ ir „Liūdni šypsniai“.

A. Jakštas, taip pat kaip ir Maironis, yra ankstyvojo poaušrio poetas, tat ir jo kūryba minta tais pačiais patriotiniais bei visuomeniniais idealais. Tik Maironis tais idealais jaudinasi, jie kelia jame visą gamą jausmų: entuziazmo, pasiryžimo arba nusivylimo, liūdesio ir skausmo. Jakštas gi blaiviu protu juos svarsto ir ieško kelių jiems siekti. Jis neskleidžia entuziastingų obalsių, nešvaisto patriotinių jaudinančių aforizmų, bet nori įrodyti, įtikinti, kad šie idealai yra siektini. Jis aiškiai formuluoja savo dainų tikslą ir palydi jas tokiais linkėjimais[82]:

Budinkit miegančius brolius Tėvynėje,
Nūn teprakrapšto akis!
Šaukit, gal da pagalios jų krūtinėje
Sentėvių viekas atgys!..

Jaunajai lietuvių kartai įkvėpkite
Meilę savosios kalbos,
Gera pagirkite, pikta neslėpkite,
Būkite balsas tautos!.. (p. 181)

Kaip ir kiti anų laikų poetai, sielojos ir Jakštas dėl lietuvių kalbos nykimo, bet nė vienas taip blaiviai, taip sintetiškai papunkčiui neišdėstė tos temos: mūsų kalba yra sena; ji yra graži; ja turi kalbėti liaudis, jauni ir seni; ji turi skambėti bažnyčiose; ji turi grįžti į klebonijas ir ponų rūmus; ji turi būti vartojama ir nusigyvenusios bajorijos; ją turi pamilti visi ir mylėti amžinai.

Nurodo A. Jakštas ir kokį patriotinio visuomeninio veikimo idealą skelbia jo dainos[83]:

Šaukias į dangų jos tyliu dūsavimu:
Laisvės, teisybės, šviesos!
Dievą ir Lietuvą savo dainavimu
Vien tik tegarbina jos. (p. 180)

Siekti „laisvės, teisybės, šviesos" idealui Jakštas nurodo darbo, solidarumo, ištvermės ir pilietinių dorybių kelią. Ši visuomeninė jo lyrikos tematika rutuliojama eilėraščiuose „Kataliko lietuvio daina", „Kai du stos", „Darbininko daina", „Žmonijos idealas", „Mūsų dirva" ir kiti. Savaime aišku, kad visa Jakšto sociologija, visi geresnės visuomeninės santvarkos siekimai yra pagrįsti krikščioniškaja ideologija ir griežtu revoliucinių priemonių bei socializmo smerkimu[84]:

Kad įvyktų idealai,
Kad įkurtų tvarką naują, –
Mėto bombas socialai...
Drįsta lieti brolių kraują.

Mūsų sąžinė tuo purtos,
Nes dalykas yr ištirtas:
Mokslas bombomis įkurtas
Nėr teisingas ir netvirtas.

Todėl vėliavas raudonas
Te sau kelia bolševikai.
Kristus vienas tėra ponas
Lietuvio ir kataliko. (p. 172)

Visuomeninėj savo lyrikoj A. Jakštas nekelia protesto prieš dabartinę socialinę santvarką. Visų negerovių priežastys esančios žmonių nedorybės. Doras gyvenimas, uolus savo pareigų atlikimas, štai kelias į laimę, kurios galįs pasiekti ir juodas fabriko darbininkas. Tokio laimingo darbininko pavyzdį rodo poetas „Darbininko dainoj“: po sunkaus, bet uoliai atlikto darbo blaivus darbininkas grįžta į savo šeimos židinį, skaito laikraštį, kasinėja daržėlį, vakare sukalba poterėlį, laimingas užmiega –

Ir sapne linksmai sapnuoju,
Jog aš prakaitu savuoju
Jau žmogus, ne gyvulys! (p. 176)

Visuomenines savo lyrikos temas Jakštas pina kartu su patriotinėmis ir konfesinėmis. Čia jis pasirodo esąs tikras „Apžvalgos“ ir „Tėvynės Sargo“ ideologijos poetas. Visuomeniniai reikalai derinami su tautiniais, o tautiškumas subordinuojamas religijai ir remiamas katalikiškumu. Maironis religinį savo patriotinės poezijos atžvilgį reiškė bendromis Dievo, Dievo Apveizdos, Dievo Teisybės, Kryžiaus sąvokomis, Jakštas gi duoda jam aiškų konfesinį atspalvį, suvesdamas į formulę „lietuvis ir katalikas“.

Pamėgęs visa, kas pozityvu, realu, aišku, A. Jakštas savo kūryboj mažai skiria vietos praeities garbinimui. O jei ir leidžias į praeitį, tai ne romantiškų jausmų traukiamas, tik taip pat pozityvių darbo pavyzdžių ieškodamas. Cikliuje „Didvyriams paminėti" jis mini tik du senovės didvyriu: vyskupą Melchiorą Giedraitį[85] ir Vytautą Didįjį. Šiam paskutiniajam skirta kantata yra labai charakteringa savo realistiškumu: poetas paeiliui išskaičiuoja visus svarbesniuosius Vytauto žygius ir nuopelnus, o paskui prašo, kad jis padėtų aprūpinti aktualius dabarties reikalus.

Domėdamasis daugiau dabartim negu praeitim, A. Jakštas negalėjo nutylėti nepriklausomybės paskelbimo. Iš tiesų, šį didį įvykį jis pasveikino jei ne poetiškiau, tai tikrai reikšmingiau negu Maironis. Nesikėsindamas džiūgauti patetiškais, jausmingais žodžiais, Jakštas be gražių minčių randa čia ir deramo vaizdingumo[86]:

Kaip Lozorius, iš kapo tu keliesi,
Ilgos nelaisvės raiščiais apraizgyta!..
Štai laisvės teka tau saulutė šviesi
Ir lemia Dievo duotą meilų rytą.

Kaip žemėj grūdas, kur apmiręs buvo,
Pavasarį išleidžia pirmą diegą,
Taip tu bundi, kentėtoja Lietuva,
Iš panašaus į mirtį ilgo miego.

Be kitų aktualių reikalų, nepamiršo Jakštas ir Mažosios Lietuvos jai skirta kantata paskatinti į bendrą tautinį darbą[87]:

Lietuvą kurdamas Dievas
Josios pusiau nedalino;

Bendros mūs girios ir pievos,
Bendrą sudarom šeimyną...

Broliai, ko žiūrite?!..
Vieną teturite
Lietuvą brangią tėvynę...

Lygiai Mažojoje,
Lygiai Didžiojoje
Mūs ją tegina krūtinė!..

Ne tik Lietuvos laimėjimai bei džiaugsmai, bet ir viešojo gyvenimo ydos bei vargai duoda medžiagos A. Jakšto lyrikai. Pavergtos, prieškarinės Lietuvos vaizdas, nors jau praslinkus keleriems metams po spaudos laimėjimo, A. Jakštui atrodo gana pesimistiškas[88]:

Lietuva nuplyšusi,
Lietuva nuvarginta!
Upėm's susirišusi,
Pievomis išmarginta.

Nors saulutė šilimą
Duoda tau, lyg motina, –
Tu vis, mano mylima,
Lieki apraudotina. (p. 91)

Pilys išgriautos, girios iškirstos, ponai sulenkėję, liaudis tamsi, nyksta dainų ir kanklių garsai, miestelėnai išsižada lietuvių kalbos.

Žiūrėdamas blaiviai į gyvenimą, A. Jakštas į jo ydas reaguoja ne skausmu, pykčiu ir tulžim kaip Vaičaitis, bet pamokymu, jumoru ir satyra. A. Jakštas turi daug gerų satyrinio

poeto privalumų: tvirtus principus, nemėgimą kompromisų, drąsos sakyti teisybę, greitą įvairių reiškinių įvertinimą, minties aštrumą ir nemaža sąmojaus bei jumoro. Tad satyriniai eilėraščiai yra įdomiausia A. Jakšto kūrybos dalis. Čia poetas pastebi, suregistruoja ir pašiepia daug individualinių ir kolektyvinių prieškarinės ir dabartinės mūsų šviesuomenės privataus ir viešojo gyvenimo negerovių, vertindamas jas vis tuo pačiu „lietuvio ir kataliko" pasaulėžiūros matu. Principų silpnumas, servilizmas, karjerizmas, tuštumas, tarpusavio rietenos, ateizmas, diletantiškas pirmeiviškumas, nutautimas – štai svarbiausios ydos, maitinusios visuomenines Jakšto satyras.

Iš konkrečių mūsų prieškarinės šviesuomenės ydų A. Jakštas labiausiai puolė kortavimą. Šiai blogybei jis yra paskyręs ištisą poemėlę „Nakties matymai" – vaizdelius iš artimos praeities. Geromis eilėmis, su sąmojum ir jumoru autorius aprašinėja savo regėjimus, kaip penki vyrai prie žalia gelumbe dengto stalo, degant dviem žvakėm, per visą naktį dirbo jam nesuprantamą ir kvailą darbą: dėliojo ir mėtė kažkokius vaizdelius, šaukė viens antram karą, kalbėjo nesuprantamus žodžius. Autorius, netekęs kantrybės, ima murmėti prieš Dievą:

O Dieve, kam liepi man šičia stovėt
Ir tiek valandų tuščio darbo žiūrėt?!
Ak knygos ir plunksna namie mane laukia,
Ir akys jau merkias, ir miegas jau traukia,
Ir laiko man gaila, ir gaila akių...
Negrius juk pasaulis dėl mulkių penkių!

Bet štai vaizdas prasiplečia ir apima visą Lietuvą, ir visur – dvarely ir klebonijoj – autorius pamato tą patį paveikslą:

Ir sėdžia aplink daktarai, kunigai,
Tiesos apgynėjai, tautiečių vadai...
Nors sieloj kiekviens savo gin' idealą,
Tačiau susirinkę prie žaliojo stalo,
Iš viena tris priešus visi ima vyt –
Sveikatą ir turtą ir laiką žudyt. (p. 7)

Ton pačion poemėlėn įspraustoj lošikų dainoj A. Jakštas sąmoningiau ir aštriau išgarbina vintą negu Maironis savo satyroj. Tolimesnėj poemėlės daly A. Jakštas rodo vinto pasėkas bažnyčioj, kai per naktį lošęs kunigas per atlaidus sėdas klausyklon, kurį laiką dar kamuojas, kovodamas su miegu:

Tempia mintį,
Bet atminti
Kas ką sako pro langelį
Nebegali.
Galva pradeda linguoti
Ir sapnuoti:
Regis sukasi kortelės,
Juda, kelias;
Trys karaliai, devynakės,
Stalas, žvakės
Susikibę lyg kazoką
Drožia, šoka...
O čia vėliai – tikri monai –
Net vargonai
Štai bažnyčioj ved užgintą
Dainą Vinto...
Tfu! Šalin pikta svajone!
Gelbėk, Pone!..

Čia atbudęs duoti ima
Išrišimą!...

Tolimesnis satyros skyrelis – laisvės metų mitingas, kur „cicilikas“ kursto darbininkus prieš ponus. Klausytojai jam nepritaria ir uždainuoja mums jau žinomą „lietuvio ir kataliko“ dainą, kuria ir baigiami „Nakties matymai“.

Nepriklausomosios Lietuvos gyvenime A. Jakštui labiausiai, matyt, nepatiko seimai su jų rinkimais ir partijų gausumas bei jų peštynės. Liaudies dainų parodijomis ne be sąmojaus jis pliekia daugelį šeiminės gadynės reiškinių.

Didesnės betgi literatūrinės ir idėjinės vertės turi tie satyriniai eilėraščiai, kuriuose paliečiamos žmogaus prigimty įsišaknijusios ydos, pav., „Svajotojui“, „Naujoji religija“, „Principų tvirtumas“, „Varna“, „Nekaltiems“.

Satyrų rūšiai priklauso taip pat ir literatūrinės parodijos. Jomis A. Jakštas mėgdavo paįvairinti, pasūdyti savo recenzijas ir kritikas. Tokiu būdu atsirado J. Herbačiausko „Griuvėsių himno“, keletos B. Sruogos ir F. Kiršos eilėraščių parodijos. Tai reti ir gerai pavykę šio žanro pavyzdžiai mūsų literatūroj. „Vilkolakio daina“ patiems vilkolakininkams[89] anuomet taip patiko, kad ją net savo himnu pripažino ir kai kuriuos posmus buvo įrašę savo patalpos sienose.

Giliai nemėgdamas naujųjų poezijos krypčių ir naujosios eiliavimo technikos, A. Jakštas parašė satyrinį „Naujosios eilėdaros meną“, susidedantį iš įžangos, epilogo ir keturių lekcijų: prietarai, naujumas, originalumas, naujosios priemonės. Šis „menas“, tiesa, paryškino A. Jakšto-kritiko pažiūras į literatūrą, bet nei sąmojum, nei jumoru nepasižymi.

Pagaliau satyrų rūšiai priklauso ir A. Jakšto sakmės. Įdomiausia iš jų – tai politinė sakmė „Varlės politikės“, skir-

ta Vilniaus lenkų tautiniam klubui. Iš Bajorpalaikių plynės (Lenkijos) Gandro (ruso) persekiojamos Varlės (lenkai bajorai) atsidanginę į Vytautiškius (Lietuvą), kai Vakarų Šaulys (vokietis) pašovė Plynėj Gandrą, sušaukia seimą ir nutaria, kad Vytautiškių pieva tur priklausyti

Garsiai Bajorpalaikių Plynei,
Visų varlių bendrai brangiai tėvynei!.. (p. 366)

Varyti šitokiai politikai jos ir įsteigia „varlinį klubą".

Bene didžiausia A. Jakšto lyrikos dalis yra skirta filosofinėms, pasaulėžvalginėms, religinėms ir dorovinėms temoms: Dievas, pasaulis, žmogaus likimas, jo tikslas, gyvenimo keliai. Čia turime skyrius „Dievo garbei", „Šventosios giesmės", iš dalies „Mano dainos" ir „Gyvenimo aidai". Viena šių temų dalis yra išreikšta įprastu lyrikai emociniu stilium, kita – abstraktiniu filosofiniu protavimu.

Pirmajai kategorijai priklauso toki eilėraščiai, kaip „Jaunikaičio malda", „Pasigailėk", „Dangus", „Malda už jaunikaitį", „Sursum corda", „Dievo globoj", „Ačiū, ačiū" ir panašūs. Antrajai – „Žodis", „Dievas", „Pasaulis ir Dievas", „Saulė", „Mano draugams", „Pasauliui", „Neprietelis", „Žmogus", „Žmonijos idealas". Pirmieji pasižymi didesniu stilistiniu sklandumu, lengva palyginti forma ir, vietomis, net grakštumu. Jie maža kuo skiriasi nuo emocinės egocentrinės lyrikos – nebent tuo, kad yra įkvėpti tikėjimo bei religinių jausmų. Užtat antrajai grupei labiau tiktų protaujančios, filosofinės bei teologinės lyrikos vardas. A. Jakštas poetiniais argumentais iš pasaulio santvarkos nori įrodyti Dievo esimą ir jo atributus[90]:

– – –

Visa čia žemėj vienu balsu šaukia:
Žmogau, atminki: Yra Viešpats Dievas!

– – –

Visa garsina kasdien ir kas metai:
Klaupkis, žmogeli: Dievas Visagalis.

– – –

Taip ir prie lašo ir dangaus regiklo
Tenka sušukti: Oi, Dievuliau didis!

– – –

Jis lygiai myli kūdikį ir senį
Jojo gėrybė amžių amžiais plinta. (p. 3–4)

Dar abstraktiškesnes mintis dėsto poetas eilėraščiuose „Pasaulis ir Dievas“, „Mano draugas“ ir „Neprietelis“. Štai pora posmų iš „Pasaulis ir Dievas“:

Ar pasaulis yra begalinis
Ir jo kūnai nesuskaitomi?
Ne, bet jie ribas jo nuolat plečia
Vis tolyn erdvėn subėgdami.

– – –

Ar pasaulis regimas yr Dievas?
Ne, bet jo kiekvieną atomą
Dievas mato, valdo ir palaiko
Galybe savo nematoma... ir t. t. (p. 20, 21)

Tokio pobūdžio ir kiti aukščiau minėti eilėraščiai. Aišku, kad jie nedaug kuo tėra meniškesni už scholastinio vadovėlio tezes bei argumentus. Panašiuose eilėraščiuose mes tegalime gėrėtis minties tikslumu, juose išreikšta tiesa, jei ją pripažįs-

tame, na, ir dar daugiau ar mažiau sklandžiu eiliavimu. Mūsų vaizduotės bei širdies tokia poezija nepagauna, nes ir poetas kūrė eidamas ne jutimo, ne išgyvenimo, ne emocinio vaizdavimo, bet sauso galvojimo keliu, geriausiu atveju savo mintį pailiustruodamas viena kita poetinio stiliaus puošmena. Kad ir giliai filosofinės refleksijos bei mintys gali būti išgyvenamos emociniai ir duoti medžiagos lyrikos menui, rodo visa eilė pavyzdžių, o toli neieškojus ir mūsų tautiečio Jurgio Baltrušaičio[91] posmų šis prozinis vertimas:

> Artinasi sutemos, viską pasauly jungdamos – didį ir mažą į vieną... Ir vien tik tau, gimtoji mano siela, sutapti su bekraščiu pasauliu nėra leista...
>
> Vieniša smulkinimo prakeikime, tu vidudieny šešėlis, o vidurnakty kaip žvaigždė, visa išsiskyrimo kankynės ugny, tu ramybės neturi niekados.
>
> Mūsų Dievo pasaulis – kaip svetima būstinė, niūri senų samanotų plytų šventovė, kurioj žmogus, lyg koks nykus žiūrovas, daiktų tekmėn kankindamasis veizdi.*

Tai yra kūrybinis, poetinis filosofinės minties išgyvenimas. Gimusi prote mintis sujaudina sielą, sukelia vaizduotę ir

---

* Подходит сумрак в міре все сливая,
Великое и малое в одно…
И лишь тебе, моя душа родная,
С безмерным міром слиться не дано.

Единая в проклятіи дробленья
Ты в полдень тень, а в полночь как звезда,
И вся в огне отдельнаго томленья,
Не ведаешь покоя никогда.

Нам Божій мір – как чуждая обитель,
Угрюмый храм из древних мшистых плит,
Где человек как некій праздный зритель,
На ток вещей тоскующе глядит.

išsireiškia taip pat ir mus jaudinančiais vaizdingais žodžiais. Tuo tarpu A. Jakšto mintis taip ir pasilieka abstraktaus protavimo srity. Įdomu, kaip ta pati tema atrodo A. Jakšto ir J. Baltrušaičio eilėse. A. Jakštas eilėrašty „Mano draugas“, panaudodamas teologijos žinias, plačiai aprašo Dievo savumus ir tarp kitko sako:

Jis visa, ko man reikia, patenkina gausiausiai,
Jis duoda man daugiau, neg aš prašyt įstengčiau,
– – –
Nes jis yra šaltinis malonės ir duosnumo.
– – –
Jis yra be galo geras, galingas jis be galo;
Jo meilėj tiek karštumo, kiek ir griežtos teisybės. (p. 23)

O J. Baltrušaitis duoda tokį trumpą, stiprų, įspūdingą iš kūrybinės fantazijos ištryškusį Dievo apibūdinimą:

Mūsų šviesus Dievas – didis troškimo Dievas,
Mūsų rūstusis Dievas – niaurus kovos Dievas.[*]

Pats A. Jakštas pripažįsta, kad J. Baltrušaitis Dievą „teisingai charakterizuoja šiais žodžiais“, ir kad „yra tai poetiškas parafrazis šv. Rašto žodžių: ieškokite, o rasite, ir pergalėtojui duosiu paslaptingos manos“[**]. Tų pačių žodžių parafraze galima laikyti ir aukščiau pacituotą A. Jakšto eilėraštį. Bet koks skirtumas! A. Jakštas teduoda sausas teologines formules, o Baltrušaitis didingą, pagaunantį, gilios prasmės kupiną emocinį vaizdą.

---

[*] Наш светлый Бог – великий Бог алканья,
Наш грозный Бог – суровый Бог борьбы.

[**] „Mūsų naujoji poezija“, p. 344.

Panašių paralelių randame ir daugiau. Štai eilėrašty „Pasaulis ir Dievas“ A. Jakštas kelia metafizinius klausimus ir atsakinėja dogmatiniais samprotavimais. Pasaulis nesąs tobulas, nesąs Dievas, bet galįs būti sudievintas:

Jo mintis pasauly nuolat veikia,
Spiečia, jungia priešingas jėgas;
Dievu niekad jis negali virsti,
Bet jis gali būt sudievintas. (p. 21)

O Baltrušaitis vaizdžiai, poetiškai sako:

Dievo pasaulis dar nėra sukurtas,
Dievo šventovė dar nepastatyta,
Tiktai pilkas akmuo išdalintas,
Tiktai galia rankoms suteikta.[*]

A. Jakštas diskursyviniu būdu sprendžia gyvenimo kelionės klausimą („Gyvenimo kalnas“) bei žemės ir žmonijos santykį („Žemė ir žmonija“). Baltrušaitis visa tai susintetina viename simboliniame vaizdingame ir giliai prasmingame posme:

Mums žemė – tik paskutinis laiptas.
Naktinėj jūroj ji iškyla uola,
Kur žmogus, kaip virpąs šešėlis,
Sukniubo vienas su maldingu klausimu.[**]

---

[*] Божий мір еще не создан,
Недостроен Божій храм,
Только серый камень роздан,
Только мощь дана рукам.

[**] Для нас земля – последняя ступень,
В ночных морях она встает утесом,
Где человек, как трепетная тень,
Поник один, с молитвенным вопросом.

Jau iš šių sugretinimų aišku, kad A. Jakšto filosofinės lyrikos rezultatai gauti išprotavimų keliu nėra labai patrauklūs nei sugestyvūs. Tuo keliu eidamas A. Jakštas sudėsto eilėmis daug gražių ir teisingų minčių, bet poetinės ekspresijos joms stoka. Didžiausia jų vertė – tai minties aštrumas, siekiąs kartais aforizmo. Bet ir šį savumą dažnai nutrina prozinis moralizavimas, didžiausias kūrybos priešas. Daug A. Jakšto lyrikoj esama ir alegorizmo, kuris abstraktinį, intelektualinį jos pobūdį dar labiau pabrėžia. „Svajonė“, „Mano rūmas“, „Gyvenimo kalnas“, „Mūsų dirva“, „Bus audra“, „Šaltinis“ – vis tai siaurai alegoriški eilėraščiai. Šiaip jau alegorizmo atspalvių esama kur kas daugiau.

Alegoriniai sugalvotas yra ir plačiausias tos rūšies kūrinys „Kelionė“ – įžanga sumanytojon poemon. Alegorinėj „Kelionėj“, A. Jakšto palinkimams tinkamiausio žanro kūriny, randame visas charakteringąsias jo kūrybos savybes: emocijų stoką, proto persvarą, minties aiškumą, moralizavimą, lengvos ironijos bei jumoro atspalvį, sausoką, pusiau prozinį dėstymą, o formaliniu atžvilgiu – taip Jakšto mėgiamas daktilines eiles. Pirmuose posmuose išgarbinęs kelionę apskritai, poetas vaizduoja mums plačiausios prasmės kosminę pasaulio kelionę, kaip:

Pasaulis šitas regimas
Iš nebuvimo išvestas,
Ilgon kelionėn prirengtas,
Ranka pastumtas dieviška,
Lyg vaikiščio ripka, –
Su greita neapsakoma
Vis skrieja, lekia, traukiasi
Tolyn, tolyn nuo chaoso
Senobinės tamsos. (p. 151)

Poetas ir pats tarsi dalyvaudamas toj kosminėj pasaulio kelionėj turi progos aprašyti didingą visumos vaizdą. Atskirų visumos elementų, o ypatingai dangaus kūnų keliai priverčia poetą stebėtis Dangaus Inžinierium,

Kurs skriestuvu nematomu
Nuo amžių planą brėždamas,
Jame puikiausiai išvedė
Visiems daiktams kelius.

Dėl tos pačios priežasties poetas reiškia nepasitikėjimą žmogaus protui, visiems matematikams, fizikams, chemikams, dainiams ir muzikams, kad jie negali suskaityti, išpasakoti nei pasekti to, kas darosi gamtoj.

Tik viens Dangaus Mechanikas
Tur formulą visuotiną,
Kurioj pilniausiai apimti
Visų daiktų keliai. (p. 153)

Reikia pripažinti, kad aprašyti astronominėms pasaulių sferoms A. Jakšto vaizduotė randa pakankamai priemonių, ir tas aprašymas vietomis imponuoja didingumu. Po plačiu epiniu visumos vaizdu poetas pamato ir savo gyvenimo kelionę, užfiksuotą lyg begalinėj kino juostoj. Čia jau suskamba lyriniai eleginiai tonai, ir kosminius vaizdus pakeičia refleksijos posmai:

Ei, ten ir mano tęsiasi
Kelionė per gyvenimą,
Su jo aukštais svajojimais
Ir menkaverčiais niekniekiais,

Nutraukta, lyg fotografo,
Tikriausiai be klaidos:
Kas kuomet buvo atjausta,
Ar žodžiais draugui ištarta,

Ar plieno plunksnos brūkštelta,
Viskas tarytum klišėje,
Kaip gyva iliustracija,
Ten amžiais pasiliks... (p. 154)

Toliau nukrypstama į alegorijas. Poetas klausia savo „konduktoriaus", ar greit jau bus „paskutinė stotis", supraskime – mirtis? Bet kaip sniegas žilas konduktorius rūsčiai atsako:

Kai reiks, aš pats pažadinsiu
Be jokio sveiko prašymo,
Pranešdams: privažiavome.
Jau Tėvas laukia. Lipk! (p. 155)

Bet čia atsiranda naujos kelionės kompanionės: dvi seserys – Poezija bei Fantazija su savo globėju, autoriaus dideliu prieteliu, jo malonybe Protu. Globėjas skundžiasi sunkiai suvaldąs savo auklėtines, o šios teisinasi, kad senis dažnai be reikalo kišąsis ne į savo reikalus. Poezija ir Fantazija sakosi apskraidžiusios visą Lietuvą ir ketina poetui papasakoti, ką ten mačiusios bei girdėjusios. Čia „Kelionė" kaip sumanytos poemos įžanga ir pasibaigia. Kadangi mums jau visai paaiški, kad ta sumanytoji poema būtų buvusi didaktinio pobūdžio, tai mes jos nelabai ir pasigendame. Vargu ar Jakštas būtų ką naujo joj pasakęs be to, ką jau turime jo satyrose bei visuomeninių patriotinių eilėraščių cikluose.

Mums belieka suminėti dar trys A. Jakšto lyrikos skyriai: šventosios giesmės, vaikams eilėraščiai „Mielajai vaikijai“ ir vertimai.

Šventosios giesmės, kaip pats Jakštas nurodo, yra daugiausia verstos iš jėzuito A. Fengerio[92] vokiškų tekstų. Šie vertimai jokiu atžvilgiu nėra mums įdomūs.

Tačiau nė šešetas originalinių A. Jakšto giesmių beveik nieku nesiskiria nuo tų oficialinių teologinių liaupsinimų, kuriais pasižymi giesmių daugumas, ir kurie dažniausiai neturi jokios kūrybinės poetinės vertės. Bet tokis jau iš viso yra viešųjų giesmių pobūdis, kad individualiniai kūrybiniai pradai ir formos artizmas dažnai nesiderina su joms privalomu visuotinumu. Dėl to ir Jakšto giesmių nespalvingumas yra ne jų yda, bet greičiau teigiamas savumas, tinkąs žanro esmei.

Eilėraščius „Mielajai vaikijai“ A. Jakštas temų ir motyvų atžvilgiu paskirsto dar keturiomis grupėmis: šeimynoje, gamtoje, gyvenime ir tikybos aidai. Dėl visur kyšančių didaktinių minčių, sunkoko turinio ir kietoko eiliavimo vargu, ar vaikai pamėgs Jakšto eiles. Išimtį sudaro keletas eilėraščių, grakščių ir lengvų posmų, kurių pavyzdžiu gali būti „Vaikas ir ožkytė“:

Ei, cibute, smailarage!
– Me ke ke...
Nusibodo tau, nabage,
Būt lauke? (p. 279)

Be tokių posmų, esama ir visai gremėzdiškų eilėraščių, kaip pav., „Velykų sveikinimas“. A. Jakšto eilės apskritai nepasižymi maloniu tarti skambumu, bet vaikams skirtoje „Putpelėje“ randame stačiai neskambumo „perlų“: „Gi paūgėjusiuos' jūsų rugiuose... Kad kas tavęs su vaikais čia užeitų...“

Pagaliau v e r t i m a i iš latvių, rusų, vokiečių ir po dvejetą eilėraščių baltgudžių ir ungarų[93] poetų. Krypties atžvilgiu tai yra mišinys nuo klasikų ligi simbolistų, nuo pačių didžiųjų Goethės, Šilerio, Puškino, Lermontovo ligi trečiaeilių ir maža kam žinomų, kaip Frugo, Minskio, Flaskampo, Lortzingo ir kitų. Šiuos trečiaeilius A. Jakštas net gausiau vertė negu didžiuosius. Visą A. Jakšto vertimų mišinį jungia vienintelis turinio, minties atžvilgis. A. Jakštas verčia tik tuos dalykus, kurie atkreipia jo dėmesį kilniu turiniu, gilesne mintim, aforizmu. Ir jo, kaip vertėjo, vienintelis uždavinys – tiksliai išversti turinį, išlaikant taisyklingą eiliavimą. Dėl to A. Jakšto vertimų stilius sunkus, forma šiurkšti. Žodžiai sunkiai rikiuojasi į eilutes, o neklusnūs nugnaibomi: gaun', miel's, daigin', tyl', ried', šner' ir t. t. Vis dėlto mintinės lyrikos mėgėjams A. Jakšto vertimai gali patarnauti.

Dėl f o r m a l i n i ų A. Jakšto lyrikos savybių nedaug kas lieka pasakyti. Kai poezija kuriama ne išgyvenimo, bet protavimo ir svarstymo keliu, tai tegali būti kalba apie techniką. Tačiau be išvidinio susijaudinimo, be vaizduotės ir emocijų, kurioms veikiant laisviau derinasi vaizdai ir žodžiai, darniau atsiliepia sąskambiai ir tarsi savaime susidaro posmai, nė tobulos technikos negali būti. Dėl to menki poetai, su mažomis išimtimis, dažniausiai menkai ir eiliuoja. A. Jakšto eiliavimas, pagrįstas išskaičiavimu ir svarstymu, nėra tobulas. Jo strofos struktūrai eilių tūry nerasime nei tiek pateisinimo, kiek radome Maironio kūryboj. A. Jakšto strofos įvairumas yra visai atsitiktinis dalykas. Tačiau negalima pasakyti, kad A. Jakštas neieškotų strofos įvairumo ir net nesirūpintų jos artistiškumu. Ir čia jis pasiekia kartais gerų rezultatų. Pav.:

Kaip diegas iš grūdo nežinomu būdu,
Tu angelu žemės tyliai ateini;
Aušros spinduliuose teki tu slaptinga...
Ei, būk mums laiminga, rami ir vaisinga,
Šventa ir kilni.

Jame tu pradėta, kurs saules išmėto
Ir liepia riedėt joms tvarkoj danguje...
Ei, Tėve, mokyk mus, tedingsta jau melas,
Tavy – idealas, pradžia mūs' ir galas,
Viskas Tavyje.[94] (p. 25)

Arba štai dar įmantresni posmai:

Vienas žodis – ne šneka,
Vienas vyras – ne talka;
Kai du stos,
Visados
Padarys daugiau.
Viens pradės,
Kits padės,
Draug' varys toliau![95]

Bet ir šitokios strofos norint ir kaip būtų žaismingos, daugiau panaši į akrobatiką negu į menišką tūrio formavimą. Dėl to gilesnio išgyvenimo poetai tokių kalatuškinių posmų paprastai vengia.

A. Jakštas daug dėmesio kreipia į eilių taisyklingumą, tačiau nei ritmikoj, nei sąskambiuose, nei rimuose ypatingo artizmo nepasiekia. Jo eilės vos patenkina elementarinius eilėdaros reikalavimus. Vieną dalyką vis dėlto išpopuliarino Jakštas lietuviškoj eilėdaroj – tai daktilines eilių galūnes, jo

ypatingai pamėgtas ir kitiems peršamas. Mat daktilinės galūnės gražiai skambančios ir ne kiekviena kalba gali jomis eiliuoti.

Vertindami A. Jakštą kaip poaušrio poetą, „Dainų Skrynelės" autorių, pripažįstame, kad jis po Maironio yra ryškiausias ir žymiausias tos gadynės senosios kartos poetas. Toki eilėraščiai, kaip „Ačiū, ačiū", „Į lietuviškąją kalbą", „Lietuvaitei, nemokančiai lietuviškai", „Beraštis", „Tremtinio daina", „Išeivio geismas", „Senovės paminėjimas", „Padėk, Dieve", „Mūsų dirva", „Lopšinė" ir visa eilė kitų, parašytų paskutiniais XIX-tojo ir pirmaisiais XX-tojo amžiaus metais, ir eiliavimo technikos, ir turinio atžvilgiu prasimuša iš visos eiliuotinės to laiko mūsų literatūros. Tie eilėraščiai dar ir šiandien ne vien istoriko gali būti skaitomi.

Šių dienų mūsų skonis yra kitokis ir reikalavimai nepalyginti griežtesni. Šiandien mes prikaišiojam Jakštui, kad jo poezija esanti be jausmo, sausa, abstraktinė, nesklandi ir šiurkšti. Ir anais jau laikais J. Tumas-Vaižgantas „Vilniaus Žiniose" „Dainų skrynelę" pavadino „maldų ir pamokslų knyga", žinoma, teigiama prasme*. Tačiau dėl to visiškai smerkti A. Jakšto kūrybą būtų klaidinga. Atsiminkime, kad ir šiandien mūsų literatūroj, prisidengę naujoviškumu, prasmės miglotumu, eiliavimo laisve bei manieringumu, plinta gal dar didesnių menkysčių, kaip Jakšto abstraktumas, šiurkštumas bei kiti jo lyrikos savumai.

Kaip ten bebūtų su vertinimu, kuris visuomet pareina nuo laiko, individualinio skonio ir kritiko argumentacijos sugestyvumo, nebijodami suklysti, galime sakyti, kad A. Jakšto kū-

* „Viln. Žinios", 1905 m., nr. 256.

ryba kaip tyčia dėl tų mūsų neigiamai vertinamų jakštizmų – emocijų stokos bei abstraktumo – įgyja ypatingos reikšmės poaušrio literatūros laikotarpy. Trys poetai sudaro charakteringus to laikotarpio mūsų poezijos bruožus: Jonas Jonila-Žilius, Maironis ir Jakštas. Pirmasis atstovauja liaudies jumorui ir bravūriškam trankiam jausmui, antrasis – patriotiniam patosui, retoriškai gražbylystei ir emocingumui, A. Jakštas gi – blaiviai galvosenai, idėjinio turinio persvarai, intelektualizmui. Tolimesnėj mūsų literatūros raidoj, nors beveik tuo pačiu metu, jo kryptim ir metodais jau daug tobuliau ir moderniškiau seka Motiejus Gustaitis.

2. KRITIKA. Naujosios mūsų literatūros gyvenime A. Jakštas kaip kritikas suvaidino labai didelį vaidmenį. Poetinės Jakšto kūrybos svoris koncentruojasi dar draudžiamojo laikotarpio pabaigoj, bet jo kritika klesti naujojo laikotarpio dešimtmety nuo 1907 m., kai pradėjo eiti jo paties redaguojama „Draugija". Per visą eilę metų iki „Vaivorykštėj" pasirodžiusio E. Radzikausko-Giros A. Jakštas buvo vienintelis recenzentas ir kritikas, sistematiškai ir reguliariai sekęs naujus literatūros dalykus ir aiškiai griežtai reiškęs apie juos savo nuomonę. Aštria plunksna įsigijęs geriausio kritiko vardą, jis ir toliau, jau po „Vaivorykštės" ir „Pirmojo Baro", vis dar turėjo gausią auditoriją konservatyviai nusiteikusiuose sluoksniuose. Tat kokiais dėsniais paremta A. Jakšto-Druskiaus literatūrinė kritika?

Jau poetinėj A. Jakšto kūryboj, parodijose bei satyrose randame kai kuriuos ir jo kritikos dėsnius. Jis rašo, pav.:

Jausmas gauruotas medžioti išgūrino,
Šovė jis snargliu į skriejančias smagenis...
(„Lyrika", p. 356)

arba „Kelionėj“, įskridus Poezijai ir Fantazijai:

Paskui jas tyliai atsekė
Ir vietą rimtai užėmė
Globėjas jų vienatinis,
Manasis didis prietelis,
Jo malonybė Prots. (p. 156)

Dar daugiau iš „Naujosios eilėdaros meno“ ir pagaliau iš to, kad visos tos parodijos bei satyros nukreiptos prieš naująsias literatūrines kryptis, aiškėja, kad Jakštas kritikas gins proto pirmenybę kūryboje, vaduosis intelektualinės objektyvistinės estetikos kriterijais ir bus griežtas konservatizmo bei įsigalėjusių literatūrinių tradicijų gynėjas.

A. Jakštas savo kritikos pradus bei kriterijus laiko tam tikromis aksiomomis, kurios esančios „savy neįrodomos, bet intuicijos tepagaunamos ir randančios absoliutų pateisinimą aukščiausioj visa ko aksiomoj – Amžiname Loge. Kaip Euklido[96] nustatytos aksiomos yra visos geometrijos pamatas, taip ir Amžinasis Logas ir logiškai iš jo plaukiantieji kriterijai yra visokios kritikos pagrindas. Visi kiti tam priešingieji kriterijai yra vien pseudo kriterijai, neturį objektyvios vertės“*.

Pridėjus paaiškinimą, kad Logos tai yra Dievybės pilnybė, netenka ginčytis, kad jis, kaip visos esamybės pradžia ir šaltinis, yra ir grožio bei kuriamųjų pajėgų šaltinis. Bet Jakštas eina toliau ir samprotauja taip: kadangi viskas yra sukurta ir sutvarkyta Amžinojo Logo planu, tai visur veikia ir Jo nustatyti dėsniai. Tokių dėsnių esama ir mokslo, poezijos bei dailės srityse. Taigi mokslininko, poeto bei dailininko „pirmutinė sąlyga – tai laikytis toms kūrybos sritims amžinų, Logo

* „Baras“, 1925 m., nr. 5, p. 56.

nustatytų dėsnių ir nekišti jų vieton kitų, pagrįstų vien savo fantazija bei prasimanymu. Taigi kaip nevalia mokslininkui, pamynus po kojų logikos dėsnius, operuoti paradoksu, taip lygiai nevalia dainiui bei dailininkui grožį versti šlykštyne ir poezijos bei dailės kūrybą naujoviškomis klounų štukomis"*.

Šitame išprotavime lengva pastebėti didelę spragą, kurios niekaip negali išlyginti metafizinės grožio estetikos šalininkai, būtent spragą tarp abstraktinių metafizinių dėsnių ir tarp konkrečių įvairiopų ir dažnai priešingų gyvenimo reiškinių. Koki tie amžinieji meno dėsniai, kuriems priešintis būtų jau fanaberija bei savivaliavimas, ir kokis kriterijus išvesti ribai tarp grožio ir šlykštynės, tikros poezijos ir naujoviškų, pasak Jakšto, štukų? Kokiais Amžinojo Logo dėsniais remdamasis Jakštas smerkia naująsias poezijos kryptis, stilius, priemones, jei visa tai neturi jokio santykio nei su moralybe, nei su tikėjimo dogmomis – vieninteliu pagrindu, kuris tokį smerkimą galėtų pateisinti bent pasaulėžiūros plotmėj.

A. Jakštas šį pagrindinį priekaištą atremia tokiu argumentu: Logos – Dievybė, žinoma, jokių konkrečių estetikos teorijų bei kriterijų nedavė, bet „Jis apšviečia kiekvieną pasaulin ateinantį žmogų, teikia jam aukštesnio instinkto, kad galėtų atskirti gera nuo bloga, grožį nuo šlykštynės"**. Tuo vaduodamasis pats žmogus susidaraąs tinkamas teorijas, normas bei kriterijus. Bet čia pats Jakštas pramuša didelį plyšį savo objektyvistinėj teorijoj, nes atidaro kelią subjektyvizmui bei reliatyvizmui. Juk kiekvienas žmogus, remdamasis savo „apšvietimu" bei instinktu, kurs savo teorijas, supras ir komentuos grožį kaip tinkamas. Ir vėl tas pats klausimas – kurgi amžinieji Logo

* Ten pat, p. 57.

** Ten pat, p. 58.

dėsniai? Jų nėra ir negali būti. Geriau pasakius, jie yra, bet tik įvairiopos realybės ir labai plačiai apimančios žmogaus prigimties ribose, kur lengvai gali būti pateisinti ir tie meno reiškiniai, kuriuos Jakštas smerkia Logo vardu.

Paskutinis A. Jakšto atramos punktas, kad tarp grožio (supraskime meno), tiesos ir gėrio negali būti prieštaravimo, tik iš dalies pateisina jo kritikos principus. Pateisina tiek, kiek veikalas traktuojamas pasaulėžiūros, tiksliau sakant, religijos plotmėj. Tiesos ir gėrio sritys yra suformuotos žmonijos kultūrų ir dogmatizuotos religijų. Kiek mes esame tų kultūrų bei religijų ribose, tiek prie jų deriname visas gyvenimo sritis. Bet grožio ir meno sritis nėra dogmatizuota mūsų religijos, tat šioj srity reliatyvizmas visai galioja. Iš čia jau aišku, kad smerkti, pav., simbolizmą, futurizmą vardan Amžinojo Logo dėsnių arba net vardan tiesos ir gėrio, kaip tai daro Jakštas, nieku būdu negali būti pateisinta.

Tuos ar kitus reiškinius smerkti A. Jakštas be abejo turi teisę vaduodamasis savo paties skoniu bei kriterijais. Bet daryti tai vardan Grožio apskritai, o ypač vardan Amžinojo Logo menui neva duotų dėsnių, jis neturi jokios teisės. Pagaliau ir scholastinės filosofijos šviesoj A. Jakšto duotas grožio aptarimas ir jo nurodyti būtini meno elementai yra tiek abstraktūs ir bendro pobūdžio, kad jais motyvuoti savo sprendimus, būtų tuščias darbas. Štai kokius grožio esmės tyrinėjimo rezultatus nurodo Jakštas: „1) Grožis glūdi tam tikroje harmonijoje bei proporcijoje. 2) Grožis glūdi tam tikroje tvarkoje. 3) Grožis glūdi tam tikroje vienybėje“*. Tikrame gi meno objekte turį rastis drauge šie elementai: 1) Idėja, kurią menininkas nori išreikšti, 2) idėjos įkūnijimas tam tikron formon, 3) tos formos

* „Meno kūrybos problemos“, p. 25.

protui prieinamumas ir jausmams malonumas, 4) jos viršujame išreiškime tiksli vienybės ir įvairumo sintezė*. Bet ir šių dėsnių šviesoj puikiausiai gali būti aiškinami ir pateisinti tie meno reiškiniai, kuriuos A. Jakštas smerkia, nes tuos „amžinuosius" dėsnius kiekvienas taikys vaduodamasis savo skoniu ir pažiūromis į meną, vadinasi, subjektyviai. Skirtumas tik tas, kad Jakšto subjektyvizmas bus pagrįstas apeliavimu į bendraprasmį grožį, moralybę, tiesą, sveiką protą, o kritiko reliatyvisto subjektyvizmas bus motyvuotas meno formų evoliucija, kuriamojo veiksmo analize, kūrinio prigimties studijavimu, estetinio jausmo pobūdžiu ir visa eile kitų konkrečių dalykų, kurie jį apsaugos prasilenkti su tiesa.

Kad A. Jakštas, nors ir garsiai apeliuodamas į Amžinojo Logo dėsnius bei objektyvųjį grožį, žiauriai klysta vertindamas mūsų meną ir literatūrą, rodo visa eilė pavyzdžių. Dar prieš karą Jakštas vardan grožio pasmerkė su mažomis išimtimis M. K. Čiurlionio kūrybą. „P-ui Čiurlioniui, matyt, rūpėjo vien paveikslų daugumas, jų keistumas, nepaprastumas, simboliškumas, kažkokio viršmeno ieškojimas, o ne grožio kūrimas. Tikro, gyvo, neiškraipyto, protui suprantamo ir akims malonaus grožio p. Č-nis, matyt, tiesiog nemėgsta... Č-nis ne vaizduoja gamtą, bet tik ją kaip įmanydamas kraipo, darko ir tol nesitenkina, kol visą jai Dievo duotąjį grožį galutinai užtrina, panaikina, pašalina"...** Jakštas neranda Čiurlionio kūryboje nė krislelio lietuviškumo, nes genialusis mūsų dailininkas nepiešęs lietuviškos gamtos nė lietuviškų veidų. Panašiai A. Jakštas smerkia Galdiką[97], o giria naivius realistus, gamtos fotografuotojus. Visa tai labai charakteringa

* Ten pat, p. 26, 27.

** „Meno kūrybos problemos", p. 148, 152.

Jakšto kritikos metodui ir dėsniams. Veltui ieškotume atsakymo, dėl ko Čiurlionio kūryboj nėra grožio. Kitokių pažiūrų kritikas ir Č-nio kūryboj ras ir harmoniją, ir tvarką, ir vienybę, ir idėją, ir jos įkūnijimą tam tikron formon, ir tos formos protui prieinamumą bei jausmams malonumą, ir išreiškimo vienybę bei įvairumo sintezę, – o kai kurių tų sąlygų neras, pav., pas Mackevičių[98]. Tuščias darbas būtų ginčytis dėl šitokion plotmėn pastatytos kritikos sprendimų. Laimė, yra buvę kritikų, kurie, palikę ramybėj scholastines metafizinio grožio teorijas ir jų pasibalnotą naivaus realizmo arkliuką, iš kūrybos kelių, jos analizės, konkretinių aplinkumos duomenų ir atvira siela priimtų įspūdžių parodė, kad Čiurlionio sukurtasis pasaulis yra gražus ir lietuviškas.

Lygiai tokių pat netikslių ir neteisingų sprendimų Amžinojo Logo ir grožio vardu yra padaręs A. Jakštas ir literatūros srity. Objektyvistinės, dogmatinės, normatyvinės poetikos šalininkas, įtikėjęs klasinių kūrybos formų ne tik amžinumu, bet ir vieninteliu normatyviniu kriterijum, jis nuo pat pradžių griežtai smerkė visokį modernizmą, geriau sakant, viską, kas tik kėsinosi išsiveržti iš rutinos, kas bent kiek kvepėjo naujumu ir originalumu – nuo „Gabijos“[99] ligi jauniausios šių dienų literatūros kartos. Nei tada, nei šiandien A. Jakštas neima galvon tai, kad literatūrai yra būtinas evoliucijos kelias, kad jai būtinai reikalinga susiderinti su kintančiu gyvenimu, su epochos dvasia, ir kad tik tie kūriniai yra tikrai reikšmingi ir dideli, kurie savy sukaupia to ar kito istorinio momento charakterį bei pilnybę. Klasiniai pavyzdžiai negali būti jokia kūrybos norma nei vertinimo matas. Pakitėjusiame kultūros fone jie yra nebepakartojami. Taigi A. Jakštas aiškiai klydo, siūlydamas organizuoti Homero draugiją, rinkti medžiagos

ir kurti homerišką-lietuvišką epą, klydo besižvalgydamas į praeities pavyzdžius ir su jais lygindamas dabarties kūrybą, žinoma, šios nenaudai.

A. Jakšto literatūros raštai, spausdinti „Draugijoj", „Židiny" ir kituose laikraščiuose, yra surinkti knygose „Mūsų naujoji poezija" (1904–1923), „Mūsų naujoji prozos literatūra" (1904–1923) ir „Meno kūrybos problemos". Šiame trečiame rinkiny tiesiogiai literatūrą liečia tik trys ilgesni straipsniai: „Ekspresionizmas mene ir poezijoje", „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje" ir „Naujoviškos poezijos paradoksai".

Prakalboj į „Mūsų naująją poeziją" A. Jakštas dar sykį pakartoja metafizinius savo kritikos pradus: „Mano giliausiu įsitikinimu, kiekvienas grožis yra visada Amžinojo Logoso atspindys. Žemėje nėra ir negali būti tiesos, labo ir grožio, kaip tik iš Jo ir per Jį. Todėl kas Jam gyvenime ar kūryboj šiokiu ar tokiu būdu prieštarauja, tas jau tuomi pat elgiasi ir nelogiškai, ir neestetiškai, ir nemoraliai. Iš to pat Amžinojo Logoso plaukia ir absoliučiai tikros grožio kriterijos poezijoj ir dailėj. Jų aš ir stengiaus laikytis, vertindamas mūsų dainių kūrinius".

Deja, nė čia nerandame nurodytų tų kriterijų, kurie padėtų mums atskirti, kuriuose kūriniuose atsispindi Logoso grožis, o kuriuose ne. Tiesa, A. Jakštas skiria poeziją-amatą-eiliadarystę, pilietišką-partinę poeziją ir tikrąją poeziją, kurios uždavinys – „skaistinti visus žmones, rodyti jiems ateities idealus, vesti į tai, ko dar nėra, bet kas turi būti. Jos obalsiai: „excelsior", „sursum corda"[100]. Jos kūrimas – pranašavimas. Jos atstovai – socialiniai veikėjai par excellence[101], nes jie sužavėję veda paskui save visą tautą"*.

* „Mūsų naujoji poezija", p. 7.

Iš šito pasisakymo galime padaryti išvadą, kad Jakštas kritikas kreips ypatingo dėmesio į poezijos turinį. Iš tiesų, visa Jakšto kritika plačiausiai nagrinėja idėjinį turinį. Jei turinys aiškiai suprantamas ir neprieštarauja kritiko pasaulėžiūrai, veikalas jau vertinamas palankiai. Formaliniu atžvilgiu jis turi išsilaikyti klasinių formų ribose: taisyklinga eilėdara, aiški logiška konstrukcija, tradicinės kūrybos priemonės. Dešiniosios grupės autoriai aiškiai proteguojami, kairiosios – nuneigiami, juoba kad dažniausiai jie dar būdavo ir visokių „naujovių" ieškotojai, visokiom moderninėm herezijom apsikrėtę. Tik paskutiniais laikais, jau po Didžiojo karo, naujoviškumu apsikrėtė ir katalikai. Dėl to ir jiems kliūdavo nuo aštrios A. Jakšto plunksnos.

Tokiu būdu A. Jakšto „tiesos zerkole" matome iškreiptą, anaiptol ne objektyviai nušviestą mūsų literatūros veidą. Palankiai vertinami Žalvarnis[102], Margalis, Žibuntas[103], Biržys[104], o nupeikiami, parodijuojami ir net išniekinami Sruoga, Kirša, Tysliava, Šeinius, Savickis ir daug kitų jaunesniųjų. Tačiau tenka pastebėti, kad šitokis neteisingas vertinimas yra pagrįstas daugiau srovinėmis simpatijomis bei antipatijomis negu nenusimanymu. Vertindamas Maironio, Vydūno, Gustaičio, Vaižganto ir daugelio kitų raštus, Jakštas duoda ir visai tikslių pastabų, jei kūrinys nereikalinga sieti su laiko aplinkybėmis ir su tam tikrais literatūros evoliucijos momentais. Neigiamame moderninių kūrinių vertinime ir pasireiškia didžiausia Jakšto kritikos spraga ir jo metodo klaidingumas, būtent, kad literatūros faktus jis per daug abstrahuoja, objektyvuoja, visiškai neatsižvelgdamas į istorines literatūros raidos priežastis ir į mūsų literatūrinio gyvenimo aplinkybes. Taip, pav., A. Jakštas visiškai nekelia ir nesvarsto klausimo, kokios priežastys

pagimdė simbolizmą, ekspresionizmą ir kitas naujoviškas kryptis. Jis tenkinasi vien schematiškai jas apibūdinęs, žinoma, savo pažiūrų šviesoj, ir nurodęs tariamojo grožio stoką jų kūriniuose. Taip pat jis nekelia klausimo, kokios mūsų literatūros priežastys pagimdė naujuosius bandymus mūsų literatūroj, kokia yra jų reikšmė ir koks vaidmuo mūsų literatūros evoliucijoj. Jis tenkinasi vien konstatuoti ir smerkti.

Kokia A. Jakšto kritikos reikšmė lietuvių literatūrai?

Teigiama – kad A. Jakštas suregistravo beveik visus to laiko literatūros faktus, kėlė visuomenėj susidomėjimo literatūra, išgarsino daugelį veikalų ir autorių. Jakšto kritikų aštrus stilius ir sąmojus domino net ir tokius skaitytojus, kuriems šiaip literatūra būtų buvusi visai svetimas reikalas.

Neigiama – kad A. Jakštas ir skaitytojus, ir rašytojus auklėjo siaurame konservatizme, kuris trukdė taip reikalingą mūsų literatūrai pažangą. Paneigęs meno evoliucijos dėsnį, jis pratino vaduotis vien tradicija ir sveiku protu, nepaisydamas, kad „sveikas protas" sudėtingesnėse meno problemose gali suklysti lygiai taip, kaip ir „sveika akis" optikos srity. Tačiau pačios Jakšto padarytos klaidos yra tokios akivaizdžios, kad norom nenorom verčia ieškoti kitokių kūrybos ir kritikos kelių.

2. Apysakininkai

Mūsų dailioji proza, prasidėjusi priešaušrinėj gadynėj Tatarės, Valančiaus, Dovydaičio didaktiniuose raštuose, ilgą laiką neturėjo žymesnių atstovų literatūroj ir iki „Varpo" pirmyn nepažengė. „Aušroje" randame tik Al. Fromo-Gužučio porą menkų apsakymėlių, Stajės Šunbajorio satyrinį vaizdelį „Ant

milžinkapių“ ir H. Sienkevičiaus „Duonos ieškotojų“ vertimą. Dailioji mūsų proza į tikrąjį literatūros kelią įžengė tik „Šviesoj“, „Varpe“ ir „Apžvalgoj“. „Šviesoj“ randame Aišbės-Kriščiukaičio vykusius vaizdelius: „Mūsų ponai“, „Išpera“, „Naujienų naujienos“ ir keletą vertimų. Pirmasis beletristikos bandymas „Varpe“ – tai dviejų autorių, Gaidamavičiaus ir Šerno[105], rašyta ir nebaigta apysaka „Antanas Valys“. Menkas tai visais atžvilgiais bandymas. Prie pirmųjų bandymų tenka priskirti ir porą „Varpe“ išspausdintų Žmonos Didžiulienės apysakėlių („Tėvynės sūnus“, „Dėl tėvynės“).

Netrukus pasirodo ir daugiau apysakininkų, kurių raštai nutiesia mūsų beletristikai pagrindus ir nužymi pirmąsias gaires. Tuoj po 1890 metų be Aišbės, Žmonos ir Kudirkos, „Varpe“, „Ūkininke“, „Apžvalgoj“, pradeda rašyti Vincas Pietaris, Bitė-Petkevičiūtė, Žemaitė, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, Dėdė Antanazas-Pakalniškis, Vaižgantas. Šių apysakininkų raštai sudaro poaušrio literatūros beletristiką. Nors daugelis iš čia minėtų autorių siekia ir pokarinius laikus, tačiau visi jų raštai bus nagrinėjami šioje vietoje. Visi šie rašytojai yra maždaug tos pačios kartos žmonės, auklėjęsi ir brendę draudžiamosios gadynės nuotaikoj, tat ir visi jų raštai, nors būtų atskirti ir didelio laiko tarpo, turi kai kurių bendrų savybių, kurios buvo aukščiau nurodytos.

Čia dar kartą pažymiu, kad nei poaušrio apysakininkų raštuose aš nerandu pakankamai duomenų, kurie leistų skirstyti juos literatūrinėmis romantizmo, realizmo arba natūralizmo kryptimis. Išimtį sudarytų nebent viena Žemaitė. Dėl to ir čia tų literatūrinių štampų vengsiu, nes jie, užuot išaiškinę, gali dalyką dar labiau supainioti. Apskritai visa to laiko beletristika stovi ant plačiai suprasto realizmo pagrindo. Ją būtų gali-

ma skirstyti nebent pasaulėžiūros atžvilgiu. Pietaris, Šatrijos Ragana, Dėdė Atanazas, Vaižgantas, iš dalies Lazdynų Pelėda yra katalikai, Kudirka, Žemaitė, Bitė-Petkevičaitė, iš dalies Aišbė ir Biliūnas – pozityvistai. Tai duoda kiek kitokio ir visuomeninio atspalvio jų raštams.

ANTANAS KRIŠČIUKAITIS

Šis pirmutinis poaušrio apysakininkas, amžiumi pralenkęs daugelį to laiko rašytojų ir veikėjų, nemetęs plunksnos nė nepriklausomoj Lietuvoj, vis dėlto reikšmingas yra tik pirmaisiais savo kūrinėliais, tad pirmas apysakininkų eilėj ir minimas.

Biografijos ir bibliografijos žinios. Jis gimė 1864 m. Paežerių kaime, Vilkaviškio parapijoj. Gimnazijos mokslą išėjo Marijampolėj 1876-83 m. Gimnazijoj būdamas, gal Petro Kriaučiūno paskatintas, jau domisi lietuviškais raštais. Skaito Tatarės „Pamokslus išminties ir teisybės", Duonelaičio „Metus", Juškos „Svotbinę rėdą". Aštuntoj klasėj ir pats jau parašo gera kalba „Matematišką žemės aprašymą", kuris buvo išspausdintas 1884 m. „Aušros" 5, 6, 7 ir 8 n-riuose. Baigęs gimnaziją, įstojo į Petrapilio universiteto matematikos fakultetą, bet kitais metais persikėlė į Maskvos universiteto teisių fakultetą. Čia uoliai darbuojasi lietuvių studentų būrely ir ima rašinėti į „Aušrą", prisidengęs slapyvardžiu Antanas iš Bugnų, A-iš-B, vėliau stačiai Aišbė. Sustojus eiti „Aušrai", Kriščiukaitis buvo vienas iš tų, kurie uoliausiai dirbo, norėdami įsteigti naują laikraštį. Tam tikslui jis važinėjo į Tilžę susipažinti su vietos aplinkybėmis. Pasirodžius „Šviesai", jis kartu su kitais maskviečiais remia ją savo raštais. Dalyvauja

ir Maskvos studentų leidžiamuose kalendoriuose, taip pat ir „Varpe“. Universitetą baigė 1890 m., o kitais metais gavo Mintaujoj teismo kandidato vietą. Čia vėl susidaro lietuvių patriotų būrelis: J. Jablonskis, M. Lozoraitis, M. Dovoina-Silvestravičius, Vl. Mačys, M. Čepas[106], kun. Tumas. Atsilankydavo Pr. Mašiotas, G. Petkevičaitė, V. Kudirka. Po penkerių metų A. Kriščiukaitį iškelia į Rusiją, iš kur jis grįžo į Lietuvą tik 1918 metais. Čia profesoriavo universitete ir buvo Vyriausio tribunolo pirmininkas. Mirė Kaune 1933 metais.

Svarbiausias mūsų literatūros istorijai A. Kriščiukaičio-Aišbės apsakymėlių rinkinys „Kas teisybė – tai ne melas“ pasirodė 1892 m. Tais pačiais metais pasirodė sutrumpintas vengrų rašytojo M. Jokay'o patriotinės apysakos vertimas „Pajudinkim, vyrai, žemę“. 1895 m. buvo išspausdintas „Aišbės Elementorius“. Nuo 1908 metų ima rodytis „Vilty“, vėliau ir kituose laikraščiuose, trumpi satyriniai rašinėliai, dažnai pavadinti „Iš atliekamo literato užrašų“. Dalis jų išleista rinkiny „Satyros trupiniai“ 1928 m. Be to, satyriniai scenos vaizdeliai „Omne vivum ex ovo“[107] 1914 metų „Vaire“ ir politinė satyra „Laisvė“ 1923 m. „Vaire“. Smulkūs vertimai iš svetimų kalbų mūsų literatūrai reikšmės neturi.

Kūryba. Pirmame rinkinėly „Kas teisybė – tai ne melas“ randame keturis originalinius vaizdelius: „Kaimo mokykloje“, „Mūsų ponai“, „Brička ir Debesėlis“. Dėl šių vaizdelių, parašytų dar prieš 1890 metus, Aišbė laikytinas V. Kudirkos ir Žemaitės pirmataku. Aišbė „Mūsų ponuose“ ima tą pačią temą, kurią kiek vėliau daug platesniu mastu sudorojo Kudirka savo satyrose. Aišbės valsčiaus ponai – tai suvalkiečių vaitai, šaltyšiai ir lovininkai (teismo nariai). Jų pareigos ir ponavimas dažniausiai buvo susieti su kaimiška fanaberija

ir pamėgimu išsigerti. Dėl to sąžiningumas ir teisingumas valsčiaus įstaigose ir teisme ne kartą nukentėdavo. Iš šitokių bruožų ir supintas satyrinis vaizdelis „Mūsų ponai“. Teberių valsčiaus šaltyšiai Tamošius Spurga ir Raulas, lovininkai Dickus ir Štrimas – visi jie veržiasi ponauti. Fanaberija, garbė, „unaras“ yra vyriausias jų būdo bruožas, charakteringas beveik kiekvienam praturtėjusiam kaimiečiui, o ypač suvalkiečiui zanavykui. Lovininkas Dickus yra tipiškas anų laikų valsčiaus ponas:

> Tai tas dar nieko, kad Dickus galėdavo gardžiai atsigerti ir paskui išsimiegoti, bet tik, brolyti, garbė, u n a r a s ! Ar tai maža? Tas u n a r a s , tai viską varo! Ką vage, važiuoja Dickus į bažnyčią, o čia žmonės tik traukiasi į šalį, ir traukiasi ne taip, kaip prastam Dickui, bet kaip ponui sūdžiai: pasitraukę dar pastovi, pažiūri, o Dickui tai ir u n a r a s : sėdi vežime, kaip koksai karalius. Važiuoja per miestą, tai Jošelis, tarp durų stovėdamas, pakelia kepurę ir pasako: Pons Dičkus! labs hyts! oi, ant klebonijos!“ – Dickus palengvėle kelia ranką prie kepurės ir tiktai smakrą įtraukia, kas yra vis tiek, kad pasakytų: „Taigi, ant klebonijos! (p. 33)

Kitokį kaimietiško „unaro“ pavyzdį turime vaizdely „B r i č k a“. Atvaizduotieji čia Šimas su Šimiene yra tikri Žemaitės personažų prototipai. Šimas – kaimo atsilikėlis, tinginys ir girtuoklis. Šimienė – smarki boba, taip pat mėgstanti pasivaišinti, be to, dar su dideliu „unaru“. Šimui gera ir ratais važinėti, o ypač namo grįžti: nei tu išpulsi, nei kepurę pamesi. Bet Šimienė, atėjusi į marčias iš gerų namų, būtinai užsigeidžia bričkos, ne menkesnės už kitų. Čia ir užsimezga vaizdelio fabula. Bažnytkaimio karčiamoj Šimai su

svainiais, gerais pažįstamais ir meisteriu Šulcu padaro visą posėdį ir sudera bričką. Brička išėjo tokia puiki, kad Šimas net nusigando:

> Mykolinių dieną visiems išrodė nepaprasta šventė, tarytum gyvenime pasidarė kokia didelė atmaina ir atmaina smagi, nes visi buvo ypatingai linksmi. Tiktai vienas Šimas, jau pasirengęs į bažnyčią, nelinksmas žiūrėjo į bričką: šyvoji su bėruke, įbraklintos į šikšnas, prie tos bričkos išrodė kaip katės. Šimui buvo lyg gėda išvažiuoti tokia nepaprasta brička: visi žmonės badys pirštais. Bet kaip išvažiavo į vieškelį ir brička pradėjo supti, Šimas šiek tiek susiramino, o ką Šimienė, tai nėr ko nė šnekėti: ko norėjo, tai ir gavo. (p. 46)

Toliau jumoristiniu tonu vaizduojama Šimo savijauta atlaiduose, kokį įspūdį padarė brička miestely, triukšmingos magaryčios Peisako karčiamoj ir liūdnas finalas: kaip, važiuojant namo, brička krestelėjusi spyrė aukštyn ir ištrenkė laukan Šimą į vieną pusę, o Šimienę į kitą. Šimui pasidarė labai linksma ir, žiūrėdamas į bričkos galą, jis užgiedojo:

> Dūšia žmogaus negal žinoti,
> Kada reiks iš kūno jai išeiti.

Brička, juodu išmetusi, dabar aukštai savo galą iškėlusi, tarytum juokės iš jųdviejų.

„Brička“ – tai klasinis mūsų ansktyvesniosios jumoristinės beletristikos pavyzdys, kaip ir „Mūsų ponai“, supažindinąs su prieškarinio, turtėjančio kaimo gyvenimu.

Žemaitės personažų prototipu galima laikyti ir ūkininką Pelėdą iš vaizdelio „Debesėlis“.

Šiais savo vaizdeliais Aišbė pradeda tą kaimo buities ir žmonių vaizdavimą, kurį tęsė ne tik Žemaitė, bet ir visa eilė kitų mūsų apysakininkų.

Vėlesnieji Aišbės satyriniai feljetonėliai „Iš atliekamo literato užrašų" liudija, kad jų autorius turėjo daug pastabumo, jumoro, aštrios kritikos jausmo ir nemaža sąmojaus, bet pastovesnių literatūros vertybių nesudaro. Autorius savo užrašams ima laikraštines, publicistines bėgamojo momento iškeltas temas, kurios šiandien jau nebeaktualios, ne visos nė suprantamos. Aišbės „užrašai" turėtų reikšmės nebent kruopščiam mūsų visuomenės ir žurnalistikos istorikui, kaip ir kiekviena kita laikraštinė medžiaga. Tą patį tenka pasakyti ir apie jo dramatines satyras „Omne vivum ex ovo"[108] ir „Laisvę". Tokiu būdu A. Kriščiukaitis-Aišbė mūsų literatūros istorijoj žymėtinas kaip draudžiamosios gadynės darbuotojas ir vienas iš pirmųjų poaušrio apysakininkų, pradėjęs vaizduoti kaimo gyvenimą ir žmones.

VINCAS PIETARIS

Biografijos ir bibliografijos žinios. Vincas Pietaris gimė 1850 m. rugsėjo 21 d. Žiūrių-Gudelių kaime, Vilkaviškio apskr. Mokydamasis aplenkėjusioj Marijampolės gimnazijoj (keturklasėj „poviatuvkoj") ir lenkiškoj Suvalkų gimnazijoj, Pietaris jau buvo sąmoningas lietuvis ir net dėl to kivirčijosi su savo moksladraugiais. Baigęs gimnaziją ir gavęs „lietuviškąją stipendiją", išvažiavo į Maskvą. 1875 metais jis baigė fizikos-matematikos skyrių, 1879 m. – medicinos, kartu su Jonu Basanavičium, kuris taip atsiliepia apie būsimąjį „Algimanto" autorių: „Jungiąs mus ryšys daugiausia

buvo lietuvystė. Pasakos iš mūsų tautos praeities, svajonės apie jos šiandieninius reikalus ir jos likimą buvo kasdieninė mūsų pasikalbėjimų tema, o ne kartą ir karštų disputų. Mat, kuomet aš, pradžioj istorijos–filologijos skyriuj būdamas ir daug Lietuvos istorija, etnografija užsiimdinėdamas, buvau jau per excellence nacionalistu tapęs ir maniau mūsų tautos atgaivinimą ir jos švietimą reikėsią istoriškais mūsų praeities pamatais remti, Pietaris, labiau realistiškai į tą dalyką žiūrėdamas, reikalavo platinimo žinių, ypač reikalingų materialei žmonių gerovei kelti, todėl jau tuomet buvo užsiėmęs vienos agronomiškos brošiūros vertimu"*. Baigęs mediciną, Pietaris dar Maskvoj vedė žmoną rusę ne dėl kokių materialių išskaičiavimų, bet iš meilės. Jų šeimos gyvenimas buvęs laimingas, bet vaikai užaugo rusai ir lietuviškai nemokėjo. Jis gavo apskrities gydytojo vietą Demijanske, o paskui Ustiužnoj, Naugardo gub. Ten ir išgyveno visą likusį savo amžių. Mirė 1902 m.

Nors toli nuo Lietuvos gyvendamas, Pietaris buvo nutolęs nuo aktualių jos reikalų, bet jos nepamiršo ir ją mylėjo. Tyrinėjo jos praeitį, dalyvavo, kiek galėjo, lietuvių spaudoj, o atskirtas nuo tėvynės, bent fantazijoj kūrė įvairius projektus jos buičiai palengvinti. Pav., jis manė, kad lietuvius reiktų visai iškelti iš rusų pavergtos Lietuvos, o tinkamiausia naujos tėvynės vieta laikė Argentiną. Persikėlimą esą būtų galima įvykdyti kažkokiais povandeniniais, jo paties suprojektuotais laivais... Tai liudija Pietarį buvus patriotą fantastą. Turėjęs jis dar muziko ir dailininko piešėjo gabumų. Buvęs tikįs, pamaldus katalikas.

* A. Jakštas, „Užgesę žiburiai", p. 8.

V. Pietaris lietuviškai ėmė rašinėti dar gimnazijoj, bet į tikrą literatūros darbą jį paskatino kun. A. Dambrauskas-Jakštas, keleriems metams (1889–1895) ištremtas į Ustiužną ir ten artimai su Pietariu susidraugavęs. Pietaris buvęs toks bailus, kad savo ranka rašytus rankraščius bijodavęs siųsti į draudžiamuosius Prūsų laikraščius („Apžvalgą“, „Varpą“, „Ūkininką“, „Tėvynės Sargą“), tat kun. Dambrauskas juos perrašinėdavęs, pataisydavęs rašybą ir išsiųsdavęs redakcijoms. Kun. Dambrauskas sakosi perrašęs šiuos Pietario dalykus: „Raugalų Raulas“, „Spragaručio žiedas“, „Kaimo teismas“, „Vincas Zanavykas“, „Anuo metu“, „Irškus“, „Du žydu draugu“. Dar be kelių smulkesnių vaizdelių, atskirai yra išėję šie svarbiausi Vinco Pietario raštai: „Iš mano atsiminimų“ su priedu „Lapės gyvenimas ir mirtis pagal senų žmonių pasakas“ Chicago, 1905 m., „Keidošių Onutė“, didelė istorinė apysaka „Algimantas“ ir menka istorinė drama „Kova ties Žalgiriais“. Be to, dar minėtina keletas rimtesnių straipsnių: „Apžvalgoj“ – „Siberija ir jos kaliniai“, „Šiaurės ežios mūsų tautos ir mūsų kunigaikštystės senovėje“, „Lietuviai amžių glūdumose“, „Keletas žodžių apie didesniuosius mūsų reikalus“. „Žinyčioj“ – „Neužpelnyti Muravjovo laurai“. Po savo raštais V. Pietaris pasirašinėjo slapyvardžiais V. P., Žiūrys, Vanagas, Tenykštis, Žuvėdra, Savasis.

Apie Pietarį rašė: A. Dambrauskas-Jakštas knygoje „Užgesę žiburiai“; S. Čiurlionienė „Iš mūsų literatūros“; J. Ambrazevičius, „Pietario stiliaus analizės eksperimentas“ „Židinio“ 1932 m. 11 nr.

KŪRYBA. V. Pietario biografijai ir charakteristikai daug medžiagos duoda jau po autoriaus mirties Jono Basanavičiaus suredaguota knyga „Iš mano atsiminimų“, susidedanti

iš šių skyrių: „Prakalbos vieton“, „Apie save“, „Šeimyniški atsitikimai“, „Žiūriai-Gudeliai“, „Žiūrių-Gudelių apygardės“, „Apie Sudaviją“ ir „Pašešupių balsai“. Daugiausia biografinės reikšmės turi skyriai „Apie save“, ir „Šeimyniški atsitikimai“. Iš jų sužinome, kad Pietaris manė esąs kilęs iš senos bajoriškos Prūsų giminės, susipažįstame su jo kūdikyste ir mokslo metais pas kaimo daraktorių, Pilviškių mokykloj, Marijampolės keturklasėj, Suvalkų gimnazijoj ir Maskvos universitete. Be grynai biografinių smulkmenų, randame čia ir šiaip įdomių bruožų, apibūdinančių anų laikų gyvenimą, pav., labai charakteringas kaimo daraktoriaus vaizdelis, mokinių bendrabučio scenos arba kivirčai su lenkais. Kituose atsiminimų skyriuose randame įdomios geografinės, etnografinės ir istorinės medžiagos.

Literatūriniu atžvilgiu V. Pietario „Atsiminimai“ pasižymi kai kuriomis memuarų žanro savybėmis. V. Pietaris – geras pasakotojas – nenuobodus, gyvas, įvairus ir įdomus. Paprasčiausi atsitikimai Pietario atpasakoti tampa įdomūs. Jo pasakojime jaučiame jo temperamentą, jo sielą. Linksmas sąmojus, jumoras, vietomis komizmas duoda Pietario atsiminimams giedrios nuotaikos ir lengvo grakštumo. Net sunkūs ir skaudūs gyvenimo reiškiniai, Pietario atpasakoti, lieka šviesūs, giedri, kaip tikri atsiminimai. Be to, Pietaris moka gyvai ir ryškiai fiksuoti vaizdus ir žmones, pagauti charakteringus bruožus. Iš kelių posakių matai gyvą žmogų, vaizdą arba įvykį. Pagaliau „Atsiminimų“ autorius sugeba laisvai, lengvai, tarsi nejučiomis ir kartu atvirai pereiti nuo vieno pasakojamo dalyko prie kito, keisti pasakojimo temą.

Be šių teigiamų savybių, V. Pietario atsiminimuose pastebime ir ydų: šiurkštokas, ne visur išdailintas stilius, apsčiai stačiokiškų ir trivialių posakių.

Mūsų literatūros istorijoj V. Pietaris savo atsiminimais padarė gražią šio žanro pradžią, deja, menkai tepastebėtą ir menkai pratęstą vėlyvesniais laikais.

Iš Pietario atsiminimų galima pažymėti šiuos įdomesnius, beveik chrestomatinius vaizdus: 1) „Raulutis – piemuo iš bajoriškos šeimynos“ (p. 30), 2) „Verveliai – žydai iš prancūzmečio“ (p. 87), 3) „Tėvas – gamtos mėgėjas“ (p. 90), 4) „Šlamiškių bobutė“ (p. 95), 5) „Vaikų pavasaris“ (p .107), 6) „Rimavičius – storžievis“ (p. 111), 7) „Pelenius“ (p. 167), 8) „Draugelis“ (p. 181).

Prie „Atsiminimų“ pridėta pasaka „Lapės gyvenimas ir mirtis“*. Šitam kūrinėliui Pietaris panaudojo visą eilę pasakų apie lapę ir kitus gyvulius bei paukščius: vilką, lokį, barsuką, šešką, aviną, gaidį, šarkas. Pietaris norėjo iš tų pasakų sudaryti viena fabula sujungtą visumą. Bandymas įdomus, bet nėra visai pavykęs. Panašų literatūrinį uždavinį autorius galėjo atlikti dvejopu būdu: 1) imti pasakas kaip žalią medžiagą, laisvai jas komponuoti, duoti individualinį stilių ir formą arba 2) pasilikti liaudies pasakų plotmėj ir išsaugoti jų turinio bei stiliaus savybes. Pietario, matyt, norėta eiti antruoju keliu, duota pasakų lipdinys – mozaika, bet liaudiškas jų stilius ir nuotaika neišsaugota. Šiuo atžvilgiu geriau yra pasisekusi pabaiga, apie lapę, gaidelį ir katinėlį. Pietario pasaka gerai tinka vaikų skaitymams.

Iš smulkiųjų V. Pietario apsakymėlių, kuriuose jis vaizduoja kaimo gyvenimą ir žmones, reikšmingesnė yra „Keidošių Onutė“, išsiskirianti iš kitų ir savo dydžiu. Šiame kūrinėly, nors literatūros meno atžvilgiu jis yra menkas,

* Atskirai J. Ambrazevičiaus ir K. Bizausko spaudai parengta ir Sakalo b-vės išleista 1930 m.

randame charakteringų to laiko bruožų ir autobiografinį foną, paryškinantį paties Pietario asmenį. „Keidošių Onutėj“ autorius paliečia pirmuosius tautinio atbudimo reiškinius kaime, kelia lietuvių inteligentijos, ypač mergaičių mokymo, reikalą, pajudina klausimą, kokios mokslo specialybės būtų Lietuvai naudingiausios, pagaliau, palietęs mišros šeimos problemą, tarsi nori pasiaiškinti ir atremti tuos priekaištus, kurie buvo daromi jam pačiam.

Apysakaitės fabula sudaryta taip, kad autoriui būtų parankiausia pasakyti ir pavaizduoti jam rūpimas mintis. Pasiturį ūkininkai Keidošiai jauniausią sūnų Vincą leidžia mokytis į kunigus, bet mokytis nori ir Onutė. Kam jai mokslas ir kaip jis įgyti? Reikia jai namų ruošos ir dailaus elgesio mokslo, o įgyti jo galima mieste pas gerą ponią. Čia Onutei gresia pavojus nutausti, tad per atostogas ji susipažįsta su karštu patriotu studentu Vincų Vincu ir bjauriu, nedoru, klastingu lenkininku studentu Škeredelninku. Idėjiniais ir poleminiais tikslais įvesti ir kiti personažai: nedoras mokytojas Skriaudupis, klebonas, jaunasis kunigas, inteligentiškas kaimietis Kurpiūnas, lenkė ponia. Studentas Vincų Vincas – tai paties Pietario alter ego[109]; šmeižiamas lenkų ir neteisingai klebono apšauktas bedieviu, tas Vincų Vincas nebegali grįžti į savo kraštą ir veda Maskvoje rusę. Onutės lūpomis autorius gina Vincų Vincą ir save. Nepaini apysakėlės fabula išsiriša laimingai: Škeredelninkas, pasikėsinęs kitus įduoti žandarams, pats įkliūva ir turi bėgti iš Lietuvos, Onutė išteka už Kurpiūno, senis klebonas, paveiktas Onutės argumentų, atvirsta į lietuvystę, Vincų Vincas, tiesa, lieka Rusijoj, bet jo garbė apginta.

„Keidošių Onutė“ kaip publicistinis, tendencinis veikalėlis, be to, dar neįgudusio literato darbas, nėra vykęs litera-

tūriniu atžvilgiu. Autoriaus užsibrėžta plačiai, paliesta daug įvairių klausimų, bet duota vien netobula apysakos schema, griaučiai, santrauka. Charakteristikų nėra. Vieni personažai per daug išidealizuoti, kiti per daug nujuodinti. Nors Pietariui nepavyko šio savo kūrinio medžiagos meniškai sudoroti, bet ta medžiaga vis dėlto yra tikra, gyvenimiška. Jos apmatai realūs. Juose ir glūdi „Keidošių Onutės" istorinė vertė.

Ir kituose savo beletristikos bandymuose Pietaris mėgo pamokyti, neslėpdamas savo pažiūrų, nors visur stengėsi semti iš gyvenimo ir vaizduoti gyvus žmones. Atsiminimuose jam tai geriau pavyko. Ten randame ne vieną gyvą, tikrą, netyčia sugautą charakteristiką, ypač išmintingų dorų kaimiečių, tokių, kurie pateisina Pietario nuomonę, kad „lietuvis niekuomet nesiskubina". Bet beletristiniuose apsakymėliuose, kur autorius ne tik observavo, bet ir „kūrė", norėdamas ką nors įrodyti, jis nemokėjo būti objektyvus: vienus idealizavo, kitus šaržavo, karikatūrino.

Svarbiausias Vinco Pietario veikalas, pirmas tokio dydžio mūsų literatūroj, tai istorinė apysaka „A l g i m a n t a s".

Nagrinėjant ir vertinant „Algimantą", reikia turėti galvoj keletas aplinkybių. Pirmiausia, kad veikalas rašytas apie 1900–1902 metus, vadinasi, paskutiniais Pietario gyvenimo metais. A. Jakštas sako, kad Pietaris rašė, „prislėgtas sunkios ligos, matyt, skubėdamas pradėtąjį veikalą prieš mirštant pabaigti"*. Dėl to negalėjo tinkamai jo išbaigti ir išdailinti. Toliau, Pietaris jau ilgus metus buvo gyvenęs Rusijoj, nuo savo krašto atskirtas. Tas, be abejo, atsiliepė kalboj ir stiliuj, ypač kad tai buvo mūsų dailiosios prozos tik pirmieji žingsniai, tad

* „Mūsų naujoji prozos literatūra", p. 27.

iš literatūros „Algimanto“ autorius jokios pagalbos gauti negalėjo. Bet toli nuo Lietuvos gyvendamas ir ją mylėdamas, jis dar labiau jos ilgėjosi. Dėl to antitezė tarp Lietuvos išsvajotų idealių vaizdų ir jos priešų bjaurumo darėsi ypatingai ryški. Čia dar prisidėjo ir apskritai tos gadynės pamėgimas, visa, kas lietuviška, aukštinti. „Algimanto“ prakalboj Pietaris, iškėlęs Vytauto laikų kronikos žinių patikimumo klausimą, atsako, kad jei tą kroniką skaitė Vytautas, tai joj parašyta tikra tiesa, nes Vytautas jokio melo nebūtų leidęs, arba, jei kroniką rašė lietuvis, tai joj taip pat parašyta šventa teisybė, nes „prasčiausias lietuvis laiko didele sau gėda ką nors pameluoti“. Juoba negalėjo meluoti mokytas lietuvis! Rusų gi kronikos esančios „falsuotos atsakomai rusų politikos reikalui“. Ilgą laiką gyvendamas Rusijoj, Pietaris turėjo progos lyginti rusų ir lietuvių charakterį. Tas lyginimas, žinoma, išėjo ne rusų naudai. Rusų būde ir istorijoj „Algimanto“ autorius randa tris jų galybės veiksnius: apgaulę, žiaurumą ir fizinę jėgą.

Atskirtas nuo Lietuvos jis domisi viskuo, kas ją primena: archeologijos liekanomis, kronikomis, istorikų veikalais (Aug. Kotzebue, Antonovič, Prochaska)[110] ir jautriai reaguoja į kiekvieną lietuvio garbę liečiantį dalyką. Jį ypatingai domina lietuvių kultūros senumas, ir jis renka visokių argumentų – iš astronomijos (apie Grįžulio ratus), ūkio, kultūros, papročių, pasakų bei padavimų, istorijos žinių – tam senumui įrodyti*.

Kaip Pietario studijuota Lietuvos praeitis, rodo jo straipsniai „Lietuviai amžių glūdumose“ ir „Atsiminimų“ kai kurios vietos, ypač skyrius „Apie Sudaviją“. Taip tad romantiškai Lietuvą mylėdamas, Pietaris prisirenka reikalingų žinių ir su-

* Cf. A. Jakšto, „Užgesę žiburiai“, p. 36–42.

kaupia patriotinio entuziazmo rašyti istorinei apysakai, vaizduojančiai XIII amžiaus lietuvius.

„Algimanto“ sumanymas brendo Pietary iš lengvo, ir tik po gana ilgų abejonių jis ėmėsi tą sumanymą vykdyti. Iš laiškų, rašytų kun. Al. Dambrauskui, matyt, kad Pietarį ypatingai žavėjo H. Sienkevičiaus istoriniai romanai. Jį traukte traukė parašyt ką nors panašaus, ir kartu ėmė baimė, kad to padaryt nepavyks. Tik Dambrauskui-Jakštui gerokai Sienkevičiaus aureolę aptemdžius kritiškomis pastabomis, Pietaris ėmė rašyti „Algimantą“. Kiek Sienkevičius savo „Potope“ lietuvius išniekino[111], tiek Pietaris juos išaukštino. „Jie čia, pasak Jakšto, pasirodo ne giriniais barbarais, bet tauta pasiekusia gan aukšto kultūros laipsnio, darančia tolimų žygių į kaimynų kraštus, turinčia švelnių papročių, gražių dainų, padorių žaidimų ir kitko. Visa tai parašė Pietaris kaip ir atkeršydamas Sienkevičiui už jo „Tvaną“, kur lietuvių kultūra tendencingai nutylėta ir jos vietoj teparodyta pasityčiojimui tik vienas mūsų liaudies gyvenimo vaizdelis, būtent, kaip lietuvis – meškinas suka pono lenko dvare girnas ir laiks nuo laiko mėto mergoms flirto žodį „padlos“[112]. Tą pasityčiojimą Pietaris gyvai atjautė“*.

Nors Pietaris, kaip matome, ir turėjo savo uždaviniui nemaža istorinių žinių, vis dėlto „Algimantui“ stoka istorinės perspektyvos ir senovės gyvenimo kolorito. Iš dalies tą perspektyvą ir koloritą panaikino autoriaus pamėgtas senovės idealizavimas: XIII amžiaus Lietuva, kol į ją neįsibrauna svetimieji, atrodo laimingiausia pasauly žemė. Liaudis soti, gerai apsirengusi pievutėse linksminasi ir midutį iš ragų traukia;

* A. Jakšto, „Užgesę žiburiai“, p. 63.

bajorai tėviškai geri, nors tarpusavy kartais ir susikivirčija, bet didelės žalos niekam nepadaro; kariai švarutėliai, blizgančiais šarvais ant ristų žirgų skraido ir mergelių širdis vilioja. Kruvini mūšiai – lyg koki žaidimai. Jaučiamės ne amžių glūdumose, bet butaforiškai apstatytoj operos scenoj.

Be tokio senovės idealizavimo ir idilinimo, Pietaris vietomis ją dar kažkaip sudabartina. XIII amžiaus lietuviai atrodo kaip Pietario laikų suvalkiečiai. Dėl viso to „Algimantą" turėtume laikyti ne apysaka vaizduojančia XIII amžiaus lietuvius, bet savotiška aušrininko vizija apie tuos laikus.

„Algimanto" veiksmo arena gana plati. Rytuose Aršioji (Oršos) pilis prie Dniepro tarp Mogilevo ir Smolensko. Vakaruose Sudavija, centre Dainava, į pietus juodvėšiai iki Bebrų (Bobro) ir Baugios (Bugo) upių. Aplinkui šiaurėj ir rytuose gudai, pietuose mozūrai, tarp jų Romanas, Volynijos ir Galičo kunigaikštis.

Apysakos veiksmo pradžioj Lietuva pakrikusi. „Viešos Lietuvos" kunigaikščių dinastija išsibaigusi. Paskiras sritis iš savo pilių valdo smulkesnieji kunigaikščiai. Apysakos fabula susimezga iš kunigaikščių tarpusavio kovos: Aršusis, Dainavos kunigaikštis, susidėjęs su gudais, nužudo Tranaitį, Sudavijos kunigaikštį, kurio sūnų Algimantą pagrobia Volynijos ir Galičo kunigaikštis Romanas ir augina savo dvare gąsdinti Aršiajam: mat Algimantas yra teisėtas Aršiojo užgrobtų žemių paveldėtojas. Taip Algimantas ir užaugo pats nežinodamas kas esąs, pavadintas Danilos vardu. Tuo tarpu ištikimas nužudytojo Tranaičio tarnas Basasis, pasivadinęs čia Ivonu, čia Dimitru, čia Rudžiu, leidžiasi į Romano žemes Algimanto ieškoti. Basojo nuotykiai, Algimanto ieškant ir jį vaduojant, sudaro pirmąjį apysakos tomą. Algimantas laimingai grįžta į

apgriautą savo tėviškės pilį, čia suranda dar gyvą motiną ir ruošiasi išvaduoti ir sujungti priešų pagrobtas žemes. Fabulai dar buvo reikalinga, kad Algimantas įsimylėtų į Deltuvos valdovo Triobiaus dukterį Danutę.

Antrajam tome Algimanto kovos su Aršiuoju, Gardino paėmimas, vestuvės su Danute, Aršiojo ir Romano žuvimas, Danutės pagrobimas ir nuotykiai jos ieškant. Apsigynę nuo priešų, atskirų Lietuvos sričių valdovai susirenka į Seimą. Atsiranda ir paskutinio Viešos Lietuvos kunigaikščio anūkė Aldona. Ji paveda ir toliau Lietuvą valdyti Algimantui, o pati tuokiasi su Erdvilu. Apysaka, kaip prasidėjo, taip ir baigiasi idiliškais, giedriais vaizdais. Budo rytas – rengėsi busti ir Lietuva „stipriose Algimanto, Erdvilo, Skirmunto rankose. Rengėsi busti stipri ir galinga. Patys priešai ją pakėlė. Tačiau budo ji ne iš sykio... iš lengvo ji budo". Šios paskutinės apysakos eilutės nusako visą Algimanto žygių bei kovų prasmę – kartu ir autoriaus vedamąją idėją: pakrikusi Lietuva, kovodama su priešais, bunda, jungiasi ir stiprėja.

Nagrinėdami beletristinę Algimanto sudėtį, matome, kad autoriui ypatingai rūpėjo skaitytoją sudominti ir suintriguoti painia, gausiais nuotykiais paįvairinta fabula. Nesant išstudijuoto buities vaizdavimo, nei psichologinių išgyvenimų bei analizių, „Algimantą" tenka laikyti istoriniu nuotykių romanu. Šios rūšies veikaluose kritikas visuomet gali rasti neįtikimų dalykų ir smulkmenose, ir visumoj. Sunku iš tiesų įtikėti, kad nuotykių herojaus žygiai visuomet sutaptų su tam tikromis autoriaus sumanytomis aplinkybėmis, kad nesuskaitomoms kliūtims nugalėti vis būtų rastos priemonės, kad kas nors netyčia atsitiktų kaip tik tuo momentu, kada tas reikalinga herojui išgelbėti, kad herojaus priešui būtų taip

lengva akis apdumti, žodžiu, kad visa eilė keistų sutapimų atsitiktų taip, kaip reikalinga autoriaus numatytam veikalo intrigos rezgimui.

Rastume daug tokių netikėtinų dalykų ir „Algimante“. Tačiau nuotykių romano apskritai meniška vertė pareina ne tiek nuo įvykių bei visokių sutapimų tikėtinumo, kiek nuo tos sugestyvės galios, kuri užmigdo kritišką skaitytojo budrumą ir sudaro iliuziją, kad esame nors nuostabių, bet vis dėlto realių įvykių liudininkai. Reikia pasakyti, kad apskritai Pietaris tokią iliuziją sudaro, jo nuotykiai pinasi gana logiškai ir priežastingai. Pirmame „Algimanto“ tome Basojo pastangas surasti Algimantą ir sudaryti tinkamas aplinkybes jam pabėgti Pietaris atvaizduoja nuosakiai ir intriguojančiai. Kiek labiau atrodo pakrikęs antrasis tomas su menkai motyvuotu Samandžiukės Aldonos ir menkai prisiūtu bei nereikalingu Danutės pagrobimo epizodu.

Kadangi „Algimanto“ veiksmas motyvuojamas tik įvykių priežastingumu bei jų dinamika, tai išvidinių, psichologinių motyvų Pietaris neparodo – neturi progos, nė reikalo jų rodyti. Tad psichologinis elementas yra suvestas ligi minimumo. Dėl to Pietaris mėgsta rodyti išviršinį emocijos pasireiškimą. Pav.:

> Klausydama šitos Erdvilo kalbos, Samadžiūkė tolydžio mainėsi veide, užmiršo ji ir darbą, ir viską. Sykį ir antrą bandė ji žodį ištarti, bet trūko balso. Tiktai už valandėlės ji susitvarkė ir įstengė ištarti:... (t. II, p. 168)
>
> Akimirkai užsimąstė mergina. Jos akys atsivėrė, lyg truputį plačiau, kada ji dabar dėbtelėjo jomis į vaikiną ir lūpos buvo besiverią, kad ištartų žodį, bet žodis tas užkliuvo tarp lūpų, užgeso akys, ir ji kurčiai atsakė:... (II, p. 170)

Merga su neslepiamu nepasitikėjimu pažiūrėjo į senį, ir pajuokiantis šyptelėjimas nuskrijo per jos raudonas lūpas. Akimirkai jos akys užvirė, nuo lūpų tartum norėjo nukristi koks ypatingai aštrus žodis, bet toje pačioje akimirkoje mergina susigriebė, akys užgeso, ir liūdnumas užtėmė veidą, kada ji atsiliepė:... (II, p. 205)

Tokią priemonę jis kartais naudoja ir intrigai sustiprinti, pav.:

Prie bendro džiaugsmo niekas nepatėmijo nei piktų vienos tarnaitės žvilgsnių, kuriuos ta metė į kunigaikščių porą, negirdėjo niekas ir tų piktų žodžių, kuriuos ji niurnėjo. Nepatėmijo, nes tiktai akimirkai virė jos akys piktumu ir neapykanta, negirdėjo jos žodžių, nes tiktai sau po nosia ji niurnėjo, kad ateis laikas, kada visi grieš dantimis, užuot džiaugęsi. (II, p. 133)

Pietario mėgiama charakterizavimo priemonė – tai išvaizdos aprašymas, leidžiąs spręsti ir apie charakterį bei moralią personažo vertę. Ryškiausias pavyzdys – tai apysakos pirmame skyriuje niekšų Siauručio ir Bindoko aprašymas. Tai yra gana primityvi charakterizavimo priemonė, dažnai duodanti vien neskanų šaržą.

Iš visų gausių „Algimanto" personažų reikšmingiausi ir ryškiausi – tai ištikimas Basas ir stipruolis juodvėšis Nemūra. Pats Algimantas turi daugiau idėjinės ir konstruktyvinės reikšmės, kaip jungianti visą veikalą grandis, bet jo charakteristika nėra ryški. Savaime aišku, kad lietuvius Pietaris atvaizdavo ko gražiausiai, o jų priešai – Aršusis, Aršienė, popas Kostas ir kiti, kuriems teko šiokia ar tokia neigiama rolė – nupiešti nesigailint juodų dažų.

Iš viso, „Algimanto“ personažai yra toki momentiniai, jie taip greitai keičiasi vienas po kito apysakos puslapiuose, taip susmulkėja įvykių sūkury, kad nespėja giliau prigyti mūsų vaizduotėj ir atminty. Ir veikia jie ne tiek sava valia, kiek stumiami aplinkybių, įvykių arba paties autoriaus noro.

Nors ir nesukūrė Pietaris „Algimante“ ryškių personažų, vis dėlto jie yra gyvi, judrūs, kupini sumanumo, energijos ir ryžtumo.

Tačiau literatūrinę „Algimanto“ vertę sudaro ne personažai ir charakteristikos, bet platūs apmatai, palyginti įdomi fabula, gyvas pasakojimas ir daug atskirų scenų. Nors Pietaris ir nedavė senovės kolorito bei istorinės perspektyvos, bet mokėjo apgaubti savo kūrinį giedria idiline nuotaika, guviu optimizmu ir karšta tėvynės meile.

Kompoziciniu atžvilgiu „Algimantas“ ypatingu artizmu nepasižymi. Visa apysaka padalinta 26 skyriais su atskiromis antraštėmis. Kiekvienas skyrius sudaro vis tolimesnį fabulos ir siužeto rutuliojimo momentą, nukeliantį mus į kitas vietos ir laiko aplinkybes. Artimiausiai susieti, kaip buvo jau pastebėta, pirmosios dalies skyriai ligi Algimanto sugrįžimo tėviškėn. Apskritai apysakos struktūrai stoka griežto vieningumo, nes joj nėra vienos centrinės situacijos. Jos siužetas sudaromas primezgant vis naujus, iš anksto nenumatytus veiksmo ir intrigos momentus. Nėra, kaip buvo minėta, nei psichologinės evoliucijos, kuri galėtų atstoti centrinės situacijos stoką ir jungti įvykius iš vidaus, kaip tai esti psichologinių analizių romanuose.

„Algimanto“ nuotykių bei žygių fabula kur ne kur paįvairinta, papuošta gamtos aprašymais, lyrinėmis ir buities scenomis. Tokią sceną vasaros gamtos fone randame pirmuose

romano puslapiuose. Pirmame skyriuje vasaros ir antrame pavasario gamtovaizdžiai gali būti laikomi klasiniais ir charakteringais Pietario stiliaus ir vaizdavimo pavyzdžiais. Tenka atkreipti dėmesį ir į porą lyrinių vietų, susietų su Baso-Ivono vaidmeniu. Viena tokia vieta – tai ketvirtojo skyriaus pabaiga: Ivonas, apgynęs Algutę nuo įsibrovusių karčiamon gudų, keliauja toliau, o likusiųjų daina jį palydi, graudindama ir ramindama jo širdį. Antra lyrinė puošmena – tai 16 skyriaus pabaiga – Baso žuvimas nuo žiauraus juodvėšio rankos ir Domeikos rauda:

Pasakykit gimtai šaliai,
Jog aš ją mylėjau;
Josios laimei, josios labui
Ir galvą padėjau...

Šiaip buitį vaizduojamųjų bruožų bei scenų yra gana daug. Suminėsime vestuvių apeigas 19 skyriuj ir romano pabaigoj neskanų, liaudiško stiliaus juoką, kurį iškirto Virpša kvailokam Vitartui, vietoj tariamosios nuotakos Aldonos davęs pagrobti kiaulę maiše. Iš šitokių buitį vaizduojamųjų scenų gauname įspūdį, tarsi „Algimanto“ veiksmas eitų ne XIII amžiuj, bet Pietario laikų Suvalkijoj.

Pagaliau etnografinės smulkmenos, kurių gana apsčiai paberia Pietaris „Algimante“, nors nesudaro senovės gyvenimo kolorito, vis dėlto veikalą žymiai pagyvina ir gali būti laikomos kaip jo puošmenos. Pietaris kruopščiai aprašinėja savo personažų išvaizdą, nešioseną, vyrų ir moterų drabužius, karių šarvus, žirgus, kovų priemones ir pilių statybą bei įrengimus. Autoriaus stengtasi duoti kaip galima pilnesnis tariamųjų XIII amžiaus lietuvių vaizdas. Ypatingai mėgsta Pietaris,

pasekdamas senųjų istorijos romanų rašytojais, su visomis smulkmenomis vaizduoti dvikovas, užpuolimus, muštynes. Klasinis pavyzdys – 10 skyriuj Ilgūno dvikova su plėšikų vadu. Reikia pripažinti, kad panašias scenas Pietaris sugeba atvaizduoti gyvai, dinamiškai.

Vertindami Pietario romaną idėjiniu atžvilgiu, pastebime dvi vyriausias vedamąsias idėjas: patriotinę politinę ir religinę. Jau buvo nurodyta, kad „Algimantas" – tai Pietario patriotizmo vaisius. Patriotinių jausmų skatinamas, Pietaris idealizuoja lietuvių tautos senovę ir veda paralelę tarp lietuvių ir jų kaimynų, žinoma, šių paskutiniųjų nenaudai. Ypatingai tenka gudams – rusams. Volynijos kunigaikštis Romanas pasižymi nepaprastu klastingumu ir žiaurumu. Atsiminkime, kaip 6 skyriuje aprašomi Nemūros kankinimai: jis įkinkomas su jaučiu į žagrę, plakamas ligi kraujo ir deginamas įkaitinta geležim. Lygiai nedoras ir surusėjęs Aršusis, Dainavos kunigaikštis, o ypač jo žmona rusė ir popas Kostas, godus, klastingas girtuoklis ir melagis, papirkinėjąs savo sėbrus plėšikus, kad jie nužudytų Algimantą. Bet ne vien rusų kunigaikščiai nedori, menka ir jų tautos dorovė. „Doros, kaip ir doriškų privalumų daugybės, slavai nepažino"*, – sako Pietaris. Doros nei gėdos nepažinę nė jų moterys.

Patriotinio jausmo vedamas, Pietaris visam „Algimantui" duoda idealistinį, herojinį pobūdį. Liaudies gyvenimo jis beveik neliečia, o kur reikia, rodo tik šventadienišką jos buities pusę. Romano veiksmui, fabulai, tiesa, reikalinga ir blogų lietuvių: vagių, plėšikų, išdavikų, bailių, bet jie visi yra išskirti, izoliuoti iš savųjų tarpo, paperkami, išnaudojami svetimųjų.

* „Algimantas", t. I, p. 81.

Religinė idėja taip plačiai „Algimante“ nepasireiškia, bet vis dėlto ir ji yra gana ryški. Pastebėtina, kad Pietario veikale nerandame visų tų senovės kulto aksesuarų, be kurių neapsieina nė vienas mūsų praeitį vaizduojąs veikalas: šventos ugnies aukurų, šventovių, krivių, vaidilučių. Yra tik kanklininkas Sereika, kaip pasilinksminimo dalyvis ir ne religinių, bet meninių dainos tradicijų saugotojas. Senovės lietuvių religijos Pietaris nelietė dėl to, kad, kaip geras katalikas, vengė konflikto tarp patriotinių ir religinių savo jausmų. Tačiau krikščionybės problemą jis vis dėlto iškelia „Algimante“. Katalikų tikėjimas jau turi savo atstovų ir apaštalų: senis nuo Novų upės, atsiskyrėliai ant Vygrių ežero. Senis nuo Novų upės, pats kunigaikščių kilmės, yra tikrai idealus krikščionis, ir jo akivaizdoj Pietaris vienintelį kartą iškelia lietuvių tikybos ir krikščionybės konfliktą 20-me romano skyriuje.

Plačiau „Algimante“ atvaizduotas pravoslavų ir katalikų tikėjimo sugretinimas. Religiniai ir patriotiniai Pietario jausmai reikalavo, kad pravoslavų tikėjimas būtų suniekintas, o jo išpažintojai parodyti kaip menkos vertės žmonės. Pravoslavų, rytų ortodoksų, schizmos[113] klaidingumui įrodyti Pietaris įterpia grynai teoretinį ginčą Romano su žmona, ginčą, kuriame bedievis Romanas pasirodo neblogas teologas ir bažnyčios istorijos žinovas. Pravoslavų tikybos išpažintojų menkumas matyti iš visų jų darbų, „Algimante“ parodytų.

Baigiant tenka pasakyti, kad, nors „Algimantas“ nėra mūsų literatūros šedevras, jo reikšmė yra labai didelė. Idėjiniu ir formaliniu atžvilgiu jis yra pirmas ir vienas iš sudėtingiausių poaušrio literatūros veikalų. Aušrininkų svajonės apie garbingą senovę Basanavičiaus, Šliūpo ir kitų raštuose dangstėsi mokslo rūbais. Pietario „Algimante“ jos pirmą kartą

pasireiškė gyvais vaizdais literatūros mene. Be „Algimanto“ „Aušros“ gadynės palikimas nebūtų buvęs pilnas ir vispusiškas. Tačiau, turėdami prieš akis visus Vinco Pietario raštus, matome, kad jis yra ne tik „Aušros“ patriotinio idealizmo, bet taip pat ir „Varpo“ pozityvizmo atstovas. Smulkieji jo apsakymėliai, ypač „Keidošių Onutė“, ir daugelis šiaip jau straipsnių kelia ir nagrinėja visai konkrečius, aktualius to laiko gyvenimo reikalus. Pietaris buvo ištikimas tos gadynės idealistinių ir realistinių idėjų reiškėjas.

KAZIMIERAS PAKALNIŠKIS

Ankstyvesniųjų apysakininkų eilėj K. Pakalniškis turi garbingą vietą. Jo raštai šiandien jau nebeskaitomi ir maža kam žinomi dėl to, kad daugumas jų pasiliko laikraščių lapuose. Nors K. Pakalniškis rašė dar ir po spaudos grąžinimo, tačiau tik draudžiamosios gadynės jo kūriniai yra reikšmingi mūsų literatūros istorijai. Juose rasime nemaža charakteringų laikotarpio bruožų ir anuomet vaisingų literatūrinių pradų.

Biografijos ir bibliografijos duomenys. Kazimieras Pakalniškis gimė 1866 m. vasario 11 d. Gedgaudžių sodžiuj, Salantų parapijoj, Telšių apskr. Baigęs 5 Liepojos vokiečių gimnazijos klases, 1885 m. įstojo į Petrapilio, o po 1 metų į Kauno dvasinę seminariją, kurią baigė 1889 m., ir buvo įšvęstas kunigu. Vikaro ir klebono pareigas ėjo Mosėdy, Akmenėj, Teveriuose, Žvingiuose, Raudėnuose. Mirė 1933 m. liepos m. 2 d.

Kun. K. Pakalniškis buvo uoliausias „Apžvalgos“ bendradarbis, dažnai pats vienas parašydavo didesnę jos dalį. Pasirašinėdavo įvairiais slapyvardžiais. Žinomiausi – Jurgis Šermunėlis, Petras Zuikis, Tetutė Ona ir Dėdė Atanazas. Nemaža jis yra

parašęs ir beletristikos dalykų. „Apžvalgoj“ nuo 1895 m. 20 n. ėjo jo „Obrusiteliai“, vėliau pakartoti „Tėvynės Sargo“ atskira knygele (1898 m.). J. Tumas mini* šiuos Dėdės Atanazo beletristikos rašinius: „Tėvynės Sarge“ 1897 m. 2–12 n. – „Kaip Vargaitis pavirto į vagį razbainiką ir nukeliavo į Siberiją“; 1899 m. 1 n. – „Nauji Metai“, pasaka; Sargiečių kalendoriuj 1899 m. – „Santaika“, apysaka; 1900 m. 4 n. „Amerikietis“; 9 n. – „Kaimynai“, apysaka; 10 n. – „Kandidatas į kunigus“, apysaka; 1903 m. 9 n. – „Paveikslėliai iš sodos“ – parašė Tetutė Ona, apysaka; „Žinyčioje“ 1900 m. 1 n. – „Lenkystė ir lietuvystė“, pasaka; 1904 m. 10–11 n. – „Mokytoja“, apysaka. „Rygos Garse“ 1912 m. 27 n. – „Spektaklis benefisas“, satyriškas jumoristiškas piešinėlis; 28–34 n. – „Kulvartos“, apysaka; 55 n. priede „Pasitaisė“, Kalėdų vaizdelis; 58–69 n. – „Kur eisi, ten save rasi“, apysaka; 88–99 n. „Sugriauta šeimyna“, vaizdelis; 43–47 n. – „Katras išmintingiau padarė“.

Šis Dėdės Atanazo raštų sąrašas dar nėra pilnas.

Apie K. Pakalniškį rašė: J. Tumas, „Apžvalga ir apžvalgininkai“, Kaunas, 1925 m.; A. Maceina, „Kan. Kazimieras Pakalniškis-Dėdė Atanazas“, „Židinio“ 1933 m. 7 nr.

Kūryba. Dėdė Atanazas – vienas iš liaudiškiausių mūsų rašytojų. Visi jo raštai skirti liaudžiai, pritaikyti jos supratimui ir skoniui. Jis rašė apie tai, kas to laiko laudžiai buvo reikalinga ir suprantama. Blogi rusų valdininkai bei jų darbai ir įvairūs kaimo gyvenimo reiškiniai duoda medžiagos jo publicistikai ir beletristikai. To laiko pirmeivių varpininkų ir katalikų kova taip pat ryškiai atsispindi jo raštuose. Dėdės Atanazo kūryba remias aiškiais idėjiniais sumetimais. Vedamosios idėjos jis neslepia, bet dar tarsi tyčia ją pabrėžia, agituodamas

* J. Tumas, „Apžvalga ir apžvalgininkai“, p. 71.

skaitytoją. Tendencija – vyriausias konstruktyvinis jo raštų pradas, kaip ir V. Kudirkos satyrų.

Dėdės Atanazo stilius tokis, kokis galėjo patikti kaimo žmonėms: aiškus, gyvas, vietomis stačiokiškai šiurkštokas, su liaudišku jumoru, vulgariais posakiais ir tokiais, pav., palyginimais: „Šilta buvo mūsų Voriškai, stenėjo nabagas, kaip kleckų priėdęs“*.

Dėdės Atanazo kūrybos pavyzdžiui paimsim dvi jo apysakas: „Obrusiteliai“ ir „Kandidatas į kunigus“.

„O b r u s i t e l i a i“, galerija paveikslėlių iš maskolių gyvenimo Lietuvoje, primena V. Kudirkos satyras, bet spaudoj pasirodė anksčiau už jas, taigi Kudirkos įtakos Dėdei Atanazui negalėjo būt. Greičiau atvirkščiai. „Obrusitelių“ veikėjų pavardės visai „kudirkiškos“: Sobakevičius, Durakovas, Šunsnukis, Podlecovas, Voriška, Podlizunovas, Kacenšvanc, Pipkin, Pijancev.

Kaip V. Kudirkos satyrų, taip ir Dėdės Atanazo „Obrusitelių“ tikslas – kelti žmonėse pasipriešinimo jausmus rusų valdžiai, ypač žandarams. Tam tikslui abudu rodo, kad „pradedant nuo gubernatoriaus ir baigiant uredninku, visi jie į mūsų kraštą atsivilko linksmai pagyventi ir savo kišenes pinigais pripildyti“**.

Centrinis „Obrusitelių“ asmuo – tai policijos uredninkas, vėliau asesorius[114], Ivan Ivanovič Sabakevičius. Jau pirmose apysakos eilutėse autorius jį taip pristato: „Bet, vyreli, tasai Ivan Ivanovičius buvo ne paprastas maskolpalaikis, kurs moka degtinę srėbti, vagišauti, su žmonėmis peštis, bet sakau, tas

* „Obrusiteliai“, p. 19.
** Ten pat, p. 21.

žmogutis buvo dar geras „obrusenijos“ apaštalas ir pragaro tarnas“*. Kilęs iš Naugardo gub., kariuomenėj pramokęs pasirašyt savo vardą–pavardę, užtariamas tarnavusio Lietuvoj savo draugo žandaro Durakovo, jis gauna uredninko vietą Pimperių miestely su instrukcijomis maskolinti bei provoslavinti lietuvius, gaudyti lietuviškas knygas ir laikraščius, šnipinėti žmonėse, o ypatingai sekti kunigus. Tolimesniuose apysakos skyriuose matome, kaip Sabakevičius atlieka tas savo pareigas, persekioja kunigus, lupa kyšius ir girtauja. Už nuopelnus netrukus jį pakelia asesorium, nes „jis turėjo visus gerus obrusitelio privalumus: buvo tamsus, kaip tabako ragelis, lupikas, fanatikas, grubijonas, girtuoklis ir donoščikas“**.

Norėdamas geriau įtikinti savo skaitytojus, autorius ne tik vaizduoja ir nuo savęs pasakoja, bet leidžia prieteliškai išsikalbėti ir patiems obrusiteliams, kad iš jų pačių nuoširdžių prisipažinimų paaiškėtų jų nedorybės, tarpusaviniai kivirčai, o ypač reikalas duoti kyšius dar didesniems ponams. Taip „prieteliškuose pasišnekėjimuose“ Sabakevičius su Durakovu nusiskundžia, kad sprauninkas Podlizunovas daro jiems šunybes ir reikalauja „paskolinti“ pinigų. Į Sabakevičiaus lūpas autorius deda tokį prisipažinimą: „Ot matai mūsų slūžba! Mes visi, prisidengę ploščium zokono ir obrusenijos, esame veidmainiai ir komedijantai. Mes į obruseniją tiek teįtikime, kiek kiaulė į vakarykščią dieną, bet obrusenija mums duoda gerą algą, nemaž vziatkų (kyšių), galima linksmai pagyventi ir palėbauti ir užtat ačiū carui batiuškai ir garbingiems jo ministeriams“***.

---

* Ten pat, p. 1.

** Ten pat, p. 16.

*** Ten pat, p. 27.

Dėdė Atanazas, kovodamas ne tik prieš rusinimą, bet ir prieš provoslavinimą, „Obrusiteliuose“ parodo ir popą su arkijeriejum. Ratgalių miestely, nors provoslavų ten visai nedaug, statoma cerkvė ir įgyvendinamas popas, kad „svetimtikiai apsipažintų su šventablyva įtaka maskoliškos cerkvės ir jos tarno – popo“. Atsilankius arkijeriejui, cerkvėj įvyksta pamaldos už carą: „arkijeriejui sekundavo popas ir pusgirtis psalomščikas: visi rėkė savais balsais, kaip visos miestelio ožkos į vieną tvartą suvarytos“*.

Pagaliau „Obrusitelių“ autorius nepamiršo nė rusiškos mokyklos. Savotiškais argumentais įtikinęs skaitytoją, kaip kiekvienam yra reikalinga gimtoji kalba, jis vaizdingai parodo rusiškosios mokyklos daromą žalą. Mokytojas Tit Titič Pijancev ne tik girtuoklis, bet ir slaptosios policijos agentas. Smuklėj iš kvailų žmonių, o mokykloj iš vaikų jis iškvošia, kas skaito lietuviškus spaudinius, ir įdavinėja policijai.

Dėdė Atanazas agituoja žmones, kur galima priešintis tokiems obrusitelių darbams. Apysakoj jis parodo, kaip keliose vietose žmonės apkulia žandarus ir solidariai laikydamiesi išvengia bausmės.

Pagaliau vis dėlto yra teisybė. Obrusiteliai sulaukia nupelnyto likimo. Už per dideles suktybes jie netenka tarnybos. Sabakevičius elgetauja Kauno gatvėse, o ką gavęs tuoj prageria. Durakovas, valdžiai padedant, nusipirko žemės ir gyvena, kaip „paselencas“[115]. „Ant svetimo arklio jojant dar nieks jo nenutvėrė, bet kad ant tako atranda pamestą kaimyno kirvį arba dirvoje paliktą žagrę, tai visados velka namon pas save; o vasarą ganykloje kaimynų arkliams uodegas kad pjauna, tai

* Ten pat, p. 38.

lygių lygiai sulig stimburiais“*, taip baigia autorius tą kurstomo pobūdžio apysaką.

Literatūrinė „Obrusitelių“ puošmena – tai skyrelis „Baisus sapnas“, kaip velnias-vokietukas gundo Sabakevičių duoti Podlizunovui kyšį ir iš jo tyčiojasi. Iš viso tai geriausias Dėdės Atanazo kūrybos pavyzdys.

„Kandidatas į kunigus“ – taip pat satyrinė didaktinė apysaka, kurioje autorius pašiepia mūsų kaimiečių norą žūtbūt padaryti sūnų kunigu ir parodo, kas iš tokių nevykusių kandidatų į kunigus gali išeiti. Pakaušiai savo jau nebejauną sūnų Antaną pasiryžta išleisti į kunigus, tikėdamiesi, kad šis ne tik išmokės jo mokslui padarytas skolas, bet dar ir seserims sukraus dideles dalias. „Dievui bus garbė ir mums linksmybė“, – džiaugiasi Pakaušienė. Ji „nuo to laiko kur ėjo, ką dirbo, vien tik ir temislijo apie savo Antanuko kunigystę, o mislijo ne tik dieną, bet ir naktį apie tai sapnavo“. Nuveža Pakaušis Antanuką į Šiaulius, kur šis turi pasiruošti išlaikyti 4 klasių egzaminą. Bet Antanukas tapęs „švedu“**, greit patvirksta, apsikrečia lenkiškumu, ima skaityti Darviną[116], pradeda gerti, susipainioja su malūnininko Milerio Liza ir pabėga su ja į Liepoją. Čia Lizą užklumpa tėvas, o Antanukas, likęs be skatiko, vargais negalais parvyksta namon ir pasipasakoja tėvams, kad jis egzaminą jau išdavęs ir dabar važiuosiąs į seminariją. Gavęs pinigų, atvyksta į Kauną, bet patenka į žulikų nagus ir vėl be skatiko grįžta namo. Pagaliau pasisako, kad į seminariją nevažiuosiąs. Išgirdus tai Pakaušienė „pavirto ant žemės kaip višta, perkūno

* Ten pat, p. 76.

** „Švedais“ vadindavo moksleivius, kurie mokėsi privačiai, o paskui laikydavo kvotimus liudijimui gauti.

pritrenkta, ir graudžiu balsu pradėjo aimanuoti“. Motinai iš sielvarto mirus, Antanukas tampa šeimininkas ir renkasi sau pačią, kad ji būtų graži, jauna, poniška ir turtinga. Nuvažiuoja piršliais pas plikbajorį Przechvalskį, ir, vienas antram akis apdūmę, vienas tariamaisiais turtais, kitas žadama dukteriai dalimi, sutaria vestuves. Paaiškėjus apgaulei, po vestuvių jaunoji žmona pabėga pas tėvą, o Pakaušis imasi šunadvokačio amato. Pataisęs savo reikalus, parsikviečia žmoną ir ima ūkininkauti. Išrinktas staršina[117], lupa kyšius, pagaliau pagrobia valsčiaus kasą ir išdumia į Ameriką.

Šioj apysakoj taip pat randame apsčiai publicistinių autoriaus samprotavimų. Visą jos medžiagą tvarko satyrinė, didaktinė autoriaus nuožiūra.

„Kandidate į kunigus“, be pačios charakteringos aniems laikams temos, randame įdomių scenų iš moksleivių „švedų“ gyvenimo. Charakteringos taip pat Antanuko piršlybos pas plikbajorį Przechwalskį bei šio atsilankymas pas Pakaušį.

Dėdė Atanazas į jokias psichologines analizes nesileidžia, jokių komplikuotų situacijų nevaizduoja. Jis tik paeiliui aprašinėja įvykius, visai nesigilindamas į savo personažų veiksmų motyvus. Jis nepiešia nė savo personažų išvaizdos. Dėl to jie neturi plastiško ryškumo, nėra vaizdingi. Mes apie juos tik žinome, bet jų savo vaizduotėj nematome.

Dėdė Atanazas yra atstovas to naivaus liaudiškojo realizmo, kuris suklestėjo mūsų dailiosios prozos kūrimosi pradžioj. Meniškiausią to realizmo išraišką rasime Žemaitės kūryboj.

GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ

G. Petkevičaitės-Bitės beletristiniai raštai nėra gausūs, ir tie patys tegali būti vertinami vis dar anuo elementariniu po-

aušrio literatūros matu. Tačiau Petkevičaitė mūsų literatūros istorijoj žinotina ne vien dėl savo raštų, bet ir dėl savo vaidmens visuomenės gyvenime, dėl daugeleriopų santykių su spauda ir literatūros žmonėmis. Kultūriniame, tautiniame ir literatūriniame viso prieškarinio laikotarpio sąjūdy G. Petkevičaitė buvo įžymus asmuo.

BIOGRAFIJOS IR BIBLIOGRAFIJOS DUOMENYS. Gabrielė Petkevičaitė gimė 1861 m. kovo 18 d.[118] Puziniškių dvare, Smilgių parapijoj. Jos tėvas, gydytojas Jonas Leonas Petkevičius, ir motina Malvina Chadakauskaitė – abu bajorų kilmės. Iš mažens Gabrielę mokė Laurynas Ivinskis (1866–1868 m.). Namų kalba buvo lenkiška, bet jau iš mažens ji gerai mokėjo ir lietuviškai. Namuose viešpatavo griežtai demokratiška dvasia. Dėl per daug kietų auklėjimo priemonių Gabrielė paliego – ėmė krypti jos nugarkaulis, ir jau visam gyvenimui pasiliko ligota. Po Ivinskio, pasimokius dar pas tetas, ji pateko į Mintaujos „Dorothea – Töchterschule“ ir „Hohere Trinitatis Töchterschule“[119]. Matūros[120] kvotimus išlaikė prie gimnazijos 1878 m. Toliau mokytis tėvai neleido. Tik 1885 m. lankė Deltuvoje Tiškevičiaus dvare bitininkystės kursus. Tais metais parašė lietuviškai knygelę apie bites. Iš čia ir jos slapyvardis Bitė. Sugrįžusi į Joniškėlį, kur jos tėvas buvo gydytojas, Gabrielė, be namų darbo, moko dar vaikus. Čia apie 1893 m. užsimezga vėliau plačiai žinoma „Žiburėlio“ organizacija moksleiviams šelpti. 1896 m. Petkevičių namuose pasirodo Gabrielės brolio Leono draugas, mokinys Povilas Višinskis, papasakojęs apie Žemaitę, jos raštus, gyvenimą ir vargą. Netrukus Gabrielė pasikvietė Žemaitę į Joniškėlį, vėliau į Puziniškį. Iš jųdviejų bendradarbiavimo atsirado komedijos „Velnias spąstuose“, „Parduotoji laimė“, pasirašytos Dviejų

moterų slapyvardžiu*. Po 1901 m. Gabrielei su tėvu persikėlus į Puziniškį, čia susidaro gausus inteligentinio lietuvių jaunimo centras. „Žiburėlio“ veikimas prasiplečia. Tačiau dėl darbo gausumo silpna Gabrielės sveikata nebeišlaiko. Sunkiai susirgusi, ji važiuoja gydytis į Varšuvą ir trejus metus priversta praleisti lovoje. Tėvo mirtis 1909 m. ir nesantarvė šeimoje dar labiau apkartino ir šiaip jau sunkų jos gyvenimą. Tais metais ji apsigyveno Vilniuje, bet prasidėjus karui, vėl grįžo į tėviškę, gydė žmones ir padėjo jiems vargti karo vargus. Nepriklausomoj Lietuvoj gavo mokytojos vietą Panevėžio gimnazijoj. Buvo išrinkta į Steigiamąjį Seimą, ir pirmame posėdy pirmininkavo, kaip vyriausias jo narys.

Šviesūs Gabrielės Petkevičaitės ir jos kaip auklėtojos bei žmonių užtarėjos, darbai kultūriniame Lietuvos gyvenime turi didesnės reikšmės negu literatūriniai jos kūriniai.

Į literatūros darbą paskatino ją „Varpas“, ypatingai V. Kudirkos „Tėvynės Varpai“. Pirmieji beletristiniai G. Petkevičaitės bandymai spaudoje pasirašyti Volungės slapyvardžiu. Pirmasis Bitės vaizdelis „Vilkienė“ pasirodė „Varpe“ 1894 m. Be beletristinių vaizdelių, ji rašė ir šiaip straipsnių. Kudirkai mirus, „Varpe“ be parašo ėjo jos „Pasikalbėjimai“, turėję pavaduoti „Tėvynės Varpus“.

Bitė-Petkevičaitė atskirai yra išleidusi šiuos kūrinius: „Kova“ – 3 v. drama, atspausta iš „Varpo“ Tilžėje, 1900 m.; „Tėvas ir sūnus“ – iš „Ūkininko“ Tilžėje, 1900 m.; „Nebe pirmas“ – paveikslėlis iš moksleivių gyvenimo, 1902 m.; „Krislai“ – Vilniuje, 1905 m.; „Ad Astra“[121] – 2 dalių romanas, 1933 m.; „Iš mūsų kovų ir vargų“, 1898–1927 m. atsiminimai paminėti Palangos spektaklio 25 m.

* Žr. „Iš mūsų kovų ir vargų“, p. 64, 70, 79.

sukaktuvėms; „Didžiojo karo dienynas“. Kartu su Žemaite (Dvi moteri): „Velnias spąstuose“, „Parduotoji laimė“, „Kaip kas išmano, taip save gano“ – pjesės kaimo vaidinimams.

Apie Petkevičaitę rašė: Vaižgantas, „Raštų“ XIII t.; J. Ambrazevičius, „Židinio“ 1931 m. 4 nr.

Kūryba. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūrybai ir istorinei jos reikšmei apibūdinti pasinaudosime rinkinėliu „Krislai“ ir romanu „Ad astra“.

Rinkinėly „Krislai“ randame 7 vaizdelius, parašytus 1902–1905 m. Ankstyvesniojoj mūsų beletristikoj, skirtoj daugiausia liaudžiai, šie vaizdeliai yra įdomūs tuo, kad savo temomis ir jų traktavimu tegali būti prieinami tik inteligentiniam skaitytojui. Įdomūs jie ir idėjiniu visuomeniniu atžvilgiu. Čia bene pirmą kartą randame aiškiai pabrėžtą socialinės nelygybės motyvą, vargą ir skurdą, sugretintą su poniško gyvenimo perteklium. „Šių dienų paveikslėly“ puošniame Palangos vasarotojų fone praslenka „nuskurusi, išblyškusi moteriškė, pusgyviu, išbadėjusiu kūdikiu nešina“*. Jos vyrą grafas, „dvarų ir girių valdovas“, už kažką pasodino kalėjiman. „Idilėj“ poniškų vaišių metu sodžiuj kyla gaisras. Ponai, gerdami kavą su likeriais ir rūkydami brangius cigarus, lošia kortomis ir pusę išloštų pinigų maloniai skiria padegėliams sušelpti...

„Homo sapiens“ – iš skurdo ištrauktas gabus kaimo vaikas, auginamas poniškoj aplinkumoj, ugdo savy egoistinius jausmus, dėl duonos kąsnio pasiryžęs pamesti savo globėją.

Bet turiningiausias idėjiniu atžvilgiu – tai beletristinis etiudas „Dievui atkišus“. Šiame kompoziciniu atžvilgiu silpname vaizdely randame tris vyriausias temas: dvaro

* „Krislai“, p. 7.

biednuomenės, nuskriaustųjų, būtis, pavainikio kūdikio likimas ir vyro-moteries santykiai, pavaizduoti feministinių idėjų šviesoj. Užguitą dvaro tarnaitę Magdę suvilioja akamonas[122]. Ji pagimdo kūdikį, kurį Magdės pamotė visaip kankina ir šaltą rudenio naktį palieka lauke „Dievui atkišus", kad jis tą vargšelį teiktųsi priglausti. Feministinės autorės idėjos paaiški iš dvarininko Kirlos, jo žmonos ir jo sesers, senmergės Marcelės, santykių vaizdavimo. Kirla – vyriško egoizmo pavyzdys, ne tik pateisina savo akamono pasielgimą, bet ir pats prisipažįsta ne kitaip žiūrįs į vyro-moteries santykius:

> Auklėjimas, tėvų paliekamybė, viešpataujančioji pasaulyje tvarka, draugų įtaka, iš dalies pagaliau ir higienos mokslas, – visa, kartu suėmus, padarė, kad mūsų, tai yra visų vyrų, meilės jausmas gali būti palygintas tik į smulkiausius pinigus, variukus, kasdien keičiamus, kasdien kleidžiamus, dažnai ir pilnomis saujomis siaučiamus... Jūs, moters, atstu laikomos nuo tikrojo gyvenimo, galite piktintis, bet negalite nuo mūsų nieko daugiau reikalauti. Jau vien dėl to negalite reikalauti, kad kito to niekur nerasite. Su tuo turi ir jūsų idealingiausioji sutikti, ne vien tokia Kiaulių Magdė. („Krislai", p. 50)

Deja, po tokios vyro filosofijos seka ne žmonos protestas, bet idiliška meilės scena, reiškianti visišką moteries sielos vergovę. Tokią padėtį supranta studentė Marcelė, bet ir ji nemoka atsakyti į klausimą, kas laukia šios dienos moterį, jei ji yra pasiryžusi niekam neduoti mindyti savo brangenybių. Marcelė, jautrios širdies stumiama, norėtų padėti varge skurstantiems kumečiams, bet akis akin susitikusi su tuo skurdu, pamačius Magdės kūdikį, ji vėl paskęsta minčių bei jausmų

chaose ir pabėga nuo to skurdo, išsipirkusi 3 rublių auka, pati save ironiškai pašiepdama:

> – Filantropija! Filantropija! Filantropija!... cha – cha – cha – cha – cha!.. Bepigu būtų trirubline užkišti vargo bedugnė!.. smulkiais jausmais, pigiomis aukomis atpirkti nuodėmių tvanai... atitiesti klaidūs keliai... („Kr.“, p. 58)

Marcelė, nors tik keliais bruožais apmestas škicas, vis dėlto yra ankstybas mūsų literatūroje socialinis personažas – iš poniškos dvaro aplinkumos pro sąžinės konfliktus norinti išsiveržti asmenybė.

Literatūriniu atžvilgiu kai kurios „Dievui atkišus“ vietos gali būti laikomos kaip ryškiausi natūralizmo pavyzdžiai. Sakysime, apleisto, dvokiančio, kirminų ėdamo Magdės kūdikio aprašymas.

Paskutiniame romane „Ad astra“ G. Petkevičaitė-Bitė vaizduoja Lietuvos dvaro gyvenimą bei aplinkumą „Varpo“ laikais ir taip pat rodo norinčius iš to gyvenimo išsiveržti į visuomeninį ir tautinį darbą individus.

Romano „Ad astra“ siužeto branduolys yra visai paprastas. Elzė Kęsgailytė neturtinga, bet jauna, graži, gerai išauklėta ir visais atžvilgiais girtina panelė bajoraitė, baigusi gimnaziją, atvažiuoja atostogų pas savo moksladraugę, turtingą, bet tuštoką dvarininkaitę Severą. Čia ji susitinka su draugės sužieduotiniu grafu Donatu Gedvila, ir abudu spėja vienas antrą įsimylėti. Antroj romano daly ir antroj atostogų pusėj Liepojoj, pajūry, be visokio plauko ponybės, Elzė susipažįsta su dviem lietuviais studentais, sužino apie knygnešius, naują sąjūdį ir pati pasijunta jo pagauta. Ji išsižada Donato meilės bei visos tuščios ponijos ir pasiryžta viena kilti ad astra, siekti aukštesnių idealų.

Nors šis romanas pasirodė tik 1933–1934 m., bet jo tema yra charakteringa patriotiniams, liaudiškai demokratiškiems „Varpo“ laikams. Visa romano medžiaga sutelkta apie idėjinę antitezę: bajoriškas poniškumas bei lenkiškumas ir liaudiškas demokratiškumas bei lietuviškumas. Poniškai dvaro aplinkumai ir jo gyventojams atvaizduoti autorė skiria savo romane daugiausia vietos. Dvaro gyvenimas, ką ir besakyti, atrodo ištaigingas ir prabangus, dvaro ponai – puošnūs, tušti dykūnai ir plepiai. Gausios romane dvaro gyvenimo scenos, ponų vaišės ir tuščios jų kalbos bei ginčai net įkyri skaitytojui savo beprasmiškumu. Juoba, kad autorė visa tai vaizduoja net ir per daug įsileisdama į nereikšmingas smulkmenas.

G. Petkevičaitės-Bitės vaizduojamoj dvaro ponų visuomenėj matomas visiškas idealizmo bankrotas. Jų visuomeninės, politinės, patriotinės idėjos nustelbtos įsigalėjusio oportunizmo, materializmo, iš dalies ištvirkimo. Kompromisinis prisiderinimas prie rusų caro valdžios yra vienas iš charakteringiausių idealizmo žlugimo požymių. Rusų tvarką garbina ne tik degeneratas buvusis Mikalojaus gvardijos pulkininkas, bet net ir jaunas, daugeliu atžvilgių idealus Donatas Gedvila smerkia karštuolius, kurie „„stoja į kovą su milžiniška valstybe, turinčia apie šimtą milijonų gyventojų“. Humanistas, filantropas, kilniaširdis Donatas visuomeniniu politiniu atžvilgiu pasirodo tipiškas oportunistas: „Mūsų stambiųjų dvarininkų svarbiausia pareiga būti lojaliems savo valdžiai piliečiams. Kitaip, pražūsime ir patys, niekam gera nepadarę, ir pakenksime visam kraštui“.* Šia proga galime prisiminti, kad panašų patriotinio bajorijos idealizmo žlugimo pavyzdį mūsų

* „Ad astra“, II, p. 243.

literatūroj yra parodžiusi ir kita, gerai tą gyvenimą pažinusi rašytoja Marija Pečkauskaitė apysakoj „Dėl Tėvynės“.

Piešdama tuščią Lietuvos ponijos būtį ir menkus jos atstovus, G. Petkevičaitė parodo du keliu iš tos būties išsivaduoti: naujos visuomeninės idėjos toj pačioj aplinkumoj ir visai kita lietuviška demokratiška aplinkuma. Pirmuoju keliu nueina stud. Zenonas, supratęs visą poniško gyvenimo tuštumą. Jis pakliūva į policijos rankas už socialistinės literatūros platinimą. Kilniaširdis grafas Donatas nė pirštu nepajudina jam padėti. Antruoju keliu nueina svarbiausia romano veikėja Elzė Kęsgailytė.

Dėl šios visuomeninės patriotinės ideologijos romanas „Ad astra“ įgyja didesnės vertės mūsų literatūroje. Jis žymiai papildo ciklių kūrinių, nagrinėjančių visuomeninius ir tautinius Lietuvos bajorijos klausimus.

Grynai literatūrinė romano vertė nėra didelė. Kaip visuma jis per daug ištęstas, praskiestas nereikšmingais dialogais, pasaldintas geroku sentimentalizmo daviniu. Gausūs romano personažai apibrėžti tik vienu kitu išviršiniu bruožu. Nė vienas nepagilintas, neišstudijuotas. Be to, autorė nėra objektyvi. Vienus ji pajuokia ir karikatūrina, kitus padaro nepasiekiamomis tobulybėmis. Taip ligi kraštutinumo išidealizuota Elzė Kęsgailytė. Ji nepaprasta gražuolė, puikiai išauklėta, su dideliu taktu ir skoniu, jautri, sumani ir drąsi, ji sugeba tinkamai pasielgti visokiose aplinkybėse, ji puikiai į taikinį šaudo ir dar puikiau dainuoja, – žodžiu, tai moteriškas autorės idealas! Romane stoka saiko ir blaivumo, be kurio negali būti bent kiek tobulesnio meno kūrinio.

Istorinė G. Petkevičaitės-Bitės beletristikos reikšmė nusistojo draudžiamojo laikotarpio pabaigoj: humanistinės bei

demokratinės idėjos, reiškiamos ne liaudies skaitymėliais, bet formuluojamos inteligentijai teprieinamomis problemomis*.

ŽEMAITĖ

Be Gabrielės Petkevičaitės, poaušrio literatūroje turime dar tris žymias rašytojas bajorų kilmės: Žemaitę, Lazdynų Pelėdą ir Šatrijos Raganą. Vyriausia iš jų, Žemaitė, buvo labiausiai sutapusi su liaudies gyvenimu ir pilniausiai jį atvaizdavo. Jos kūryba bene bus taip pat tobuliausia etninio lietuviško charakterio išraiška. Žemaitė atstovauja liaudiškai demokratinei, pažangiajai visuomenės srovei. Literatūrinės krypties atžvilgiu ji nuosakiausia, ryškiausia realistė. Jos veikalai dar ir šiandien yra įdomūs visuomeniniu ir estetiniu atžvilgiu.

BIOGRAFIJOS IR BIBLIOGRAFIJOS DUOMENYS. Julija Beniuševičiūtė-Žimantienė-Žemaitė gimė 1845 m. gegužės mėn. 31 d.[123] Bukantiškės dvarely, Plungės parapijoj. Jos tėvas Antanas Beniuševičius ten tarnavo ūkvedžiu, o motina Julijona Scepuraitė – šeimininke. Abudu buvo bajorų kilmės. Julija, iš pat mažens susitikdama su baudžiauninkų vaikais, išmoko žemaitiškai, bet šeimos kalba buvo lenkiška, ir bajoriška kilmė aukštai vertinama. Sukakusi 10 metų Julija pateko pas turtingesnę giminaitę, kaip ji sako, „dėdyną“, pas kurią kelerius metus pasimokė su jos vaikais. Iš Žemaitės autobiografijos** galima spėti, kad jos išsilavinimas nebuvo jau toks menkas, kaip įprasta manyti. Ji daug skaitydavus; mini Kraševskį[124]. Sistematinio mokslo stoką jai papildė įgimtas jos protas, budrus domėjimasis gyvenimu ir ilgo amžiaus prityrimas.

* Apie G. Petkevičaitės dalyvavimą literatūriniame sąjūdy po 1904–1905 m. žr. 2 šio veikalo tome.

** Žr. jos „Raštų“ t. I ir ypač IV.

1863 metų sukilimas, laikinai suartinęs bajorus su „broleliais mužikėliais“, padarė gilios įtakos ir jaunai Julijai. Dėdynai nusigyvenus, Julijai teko tarnauti – vaikus prižiūrėti ir siūti Džiuginėnų dvare. Ten ji susitiko su paprastu dvaro darbininku, sukilimo dalyviu Laurynu Žimantu ir už jo ištekėjo, nors motina verkė, sielojosi, kad žentas – paprastas mužikas. Prasidėjo Žimantams vargo dienos. Nusinuomojo mažą ūkį ir skurdo ilgus metus, abudu nepratę juodo ir sunkaus darbo dirbti. Patekusi į kaimo gyvenimą, būsimoji Žemaitė tautybės atžvilgiu nepasikeitė: su vyru ir vaikais kalbėjo lenkiškai, tarp lenkų ir lietuvių skirtumo nematė, Lenkiją laikė savo tėvyne. Vėliau Žimantai persikelia į Užventės valsčių, Užvėnų sodžių, kur buvo Povilo Višinskio gimtinė. Višinskis tuomet buvo dar tik 1 klasės mokinys. Atostogų metu jis draugaudavo su Žimantų vaikais. Po kurio laiko jis papasakojo apie slaptai spausdinamus Prūsuose lietuviškus raštus, paskui ir pats atgabendavo pasiskaityti tų raštų. Lietuviškų laikraščių ir Višinskio įtakoj Julija Žimantienė susipranta esanti lietuvė, pamato lenkų padarytas lietuviams skriaudas ir jau visur su visais ima kalbėti lietuviškai. Netrukus ir pati parašo pirmąjį savo vaizdelį „Piršlybas“. Per P. Višinskį jis pateko į G. Petkevičiūtės ir J. Jablonskio rankas ir pataisytas į „Rudens vakarą“ buvo išspausdintas kalendoriuj 1894 m. Nuo tų metų Žemaitė jau nepaleidžia plunksnos iš rankų per visą likusį gyvenimą.

Pažintis su P. Višinskiu, G. Petkevičaite ir kitais jaunais to laiko inteligentais turėjo dar tos reikšmės, kad palenkė Žemaitę į kairįjį mūsų visuomenės sparną. Šio nusistatymo ji griežtai laikėsi visą gyvenimą. Religinga ji sakosi niekad nebuvusi. Arčiau susipažinusi su G. Petkevičaite-Bite, kurį laiką pas ją viešėjo ir net atostogavo kartu Birštone. Tuo metu,

P. Višinskio skatinamos, jodvi parašė trejetą pjesių, spaudoje pažymėtų Dviejų moterų slapyvardžiu.

Kiek laiko prieš karą Žemaitė darbavosi Vilniuj „Lietuvos Žinių“ ir „L. Ūkininko“ redakcijose. Artinantis vokiečiams, palieka Vilnių ir patenka Petrapilin. Tuoj po karo su A. Bulota iškeliavo Amerikon rinkti aukų. Grįžusi Lietuvon 1921 metais, apsigyveno pas Bulotus[125] Marijampolėj ir ten tais pačiais metais gruodžio 7 d. mirė.

Žemaitės raštų-vaizdelių nuo 1894 m. gausu visoj pirmeiviškoj mūsų spaudoj. Rodėsi jų ir atskiromis knygelėmis. Apypilnį Žemaitės raštų rinkinį 4 tomuose išleido A. Bulota 1924–1931 metais.

Apie Žemaitę rašė: J. Biliūnas „Vilniaus Žiniose“ 1908 m., 190, 191 n., P. Kragas „Draugijoj“ 1911 m. 51 n., Vaižgantas „Raštų“ IV tome, V. Bičiūnas „Gaisų“ 1931 m. 5 n., Korsakas Radžvilas, „Straipsniai apie literatūrą“, J. Žiūgžda „Darbų ir dienų“ IV knygose.

Kūryba. Keletas Žemaitės gyvenimo aplinkybių apibrėžia visą jos literatūrinį darbą: ji nusigyvenusi bajorė, savo jaunystėj pažinusi dvaro gyvenimą, bet didelę savo amžiaus dalį nešusi liaudies vargų naštą, sukakusi 50 metų imasi plunksnos, įeina į inteligentinius sluoksnius ir ima dalyvauti visuomenės gyvenime.

Bajoriška kilmė ir dvaras bus mažiausia padarę įtakos Žemaitei. Nebent tiek, kad jos inteligentiškumas yra aukštesnis negu panašiose aplinkybėse vargusios šiaip kaimo moteries. Žemaitė, atsiskyrusi nuo bajorijos, dvaro ir lenkiškumo, visiškai suliaudėja. Bajoriškos aplinkos ir dvaro temų jos raštuose žymiai mažiau negu G. Petkevičaitės, Lazdynų Pelėdos arba M. Pečkauskaitės. Žemaitė žiūri į dvarą iš tolo, kaip ir kiek-

vienas kaimietis. Ji neturi jokio noro apaštalauti dvare, kaip tai daro M. Pečkauskaitė, bet neturi nė tokios pagiežos dvarui, kaip Lazdynų Pelėda. Ji dvaro nemėgsta kaip svetimos nedraugingos srities, jos vaizduojamieji kaimiečiai nesigaili dvarui aštrių žodžių, bet ji niekur kaimiečio neidealizuoja dvaro sąskaiton, kaip tai daro Lazdynų Pelėda. Priešingai, piešdama dvaro ir kaimo santykius, ji mato, kaip iš tiesų dažnai ir atsitikdavo, kad ir patys kaimiečiai kalti dėl savo vargų. Intrigantas Baltaragis ir naivus karštakošis Cinokas apysakoj „Prie dvaro" yra iškalbingi Žemaitės objektyvumo pavyzdžiai. Žemaitės dvaro ir kaimo, ponų ir darbininkų santykiai vaizduojami toki, koki buvo jau po baudžiavos panaikinimo: bylos dėl ganyklų, dėl žemės, dvaro kumečiai, bernai ir mergos, laisvai samdomi arba kaip kitaip sukontraktuojami darbininkai, dvaro urėdai, gaspadinės ir tarnai – štai Žemaitės dvaro aplinkuma. Dvaras – turtingas, dvaro darbininkų būklė – nuskurusi, menka. Štai tipiškas vaizdų sugretinimas:

> D v a r a s: Ant kalno dvaras – baltas, raudonu stogu, kaminų daugybė, aukštomis sienomis, kurios nuo daugybės langų, tarytum vieno stiklo, blizga. Prieš rūmą, kieme, erškėtrožių vainikas raudonuoja ir baltuoja. Pakalniuo didelis sodas. Nuo šiaurės, tartum siena, eglių eilios stovi. (II, p. 176)
>
> B o b e r n ė: Trobelė susmegusi, sulinkusi: stogas suplyšęs, kaminas nugriuvęs, durys iškrypusios, langai išdaužyti, vietoje stiklų popieriu užkibyta, kitur lentike užkalta. Kur dar stiklas neišbiręs, iš mažų šmotelių sudėliotas, pagaliukais suramstytas. (II, 177)

Žemaitės aprašomame dvaro darbininkų gyvenime randame dar daug baudžiavos likučių, bet pačios baudžiavos laikų

rašytoja neliečia. Vienintelis kūrinys „Iš baudžiavos laikų“ yra ne beletristinis tų laikų vaizdavimas, bet iš antrų – trečių lūpų girdėtų atsiminimų atpasakojimas. Žemaitė mėgo rašyti tai, ką pati savo akimis aplink matė. Iš dvaro aplinkumos ir būties minėtini šie vaizdai: „Topylis“, „Sučiuptas velnias“, „Prie dvaro“, „Mėšlavežis“, „Dovanos iš Amerikos“, „Tinginė“, „Dėl pirštinių“.

Kaimo žmonių gyvenimas duoda daugiausia medžiagos Žemaitės kūrybai. Čia randame geriausius jos vaizdus, ryškiausius žmones ir daugybę charakteringų kaimo papročius ir būtį vaizduojančių smulkmenų. Dėl to Žemaitės kaimo gyvenimo vaizdai yra įdomūs ne tik literatui, bet ir etnografui. Žemaitijos kaimas XIX amž. pabaigoj ir XX-jo pradžioj su visais savo prietarais, skurdu, tamsumu ir labai retomis prošvaistėmis lieka gyvas Žemaitės raštuose. Štai žymesnieji kaimo gyvenimo vaizdai: „Marti“, „Sutkai“, „Velnio vestuvės – velnio ir laidotuvės“, „Petras Kurmelis“, „Bičiuliai“, „Kaip tu man, taip ir aš tau“, „Atminimai“, „Prie dvaro“, „Budynė“, „Ne prieš dorą toks šėlimas“, „Jono viršus ant Tamošiaus“, „Krikštynos“, „Gera galva“, „Dėl pirkinių“, „Painiava“, „Metinės“, „Talka“, „Kazyros...“

Inteligentų ir miesto gyvenimą Žemaitė maža telietė. Iš čia ėmė medžiagos daugiau ideologinėms temoms – politinėms, patriotinėms, visuomeninėms. Čia dalyvauja kunigai, valdininkai ir šiaip vienas kitas inteligentijos atstovas. Priskirtini čia ir įvairūs mišrūs vaizdeliai. Šį ciklių sudarys: „Atžala“, „Prie užvertos langinės“, „Motinėlės ašaros“, „Kunigo naudą velniai gaudo“, „Pas tarpininką“, „Mieste“, „Kenčia kaltas, kenčia nekaltas“, „Dvejos laidotuvės, dveji palaikai“, „Nelaimė“, „Mokytoja“, „Avinvedys“ ir kiti.

Idėjiniu atžvilgiu Žemaitės kūryba nėra turtinga. Rašytoja be gilesnio išmokslinimo negalėjo duoti savo kūriniams stipresnio ideologinio pagrindo. Iš viso geriau autorei pavyko tie kūriniai, kurių idėjine prasme ji visai nesirūpino, o vien tik vaizdavo tą ar kitą charakteringą ar tipingą būties bruožą. Tie kūriniai išėjo savaime prasmingi, nes prasmingas yra ir kiekvienas charakteringas reiškinys. Be to, rašytojos individualybė, jos auklėjimas ir visuomeninė padėtis jos kūrybą savaime suidėjina, suprasmina. Taip giliai prasmingi yra, pav., „Marti“, „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“, „Petras Kurmelis“, „Prie dvaro“, „Budynė“ ir kitos charakteringos Žemaitės talentingai atkurtos gyvenimo nuotrupos.

Daug blogiau išėjo ten, kur rašytoja panoro kurti, vaduodamasi sąmoningai šiokia ar tokia idėja. Žemaitė neturėjo pakankamo išmokslinimo ir literatūrinio pasiruošimo, kad būtų galėjusi harmoningai, meniškai derinti idėją su kūrinio medžiaga, kad būtų sugebėjusi įtikinti, nenusidėdama nei gyvenimo, nei meno tiesai. Iš idėjinių jos raštų arba įkyriai kyšo idėja, moralas, tendencija, arba elementarinis nepaisymas nei psichologijos, nei gyvenimo tiesos. Ryškiausi tokių kūrinių pavyzdžiai – „Atžala“, „Sapnas“, „Stebuklai“, „Prieš pat karą“, „Dvejos laidotuvės – dveji palaikai“, „Šv. Jurgio aukos“ ir kiti. Čia dar tektų priskirti bent iš dalies ir tuos apsakymus, kur autorė vaizduoja kunigus arba stengiasi pašiepti religijos praktikavimą ir jos ženklus. Kadaise net Jonas Jablonskis bandė atitraukti Žemaitę nuo šito rašytojai pavojingo kelio. Prie silpnesniųjų Žemaitės kūrinių tenka priskirti ir jos dramatizuotus vaizdus kaimo mėgėjų vaidinimams. Sunkios dramatinės technikos rašytoja savamokslė neįstengė tinkamai valdyti. Šis jos kūrinių ciklius nepapildo jos kūrybos jokiu nauju teigiamu bruožu.

Pervertę visus Žemaitės raštus chronologine tvarka, žymios evoliucijos kūrybiniu atžvilgiu beveik nepastebime. Jau 1896 metais ji parašo vieną iš geriausių savo kūrinių „Marti“. Iki 1902 m. Žemaitė parašo beveik visus geresniuosius savo kūrinius: „Topylis“, „Sučiuptas velnias“, „Sutkai“, „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“, „Petras Kurmelis“, „Atminimai“, „Prie dvaro“, „Kunigo naudą velniai gaudo“, „Budynė“. Šituose vaizduose pasireiškia visos gerosios rašytojos ypatybės: vaizduojamojo gyvenimo pažinimas, pastabumas, gyvas pasakojimas, geras stilius. Visu tuo pasižymi ir vėliau parašyti geresnieji apsakymai. Juose tas pats gyvenimas, ta pati medžiaga, tos pačios formalinės savybės. Tačiau be tokių, vėlesnėj Žemaitės kūryboj randame ir ideologinių, tendencinių apsakymų, kuriems medžiagos rašytoja ėmė iš jai pažįstamo gyvenimo ir kurių vedamosios minties ji nesugebėjo darniai su ta medžiaga suderinti. Tat tenka padaryti išvada, kad jei Žemaitės kūryboj ir pastebima evoliucija, tai ji pastebima tik rašytojos mintijime, pažiūrose, bet ne literatūrinėj kūrinių vertėj.

Žemaitės kūryba apskritai išsilaiko realizmo ribose, nors esama ir gana ryškių sentimentalizmo žymių, pav., „Atžala“, „Prie užvertos langinės“, „Sutkai“, „Motinėlės ašaros“. Turint galvoj tai, kad Žemaitė, kaip rašytoja autodidaktė, nei savo stiliaus, nei kūrybos priemonių nekultyvavo, o vadavosi daugiau įgimtu palinkimu bei gyvenimo patyrimu, jos kūrybai geriau tiktų naivaus realizmo pavadinimas*. Šia kryptim

* Čia tenka atsiminti G. Petkevičaitės pasakojimą. P. Višinskis vertė ją su Žemaite rašyti komediją. „Tupi Žemaitė vieną, antrą dieną, bet jokios temos nesugalvoja. Višinskis nekantrauja. Žemaitė teisinasi: Mat, Poviliuk, jei kas atsitinka tokio, kas man širdį užgauna, sugraudina arba supykdo, tai man tada nė galvoti nereikia, o šiaip... – skleidžia senelė rankas, krato galvą, rodydama, kad niekas neišeina“ („Iš mūsų vargų ir kovų“, p. 66).

pagrįsta estetinė ir istorinė Žemaitės kūrybos reikšmė. Tuose savo kūriniuose, kur rašytoja nenutolo nuo jos pažinto gyvenimo ir liko ištikima savo meniškam instinktui, ten ji pasiekia aukšto tobulumo laipsnio. Geresniuose Žemaitės apsakymuose nerasime nieko, kas būtų nenatūralu, netikra, sugalvota. Čia pats gyvenimas verda ir kaitaliojasi vienur spalvingas, judrus, traškus, kitur skurdus, niūrus, vargingas, bet visur gyvai pastebėtas ir pajustas. Būtiną gero vaizduotojo ir stilisto sąlygą – išvidinį sekančių įvykių dinamizmą ir žodžio sugestyvumą – Žemaitė jautė labai gerai. Ji jaučia kur ir kada pakeisti įvykius, ji puikiai moka derinti chronologinius pasakojimo momentus, kad jie vienas kitą paryškintų, ji moka nepaprastai gyvai ir vaizdingai vartoti žodį: „Tėvas girtutėlis, nosim pamėlynavusia, šurmuliavo po aslą, tankiai kumščias sugniaužđamas, išparpusiu balsu švarkštė“*. Panašiu ryškumu ir žodžių sugestyvumu pasižymi „Mėšlavežio“ pradžia ir daugelis kitų aprašymų. Tam pačiam tikslui ji sumaniai vartoja vaizdingus liaudies kalbos palyginimus, epitetus, hiperboles ir kitas stilistines priemones: zyle, pelėda versiuos... sukosi kaip menturis po košę... Katrė verkė, kaip lytus lijo... Pinigai dar žviegia kišenėje... Šiuo atžvilgiu Žemaitė turtingiausia ir vaizdingiausia mūsų rašytoja.

Žemaitė savo raštuose davė mums ne tik daug charakteringų gyvenimo scenų ir vaizdų, bet ir visą galeriją gyvų personažų. Jos personažai, būdinamieji, vaizduojamieji žmonės, neturi komplikuotos psichikos, nėra turtingi išgyvenimais, rašytoja jų sielos neanalizuoja. Ji stačiai rodo juos veikiančius ir kalbančius jų įprastoj, kasdieninėj aplinkumoj. Pastebėdama ir vaizduodama, kas yra ryškiausia žmoguje, ji duoda

* „Raštai“, I, p. 47.

dažniausiai tik charakteringuosius bruožus. Kadangi jos personažai veikia paprastose, kasdieninėse aplinkybėse, ir charakteringieji jų bruožai gauti ne abstrakcijos, bet stebėjimo keliu, tai jie yra visai tikri gyvi žmonės. Atsiminkime nevalą Vingių Joną, „vyrą iš stuomens ir iš liemens“, tokius pat jo tėvą, motiną, darbščią žvitrią Driežų Katrę iš apysakos „Marti“, senį Tupikį ir klastingą Veronę iš „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“, Petrą Kurmelį, intrigantą Baltaragį su karštuoliu Cinoku iš „Prie dvaro“, piktą, kerštingą pavyduolį Gumbą iš „Kaip tu man, taip ir aš tau“, kvailą užsispyrėlį šykštuolį, pasipūtėlį „Geros galvos“ Drūktenį, merginų viliokus Topylį ir „Painiavos“ Kižo Dominyką ir visą būrį kitų, ypač tipiškų, traškiai kalbančių, prietaringų kaimo moterėlių.

Savo nesudėtingų personažų pavidalus ir charakteristikas Žemaitė sudaro iš dalies aprašydama jų išvaizdą, iš dalies leisdama jiems patiems veikti ir kalbėti. Žemaitės personažų, ypač ankstyvesniųjų, išvaizda kai kada esti šaržuota, karikatūriška, pav., Bronislovo motina „Atžaloj“ arba Vingių Jonas „Marčioj“. Tačiau jų kalba ir poelgiai visada labai vaizdūs ir charakteringi, dažnai su tam tikrais priežodžiais ir gestais.

Nemažiau ryškūs ir Žemaitės dialogai, gyvai charakterizuoją ištisą žmonių grupę, duodą sudėtingą sceną ir vaizdą. Be jokių ypatingų pastangų čia Žemaitė padaro skaitytojui neišdildomą įspūdį. Tik atsiminkime iš „Marčios“ Katrės, Jono, senio Vingio ir Vingienės kvartetą![*] Arba ansamblinius dialogus ir scenas iš „Atsiminimų“[**]. Įdomu pastebėti, kad dramatizuotuose kūriniuose „Marčios“ autorė niekur neparašė tokių ryškių gyvų dialoginių scenų.

[*] „Raštai“, I, p. 58–9.

[**] Ten pat, p. 294, 5.

Ryškiausiai sukurti Žemaitės personažai – tamsūs, prietaringi, pikti, klastingi žmonės. Jų gyvenime matome dvasinio skurdo daugiau, kaip materialinio. Bet tie žmonės dažniausia judrūs, kieti, savotiškai energingi. Blaivūs ar pasigėrę, jie traškiai kalba, „šurmuliuoja“, „sukasi kaip menturys po košę“, kimba „kaip smala prie tekinio“. Melancholikų, švelniabūdžių, svajotojų Žemaitė nemėgsta vaizduoti. Žemaitės žmogus suprastas visai realistiniai: be jokios romantikos, be jokios mistikos, be jokių ypatingų sąžinės vingių. Religinius, mistinius nusiteikimus, kurių lietuvių liaudy, be abejo, buvo ir tebėra, Žemaitė traktuoja ne kaip giliai sieloj glūdintį reikalą, bet kaip prietarą, įprotį, nesąmoningą kitais sekimą. Ji ima tik išviršinius reiškinius, neprasikleisdama jų priežasties ir prasmės. Dėl to tie reiškiniai, jos aprašyti, dažnai atrodo juokingi, karikatūriški. Tokių pavyzdžių galime rasti daug, ypatingai „Kelionėj į Šidlavą“, „Ne prieš dorą toks šėlimas“, „Budynėj“.

Nors ir tamsius žmones, skurdų gyvenimą vaizduoja Žemaitė, bet ji negrimsta į nusiminimą, neskleidžia pesimizmo. Priešingai, pro tą skurdą ir tamsą jaučiamas geresnio gyvenimo pasiilgimas ir viltis, kad tokis gyvenimas yra galimas.

Žemaitės gamtos aprašymai, kurie sudaro vaizduojamųjų įvykių foną arba apsakymo ornamentą, yra labai paprasti. Dažniausiai rašytoja mėgsta be jokių stiliaus puošmenų nusakyti, kas darosi gamtoj aprašomuoju metu. Štai „Marčios“ pavasario aprašymo planas: „Išaušo jau pavasaris. Po vakarykščio lietaus nušvito visa padangė. Saulelė linksmai švietė... Vėjelis, pranokdamas saulelės spindulius, šiltai pukšnojo... Sniegas, kur ne kur pasislėpęs, baltuoja patvory... Miškas papūro ir papilkavo pumpurais... Paukšteliai, kiekvienas kitokiu

balsu, vinguriuoja savo giesmę...“* Toliau išskaitoma paeiliui, koki tie paukščiai „vinguriuoja savo giesmę“. Ir šitokiuose iš pažiūros nemeniškuose išskaičiavimuose matome pastabumą, mokėjimą paskirus pavasario reiškinius aptarti ir juos į vieną visumą derinti. Vaizduodama gamtą Žemaitė, kaip ir daugelis kitų naivios fantazijos žmonių, mėgsta vartoti įasmeninimus, personifikacijas bei onomatopėjas, gamtos garsų pamėgdžiojimą. Štai klasinio įasmeninimo pavyzdys:

> Aušra, anksti pašokusi, skleidė baltą savo šviesą, budino ir judino žemę iš miego. Paskui jos nesiliko nė saulelė. Visų pirma nušlavė visas žvaigždeles nuo dangaus; paskui, kaip gera šeimininkė, pašokusi žiūrėjo kiaurai į visas žemės kerteles, gilių giliausiai įleisdama savo liepsnotą akį. Pro kiekvieną tarpelį, pro kiekvieną progumėlę prasikreipdama žiūrėjo giliausiai norėdama tikrai sužinoti, ar viskas iš vakarykščios tebėra vietoje ir t. t.**

Įdomų dar ne tiek gamtos vaizdavimą, kiek gamtos panaudojimą žmogaus išgyvenimui reikšti randame „Petro Kurmelio“ apysakoj. Petras, užklupęs miške savo žmoną Marcę su dvaro arkligoniu Pranuku, pajunta savy didelį sielvartą:

> Rodės, jog dangus užgrius ir kalnai užvirs ant jo; rodės, jog visas pasaulis jį patį kaltina, pagaliaus, paukšteliai patys kaip sakyte sako. Raibasis strazdelis ties pat jo viršugalviu, eglėje, čiauškėjo aiškiai: „Nieko nekaltink, nieko nekaltink! Tavo kaltybė, tavo kaltybė!“ Geltonsnapis varnėnas švilpdamas tvirtino: „Teisybė, teisybė, teisybė!..“ Garsusis budutis toliau miške spigino: „Tu-tu-tu, tu-tu-tu!“

* „Raštai“, I, p. 53, 4.
** Ten pat, p. 150.

Meleta pridėjo: „Pats, pats, pats, pats, pats!“ Lakštingalėlė maželėlė ant daubos skardžio pleškėjo: „O taip, o taip, tu pats, tu pats, kaltesnis, kaltesnis!“ Varna lėkdama ir ta krankė: „Kaap-gis! kaap-gis! kaap-gis!“ Mėlynasis balandis iš tiesų supykęs brūkavo: „Perti Kurmelį, perti rupūžę, per nugarą... brūklys!“ Margasis kikilis taip pat tyčiojos: „Skamba Marcelės, cink-cink, cink-cink šimtukai!*

Žemaitės apysakų, apsakymėlių bei vaizdų kompozicija yra tiek paprasta, kad jų negalima net priskirti jokiam literatūros teorijos aptartam dailiosios prozos žanrui. Žemaitė duoda stačiai gyvenimo iškarpą, dažnai visai nesirūpindama sudaryti joje siužetinį kūrinėlio branduolį, centrą. Antraštėj pažymėta tema dažnai įvedama kūriniui jau įpusėjus. Esama vaizdų, pasakojimų visiškai be fabulos ir be siužeto, pav., „Rudens vakaras“, „Mėšlavežys“, „Bičiuliai“, „Budynė“, „Atminimai“, „Krikštynos“. Tačiau esama ir glaudesnės konstrukcijos kūrinių, kaip „Marti“, „Sutkai“, „Petras Kurmelis“, „Prie dvaro“, „Kunigo naudą velniai gaudo“ ir kiti. Tačiau klaidinga būtų manyti, kad ir besiužetiniuose, padrikuose Žemaitės vaizduose nesama artizmo, kūrybos, kad rašytoja buvusi tik paprasta gyvenimo scenų „fotografuotoja“, pasak Vaižganto. Literatūros mene iš viso jokio fotografavimo negali būti. Tegali būti talentingas – gyvas, arba netalentingas – negyvas rašymas. Nors ir kažin kaip kruopščiai rašytojas registruotų fiksuotų kokio gamtovaizdžio arba įvykio smulkmenas, jeigu tame darbe nedalyvaus jo vaizduotė, jausmas ir visa meninė kūrybinė nuovoka, jo raštas bus negyvas, neįdomus, nuobodus. Žemaitė, pasilikdama kasdienės tikrovės arba net realaus

* Ten pat, p. 207.

įvykio ribose, visas smulkmenas atgaivina savo vaizduotėj, nudažo savo temperamentu ir komponuoja su dideliu artizmu. Tikrovėje daug kas vyksta kartu, vienu metu, o rašytojas turi išdėstyti tai vienas po kito, nesugriaudamas visumos, bet ją padarydamas aiškią, reljefišką. Kad Žemaitė sugeba tai padaryti, matome iš kiekvieno jos raštų puslapio. Iš daugelio galimų pavyzdžių prisiminkime jau minėtą Katrės su Vingiais barnio sceną, labai nuosakiai, vieningai, meniškai sukomponuotą.

Mūsų literatūros istorijai Žemaitės raštai yra reikšmingi keleriopu atžvilgiu. Pirmiausia, Žemaitė davė gana pilną ir tobulą kaimo gyvenimo vaizdą, pratęsdama ir užbaigdama tą linkmę, kurią buvo pradėjęs Aišbė ir Pietaris. Svarbu pažymėti tai, kad Žemaitės duotas kaimo gyvenimo vaizdas savo visuma yra autentiškas, tikras. Dėl to jos raštai įdomūs ir etnografiniu, ir tautiniu psichologiniu atžvilgiu. Žemaitė yra viena iš tautiškiausių mūsų rašytojų. Jos atvaizduoti personažai be kitų charakteringų savumų turi dar ir tipiško žemaitiško lietuviškumo. Taip pat ir pačios autorės kūryba gali būti laikoma kaip savaimingas, spontaniškas, be jokių svetimų įtakų lietuviškos sielos pasireiškimas. Pati Žemaitė savo asmeniu papildo savo sukurtą lietuviškojo gyvenimo vaizdą. Ji piešė daugiausia skurdų gyvenimą ir tamsius, prietaringus žmones. Bet ir iš tokio gyvenimo ji pati išaugo šviesi, kūrybiškai pajėgi, kupina energijos, optimizmo ir jumoro.

Reikšminga mums Žemaitė ne tik etnografiniu ir tautiniu, bet taip pat ir visuomeniniu ideologiniu atžvilgiu. Matėme, kad ne visi jos kūriniai yra idėjiniai suprasminti, o suprasmintieji ne visi išsilaiko tinkamoj meno aukštumoj. Tačiau svarbu tai, kad ji sąmoningai ar nesąmoningai vis dėlto yra

suaugusi su liaudimi ir su demokratiniu pirmeiviškuoju mūsų visuomenės sparnu. Žemaitės kūryba ne visa meniškai vertinga, bet idėjiniu atžvilgiu visa vieninga, vientisa ir darni. Galima net sakyti, kad Žemaitė yra pirmoji rašytoja su aiškiai pabrėžta liaudiška–demokratiška–laisvamaniška ideologija.

Pagaliau literatūrinės krypties atžvilgiu Žemaitė yra nuosakiausia realistė mūsų ankstyvesnėj literatūroj. Ji savo raštuose pratęsė, išplėtė ir tobuliausiai išreiškė kitų to laiko rašytojų bandytas naudoti kaimo gyvenimo temas. Naivusis Žemaitės realizmas greta jos ir po jos neturi mūsų literatūroj kito tokio atstovo. Bet jis nė nereikalingas. Žemaitė viena išsėmė visą jo medžiagą, visus jo stilistinius ir formalinius galimumus. Kaimo būties tematika gal vienintelė, kuri atitinka Žemaitės apsakymų formalinius savumus. Žemaitės literatūrinė kryptis reikalinga ne sekti, ne tęsti, bet kultivuoti, tobulinti. Tokio kultivavimo vėlesnėj mūsų literatūroj iš tiesų ir randame. Vincas Krėvė savo „Šiaudinės pastogės" apysakoms randa tokios pat medžiagos Dzūkijos kaime, kaip Žemaitė Žemaitijos. Tik Vincas Krėvė, kitokio išmokslinimo ir kitokios dvasinės struktūros rašytojas, kaimo būties vaizdais išreiškė daug sudėtingesnes idėjines ir psichologines problemas. Tačiau daug artimesni Žemaitės literatūrinės giminystės ryšiai su kai kuriais jaunaisiais mūsų rašytojais – realistais. Naiviojo Žemaitės realizmo medžiaga ir ideologija jų sąmoningai suimama į griežtesnes literatūrines formas, nors jiems dažnai stoka gerųjų Žemaitės savybių: nuoširdumo, objektyvumo ir vaizduojamojo gyvenimo pažinimo.

LAZDYNŲ PELĖDA

Greta Žemaitės, realizmo kryptimi ėjo ir Lazdynų Pelėda. Ir ji ėmė temų bei duomenų iš kaimo ir dvaro gyvenimo, bet Žemaitės ryškumo ir objektyvumo jai stoka. Lyrinis Lazdynų Pelėdos nusiteikimas, sentimentalizmo žymių apstumas, knyginės literatūros įtaka, pagaliau miesto gyvenimo temos žymiai skiria tas dvi rašytojas. Abi jos buvo suliaudėjusios bajorės, daug vargo pakėlę. Tačiau gyvenimiška abiejų nuotaika vėlgi skirtinga. Žemaitė, giedresnės dvasios, blaiviau sugebėjusi orientuotis gyvenime, vis dėlto iškopė į šviesesnę aplinkumą. Lazdynų Pelėda gi pesimistė, neturinti jokios praktinės nuovokos, visą gyvenimą skurdo ir kentėjo savy ir savo sielvarte susikaupusi. Čia turima galvoj Sofija Pšibiliauskienė.

BIOGRAFIJOS IR BIBLIOGRAFIJOS DUOMENYS. Kalbant apie Lazdynų Pelėdos gyvenimą ir kūrybą, pirmiausia reikia priminti, kad čia mes turime reikalo ne su viena, bet su dviem rašytojom: Sofija Ivanauskaite-Pšibiliauskiene ir Marija Ivanauskaite-Lastauskiene. Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu spausdinti raštai vieni buvo parašyti pirmosios, kiti antrosios sesers*. Ką būtent kuri sesuo parašė, visai griežtai nustatyti negalima. Lazdynų Pelėdos raštų autorystės paslaptis išėjo aikštėn jau mirus Sofijai Pšibiliauskienei. Tat tenka vaduotis vienos Marijos Lastauskienės prisipažinimais ir kai kuriomis skirtingomis jų gyvenimo aplinkybėmis, atsispindėjusiomis jų raštuose.

Seserys Ivanauskaitės yra nusigyvenusio dvarininko bajoro Nikodemo Ivanausko dukterys. Nikodemas Ivanauskas

* Pirmas šią paslaptį iškėlė aikštėn Liudas Gira „Židinio" 1929 m., nr. 4, p. 5–6, „Dvi seserys Ivanauskytės".

valdė Paragių dvarą Tryškių valsčiuje, buvo šioks toks tapytojas ir rašytojas, jaunystėj svajojęs apie dailininko karjerą ir garbę, bet visai nesugebėjęs tvarkyti savo smunkančio dvaro reikalų ir pasirūpinti dukterų išmokslinimu bei jų ateitim. Vyriausioji duktė Sofija gimė Paragiuose 1867 m. rugsėjo 16 d.[126] Tėvams persikėlus į Müncheną, išbuvo ten ligi 4 metų savo amžiaus. Paskui, dar trumpai pagyvenus Varšuvoj ir Krokuvoj, Ivanauskų šeima grįžo Lietuvon. Sofija augo namie be sistematinio mokymo, misdama įvairia, dažniausiai menkos vertės, literatūra, atsitiktinai pakliūvančia jai į rankas. Pati rašytoja vėliau su kartumu ir liūdesiu mini savo jaunystės dienas, nesugebančių gyvenimo tvarkyti tėvų globoje. Egzaltuota, romantiškai nusiteikusi, vos 24 metų panelė, ji išteka už nusigyvenusio alkoholiko, dusyk už save vyresnio dvarininkėlio. Po keliolikos metų nelaimingo gyvenimo jiedu išsiskiria. Ji su 2 vaikais leidžiasi į Vilnių uždarbiauti, jis po kurio laiko išvažiuoja į Ameriką ir žūva fabrike, nepalikęs jai jokios atramos tolimesniam gyvenimui. Visas tolimesnis Sofijos Pšibiliauskienės gyvenimas – nuolatinė vargų ir skurdo virtynė. Dėl duonos kąsnio ji menkus skatikus uždarbiaudavo Vilniuje rankdarbiais, o atliekamu laiku raštais, už kuriuos redakcijos mokėdavo menkus honorarus. Lietuvių spaudoj ji pradėjo rašyti nuo 1900 m. Pirmiausia „Varpe“, paskui „Naujienose“, „Ūkininke“, „Vilty“, „Šaltiny“ ir kitur. Prieš pat karą gyveno Kaune, per karą Meškių – Gadoniškių dvarely pas savo sūnų, po karo Paragiuose, kur ir mirė 1926 m. kovo 15 d.

Marija Ivanauskaitė gimė 1872 m.[127] Šiauliuose, kur buvo apsigyvenę grįžę Lietuvon jos tėvai. Ligi 16 metų išbuvusi Paragiuose, ji gavo tokį pat išauklėjimą, kaip ir Sofija. Bet tolimesnis Marijos gyvenimas pakrypsta kitaip.

Trejetą metų pasimokius siūti Šiauliuose, ji, tetos kviečiama, važiuoja Varšuvon mokytis muzikos. Iš muzikos nieko neišėjus, ima dirbti tetos laikomoj rankdarbių dirbtuvėj ir išbūva ten 9 metus. Trumpai pagyvenusi tėviškėj, ji išvažiavo Petrapilin, kur gana sunkiai vertėsi, uždarbiaudama rankdarbiais. Susipažinusi su lenkų studentais socialistais (P. P. S.), ji už menką atlyginimą darbavosi jų bibliotekoj, kur turėjo progos plačiau apsiskaityti. Tuo metu ji susipažino su gudų patriotu veikėju Vaclovu Lastausku ir už jo ištekėjo. Dar apie 8 metus praleidę Petrapily, abu grįžo į Paragius. Tačiau nesant čia kas veikti, Marija Lastauskienė išvažiavo į Rygą vėl uždarbiauti rankdarbiais, kol vyras, gavęs darbo prie gudų laikraščio „Naša Niva“, parsikvietė ir ją į Vilnių. Čia apie 1907–1908 m. ir prasidėjo gyvesnis literatūrinis abiejų seserų bendradarbiavimas. Marija Ivanauskaitė-Lastauskienė lenkų kalba pradėjo rašyti anksčiau už Sofiją. Šį bei tą buvo išspausdinusi lenkų Varšuvos laikraščiuose. Tačiau vėliau dėl sunkių gyvenimo aplinkybių rašyti visai buvo paliovusi ligi Rygos laikų. Tuo metu Sofija lietuvių spaudoj jau buvo įsigijus gana tvirtą vietą ir šiokių tokių honorarų. Dėl šių honorarų ir Marija ėmė atidavinėti Sofijai savo lenkiškai parašytus dalykėlius, kad ši, juos išvertusi, spausdintų jau pagarsėjusiu Lazdynų Pelėdos vardu. Toks darbas buvo tęsiamas ir Vilniuj, nes lėšų nuolatos buvo stoka, o Marijos Lastauskienės vardu išspausdinta apysaka „Auka“ skaitytojų nei kritikos dėmesio nepatraukė, ir autorei nebeliko vilties įsistiprinti lietuvių literatūroj savo vardu. Po karo, susilpnėjus Sofijos Pšibiliauskienės sveikatai, daugiausia Lazdynų Pelėdos raštų parašydavusi Marija Lastauskienė. Paskutinis didesnis Sofijos kūrinys – tai „Ponas Dramblevičius“. Marija Lastauskienė dar ir dabar tebegyvena

Paragiuose. Lazdynų Pelėdos ir savo tikruoju vardu ji yra dar išspausdinus keletą dalykų, bet mūsų šių dienų literatūroj ji jau nebeįstengia prigyti. Sofija mirdama nusinešė į kapus su jos vienos vardu per daugel metų susietą Lazdynų Pelėdos sugestyvų žavesį. Lazdynų Pelėda grįžo į praeitį, nuėjo į istoriją, kuriai vienai ji iš tiesų jau ir tepriklauso.

Visi ankstyvesnieji Lazdynų Pelėdos raštai, pasirodę prieš spaudos grąžinimą, priklauso, be abejo, Sofijai Pšibiliauskienei, būtent: „Kas priešas“, „Sugriautas gyvenimas“, „Klajūnas“, „Našlaitė“, „Džiugas“ „Judošius“, „Davatka“, „Burtininkė“ ir kiti smulkesnieji. Galima sutikti su L. Gira, kad jai priklauso ir daugelis iš Vilniaus laikotarpio, pav., „Ir pražuvo, kaip sapnas“, „Motulė paviliojo“, „Stebuklingoji tošelė“, „Klaida“.

Marija Lastauskienė sakosi, jai priklausą šie raštai: „Paša“, „Vanka“, „Kazamatų sapnas“, „Pirmoji tarnyba“, „Verpetai“, „Dėdės šposas“, „Spinduliai ir šešėliai“, „Naujasis takas“, „Už lizdą“, „Iki mirties“, „Liucipieriaus piršlybos“, „Atsilikęs“, „Leta“. Su tuo galima sutikti, nes daugely šių kūrinių atsispindi didmiesčio gyvenimas, kurį galėjo pažinti viena Marija.

Apskritai, palyginę vienos ir kitos sesers raštus, matome, kad Sofija yra artimesnė Lietuvos kaimui ir iš viso tarsi lietuviškesnė, paprastesnė. Marija, be miesto gyvenimo temų, mėgsta labiau komplikuoti fabulą, įvesti daugiau psichologinio elemento. Be to, Sofijos kūriniuose pastebime tarsi daugiau kartumo, nusivylimo ir net maištingumo, Marijos gi – daugiau tylios rezignacijos, susitaikymo su gyvenimu ir likimu. Tačiau galėjo atsitikti, kad Sofija, versdama lietuvių kalbon Marijos raštus, šį bei tą pakeitė.

Konstatavę šitą abiejų seserų bendradarbiavimą, mes toliau nė nesistengsim skirti Lazdynų Pelėdos raštus vienai arba kitai iš jųdviejų. Abidvi seserys nei auklėjimu, nei pažiūromis, nei literatūriniais sugebėjimais, nei kasdieniniu darbu nedaug viena nuo kitos skyrėsi. Pagaliau tai ne tokio jau didelio masto rašytojos, kad kruopštus jųdviejų kūrybos išskyrimas duotų literatūros mokslui kokių nors žymesnių laimėjimų.

Lazdynų Pelėdos „Raštų" 4 tomus išleido „Švyturys" 1921–1922 m. ir 1 tomą „Dirva" 1928 m. Liko dar jų ir laikraščiuose. Iš didesniųjų minėtinos apysakos „Ponas Dramblevičius", spausdintas „Laisvėj" ir „Klaidūs keliai" – „Skaitymų" XX knygose.

Apie Lazdynų Pelėdą rašė: P. Kragas „Draugijoj" 1910 m. 42–43 n., J. Tumas Vaižgantas – „Raštai", XIII t, Liudas Gira „Židiny" 1929 m. 4, 5–6 n., Korsakas-Radžvilas, „Straipsniai apie literatūrą", V. Bičiūnas „Židiny" 1926 m. 3 n., Paparonis „Skaitymų" XI kn.

Kūryba. Lazdynų Pelėdos kūryboj svarbų vaidmenį vaidina idėjinė tema arba tezė, kurią autorė tarsi nori įrodyti ir iš kurios išeidama ji renkasi kūriniui tinkamos medžiagos. Dėl to, susipažindami su idėjine jos raštų tematika, mes galime tiksliausiai tuos raštus klasifikuoti ir rasti tiesiausią kelią jos kūrybos visumai apimti. Visa Lazdynų Pelėdos beletristika telkiasi apie tris dideles temų grupes: pirmąją sudaro dorovinіai–religiniai–visuomeniniai klausimai, antrąją moters būties temos ir trečiąją kaimo ir dvaro gyvenimo klausimai.

1. Teoretinius dorovinius–religinius–visuomeninius klausimus L. Pelėda kelia šiuose apsakymuose: „Davatka", „Burtininkė", „Pavasario rytmetis", „Kaliniai", „Prisikelk, žmogau", „Erškėtroželės", „Kam, dėl ko?", „Fabrikantų protėvis".

Pirmuose dvejuose matome autorės religinį skepticizmą ir norą parodyti, kad religijos formos dažnai esti tuščias dalykas. Šie vaizdeliai apibūdina L. Pelėdos (Sofijos Pšibiliauskienės) pažiūras pirmame jos kūrybos laikotarpy, maždaug ligi 1907 metų. Ligi tol ji daugiau linkusi į kairiąją, pozityvistinę visuomenės srovę, vėliau pakrypsta į dešinę ir rašo daugiausia katalikų spaudai. Turinio ir nuotaikos atžvilgiu „Davatkai" ir „Burtininkei" artimiausias yra apsakymas „Kaliniai". Autorė iškelia jame painius dorovinės ir visuomeninės reikšmės klausimus: dėl ko įvyksta nusikaltimai, ar jie baustini, kas tariamieji ir kas tikrieji nusikaltėliai? Ir čia skeptiškai nusiteikusi į viešąją moralę, esamąją tvarką, nori įtikinti, kad nusikaltimų priežastys glūdi pačioj visuomenėj, kad bausmės nėra teisingos ir kad „kaltuosius" su „nekaltaisiais" tektų dažnai sukeisti vietomis. Visuomeninio kriticizmo randame dar „Pavasario rytmety" ir „Fabrikantų protėvy".

Tolimesniuose to cikliaus vaizdeliuose „Prisikelk, žmogau", „Erškėtrožėlės", „Kam, dėl ko?" autorės nuotaika ir pažiūros jau yra visai pasikeitusios. Varginančioms, painioms buities problemoms išspręsti autorė ieško priemonių religijoj, grįžta į tradicinį tikėjimo kelią. Stipriausia gyvenimo atrama esąs tikėjimas ir pozityvus pareigų uždėtas darbas.

Visi šio cikliaus kūrinėliai turi tą ydą, kad yra per daug schematiški, paviršutiniški. Didelėms problemoms atvaizduoti autorė pasirinko per menkus gyvenimo duomenis.

2. Įdomesnis, turtingesnis ir geriau atvaizduotas yra antrasis, galima sakyt, centrinis L. Pelėdos kūryboj temų ciklius, kur keliami įvairūs moters buities klausimai. Jaunos bankrutuojančio dvaro panelės poniškas auklėjimas nušviečiamas „Naujajam take", „Mano draugėj", „Dėdės špose" ir

„Karalaitėj Lėlėj“. Šiose apysakose yra daug autobiografinių bruožų. „Naujojo tako“ Stenia skaito sentimentalius romanus, klajoja po laukus ir miškus, ilgėdamasi išsvajotų karalaičių ir tikėdama, „kad vienas jų atskris su mėnulio šviesa ir pareikalaus jos meilės“. Stenia tampa svajotoja, romantikė, visai nepasiruošusi gyvenimui. Lygiai dėl tokių pat priežasčių sentimentalia svajotoja tampa ir panelė Julė „Dėdės špose“. Trečias variantas – Morta „Mano draugėj“. Liguista, stačiai degeneratiška griūvančio dvaro atmosfera, kurioj turi augti jaunos mergaitės, šiose apysakose atvaizduota ne tik su karčia ironija, bet jau stačiai satyriškai, beveik pamfletiškai. Vyresnieji – tėvai, tetos, dėdės – kažkoki isterikai, beveik idiotai, netekę sveikos galvosenos ir realaus gyvenimo pajautimo. Jie viena tebrangina – bajorišką savo kilmę. Dėl to mergaitėms ne tik nevalia bendrauti su mužikais, bet ir, Dieve gink, imtis kokio nors darbo. Dėl to joms telieka skaityti romanus ir klajoti miškeliais bei parkų alėjomis. Ir štai tokia neparuošta gyvenimui Stenia, Julė arba Morta, dvarui galutinai subankrutavus, atsiduria gatvėj ir yra priversta ieškoti uždarbio rankdarbių dirbtuvėse arba verstis dar blogesniu amatu. Ir tik autorės gailestingumas bei įgimtas tų Stenių, Julių ir Mortų dvasios stiprumas išgelbsti jas nuo galutinės katastrofos didele vargų, skurdo ir pažeminimo kaina.

Dar vieną blogo mergaitės auklėjimo pavyzdį Lazdynų Pelėda parodo „Karalaitėj Lėlėj“. Našlaitė Lėlė patenka pas turtingą giminaitę, kuri ją visiškai išpaikina. Nepataiso jos nei Paryžiaus auklėjimas, nei mokslas. Tik pamačiusi savo užgaidų menkumą ir skaudžiai nusivylusi, ji pameta bajoriškus įpročius ir ima darbuotis patariama „mužiko“ dėdės Bonifaco.

Toliau tame pačiame temų cikliuje randame iškeltus kai kuriuos šeimos klausimus. Lazdynų Pelėda mėgsta rodyti moters gyvenimo tragediją dėl moters sieloje įgimto motinystės instinkto arba stačiai dėl veiksnių, kylančių iš lyčių skirtumo. Pirmiausia moters gyvenimą sugriauna blogi žmonės ir šiaip aplinkybės, kurioms ji nepajėgia atsispirti. „Sugriauto gyvenimo“ Anka, našlaitė, tarnauja Leibio smuklėj ir dėl to gerokai patvirksta. Ji išteko už doro vaikino Jokūbo, bet po kurio laiko pasiilgsta senojo gyvenimo ir vyrą pameta. Po kurio laiko ji vėl sugrįžta, bet sugriauto gyvenimo jau nebeatitaiso. „Roželės laimužėj“ naivią kaimo mergaitę Roželę, nukeliavusią su maldininkais į Vilnių, pavilioja kažkokia „ponia“ ir nugabena į paleistuvystės namus. Roželė baigia gyvenimą ligoninėj. Doro darbininko dukterį suvilioja ponaitis, jai gimsta kūdikis, kuriam auginti reikia daug pinigų. Dėl to motina, Paša, ne tik dirba fabrike, bet ir uždarbiauja viliodama vyrus.

Tačiau moters gyvenimą griaunančių veiksnių mato Lazdynų Pelėda ir pačioj moters sieloj, joj gemančioj pagundoj, aistroj. Turtinga, išlepinta ponia Vanda, atnaujinusi jaunų dienų pažintį, laukia „laimės valandos“, bet sulaukia skaudaus nusivylimo. „Paskaitoj“ ponia Matilda, ieškodama nederančių jai, žmonai ir motinai, smagybių, bėginėja neva į paskaitas, o iš tiesų pasimatyti su „juo“. Šeima ir laimė griūva.

Kelia Lazdynų Pelėda ir gilesnį dorovinės prasmės klausimą: ar praeity padaryta moteries nuodėmė nesugriaus ilgainiui jos laimės? „Laimėje“ visų gerbiama ponia Jadvyga, būdama vargšė siuvyklos darbininkė, mylėjosi su jaunu artistu, jo pamesta vos nemirė, bet pagijusi sugebėjo atsitiesti, ištekėjo už turtingo žmogaus ir kurį laiką buvo laiminga. Tačiau praeities nepamiršo. Vieną kartą operoje ji pamatė tą patį, ją

kadaise mylėjusį artistą ir iš jo žvilgsnio suprato, kad nėra jai atleidimo. Ponia Alina vaizdely „Nesitikėjau“, pataisiusi praeities klaidą, išdidžiai atstumia jai vėl siūlomą meilę ir su nieku savo gyvenimo nesuriša.

Pagaliau dar keletą moteries sielos vingių parodo autorė kūrinėliuose „Panelė Mania“, „Kazamatų sapnas“, „Pirmoji tarnystė“, „Velykos“, „Ne iš kelmo išspirta“. Šiame paskutiniame apsakymėly randame gražų moteriškos ambicijos pavyzdį.

3. Trečioji Lazdynų Pelėdos temų grupė imta iš kaimo buities. Čia rašytoja vaizduoja dvaro ir kaimo santykius, rodo kaimui daromas skriaudas arba šiaip praskleidžia vieną kitą kaimo gyvenimo vaizdą bei kaimiečio sielos bruožą. Čia turime visą eilę ilgesnių ir trumpesnių apsakymų: „Prie pat dvaro“, „Kas priešas“, „Klajūnas“, „Iš senelio Juozo pasakų“, „Ir pražuvo kaip sapnas“, „Vienas už visus“, „Visam amžiui“, „Simano grinčioj“, „Ištverk, motule“, „Sugrįžk“, „Motulė paviliojo“, „Stebuklingoji tošelė“, „Poilsis“, „Nuoskauda“, „Dzidė“.

Daug kartų mūsų literatūroj kelta dvaro ir kaimo santykių tema Lazdynų Pelėdos raštuose gauna naujų variantų. Visuose juose randame tą patį neigiamą, kai kur stačiai tulžim atmiešta, dvaro vaizdavimą, kokį jau matėme „Naujam take“, „Mano draugėj“, „Karalaitėj Lėlėj“. Toks karčiai parašytas vaizdelis yra „Prie pat dvaro“. Dvaro gyvenimas – ištaigos, tinginiavimas, neteisybės. Ponai – sentimentalūs svajotojai, beširdžiai egoistai, tinginiai ir paleistuviai. Kaimo žmogaus jie nesupranta ir neužjaučia, tad ir kaimietis jų nekenčia. Dvarą žudo visokios melioracijos ir reformos, iš kurių naudojasi tik atėjūnai vokiečiai ir vertelgos žydai. „Klajūne“ geras, bet silpnavalis Juozelis eina gaspadoriauti į dvarą, o motina

jį su ašaromis išleidžia, lyg į didžiausius pavojus. Ir ne be reikalo: Juozelis dvare ištvirksta, suviliotas nedorėlės Viktės. Mirus tėvams, jis išnuomoja tėviškę ir važiuoja Amerikon. Netekęs sveikatos grįžta atgal ir miršta užkluptas pūgos netoli nuo tėviškės.

Didokoj apysakoj „Ir pražuvo kaip sapnas“ autorė, nepašykštėdama spalvoms ryškumo ir efektų, vaizduoja kovą kaimo su dvaru dėl žemės. Geraširdis, meniškos sielos senelis Juozas kadaise išgelbėjo skęstantį jaunąjį ponaitį ir už tai gavo dovanai valdyti žemės sklypą. Mirus senajam ponui, dvare įvedama nauja tvarka. Norima atimti žemė ne tik iš Juozo, bet ir iš kitų kaimiečių nuomininkų. Šie paveda bylą šunadvokačiui ir ryžtasi geruoju žemės neatiduoti. Dvaras parsikviečia kazokus, kurie muša žmones ir degina jų trobas. Juozienė žūva ugny. Nakčia kažkas sudegina ir dvarą. Juozas, netekęs proto, bastosi po žmones ir šaukiasi Dievo keršto. Šioj formaliniu atžvilgiu chaotiškoj apysakoj dvaras atvaizduotas ne tik kaip kaimo žmonių skriaudėjas, bet ir nesantaikos sėjėjas jų pačių tarpe.

Visose Lazdynų Pelėdos apysakose, kur vaizduojamas bajorų gyvenimas arba dvaro ir kaimo santykiai, matome visai liaudišką autorės ideologiją. Ji ne tik užtaria skriaudžiamuosius, ne tik smerkia skriaudikus, bet ir visus dvaro gyvenimo reiškinius, net iš dalies teigiamus, kaip pav., melioraciją, ūkio moderninimą vertina visai liaudies požiūriu – smerkia ir pašiepia.

Idėjinės tematikos atžvilgiu įdomi yra ir didžioji Lazdynų Pelėdos apysaka „Klaida“. Autorė, apimdama šiame veikale 1890–1905 m. laikotarpį, iškelia keletą to laiko visuomeninio gyvenimo klaidų: iš kaimo kilusios inteligentijos nutautimą,

mišrios šeimos negeroves, kaimiečių norą išponėti, jų tamsumą ir prietarus, pagaliau 1905 metų revoliuciją. Ši paskutinioji tema užima apysakoj daugiausia vietos, dėl to ir visa „Klaida" paprastai vadinama 1905 m. revoliucijos vaizdavimu.

„Klaidos" siužetą lengvai galime išskirstyti į šiuos fabulos momentus: 1) Petras Jonaitis, ūkininko sūnus, vos baigęs juristas, veda turtingą miesčionę lenkę. Sugrįžęs su žmona pasisvečiuoti į tėviškę, pamato, kad vesdamas ponišką svetimtautę, padarė didelę klaidą. 2) Petro tėvai prasiskolinę, sūnui nepadedant, jau nebeatsitiesia. Be to, pasimasinę poniškumu, vyresniąją dukterį išleidžia už plikbajorio ir tuo įklampina ją į vargą ir skurdą. 3) Petras Jonaitis paveldėja žmonos dėdės turtus, tačiau sekdamas jos užgaidomis, viską pralėbauja. Žmona jį pameta, o jis su dukrele, kaip valkata, grįžta į tėviškę. 4) Petras, nors atsigauna tėviškės oru, tačiau jokiam naudingam darbui nėra tikęs. Agitatorius Juodeikis įvelia jį į 1905 m. revoliuciją. Tai paskutinė Petro klaida. Pamatęs revoliucijos pragaištingus vaisius, besislapstydamas nuo savo kaimynų ir valdžios, jis išnyksta iš akių. Minėtina dar epizodinė tema – Marytė Stonaitė ir Žvynas dirba kultūros darbą kaime, o išdavikė šundaktarė Syrienė, pasinaudodama žmonių tamsumu, jį griauna.

Čia pat tenka pastebėti, kad 1905 m. revoliuciją Lazdynų Pelėda savo „Klaidoj" atvaizdavo labai paviršutiniškai. Ji parodė tik keletą su revoliucija susijusių banditizmo ir chuliganizmo pavyzdžių, parodė keletą nevykusių agitatorių, bet nei gilesnių revoliucijos priežasčių, nei charakteringų reiškinių, nei pasėkų nenušvietė.

Apžvelgę idėjinę Lazdynų Pelėdos raštų tematiką, matome, kad ji yra plati ir įdomi. Autorė iškėlė daug aktualių to

laiko klausimų, parodė daug gyvenimo žaizdų. Tačiau kaip kiekvieno rašytojo kūryboj, kur idėjinė tema sudaro vyriausią uždavinį, taip ir Lazdynų Pelėdos beletristikoj dažnai pasigendame objektyvaus, blaivaus tikrovės vaizdavimo. Lazdynų Pelėdos, kaip ir Žemaitės kai kuriuose kūriniuose, dėl literatūrinės kultūros stokos tas objektyvumas pasireiškia itin įkyriai.

Svarstydami Lazdynų Pelėdos kūrybą grynai literatūros meno atžvilgiu, formaliniu požiūriu, pastebime, kad ji yra labai nevienoda ir nelygi. Geriausiai yra pavykę trumpi vaizdeliai, nereikalaują sudėtingesnės kompozicijos, nei plataus turinio, kaip pav., „Motulė paviliojo“, „Stebuklingoji tošelė“, „Poilsis“, „Eršketrožėlės“, „Iš senelio Juozo pasakų“, „Simano gryčioje“, „Senis“, „Prisikelk žmogau“ ir kiti to paties pobūdžio.

Didesniosios Lazdynų Pelėdos apysakos, norint ir svarbesnės turiniu, turi daug kompozicinių ir stilistinių trūkumų. Autorė nesugeba darniai sukonstruoti siužeto, nukrypsta į nereikalingas digresijas, sudaro nenatūralias situacijas, melodramatinius efektus. Viso to apsčiai randame, pav.: „Sugriautam gyvenime“, „Našlaitėj“, „Naujam take“, „Karalaitėj Lėlėj“, „Dzidėj“, „Ir pražuvo kaip sapnas“. Taip pat ir „Klaida“, nors stilistiniu atžvilgiu lygesnė už šias, bet trūkumų turi apsčiai: sudurstyta fabula, neišnaudotos veiksmo užuomazgos, apysakos pradžioj imta naudoti, bet toliau pamesta pasakojimo nuo savęs priemonė, per daug jau nelygus personažų traktavimas: vieni idealizuojami, kiti karikatūrinami.

Skaitytojas lengvai pastebi ir Lazdynų Pelėdos raštų stiliaus nelygumus. Apskritai L. Pelėdos raštų stilius realistinis su lyriniu atspalviu, tačiau be jokių ryškesnių individualinių

požymių. Šiuo atžvilgiu Žemaitė nepalyginti charakteringesnė už „Klaidos“ autorę. Knyginės kalbos ir rašytinio stiliaus įtaka Lazdynų Pelėdos raštuose yra gana žymi. Bet ta įtaka yra daugiau neigiamo pobūdžio: dirbtinumas, sentimentalizmas, melodramatiniai efektai ir net kai kurios situacijos bei temos – štai ką įstengė pasisavinti mūsų rašytoja iš prieinamos jai literatūros. Tokio realistinio – sentimentalinio – romantinio mišinio pavyzdžiai gali būti „Sugriautas gyvenimas“, „Našlaitė“, „Klajūnas“, „Ir pražuvo kaip sapnas“.

Lazdynų Pelėdos raštuose daug mažiau randame charakteringų ir tipiškų lietuviškojo gyvenimo reiškinių negu Žemaitės kūryboj. Daugelis jos kūrinių visai neturi lietuviško kolorito. Iš Lazdynų Pelėdos sukurtų personažų nedaugelis pasilieka gyvi mūsų atminty. Iš tokių reikia pažymėti senelis Juozas iš apysakos „Ir pražuvo kaip sapnas“. Senelis Juozas – savo sieloje poetas ir menininkas, gyvai suprantąs ir mylįs gamtą, visą savo kūrybą ir grožio meilę tegalįs išreikšti klumpes margindamas, atstovauja visos mūsų liaudies meniškus palinkimus ir joje pastebimą benaudį grožio pamėgimą, savotišką estetizmą. Graži scena, kai senelis dailina, margina padirbtų klumpių eilę ir lygiai reikšmingas tolimesnis pasikalbėjimas su pačia:

> Išbaigęs visą gražumėlį, padėdavo ant žemės, meiliai šypsodamos, ir prisimerkęs imdavo žiūrėti, traukdamas pypkę.
>
> – Užmesk akį, mama! – prabildavo į žmoną: – Ar ne genys?
>
> – Besibiauriji, tėvai; kas tau už tai mokės? Įmaus į purvyną, tai ir po gražumo! Būtumei verčiau kuriam indui šulus nutašęs: ir sau, ir žmonėms bent naudos būtų, o čia...

Temo tada šviesusis nusišypsojimas ant senelio veido, pranykdavo, kaip nebuvęs, ir senis, galva kinkuodamas, tarydavo:

– Ar išmano kiaulė pipirus! Ne jai ir renkami. Tiek teišmanai, kiek iš dubens į dantis, arba kad tau kas tuoj atkišęs skatikus pabarškintų. Eik tu, eik! Nabagė, naktį gimusi esi!... Ne su vienais skatikais gyvensi, nei jų su savim nusineši!.. (III, p. 2–3)

Lygiai prasminga senelio Juozo gamtos, ypatingai pavasario meilė. Tik dėl senelio Juozo ir įgyja literatūrinės reikšmės ta, šiaip jau silpna formaliniu atžvilgiu apysaka.

Gyvai autorės atvaizduoti ir „Klaidos“ seniai Jonaičiai, lygiai kaip ir visa apysakos pradžia, puikiai piešianti Petro sutiktuves ir dvelkianti tikru lietuviško kaimo gyvenimu. Minėtinas dar iš tos pačios apysakos kaimo išminčius Grigas, nors jis yra autorės jau paidealizuotas. Petras Jonaitis, svarbiausias apysakos asmuo, nors turi daug charakteringų to laiko inteligento žymių, tačiau vieningu, gyvu, psichologiniai tikru literatūriniu personažu negali būti laikomas. Yra tai įvairių charakterių požymių rinkinys, mozaika be aiškios išvidinės psichologinės jungties ir vaizdaus išviršinio pavidalo. Linksmas, prašmatnus, donžuaniškas kaimo siuvėjas Dzidė to paties vardo apysakos pradžioje ryškiai apsibrėžia mūsų vaizduotėj, bet paskui supilkėja, pakrinka kartu su apysaka.

Apskritai, nors įvairių dalyvių, personažų Lazdynų Pelėdos raštuose randame apsčiai, ir autorė sugeba gyvai juos vaizduoti, tačiau jos dėmesys nukreiptas daugiau į įvykius bei jų prasmę negu į žmogaus vidų. Dėl to jos apysakų fabula yra gana turtinga. Deja, dėl kompozicinių trūkumų, siužetinis

įvykių supynimas yra menkas ir artizmo čia randame kuo mažiausia.

Vienu žvilgsniu apėmę visą Lazdynų Pelėdos kūrybą, pastebėkime, kad jos vaizduotasai gyvenimas turi savotišką atspalvį. Jis yra pesimistiškas, liūdnas ir šaltas. Likimo nepalaima, žmonių skriauda bei piktumas ir savo paties nuodėmė bei kaltė slegia daugumą jos atvaizduotų personažų, teikia medžiagos jos siužetams. Pati autorė su liūdesiu, ne kartą su kartumu ir pagieža reaguoja į tokį gyvenimą. Lazdynų Pelėdos pasaulis, su retomis išimtimis, yra tvankus, ankštas, be šviesos, be oro, be gamtos.

Jos gamta – tik vidaus nuotaikos projekcija. Jos pasaulis – pusiau realus, pusiau jausmų sukurtas. Retą Lazdynų Pelėdos kūrinį galėtume ištisai gyvenimo duomenimis patikrinti. Retas galėtų tikrovės kritiką išlaikyti.

Mūsų literatūroj Lazdynų Pelėdos vaidmuo tęsiasi ligi Didžiojo karo. Ligi to laiko ji kartu su Žemaite ir M. Pečkauskaite-Šatrijos Ragana įsigijo plačiai žinomą vardą. Ji praturtino mūsų literatūros tematiką, ji pagamino tinkamos aniems laikams lektūros, nors didesnių, pastovesnių vertenybių mūsų literatūrai nesukūrė. Jokių rekšmingesnių tradicijų jaunesnei rašytojų kartai ji nepaliko. Jaunesnieji, V. Krėvė, A. Vienuolis, Ign. Šeinius, dar prieš Didįjį karą iš pat pradžių nuėjo kitais keliais.

MARIJA PEČKAUSKAITĖ-ŠATRIJOS RAGANA

Iš visų senesniosios kartos rašytojų moterų Marija Pečkauskaitė šių dienų skaitytojui yra gyviausia ir įdomiausia. Jei didelė dalis ankstyvesniosios mūsų literatūros buvo vadinama liaudies skaitymėliais, tai apie Pečkauskaitės raštus to

pasakyti negalima. Tiek pedagoginiai teoretiniai, tiek beletristiniai jos raštai tėra prieinami tik išprusintam skaitytojui, be tų, kuriuos autorė tyčia skyrė liaudžiai. Marija Pečkauskaitė yra tokia rašytoja, kuri nuo pat savo darbo pradžios plėtė mūsų literatūros akiratį ir kėlė jos lygmenį. Imdama iš kaimo ir dvaro gyvenimo medžiagos, ji parodė tą gyvenimą kitokioj šviesoj negu Žemaitė ir Lazdynų Pelėda.

Biografijos ir bibliografijos duomenys. Žemaičių bajorai Pečkauskai, iš kurių yra kilusi Šatrijos Ragana, yra atėję į Lietuvą iš Gudų, Mogiliovo gubernijos. Marija gimė 1878 m. vasario 24 d.[128] Medingėnuose, bet augo savo tėvų Labunavo dvare, Pavandenės par., Telšių apskrity. Šeimos kalba buvo lenkiška, bet Pečkauskai buvo artimai sutapę su savo krašto žmonėmis, dėl to ir būsimoji rašytoja nuo pat mažens mokėjo kalbėti ir žemaitiškai. Be Marijos, vyriausios Pečkauskų dukters, augo dar jos sesuo Sofija ir broliai Steponas ir Vincas. Marija, pamokyta namie guvernančių, 1892 m. įstojo į trečią klasę šv. Kotrinos gimnazijos Petrapily. Tačiau dėl silpnos sveikatos netrukus turėjo grįžti namo ir gimnazijos kursą išėjo privačiai, pramokusi dar rusų, vokiečių ir prancūzų kalbų ir skambinti fortepijonu. Tuo tarpu tėvas, menkas ūkininkas, savo dvarą turėjo perleisti nuomininkui, o pats išsinuomojo Užvenčio dvarą, Julijos Žimantienės-Žemaitės ir Povilo Višinskio kaimynystėj. Nuo 1891 m. Višinskis ima mokyti Marijos brolį Steponą ir ją pačią. Atsiranda čia ir daugiau jaunų lietuvių inteligentų: kun. K. A. Bukantas, dr. Dam. Bukantas, Kalnietis ir kiti[129]. Šių pažinčių įtakoje Marija Pečkauskaitė tampa sąmoninga lietuvaitė patriotė. Be to, čia ji gauna minčių ir įspūdžių savo pirmam didesniam autobiografiniam kūriniui „Viktutė“. 1896 m. Marija Pečkauskaitė išėjo bitininkystės

kursus Varšuvoj. Po poros metų, mirus tėvui, turėjo likviduoti ūkį ir persikelti su motina į Šiaulius, kur mokėsi jos broliai. Marija uždarbiavo pamokomis ir mokytojavo bajorų šeimose. 1900 m. mirė jos brolis Steponas, nepaprastai gabus ir muzikalus jaunuolis. Ši mirtis padarė Marijai neišdildomą įspūdį. Šis ir daugelis kitų šeimos įvykių bei įspūdžių atsispindi geriausiame M. Pečkauskaitės kūriny „Sename dvare".

Povilo Višinskio sumanymu ir rūpesniu 1905 m. Marija gavo „Motinėlės" stipendiją[130] ir išvyko studijuoti į Ciurichą, kur tuomet profesoriavo garsusis pedagogas Fr. W. Försteris[131]. Po trijų semestrų ji persikėlė į Friburgą, kur išbuvo tik vieną semestrą ir grįžo Lietuvon. Šių neilgų studijų pakako Marijai susipažinti su Försterio pedagogikos pradais, kuriems ji pasiliko ištikima visą savo amžių. Šveicarijoj ji parašė „Vincą Stonį". Neturėdama jokio diplomo, ji Vilniuje išlaikė kvotimus mokytojos teisėms gauti. 1909 m. „Žiburio" draugija ją pakvietė Marijampolėn vesti mergaičių progimnaziją ir bendrabutį. Karo metu su šia įstaiga 1915 m. buvo išsikėlusi į Trakus, bet toliau, į Rusiją važiuot nenorėjo ir grįžo į Židikus (Telšių apskr.), kur buvo likusi jos motina ir sesuo Sofija. Motina ten pat mirė 1915 m. Brolis Vincas, agronomijos studentas, jau buvo miręs 1910 m. Karo metu ir jam pasibaigus, M. Pečkauskaitė tyliai darbuojasi Židikuose, daug rašo pedagoginio turinio raštų, kuriuos spausdina katalikų laikraščiuose ir atskirai. Už nuopelnus auklėjimo srity Lietuvos universiteto Teol.-filosofijos fakultetas 1928.X.5. pripažino Marijai Pečkauskaitei filosofijos garbės daktaro laipsnį. Mirė M. Pečkauskaitė 1930 m. liepos 24 d.

Pirmieji spausdinti M. Pečkauskaitės kūrinėliai „Margieji atsiminimai", pasirašyti Šatrijos Raganos slapyvardžiu, pasi-

rodė „Varpe“ 1895 m. Vėliau ji spausdindavo „Tėvynės Sarge“, „Dirvoje-Žinyne“, „Vilniaus Žiniose“, „Šaltiny“, „Vilty“, „Draugijoj“, „Vaire“. Nepriklausomoj Lietuvoj – katalikų laikraščiuose.

Apypilnį Šatrijos Raganos beletristinių raštų rinkinį 6 tomeliuose išleido „Žinijos“ b-vė. Čia nepateko didieji pedagoginiai veikalai: „Jaunuomenės auklėjimas“, „Seksualė etika ir seksualė pedagogika“, „Auklėjimas ir auklėjimasis“, „Kristus ir žmonių gyvenimas“. Juose autorė daugiausia dėsto ir populiarizuoja savo mokytojo prof. Fr. W. Förserio mokslą.

Čia dar minėtina, kad M. Pečkauskaitė, išėjusi ir bitininkystės kursus, dar 1890 m. išleido „Bičių knygelę“ ir „Apie bičių ligas“. 1922 m. Ūkio ministerija išleido jos gražiai parašytą „Lietuvos bitininką“.

Apie M. Pečkauskaitę rašė P. Kragas „Draugijos“ 1910 m. 44 nr., J. Tumas-Vaižgantas, „Raštai“, XIII t., J. Ambrazevičius, „Šatrijos Raganos Irkos tragedija“ „Židinio“ 1939 m. 1(73) nr., E. Radzikauskas „Gaisų“ 1930 m. 6 nr.

Kūryba. Jau tas faktas, kad Marija Pečkauskaitė atsidėjus studijavo auklėjimo mokslą, kad keletą metų dirbo auklėjimo įstaigoj, kad didelė jos raštų dalis tą mokslą dėsto tiesiogiai arba apvilktą beletristine forma, rodo, kad aukėjimo, mokymo, dorinimo palinkimas buvo giliai įdiegtas jos sieloj. Šį palinkimą dar labiau išugdė šeimos tradicijos bei atmosfera, gilus religingumas, pagaliau specialus įgytas mokslas. Dėl to nenuostabu, kad auklėjamoji nuožiūra, mintis glūdi beveik visuose jos kūriniuose, o vengimas viso to, kas tai minčiai priešinga, pastebimas griežtai visuose. Dėl to idėjinė tema ir M. Pečkauskaitės kūryboj vaidina žymų konstruktyvinį vaidmenį. Ne visuomet, tiesa, rašytojai kūrybos impulsą duoda

idėjinė tema, tezė. Kartais ji nori vien vaizduoti gyvenimą, kurti vaizdą, tačiau beletristinius to vaizdo apmatus ji ataudžia auklėjamomis mintimis, apgaubia dorinančia nuotaika. Beletristinę medžiagą žmonėms ir gyvenimui vaizduoti ji renkasi tik tokią, kuri derinasi su jos, pedagogės, tikslais.

Auklėjamosios M. Pečkauskaitės raštų idėjos vienur labiau paryškintos, kitur palaidos, dažnai tos pačios įvairiomis atmainomis kaitaliojasi ir kartojasi visuose jos kūriniuose. Vyriausios ir lengviausiai pastebimos auklėjamosios M. Pečkauskaitės raštų idėjos yra šios: tautinės sąmonės žadinimas, liaudies švietimas, mokslo pamėgimo skatinimas, pasiaukojimo, altruizmo žadinimas, teisingumo, tiesumo, darbštumo, gailestingumo ir kitų dorybių auklėjimas, šeimos pakrikimo negerovių smerkimas, Lietuvos bajorijos tautinių ir visuomeninių klaidų bei charakterio ydų taisymas. Šitokiomis idėjomis pagrįsta auklėjamoji Pečkauskaitės raštų tendencija dažniausiai savaime plaukia iš jos vaizduojamųjų situacijų ir žmonių charakterių, dėl to ir nekenkia kūrinio meniškumui, nors gana dažnai teigiamus personažus autorė mėgsta paidealizuoti.

Nagrinėdami M. Pečkauskaitės beletristiką, mes laikysimės šios tvarkos. Pirmąją kūrinių grupę sudarys „Viktutė“, „Vincas Stonis“, „Dėl tėvynės“ ir „Anuomet“. Tai kūriniai, kuriuose autorei pirmiausia rūpi patriotinės idėjos ir tautinis demokratinis apaštalavimas bajorijoj. Toliau eis smulkiųjų kūrinėlių eilė, kur vaizduojamas daugiausia vaikų pasaulis. Dar toliau rasime alegorinius simbolinius „Pančius“ ir romantinę „Mėlynąją mergelę“. Pagaliau, tarsi visos M. Pečkauskaitės kūrybos sintezė, didžioji apysaka „Sename dvare“.

„Viktutė“ – pirmas žymus rašytojos veikalas. Jame jau randame visus vyriausius idėjinius jos kūrybos pradus ir

daug formalinių savybių. Yra tai dienoraščio forma parašyta apysaka, turinti gana daug autobiografinio elemento, apgaubta idiliškos nuotaikos su sentimentaliniu atspalviu. Turtingo dvaro panelė Viktutė savo dienorašty pasakoja savo aplinkos gyvenimą, kuriame sukinėjasi visokių žmonių: Viktutės tėvai, kaimynai nutautę bajorai Butautai, kaimo žmonės, stud. Jonas, susipratęs lietuvis pozityvistas, toks pat susipratęs lietuvis daktaras Antanas, tikįs katalikas. Viktutė su visais jais sueidama turi progos pasisakyti įvairiais klausimais. Tarp jos ir daktaro Antano užsimezga simpatijos ir meilės jausmai – ir tai sudaro vyriausią fabulos giją ir intrigą. Autobiografinis elementas „Viktutėj" pasireiškia tuo, kad autorė tiksliai vaizduoja savo gyvenimo aplinkumą, kad Viktutės žodžiais iš dalies charakterizuoja save pačią ir išdėsto savo pažiūras ten keliamais klausimais. Identifikuoti kitus „Viktutės" personažus nebūtų nei tikslu, nei reikalinga.

Lietuviškoji patriotinė ir demokratinė idėja „Viktutėj" yra išvesta labai ryškiai. Autorė jau čia platesniu užsimojimu pradeda tą apaštalavimą bajorijoj, kurį pastebime visuose didesniuose jos kūriniuose. Viktutę ji padarė sektinu kiekvienos bajoraitės idealu: ji gera, dora, darbšti, teisinga, gailestinga, kukli, išlavinta, muzikali, protinga, pozityvi ir kartu jausminga, jautri. Ji išsižada viliojančios artistės karjeros, kad galėtų pasilikti namie, padėti tėvams tvarkyti praskolintą ūkį, „kad žemės sklypo neišleistume į priešo nagus". Ji nori „išmokius nors keletą žmonių rašyti ir skaityti, nors keliems palengvinus sunkų gyvenimą"*. Viktutė gan įtikinamai išdėsto motyvus, dėl ko ji, lenkiškai išauklėta, pasiryžta grįžti į lietuvystę. Savo dienorašty ji nurodo ir lietuviškojo veikimo programą.

* „Raštai", VI, p. 11.

Kitoj vietoj ji vaizduoja savo pavyzdingus santykius su liaudies žmonėmis, dar kitur skelbia apskritai humanistines demokratines idėjas. Pagaliau autorė randa progų skiepinti savo skaitytojams ir religinį idealizmą tose vietose, kur Viktutė apgailestaudama pasakoja apie stud. Jono pažiūras ir jo bedieviškumą.

Kaip Viktutę autorė padarė sektinu bajoraitės idealu, taip daktaras Antanas atrodo lietuvio inteligento idealas. Tačiau daktaro išidealizavimas įsimylėjusios Viktutės dienorašty išeina daug natūralesnis ir įtikinamesnis.

Lietuviškumo idėjai pabrėžti ir paryškinti autorė parodo ir tradiciniai lenkiškai nusiteikusius bajorus – Oną ir Juozą Butautus. Jų bajoriškas ydas – tuštumą, poniškumą, pasipūtimą, lietuvių kalbos niekinimą – ji atvaizduoja iš dalies komiškoj, iš dalies satyrinėj šviesoj.

Apskritai „Viktutė“ yra vienas iš gražiausių ir sumaniausių mūsų propagandinės patriotinės literatūros pavyzdžių. Lietuviškumo ir demokratiškumo idėjos, bajoraitės skelbiamos inteligentinėj, poniškoj aplinkumoj, darė gilaus įspūdžio, tiesa, ne tiek bajorijai, kiek priaugančiai jaunosios lietuvių inteligentijos kartai. To kūrinio jaunuoliškas idealizmas, moralinis skaistumas, dvasinė šviesa ir šiluma ugdyte ugdė skaitytojo sieloj jo skleidžiamas idėjas bei jausmus.

Literatūros meno atžvilgiu „Viktutė“ yra vienas iš geriausiai pavykusių to laiko kūrinių. Giedri idilinė nuotaika, lyriškumas ir kartu tikrovės pajautimas bei blaivus gyvenimo vertinimas išperka sausokus vietomis samprotavimus, o vietomis skystoką sentimentalumą. Pagaliau ir kompoziciniu atžvilgiu tokio pobūdžio kūriniui, kaip „Viktutė“, geriausia tiko šiaip jau apsenusi dienoraščio forma. Ne per gausios li-

teratūrinės „Viktutės“ puošmenos – tai keletas lyrinių gamtos vaizdų.

„Vincas Stonis“, antras didesnysis M. Pečkauskaitės kūrinys, parašytas jau aiškiai pedagoginiam tikslui. Mokomosios, auklėjamosios mintys čia taip išplėstos, kad jos visai nustelbia nedidelę kūrinėlio fabulą ir kitus beletristinius jo elementus. Vincas Stonis – tai sodžiaus berniukas, pamėgęs mokslą ir jo ieškąs. Paliktas išvažiavusio į Ameriką tėvo ir negalėdamas paskaityti jo laiškų, Vincukas pasiryžta mokytis. Gera dvaro panelė padeda jam ir kitiems kaimo vaikams to tikslo siekti. Vincukas tiek pramoksta ir susąmonėja, kad įtikina tėvą grįžti atgal į tėvynę. Tėvas sugrįžęs praturtėja, o Vincukas jau greit ir pats bus mokytojas. Tautiniam sąmoninimui autorė į veikalėlį įpynė keturis istorijos pasakojimus: apie Vilniaus įkūrimą, apie Videvutą ir Birutėną, apie Gyvilę ir Pareivį ir apie Pilėnų kunigaikštį Margelį. Esama ir šiaip patriotinių vietų. Be mokslo ir tėvynės meilės skatinimo, šiame veikalėly autorė dar stengiasi auklėti darbštumą, teisingumą, prisirišimą prie žemės, žodžiu, visa, kas reikalinga augančiam kaimo jaunimui. Be to, ji ir čia rodo pavyzdį, kaip daug savo žmonėms gali padaryti gera, darbšti, dora, susipratusi dvaro panelė. Dėl grynai didaktinių vietų gausumo veikalėlio beletristinis atžvilgis nėra turtingas. Bet ir čia Pečkauskaitė rutuliodama sausą didaktinę temą, siekdama siauro pedagoginio tikslo, vis dėlto sugebėjo įkvėpti savo kūriniui daug sveikos skatinančios nuotaikos, dvasinės šilumos ir šviesaus optimizmo.

„Dėl tėvynės“ – jau visai kitokio pobūdžio apysaka. Su „Viktute“ ir „Vincu Stoniu“ ji turi bendra tai, kad ir joje autorė skelbia lietuviškumo bei demokratiškumo idėjas. Tačiau tonas čia ne idilinis ir ne didaktinis, bet satyrinis. „Dėl

tėvynės“ – tai sumani, grakšti, lengvu jumoru padailinta satyra, nukreipta prieš sulenkėjusius Lietuvos bajorus dvarininkus, kurių vieni tuomet dar tebekliedėjo apie amžinus unijos ryšius, o kiti, nebetekę jokio patriotinio idealizmo, rūpinosi vien savo gerove. Pečkauskaitė parodo, kad pirmųjų lenkiškasis patriotizmas Lietuvoj nebeturi pagrindo ir tampa juokingas, o antrųjų oportunizmas veda ligi žemo pataikavimo rusų valdžiai. Laiko dvasią ir realius gyvenimo reikalus Lietuvoj atitinka vienų ir antrų niekinamieji „litvomanai“, kurių čia autorė, tiesa, neparodo, bet kurių ideologijos teisingumas aiškėja iš atgyvenusių bajorų dvarininkų skelbiamos jiems kovos ir rodomos neapykantos.

Ponų gyvenimo tuštumas matyti jau iš pirmosios apysakoj atvaizduotos scenos, vaišių pas ponus Skirgailus, kur susirinkusi visa apylinkės ponybė lošia kortomis, skundžiasi sunkiais laikais, peikia mužikus ir socialistus, dalinasi rusų-japonų karo naujienomis ir nuobodžiauja.

Bet štai atvyksta naujas svečias p. Rimša, didelis patriotas, karštuolis ir entuziastas. Vos įžengęs, jis visus suintriguoja nauja kalbos tema: „Tėvynė mūsų dega, dega Lenkija! Griūna mūsų tradicijos, griūna kalba ir tikėjimas! Baisių laikų sulaukėme! Gaisras kasdien eina platyn, o mes snaudžiame, sėdime sudėję rankas!“* Pasirodo, kad tą gaisrą padegę litvomanai. Čia ponai prikalba apie juos baisių dalykų: jie esą socialistai, nihilistai, žmonės be jokios moralės, jų gegužinės ir vakarai virstą pasibaisėtinomis orgijomis. Be to, jie esą geriausi rusų bičiuliai, valdžia remianti jų judėjimą, dėl to ir spaudą jiems grąžinusi, norėdama atskirti lietuvius nuo lenkų. Blogiausia esą, kad tas litvomanijos gaisras jau imąs plisti ir bajorijoj.

* „Raštai“, t. III, p. 164.

Antai paties pono Rimšos jaunieji giminaičiai uždarę lenkišką biblioteką, parsisiųsdinę lietuviškų laikraščių ir ėmę lietuviškai kalbėti. Tolimesniame ponų pasikalbėjime ir p. Rimšos galvojime Pečkauskaitė duoda puikią sintezę tų nuomonių, kurios buvo paplitusios apie lietuviškąjį sąjūdį sulenkintuose Lietuvos sluoksniuose.

Ponas Rimša ginti tėvynei nuo litvomanų pavojaus sukviečia ponus bajorus į pokylį, per kurį turės būti aptartos priemonės kovoti su litvomanais, sakomos patriotinės prakalbos ir rodomi gyvieji paveikslai. Deja, ponas Rimša liko žiauriai užviltas. Svečių nesukurstė nei patriotinė jo prakalba, nei išpūstas litvomanijos pavojus, nei gyvasis paveikslas, nei deklamacijos. Per daug esą būtų litvomanams garbės, kad dėl jų visą vakarą reiktų posėdžiauti. Tad senesnieji netrukus sėda prie vinto, o jaunesnieji pradeda šokius. „Seimas tėvynei gelbėti" baigiasi nutarimu suruošti iškilmingus pietus naujam gubernatoriui, kuris esąs dvarininkams labai palankus ir geriausiai padės kovoti su litvomanais.

Nė viename kitame mūsų literatūros veikale nerandame taip kondensuotai sintetiškai atvaizduotų senosios bajorų kartos pažiūrų į lietuviškąjį sąjūdį, kaip šioj Pečkauskaitės apysakoj. Yra tai gyvas ir teisingas, nors ir pro jumoro prizmę rodomas bajoriškų lenkiškų idealų Lietuvoje išsigimimo vaizdas. Tų idealų, kuriuos puoselėjo Unijos tradicijos, polonizacija ir Vilniaus universiteto paskleistas romantiškas patriotizmas, pakreiptas lenkiškos ideologijos kryptim. Pečkauskaitės ponas Rimša yra tipiškiausias Lietuvos bajorijos senosios kartos atstovas XX amžiaus pradžioj. Jo idealizmas jau atitrūkęs nuo gyvenimo, dėl to atrodo be prasmės ir pasmerktas žūti su visais atgyvenusiais idealais ir lenkiškomis tradicijomis.

„Dėl tėvynės“ yra vienas iš geresniųjų to laiko literatūroj poleminių kūrinių, atvaizdavęs ne tik tautinius santykius, bet ir dvaro gyvenimo atmosferą.

Patriotinėj apysakoj „Anuomet“ Pečkauskaitė palieka ramybėje sulenkėjusius dvarininkus, bet atkreipia dėmesį į spaudos draudimo laikus, į kovą dėl spaudinių ir į surusėjimo pavojų, gresiantį nutolusiems nuo savo krašto žmonėms. Apysakos siužetas, trumpiausiai atpasakotas, yra tokis: Kastis Vita, Peterburgo policininkas, žemaitis, grįžta paviešėti į savo tėviškę. Jis doras vyras, bet jau kiek apkvaišintas sostinės gėrybių, jau turi ten nusižiūrėjęs paną, nors katalikę, bet ne lietuvaitę. Tačiau, pamatęs gimtąjį kaimą, labai jautriai atsimena ir Banienės Roželę, kurią, matyt, širdies gilumoj tebemyli. Pakeliui į tėviškę išgirsta, kad pas kaimyną liksminasi jaunimas, ir pats ten pasuka. Čia iš senės Paliulienės sužino baisią Kražių istoriją. Čia pat įsibrauna urėdninkas, gaudydamas kažkokį kontrabandininką, iš tiesų gi – knygnešį. Atseka jiedu kontrabandininką ligi Banienės trobelės, bet Roželė jau buvo jį išvedusi per pelkes į nepavojingą vietą. Kastis eina namo, o urėdninkas vos galo negavo pelkėj, vydamasis knygnešį. Roželė po to žygio sunkiai apserga. Kastis, ją belankydamas, galutinai nusikrato rusiškumo šiukšlėmis, o Rožytei pasveikus, su ja susituokia ir į Peterburgą nebegrįžta.

Ši apysaka, kaip pagaliau kuone kiekvienas propagandos kūrinys, turi lengvai pastebimų kompozicinių ydų, pav., Paliulienės pasakojimas, ištęsti samprotavimai bei dialogai, patriotinei tendencijai sudarytos situacijos. Tačiau paties Kasčio asmuo atvaizduotas gyvai, įtikinamai. Pečkauskaitė mokėjo parodyti jo galvoseną ir elgesį sumaniai panaudodama rusiško žargono ir žemaitiškos tarmės posakius, kurie

Kasčio atvaizdui ir visai apysakaitei duoda dar švelnaus jumoro atspalvį.

Gausų M. Pečkauskaitės raštų ciklą sudaro jos pedagoginiai straipsniai, parašyti vaizdingu beletristiniu stilium*. Tai puiki auklėjamoji lektūra jaunimui. Tačiau grožinės literatūros reikalui mes jų čia neliesime. Be jų, randame dar visą eilę auklėjamojo turinio apysakaičių: „Irkos tragedija", „Iš daktaro pasakojimų", „Į šviesą", „Pasitaikė proga", „Vaikai" ir nebe vaikų pasaulio „Sulaukė", „Dvi mokytoji", „Moterų teisės", „Kraitis". Apysakaitėse iš vaikų gyvenimo Pečkauskaitė moka auklėjamąją mintį darniai sujungti su tinkamais beletristiniais motyvais ir vaizduojamos tikrovės bruožais. Be to, ji puikiai pažįsta bei įspėja vaikų psichiką, sielą. Geriausias šios grupės kūrinys – tai „Irkos tragedija" – mažos mergytės gyvenimo epizodas pakrikusio tėvų gyvenimo fone. Iš mažesniųjų kūrinėlių minėtina dar įspūdinga apysakaitė „Sulaukė": vargšė Urbonienė sulaukia savo sūnų Domelį iš rusų-japonų karo be kojos ir be rankos, išbalusį, į save nebepanašų.

Iš visų šių maždaug realistinių M. Pečkauskaitės kūrinių išsiskiria keletas romantinių, svajingų, simbolinių. Dar savo literatūrinio kelio pradžioj ji parašė ir išspausdino „Varpe" vieną romantišką svajojimą „Dėl ko tavęs čia nėra?" Pravartu bus priminus, kad šis rašinėlis anais laikais individualizmo bei simbolizmo pasiilgusiai S. Kymantaitei-Čiurlionienei pasirodė labai reikšmingas: „Ir kas pažymėtina, kad tas Šatrijos Raganos veikalėlis „Varpe" yra visai naujos rūšies. Čia vien jausmo pamatas, ir per tų švelnių jausmų pasaulį atsidaro anga

* „Žinijos" leidinio M. Pečkauskaitės „Raštų" V tomas „Rimties valandėlė".

taip pageidaujamam raštijoje žmogaus pagilinimui. Jau pasirodo tyrinėjimas ir kilnojimas savo sielos. Žmogus pats darosi kaip ir pasaulio viduriu: aš kenčiu arba aš džiaugiuosi, ir nuo to prasideda jo gyvavimas, jo santykiai su visu kuo aplinkui. Toks tatai individualizmo aidas perlėkė per „Varpo“ lapus“*. Neminėdami visų kitų lyrinių bei simbolinių Pečkauskaitės mažesniųjų kūrinėlių, pasižymėkime bent du stambesniuosius: „Pančius“ ir „Mėlynąją mergelę“.

„P a n č i a i“ – tai dramatine forma parašytas 4 vaizdų alegorinis kūrinėlis, iliustruojąs idealistinių dvasios polėkių ir gyvenimo tikrovės konfliktą. Autorė šiuo kūriniu tarsi nori atsakyti į klausimą, dėl ko idealizmas dažniausiai pralaimi? Idealistas Adomas ant aukšto kalno pastatė bokštą ir įtraukė varpą, kuriuo skambindamas gelbės pakalnės pelkėj žūvančius žmones. Adomas sugeba pasipriešinti karikatūrinės demokratinės visuomenės atstovų siūlymams, atsispiria ir motinos meilei, traukiančiai jį į jaukų šeimos židinį, bet neįstengia pasipriešinti jaunos mergelės paliktų rožių žavesiui. Eina pakalnėn jų ieškoti ir palieka rožių karalienės nelaisvėj, vien bejėgiai rankas tiesdamas į savo bokštą. „Pančių“ simboliai, kaip matome, gana trafaretiški, o pats veikalėlis nepasižymi nei vaizdingumu, nei ypatinga išraiška, nei kitokiais formaliniais savumais.

Įdomesnis yra antrasis romantinis lyrinis kūrinys – „M ė l y n o j i m e r g e l ė“. Čia randame labai dažną literatūroje meilės temą, vaizduojamą pedagogės idealistės plunksnos. Ar bereikia ir minėti, kad čia nerasime jokių dviprasmiškų vaizdų, jokio erotinių jausmų dilginimo. „Mėlynojoj mergelėj“ meilė

* S. Čiurlionytė-Kymantaitė, „Iš mūsų literatūros“, p. 153.

vaizduojama kaip kelianti, dorinanti jėga, amžina, magiškos galios turinti meilė. Studentas Jurgis Tautvydis po linksmai su sėbrais praleistos viename Ciuricho restorane nakties jau buvo bepriimąs lengvo elgesio moteries pasiūlymą, bet pasipainiojusi po kojų mėlynos medžiagos skiautelė staiga jį prablaivina. Tai buvo sklypelis tokios medžiagos, kurios rūbu vilkėjo jo kilniai mylėta, dabar jau mirusi sužadėtinė Miriam. Jurgis grįžta į savo kambarį, ir jo atsiminimai apie Miriam, jo išgyvenimai ir jausmai, nuo didžiausio pasibjaurėjimo savim dėl šios nakties įvykių ligi guodžiančio nusiraminimo ir net laimės, kad Miriam jo nepaliko, ji „buvo su juo šiandien ir ištraukė jį puolantį į purvo duobę", – visa tai sudaro šios lyrinės, svajingos novelės turinį. Kūrinėlis papuoštas vienu kitu Šveicarijos gamtos bruožu, viena kita mintim apie Platoną[132], viena kita refleksija romantinėmis temomis: didelės laimės trumpumas, meilės, laimės, mirties giminingumas, meilės pasižadėjimų amžinumas ir kitomis panašiomis.

Didžiausias, įdomiausias ir tobuliausias M. Pečkauskaitės kūrinys – tai apysaka „Senąme dvare". Joje randame visą Pečkauskaitės ideologiją ir visus geruosius formalinius jos kūrybos savumus. Turiny – patriotiškumas, demokratiškumas, pedagogiškumas, o formoj – lyriškumas, subtilumas, išbaigimas detalėse, fragmentariškumas visumoj. „Sename dvare" – autobiografinio pobūdžio kūrinys, vaizduojąs tokią Lietuvos dvaro aplinkumą, kokioj pačiai autorei teko augti ir bręsti. Dėl to ši apysaka yra įdomi ir kaip kultūrinis anų laikų dokumentas, supažindinąs mus su autentiniais Lietuvos bajorijos gyvenimo bruožais ir visa eile visokeriopų jos atstovų. Tačiau reikia pastebėti, kad apysakoj vaizduojamojo gyvenimo akiratis susiaurėja ir visi reiškiniai įgauna tam tikro atspalvio dėl

pasirinkto autorės metodo: būtent, ji senojo dvaro gyvenimą vaizduoja pro kūdikystės atsiminimus, įsigyvendama į 8 metų mergaitės savijautą, kaip tas gyvenimas atsispindi kūdikio vaizduotėj, mintyse ir jausmuose. Tik nedidelė dalis yra parodyta „mamaitės užrašuose“, kiek tai liečia pačios tos mamaitės išgyvenimus. Pečkauskaitė, rodydama senojo dvaro gyvenimą pro mažos mergaitės išgyvenimus, davė savo kūriniui ypatingą vaikiško naivumo, švelnumo, pastabumo koloritą. Drauge skaitytojas jaučia dar pasigėrėjimo, jusdamas, kad tai vis dėlto ne vaikiškas pasakojimas, bet autorės sugebėjimas prisiderinti prie vaiko psichikos, meniškas tam tikro kūrybos metodo panaudojimas.

„Sename dvare“ – kūrinys be fabulos, be intrigos. Tai atskirų scenų, įspūdžių, refleksijų rinkinys, sujungtas Irusės atsiminimų gija ir Irusės santykiais su mamaite. Tą idilišką šeimyninių santykių pasaulį pagilina labai švelniai duota pajusti mamaitės sielos tragedija. Svajinga, trapi, stačiai nežemiška mamaitė negali būti laiminga su vyru, geru ūkininku, praktišku, šaltoku, nejautriu ponu Liudviku. Mamaitę lanko jaunų dienų draugas muzikas p. Janavičius, ir jųdviejų koncertai yra retas džiaugsmo spindulys mamaitės sieloj. Bet dėl Liudviko pavydo p. Janavičiaus vizitai greit turėjo pasibaigti. Mamaitė yra tyli, kantri savo šeimyninių pareigų auka.

Be daugelio kitų įdomių apysakos turiny randamų dalykų, ypatingai atkreipia dėmesį ištisa bajorijos tipų galerija, nuo seniausios ligi jauniausios kartos. Pirmiausia, simpatiškas Bočelis, mėgstąs knygas, pamaldus, ne be juokingų papročių senukas. Jis, nors kalba lenkiškai, bet myli lietuvių kalbą, jaučiasi savo krašto pilietis, lietuvis. Bočelis – vienas iš simpatiškiausių ir geriausiai sukurtų mūsų literatūroje personažų.

Vidurinės kartos atstovai – Irusės tėvas p. Liudvikas ir dėdės Boleslovas ir Aleksandras su savo žmonomis, ciocėmis. Jie, išskyrus p. Liudviką, nutautę, išponėję, nutolę nuo liaudies ir savo krašto reikalų žmonės, pasipūtę, smulkmeniški ir juokingi. Ypač dėdė Boleslovas ir jo žmona Karusia atvaizduoti su jumoro ir satyros atspalviu. Tokioj pat šviesoj Pečkauskaitė rodo ir smulkiosios bajorijos, šlėktos, gyvenimą bei papročius, aprašydama Paulinos vestuves. Tačiau dėl jumoristinio ir satyrinio traktavimo visi tie žmonės ir reiškiniai nė kiek nenustoja realaus, gyvenimiško pobūdžio. Pagaliau „Sename dvare" randame ir jauniausios kartos – vaikų: Irusę, Niką, Jonelį, neminint liaudies vaikų. Autorė su ypatinga meile ir šiluma nupiešė Nikos paveikslą. Visi jie – Irusė, Nika ir Jonelis – švelnučiai, trapūs, eteriški daigeliai, kuriems, atrodo, nebus lemta įsistiprinti žiaurioj gyvenimo tikrovėj.

Apskritai visa šita graži, subtili, lyrinių niuansų pilna Pečkauskaitė apysaka apie senąjį dvarą yra tarsi ne vien jos, bet ir visos mūsų mirštančios bajorijos gulbės giesmė. Ne be reikalo visa „senojo dvaro" melancholija paskutiniuose knygos puslapiuose susikaupia į šiurpų mirties nujautimą. Jau nebesamos „mamatės" prisiminimas po daugelio metų guodžia Irusės širdį nebe žemiškos laimės viltimis.

– – –

Apžvelgę visą M. Pečkauskaitės kūrybą, dar kartą turime konstatuoti, kas jau pradžioje buvo nurodyta, būtent, kad visuose jos raštuose glūdi pedagoginė, auklėjamoji nuožiūra. Skaitydami jos raštus, įsitikiname, kad nors juose kartais per daug idėjinių ataudų, o per maža beletristinio vaizduojamojo elemento, vis dėlto ji mokėjo išvengti sauso schematizmo, abstraktiškumo ir sugebėjo atkurti gan įvairų gyvenimo plotą

ir parodyti gyvų žmonių su jų tobulybėmis ir ydomis. Kaip gyvenimą, taip ir žmogų Pečkauskaitė yra linkusi rodyti daugiau iš šviesiosios optimistinės pusės, ydas laikydama pataisomais reiškiniais, o metafizinį blogį – nugalimu katalikų tikėjimo nurodomomis priemonėmis.

Gamtos Pečkauskaitės kūryboje maža. Nieko savo menui charakteringa ji čia neparodė. Vienur įterptas gamtos bruožas pažymi veiksmo vietą arba laiką, kitur sudaro ornamentinę puošmeną, bet dažniausia – lyrinių nusiteikimų foną. Tuomet Pečkauskaitės peizažas išeina visai sentimentalinis: mėnesienos, lakštingalos, užsnūdę vandenys, žvaigždės, medžių siluetai, kvapai, geltoni rudens lapai, nuvytusios gėlės, vėjo dejavimas... Pavyzdžiai – „Viktutės" pabaiga, „Sename dvare" mamatė su Irute parke po p. Janavičiaus atsilankymo arba dar mamatės užrašuose.

Bajoriškas Pečkauskaitės auklėjimas ir studijos užsieny ryškiai atsispindi jos kūryboj. Ji nors visa siela lietuvė ir linksta į liaudį, bet kartu ir ištikima bajorijos atstovė. Ji apaštalauja bajorijoj naujus idealus, bet visuomeninės ir kultūrinės ribos tarp bajorijos ir liaudies nenaikina. Ji nuoširdžiai nori Lietuvos bajoriją sulietuvinti ir gal net sudemokratinti, bet jokių radikalesnių visuomeninės santvarkos idėjų ji neskleidžia, jokių kaimo ir dvaro konfliktų nevaizduoja. Jos raštuose nerandame nė vieno liaudies atstovo, kuris reikštų po baudžiavos panaikinimo prasidėjusią ūkininkų luomo ekspansiją, juoba nė vieno, kuris maištautų prieš ekonominę bei kultūrinę dvarininkų hegemoniją. Užtat randame prieš poną be kepurių stovinčius ūkininkus, atėjusius prašyti, kad ponas išspręstų jų tarpusavinį kivirčą. Bet ir šitokia Pečkauskaitė mums yra įdomi, kaip vienintelė mūsų literatūroje bajoriškos, dvariškos

nuotaikos rašytoja. Jos išmokslintas protas ir išlavintas skonis suteikia jos raštams tokį rafinuotumo atspalvį, kokio nerandame nė pas vieną jos kartos rašytoją.

Pečkauskaitės stilius yra aplinkumos, jos auklėjimo ir jos siekiamųjų tikslų padarinys. Jos stiliuje lengva pastebėti šias 4 atošvaitas: 1) Ten, kur ji pati reiškia savo galvosena, kalba nuo savęs, jos stilius paprastas, lygus, aiškus ir tikslus, lengvas reiškiamai minčiai suprasti, vaizdingas sužadinti bei patraukti. Taip yra parašyti jos pedagoginiai, pusiau beletristiniai straipsniai. 2) Vaizduodama vaikų pasaulį, jų galvoseną bei reiškimąsi, Pečkauskaitė moka prabilti itin paprastai, meiliai, naiviai ir nuoširdžiai. 3) Kaimo gyvenimo scenose ji mėgsta vartoti žemaičių tarmę ir šiaip randa priemonių išreikšti jumorui, pašaipai, kaimiečių galvosenai ir jų gyvenimo atspalviui. Pagaliau, 4) vaizduodama dvaro aplinkumą ir žmones, ji moka rašyti ir sentimentaliai, ir griežtai, ir rafinuotai su parinktais specifiniais posakiais, su specifiniu, kiek archaišku leksikonu, su lenkiškais ir prancūziškais įterpimais. Visa tai tinka ir aplinkos koloritui atvaizduoti, ir žmonėms charakterizuoti. Stiliaus diapazono ir lankstumo atžvilgiu Pečkauskaitė bene bus turtingiausia mūsų ankstyvesnėje literatūroje.

JONAS BILIŪNAS

Literatūrinis Jono Biliūno palikimas nėra gausus: vienintelis plonas raštų tomelis, o ir tas pats nepasižymi didesniais užsimojimais: paprastutės temos, dažniausia iš atsiminimų supinti pasakojimai ir vaizdeliai. Tačiau šitas paprastumas ir drauge su juo einąs nuoširdumas rodo, kad Biliūno būta švelnios lyrinės sielos rašytojo, deja, nespėjusio per tuos kelerius savo literatūrinio darbo metus nei savęs rasti, nei žymesniais

kūriniais mūsų literatūros praturtinti. Vis dėlto „Liūdnos pasakos" autorius mūsų literatūros istorijoj yra minėtinas: ne vien dėl to, kad jis daug žadėjo, bet dėl to, kad jau šį tą ir davė. O davė jis pirmiausia gyvą savo paties sielos dalelę, įkvėptą į tuos paprastuosius vaizdelius, rašytus dažniausiai vien meno nuožiūra, literatūros tikslams, vien iš reikalo pasisakyti, save pareikšti, kurti. O tokis reiškinys anais laikais vertas literatūros istoriko ir kritiko dėmesio.

Biografijos ir bibliografijos žinios. Jonas Biliūnas gimė Niūronių sodžiuje, netoli nuo Anykščių, Ukmergės apskr. 1879 m. – pasiturinčių ūkininkų jauniausias sūnus. Negausioj Jono Biliūno kūryboj ryškiai atsispindi visas trumpas jo gyvenimas. Autobiografiškuose „Kūdikystės sapnuose" ir „Piestupy" jis parodo mums keletą skurdžios savo kūdikystės bruožų, aptrauktų idiliška giedria atsiminimų nuotaika. Ankstyvuose jo vaizdeliuose „Per sapną", „Pirmutinis streikas" ir „Be darbo" turime jau nebe atsiminimus, bet tiesioginius ir skaudžius dvasinio jaunystės krizio išgyvenimus. Išėjęs vos 4 Liepojos gimanzijos klases ir atsisakęs važiuoti į seminariją, Jonas, jau anksčiau netekęs tėvų, dabar neteko nė giminių paramos. Kūdikystėj išaugintas giliai religinėj dvasioj, tampa pozityvistu marksistu. Naivus vaikystės idealizmas žlunga, ir jaunas Biliūnas atrodo galutinai pavergtas materialistinės to amžiaus dvasios. Tačiau nusiraminimo jis neranda nei naujoj pasaulėžiūroj, nei visuomenės darbe, kurį varė vedamas socialdemokratų vėliavos. Daug pajėgų išeikvojo šitais neramiais savo gyvenimo metais. Baigęs gimnaziją, 1899 m. stoja į Dorpato universitetą, bet netrukus tampa iš jo pašalintas, grįžta į Šiaulius, darbuojasi savo organizacijoj, rašo keletą mokslo populiarizavimo ir politinių brošiūrų.

1903 m. rudenį J. Biliūnas atvyksta į Leipcigą ir stoja į aukštąją komercijos mokyklą. Užsieny prasideda naujas laikotarpis jo gyvenimo. Nors medžiaginės aplinkybės čia ne geresnės kaip Lietuvoj, nors studijose neranda pasitenkinimo, nors pasiilgsta gyvų Lietuvos reikalų ir žmonių, tačiau nutolimas nuo tų reikalų davė jam progos šalčiau ir objektyviau tuos reikalus ir žmones įvertinti ir drauge įsigilinti į save. Ima vis labiau nutolti nuo politikos ir partinių klausimų. Su politika galutinai nutraukia ryšius, A. Janulaičio tvirtinimu*, 1904 m. Ciuriche, Šveicarijoj, kur atvyko tęsti savo studijų ir pataisyti jau irstančios sveikatos. Domisi daugiausia literatūros ir meno klausimais. Tuo pat metu su V. Kapsuku-Mickevičium sumanė leisti pirmąjį pirmeiviškos jaunuomenės laikraštį „Draugą", pasirodžiusį 1904 m. Spaudos grąžinimas, be abejo, bus paskatinęs Biliūną atsidėti literatūros darbui. Deja, jo sveikata kaskart menkėja. Jau Ciuriche jis aiškus džiovininkas. Slaugyti ligonio atvyksta jo žmona Julija Janulaitytė, kurią jis buvo vedęs 1904 m. vasarą, viešėdamas Lietuvoje. Iš Šveicarijos sugrįžta dar kartą į tėviškę, o 1906 m. vyksta į Zakopanės žinomąją džiovininkų sanatoriją, kur ir mirė 1907 m. gruodžio 8 d. Palaidotas Zakopanėje.

J. Biliūnas, be visuomeninių straipsnių socialistinėj spaudoj, parašė dar keletą agitacinių knygelių: „Aukos karės dievui", „Užmušimas caro Aleksandro II", „Kaip žmonės su ponais kovojo". Literatūros kritikos srity „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys", išsp. „Vilniaus Žinių" 1905 m. 41 ir 43 nr., „Žemaitės Paveikslai", išsp. „Viln. Žinių" 1908 m. 190 ir 191 nr. Šis straipsnis parašytas dar 1901 m. Grožinės literatūros kūriniai

* Žr. A. Janulaičio parašytą Biliūno biografiją prie jo „Raštų" rinkinio.

išleisti rinkiny „Jonas Biliūnas. Paveikslai, apysakos, eilės“, Tilžėje, 1913 m. J. Biliūno slapyvardžiai: J. Anykštėnas, J. Barzdyla, J. Bežemis, Jonas Gražys, Jonelis, J. Niuronis, J. B-nas, J. B.

Apie Biliūną rašė: V. Kapsukas – „Jono Biliūno biografija“; A. Garmus – „Vilniaus Žiniose“ 1908 m. 11 – 13 nr.; P. Kragas – „J. Biliūno pažiūros į beletristiką“. „Draugijos“ 1912 m. 70 nr.; L. Gira – „J. Biliūno gyvenimas ir darbai“. „L. Ūkininke“ 1908 m. 1–8 nr.; K. Korsakas Radžvilas – „Jono Biliūno kūryba“. „Straipsniai apie literatūrą“.

KŪRYBA. Nors J. Biliūno kūrybos kelias labai trumpas, vos keleri metai, tačiau jame pastebime gan žymią evoliuciją ir idėjiniame raštų turiny, ir meninėj jų išraiškoj. Vienas iš pirmųjų beletristinių J. Biliūno bandymų, jau minėtas vaizdelis „Per sapną“, parašytas 1901 m., yra silpnas literatūros meno atžvilgiu, bet įdomus kaip to laiko dvasinio Biliūno nusiteikimo iliustracija. Perdėm ataustas pozityvizmo idėjomis, tas vaizdelis rodo, kaip sunkiai vyko autoriaus persilaužimas iš naivaus kūdikystės tikėjimo į protinę materializmo pasaulėžiūrą. „Ataguliau lovon. Kūnas buvo pailsęs nuo silpno valgio ir dienos vargo, galva sunki ir apsvaiginta rūpesnių ir neišrištų klausimų, kurie kaip tyčia lindo galvon, klaidžiojo po urvelius mano smagenų ir, nerasdami ten geidžiamos išeigos, rinkos kuopon ir kaip rūkas dangstė mano protą. Organizmas norėjo atilsio, bet ausyse nuo sujudintų dirksnių ūžė ir skambėjo visoki balsai, o sukeltos liūdnos mintys, kaip mašalai, sukėsi po mano galvą ir ilgai nedavė užmigti. Ant galo apsnūdau, ir mano omynę pradėjo lankyti neramūs sapnai“*. Bet

* J. Biliūnas, p. 35.

tai, ką jis toliau pasakoja mums, atrodo nebe sapnas, tik sausa sugalvota alegorija atvaizduoti savo pažiūrai į tariamą Dievo Apvaizdos įsikišimą paprasto gyvenimo reikaluosna ir į neigiamą tokio tikėjimo įtaką žmogaus gyvenimui. Autorius „per sapną" matąs, kaip gailestingas Dievas, mylėdamas dievobaimingą žmogelį Žagarį ir norėdamas padaryti jam gera, siunčia angelą parnešti dangun Žagario dukters ir sūnaus sielas, nes jiedu užaugę ištvirktų, patys pražūtų ir „dar užkirstų kelią išganymui savo tėvo, nes ant jo pultų visi vaikų nusidėjimai". Iš šitokių tai naivių ir klaidingų premisų jaunuolis Biliūnas bando parodyti tikėjimo žalingumą ir pozityvaus proto galią kovojant su gyvenimo nelaimėmis. Štai miršta Žagario sūnus. Skausmo prislėgtas tėvas neranda nieko geresnio, kaip derėtis su Dievu: „Die! Negailėčiau paskutinio šimto rublių tau atiduoti, kad tiktai sugrąžintum man sūnų". Bet kai numiršta ir duktė, jau Žagaris kelia maištą prieš savo Dievą: drasko nuo sienų paveikslus ir keršindamas kirviu kapoja kryžių: Viešpatie, kaip tu man, taip aš tau!.. Kryžius virsta ant žemės, ir Žagaris iš nevilties ir skausmo drasko sau plaukus. Žagario tikėjimas jį pražudo, ir visai teisingai autorius tokį klaidingą, blogai suprastą tikėjimą smerkia. Tik nelaimė ta, kad pats problemos pastatymas čia yra nevykęs, ir biliūniško Jobo[133]-Žagario elgesys, psichologiškai abejotinos vertės, įrodo ne jo tikėjimo žalingumą, bet vien jo prietaringumą, menkumą. Kame gi išganymas pagal sapno autorių? Štai tame pačiame sapne jam apsireiškia „nepažįstamas, galingas žmogus, labai aukštas, rūstaus, rimto veido, su pailga kuprota nosim ir ilgais juodais plaukais; jo juodos kaip anglys akys dega narsumu ir pasididžiuodamas jis žiūrėjo aplinkui; jo veidas buvo šviesus ir spindintis". Šitas Mefisto arba pozityvus protas bara

už išsvajotas šmėklas, už nepasitikėjimą savim, už ieškojimą visa ko priežasties svetur ir skelbia vienodą, teisingą proto ir teisybės Dievą, kelią, į kurį rodo „tie visi maištinikai, sudeginti ant laužo proto vyrai“. Vaizdelis baigiasi ilgiausia tirada, kurioj skamba visi to laiko agitacinių brošiūrų šūksniai apie lygybę, laisvę, didžturčių ir valdovų letenas, jungus, tironams kraunamus turtus ir t. t. Visa tai šiandien mums atrodo gana naivu ir jaunuoliška, tačiau kuriam mūsų senesniosios kartos inteligentui neteko išgyventi panašių svyravimų, atsidūrus priešingų ideologijų kryžkelėj?.. „Per sapną“ – autentiškas jaunuoliško tikėjimo krizės dokumentas.

Kiti du iš ankstyvesniųjų Biliūno vaizdelių, „Pirmutinis streikas“ ir „Be darbo“, pagrįsti jau ne teoretinių ideologijos klausimų nagrinėjimu, bet darbininkų būvio revoliuciniais motyvais. Pirmasis vaizdelis parašytas gyvai, su entuziazmu, kaip tegalėjo rašyti jaunas socializmo agitatorius ir kartu darbininkų ir visų nuskriaustųjų draugas. Tačiau antrasis vaizdelis įdomesnis tuo, kad čia jau matome bandymą sumegzti beletristinę fabulą. Ji yra dar perdėm silpna. Didelę vaizdelio dalį užima paties autoriaus graudenimai ir Lauryno nusiskundimai, dar sutirštinti agitatorišku tonu, kaip tai dažnai atsitinka kokia nors, ypatingai visuomenine idėja persiėmusiems rašytojams.

Tokiu būdu Biliūno literatūrinio kelio pradžia eina kartu su priemaiša tam tikrų tendencijų, kurios galėjo tapti labai pavojingos tolimesniam jo talento augimui. Laimė, tolimesnė jo dvasinio gyvenimo evoliucija kaskart eina platyn, atsipalaiduoja nuo siauro pasaulėžvalginio ir partinio ekskliuzivizmo ir atidaro kūrybai gyvenimą tokį, kokis jisai yra, savaime gilų ir prasmingą su savo liūdnais ir džiaugsmingais reiškiniais.

Išvažiavęs į užsienius, ligi 1906 m. Biliūnas parašė šiuos vaizdelius: „Pūga kalnuose“, „Pakeleivingi“, „Nemunu“, „Tikėjimas“, „Vagis“, „Laimės žiburys“, „Kliudžiau“, „Ant Uetlibergo giedra“, „Keliu“, „Žvaigždė“. Tais pat metais randame kelis eilėraščius.

Jei palyginsime visus šiuos po išvykimo į užsienį parašytuosius kūrinius su anais ankstyvesniaisiais, tai pamatysime didelį skirtumą kaip temų pasirinkime, taip ir autoriaus nusiteikime. Taigi dabar nerandame nė vieno politinio nei partinio obalsio, nė vieno agitacinio šauksmo, nė vieno gudravimo pasaulėžvalgos klausimais. Randame gi gamtos, randame švelnaus lyrinio paties autoriaus jausmo, randame alegorinių bei simbolinių bruožų, kas itin liudija jo įsigilinimą į save ir į gyvenimo reiškinių prasmę, randame pagaliau ir šiaip jau realaus gyvenimo vaizdų – gyvenimo liūdno, skurdaus ir vargingo, tačiau be tų visų didžponių skriaudėjų letenų, kruvinų sostų, darbininkų prakaitu sukrautų kapitalų, žodžiu, be jokios agitacinės butaforijos. Randame tikru dailininko taktu pagautų ir atvaizduotų gyvenimo skurdo bruožų.

Iš suminėtų čia kūrinėlių, pirmiausia tenka nurodyti du iš Šveicarijos gamtos įspūdžių nuaustu vaizdu, „Pūga kalnuose“ ir „Ant Uetlibergo giedra“, kaipo negausingos mūsų alpinistinės literatūros pavyzdžiu. Antrasis šių dviejų grynai lyrinių vaizdelių, parašytas blaivesne nuotaika ir meniškesnis, rodo, kad autorius moka piešti peizažą, panaudodamas gamtos spalvingumą ir garsingumą. Bet kiti to laiko vaizdeliai – tai jau tikros artistinės miniatūros. Patraukia jos mus ir savo vaizdingumu, ir psichologine tiesa, ir dar kažkokiu biliūnišku skurdumu bei melancholija, ir sugebėjimu paliesti jautriąją paslėptą sąžinėj teisingumo stygelę. Mažos šveicarų mergaitės

tikėjimo propaganda („Tikėjimas“) sužavi mus savo naiviu paprastumu ir kuklumu – ir mums liūdna kartu su autorium, kad ji nueina nuo jo nenuraminta ir nepaguosta. Vagies nužudymą mes puikiai suprantame ir pateisiname, tačiau mūsų sąžinė neberimsta kartu su žmogžudžiu dėl nežinomo Amžinosios Teisybės sprendimo („Vagis“). Ir mes taip pat jaučiame naštą ant krūtinės, tarsi būtume patys be reikalo nudėję nelaimingą katytę, apie kurią pasakoja nevykęs medžiotojas vaizdely „Kliudžiau“.

Kai kas gal pasakys, kad čia minimi vaizdeliai, tegu ir rodo Biliūno talentą, tačiau savaime dar jokios literatūrinės vertenybės nesudaro. Tokia nuomonė nebūtų teisinga. Šitose paprastutėse miniatūrose esama daugiau artizmo ir kūrybos negu daugely ankstyvesnės mūsų literatūros pripažintų apysakų, sujauktų be jokio saiko ir masto ir nesugebančių sužadinti jokio gilesnio nusiteikimo. Biliūnas čia plačiai neužsimoja, bet jeigu jis trumputėj miniatūroj sugeba sukaupti tiek nuotaikos, sumegzti tokį tamprų ryšį tarp aprašomojo dalyko, savęs ir mūsų, tai jau turime tikrai kūrybinio veiksmo vertingą išdavą.

Tokia pat kūrybine išdava reikia laikyti ir vaizdelis „Žvaigždė“. Puikiame spalvingame ir nuotaikingame gamtos fone liūdnas praeities šešėlis, žiaurios baudžiavos atsiminimas. Bet kaip jis peršviestas, suderintas, net susimbolintas! Baudžiauninkas, besišluostydamas nuo kaktos prakaitą, pakelia galvą ir giedriame danguj dieną pro debesėlį pamato žvaigždę! Retas apsireiškimas. Ir mes esame linkę suabejoti, ar tai buvo tikroji žvaigždė, ar tik į senio Baltraus atsiminimus įpintas giedrios fantazijos vaizdas.

Dvejais paskutiniais savo gyvenimo metais J. Biliūnas parašė daugiau kaip 10 kūrinėlių. Žymiausias panašumas tarp

šių ir ankstyvesniųjų vaizdelių yra tas, kad autorius ir čia vis dar labiau mėgsta pasakoti nuo savęs, apsčiai įpindamas biografinių bruožų ir visą kūrinį apgaubdamas lyrine nuotaika. Ir čia tas pat paprastumas, tas pats įsijautimas į gyvenimo reiškinių prasmę ir toks pat sąžinės pajaudinimas, o gal dar net įspūdingesnis ir gilesnis. Pasiskaitykime „Ubagą“, „Brisiaus galą“ ir „Vieną rudenio dieną“ ir dar kartą įsitikinsime, kad Biliūnas moka prakalbėti į širdį.

Bet šalia lyrizmo, paskutinėj Biliūno kūrinių grupėj randame vis labiau įsigalint ir grynai epinį elementą. Autorius jau nori pasilikti nuošaliai, pasakoja tik išviršinių įvykių eigą ir tuo pačiu yra priverstas kurti fabulą ir ją vis labiau įvairinti. Tai jau yra žingsnis priekin į grynai epinę beletristiką. Nors reikia čia pat pasakyti, kad tie „fabuliniai“ vaizdeliai yra dažniausiai silpnesni už anuos egocentrinius, su lyrine nuotaika. Pavyzdžiu gali būti apsakymėlis „Svečiai“, turįs daugiausia epinio elemento ir platesnę už visus fabulą. Bet matyti, kad autorius dar nemoka tos fabulos įdomiai sumegzti ir paįvairinti, o objektyvaus vaizdavimo būdas jį varžo ir siūlo netikrus bruožus. Autorius aprašinėja viena po antros chronologiškai vykstančias scenas vietomis stačiai korespondencijos tonu. Jis pats tarsi jaučia išvidinio ryšio ir gyvumo stoką, dėl to stengiasi užmaskuoti tai vien žodžiais ir nenatūraliomis, sutirštintomis spalvomis. Kai kurios scenos nereikalingai ištęstos, kitos nevykusiai sugretintos, skirtingu savo pobūdžiu viena antrą naikina. Dėl to „Svečiai“ mums atrodo daug silpnesni už daugelį ankstyvesnių kūrinių, nors stovi ir tolimesniame Biliūno talento raidos žingsny.

Daug geresnis mėnesiu vėliau parašytas vaizdelis „Abejonė“. Visą vaizdelį sudaro Petrienės pasipasakojimas, kaip

jos vyras buvo jai neištikimas ir ją apgaudinėjo su jos pačios seseria. Čia autoriui nereikėjo iš įvykių virtynės mazgyti fabulos, nereikėjo atskiromis scenomis rodyti mums pasakojamus įvykius. Petrienė pati pasakoja – ir autoriui lengviau įsigyventi į jos psichiką ir būdą, jos išgyvenimą padaryti savu ir duoti vieningą, išlaikytą kūrinį. Biliūno kūrybos procesas buvo linkęs eiti lyriko keliu.

Lieka dar paskutinis J. Biliūno kūrinys, jo „gulbės giesmė", pabaigta rašyti 5 mėnesiais prieš mirtį, „Liūdna pasaka", populiariausia ir plačiausiai išgarsinusi jos autoriaus vardą to meto mūsų visuomenėj. Ir iš tiesų, „Liūdna pasaka" ne tik plačiausias, bet ir svarbiausias Biliūno kūrinys. Prasideda jis lyrine kaip ir dedikacija, pavadinta „Baltasai šešėlis", pati gi apysakaitė – autobiografiniu vaizdu paties autoriaus džiovininko, vasarnamiuose besiilsinčio ir besigėrinčio vasaros giedra, pušyno kvapais, visa džiūgaujančia gamta ir puošniais laimingais žmonėmis. Ir šitai į tą idilišką, beveik rojinį vaizdą įsiskverbia baisus disonansas, klaikus memento mori[134]: „Tik staiga kažin koks ypatingas, niekados dar negirdėtas balsas man ausyse sudejavo, kaip senatvės skundas, nelaimių atobalsis. Taip dejuoti galėjo tik žmogus senas, labai senas ir labai nelaimingas. Tam garsui nėra raidžių: jo negalima žodžiu išreikšti, – galima tik jausti... Atsigręžiau, nustebęs žiūrėjau ir laukiau... Iš ažu namų kertės išlindo sena, aukšta moteriškė. Ėjo jinai tiesiai int mane, lazdele pasiramsčiuodama ir dejuodama. Ją pamatęs, greitai nusisukau. Bet pajutau, kad jinai jau prie manęs: stovi tiesiai manin savo baisias akis įbedusi. Neišturėjau: sudrebėjau ir atsigręžiau. Pamačiau tas jos akis. Ne, tai ne akys. Tai buvo du taškai, klaikūs be gyvybės. Tokį įspūdį, kaip tos jos akys, gali į žmogų padaryti tik užge-

susios žvaigždės, iš arti matomos. Taip, tai buvo užgesusios žvaigždės. Tik tos žvaigždės dar matė: jos tiesiai int mane žiūrėjo..."* Šitos su išgesusia gyvybe būtybės – šmėklos sąmonėj pasiliko tik dvi idėjos, matyt, ypatingai ryškiai kadaise įsirėžusios į jos atmintį: „kiek ponų... kokie jie visi gražūs"... ir „ar nežinai, tamsta, kur mano Petriukas?.." Šituose automatiškai kartojamuose žodžiuose glūdi visa tos moteriškės tragedija. Apysakaitės autorius sakosi tą tragediją, liūdną pasaką, išskaitęs iš tų klaikių akių ir raukšlėto veido, kur likimo pirštas surašė visa. Toliau jau eina fabula, supinta 1863 metų sukilimo fone. Maištingi laisvės obalsiai randa paruoštos dirvos baudžiauninkų tarpe, pavilioja kartu su kitais ir jauną gražios Juozapatos vyrą, Petrą Banį. Bet sukilimas baigiasi nelaimingai, ir Petras patenka į rusų nagus. Juozapata eina į miestą jo ieškoti. Miesto triukšmas ją apkvaišina, ji mato daug gražiai apsirengusių žmonių, bet savo susirūpinime teišgali vien kartoti: Dieve, kiek ponų... kokie gražūs... Pagaliau išdrįsta vieno paklausti: ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas? Ir kai atėjusi į aikštę dar sykį pakartoja šitą klausimą, staiga žvilgterėjus į šulus su permetėmis, kur kybojo jos vyras, surinka klaikiu balsu ir apalpusi parkrinta ant žemės. Apsergа, o pasveikusi jau nieko nebesupranta. „Praeities apsireiškimai rodėsi jai išbarstyti, kaip gražus žolyno žiedas: matė tik atskirus lapelius, nebe patį žolyną". Ir tik tais dviem posakiais lig šiol ji uždavinėja skaudžią savo gyvenimo mįslę.

„Liūdnos pasakos" fabulai galėtume prikišti kai kuriuos nesklandžius sujungimus ir perėjimus, kai kurį nuotrupumą. Bet visos šito kūrinio ydos nublanksta prieš didelę Juozapatos

* Ibid., p. 103.

meilę ir jos, nelaimingos pamišėlės, taip šiurpiai duotą pajusti tragizmą. „Visiems ji nešė nusiminimą ir nesuprantamą širdies neramumą“, – sako autorius. Bene tai bus vyriausias visos Biliūno kūrybos leitmotyvas. Nesuprantamas širdies neramumas virpa, kaip matėme, daugely jo sukurtų vaizdų, ir jis, matyt, pats ieškojo priemonių jam pabrėžti. Ir „Liūdnos pasakos“ kompozicija, pabaigoje pakartojanti pradžios motyvą, šiam tikslui puikiausiai tinka.

Lieka dar paminėti Jono Biliūno poezija, bet ji tiek negausi (išspausdinti tik 7 eilėraščiai), kad griežtesnių išvadų apie poetinį autoriaus talentą daryti negalima. Iš to, ką turime, neatrodytų, kad Biliūnas būtų galėjęs stipriau pasireikšti kaip poetas. Vis dėlto ir tie keletas eilėraščių patvirtina tą pačią jo dvasinės evoliucijos eigą. 1903 metų eilėraščio revoliuciniai motyvai vėliau jau nepasitaiko nė karto.

Jautrios ir švelnios sielos rašytojas Biliūnas visa savo kūryba plačiai mums atveria savo vidaus gyvenimą. Skaitydami jo raštus, matome jo mintis, ūpą, nuotaiką, gyvenamąsias vietas ir net jo sveikatos būtį. Darydamas mus dalyviais savo išgyvenimų, jis įveda mus į gamtą ir gyvenimą ne vien matyti ir stebėti, bet kartu jausti ir tapti jo sąmone ir sąžine. Ir tenka vien apgailestauti, kad taip maža jis to gyvenimo suspėjo mums praskleisti.

JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS

Ankstyvesniųjų mūsų naujosios literatūros apysakininkų būrį pabaigsime Juozo Tumo-Vaižganto kūrybos apžvalga. Šis rašytojas yra davęs poaušrinio laikotarpio, vyriausių jo krypčių – patriotinio idealizmo ir pozityvistinio realizmo –

sintezę. Vaižgantas savo raštuose yra fiksavęs daugiausia to laikotarpio ideologijos ir atvaizdavęs jo gyvenimo bruožų. Kova dėl lietuviškumo ir dėl kultūros draudžiamojoj gadynėj jo raštams davė daugiausia temų ir medžiagos. Jis ir pats yra buvęs vienas iš narsiausių to laikotarpio kovotojų. Bet ir vėliau, iki pat savo mirties, jis stovėjo visos tautos akivaizdoj kaip moralinis autoritetas ir nieku nesuteptos garbės bei dorovės žmogus.

Turbūt nebuvo nė vieno lietuvio inteligento, kuris nepažino kanauninko Tumo arba bent nebuvo daug ko apie jį girdėjęs. Gyvas ir judrus, jaunatvės entuziazmu degąs, baltas, žilaplaukis, jis kur tik pasirodydavo, visų patraukdavo akį ir širdį. Jaunimas kanauninką Tumą laikė mėgiamiausiu savo svečiu. Įvairiausių pažiūrų žmonės jį lygiai mielai matydavo savo tarpe. „Bedieviai" eidavo į Vytauto bažnyčią jo pamokslų klausyti. Visus traukdavo nepaprastas jo kalbos gyvumas, plastiškas įtikinąs vaizdingumas, įsijautimas ir sąmojus. Iš jo asmens ir iš jo kalbos tryško gyva fantazija, optimizmas, energija. Kanauninko Tumo ekspansyviškumas, universalumas, fantazija ir į griežtas logikos formules dažnai nesiduodąs suimti jo mąstymo būdas pagamindavo jam kartais priešų tarp tų žmonių, kurie formulę yra pratę statyti aukščiausių gyvenimo vertenybių sargyboj. Ir kan. Tumas turėdavo tada nesmagumų. Jis ir pats nusijausdavo, kad kai kurių dalykų jam geriau būtų neliesti. Kadaise jis buvo atsižegnojęs nuo politikos; nepretendavo jis nei į filosofiją, nei į teologiją, nei į kitus abstraktiškus ir griežtai disciplinuotus mokslus. Bet gyvenimo ir žmogaus dvasios į daleles nepaskirstysi ir vienos kurios neišmesi. Taip ir Tumas-Vaižgantas savo kūryba ir darbu reikšdamas gyvenimą ir sielą, kliudė visas dvasinio

veikimo sritis ir jei kartais prasilenkdavo su formule, tai vien tik dėl to, kad ir pati tikrovė dažniausiai formulių nepaiso.

BIOGRAFIJOS IR BIBLIOGRAFIJOS ŽINIOS. J. Tumas-Vaižgantas gimė 1869 m. rugsėjo mėn. 8 d.[135] Svėdasų parapijoj, Malaišių sodžiuj, Rokiškio apskr. Jo gimimo diena, Marijos šventė, nulėmė jo gyvenimo kelią: motina paskyrusi jį šv. Panelės ir Dievo tarnybai – būti kunigu. Kunigu jis tapo gal ne vien pildydamas savo motinos apžadus, bet ir vedamas tos gilios gaivalinės mistikos, kurioj skendėjo motinos siela ir kūrėsi pirmieji sūnaus pasaulėvaizdžio bruožai. „Meldėsi Taučvienė taip karštai, kaip karštai šeimininkavo ir namus valdė: daug, dažnai, balsu verkdama, be galo nusilenkdama Apvaizdai. Vakarais dėkodama Jai už visa gera per dieną pritirta, puldavo žemėn kryžium, ją, kaip gyvą, apkabindama, ją karštai bučiuodama, visus žodžius tiesiog žemei sakydama. – Juoda Žeme, Šventa Žeme! Aš tave nužemintai bučiuoju: tu mane nešioji, tu mane peni, tu mane linksmini... – buvo pradžia kiekvienos jos vakarinės maldos. Visur matydama kuo aiškiausią Dievo Apvaizdos įsikišimą, pačią Dievo ranką, prigimties gaivalus Taučvienė laikė Dievybės dalimi. Apie žemę neleido nė pikto žodžio išsitarti; lyg kentė, kad žemėje reikia kartais nešvarybių padaryti. Ugnies neleido kitokiu vandeniu lieti, kaip tik tyru, iš paties šulinio atneštu. Tikėjo giliai, net fanatingai"*.

„Pragiedrulių" Taučių šeima ir jų Aleksiukas – tai paties Vaižganto autobiografiniai jaunystės bruožai. Taučvienės tikėjime randame priežastį, dėl ko pats Vaižgantas, bandydamas nusakyti savo, kaip menininko-kūrėjo, santykį su pasauliu, pavadino save „tautininku-gamtininku, kuone panteistu",

* „Pragiedruliai", II, p. 16.

žinoma, nedėdamas į tą žodį griežtosios filosofinės teologinės prasmės.

Tolimesnė J. Tumo-Vaižganto biografija rodo jį baigusį Dinaburgo realinę gimnaziją 1888 m. ir įstojusį į Kauno dvasinę seminariją, kurią išėjęs, 1893 m. lapkričio 28 d. buvo įšvęstas kunigu. Įstojęs į seminariją, J. Tumas tuojau pasijunta traukiamas į tautinio susipratimo ir darbo sūkurį. „Į Žemaičių vyskupijos kunigų seminariją Kaune, – rašo jisai*, – aš patekau turėdamas 19 metų, Maironiui išvažiuojant į akademiją. Lietuvybės dalykus jau radau pakitėjusius, neg buvo A. Baranausko ir Maironio laikais. Čia jau profesoriavo Kaz. Jaunius[136]; jis mokėjo moksliškai pamėgti lietuvių kalbą. Jis buvo kalbos grynintojas, nemėgo nė prigijusių tarptautinių terminų, liepdavo verstis savaisiais. Klierikai priverstinai gaudavo kopijuotis Jauniaus paskaitas ir taip mokytis rašybos bei kilmėmokslio. Iš kurių ten senesnių laikų buvo likęs Narbuto[137] istorijos pamėgimas. Vaikščiojo per rankas Duonelaičio raštai, Šleicherio[138] leidinys. Aš tuojau pajutau esant Žemaičių seminarijoje tautinį, patriotinį „blūdą“, kaip pasakytų J. Dobilas“[139].

Ir J. Tumas su savo sangviniško temperamentu ir pirmuoju jaunystės entuziazmu ima „blūdyti“ lietuvyste turbūt dar daugiau negu kiti. Jis dirba slaptuose būreliuose, jis dalyvauja „Šv. Kazimiero draugijos“ įkūrime ir „Apžvalgos“ iniciatorių grupėj, jis rūpinasi lietuviškųjų spaudinių – kontrabandos likimu. Iš seminarijos išeina ir pirmieji J. Tumo plunksnos bandymai: 1890 m. eilė straipsnelių „Apžvalgai“, pasirašytų Juozapo iš Popšutės slapyvardžiu**. Tai buvo tik pirmieji bandymai. „Aš pasijutau toli gražu nepasirengęs publicistikai

* „Apžvalga ir apžvalgininkai“, p. 3.

** Juos rasi op. cit., p. 51, 2 ir 77–130.

ir daviau sau garbės žodį nebepaimti plunksnos, viešai nebekelti balso, kol nepradėsiu savistoviai jausti, protauti, gyventi ir veikti visuomenėje"*. Į „Apžvalgą" jis vėl ima rašyti 1895 metais jau Vaižganto vardu, kuriuomi šiandien ir žymime visą jo literatūrinės kūrybos turtą.

Išėjusiam iš seminarijos jaunam kunigui J. Tumui prasideda ilgi ir audringi gyvenimo kovų metai. Kovų ne dėl asmens laimės ir karjeros, bet kovų dėl visuomeninės, tautinės ir religinės lietuvių tautos idėjos ir sąmonės, žodžiu, „kovų dėl kultūros", kaip jis pats yra apibendrinęs savo „Pragiedrulių" turinį.

Iš tos garbingos kovos prieš rusus, vėliau prieš lenkus, J. Tumas, daug kartų baustas civilinės ir dvasinės vyriausybės, išėjo laimėtoju, nepalaužta dvasia ir neišaikvota energija, nors ir „iščiulptu plaukų pigmentu", kaip jis pats kadaise yra pasakęs. Literatūriniai kūrybinių ir vis dėlto užčiuopiamai autobiografinių tos kovos epizodų randame „Pragiedrulių" pirmame tome. Retrospektyvus antrojo tomo Taučių Aleksiukas, čia jau tapęs kunigu Vizgirda, dirba Gondingoj (Mosėdy? 1895 m.) pavojingą konspiratyvinį darbą. Mosėdy (Telšių apskr.) vikaraudamas, jis su keliais kitais kunigais 1896 m. įkuria „Tėvynės Sargą", pats jį redaguoja, daug rašo ir platina, o keliais metais vėliau – žurnalą „Žinyčią". „Tėv. Sarge" Vaižgantas išspausdina savo „Scenos vaizdelius", nors dailiosios literatūros bandymų jau buvo mėginęs ir anksčiau, būtent apie 1895 m. Mintaujoj. Iš tų bandymų ir susikūrė anie autobiografiški „aukštaičių vaizdeliai", paimti vėliau į antrąjį „Pragiedrulių" tomą, „Vaduvų kraštą".

* Ibid., p. 52.

1905 metų revoliucija užkuria jau ir taip maištingą karštuolio kunigo dvasią. Jis aktingai dalyvauja Didžiojo Vilniaus Seimo organizavime, jo darbuose ir jo nutarimų vykdyme. Dėl to vėl buvo baudžiamas. Pagaliau, 1906 m. jis apsigyvena Vilniuj ir darbuojasi „Vilniaus Žinių“ vėliau „Vilties“ redakcijose, rašydamas daug publicistinių straipsnių ir feljetonų. 1911 m. Tumas su kun. Olšausku[140] aplanko Amerikos lietuvių kolonijas, rinkdami aukų „Saulės“ rūmams[141]. Kelionės ir Amerikos įspūdžius aprašo knygoj „Ten gera, kur mūs nėra“. Grįžęs iš Amerikos, vėl klebonauja Laižuvoj. Daug rašo ir spausdina „Rygos Garse“, „Vaire“, „Vaivorykštėj“.

Karo pradžioj vyksta į Rygą ir darbuojasi „Rygos Garso“ redakcijoj ir Lietuvių komitete nukentėjusiems nuo karo šelpti. Rašo „Karo vaizdus“ ir kai kuriuos vėlesnių „Pragiedrulių“ vaizdus. Šitą kūrybos darbą tęsia ir Petrapily, kur atvyko 1915 m., ir Stokholme nuo 1917 m. rudens.

Ypač intensyviai jis rašo Stokholme, kur buvo priverstas kelis mėnesius laukti vokiečių leidimo įvažiuoti į Lietuvą. Stokholme ir kiek vėliau Kopenhagoj J. Tumas laukimo netikrumoj, tarsi pakibęs tarp dangaus ir žemės, kurį laiką buvo netekęs savo entuziazmo ir gyvumo. Tačiau kūrybai tas, matyt, nekenkė. Užsidaręs mažutėliame viešbučio numery, jis per dieną parašydavo tiek, kiek kitas sunkiai spėtų perrašyti. Vakarais gi lietuvių įgaliotinio p. Aukštuolio[142] bute jis skaitydavo naujai parašytus „Pragiedrulių“ lapus gana gausingam lietuvių būreliui, įvairaus likimo sublokštam į ramią švedų sostinę.

Grįžęs jau į nepriklausomą Lietuvą 1918 metais, Vaižgantas dirba „Lietuvos Aido“ redakcijoj ir net bolševikams įsibrovus, Vilniaus neapleidžia. Kitais metais ima leisti ir redaguoti

„Nepriklausomąją Lietuvą“, 1920 m. Kaune „Tautą“, o 1921 m. „Mūsų Senovę“. Tais pat metais kun. J. Tumas tampa paskirtas Žemaičių Kapitulos garbės kanauninku, o nuo 1922 m. rudens semestro pakviestas dėstyti lietuvių literatūrą mūsų universiteto humanitariniame fakultete, iš pradžių lektoriaus, o paskui docento laipsniu. Tą darbą dirbdamas ligi 1929 m., išleido visą eilę monografijų, kurios nušviečia draudžiamąjį mūsų literatūros laikotarpį ir įrašo į istorijos lapus daugelį jau pradėtų pamiršti vardų. Kan. Tumas, be to, yra istorinės Vytauto bažnyčios restauratorius, puošėjas ir rektorius. Pasitraukęs ir iš šios vietos, jis mirė 1933 m. balandžio 29 d.

Toks tai yra, trumpai suglaudus, Vaižganto v i e š a s i s gyvenimo kelias. Įvairus jisai, margas ir vingiuotas, bet niekur nenutolstąs nuo tos pagrindinės krypties, kurią užbrėžė jam griežtos kunigystės pareigos. Eidami į Vaižganto, kaip į rašytojo kūrėjo, literatūrinį lobį, mes galėtume paklausti, kiek tas kelias buvo palankus šitam lobiui rinkti ir krauti? Kitaip sakant, mes turėtume panagrinėti, ar rašytojo gyvenimo aplinkybės atitiko išvidinį jo dvasios organizmą ir jos reikalavimus, ar jos ugdė, ar stelbė tuos dvasinius pradus, kurie ne tik sudaro talentą su jo ypatumais, bet dar kelia kūrybinę energiją ir apvaisina naujais prityrimais ir įspūdžiais.

Ypač svarbu esti pažinti išvidinis intymusis gyvenimas tų rašytojų, kurių ir kūryba linksta į intymumą, semia iš jo savo motyvus ir lyrišku įsijautimu santykiauja su gyvenimu ir pasauliu. Bet Vaižganto kūrybos procesas eina kitu keliu, ir ji yra tokio pobūdžio, kad anas išviršinio ir išvidinio gyvenimo santykis neturi čia lemiamos reikšmės ir bent dalimi atleidžia mus nuo pareigos plačiau šį klausimą tirti. Vienu žvilgsniu apimdami visą Vaižganto kūrybos plotą ir jos pobūdį, nebijo-

dami per daug suklysti, jau dabar galime pasakyti: Vaižganto nueitas gyvenimo kelias didelės skriaudos jo kūrybai nepadarė, o jei turėjo jai įtakos, tai greičiau kiekybiniu, ne kokybiniu atžvilgiu.

Publicistinių, beletristinių ir literatūros istorijos Vaižganto raštų lig šiol yra išleista 19 tomų, keliolika mažų leidinėlių ir daug dar lieka periodinėj spaudoj. Iš šitų žinotinas „Žemaičių Robinzonas“, apysaka spausdinta „Lietuvos“ dienraščio atkarpose.

Literatūra apie Vaižgantą yra gana gausi. Primintini bent šie dalykai: A. Merkelis, „Juozas Tumas Vaižgantas“. Vaižganto atminimui skirtas „Vairo“ 1933 m. 6 nr., kur randame šiuos straipsnius: „Valstybės Prezidento kalba Tumą-Vaižgantą laidojant“; Iz. Tamošaičio „J. Tumo-Vaižganto charakteristikai“; M. Yčo, „Kan. J. Tumą minint“; V. Mykolaičio „Vaižgantas sintetikas“; Liudo Giros „Tumas Vaižgantas nuošalėj“; Zigm. Kuzmickio „Kūrybinė Vaižganto dvasia“; V. Bičiūno „Autobiografiniai metmens Vaižganto raštuose“. „Skaitymų“ 16, 17 ir 18 kn. V. Bičiūno „Vaižganto „Pragiedruliai““. V. Mykolaičio „Juozas Tumas Vaižgantas“ „Židinio“ 1928 m. 2 ir 3 nr. Pr. Naujokaičio „Žmogus Vaižganto „Pragiedruliuose““ „Židinio“ 1934 m. 4, 5–6 nr.; J. Griniaus „Šviesusis Tėvynės Sargo asmuo“ „Židinio“ 1933 m. 5–6 nr.

Vaižganto kūrybos pobūdis. Vaižgantas kaip rašytojas beletristas viešumon pasireiškė palyginti gana vėlai, o jo geriausieji kūriniai, „Rimai ir Nerimai“, „Pragiedruliai“, „Dėdės ir dėdienės“, priklauso jau kariniam ir pokariniam laikotarpiui. Bet labai klystų, kas, vaduodamasis chronologija, laikytų Vaižgantą vadinamo pomaironinio laikotarpio rašytoju, tos pačios kartos kaip pav., L. Gira, V. Krėvė ir amžiumi

už juos senesnis, o tik vieneriais metais už Tumą jaunesnis M. Gustaitis.

Vaižgantas, kaip rašytojas, yra išsiauklėjęs „Aušros“, „Varpo“, „Apžvalgos“ ir „Tėvynės Sargo“ ideologijoj, brendęs kovų dėl spaudos laisvės karšty. Romantiškasis patriotizmas ir praktiškasis pozityvizmas lenktyniuodami eina per visą Vaižganto kūrybą, sudarydami joje tikrą to laikotarpio visuomeninės nuotaikos sintezę, charakteringiausiai pasireiškusią „Pragiedrulių“ Gondingos ir Vaduvų krašte.

Visi žymesnieji Vaižganto kūriniai yra kilę iš anų laikų reminiscencijų – prisiminimų. „Pragiedruliai“ net ir chronologiškai savo atskirų vaizdų kilme siekia anų kovos laikų. „Dėdės ir Dėdienės“ sukurti baudžiavos fone. Apysakos „Normanto vėžiai“, vaizduojančios dabartinį šeimynų pakrikimą ir kovą su juo, veikėjas Ksaveras Normantas savo jaunystėj nukelia mus irgi į ano laiko aplinkumą.

Čia mums svarbu pabrėžti ne siužetai, bet pati laikotarpio dvasia, persunkianti kūrinius savotiška nuotaika ir sudaranti autoriui tam tikrus orientacijos pradus, kuriais jis vaduojasi net ir pakitėjusiose laiko aplinkybėse. Tą savotišką orientaciją mes šiandien pastebime kuone pas visus anos kartos žmones ir vadiname ją dažnai romantizmu bei idealizmu.

To laikotarpio orientacijos pagrindas – tai karšta tėvynės meilė, idealizuojanti tautos garbingą senovę, kalbą, idilišką šalies grožį ir etniškuosius lietuvio ypatumus. Dažniausiai tais etniškaisiais ypatumais buvo laikomi charakteringi kaimiečio bruožai. To laikotarpio tėvynės meilei apibūdinti geriausiai tinka lyrinė poezija – ir čia mes randame įdomių paralelių ir pakitėjimų nuo „Aušros“ ir Maironio ligi Fausto Kiršos „Pelenų“. Tumo Vaižganto, kaip epiko pasakotojo,

kūryboj emocinio jausminio tėvynės meilės pareiškimo, žinoma, ne daugiausia rastume, o charakteringiausiu jo pavyzdžiu galėtume laikyti Napoleono Šešiavilkio sapną su tokiu entuziastišku finalu: „– Tad valio Lietuva – mano pasaka, mano Gamta – Karalaitė, mano visuomenės žmonės – Karaliai: aš jūsų ricieris!"* Daug to bravūrinio, bent kiek egzaltuoto, vien tik „lietuviškumu" pagrįsto patriotizmo rastume J. Tumo publicistikoj, kuri daugiau stengiasi paveikti, aušrininkų pavyzdžiu, irracionalius veiksnius ir sukelti emocijų negu įtikinti, nušviečiant dalyko esmę.

Etniškųjų lietuvio ypatumų kėlimas ir aukštinimas Vaižganto kūryboj labai ryškus. Ryškus jis ir visoj mūsų literatūroj. Ir visai suprantama, dėl ko tie etniškieji ypatumai buvo imami pervien su charakteringais kaimiečio bruožais. Liaudis mat buvo lietuviškumo nešiotoja ir tautinio atbudimo pagrindas. Kas liaudiška tad, nors tai būtų dažnai neigiama ir smerktina, tai lietuviška, ergo[143] gera ir gražu, ar bent „savotiška". Vaižganto, kaip aukštos kultūros rašytojo, kūriniuose tas liaudiškumo kėlimas yra nepalyginti atsargesnis ir geriau motyvuotas. Bet jo, be abejojimo, yra. Išlaikyti inteligentijoj etniškai liaudiškus savumus – štai ano laikotarpio ir kartu Vaižganto didelis rūpestis. Jaunosios inteligentijos atstovus, studentus – Jokūbą Niaurą ir Aleksį Taučių – pagimdo etniškai gryniausias ir turtingiausias pasakingas „Pragiedrulių" Vaduvų kraštas. Tik sulyginkim du vaizdu: nutolusį nuo kaimo ponaitį ir naujosios kartos kaimiškus šviesuolius: „Parvažiuos, būdavo, toks ponaitis atostogoms ir ištisus tris mėnesius bindzinėja, kaip žydas šabe. Antai, matos, jis gražiu

* „Pragiedruliai", I, p. 230.

vieškeliu spaceruoja. Rankoje laibutė lazdelė, tai ja mojuoja, tai vienu galu sau ant pirštelio pasistatęs, balansuoja ar kitokias štukas daro. Štai, atriečia atgal nykštį. Pirštai neįsidirbę, lankstūs. Pagauna lazdelę nykščio nugara per pusę ir triskart ja prieš save šiūsteli, kol išslysta. Reikia ilgos praktikos tam padaryti. Švilpauja, varnas akim šaudo, sutikdamas mergaites kaikina. Tai ir viskas. Pirmykščio sodžiaus inteligento būta tuštesnės sielos negu pačių artojų". O štai jaunoji karta: „Taučių Aleksys – tautininkas ir Niaurų Jokūbas – demokratas, parvažiuodamu atostogoms, lig tik iš ratų, abudu lygiai į gembę kabino savo uniformas, vilkosi čiuikelėmis, puskailiniais ar kas pakliuvo, ir ėjo dirbtų..."* – ir eina ilgas kaimo idilijos vaizdas. O antai Sviestavičius, nutoldamas nuo etniškojo kaimo kamieno, išsigimsta ligi karikatūros, o grįždamas vėl į tą kamieną, sveiksta, stiprėja, tobulėja, idealėja ir... tampa vis labiau panašus į kaimietį. Tiesa, kai kur Vaižgantas pašiepia kaimišką liurbiškumą, stačiokiškumą, piktumą, atkaklumą ir kitas ydas, bet daro tai arba visa atleidžiančiu šypsniu, arba paverčia jas nelaimingo gyvenimo ir ponų dvarininkų neteisybės pasėkomis.

Tokis kaimietiškumo idealizavimas ir darymas iš inteligento ir kaimiečio kažkokios sintezės anais laikais buvo visai suprantamas ir reikalingas dalykas. Bet jis ir visą mūsų literatūrą padarė per daug liaudišką, inteligentui nuobodžią, o svetimtaučiui neįdomią. Ta liaudiškumo tendencija išaugusi iš pačių tautinio atgimimo pradų ir turėjusi žymių talentų taip įsišaknijo, kad dar ir šiandien kai kurie kritikai liaudiškumo kriterijų vadina tautiškumu ir nori taikyti šių dienų literatūrai.

* „Pragiedruliai", t. II, p. 76, 78.

Bet tie, kurie pomaironinėj literatūroj iškėlė tautinės dvasios ir formos klausimą, turėjo ką kitą galvoj – ir liaudies dainų bei pasakų elementas pažymėjo naują raidos tarpą.

Dar tolimesnis šitos evoliucijos tarpas turėtų būti gilinimas, turtinimas ir komplikavimas lietuviškos psichikos vis tiek ar ji reikštųsi paprasto kaimiečio, ar aukštos kultūros inteligento pergyvenimais ir pasaulio įspūdžių įvairybe. Bet šitam uždaviniui vykinti tautiniai patriotinės ideologijos maironinio laikotarpio rašytojai nėra linkę. Juos visus yra pavergęs visuomeninis idealas, praktiškasis veikimas ar bent į tą veikimą skatinimas, kurstymas. To laikotarpio literatūra tai tam tikrų obalsių, tezių, tam tikros veikimo programos įvilkimas į literatūrines lytis. Dėl to beveik visa mūsų ankstyvesnioji beletristika, neišskiriant nė Vaižganto kūrinių, turi publicistinį pobūdį.

Pagaliau reikia pabrėžti dar vienas charakteringas Vaižganto kūrybos bruožas, būtent, kad jis ypatingai mėgsta vaizduoti gyvenimą iš šviesiosios pusės: dorus žmones, darbą, sveikatą ir džiaugsmą, kultūrinančius veiksnius, geruosius lietuvio, ypač kaimiečio, būdo savumus ir giedrią, pro optimistinę nuotaiką regimą gamtą. Žodžiu, Vaižgantas ieškojo gyvenime „deimančiukų", jais gėrėjosi pats ir su kitais dalinosi, juos ugdė, jais mūsų tautinę kultūrą auklėjo. Keldamas šviesiąsias lietuviškos sielos ir kaimo gyvenimo puses, Vaižgantas norėjo ir patį tą gyvenimą taisyti, tobulinti ir šviesti, kad kaime dingtų tas skurdas, ankštumas ir juodumas, kuris temdė jo paties jaunystę. Reikia, manė jis, apie tai rašyti, kas puoštų ir kultūrintų kaimą – vis tiek, iš kur tas grožis ir kultūrinimas eitų, ar iš kaimiečio lūšnos, ar iš dvarininko rūmų. Taigi, jei Vaižganto kūrybą dėl jos idealizmo būtų galima pavadinti savotiška

romantika, tai, pasak paties Vaižganto, ji esanti šviesi, praktiška romantika – ir tik joje esąs išganymas*.

Vaižganto kūrybos raida. Vaižganto literatūrinės karjeros raida nušviečia daugelį charakteringų jos savumų. J. Tumas-Vaižgantas rašytojo kelią pradėjo kukliais publicisto ir laikraštininko žingsniais. Vaižganto talentas, be abejo, turi daug pirmaeilių publicistui laikraštininkui reikalingų ypatumų. Jo pastabumas, akylumas ir jautrumas tautos bei visuomenės reikalams jau anksčiau buvo nurodytas. Tik pavartykime jo publicistiką ir mes nustebsime tuo temų gausumu ir įvairumu, kuriame knibždėte knibžda šimtai aktualiausių mūsų gyvenimo reikalų. Čia ir politika, ir ekonomija, ir mokslas, ir menas, ir religija. Čia užsienių ir vidaus santykiai – visos tautos ir atskirų grupių. Čia ir veikėjų, menininkų paminėjimai bei charakteristikos, čia ir pirmaeilės, ir dešimtaeilės svarbos dalykų!

Plati erudicija, antras gero publicisto savumas, leidžia Vaižgantui visais tais klausimais kelti balsą tiek, kiek reikalinga pratarti į eilinį klausytoją. O gyvas temperamentas, jumoras, lengvas ir vaizdingas stilius daro Vaižganto publicistiką nenuobodžią, mielai skaitomą.

Tačiau Vaižgantas vis dėlto nėra tobulas publicistas. Šalia anų pirmaeilių teigiamų jo savumų, pastebime – taip pat pirmaeilių – ir neigiamų. Vaižgantui publicistui visame tame jo gyvai jaučiamame gyvenimo kaleidoskope dažnai stoka blaivios orientacijos: kam nėra žinomi Vaižganto „išsišokimai" gyvenime ir spaudoje? Greta su tuo eina ir griežto nusistaty-

* Žr. mano prakalbą prie Vaižganto „Raštų" X tomo „Šviesioji Vaižganto kūryba".

mo, linijos stoka. Ir dar kai kuris paviršutiniškumas. Vaižganto publicistikoj nerandame, kad sąmoningai būtų keliamos vedamosios gyvenimo idėjos, kad jos ilgai ir ištvermingai būtų skiepijamos skaitytojams, ir kad jomis būtų auklėjamas patsai gyvenimas. Gal tik tos pačios bendrosios tautinės kultūros idėjos, kurių ribose tačiau gali būti visokeriopų ir net viena antrai priešingų krypčių.

Formos atžvilgiu Vaižganto publicistika dažnai esti jau per daug žaismingai lengva, vietomis gi groteskinė. Dėl to ji nepalieka gilesnio įspūdžio, nepriverčia susimąstyti ir neįtikina, nors dažnai pagauna ir sujaudina. Žodžiu, ir turiniu, ir forma Vaižgantas publicistas pasireiškia ne kaip kovotojas strategas, bet kaip kovos šauklys, nenuilstamai trimituojąs ir mokąs sukelti dėmesio savo tonų nepaprastumu.

Tačiau pirmasis „Pragiedrulių" autoriaus literatūrinio kelio žingsnis anaiptol nenulemia jo, kaip publicisto, karjeros, bet praskleidžia daug platesnio užsimojimo pradų. Vaižgantas pasirodo esąs per daug pastabus ir, kas svarbiau, per daug jautrus gyvo vaizdo ir plastiškosios formos vilionėms, kad galėtų tenkintis sausa, daugiau ar mažiau abstraktiška publicistika.

Vaižganto talentas vis labiau ir labiau linksta į beletristiką – vaizdavimą. Ir štai feljetonas – antras jo žingsnis, rodąs jei ne chronologinį momentą, tai jau tikrai aukštesnį kūrybinės galios pasireiškimo laipsnį. Nes kas gi yra feljetonas, jei ne subeletristinta publicistika? Čia jau ne vien dialektinis minčių vystymas ir abstraktinis argumentavimas, bet ir vaizdinga iliustracija, ir pirmas beletristinės fabulos elementas – anekdotas. Jeigu Vaižganto stiliaus vaizdingumas ir jausmingumas didelę jo publicistikos dalį sufeljetonina, tai anekdotas tuos feljetonus dar labiau subeletristina. Juose jau randame

tipiškai vaižgantiškų bruožų. Praplėskime kurio feljetono anekdoto ribas ir gausime tikrą „aukštaičių vaizdelį“. Praplėskime kurį kitą ir gausime „alegorijų vaizdą“, „karo vaizdą“, „scenos vaizdą“. Per vaizdus komponuojasi „Pragiedruliai“ ir visa Vaižganto beletristika. Tai yra trečias ir paskutinis etapas jo kūrybos evoliucijoj. Šis kelias nušviečia dar kai kuriuos pobūdingus jo beletristikos bruožus.

Vaižganto beletristikos medžiaga ir tematika buvo semiama iš tų pačių versmių, kaip ir publicistiškai feljetoniškiems raštams: tautos ir visuomenės reikalai, dienos klausimai, įvykiai, anekdotai, biografinė medžiaga. Bendresnio pobūdžio psichologinių, filosofinių, religiniai dorovinių bei visuomeninių problemų Vaižgantas nekelia. Nedaug jų ir iš viso rastume visoj mūsų beletristikoj, netoli nuėjusioj nuo publicistikos ir feljetono. Vaižgantas čia tik pavyzdinis, tipiškas rašytojas.

Su publicistika susigiminiavusioj Vaižganto kūryboj poezijos, geriau sakant poetizavimo, nėra. Bet Vaižgantas mėgsta poeziją, mėgsta gamtos grožį, lyrišką jausmą, žodžio muziką ir vaizdą. Tik jam pačiam kurti poezija nevyksta. Du pavyzdžiai tai įrodo: monologas „Paskutinį kartą“ („Scenos vaizdai“) ir „Karo slibinas“ („Karo vaizdai“). Vaižganto kūrybos plotas – tai žmonių gyvenimas, jų darbai ir veiksmai. Ir tik per žmogų arba santykį su žmogumi matome aplinkinį pasaulį. Gamtos reginio, peizažo, kaip tokio, „Pragiedrulių“ autorius beveik neduoda. Vos tik spės Vaižgantas pasinerti į gamtos grožį, kaip tuojau kas nors primena jam žmogaus gyvenimo reiškinius, jis neiškenčia nepadaręs į tai aliuzijos, nukrypsta į šalį – ir retai kada pasiseka vaizdas sukaupti ir apibrėžti. Jau kur, rodos, rasti gausesnės žodžio dailininkui medžiagos, jei ne Krymo gamtoj! Vaižgantas davė mums Krymo įspū-

džių žiupsnelį, pavadintą „Į saulę, į saulę!“* Jie yra labai gyvi ir vaizdingi, bet plataus, tikrai meniško literatūrinio peizažo juose nėra. Nuolatinės žmogaus gyvenimo reminiscencijos ir pritaikymai jį ardo. Palyginkime Vienuolio Kaukazo vaizdus ir pamatysime didelį skirtumą.

Vis dėlto erdvės, saulės ir oro Vaižganto kūryboj yra apsčiai.

Nekurdamas peizažo dėl peizažo, jis gamtą moka parodyti per žmogų taip gražiai ir tokioj su žmogumi harmonijoj, kad anų literatūrinių gamtos vaizdų, kurie dažniausiai būna dirbtiniai ir pretenzionalūs, mes visai nė nepasigendame. Juk kokis gamtos peizažas gali būti gražesnis už tą žmogaus ir gamtos santaikos idiliją, kurią Vaižgantas nupiešė „Pragiedruliuose“ ir pavadino „Napalys darbus dirba“ (I, p. 191). Arba kaip gūdžiai pajaustas „Juodžiaus Kelmo“ gamtos fonas! (Ibid., II, psl. 170). Šitame vaizde iš viso parodė Vaižgantas retai sutinkamą gilų įsijautimą į gamtos ir žmogaus dvasios gyvenimo apsireiškimus.

Vaižganto kūrybos formaliniai savumai. Jau buvo nurodyta, kad formalinius Vaižganto kūrybos savumus nulemia jos artimumas su publicistika ir psichologinė paties autoriaus dvasios struktūra. Vis dėlto reikia ir iš arčiau į tuos savumus įsižiūrėti. Ir štai pirmiausia kyla žanro klausimas. Ką rašė Vaižgantas? Noveles, apysakas ar romanus? Atsakyti gana keblu. Novele galėtume pavadinti tik „Rimus ir Nerimus“, vaizduojančius vieną pagrindinę situaciją ir suimtus į maždaug įmanomą siužetą. Visi kiti Vaižganto kūriniai į jokią tradicinę žanro formą nesiduos įsprausti. Pats Vaižgantas savo raštus

* Vaižganto „Raštai“, t. VI, p. 168.

mėgo vadinti stačiai „vaizdais“: alegorijų vaizdai, scenos vaizdai, karo vaizdai, aukštaičių vaizdai, kovos dėl kultūros vaizdai. Kitiems jokio žanrinio pavadinimo nedavė, pav., „Šeimos vėžiams“ ir „Dėdėms ir dėdienėms“. Žinoma, čia svarbu ne pavadinimas, bet esmė. Literatūriniai žanrai turi senas tradicijas, savo kanonus, savo estetiką. Gerai sukonstruota novelė, romanas ar drama jau vien dėl to yra didelė meno vertenybė. Tačiau klystume reikalaudami, kad visas literatūros menas reikštųsi vien tik tradiciniais žanrais. Kiekvienas rašytojas turi teisę reikštis savotiškai, kurti savas formas. O kritikas negali iš anksto tų formų smerkti, nepaieškojęs jų priežasties ir estetinės, kūrybinės vertės. Tokiu būdu panagrinėję ir Vaižganto kūrybą, randame, kad jo žanras, vaizdai, yra kilęs iš jo kūrybos evoliucijos – nuo publicistikos per feljetoną į beletristiką. Grynu apysakininku beletristu epiku Vaižgantas negalėjo būti. Publicistiniai feljetonisto palinkimai neleido jam sukonstruoti vieningos kūrinio architektonikos, apmesti planingos fabulos ir išvidiniu nuosakumu išrutulioti vieną nenutraukiamą veiksmų virtinę – sukurti visumą. Tai ne tiek yda, kiek charakteringas jo kūrybos bruožas. Jo literatūrinis vaizdų metodas tiko laikotarpio charakteriui, reikalavusiam ne tiek meniškos formos, kiek gyvo žodžio, diskusijos įvairiems aktualiems reikalams kelti ir svarstyti. Vaizdų forma tiko ir paties Vaižganto būdui, gyvam, judriam, visu kuo susidominčiam, į viską greit ir tiesiogiai reaguojančiam. Jo vaizdai ir estetiniu atžvilgiu turi tą svarbų savumą, kad juose nėra sustingimo, dirbtinumo, amato, o plazda gyva mintis, gyvas jausmas ir tiesiogiai patirta nemeluota tikrovė. Gyvas, judrus Vaižganto temperamentas jaučiamas visame jo kūrybos procese, visuose jo atžvilgiuose. Retas kuris rašytojas epiniuose kūriniuose parodė tiek daug

savo charakterio, savo nuotaikos, savo stiliaus ir žodyno, kaip Vaižgantas. Vis tiek ką jis vaizduotų, ką aprašinėtų, jis kartu vaizduoja ir save. Dėl to jo raštai prisunkti lyrizmo, jumoro, išmarginti pastabomis, kaip rusai sako „otsebiatinomis“[144], minties šuoliais ir staigiomis digresijomis. Tūlam gali atrodyti, kad dėl to jo raštai yra pakrikę, stilius nelygus ir nedarnus. Bet juk stiliaus vyriausias dėsnis yra, kad jis būtų asmenybės pasireiškimas. Vaižganto gi stilius ir yra jo asmenybės, jo galvojimo ir pergyvenimo atvaizdavimas. Jo galvojimas nelaiko minties pririštos prie centrinio taško, bet leidžia jai daryti staigius šuolius į periferijas, kur ji suranda kartais įdomių dalykų. Iš šitokios būtent galvosenos, iš tų šuolių į periferijas yra kilę tie nelaukti, kartais groteskiniai Vaižganto palyginimai, tie ryškūs epitetai ir paralelės. Galbūt dėl to koks nors tragiškas dalykas jam staiga pasivaidina iš juokingos pusės ir atvirkščiai. Tiesa, kaip Vaižganto iškalba nėra retoriškai meniška, taip ir jo raštų stilius nėra stilistiškai meniškas. Vaižgantas taip rašo, kaip kalba ir mąsto. O jo mąstymas nėra koks izoliuotas, abstraktiškas, tarsi imanentiškas dvasios veiksmas, bet nuolatinis bendravimas su išviršiniu pasauliu arba kaip ir koks autodialogas su pačiu savim ar su kažkokiu fiktyviu bendru: destis... žiūrėk... pridėk... veizėk... ak tu... ir kitos dialoginio minčių reiškimo būdo žymės tai liudija.

Buvo minėtas lyrinis Vaižganto kūrybos atspalvis. Tas lyriškumas anaiptol nėra praskiestas sentimentalumo, bet dažniausiai pasūdytas jumoro ir sąmojaus druska. Kalbėdamas nuo savęs, reikšdamasis lyriškai, Vaižgantas savęs nesigaili ir anaiptol nesistengia apsigaubti kilnumo aureole. Atvirkščiai, ant savo pečių jis dažnai užsikrauna sunkią ir nemalonią žmogiškojo ydingumo naštą, kitų pelnytą pajuoką į save nukreipdamas.

Domėdamiesi Vaižganto kūrinių formaliniais savumais, mes ypatingai branginame jų vaizdingumą. Vaižgantas moka pasakyti ir visą sceną arba žmogų atvaizduoti nepaprastai gyvai, plastiškai. Vaizdingumo jis pasiekia ne vien pastebėdamas ir fiksuodamas laukujus reiškinio bruožus, bet ir pats su vaizduojamuoju objektu susiliedamas. Skaitydami mes matome ir patį Vaižgantą, kaip jį patį veikia kiekvienas jo gaunamas įspūdis. Visą turtingą, įvairią gyvenimo medžiagą, kuri susikošia per jo pastabumo filtrą į jo raštus, jis taip skaidriai nudažo savo temperamento spalvomis, taip atgaivina ją savo asmenybe, taip iškelia jos charakteringumo prasmę, kaip tegali padaryti tikras menininkas kūrėjas.

Charakteringas vaizdingumas, kurį mes branginame Vaižganto kūryboj, pristatąs mums ir vaizduojamąjį objektą, ir patį autorių, turi labai gražių pavyzdžių jo feljetonuose ir „vaizduose". Ar gali būti ryškesnis „vaižgantizmo" pavyzdys, kaip šis iš „Karo vaizdų" („Virkšna"):

> Redakcijos kambario klingė dusyk klepterėjo. Ir be reikalo: durys tyliai atsidaro. Žvilgterėjau – nieko ir vėl įkniubau į rašymą. Tik gerai minutei praėjus, ima durys vertis, taip iš palengvo ir atsargiai, lyg norint pro jas žvilgterėti į neramų padūkėlį ar į kokį plėšrų žvėrį. Toliau, žemiau klingės pasirodė graži galva ant ištiesto, kiek tik begalima, kaklo. Gražios mėlynos akys buvo pilnos stirnos bailumo. Gi kas čia? Vaikiūkštis ar neūžauga? Bet bailiui daugiau lendant į duris, jo stuomuo vis labiau tiesės, kol nepasidarė visas gana augalotas jaunas bernas. Įėjo ir ten pat prisiglaudė prie sienos, susikuprinęs, pečius pirmyn parietęs, rankas, it pagalius, pakarinęs.

– Tamsta ką pasakysi? – klausiau gana palankiu balsu. Tuoj pečiai atsilenkė ir rankos pakilo. Pagūromis, kiauliarisčiu atpuolė, pagrobė alkūnę, pabučiavo, paskui ranką, griebė ir antros, kol visai nesuerzino.

– Liaukis, ar gėdos neturi taip laižytis! – sutrinkinau.

Krūptelėjo, šoktelėjo atgal ir vėl pečius pastatė.*

Jau šito „Virkšnos" aprašyme pastebime vieną labiausiai mėgiamų Vaižganto vaizdavimo priemonių: lengvą šaržavimą – ne karikatūriškai, bet tik pabrėžiant ir papildant charakteringuosius bruožus. Vaižgantas žengia vieną žingsnį toliau negu pati gamta. Dėl to jo vaizdų kontūrai toki reljefiški, o charakteriai ryškūs.

Visi geresnieji Vaižganto tipai yra sukurti šia priemone, bet niekur ji taip pilnai gražiai nepasireiškė, kaip „Karo vaizdų" cikliaus novelėj „Rimai ir Nerimai". Čia gamtos tikrovės priekin pastūmėjimas ligi pat natūralumo ribų duoda tokių ryškių ir stilizuotų kontūrų, kad jie neišdildomai įsispaudžia į mūsų vaizduotę. Rimų ir Nerimų ryškumas didėja ir dėl to, kad papildydamas ir stilizuodamas tikrovę, Vaižgantas čia panaudoja dar ir paralelizmo priemonę ir vėlgi dvejopai: teigiamai ir neigiamai.

Gamta, tikrovė Rimus ir Nerimus apdovanojo daugeliu panašumų. Vienodos gyvenimo aplinkybės tuos panašumus dar labiau padidino ir kai kuriuos padarė jau stačiai vienodumais. Vaižgantas tai pastebi ir eina ta linkme dar toliau. Jisai tuos vienodumus pratęsia ir ten, kur tikrovė jau niekad nebūtų galėjusi tai padaryti. Ir Vaižgantas savo darbą su tikrovės darbu moka taip gražiai sumegzti, kad mes nė nepastebime, kur čia tarp jųdviejų būta ribos.

* „Raštai", t. V, p. 78.

Ir vienas Dievas težino, ar tai Jo šventa Apvaizda jiemdviem tokią štuką darė, ar jiedu patys sau, kad jų buitis taip lygiai krovėsi, kad net keista.

Jei Rimui gimė kūdikis, tai, žiūrėk, ir Nerimai betaisą krikštynas. Jei Nerimui mirė kūdikis, tai visas sodžius gerai žinojo, į Rimą, neilgai trukus, reiksią į pakasynas eiti. Ir taip buvo, kol išmarinus lygiai po penketą, tepasiliko abiem vėl lygiai po penketą: po tris sūnus ir po dvi dukteri.

Lyg susitarę, ir gyvuliai jais sekė: po tiek pat avelių dvynais vedė, po tiek pat po vieną. O kai sykį Rimui avelė pavedė net tris, tai už dviejų savaičių Nerimas nė skaityti nėjo į avių gardą: jautė, jog ir jo viena avelė turi tris.*

Tai teigiamas paralelizmas. Neigiamasis prasideda nuo pat pavardžių: Rimas – Nerimas. Toliau išvaizda:

Rimas buvo storokas, vidutinio stogo ir gėrė taboką. Tad nors skutės grynai, vis dėlto apibarstyta lūpa buvo panaši į kutkailį.

Nerimas buvo liesas, labai ilgas ir taboką rūkė. Skusdamasis, jis palikdavo panosėje kuokštą, kuri, dantims pradėjus byrėti, vis labiau darėsi panaši į gauruotą kailiakraštį, kurį sauvaliaudama riesta lūpa prispaudė prie nosies.**

Vienodumai ir skirtumai rutuliojami ir toliau į visas tų dviejų šeimų gyvenimo sritis ta pačia lengvučio šaržo kryptim. Bet tas panašumų ir skirtumų paralelizmas, tai tik artistiški apmatai, kuriuose užsimezga, bręsta ir komplikuojasi abiejų kaimynų santykiai. Čia Vaižgantas su dideliu artizmu veda

* „Raštai", t. V, p. 13–14.
** Ibid., p. 17.

nepalyginamą konfliktų crescendo[145] nuo lengvų jumoristinių prietikių ligi atkaklios niaurios neapykantos, kuri „uždengė šviesą žmonišką ir dievišką“. Bendroji nelaimė – skausmas grąžina prigimties nustatytą, o dėl jų pačių kaltės sugriautą taiką ir harmoniją. Skaudaus epilogo – katharsis'o šviesoj aiškėja ano hiperbolinio paralelizmo reikšmė ne tik kūrinio architektonikai, bet ir giliai idėjinei jo prasmei.

Kalbant apie Rimus ir Nerimus, nejučiomis stoja akyse antra Vaižganto sustilizuota pora: „Pragiedrulių“ Seligmanas ir Šūmakeris, gražiausi žydų portretai mūsų literatūroje. Jiems piešti Vaižgantas panaudojo lygiai tas pačias priemones: lengvai šaržuotas panašumų ir skirtumų paraleles. Tik čia tų paralelių hiperbolizmas taip toli neina, nes nėra nė reikalingas idėjiniam autoriaus tikslui.

Charakterių ir vaizdų reljefingumas ir reflektorinis pačio autoriaus savo raštuose atsivaizdavimas yra didelis Vaižganto kūrybos laimėjimas ir stipriausias jos vieningumo ryšys. Nėra reikalo cituoti čia daugiau atitinkamų pavyzdžių. Tai įrodo kiekvienas jo raštų lapas ir vienas didžiulis pavyzdys – „Pragiedruliai“. Šitai didžiulei apysakai, kuri neturi nei vientisos fabulos, nei aiškaus plano, jokis kitas beletristinis mastas nėra pritaikomas. „Pragiedruliams“ stoka net idėjinės „kovos dėl kultūros“ jungties. Nes ką bendra turi su kova dėl kultūros toki ištisi didžiuliai fragmentai, kaip „Napalys darbus dirba“ arba „Denionių Taučiai ir Niauros“ (pirmoji pusė)? Ir vis dėlto, jeigu „Pragiedruliai“ sudaro tam tikrą menišką ir idėjinę visumą, tai vien tiktai dėka pačio Vaižganto reflektorinės galios, kuri čia atstoja daugiau negu paprastas autoriaus individualybės pasireiškimas, privalus kiekvienam menininkui. Vaižganto siela, tarsi koks įgaubtas veidrodis, pati nuo

įspūdžių virpėdama, telkia tuos įvairiu metu sukurtus vaizdus į vieną židinį – ir tokiu būdu „Pragiedruliai“ tampa centriniu visos Vaižganto kūrybos žygiu, o pats Vaižgantas – centriniu „Pragiedrulių“ ir visos savo kūrybos personažu.

„Pragiedruliai“. Šiuo vardu įprasta vadinti dviejų tomų veikalą: I – „Gondingos kraštas“ ir II – „Vaduvų kraštas“. Tačiau pats Vaižgantas, leisdamas „Šeimos vėžius“, pavadino juos „Pragiedrulių“ III tomu. Žinome, kad ir „Dėdės ir dėdienės“ taip pat turėjo sudaryti „Pragiedrulių“ dalį. Tokiu būdu veikalas ne tik labai išsiplečia, bet ir tampa neįmanomas nagrinėt kaip visuma, nes iš tiesų jokios jungties tarp visų tų dalių nerandame. Dėl to „Pragiedrulių“ vardą palikime tik „Gondingos kraštui“ ir „Vaduvų kraštui“. Šios dvi dalys ir autoriaus koncepcijoj, ir idėjiniu bei formaliniu atžvilgiu sudaro vis dėlto vieną, nors ir nebaigtą visumą.

„Pragiedrulius“ Vaižgantas pavadino vaizdais kovos dėl kultūros. Pirmajam tome, „Gondingos krašte“, tie vaizdai yra labiau susieti intriga ir fabula, kurios vedamąsias gijas sudaro dvarininko Sviestavičiaus likimas, daktaro Gintauto veikimas, jo ir Marytės Šešiavilkiotės meilės, Onės Knistautaitės pavydas, Napalio ir Daratos Vidmantaitės meilė, pagaliau visas patriotinis ir visuomeninis veikimas, vedamas tų pačių žmonių. Antrojo tomo „Vaduvų krašto“ vaizdai jau daug menkiau susieti, o kai kurie tarpusavy neturi jokio beletristinio ryšio. Juos jungia tik bendra „kovos dėl kultūros“ idėja.

Ir vienoj, ir kitoj veikalo daly randame labai ryškių ir charakteringų tos kovos ir pozityvaus darbo dėl kultūros epizodų. Randame taip pat didelę daugybę įvairaus pobūdžio veikėjų personažų – nuo „protų naujienų“ Gintauto, Vidmantų, Šešiavilkių, kun. Vizgirdo iki pasakiškų Alaušo, Valiulio, Juo-

džiaus, romantiškų Valero Kukulio, Zigfrydo-Sauliuko. Randame dvarininkų, kunigų, studentų, kaimiečių, darbininkų, amatininkų, miestelėnų, valkatų, žandarų, žydų, vyrų, moterų ir vaikų, žodžiu, visi Lietuvos gyventojų sluoksniai yra čia atstovaujami. Taip pat ir lietuviškos anų laikų kaimo buities atvazdavimas yra toks platus, kokio nerandame nė viename kitame mūsų literatūros kūriny.

Iš tos nepaprastai gausios medžiagos kurdamas „Pragiedrulių" vaizdus, Vaižgantas ne tiek davė objektyvų to laiko gyvenimo vaizdą, kiek išvedė tam tikrą idėjinę linkmę. Vaižgantui rūpėjo parodyti ir kovą su rusų valdžia dėl spaudos, ir krašto kultūrinimą, ir bankrutuojančių dvarų žemės supirkimą lietuviams, ir taupumo reikalą, ir verslų naudingumą, ir daug kitokių dalykų, kurie jam rūpėjo kaip patriotui visuomenininkui ir net kunigui.

Susintetindami visus tuos kovos, veikimo, kultūrinimo ir lietuvio charakterio reiškimosi veiksnius, kuriuos randame „Pragiedruliuose", pastebime, kad tie veiksniai yra dvejopo pobūdžio ir grupuojasi vieni Gondingos, kiti Vaduvų krašte. Gondingos krašte Važgantas vaizduoja kultūros darbą ir kovą, vedamą pozityvizmo realizmo pradų, o Vaduvų krašte – romantizmo idealizmo pradų. Gondinga – tamsus Žemaitijos užkampis, iš prigimties turtingas, bet apleistas, neišnaudotas. Čia Vaižgantas sutelkia savo „protus – naujienas", darbščius ir praktiškus Vidmantus, Šešiavilkius, d-rą Gintautą, kurie kultūrina žemę ir žmones. Vaduvų kraštas – romantiška aukštaičių šalis. Primityviškumas čia gražus ir prasmingas. Ne materialiniai, bet dvasiniai pradai sudaro jo esmę. Aiškumo dėliai, sudarykime vieno ir kito krašto paralelinę schemą:

1. Peizažas Gondingoj – derlingas kraštas, reikalaująs planingo, pozityvaus darbo. Melioracija ir kultūrinimas čia duoda daug medžiaginės naudos ir net didina peizažo grožį. Atsiminkime Sviestavičiaus, Gintauto, Vidmanto ir Šešiavilkių ūkius, jų molėtus, kelmuotus ir akmenėtus laukus, pakitėjusius Pavenčius, Sakalynę ir Linksmynę.

Vaduvuose – poetiškas romantiškas Aukštaitijos peizažas. Kalneliai, slėniai, ežerai, piliakalniai, lieknai, šventmedžiai, apgaubti legendomis, padavimais. Atsiminkime Popšutę, Gaidžkalnį, Valiulio pasaką ir jo piliakalnį, pagaliau paslaptingąjį Juodžiaus Kelmą – ir mes patikėsime Vaižgantui, kad „čia kiekvienas kelmelis, kiekvienas pievokšlis, ką besakysi apie upelius ir ežerėlius, kalba mums tokiais senoviniais vardais, kurių reikšmės nė neatspėsi... Aure vienam Juodžiaus Kelmui kiek senovės draugų ir kaimynų: Beragis, Dviragis, Vasintas, Alaušas; Jera, Malaiša; Popšutė, Pagrubis, Gaidžkalnis, Valiulis; Ivodos, Kovynė, Vaduvos, Žigė ir kiti. Visi jie kitą kartą buvo gyvi ir tebėra gyvi žmonių padavimuose“*. Atrodo, kad moderniškąją kultūrą veisti čia būtų ne tik nenaudinga, bet net šventvagiška, nes tas peizažas yra kaip ir kokios mitologiškos ir magiškos kilmės.

2. Žmonės. Gondingoj – šviesūs, kultūringi, gudrūs, pozityvūs protai-naujienos: dr. Gintautas, Vidmantai, Šešiavilkiai, linkę viską apskaičiuoti, numatyti, praturtėti ir viską daryti vaduojantis šaltu protu. Paslapties jie nemėgsta ir nenurimsta, kol ji nepaaiški. Net ir gamtą jie jaučia kažkaip praktiškai, ją apvaldydami, savy ir per save. Gražu ir naudinga jie dažnai identifikuoja, nes jų sukultūrintoj aplinkumoj iš tiesų tik ten ir gražu, kur naudinga.

* „Raštai“, t. IX, p. 113.

Vaduvuose – visai kas kita. Visų pirma, tas Valeras Kukulys-Burzdulis, Juodžiaus Kelmo, gamtos dievybės – medžio žinys. Vienintelis ir originališkiausias mūsų literatūroje žmogus primityvas, dar primityvesnis už Krėvės Skerdžių Lapiną ir bedievį Vainorą. „Valeras, – sako Vaižgantas, – buvo tikras gamtos padaras ir augintinis. Žmogus nė per nago juodymę nebuvo jo saviškai pakreipęs. Niekas jo poterių nepamokė, nei prie bet kurio sakramento neprivedė". Tik tokis jis ir derinasi su savo būstyne Juodžiaus tošynėje. Prisiminkime dar nepaprastą sodžiaus berniuką Saulių Ješmantuką, gamtos mistiką, saulės garbintoją, regėtoją arba senę Taučiuvienę, kaip ji meldžiasi ir žemę bučiuoja, arba dar fanatiką Žaltvykštį – ir mums bus visai aišku, kad Vaduvų krašto žmonės – tai gondingiečių kontrastas. Tai ne proto, bet širdies, jausmo žmonės, atstovaują visai kitą pradą ir kitą, būtent dvasinės kultūros sritį.

3. Veikimas ir kova. Gondingoj mes matom plačia vaga varomą planingą krašto kultūrinimo darbą, tokį, kokio norėjo to laiko mūsų pozityvistai: žemių iš svetimų rankų išpirkimas, kelių taisymas, statyba, daržininkystė, laukų melioracija, kaimo pramonė, liaudies švietimas. Kova su rusų vyriausybe ir konspiratyvinis veikimas taip pat planingas ir gudrus. Atsiminkime menkių istoriją ir žydkapių išniekinimą. Bet svarbiausia tai, kad ta kova čia atremta į tvirtą pozityvaus, kultūrinio darbo pamatą.

Vaduvuose šito kasdienio kruopštaus darbo dėl materialinės gerovės beveik nematome. Kūno reikalai čia nustumti atgal. Užtat kokių niuansų čia Vaižgantas iškelia, praskleisdamas to krašto žmonių širdies gyvenimą! Štai vaikai ir tėvai Taučių, Niaurų, Ješmantų ir Norvilų šeimynose. Kokia dvasios šiluma apgaubti jų santykiai ir, atvirkščiai, koks šaltis sklaido

Gondingos Šešiavilkių šeimą! Kova su žandarais ir policija Vaduvuose žiauresnė ir fanatiškesnė, kaip Gondingoj, nes eina ne iš apskaitymo, bet iš neapykantos, iš jausmo. Šiurpu skaityti apie klaikią Aggiejevo mirtį Juodžiaus kelmo pelkėjliūne, kur jį paskandino Burzdulis. Bet kova šitame krašte ne tik žiauri, ji dar apgobta ir savotišku grožiu, fantazija, poezija. Kokios romantiškos Sauliuko svajonės ant piliakalnio, kame užkeiktas Lietuvos žodis, o faktinai slepiami kontrabandininkų lietuviškieji raštai. Arba slaptieji susibūrėliai „bičiuliai" ir „tūtinai", kurie klaidžiodami balose sutartiniais ūkimais susišaukia į konspiratyvines sueigas.

Jeigu prie čia paminėtų dalykų pridėsime dar ir tai, kad „Pragiedruliuose" keliamas ir lietuviškosios inteligentijos klausimas, ir jos santykis su liaudim, ir srovių bei pasaulėžvalgų klausimas, net ir moteries inteligentės reikalas, tai sutiksime, kad šitam veikale Vaižgantas davė ne tik įdomių kovos dėl kultūros vaizdų, bet ir visų lietuviškos kultūros veiksnių sintezę.

„Dėdės ir dėdienės". Iš didesniųjų Vaižganto kūrinių vientisiausias ir vieningiausias – tai „Dėdės ir dėdienės", apysaka, kurią Vaižgantas buvo manęs susieti su „Pragiedruliais". Šiam kūriniui jis pasirenka savaime gana liūdną temą: gyvenimo nuskriaustųjų, bedalių šeimos narių karšinčių likimą. Dėdžių ir dėdienių pavadinimas čia reiškia, pasak autoriaus, ne giminės ar šeimos santykį, bet tam tikrą socialinį vienetą šeimoje: kažką mišraus iš tarno, samdinio ir šeimos nario, tačiau sunkesnėj būty esantį, net negu tarnas ir samdinys.

Pirmasis „dėdė" – senbernis Mykoliukas, geraširdis, tylus, ramus, nors tvirtas vyras. Jis visų laikomas beveik durneliu, į jį nekreipiama suaugusiam žmogui deramo dėmesio, jam

ir darbai užkraunami tarsi iš protekcijos: Mykoliuk, tekinas, greitutis! Jis vaikiškai idiliška, nuolatos besišypsanti siela – tik besišypsanti ne žmonėms, kurių jis nebuvo reikalingas, bet „kitam pasauliui, su kuriuo jis bendrauja kitiems neregimu būdu“. Mykoliuko paveikslas ir jo liūdna dalia iš Vaižganto aprašymo gyvai mums įsminga į širdį. Bet jis dar labiau mus pagauna, kai autorius praskleidžia tą „kitą pasaulį“, kuriam Mykoliukas taip beprasmiškai, atrodo, šypsosi: tiek jame giedros, grožio ir meilės, bet, deja, ir gilaus, nors tylaus skausmo. Mykoliukas – tylus, giedriai melancholiškai liūdnas ir gilus lietuviškas gaivalas – dainuojanti siela, savo darbo smuikeliu, vienaposme melodija mokąs išdainuoti visą savo liūdesį ir džiaugsmą. Mykoliukas, kaip tas šalia jo žolyne čirškiąs žiogas, neatskiriama gamtos dalis. Vyriausias jos dėsnis, meilė, štai pabudo ir jo širdy. Ir kilo jame noras tvirta koja atsistoti žemėje, įsistiprinti, įgyti turto, sukurti šeimą ir būti kaip visi žmonės. Bet Mykoliukas ne šio praktiškojo gyvenimo žmogus. Jis – dainuojanti ir kitam pasauliui besišypsanti siela. Jo meilė tokia pat gamtiška ir idiliška, kaip ir jo smuikavimas, ne realiam gyvenimui skirta. Jo Severiutę paveržia dvaro tijūnas Geišė, nes Mykoliukas pats žino, kad jis „ne rungėjas nei Geišei, nei kam kitam“. Mykoliuko meilė, gaivališkai sutapusi su visa jo esme, žiauriai išrauta gyvenimiškos tikrovės, sunaikina ir meniškąją jo sielos kibirkštį. Per Severiutės vestuves jis paskutinį kartą smuikuoja savo negudrią melodiją – smuikuoja, kol trūksta skripkelės stygos. Mykoliuko – gamtos dainiaus, kūrybinio gaivalo ir meilės instinkto reiškėjo – daugiau nebėr.

Tačiau ne čia jo epopėjos galas. Po trijų dešimtų metų Mykoliukas, dabar jau „Šiukštų dėdė“, iškyla mums nauju,

galbūt dar gražesniu, darbo mistiko, Dzidoriaus artojo pavidalu. Severiutės meilę jam priminė dabar tik vienas, kadaise per vestuves jos padovanotas šalikas, relikvijos šventumu susipynęs širdy su giliausiais religiniais jausmais: šaliką jis ryši tik per atlaidus ir kai prie šventų Sakramentų eina. Jis dabar nebe nuolatos prasižiojęs „durnelis“, bet gilios išminties, nors prasčiokiško apsiėjimo, senis. Aprašymas, kaip „Šiukštų dėdė“ aria jaučiais, yra gražiausi Vaižganto kūrybos lapai. Čia ir lyrinis jautrumas, ir vaizdo plastiškumas, ir nuotaika, ir ekspresija. Saulėtekio varsų fone pirmasis artojo pasirodymas daro tikrai simbolinės vizijos įspūdį: „Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunybe plastančioje saulėje, visas apdriektas jos spindulių... lyg pats iš savęs trėkšdamas tuos spindulius, pasirodo jungas didžiulių juodų jaučių. Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą didžiuliai ragai... Paskui pasirodo didžiulės galvos; viena dvyla kakta, antra lauka. Negailestingai atlaužti aukštyn snukiai varvančiomis iš nasrų seilėmis lyg šaukte šaukės dangaus kerštо... Galvos lyg pačios savaime oru plaukia pamažu, užsimerkusios, reikšdamos begalinę kančią ir priverstiną kantrybę... Už jungo jaučių ir viso pakinkymo pagaliau matyti žmogysta, pasilenkusi žemyn ir dar perkrypusi kairėn. Tvirtai nutvėręs vieną arklo ragą dešine, kaire laiko žemai nuspaudęs antrą ragą, idant velėna juoba virstų į tą pusę... Palaidi marškiniai plakasi pakinkliuose ir be sagtelės pakaklėje. Krūtinėje prasikėtę, rodė ją nežmoniškai apaugusią juodais plaukais, kaip Ezavo... Plika lig pakaušio galva saulėje blizga, kaip metalinė“. Ir visas šitas Dzidoriaus artojo vaizdas – kartu peizažas, scena ir idėjinė prasmė – yra tikras „deimančiukas“ Vaižganto raštuose ir brangi retenybė, išgrėbta iš kaimo gyvenimo sietuvos.

Liūdnas Šiukštų dėdės Mykoliuko likimas. Vis dėlto jis mus guodžia savo beveik didinga rimtim ir savo buities prasmingumu. Mykoliuko gyvenimas – jo darbšti jaunystė, jo savaimingas menas, jo nelaiminga meilė ir mistiška senatvė – yra perdėm kilni žmoniškumo apraiška.

Visai kitokis dėdės Rapolo Geišės ir dėdienės Severijos Geišienės likimas. Rapolas Geišė, pradžioje apysenis, nuo darbo atpratęs dvaro tijūnas-prievaizda, ilgainiui tampa tikru karšinčium, lietuviško pasyvumo ir tinginio įkūnijimu. Ir Geišė pereina per gaivalinės lytinės meilės bandymą, bet jo gyvenimo ir buities vaga pasikeičia nuo grynai išviršinės aplinkybės: baudžiavos panaikinimo ir tijūnystės netekimo. Tapęs karšinčium, jis gyvena svetimu trūsu ir savo teise į pusę brolio paveldėto valako.

O tačiau ir beprasmišką Geišės-karšinčiaus gyvenimą Vaižgantas mums rodo pro šviesią savo kūrybos prizmę. Mes nematome, kad Geišė jaustų savo buities skausmą. Priešingai, jis prisitaiko prie naujų aplinkybių ir atrodo esąs visai gyvenimu patenkintas. O jojo sugyvenimas su mažuoju Adomėliu vėl nušviestas idiliškos giedros. Ir šitoj vaikiškų santykių šviesoj mes pamatome ir dėdės Rapolo Geišės dvasios vertenybę: jo vaikiškai tyrą sielą, jo naivišką gamtos meilę, lietuviškojo animizmo suprasmintą. Čia Geišė kiek primena Krėvės skerdžių Lapiną ir „bedievį" Vainorą, o jo pasikalbėjimai su Adomėliu – „Antanuko ryto" mistiką: „Tu, Adomėl, manai, jog mudu pačiu du čia girelėje teesava ir niekas daugiau mudviejų nemato ir negirdi. Mato mudu ir girdi, pirmiausia, Dievulis, kurio visur pilna, kuriame mes judame krutame; o ką žinosi, gal ir šitas uoselis ir kiti jo broliai medeliai mudviejų klauso, mūsų gražia kalba džiaugiasi ar mūsų žiaurių ketinimų bijo.

Štai, tu kažin kam plėšte nuplėšei šaltekšnio šakelę. Gal dėl to, kad ant jos pilna juodų įsirpusių uogų. Tu jų ir nevalgysi, negardžios. Sako, nuo jų dantys trupa. Tau jos niekam, o žiūrėk, kokią šaltekšniui padarei žaizdą, kiek luobos jam įplėšei! Dabar jis karščiuos ir visus kitus rūpesčius šaly palikęs, vien begydys savo popą. Jam irgi skauda, kaip ir tau skaudėtų, jei koks galvažudys diržą tau iš nugaros išrėžtų". Tai tokių dėdžių ir bobulių dėka ligi šiol laikosi Lietuvos liaudy animistinis gamtos supratimas.

Palyginę matome, kad abiejų dėdžių – Mykoliuko ir Geišės – paveiksluose lietuviškasis gamtos pajautimas pasireiškia dvejopu skirtingu būdu: pirmame dvasinės asmenybės galia, sąmone atsiribojusi nuo gamtos, valdo ją, patraukia ją ligi savęs, sužmogina ją ir padaro savo prigimties simboliu; antrame – pati asmenybė nusileidžia į gamtą, susilieja su ja ir jos apraiškose mato savo pačios gyvybės įsikūnyjimą. Berods ir V. Krėvės „bedievis" Vainoras tampa gamtos paveldėtoju, eidamas pirmuoju keliu,o skerdžius Lapinas visa gyvybe suauga su gamta, eidamas į ją antruoju, kurį galėtume pavadinti pasyvaus įsijautimo arba stačiai sugamtėjimo keliu. Visą šito kelio – pasyvumo filosofiją Vaižgantas puikiai iliustravo gyvais Geišės žodžiais ir veiksmais.

Dėdės Geišės mirtis tokia pat beprasmiška ir, jei taip galima pasakyti, pasyvi, kaip ir jo gyvenimas: jis mirė, apsivalgęs pelėms nuodyti pritaisyto uždaro, kurį, kaip numanu, namų šeimininkė, jo nekęsdama, tyčiomis padėjo į tą vietą, kur senis mėgdavo smetonos ar sviesto pasmaguriauti.

Sunkiausias, jau visai be jokios giedrios prošvaistos likimas – tai dėdienės Severijos Geišienės. Tikras Rapolienės vargas prasideda, netekus Geišei tijūnystės ir persikėlus jiems

pas Dovydus. Čia Geišienė tampa tikra Dovydienės įžūlumo ir savo vyro tinginystės bei pasyvumo auka. Ji dirbo už du, o gal ir už tris, negaudama nė krislelio ne tai kad atlyginimo, bet nei užuojautos, nei dėkingumo. Čia tik ji pabudo iš to apsvaigimo, į kurį buvo nugramzdinęs ją dvaro tijūnas – Rapolas Geišė. „Rapolas buvo užbūręs jos sielą ir per dvejus trejus metus galingai laikė ją savo įtakoje; jis – galingas gamtos epizodas“, – sako autorius. Taip, Geišė – gamtos epizodas, tik mes nenorėtume tikėti, kad jis savo gamtiškumu buvo užbūręs Severijos sielą, nes Geišė gamtos epizodu pasilieka ir toliau, o tačiau užbūrimas dingsta. Severijos siela jau nebuvo užburta nė tuomet, kai ji, dar tebebūdama tijūnienė, ilgėjosi gimtojo kaimo ir Mykoliuko. Jei apsvaigimo ir būta, tai jis ėjo tik iš medžiaginio ištekliaus ir gyvenimo patogumo, kuriam štai žuvus, visa praeitis atrodo buvusi vien malonus sapnas.

Mirus Geišei, Severija netenka paskutinės moralinės atramos, nebejaučia pareigos „dirbti už du“ – ir pamažu ima smukti vis žemyn ir žemyn. Juoba, kad įtartina jos vyro mirtis sukaustė visus kažkokiu inertiškumu, nejaukia tyla, kurios dabar nedrįso ardyti nė akiplėša Dovydienė. Visi užsidarė savyje, nes jautė, kad „ant Geišių namų tyliai nusileido šmėkla. Lyg juodas šikšnosparnis, plačiai virš viso rūmo iškėlė šikšninius savo sparnus ir nebejudėdamas įsmeigė savo vyzį kiaurai per stogą, per lubas į vidų. Ir visi, kas tik namiškių viduje buvo, ėmė justi, kaip žaliai geltonos, lyg katės tamsoje, akys įsirėmė kiekvienam stačiai į sąžinę“. Baugu buvo, kad šmėkla neprabiltų ir nepasakytų baisių dalykų, kurie glūdėjo tų žmonių sąžinių gelmėse. Taip tai Rapolas Geišė, galingas gamtos epizodas, ir po mirties veikia tuos, gamtos balsui jautrius žmones.

Kažkas pasikeitė Severijos dvasioje. Ji, kartu su darbu, atsipalaidavo ir nuo daugelio kitų ją laikiusių varžtų: Severija ima gerti ir lėbauti.

Ar Severijos asmeny Vaižgantas taip pat parodė mums lietuvio sielos deimančiuką? Ne, jis parodė tik nelaimingą gyvenimą, kuris tą deimančiuką paskandino. Jis praskleidė keletą tų blogybių, kurios jį patį dar ankstyboj jaunystėj varė iš kaimo ieškoti šviesos ir kultūros, rašyti ir darbuotis tam, kad kaimo brangenybės nebežūtų.

Pagaliau galutinio sprendimo apie Severiją Geišienę iš „Dėdžių ir dėdienių" nė negalima daryti. Šitas kūrinys, Vaižganto sumanymu, turėjo įeiti į tolimesnius „Pragiedrulių" vaizdus ir susimegzti su bendrąja kovos dėl kultūros akcija. Čia turėjo dalyvauti vėl suvesti draugėn Šiukštų dėdė Mykoliukas ir Severija Geišienė.

„Dėdės ir dėdienės" mirgėte mirga vaižgantiško stiliaus, pastabumo ir ryškumo pažibomis. Gilus įsijautimas į vaizduojamųjų žmonių pergyvenimus, psichologinė tiesa, bruožų charakteringumas iš vienos pusės ir pačio autoriaus temperamentas bei individualybė iš antros pusės daro šituos vaizdus tikrai vienus iš geriausių Vaižganto raštuose.

„Šeimos vėžiai". Šios didelės apysakos turime tiktai pirmąją dalį ir tą, kaip atrodo, ant greitųjų parašytą, neišdailintą, chaotišką, su nepateisinamais dramatizuotais įterpimais, dirbtinai sujungtais epizodais. Tai vienas iš menkiausių Vaižganto kūrinių. Vyriausia „Šeimos vėžių" tema – tai mišrios šeimos klausimas. Greta rutuliojamos dar dvi temos: kova su rusais ir lenkais dėl Kauno lietuvinimo ir kova su dvaru dėl žemės.

Mišros šeimos negerovėms parodyti Vaižgantas piešia nepavydėtiną Geč-Gečevičiaus-Gečiaus likimą. Gečius, tikras

lietuvis, išleistas į mokslą dvarininko Siesiko, veda sulenkėjusią miesčionę Valeriją Meškauskaitę ir jos užuitas aplenkėja, o paskui dėl karjeros aprusėja ir net priima pravoslaviją. Mat jis myli savo kraštą ir bijo netekti vietos Kaune. Tik prieš mirtį šviesaus lietuvio mokytojo Karazijos įtakoj susipranta, atsiverčia, apgaili savo paklydimus ir rašo vaižgantiško stiliaus testamentą, proklamaciją Lietuvos inteligentijai, norėdamas ją apsaugoti nuo panašių klaidų. Šeimos vėžys gresia ir antram, galima sakyti, svarbiausiam apysakos personažui, jaunam Ksaverui Normantui, iš Žemaitijos tėvo atvežtam mokytis į Kauną ir apgyvendintam pas miestietę giminaitę. Ksaveras įsimyli sulenkėjusią ir gerokai padykusią, tuščią gražuolę Gečiaus dukterį Klimką. Laimei, mokytojas Karazija ir Gečiaus prieš mirtį parašytas Ksaverui laiškas padeda jam ta bedvase kokete nusikratyti. Bet ir ištekėjusi Klimka su nepaprastu cinizmu pareiškia: „Vis tiek mano širdyje tu, Ksaverai, buvai, esi ir būsi tikrasis mano pats... Nieko nepadės... Aš tavęs lauksiu visados išsiilgusi ir pasiruošusi tau atiduoti, kas tau, ne kitam prideri..."* Ksaveras išvažiuoja studijuoti į Rygos Politechniką. Čia apysaka nutrūksta, bet iš prologo mes žinome, kad jis Lietuvai žuvo, liko Latvijos pilietis ir valdininkas.

Antroji, šalutinė „Šeimos vėžių" tema, kova su rusų administracija ir lenkininkais dėl Kauno lietuviškumo ir iš viso dėl lietuviško tautinio veikimo, eina per visą veikalą, sudarydama vieną kitą ryškesnį epizodą. Vienas iš įdomiausiųjų – balius pas archijerejų**. Vyriausi šios kovos varikliai – tai mokytojas Karazija ir kai kurie dvasinės seminarijos

* „Šeimos vėžiai", p. 203.
** Žr. ten pat nuo p. 118.

profesoriai bei šiaip kunigai. Apysakoj vaizduojamas tautinis jų veikimas apima 1899–1909 metų laikotarpį. Šiuo atžvilgiu „Šeimos vėžiuose“ randame daug įdomių duomenų bei smulkmenų, iš kurių galime susidaryti apytikrį ano meto Kauno išvaizdos ir kultūrinės būties vaizdą. Matome taip pat, kaip tame rusiškam lenkiškam kabarzdyne skynė pirmuosius takus lietuviška tautinė mintis.

Pagaliau trečioji tema, kova su dvaru dėl žemės, ryškiai apmesta tik pirmame apysakos skyriuj „Vidugiryje“. Čia matome, kaip atkaklus žemaitis Damazas Normantas ilgus metus bylinėjasi su Plioteriais dėl žemės, ir kokia dėl to neapykanta įsišaknija Normantų širdyse. Ši tema apysakoj toliau nebetęsiama. Tolimą jos atobalsį randame epizode, kur Ksaveras Normantas parvažiuoja tėviškėn agituoti rinkimams į valstybės Dūmą. Byla su dvaru laimingai baigta.

Tenka dar pastebėti, kad vedamąsias apysakos idėjas Vaižgantas čia ne tiek vaizduoja tinkamais veiksmais, situacijomis, personažais, kiek publicistiniai įrodinėja ilgomis kalbomis. Charakteristikos – Ksavero, Karazijos, Klimkos, Gečiaus, Gečienės – labai primityvios. Veikalo stilius pakrikęs: nuo grubaus vietomis ryškumo ligi neįprasto Vaižgantui sentimentalumo ir neskanaus saldoko jautrumo. Štai pav., stačiokas žemaitis Damazas Treigys su sūnum susiranda Kaune giminaitę Petronėlę. Ji 45 metų moteris. Skaitome tokią pasisveikinimo sceną:

> – Jėzau Nazarenskasai, taigi bene svainis Damazas į mus keliauja? – pliaukštelėjo ji sau per šlaunis nuogom rankom ir užmiršus, kad jos muilinos, o pati pusnuogė, kibo Normantui stačiai ant kaklo.

– Tai aš, Petronėle, aš pats... Į tave atvažiavau močios, o tavo seselės siunčiamas; tavęs ieškau, balandėle, tavęs... – kalbėjo, meilinos Damazas, nejučiomis glostydamas nuogas jos rankas, sprandą, gražią galvą...

Gera valanda praėjo, kol Petronėlė susigriebė ir vėl sau papliaukštelėjo per šlaunis.

– Jėzau Nazarenskasai, o kaipgi čia aš jums meilinuos tokia būdama?!*

Neskanaus saldumo randame dar Gečiaus, Karazijos, Ksavero charakteristikose, žodžiuose ir poelgiuose.

„Šeimos vėžiai" žinotinas veikalas tik dėl savo aktualios temos ir kai kurių kultūros istorikui įdomių duomenų.

Papildyti Vaižganto kaip apysakininko kūrybai reikia dar paminėti jo smulkieji beletristiniai raštai, suimti į ciklus: „Karo vaizdai", „Alegorijų vaizdai", „Šiaip jau vaizdai", „Jumoristika" (prie „Šeimos vėžių"). Atsirastų įdomių dalykų ir jo publicistikos rinkiniuose. Iš visų šių smulkiųjų raštų ypatingai verti dėmesio „Rimai ir Nerimai", „Karo šelpiamieji", „Koks aš didvyris", „Aš, tarnaitė ir kanarėlė".

Be grožinės prozos, Vaižgantas yra rašęs ir scenos vaizdų. Anais laikais jie davė medžiagos mėgėjų vaidinimams. Šiaip jau literatūrinei Vaižganto charakteristikai naujų bruožų tie vaizdai neduoda.

Pagaliau lieka dar J. Tumo-Vaižganto raštai mūsų literatūros istorijos ir kritikos srity. Literatūros istorijai J. Tumas surinko daug medžiagos, ypač iš spaudos draudimo gadynės. Jis iškėlė aikštėn visą eilę rašytojų ir švietėjų, kurie be jo gal būtų likę visai pamiršti. Ypatingai brangūs jo raštų tomai apie

* Ten pat, p. 44.

„Tremtinius romantininkus“, „Aušrininkus, šviesininkus“ ir „Beletristus“. Taip pat brangios medžiagos randame ir visame cikle išspausdintų paskaitų apie draudžiamojo laiko lietuvių literatūrą. Rašydamas apie autorius ir veikėjus, J. Tumas mėgsta duoti smulkių žinių apie jų kilmę, šeimą, darbo aplinkybes, mėgsta gyvai beletristiškai ir patį asmenį atvaizduoti. Ypač puikūs yra Juzumo ir Pakalniškio atvaizdai.

Literatūros kritikos srity Tumas rašydavo daug smulkių laikraštinių recenzijų. Ir čia jis liko ištikimas savo šviesiam optimizmui: žavėdavosi naujais kūriniais, vadindavo juos deimančiukais, o autorius, dažniausiai jaunus, vainikuodavo karaliais. Tokiu būdu jis yra paskatinęs į literatūros darbą ne vieną jauną autorių. Jis leisdavos ir į smarkesnę polemiką „knygoms apginti nuo kritikų“*.

Įvairi, marga Tumo-Vaižganto kūryba, įvairus margas jo visuomeninis veikimas rodo jį buvus ne tik turtingos dvasios žmogų, bet ir charakteringą neramios ankstyvosios kūrybinės epochos atstovą. Epochos, reikalavusios puldinėti visur, kur tik buvo darbo, kur tik atsirasdavo kokia spraga. O darbo ir spragų įvairiausiomis kryptimis atsirasdavo kiekviename žingsny. „Ir tapau, – sako Vaižgantas, – savosios, lietuviškos visuomenės tarnas; ne, dar daugiau – jos vergas, dėl jos metų metais nebematąs, kaip skaisti saulutė šviečia ir džiugina. Kur tik kas man liepė eiti, ėjau neatsiklausdamas, kas jį įgaliojo man liepti, bet tik visuomenės labui. Ėjau, dirbau be atodairos, laiku nesumetęs, ar aš tam kvalifikuotas“**. Jis sakosi, kad jo leidinius reiktų metru matuoti, „bet galima buvo trigubai tiek prirašyti, ir tai nebūt buvę daug: toks tai buvo įvairus lai-

* Žr. „Skaitymų“ kn. 3.

** „Raštai“, t. XIX, p. 90.

kotarpis, tiek tuo laiku buvo matyta, jausta, galvota, kalbėta ir – dirbta"*. Čia randame visos Vaižganto veiklos ir kūrybos, jos teigiamybių ir neigiamybių priežastis: reikėjo daug dirbti, reikėjo tarnauti, vergauti visuomenei, tautos reikalams. Iš kur tokis pasiryžimas, tokia brangi savo asmenybės ir savo talento auka? Dar kartą paklausykime paties Vaižganto: „Kone nuo pat kūdikio lopšio ir iki pasenusio lazdos aš nieko tiek konkrečiai nemylėjau, deja, nei paties Pono Dievo, prisipažįstu, nors ir be to prisipažinimo visiems tai aišku, kiek slieko širdžia tą velėną, po kuria aš štai jau septintą dešimtį metų landžioju. Man viena tebuvo tikrai skanu ir malonu – čeploti kad ir nešvarų, bet tik tautinį čiulpiką. Vyžota, lopyta mano Lietuvėlė, bet – mano! Lininiai, arielkininkai, mėšluočiai, dažnai padlecai tie lietuviai, bet – mano broliai! Lietuvos istorija tedavė mums legendą, o kultūrą paliko mums patiems po pusės tūkstančio metų inicijuoti, bet ta istorija – mano!"** Štai žodžiai, kurie bene tiksliausiai apibūdina ne tik J. Tumo-Vaižganto, bet ir visos senosios mūsų rašytojų kartos savijautą, kuriant naujosios poaušrio literatūros pradžią. Tai žodžiai, kurie tą literatūrą suprasmina ir padaro reikšmingą labiau negu bet kokios kritiškos studijos.

3. Dramaturgai

PIRMIEJI LIETUVIŠKI VAIDINIMAI. Kaip kitose, taip ir lietuvių literatūroj dramaturgijos pradžia yra susijus su vaidinimais. Vaidybos pradų randame kai kuriose liaudies apeigose,

* Ten pat, p. 88.
** Ten pat, p. 89.

šventėse ir žaidimuose, bet jau tikrąjį vaidybos meną Lietuvoje kultivavo Vilniaus ir Kražių jėzuitai savo mokyklų teatruose jau nuo XVII amž. pabaigos. Palikę nuošaliai apeiginius liaudies veiksmus, kuriuose teatralinio vaidybinio meno dar nėra, ir jėzuitų teatrą, kuriame, be kelių dialogo nuotrupų, nieko lietuviška nebuvo*, mūsų vaidybos ir teatro pradžia, susijusia su dramaturgijos pradžia, turime laikyti „lietuviškus vakarus", mėgėjų vaidinimus, prasidėjusius poaušrio gadynėj, paskutiniame XIX amžiaus dešimtmety. Vienur kitur jie pavyko suorganizuoti viešai, valdžiai leidus, vienur kitur bandyta vaidinti slapta, kol po 1904–1905 metų jie plačiai pasklido po visą Lietuvą. Miestų salėse, klebonijų, dvarų ir ūkininkų daržinėse būdavo ruošiami vaidinimai su dainomis ir šokiais. Būdavo didelis džiaugsmas, pasididžiavimas ir garbė suruošti lietuvišką vakarą. Retas senesniosios kartos mūsų inteligentas nėra vaidinęs arba dalyvavęs chore.

Tų vaidinimų tikslas draudžiamuoju metu pirmiausia buvo propagandinis, konspiratyvinis, patriotizmui, tautinei sąmonei žadinti. Tuomet lietuviškas vaidinimas buvo toks įvykis, kuris sukrėsdavo visą plačią apielinkę, kuris sujaudindavo labiau negu knyga, negu laikraštis, negu iškalbingiausias įtikinėjimas. Patriotinis įkarštis vyravo ir vėlesniuose vaidinimuose po 1905 metų. Bet jau čia ėmė atsirasti ir grynai teatralinio pomėgio, ne vien jaudintis pačiu vaidinimo faktu, bet ir gėrėtis scenoj rodomu veiksmu. Vaidybinis lietuviškųjų vakarų menas ypatingai pakilo, kai juos pradėjo tvarkyti daugiau patyrę žmonės, pirmieji mūsų lietuviško teatro specialistai re-

* Plačiau apie jėzuitų teatrą žr. M. Biržiškos knygoje „Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos", p. 101–149.

žisieriai: Vaičkus, Gabr. Landsbergis-Žemkalnis, Vitkauskas, Glinskis[146] ir kiti.

Pagaliau nors pirmųjų lietuviškų vaidinimų artistinė vertė ir nebūtų aukštai vertintina, vis dėlto jų auklėjamoji reikšmė buvo labai didelė, kaip patiems dalyviams, taip ir žiūrovams. Tai liudija anų laikų dokumentai bei atsiminimai. Štai G. Petkevičaitė, pirmojo 1898 m. suvaidinto Palangoj spektaklio „Amerika pirtyje" dalyvė, taip rašo: „Tokio neramumo lydimi lipome visi į sceną ruoštis. O publikos debesų debesiai! Pranešama mums, kad ir bilietų daugiau parduota, nekaip esama vietų. Pro plyšelius uždangoje pastebime, kad ir stovimose vietose žmonių kaip silkių bačkoje, o prie durų dar nelyginant uodai čiulkinį grūda. Šmėkštelėja čia šviesūs žemaičių skepetukai, čia tamsios vyrų kepurės, kuriems įsiveržti į vidų jau nebeleidžia. Ir tokių dar minia! Buvo juk jau ir tokių sodiečių, kurie kelias dienas anksčiau buvo atvažiavę tyčia paskutinės repeticijos pasižiūrėti ir pirmose eilėse sau bilietą nusipirkti, o paskum namo parvažiavus visa matyta gražiai nupasakoti saviškiams. Tokios žmonių minios akivaizdoje ir mes pajutome, koks didelis darbas mūsų apsiimta dirbti"*. Su panašiu entuziazmu Vaižgantas aprašinėja „Pilėnų kunigaikščio" vaidinimus**. Daug įdomios, mėgėjų vaidinimus būdinančios medžiagos surinko, susistemino ir paskelbė Balys Sruoga studijoj „Lietuvių teatras Peterburge".

Mėgėjų vaidinimai iš pat pradžios pareikalavo šiokio ar tokio repertuaro, dramatinės literatūros. Štai čia, mėgėjų vaidinimo reikalui, ir gema lietuviškoji dramaturgija. XIX amžiuj,

* „Iš mūsų vargų ir kovų", p. 36–37.

** Vaižganto „Raštai", t. XII, sq. p. 43.

priešaušrio gadynėj, kiti mūsų literatūros žanrai jau yra išėję viešumon, bet dramaturgijos srity tuo metu neturėjome nieko paskelbta. Jei kas ir buvo rašoma (Gužučio dramos), viešai nepasirodė.

Pirmieji mūsų dramaturgijos kūriniai buvo toki, koki tiko mėgėjų vaidinimams: elementarūs, lengvi, dažnai naivūs. Tačiau ir juose mes randame vaisingų, jei ne formalinių, tai bent idėjinių pradų. Pirmiausia tautinės sąmonės žadinimas yra vyriausias visos eilės dramų tikslas, pav., Gužučio istorinės dramos, Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis", Žemkalnio „Birutė", Žmonos „Lietuvaitės". Be patriotinio idealizmo, ankstyvojoj mūsų dramaturgijoj dar daugiau randame visuomeninės minties arba šiaip realaus gyvenimo vaizdavimo. Pav., „Amerika pirty", Žemaitės ir Vaižganto scenos vaizdai, Petliuko komedijos.

ANKSTYVESNIOSIOS DRAMATURGIJOS APŽVALGA

Pirmuoju lietuvių dramaturgu laikytinas Aleksandras Fromas-Gužutis, žemaičių bajoras, gimęs 1822 m. gruodžio 12 d., miręs 1900 m. rugpiūčio 20 d. (senojo kalend.)[147]. Jis mokėsi Kražių gimnazijoj. Trumpą laiką valdininkavęs Raseiniuose ir Kaune, pirko Gongailiškių palivarkėlį, kuriame ūkininkaudamas ir parašė savo dramas, šiek tiek eilėraščių ir apsakymėlių. Palaidotas Girkalnio kapuose*.

Rankraščiuose yra likę 14 Gužučio dramatinių kūrinių, bet iš jų išspausdinti tik šie: „Vaidilutė arba Žemaičių krikštas", 5 v. 6 pav. istorijos drama, Ryga, 1910 m.; „Gedimino sapnas", 4 v. 5 pav. istor. drama, Ryga, 1910 m.; „Eglė, žalčių

* Plačiau žr. Vaižganto „Raštai", t. XII, p. 195.

karalienė“, 5 apsir. drama iš mitologiško senovės lietuvių padavimo, Plymouth, 1893 m., II laida 1906 m., „Išgriovimas Kauno pilies 1362 m.“ 4 v. drama, Plymouth, 1893 m., II laida 1906 m.; „Palocius ežero dugnuose“, 3 v. drama, Brooklyn, 1911 m.; „Ponas ir mužikai“, 5 v. drama, Tilžė, 1893 m.; „Gudri našlė“, juokažaislė 2 v., Brooklyn, 1908 m. Tebelieka rankraščiuose: „Verguvė Keistučio“, „Baisios valandos“, „Myris Keistučio“, „Jūratė, marių karalienė“, „Aldona“, „Eglė, Naujapilies kunigaikštienė“, „Verguvė Vytauto Krėvoje“.

Kaip matyt iš šio sąrašo, savo dramoms temų Gužutis ieškojo Lietuvos istorijoj, pasakose bei padavimuose ir šiaip gyvenime. Kai kurios Gužučio dramos, būtent „Išgriovimas Kauno pilies“, „Gedimino sapnas“, „Ponas ir mužikai“, buvo vaidintos, o paskutinioji dargi ne vieną kartą. Vis dėlto jos ir literatūriniu, ir dramatiniu atžvilgiu yra visai menkos. Šiandien analizuoti Gužučio dramas nėra jokios prasmės. Gyviausią ir populiariausią iš jų „Ponas ir mužikai“ jau kadaise V. Kudirka „Varpe“ yra aštriai, bet teisingai sukritikavęs. Vis dėlto Al. Fromas-Gužutis daugiausia dėl šitos pjesės laikytinas mūsų dramaturgijos tėvu. Be palyginti įmanomo sceniškumo, „Ponas ir mužikai“ yra reikšmingas veikalas ir dėl savo temos – dvarininkų ir kaimiečių santykiai baudžiavos panaikinimo apyaušry. Dvaro atstovai čia – patvirkęs lėbautojas ponas Albertas Magerskis ir jo pataikūnas – žmonių skriaudėjas akamonas Araburda. Iš liaudies – prašmatnus doras jaunuolis Bajonis ir jį ištikimai mylinti Liūdytė, kurią prievarta nori paimti, Araburdos padedamas, Magerskis. Šių personažų atmainų randame mūsų literatūroj baudžiavos temomis parašytuose veikaluose. Kitais savo veikalais Gužutis tarsi nurodo jaunesnėms kartoms turtingus literatūrinės bei

dramatinės medžiagos šaltinius: praeitį ir liaudies kūrybą – pasakas bei padavimus.

Al. Fromas-Gužutis jau „Aušros“ metu buvo seniausios kartos rašytojas. Vis dėlto jis sutapo su naujuoju patriotiniu sąjūdžiu. Jo raštų, daugiausia apsakymėlių, buvo pasklidę apsčiai draudžiamosios gadynės spaudoj: „Aušroj“, „Apžvalgoj“, „Varpe“, „Ūkininke“ ir šiaip kalendoriuose bei vienkartiniuose leidiniuose. Nežymus rašytojas, bet didelis patriotas ir nuostabus pasiryžėlis buvo tas pirmasis mūsų dramaturgas. Kaimynų bajorų pravardžiuojamas senu maniaku-litvomanu, rusų žandarų krečiamas, slapstydamasis jis dirbo lietuvių literatūrai, skatinamas vienintelio akstino: kad jis – lietuvis.

Antrasis mūsų dramaturgas Juozas Vilkutaitis-Keturakis pragarsėjo vieninteliu dramos veikalu, komedija „Amerika pirty“. Ši nedidelė komedijėlė yra tikras mūsų ankstyvesniosios dramaturgijos šedevras. Išspausdinta 1895 m. Tilžėj, 1898 m. vaidinta Palangoj, ji apkeliavo visos Lietuvos ir lietuvių kolonijų mėgėjų scenas, tapo populiariausias ir mėgiamiausias scenos kūrinys.

„Amerikos pirty“ siužetiniai metmenys yra toki: gudrus, apsukrus, bet nedoras kaimo siuvėjas Vincas svajoja, kaip jam patekus į Ameriką. Kvailokas, šykštus liurbis Antanas turi atsiėmęs iš brolio dalią – 400 rublių. Nusigyvenęs, skolose paskendęs ūkininkas Bekampis ieško, iš kur dar gautų pasiskolinti pinigo. Antanui patinka Bekampio duktė Agota, lengvabūdė mergelė. Vincas, visa tai suvokęs, ima piršti Agotą Antanui ir įkalba, kad šis paskolintų Bekampiui 200 rublių. Nuėjęs siūti pas Bekampį, Vincas ima meilintis prie Agotos, prikalba, kad ji pavogtų tuos pinigus ir bėgtų su juo į Ameri-

ką. Išviliojęs pinigus, jis uždaro Agotą pirty, o pats išdumia į tą laimės šalį.

„Amerika pirty“ yra gražus kūrinėlis ir scenos, ir literatūros atžvilgiu. Jo veiksmas rutuliojasi natūraliai, logiškai ir gyvai, sudarydamas komiškų dramatinių situacijų. Veikiamųjų asmenų charakteristikos nėra komplikuotos, bet pakankamai ryškios. Be aukščiau minėtų asmenų, komedijai daug gyvumo ir jumoro duoda apsukrus žydelis Faibčikas, mokąs pasipelnyti iš kaimo apsileidėlių. „Amerika pirty“ parašyta gyva individualizuota kaimo žmonių kalba. Kiekvienas personažas turi savo stilių, tinkantį jo būdui ir situacijai.

„Amerikos pirty“ fonas – tai suvalkiečių kaimo gyvenimas XIX amžiaus pabaigoj. Keturakis-Vilkutaitis savo komedijoj pašiepė tipiškiausias to gyvenimo ydas: jaunimo norą žūtbūt trenktis Amerikon ir ten poniškai atrodyti, prasiskolinusių žydams ūkininkų apsileidimą – vienų kvailumą, kitų fanaberiją. Kaimo žiūrovams šioj komedijoj viskas buvo suprantama ir sava, be to, papildoma daugybės aliuzijų ir asocijacijų iš jų pačių buities. Dėl to „Amerika pirty“ ilgą laiką buvo mėgiamiausias kaimo repertuaro veikalas.

Vyresniųjų dramaturgų kartai priklauso ir Gabrielis Landsbergis-Žemkalnis (†1916 m.)[148], ne vien rašytojas, bet ir šiaip veiklus lietuvių scenos veikėjas, režisierius, aktorius, kritikas ir publicistas. Bajoras kilme, jis visomis pajėgomis dirbo tautinį darbą ir skelbė lietuvystę savo sulenkėjusiame luome, pelnydamas už tai „litvomano“ vardą.

Žymiausias dramatinis Žemkalnio veikalas – tai „Blinda“, 4 v. ir 1 pav. drama. Veikalo siužetas sudarytas iš žmonių pasakojimų apie plėšikus „svieto lygintojus“, užpuldinėjusius dvarus ir ponus baudžiavos laikais. Tokis „svieto lygintojas“

yra ir Žemkalnio Tadas Blinda. Jis apgynė nuo nedoro ponaičio pasikėsinimo kaimo mergaitę Uršulę ir dėl to turėjo bėgti į miškus, kur tapo tokių pat nusikaltėlių „razbaininkų" vadas. Miške, sustabdęs pravažiuojantį kunigą, jis susituokia su Uršule, pažadėjęs jai neplėšti bažnyčių. Atsitinka, kad Tadas nuperka kieliką[149] ir siunčia jį bažnyčion, o Uršė mano, kad kielikas yra vogtas iš bažnyčios. Savo neišmintingu riksmu ji išduoda Tadą, ir šis žūva gaudomas policijos.

„Blindos" veikimas nėra nuosakus ir logiškas. Bravūriški Tado žygiai dažnai nėra pateisinami nei psichologiškai, nei gyvenimiškai. Situacijos dirbtinės. Nors ir yra dramoje daug elementarinių trūkumų, vis dėlto scenai anais laikais ji davė lengvai apvaldomos medžiagos patenkinti žiūrovų teatraliniam skoniui. Nepaprasta Blindos drąsa ir jo romantiškas kilnumas, jo persirengimai ir pavojingi pasirodymai žmonėse, matant žandarams ir ponams, paslaptingos scenos miške, teatralinės žydo ir čigono figūros, be to, ištisai liaudiška, ponus smerkianti tendencija bei baudžiavos žiaurumų įterpimas – vis tai motyvai, dėl kurių „Blinda" buvo mėgiama lietuviškos publikos drama.

Be „Blindos", Žemkalnis parašė dar 2 v. komediją „Pagavo", 4 v. komediją „Jurgis Durnelis", 1 v. komediją vaikams „Tarnaitė pamokė", 2 v. muzikalinę pjesę „Birutė" ir sulietuvino 4 v. dramą „Genovaitę".

Komedijos „Pagavo" turinys imtas iš 1904 m. subruzdimo, kai policija gaudė cicilikus, o bajorai kovojo su litvomanais ir chlopomanais. „Jurgy Durnely" vaizduojamas kaimo „dėdės" likimas. Visi Žemkalnio kūriniai šiandien turi vien tik istorinės reikšmės.

Pirmųjų dramaturgų eilėj stovi ir Marcelinas Šikšnys-M. Šiaulėniškis (gimęs 1874 m.)[150]. Draudžiamo-

sios gadynės spaudoj, „Varpe“ ir „Ūkininke“, Šiaulėniškis yra spausdinęs nemaža eilėraščių, kurie tačiau nelaimėjo jam vietos mūsų literatūroje. Šiaulėniškis daugiau turi nuopelnų kaip dramaturgas ir teatralas, darbavęsis Rygoj 1899–1915 m. Pirmasis dramatinis Šiaulėniškio veikalas „Meilę suardyti – nuodėmę pagimdyti“ pasiliko rankrašty, nors vaidintas Rygoje ir Petrapily. Žinomiausias anų laikų dramatinis Šiaulėniškio kūrinys, tai „Pilėnų kunigaikštis“, 5 v. istorinė patriotinė tragedija, sudaryta pasekant Kraševskio apysaka „Kunigas“. Trumpa senųjų kronikų žinia iš 1336 m. apie narsųjį Margirį ir Pilėnus (Pullen) žadino fantaziją ne vieno rašytojo. J. Kraševskis davė apysaką „Kunigas“, Amerikoj išleistą lietuviškai dar 1887 m. Kondratavičius-Syrokomlė parašė poemą „Margier“, verstą S. Norkaus[151] ir spausdintą „Aušroj“. Iš šios poemos Drucki-Lubecki[152] padarė dramą „Taip mirdavo lietuviai“, išverstą P. Vaičiūno. Amerikietis lietuvis Nagornovskis[153] iš tos pačios temos parašė scenai eilėmis dramą „Pilėniečiai“. Pagaliau Vincas Krėvė į „Dainavos šalies padavimus“ įdėjo „Seną pasaką apie narsųjį kunigaikštį Margirį, Punios valdovą“.

M. Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis“, parašytas 1897–1899 m., formaliniu atžvilgiu kaip dramos kūrinys yra visai menkas ir šių dienų scenai jau netinka. Dirbtinės situacijos, nepagrįsti veiksmai, nenatūralumas, patosas, nekalbant jau apie visai menką dramatinę konstrukciją – tai svarbiausios „Pilėnų kunigaikščio“ ydos. Tačiau anais laikais to nebuvo paisoma. Visus formalinius trūkumus išpirko kilnus patriotinis veikalo turinys. Betgi sumaniam režisieriui veikalas davė apsčiai sceninės medžiagos sudaryti spektakliui ir net žavėti patriotiškai nusiteikusiai publikai. „Pilėnų kunigaikštis“

pradėtas vaidinti Rygoje 1905 metais, iki Didžiojo karo buvo pastatytas visose žymesnėse lietuvių scenose.

Įdomesnė antroji Šiaulėniškio 3 veiksmų drama „Sparnai“, išspausdinta 1907 m. Šiame veikalėly autorius ėmėsi plačios temos: idealo siekimas, pažangos veiksniai ir kliūtys; garbės, laisvės ir meilės vaidmuo; pasiaukojimas kilniai idėjai, kova su priespauda, su dvasiniu ir materialiniu vergavimu. Tokiai sudėtinei temai atvaizduoti Šiaulėniškis pasirinko simbolinį kelią: alegorinius personažus, suidėjintus vaizdus, situacijas, kolizijas. Mechanikos docentas idealistas Goštautas, norėdamas išvaduoti žmoniją iš skurdo ir vergovės, išranda sparnus ir jau skraido padangėmis. Jaunimas džiūgauna, seniai abejoja. Biznieriai kapitalistai tikisi, nupirkę išradimą, gerai pasipelnyti. Goštautas myli Famą Aukštaitę (garbės simbolis), tačiau greit įsitikina, kad ji nesupranta jo kilnių siekimų. Atstūmęs Famą, jis susižavi Liberta Laisvaite (laisvės simbolis). Antrame veiksme, betobulindamas savo sparnus, dėl pikto pavydo ir intrigų Goštautas su Liberta įpuola į didelį skurdą. Goštautas atmeta kapitalistų pasiūlymą pirkti sparnus ir dėl to susipyksta su Liberta. Dabar jis palinksta prie Mildos Norvilaitės (meilės simbolis), kuri vien dėl idėjos domisi sparnais. Trečiame veiksme Goštautas galutinai įsitikina, kad ne Liberta, bet Milda padės jam pasiekti idealą. Dėl to, patobulinęs sparnus, paima ir Mildą kartu skraidyti. Tačiau Milda ima kristi. Goštautas ją išgelbsti, bet pats nukrinta mirtinai susižeidęs. Jis miršta, pavesdamas Mildai ir jos broliui Algirdui tęsti toliau pradėtąjį darbą. Ši vedamoji simbolinė gija dramoje apipinta vienur gyvenimiškomis situacijomis, realiais santykiais, kitur vėl simbolinėmis scenomis. Dramos veiksmas apskritai gana nuosakus ir logiškas, nors, dėl vei-

kalo trumpumo, pakankamai neišplėstas, schematiškas. Mūsų literatūros istorijoj „Sparnai“ minėtini kaip ibseniško ir meterlinkiško simbolizmo atgarsis.

Paskutinėj mažytėj 1 veiksmo pjesėj „Likimo bausmė“, išspausdintoj 1911 m., Šiaulėniškis ima natūralistinę ir kartu klasinę kraujomaišos temą. Veiksmas eina Amerikoj. Džon Greidž, fabriko bosas veda jauną žmoną ir laimingai gyvena, sulaukęs sūnelio. Atvyksta iš Lietuvos parsikviesta Greidžo žmonos motina, našlė Meškauskienė. Greidžui su ja susitikus ir išsikalbėjus, paaiški baisi tiesa: Greidž, buvusis Jonas Grigaitis, kadaise Lietuvoj mylėjosi su Marijona Dailiduonyte, dabartine Meškauskiene, Greidžo žmonos motina. Paaiškėjo, kad Greidžas-Grigaitis buvo susituokęs su savo dukteria. Meškauskienė išeina iš proto, o Greidžas nusišauna. Šią šiurpią temą, autorius, deja, nepakankamai išrutuliojo. Iš visos suvokiamos dramos jis davė tik vieną finalo, išsirišimo situaciją – ir tai dar schematinę. Meškauskienės pamišimas ir Džono nusižudymas yra per staigus, iš esmės suprantamas, bet nepakankamai paruoštas. „Likimo bausmė“ verta dėmesio jau vien dėl tokios plataus masto, tikrai sofokliškos temos.

Mūsų dramaturgijos pradžioj randame trejetą dramatinių vaizdų, pasirašytų Dviejų moterų slapyvardžiu. Tai G. Petkevičaitės-Bitės ir Žemaitės sutartinio darbo vaisius, Povilui Višinskiui skatinant*. Tų veikalėlių bent vardai žinotini: „Velnias spąstuose“, „Parduotoji laimė“ ir „Kaip kas išmano, taip save gano“. Šiame paskutiniame veikalėly vaizduojamas lenkiško poniškumo ir lietuviško demokratiškumo, senosios ir jaunosios kartos konfliktas dvaro gyvenimo fone.

* Žr. G. Petkevičaitės „Iš mūsų kovų ir vargų“.

Viena Žemaitė davė lietuviškų vakarų repertuarui šiuos dramatinius kūrinėlius: „Piršlybos“, „Stebuklingas daktaras“, „Pragerti balakonai“, ‚Trys mylimos“, „Apsiriko“, „Valsčiaus sūdas“, ir „Mūsų gerasis“. Dramatiniu atžvilgiu jie nėra įdomūs, o ir šiaip jau nežymiai papildo Žemaitės kūrybą.

Liudvika Didžiulienė-Žmona (1856–1925), didelė draudžiamosios gadynės patriotė*, „Varpo“ ir „Ūkininko“ bendradarbė, be keliolikos apysakėlių, parašė apie dešimt dramos veikalėlių. Žinomiausias – „Lietuvaitės“, 3 veiksmų komedija, išspausdinta 1912 m. Čia irgi vaizduojama dviejų kartų – senosios dvaro ir jaunosios lietuvių inteligentų – kova vedybų, šeimos aplinkybėse.

Vaižgantas savo literatūrinio kelio pradžioj davė šiuos scenos vaizdus: „Žemės ar moteries“, „Namai – pragarai“, „Nepadėjus nėr ko kasti“, „Tiktai niekam nesakyk“. Visuose juose autorius vaizduoja kaimo buities bruožus. Šiaip jau įdomesnių dramatinių pradų juose nerandame. Visi Vaižganto scenos vaizdai buvo vaidinti.

Ankstyvesniosios mūsų dramaturgijos apžvalgą baigiame, minėdami Petro Pundzevičiaus-Petliuko (g. 1880 m.)[154] pjeses. Pundzevičiaus, kaip ir M. Šikšnio-Šiaulėniškio, darbas lietuvių scenos srity koncentruojasi Rygoj**, kur jis nuo 1901 m. studijavo Politechnikoje. Jis uoliai dalyvavo Rygos lietuvių teatralų būrely. Nesant vaidinimams pakankamo repertuaro, Pundzevičius ėmėsi šį tą lietuvinti iš svetimų kalbų, šį tą pats rašyti. Anuo metu buvo žinomos ir populiarios dvi Pundzevičiaus-Petliuko komedijos: „Neat-

* Žr. Vaižganto „Raštai“, t. XIII, p. 214.

** Plačiau žr. Vaižganto „Raštai“, t. XIII.

mezgamas mazgas“ ir „Velnias – ne boba“. Pirmoje, be lengvo turinio, randame dar sumaniai pajuoktą poniškesnių kaimiečių lenkiškumą ir jų lenkišką-lietuvišką žargoną (felčeris Kanapinskis), antroje – tarp kitko parodyti lietuviškų vaidinimų organizatoriaus vargai: jis bėgioja liežuvį iškišęs, kol sugraibsto visa, kas spektakliui reikalinga. Komedijos tema – komiškai atvaizduotas vedybų reikalas: vienas vergauja žmonai, kitas grąžina sužadėtinei žiedą, bijodamas gauti velnią, ne bobą. Ši komedija yra sceniškesnė už Keturakio „Ameriką pirty“, bet ir tuštesnė už ją. Petliuko komedijos buvo dažnai vaidinamos mėgėjų spektakliuose.

Vienu žvilgsniu apėmę visą ankstyvesniąją mūsų dramaturgiją, matome, kad ji buvo sukurta praktikos reikalui – mėgėjų vaidinimams. Veikalų, kurie tą reikalą praneša, tuo metu buvo visai nedaug. Jie priklauso jaunesniajai rašytojų kartai ir bus nagrinėjami antrame šio darbo tome. Ten pat nukeliame ir Vydūną. Jis savo amžium – poaušrio kartos rašytojas ir savo kūrybos pradžia su tuo laikotarpiu susijęs. Tačiau mūsų literatūroj Vydūnas išgarsėjo tik 1908 m. modernišku tuomet veikalu „Prabočių šešėliai“. Ir tolimesnė jo kūrybos raida eina naujųjų laikų fone*.

I tomo pabaiga.

* Plačiau žr. mano „Vydūno dramaturgija“, kn. „Darbai ir dienos“.

Paaiškinimai

Redakcinės pastabos

Vincas Mykolaitis-Putinas, puikus estetikos teorijos ir pasaulinės literatūros žinovas, suvokė, kad pasaulinio masto rašytojų kūrybai taikomi analizės metodai netinka daugeliui jaunos lietuvių literatūros reiškinių. Dirbdamas Kauno universitete ir susidurdamas su nelengvomis sąlygomis, besikuriančios lietuvių tautos kultūros realybe, lietuvių literatūros praeities ir dabarties problemomis, Mykolaitis-Putinas suprato, kad konkreti istorinė lietuvių literatūros situacija reikalauja specifinių vertinimo kriterijų. Rašydamas savo stambiausią studiją *Naujoji lietuvių literatūra* (t. 1 – 1936 m., t. 2 liko rankraščiu), pasižyminčią dideliu visapusiškumu ir aprėpiančią XIX a. antrą pusę bei XX a., jis atsisakė taip mėgstamos ir deklaruojamos „formalinės estetinės kritikos" principų ir suteikė pirmenybę istoriniam bei visuomeniniam metodui. Šio gausia medžiaga paremto veikalo pirmame tome Mykolaitis-Putinas pateikia XIX a. pabaigos lietuvių visuomeninių sąjūdžių vertinimą, per rašytojų asmenybę ir jų socialinę aplinką interpretuoja kūrinius ir sprendžia apie jų estetinę vertę. Kartais, nesant tobulai formai, prioritetas skiriamas turiniui, Mykolaitis-Putinas „randa šį tą gero pažymėti ir gana nežymiuose autoriuose" (*Židinys*, 1936, Nr. 5–6, p. 613). Pasak paties Mykolaičio-Putino, „literatūros mokslui, ypač istorijai, yra svarbus kiekvienas kūrinys, kuris kada nors bent kokiu atžvilgiu buvo gyvas: buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią visuomeninę mintį, davė pradų tolimesnei raidai". Studijoje stengiamasi pateikti vientisą lietuvių literatūros raidos vaizdą, jai būdingas teorinis, konceptualus mąstymas. Vandos Zaborskaitės teigimu, Mykolaitis-Putinas „pirmasis konceptualizavo lietuvių literatūros istoriją, žvelgdamas į ją kaip į tautinės savimonės laipsniška skleidimąsi ir meninį brendimą" (*Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 331). Šiame veikale jo autoriaus literatūrologiniai pastebėjimai neretai įgauna poetinę išraišką. Mykolaitis-Putinas pateikia nepaprastai taiklių ir kondensuotų, pačią rašytojo asmenybės ir kūrybos esmę atskleidžiančių įvertinimų, įvilktų į

meninę formą. Pasak autoriaus, „Vienažindys – savaime dainuojanti siela“, „Vaičaitis – tylaus skurdaus liūdesio dainius... Mirties nuojauta tik tarsi užtiesia ant Vaičaičio sielos melancholišką šydrą, pro kurį ir poeto emocijos, ir gamta nusidažo liūdnomis, lietuviško rudens spalvomis“, „Vaižganto siela, tarsi koks įgaubtas veidrodis, pati nuo įspūdžių virpėdama, telkia tuos įvairiu metu sukurtus vaizdus į vieną židinį...“ Tokių vaizdingų Mykolaičio-Putino pamąstymų šio tomo skaitytojas ras ne vieną.

Tome skelbiama studijos „Naujoji lietuvių literatūra“ I dalis, išlaikant originalią jos struktūrą; tik turinys, Mykolaičio-Putino pateiktas po „Autoriaus žodžio“, nukeliamas į tomo galą. Taip pat, siekiant praplėsti ir patikslinti pavardžių rodyklę, ji sudaryta iš naujo.

Tekstas redaguojamas minimaliai. Paliekamos kai kurios Mykolaičio-Putino mėgtos ir vartotos tarminės bei senesnės formos: daiktavardžių dviskaita (*leidžiama kas du mėnesiu, turėjo du atžvilgiu*), įvardžiai *tokis*, *visoki*, *šitoki*, *mūs* (mūsų), daiktavardžiai *ciklius* (ciklas), *meliodija, apielinkė* ir kt. Siekiant atspindėti to meto rašybos situaciją, sudėtiniuose laikraščių pavadinimuose paliekamos didžiosios raidės.

Pagal dabartinės kalbos normas taisoma: korektūros klaidos, ilgųjų balsių (*naivumas, subjektyvizmas, objektyvizmas, natūralus*), priebalsio *j* (*variantai, proleriatas*), dalelyčių (*dargi, vėlgi, per daug*), kai kurių asimiliacijos veikiamų priebalsių (*sluoksnio, sumegzti*) rašyba, kūrinių pavadinimai imami į kabutes, jei yra parašyti be jų. Sudabartinama skyryba.

Komentarai

V. Mykolaitis Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, t. I, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1936, 425 p.

I. XIX AMŽIAUS PRIEŠAUŠRINIO LAIKOTARPIO PALIKIMAS

[1] Tadeuszas Czackis (Czacki, 1765–1813) – lenkų istorikas ir teisininkas, švietėjas, išleidęs dvitomį veikalą *Apie lietuvių ir lenkų teises* (*O litewskich i polskich prawach w pierwzem Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*, 1800–1801).

[2] Ksaveras Bogušas (Bohusz, 1764–1820) – kultūros tyrinėtojas, publicistas; studiją *Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią* (*O początkach narodu i języka litewskiego*) išleido 1808 m.

[3] Joachimas Lelevelis (1786–1861) – lenkų istorikas, visuomenės veikėjas, vienas 1830–1831 m. sukilimo Lenkijoje vadovų. 1815–1818 ir 1822–1824 m. dėstė Vilniaus universitete; darbai iš Lietuvos istorijos: *Žvilgsnis į lietuvių tautų senovę ir jų ryšius su herulais* (1808), *Lietuvos ir Rusios istorija* (1839); Ignas Onacevičius (1780–1781) – lietuvių istorikas, nuo 1818 m. dėstė Vilniaus universitete, turėjo poveikio savo studentų Adomo Mickevičiaus, Simono Daukanto, Juliaus Slovackio kūrybai. Sumanytai parašyti kelių tomų *Lietuvos istorijai* surinko šaltinių, išleido du tyrimų konspektus: *Žvilgsnis į ankstyvąją Lietuvos istoriją* (1846) ir *Žvilgsnis į LDK istoriją* (1849); Ignas Danilavičius (1787–1843) – lietuvių teisės istorikas, 1814–1824 m. Vilniaus universitete dėstė valstybinę teisę. Gerai ištyrė senovės Lietuvos teisės šaltinius, ypač Lietuvos statutus, parašė apie juos 24 darbus; Juozas Jaroševičius (1793–1860) – lietuvių istorikas, 1826–1831 m. Vilniaus universiteto Lietuvos–Lenkijos teisės istorijos profesorius.

[4] Juozapas Arnulfas Giedraitis (1757–1838) – žemaičių vyskupas nuo 1802 m., Šv. Stanislovo ordino kavalierius, lietuvių literatūros rėmėjas.

[5] *Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje* – iš lenkų kalbos versta XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmoje pusėje Vilniuje gyvenusio aklo poeto Francišeko Sokolo-Šahino elegija.

[6] Šios Simono Stanevičiaus odės pavadinimas „Šlovė žemaičių“.

[7] Skitai – indoeuropiečių kalba kalbanti senovės iranėnų tauta, gyvenusi Skitijoje; apėmė teritorijas nuo Altajaus regiono, per pietinę Ukrainą iki Dunojaus žemupio, Bulgarijos ir Gruzijos.

[8] Odoakras (Odoacer, apie 431–493) – germanų kilmės Romos valdovas, 476 m. nuvertęs paskutinį jos imperatorių.

[9] Cituojama epigrama iš Dionizo Poškos lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodyno (*Słownik języka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego*), t. 1, p. 287.

[10] Teodoras Narbutas (1784–1864) – istorikas, devyntomės Lietuvos istorijos lenkų kalba (1835–1841) autorius; Józefas Ignacas Kraszewskis (1812–1887) – lenkų poetas, prozininkas, dramaturgas, istorikas; daug rašė Lietuvos istorijos temomis, aukštino senųjų lietuvių valstybinio savarankiškumo siekius.

[11] Kiprijonas Juozapas Nezabitauskis-Zabitis gimė 1779 m. rugsėjo 12 d.

[12] Juliuszas Słowackis (1809–1848) – lenkų poetas, laikomas antruoju lenkų romantizmo atstovu po Adomo Mickevičiaus; kūryboje jaučiama Shakespeare'o, Bairono įtaka; rašė ir lietuviškomis temomis bei motyvais, paminėtina drama *Mindaugas* (*Mindowe*), poema *Susimąstymo valanda* (*Godzyna mysli*), kurioje perteiktos romantiškos Vilniaus laikotarpio nuotaikos.

[13] *Jeszcze Polska nie zginęła* (lenk.) – „Dar Lenkija nepražuvo“; Lenkijos tautinis himnas.

[14] Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951) – politikas, literatūros istorikas, publicistas; Paryžiuje studijavo literatūrą.

[15] „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“ – Antano Baranausko poemos *Kelionė Petaburkan* penktoji giesmė – lietuvių poezijoje kategoriškiausiai suformuluotas tautos pasipriešinimo carizmui manifestas – kone tris dešimtmečius giedota kaip tautos giesmė, Lietuvos himnas.

[16] *Apžvalga* – turima galvoje 1889–1896 m. ėjusi *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*.

[17] *sub specie aeternitatis* (lot.) – amžinybės žvilgsniu.

[18] Vincas Pietaris – žr. šio tomo p. 433–450.

[19] Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis – žr. šio tomo p. 564–567.

[20] Vincas Kudirka – žr. šio tomo p. 217–252.

[21] Dionizas Poška gimė apie 1765 m., mirė 1830 m. gegužės 12 (balandžio 30) d.

[22] Antanas Strazdas gimė 1760 m. kovo 9 d. Kriaunų parapijoje, Astravo kaime. Dėl jo gimimo laiko iki pat 1967 m. egzistavo didelė painiava, nes toje pačioje parapijoje ir kaime gyveno kitas Antanas Strazdas, nei dvasininkas, nei poetas, kuris ir buvo gimęs 1763 m.

[23] „sieliankos“ – lenkų poezijoje susiformavęs savitas žanras, turintis ir baroko, ir sentimentalizmo bruožų.

[24] Kajetonas Aleknavičius gimė 1804 m. sausio 26 (14) d.

[25] Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) – botanikas, religinis rašytojas, poetas, į lietuvių literatūros istoriją įėjęs Simono Daukanto tautosakos rinkiniuose išlikusiais eilėraščiais „Esu sau žmogelis“ ir „Apie pypkininką“.

[26] *Ridendo veritatem dicere* (lot.) – juokiantis pasakyti teisybę (priežodis).

[27] *Do czytelnika* (lenk.) – į skaitytoją.

[28] *Tamošius Bekepuris* – Kazio Binkio (1893–1942) humoristinė poema, 1927 m. paskelbta K. Alijošiaus slapyvardžiu.

[29] Cituojama „Giesmė nuobaigose rugių“.

[30] Ansgaras Juozapas Rožėnas (1808–1838) – poetas. Nuorašais likę trys idiliškos meilės sentimentalūs eilėraščiai „Daina apie nekaltą meilę“, „Ei Doriute, Doriutėle“, „Doriutyte, širdis mano“.

[31] Emerikas Stanevičius (1802–1866) – poetas. Rinko lietuvių liaudies dainas ir kartu su vertimais į lenkų kalbą skelbė jas Vilniaus periodikoje.

[32] *Čirškiu* – originale yra *reiškiu*.

[33] *Žemę* – originale yra *žiemą*.

[34] Šios Simono Stanevičiaus pasakėčios pavadinimas – „Arklys ir meška“.

[35] Eilėraščių pavadinimai – „Rytas vasaros“, „Draugėj su vieversėliu“, „Draugėj su lakštingalėle“.

[36] „Visi guli nusiminę, visi godžiai miega“ – netiksliai cituojama; turi būti „Visi guli nurimę, visi gardžiai miega“.

[37] Julius Anusavičius gimė 1825 m.

[38] Tikslus poemos pavadinimas „Kelionė Petaburkan“. Mykolaitis-Putinas vartoja net kelis variantus: „Kelionė Peterburgan“, „Kelionė Peterburkan“.

[39] Cituojamas eilėraštis „O, dainos dainelės, jūs mano patieka“.

[40] Cituojamas eilėraštis „Kur prapuolė tas takelis, kurs pro kryžių ėjo?“

[41] Julijonas Lindė-Dobilas (1872–1934) – prozininkas, dramaturgas, kritikas. Kunigavo Latvijoje, nuo 1922 m. gimnazijos direktorius Panevėžyje; parašė romaną *Blūdas* (1912), dramų, paskelbė straipsnių literatūros ir kt. klausimais.

[42] Juozapas Rupeika (1789–1854) – vertėjas. Baigė Mogiliavo kunigų seminariją, ilgai kunigavo Šeduvoje. Išvertė Jano Chodźkos didaktinę apysaką *Jonas iš Svisločės*, papildęs ją lietuviškomis realijomis.

[43] Juozas Silvestras Dovydaitis gimė 1826 m. sausio 12 (1825 m. gruodžio 31) d., mirė 1883 m. sausio 9 (1882 m. gruodžio 28) d.

[44] Antanas Tatarė gimė 1805 m. gegužės 17 d.; pasakėčių ir apsakymų knyga *Pamokslai išminties ir teisybės* išleista 1851 m.

[45] Ezopas (apie VI a. pr. Kr.) – žymus graikų filosofas; su juo siejamas pasakėčios žanro atsiradimas; Ignacas Krasickis (1735–1801) – poetas, prozininkas, vienas lenkų literatūros klasikų; Jeanas de La Fontaine'as (1621–1695) – prancūzų poetas, pasakėtininkas; Ivanas Krylovas (1769–1844) – rusų poetas, pagarsėjęs savo pasakėčiomis; dalies pasakėčių siužetus paėmė iš Ezopo ir La Fontaine'o kūrybos.

[46] Laurynas Ivinskis gimė 1810 m. rugpjūčio 15 (3) d. Pirmojo lietuviško kalendoriaus *Metskaitlius* rengėjas ir leidėjas (1846–1878).

II. KULTŪRINIAI PRIEŠAUŠRINĖS GADYNĖS UŽDAVINIAI

[1] Antonis Eduardas Odynecas (1804–1885) – lenkų poetas, vertėjas, memuaristas, filaretas; Feliksas Bernatavičius (Bernatowicz, 1786–1836) – nuo Prienų kilęs lenkiškai rašęs rašytojas, istorinio romano *Pajauta, Lizdeikos duktė, arba lietuviai XIV amžiuje* (*Pojata córka Lizdejki albo Litwini w XIV wieku*, 1826) autorius; Vladislavas Kondratovičius-Syrokomlė (1823–1862) – lenkų poetas, ilgą laiką gyvenęs Vilniuje ir netoli jo, daug rašęs lietuviška istorine tematika; Vincentas Polis (1807–1872) – lenkų poetas romantikas, prozininkas.

[2] *sum gente lithuanus, natione autem polonus* (lot.) – kilme esu lietuvis, tautybe – lenkas.

[3] Friedrichas Schileris (1759–1805) – vokiečių poetas, dramaturgas; romantikas; cituojami žodžiai iš jo eilėraščio „Idealai"; poetinis vertimas: „Tas gyvenime privalo žūti, kas turės gyvent dainoj".

[4] Kazimieras Prapuolenis (1858–1933) – kunigas, publicistas, spaudos darbuotojas, knygos *Lenkų apaštalavimas Lietuvoje* (*Polskie apostolstwo w Litwie*, 1918) autorius.

[5] Leonas Wasilewski (1870–1936) – lenkų istorikas, politikas, socialistų partijos veikėjas; 1918–1919 m. dirbo pirmojoje nepriklausomos Lenkijos vyriausybėje užsienio reikalų ministru.

[6] Michailas Muravjovas (1796–1866) – rusų generolas, malšinęs Lietuvoje 1863 m. sukilimą, 1863–1865 m. Vilniaus generalgubernatorius, lietuvių spaudos draudimo iniciatorius, už žiaurumą pramintas Koriku.

[7] Varšuvos didžiąja mokykla buvo vadinamas Varšuvos universitetas 1862–1869 m., jį atkūrus po uždarymo 1831 m.; Stanislovas Mikuckis, lietuvių kilmės lenkų filologas, pedagogas, Michailo Muravjovo talkininkas, gimė 1814 m.

[8] Aleksandras Hilferdingas (Gilferdingas, 1831–1872) – rusų istorikas, etnografas, nemaža dėmesio skyrė lituanistinėms temoms, baltų tautas klaidingai priskyrė slavams.

[9] Konstantinas Kaufmanas (1818–1882) – Vilniaus generalgubernatorius 1865–1866 m., galutinai įvedęs spaudos draudimą.

[10] Nikolajus Miliutinas (1818–1872) – rusų politikas, nuo 1863 m. valstybės sekretorius Lenkijos klausimams.

[11] Tadeuszas Czackis – žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas" 1 paaiškinimą.

[12] Scilė ir Charibdė – senovės graikų mitinės būtybės, dvi pabaisos, gyvenančios pakrantės uolose abipus dabartinio Mesinos sąsiaurio ir ryjančios jūrininkus. Iš čia kilo antikinis posakis „būti tarp Scilės ir Charibdės", reiškiantis padėtį, kai iš abiejų pusių gresia pavojus.

[13] Žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas" 46 paaiškinimą.

[14] Ireniejus Oginskis (1808–1863) – Rietavo kunigaikštis, filantropas, lėšomis rėmė Mikalojaus Akelaičio ir Lauryno Ivinskio darbus, Rietave įsteigė lietuvišką agronomijos mokyklą; Mykolas Oginskis (1849–1902) – Ireniejaus Oginskio sūnus, visuomenės veikėjas, lietuvių tautinio atgimimo rėmėjas.

[15] Vladimiras Zubovas (1862–1933) – Platono Zubovo (1767–1822), Rusijos valstybės ir karo veikėjo, po Žečpospolitos padalijimo gavusio valdyti Šiaulių ekonomiją tiesioginis palikuonis, dvarininkas, agronomas, ūkininkavimo pažangos Lietuvoje skatintojas.

[16] Omenyje turimas Adomas Zavadskis, 1838 m. paveldėjęs savo tėvo Juozapo Zavadskio 1805 m. įsteigtą ir iki 1939 m. veikusią spaustuvę; daug prisidėjo prie lietuviškos knygos plėtotės.

[17] Karolina Praniauskaitė (1828–1859) – poetė, pirma žinoma moteris lietuvių literatūroje; į lietuvių kalbą išvertė Józefo Ignaco Kraszewskio *Vitolio raudos* fragmentą, kurį 1859 m. išspausdino Lauryno Ivinskio kalendoriuje.

[18] Klemensas Kairys (1836–1864) – poetas, kunigas, už 1863 m. sukilimo rėmimą ištremtas. Rašė lietuviškas ir lenkiškas eiles. Jo kūrinių Ivinskio kalendoriuje nebuvo skelbta.

[19] Kalbama apie Gabrielės Petkevičaitės-Bitės šeimą. Rašytojos tėvas Leonas Petkevičius (1828–1909) – gydytojas, visuomenės veikėjas, 1865–1902 m. Joniškėlio ligoninės vedėjas.

[20] Laikraštį *Pakeleivingas* planavo leisti Mikalojus Akelaitis, Motiejaus Valančiaus prašymas buvo paduotas jo iniciatyva.

[21] Kazimieras Skrodzkis (1798–1874) – baigęs Varnių kunigų seminariją, ilgai kunigavo Kuliuose; išleido *Trumpą katekizmą* (1856).

[22] Jonas Katelė (1831–1908) – švietėjas. Varšuvos laikraštyje *Tygodnik Powszechny* 1877 m. paskelbė šaltinio vertę turintį monografinį straipsnį apie poetą Antaną Strazdą.

[23] Juozas Otonas Širvydas (1875–1935) – knygnešys, spaudos darbuotojas, publicistas; 1902–1928 m. gyveno JAV, kur redagavo *Vienybę lietuvninkų, Kovą, Vienybę*. Vienas iš JAV socialistų sąjungos steigėjų.

[24] Povilas Matulionis (1860–1932) – miškininkas, visuomenės veikėjas, literatas, Kauno universiteto profesorius, 1924–1928 m. Žemės ūkio akademijos rektorius.

[25] *Tygodnik powszechny* (*Visuotinis savaitraštis*) – Varšuvoje 1877–1885 m. leistas laikraštis.

[26] Franciszek Karpiński (1741–1825) – lenkų poetas, sentimentalinės lyrikos, religinių giesmių kūrėjas.

[27] Pavardės *Sederevičius* yra keletas variantų. Labiausiai paplitę: *Sidaravičius* (visoje Lietuvoje) ir *Sederevičius* (Suvalkijoje). Literatūroje Martyno Sederevičiaus pavardės rašymas įvairuoja; Mykolaitis-Putinas vartojo formą *Sidaravičius*, tačiau pastaraisiais metais vyrauja *Sederavičius*.

[28] Jonas Basanavičius – žr. šio tomo p. 153–163.

[29] Petras Kriaučiūnas – žr. šio tomo p. 90–93.

[30] Mečislovas Davainis-Silvestravičius – žr. šio tomo p. 185–186.

[31] Serafinas Laurynas Kušeliauskas (1820–1889) – vertėjas, leidėjas, knygnešys. Išleido daugiau kaip 20 religinių knygų, kurių nemaža pats išvertė.

[32] Janas Kochanowskis (1530–1584) – lenkų poetas humanistas, parašęs eleginės lyrikos ciklą *Raudos*.

[33] Augustas Schleicheris (1821–1868) – vokiečių indoeuropeistas ir lituanistas, pirmosios mokslinės lietuvių kalbos gramatikos (1856) autorius; Fridrichas Kuršaitis (1806–1884) – kalbininkas, Karaliaučiaus universiteto profesorius; Kazimieras Jaunius (1848–1908) – kunigas, kalbininkas, Petrapilio dvasinės akademijos profesorius; susistemino lietuvių kalbos tarmes, kūrė naujus gramatikos terminus, tyrė lietuvių kalbos ryšius su kitomis kalbomis; Antanas Baranauskas dar besimokydamas Varniuose susidomėjo lingvistika; išvertė Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką ir ja remdamasis rašė *Mokslą lietuviškos kalbos*, kūrė bendrinę rašto kalbą, išleido kalbinių darbų.

[34] Jonas Krečinskis (apie 1820 – po 1884) – mokytojavo Tauragėje, Vilniuje, Marijampolėje, lietuviškų elementorių rusų raidėmis rengėjas.

[35] Petras Arminas – žr. šio tomo p. 192.

[36] Michailas Lermontovas (1814–1841) – rusų poetas, dramaturgas, romantikas; Gavrila Deržavinas (1743–1816) – rusų poetas klasicistas; Michailas Lomonosovas (1711–1765) – rusų poetas, biologas, rusų kalbos reformatorius; Aleksandras Puškinas (1799–1837) – rusų poetas, prozininkas, naujųjų laikų rusų literatūros pagrindėjas; Victoras Hugo (1802–1885) – vienas didžiųjų prancūzų literatūros romantikų, poetas, dramaturgas, romanistas.

[37] Jonas Šliūpas – žr. šio tomo p. 163–169.

[38] Juozapas Miliauskas-Miglovara (1845–1937) tarnavo Rygos policijoje ir notaro įstaigoje; apie jį žr. šio tomo p. 178–193.

[39] Stanislovas Dagilis – žr. šio tomo p. 190–191.

[40] Petras Vileišis (1851–1926) – inžinierius, visuomenės veikėjas, prozininkas, vertėjas; 1875–1876 m. leido rankraštinį laikraštį *Kalvis melagis*.

[41] Juozas Brazaitis (1850–1926) – gydytojas, literatas, vertėjas; laikraštyje *Kalvis melagis* paskelbė Adomo Mickevičiaus „Vilijos“ vertimą, originalų eilėraštį „Išvažiavimas iš namų studento“.

[42] *Wilja naszych strumieni rodzica* (lenk.) – „Vilija – mūsų upelių motutė“.

[43] Silvestras Baltramaitis (1841–1918) – bibliografas, etnografas, 1869–1918 m. dirbo Peterburgo viešojoje bibliotekoje; pirmasis parengė išsamią lietuviškų leidinių bibliografiją *Lietuviškų ir senųjų prūsų knygų sąrašas* (1891).

[44] Ašakaitis – vienas iš prozininko, vertėjo Prano Mašioto (1863–1940) slapyvardžių.

[45] Antanas Kriščiukaitis-Aišbė – žr. šio tomo p. 429–433.

[46] Petras Leonas (1864–1938) – teisininkas, publicistas, nuo 1922 m. Kauno universiteto profesorius; Motiejus Lozoraitis (1866–1907) – teisininkas, varpininkas, rašytojas; Jonas Kriaučiūnas (1864–1941) – visuomenininkas, *Varpo, Ūkininko* redaktorius, vienas 1905 m. Vilniaus lietuvių seimo organizatorių.

[47] Kazys Grinius (1866–1950) – tautinio judėjimo ir valstybės veikėjas, 1926 m. Lietuvos prezidentas; 1887–1892 m. studijavo Maskvos universiteto medicinos fakultete, čia dalyvavo slaptos lietuvių studentų draugijos veikloje.

[48] Filipas Fortunatovas (1848–1914) – rusų kalbininkas, Maskvos universiteto profesorius, parašė darbų iš lituanistikos.

[49] Janas Baudouinas de Courtenay (1845–1925) – prancūzų kilmės lenkų kalbininkas, Kazanės, Dorpato (Tartu), Krokuvos, Petrapilio, Varšuvos universitetų profesorius; paskelbė lituanistinių darbų, rūpinosi, kad būtų panaikintas spaudos lietuviškais rašmenimis draudimas.

[50] Izmailas Sreznevskis (1812–1880) – rusų filologas, Charkovo, Peterburgo universitetų profesorius; Aleksandras Potebnia (1835–1891) – ukrainiečių ir rusų filologas, Charkovo universiteto profesorius, padėjo rengti Antano Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyną; Jakovas Grotas (1812–1899) – rusų kalbininkas, Helsinkio universiteto profesorius, Peterburgo Mokslų akademijos akademikas, tam pačiam žodynui leisti išrūpino leidimą.

[51] Jonas Žilius-Jonila – žr. šio tomo p. 306–328.

[52] Kazys Gineitis (1895–1965) – spaudos ir ūkinio gyvenimo darbuotojas; redagavo Čikagoje leistą *Lietuvą*; 1925 m. išėjo jo knyga *Amerika ir Amerikos lietuviai*.

[53] Mikalda – Sabos (dabar Jemeno teritorija) karalienė, tryliktoji žydų pranašė, gyvenusi VI a. pr. Kr.

[54] Petras Mykolainis (1868–1934) – knygų leidėjas, kritikas, publicistas, M. Noveskio pavarde įsikūręs Prūsijoje, organizavo lietuviškos spaudos gabenimą į Lietuvą. 1896 m. emigravo į JAV, redagavo *Vienybę lietuvninkų*, prisidėjo prie Vinco Kudirkos *Raštų* leidimo, išleido jo *Laisvas valandas, Kankles*.

[55] Jonas Mačys- Kėkštas – žr. šio tomo p. 278–290.

[56] Antanas Olševskis (Olšauskas, 1863–1942) – Amerikos lietuvių leidėjas, vertėjas; Lietuvių informacijos biuro narys.

[57] Juozas Adomaitis-Šernas (1859–1922) – publicistas, mokslo žinių populiarintojas. 1895 m. emigravo į JAV, paskelbė daug straipsnių ir knygų, propaguojančių gamtos mokslus.

[58] Antanas Kaupas (1870–1913) – vertėjas, spaudos darbuotojas. Emigravo į JAV, tapo kunigu; išvertė lenkų ir kt. rašytojų dramos bei prozos kūrinių.

[59] Mykolas Römeris (1880–1945) – teisininkas, visuomenės veikėjas, 1922–1940 m. Kauno, 1940–1945 m. Vilniaus universiteto profesorius. 1908 m. išleido knygą *Lietuva* (*Litwa*).

[60] *Keleivis* – savaitraštis, leistas 1849–1918 m. Karaliaučiuje, Ragainėje, Priekulėje, raginęs lietuvininkus likti uoliais savo valstybės, karalystės gyventojais; iki 1880 m. jį redagavo Fridrichas Kuršaitis; *Lietuviška ceitunga* – Martyno Šerniaus redaguotas savaitraštis, vėliau dienraštis, ėjęs Klaipėdoje 1878–1939 m; nuo 1883 m. laikraštis buvo daugiau provokiškos orientacijos.

[61] Konstantinas Šakenis (1881–1959) – kultūros istorikas, vertėjas. Baigė Peterburgo technologijos institutą, dirbo inžinieriumi, buvo Lietuvos švietimo ministras. Išleido monografijas *Aušra ir jos gadynė* (1933), *Vabalninkas ir jo apylinkė* (1935).

[62] Lužicai (lužitėnai, sorbai) – Vokietijos teritorijoje Lužicoje gyvenantys serbai, šiaurės vakarų slavų palikuonys, kuriuos stipriai paveikė germanizacija.

[63] Adalbertas Bezzenbergeris (1851–1922) – vokiečių kalbininkas ir archeologas; paskelbė lietuvių kalbos ir senovės tyrinėjimų, parengė senųjų tekstų publikacijų; Eduardas Karolis Samuelis Gizevijus (1798–1880) – tautosakininkas, etnografas, vertėjas. Rinko lietuvių tautosaką ir etnografinę medžiagą bei skelbė ją vokiečių periodikoje, išvertė į vokiečių kalbą liaudies dainų ir pasakojamųjų kūrinių.

[64] *en block* (vok.) – bloką.

[65] J. Driskius – vienas iš rašytojo Kazio Puidos (1883–19945), kuris vienas pirmųjų ėmė gvildenti tautinės mokyklos kūrimo idėją, slapyvardžių.

[66] Andrius Vištelis-Višteliauskas – žr. šio tomo p. 169–176.

[67] Prabočių Anūko slapyvardžiu pasirašinėjo Ansas Bruožis (1876–1928), Mažosios Lietuvos lietuvių veikėjas, bibliografas, raštijos istorikas.

[68] *Erste Littauische Lieder Geschichte* (vok.) – *Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija.*

[69] *Ist es anzuratten die litaussche Sprache zu verdrangen un die Littauer mit den Deutschen zu verschmelzen?* (vok.) – *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*

[70] Jonas Ferdinandas Kelkis (1801–1877) – vienas iš lietuvių periodikos pradininkų, religinių raštų rengėjas.

[71] Teiginys, jog „menką atminimą lietuviams paliko ir Kristupas Jurkšaitis“ yra per kategoriškas. Jurkšaitis buvo iškilus Mažosios Lietuvos kultūros veikėjas, tautosakos rinkėjas, kalbininkas. Jis išleido knygą *Lietuviškos pasakos ir pasakojimai* (*Littauische Märchen und Erzählungen*, 1898), kurią vėliau perspausdino Jonas Basanavičius, Eduardas Volteris. Iš Kristijono Donelaičio, Jono Basanavičiaus, Józefo Ignaco Kraszewskio

raštų sudarė knygą *Lietuvninkų giminės nusidavimai*, rinko medžiagą lietuvių kalbos žodynui.

[72] „Birutė" – Mažosios Lietuvos kultūros draugija, veikusi 1885–1914 m. Tilžėje

[73] Kazys Grinius – žr. šio skyriaus 47 paaiškinimą.

[74] Otto von Mauderodė (1852–1909) – spaustuvininkas, leidėjas; jo spaustuvėje Tilžėje spaudos draudimo metu buvo išspausdinta daugiau kaip 300 įvairaus turinio lietuviškų knygų.

[75] Vincas Vileišis (1908–1942) – ekonomistas, istorikas, vienas Lietuvos Vakarų sąjungos steigėjų (1935) ir vadovų. Svarbiausias veikalas *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje* (1935).

[76] *Staatsanwaltui* (vok.) – prokurorui.

[77] *Landtagas* (vok. *Land* ‚žemė, kraštas', *Tag* ‚diena, susirinkimas') – Vokietijoje anksčiau buvusių suverenių jos valstybių parlamentas.

[78] Endrikis Šadagys (1867–1911) – spaudos darbuotojas, poetas; redagavo *Pagalbą*, periodikoje (*Naujojoje lietuviškoje ceitungoje, Namų prieteliuje*) paskelbė eilėraščių; Fridrichas Bajoraitis (1883–1909) – poetas, publicistas; parašė eilėraščių (rink. *Gynimo žodžiai* 1932 m. išleido Vydūnas), periodikoje paskelbė lietuvių teises ginančių straipsnių; Kristupas Urėdaitis (1871–1913) – Mažosios Lietuvos veikėjas, tvarkė „Birutės" draugijos finansinius reikalus, jo lėšomis 1911 m. buvo išleistas „Birutės" leidinys *Lietuvių tėvynės dainos*, rėmė laikraščių leidimą; Jonas Elijošaitis (1886–1915) – spaudos darbuotojas, periodikoje paskelbęs straipsnių, apsakymų, eilėraščių; Mikelis Ašmys (1891–1918) – publicistas, atskirais leidiniais ir periodikoje paskelbė darbų kultūros, politikos, švietimo klausimais.

[79] Aleksandras Fromas-Gužutis – žr. šio tomo p. 560–562.

[80] *ach plappern sie doch nicht litauisch, ich kann das nicht verstehen: iro Uebrigen Sie haben da kein Recht Lärm zu machen: Littauer sind ja alle Lügner und Spitzbuben!* (vok.) – „ach, bet netaukškite lietuviškai, aš negaliu nieko suprasti: neturite teisės čia triukšmauti: visi lietuviai yra melagiai ir sukčiai".

[81] *dummer Littauer* (vok.) – kvailas lietuvis.

III. DRAUDŽIAMOSIOS GADYNĖS LAIKRAŠČIŲ LAIKOTARPIS

[1] Giuseppi Mazzini (1805–1872) – italų patriotas, Atgimimo sąjūdžio įkvėpėjas ir vienas Italijos laisvės kovų vadų.

[2] Josefas Jungmann (1773–1847) – čekų filologas, poetas, XIX a. trečio dešimtmečio čekų nacionalinio kultūrinio sąjūdžio vienas vadovų; Františekas Palacký (1798–1876) – čekų istorikas, filosofas, visuomenės

veikėjas, XIX a. ketvirtame dešimtmetyje vienas čekų nacionalionio judėjimo liberaliosios krypties vadovų; Pavelas Jozefas Šafaržykas (Šafarík, 1795–1861) – slovakų ir čekų filologas, poetas.

[3] Charlesas Stewartas Parnellas (1846–1891) – Airijos politinis veikėjas, judėjimo už Airijos autonomiją vadovas; Danielis O'Connelas (1775–1847) – Airijos nacionalinio judėjimo veikėjas.

[4] *Golos* (*Balsas*) – visuomeninio ir literatūrinio gyvenimo laikraštis, ėjęs Peterburge 1863–1883 m.

[5] Józefas Ignacas Kraszewskis – žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas" 10 paaiškinimą.

[6] Juozas Andziulaitis-Kalnėnas – žr. šio tomo p. 176–178.

[7] *Дозволено цензурою. С. Петербургъ 1 майя 1883 года* (rus.) – „Cenzūros leista. S. Peterburgas, 1883 m. gegužės 1 d."

[8] „Žmonės, nežinantys istorijos, yra vaikai" – Marko Tulijaus Cicerono (106–43 m. pr. Kr.) – Romos politikos veikėjo, oratoriaus, filosofo posakis.

[9] Tomas Žičkus-Linkis – žr. šio tomo p. 183–185.

[10] Petras Vileišis – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 40 paaiškinimą.

[11] Juozapas Lideikis (1858–1898) – poetas, publicistas, kunigas. Parašė pasakėčių, kurių dauguma Aldonio slapyvardžiu buvo paskelbta *Tėvynės sarge*.

[12] Motiejus Strijkovskis (Maciej Stryjkowski, 1547 – apie 1590) – lenkų kilmės istorikas; parašė pirmą Karaliaučiuje išspausdintą Lietuvos istoriją *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika*, gynė Lietuvos savarankiškumą; Aleksandras Guagnini (1538–1614) – kronikininkas, 1578 m. Krokuvoje išėjusios *Lotyniškosios kronikos* autorius; Martinas Kromeris (1512–1589) – Varmės vyskupas, rašytojas, istorikas; Janas Długoszas (1415–1480) – lenkų istorikas, kronikininkas, žymiausias darbas – *Historia Polonica.*

[13] Žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas" 10 paaiškinimą.

[14] *Mitteilungen d. lit. lier. Gesellschaft* (vok.) – *Lietuvių literatūros draugijos žinios*.

[15] Friedrichas Karlas Brugmannas (1849–1919) – vokiečių kalbininkas, Freiburgo ir Leipcigo universitetų lyginamosios kalbotyros profesorius; Augustas Leskienas (1840–1913) – vokiečių kalbininkas slavistas ir baltistas; kartu 1882 m. išleido knygą *Lietuvių liaudies dainos ir pasakos* (*Litauische Volkslieder und Märchen*), kurioje paskelbtos Vilkiškiuose surinktos 143 liaudies dainos ir 2 pasakos.

[16] *Po povodu polskich radostej* (rus.) – „Lenkiškų džiaugsmų proga".

[17] *Poliaki v Litwie* (rus.) – „Lenkai Lietuvoje".

[18] Donatas Malinauskas (1869–1942) – visuomenės veikėjas, publicistas, Vasario 16-osios akto signataras; Juozapas Ambrazevičius (Ambraziejus, Ambraževičius, 1855–1915) – Vilniaus lietuvių veikėjas, spaudos darbuotojas, kunigavo Užnemunėje, Vilniuje.

[19] Martynas Yčas (1885–1941) – teisininkas, visuomenės veikėjas, Rusijos IV dūmos narys, pirmųjų Lietuvos vyriausybių prekybos ir pramonės, finansų ministras.

[20] Antanas Jaroševičius (1870–1956) – liaudies meno rinkėjas, dailininkas; 1912 m. išleido piešinių albumą *Lietuvių kryžiai*.

[21] Dedalas – graikų mitologijoje nagingiausias skulptorius ir architektas, kilęs iš Atėnų; Kretos karaliui Minojui sukūrė Labirinto rūmus, kur buvo laikomas jo žmonos sūnus Minotauras.

[22] Ezopas – žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas" 45 paaiškinimą; Fedras (Phaedrus, I a.) – išlaisvintas vergas, garsiausias romėnų pasakėtininkas.

[23] Tacitas (Publius Cornelius Tacitus, apie 58 – po 117) – romėnų istorikas, savo veikale *Germanija* pirmą kartą paminėjęs aisčius; Herodotas (Herodotos, 490/480 – apie 425 pr. Kr.) – graikų istorikas, laikomas istorijos mokslo pradininku; aprašė pietryčių Europos genčių gyvenimą.

[24] Liudwigas Büchneris (1824–1899) – vokiečių gamtininkas ir filosofas, gydytojas, ateistas; Ernstas Heckelis (1834–1919) – vokiečių biologas darvinistas; Johnas Williamas Draperis (1811–1882) – amerikiečių fiziologas ir chemikas; Johnas Tyndallas (1820–1893) – anglų fizikas, Londono universiteto profesorius; Karlas Vogtas (1817–1895) – vokiečių ir šveicarų zoologas, Giesseno ir Ženevos universitetų profesorius, vulgarusis materialistas; Herbertas Spenceris (1820–1909) – anglų filosofas ir sociologas.

[25] Jonas Spudulis (1860–1920) – gydytojas, kalbininkas.

[26] Fiodoras Koršas (1843–1915) – rusų filologas klasikas, slavistas, Maskvos universiteto profesorius; Vsevolodas Mileris (1848–1913) – rusų kalbininkas, tautosakininkas, Imperatoriškosios mokslų akademijos narys; Filipas Fortunatovas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 48 paaiškinimą.

[27] Christianas Bartschas (1832–1890) – tautosakininkas, 1872–1890 m. Tilžės mergaičių gimnazijos mokytojas, direktorius.

[28] „Panslavistas" – panslavizmo, XIX a. vidurio judėjimo, kėlusio slavų vienybės šūkį, šalininkas.

[29] *usque ad finem* (lot.) – iki galo.

[30] *The Bestiality of the Russian Czardam* (angl.) – „Rusijos carizmo nežmoniškumas".

[31] *The Helvetian church in Lithuania* (angl.) – „Helvetiškoji (kalvinistų) bažnyčia Lietuvoje".

[32] *Lithuania in Retrospect and Prospect* (angl.) – „Lietuvos praeitis ir dabartis".

[33] „Pirmas tomas Weckenstedto" – 1897 m. Amerikoje išėjusi tautosakinių pasakojimų knyga, iš vokiečių kalbos versta Jono Šliūpo; jos sudarytojas Liepojos gimnazijos klasikinių kalbų mokytojas Edmundas Weckenstedtas.

[34] Johannas Mostas (1846–1906) – vokiečių anarchistas, darbininkų judėjimo veikėjas.

[35] „*The Past, Present and Future of Lithuania*" (angl.) – „Lietuvos praeitis, dabartis ir ateitis".

[36] *bona fide* (lot.) – nuoširdžiai, atvirai.

[37] Otto von Bismarckas (1815–1898) – vokiečių kancleris, vykdęs agresyvią imperinę politiką, prievartinį lenkų ir lietuvių germanizavimą.

[38] Andrius Vištelis-Višteliauskas mirė 1912 m. rugpjūčio 2 d.

[39] *Memento mori* (lot.) – atsimink, kad mirsi.

[40] „...iki pastatant Babilonijos bokštą" – aliuzija į biblinę legendą apie Babelio bokštą. Senovės Babilono žmonės, nepaklausę išminčių, nusprendė pastatyti bokštą, turėjusį pasiekti dangų. Tačiau dievui sumaišius žmonių kalbas, jie pradėjo nebesuprasti vieni kitų, o bokštas taip ir nebuvo baigtas.

[41] Augustinas Janulaitis (1878–1950) – istorikas, publicistas, vertėjas; be daugelio istorijos darbų, parašė monografines studijas apie Adomą Mickevičių, Liudviką Jucevičių, Simoną Daukantą, Mikalojų Akelaitį.

[42] Mykolaitis-Putinas, remdamasis Juozu Tumu-Vaižgantu, pateikia netikslią datą. Juozas Andziulaitis-Kalnėnas gimė 1864 m. gruodžio 13 d.

[43] Jonas Mačys-Kėkštas – žr. šio tomo p. 278–290; Ksaveras Sakalauskas – žr. šio tomo p. 192–194; Kazys Aglinskas (1851–1924) – aušrininkas, vaistininkavo Marijampolėje, Garliavoje.

[44] Cituojamas eilėraštis „Pas nelaimingą brolį".

[45] Cituojamas eilėraštis „Pavasario diena".

[46] Cituojamas eilėraštis „Vasaros daina".

[47] Cituojamas eilėraštis „Lietuviai".

[48] Cituojamas eilėraštis „Lietuva".

[49] Žr. 48 paaiškinimą.

[50] „graždanka" – kirilicos rašto atmaina, Petro I iniciatyva 1708 m. pradėta vartoti Rusijos pasaulietinėje spaudoje; 1864–1904 m. Rusijos valdžiai uždraudus spaudą lotyniškais rašmenimis, graždanka buvo įvesta ir Lietuvoje.

[51] Tomas Žičkus (Žičkis, Žičkauskas) mirė 1929 m.

[52] Mečislovas Davainis-Silvestravičius gimė 1849 m.

[53] Tadas Kosciuška (1746–1817) – lenkų generolas ir politikas, Lenkijos ir Lietuvos nacionalinis didvyris, 1794 m. sukilimo prieš Lenkijos ir Lietuvos valstybę okupuojančius rusus ir prūsus organizatorius ir karo vadas.

[54] Silvestras Gimžauskas gimė 1845 m. spalio 13 d.

[55] *Litauische literarische Gesellschaft* (vok.) – Lietuvių literatūros draugija.

[56] Vladislavas Kondratovičius-Syrokomlė – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 1 paaiškinimą; Michailas Lermontovas – žr. to paties skyriaus 36 paaiškinimą; Friedrichas Schilleris – žr. to paties skyriaus 3 paaiškinimą; Ivanas Nikitinas (1824–1861) – rusų realistinės krypties poetas, rašęs Michailo Lermontovo, Aleksejaus Kolcovo, Nikolajaus Nekrasovo įtakoje; Aleksejus Kolcovas (1809–1842) – rusų poetas, kūręs dainas rusų tautosakos motyvais; Aleksandras Puškinas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 36 paaiškinimą.

[57] Petras Kriaučiūnas – žr. šio tomo p. 90–93.

[58] Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis mirė 1938 m. birželio 15 d.

[59] Antanas Kriščiukaitis-Aišbė – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 45 paaiškinimą; Pranas Mašiotas – žr. to paties sk. 44 paaiškinimą; Jonas Jablonskis (slapyvardis Rygiškių Jonas, 1860–1930) – lietuvių kalbininkas, norminęs lietuvių bendrinę kalbą; Petro Kriaušaičio slapyvardžiu išleido *Lietuviškos kalbos gramatiką* (1901).

[60] Juozas Adomaitis-Šernas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 57 paaiškinimą; Silvestras Baltramaitis – žr. to paties sk. 43 paaiškinimą; Aleksandras Fromas Gužutis – žr. šio tomo p. 560–562; Jonas Katelė – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 22 paaiškinimą.

[61] Stanislovas Raila-Stajė Šunbajoris (1844–1918) – advokatas, aušrininkas, savo straipsniuose kėlė lietuvių tautinės sąmonės stiprinimo klausimą.

[62] Matas Slančiauskas (1850–1924) – tautosakos rinkėjas, publicistas, poetas.

[63] Jonas Užupis-Šerenga (1848–1917) – kunigas, poetas, vertėjas; parašė istorinį pasakojimą *Lietuvos Eneida* (1913–1914), eilėraščių.

[64] Dantė (Dante Alighieri, 1256–1321) – italų renesanso poetas, savo poemoje *Dieviškoji komedija* vaizdžiai aprašė pragaro kančias.

[65] Tomas Žičkus-Linkis – žr. šio tomo p. 183–185.

[66] Seweryn Goszczyński (1803–1876) – lenkų poetas, 1831 m. sukilimo dalyvis, demokratinės srovės atstovas.

[67] Stanislovas Dagilis – žr. šio tomo p. 190–191; Ksaveras Sakalauskas – žr. šio tomo p. 192–194; Juozas Miliauskas-Miglovara – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 38 paaiškinimą.

[68] Žr. 63 paaiškinmą.

[69] Žr. 59 paaiškinimą.

[70] Mykolas Römeris – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 59 paaiškinimą.

[71] Petras Leonas-Liūtas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 46 paaiškinimą.

[72] Ernesto Vejerio (Weyer) ir Louiso Arnoldto spaustuvė veikė Tilžėje 1886–1890 m., spausdino lietuviškus raštus; Vejeris pasirašinėjo oficialiuoju *Šviesos*, kurią redagavo Antanas Vytartas ir Jonas Kriaučiūnas, redaktoriumi.

[73] Domininkas Miklius (Miknius, 1855 – po 1929) knygas nešė kunigams Antanui Vytartui ir Martynui Sederavičiui, Kauno kunigų seminarijos klierikams, Kuršo gubernijos lietuviams.

[74] Serafinas Kušeliauskas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 31 paaiškinimą.

[75] Antanas Vytartas (1863–1932) – religinių raštų rengėjas, draudžiamos spaudos bendradarbis ir platintojas, kunigavo Mosėdyje, Klovainiuose, Joniškyje, Šiauliuose, Kaune.

[76] Laurynas – Serafinas Laurynas Kušeliauskas.

[77] Vladas Mačys (1867–1936) – varpininkas, teisininkas, 1923–1934 m. Kauno universiteto profesorius; Stasys Matulaitis (1866–1956) – gydytojas, knygnešys, spaudos darbuotojas, istorikas.

[78] Lozoraitis – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 46 paaiškinimą.

[79] Jonas Kriaučiūnas – žr. tą patį paaiškinimą.

[80] Vaclovas Biržiška (1884–19560) – kultūros istorikas, bibliografas, bibliotekininkas, politinis veikėjas; 1931–1944 m. Lietuvos bibliotekininkų draugijos pirmininkas, 1933–1944 m. *Lietuviškosios enciklopedijos* redaktorius.

[81] Jonas Gaidamavičius (1860–1911) – prozininkas, vienas *Varpo* steigimo iniciatorių, redaktorių ir bendradarbių; baigė mediciną, dirbo karo gydytoju.

[82] Juozas Adomaitis-Šernas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 57 paaiškinimą.

[83] Juozas Bagdonas (1866–1956) – gydytojas, visuomenės veikėjas, varpininkas; redagavo *Varpą, Ūkininką, Naujienas*.

[84] Jurgis Šaulys (1879–1948) – spaudos darbuotojas, vertėjas, kritikas.

[85] Povilas Višinskis (1875–1906) – tautinio atgimimo, visuomenės veikėjas, publicistas, kritikas; kūrybiniam darbui paskatino Žemaitę, Šatrijos Raganą, Jovarą, Sofiją Pšibiliauskienę.

[86] Jurgis Lapinas (1856–1932) – Mažosios Lietuvos veikėjas, nuo 1890 m. buvo Tilžėje leidžiamų laikraščių korektoriumi ir pasirašinėjo jų atsakinguoju redaktoriumi.

[87] *Kraj* (*Kraštas*) – visuomeninio gyvenimo, politikos ir literatūros lenkų savaitraštis, ėjęs Peterburge 1882–1909 m.

[88] Vaclovas Biržiška – žr. šio sk. 80 paaiškinimą.

[89] Gabrielė Petkevičaitė-Bitė – žr. šio tomo p. 456–464.

[90] Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis – žr. šio tomo p. 563–564.

[91] Liudvika Didžiulienė-Žmona – žr. šio tomo p. 568.

[92] Žemaitė – žr. šio tomo p. 464–477; Lazdynų-Pelėda – žr. šio tomo p. 478–492; Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana – žr. šio tomo p. 492–509; Antanas Kriščiukaitis-Aišbė – žr. šio tomo p. 429–433; Jonas Mačys-Kėkštas – žr. šio tomo p. 278–290; Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis – žr. šio tomo p. 564–567.

[93] Vincas Pietaris – žr. šio tomo p. 433–450.

[94] Juozas Andziulaitis-Kalnėnas – žr. šio tomo p. 176–178.

[95] Jonas Bilūnas – žr. šio tomo p. 509–520.

[96] Konstantinas Jasiukaitis (1882–1941) – prozininkas, dramaturgas; dalyvavo 1905 m. revoliucijos įvykiuose, parašė apsakymų, feljetonų, apysaką *Griuvėsiuose* (1913), dramą *Alkani žmonės* (1907).

[97] Kostas Stiklius (1880–1965) – knygnešys, spaudos darbuotojas, prozininkas, poetas. Išleido humoristinių eilėraščių, eiliuotų feljetonų rinkinių (*Davatkų gadzinkos*, 1903; *Šešupė*, 1906; *Gyvenimo gabalėliai*, 1908, ir kt), paskelbė publicistikos, apsakymų.

[98] Móras Jókai (1825–1904) – vengrų rašytojas, 1861–1897 m. Vengrijos parlamento atstovas, liberalinės opozicijos vadas.

[99] Vienas iš Stasio Matulaičio slapyvardžių buvo Našlys.

[100] Kaltūnis – poeto Igno Bitaičio (1875–1900) slapyvardis, kuriuo paskelbė eiliuotą apysaką *Laukinis kvietkelis* (1898), eilėraščių.

[101] Petras Kriaučiūnas – žr. šio tomo p. 90–93.

[102] „Proletariatas" – 1882–1886 m. nelegaliai veikusi lenkų revoliucinė partija; Karlas Marxas (1818–1883) – vokiečių filosofas ir sociologas, jo vardu pavadintos pasaulio revoliucinio pertvarkymo teorijos pagrindėjas.

[103] Åge Meyeris Benediktsenas (1866–1928) – danų etnografas, ne kartą lankęsis Lietuvoje; Josepis Julius Mikkola (1866–1946) – suomių kalbininkas, Helsinkio universiteto profesorius.

[104] Jonas Staugaitis (1868–1932) – gydytojas, II ir III Lietuvos seimo pirmininkas, *Varpo, Ūkininko* bendradarbis.

[105] Petras Avižonis (1875–1939) – gydytojas, publicistas. Išleido *Lietuvišką gramatikėlę* (1897), redagavo Žemaitės kūrinius, paskelbė publicistinių straipsnių.

[106] Andrejus Vonsiackis (?–1910) – žandarų rotmistras, lietuvių tautinio atgimimo persekiotojas; Marijampolėje sudarė „Sietyno" bylą.

[107] Šiame Vinco Kudirkos vertimų sąraše šalia rašytojų, priklausančių pasaulinei literatūrai, esama ir mažiau žinomų: Adamas Asnykas (1838–1897) – lenkų poetas ir dramaturgas; Tekla Wróblewska (XVIII a. pabaiga – po 1835) – poetė, istorinių dramų autorė; Maria Rodzewiczówna (1863–1944) – lenkų rašytoja, sulenkėjusių Lietuvos ir Baltarusijos dvarų bajorų buities vaizduotoja; Brolis (tikr. Michał Szołkowski, m. 1896) – lenkų prozininkas; Michałas Bałuckis (1837–1901) – lenkų satyrikas, komediografas; Adolfas Dygasińskis (1839–1902) – lenkų prozininkas, publicistas; Edwardas Bellamy (1850–1898) – amerikiečių rašytojas, XIX a. pabaigoje garsėjusio utopinio romano apie socialistinę visuomenę *Žvilgsnis atgal* autorius.

[108] Vincas Palukaitis (1855–1932) – mokytojas, varpininkas, ilgą laiką mokytojavo Vilkaviškyje, savo mokykloje įvedė lietuvių kalbą, organizavo draudžiamosios lietuviškos spaudos skleidimą.

[109] *pium desiderium* (lot.) – teisėtai trokštamą.

[110] *versus heroicus* (lot.) – hegzametras.

[111] *licentia poetica* (lot.) – poetinė laisvė.

[112] *licentia lithuanica* (lot.) – lietuviška laisvė.

[113] *Damokleso kardas* – nuolat gresiantis pavojus. Pasakymas atsiradęs iš senovės graikų mito, kuriame pasakojama, kaip Sirakūzų valdovas Dionizas Vyresnysis jį laimingiausiu žmogumi pasaulyje laikiusį dvariškį Damoklą pasodino prie stalo virš jo galvos ant kiekvieną akimirką grėsusio nutrūkti ašuto liepęs pakabinti kardą.

[114] T. y. išdaviko; iš lotyniško žodžio *dēnuntio* ‚pranešti, paskelbti'.

[115] Galvoje turimos Kražių skerdynės (1893), caro valdžios susidorojimas su Kražių parapijos tikinčiaisiais, pasipriešinusiais valdžiai ir Katalikų Bažnyčios vadovybei. Konfliktas kilo dėl Kražių bernardinių vienuolyno mūrinės bažnyčios, kuri, 1892 m. valdžiai uždarius vienuolyną, turėjo būti uždaryta ir nugriauta. Gyventojams neleidus to padaryti, į Kražius iš Varnių atvyko Dono kazokų pulkas, kuris įveikė žmonių pasipriešinimą. Miestelis buvo nusiaubtas, žuvo 9 žmonės. Kražių skerdynės sukėlė pasaulyje didelį pasipiktinimą caro valdžios vykdoma nacionalinės priespaudos politika. Buvo smerkiamas pop. Leonas XIII, kuris 1894 m. kovo 19 d. enciklikoje Lenkijos vyskupams ragino tikinčiuosius klausyti pasaulietinės valdžios ir tuo netiesiogiai parėmė Kražių skerdynių rengėjus. Po to, kai enciklika su pritarimu buvo paskelbta laikraštyje *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, ją *Varpe* pasmerkė Vincas Kudirka; dėl jos kilo liberalų ir klerikalų polemika.

[116] Pranciškus Petras Būčys (1872–1951) – kunigas marijonas, 1922–1938 m. Kauno universiteto profesorius, 1924–1925 m. jo rektorius.

[117] Tadas Daugirdas (1852–1919) – archeologas, dailininkas, literatas, tautinio atgimimo veikėjas. Apie Daugirdo kasinėjimų radinius, eksponuotus

senienų parodoje Varšuvoje 1889 m., Vincas Kudirka rašė tų metų *Varpo* Nr. 12 rubrikoje „Iš tėvyniškos dirvos".

[118] „su visokiomis svetimtaučių „šlebėmis"" – moteriai apibūdinti pavartotas vokiškos kilmės žodis *šlebė* (vok. *Schlabbe*), kurio viena iš reikšmių yra sijonas, suknelė.

[119] S. M. – vienas iš Stasio Matulaičio kriptonimų; Stasys Matulaitis – žr. sk. „Draudžiamosios gadynės laikraščių laikotarpis" 77 paaiškinimą.

[120] Adomas Jakštas-Dambrauskas – žr. šio tomo p. 392–427; Juozas Tumas-Vaižgantas – žr. šio tomo p. 520–557; Antanas Smetona (1874–1944) – publicistas, vertėjas, 1918–1920 ir 1926–1940 m. Lietuvos prezidentas; paskelbė darbų visuomenės gyvenimo, kultūros klausimais, išvertė Platono veikalų.

[121] Juozas Angrabaitis (Angrabas-Paznokaitis, 1859–1935) – bibliografas, publicistas, 1890–1896 m. redagavo *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą*, nuo 1895 m. gyveno Krokuvoje.

[122] Pranciškus Marija Urbonavičius (1868–1941) – spaudos darbuotojas, religinių raštų rengėjas, rašytojas, ilgametis Salantų klebonas.

[123] Kazimieras Pakalniškis-Dėdė Atanazas – žr. šio tomo p. 450–456.

[124] Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta (1873–1950) – poetas, vertėjas, tautosakininkas. Kunigavo Latvijoje, Nemunėlio Radviliškyje, Kaune, išleido poezijos ir eiliuotų dramų knygą, paskelbė liaudies dainų ir jų tyrinėjimų.

[125] Justinas Zubrickas (1868–1925) – poetas, daugiausia rašęs proginę ir patriotinę poeziją.

[126] Pranciškus Būčys – žr. šio sk. 116 paaiškinimą; Andrius Dubinskas (1868–1945) – teisininkas, rašė visuomenės gyvenimo, lietuvių kalbos klausimais; 1945 m. sovietų suimtas, žuvo kalėjime.

[127] Jonas Vizbaras (1869–1919) – publicistas, *Tėvynės sargo, Vilties, Rygos garso, Draugijos* bendradarbis; kunigavo Kurtuvėnuose, ilgiausiai Liepojoje.

[128] Felicijonas Lelis (1870 – po 1940) – vienas *Tėvynės sargo* steigėjų ir redaktorių, publicistas, be *Tėvynės sargo* rašęs *Vilniaus žiniose, Šaltinyje, Viltyje*, kunigavo Kaune, Kupiškyje, Papilyje; Kazimieras Kazlauskas (1865 – po 1940) – *Tėvynės sargo, Vilties* bendradarbis (slp. L. Aukupaitis), kunigavo Vidžiuose, Rumšiškėse, Svėdasuose, Krekenavoje.

[129] Domininkas Tumėnas (1860–1919) – vienas *Tėvynės sargo* steigėjų, jo bendradarbis (slp. A. Dailidė), kunigavo Kamajuose, Vadokliuose, buvo tremtas į Rusiją.

[130] Aleksandras Merkelis (1907–1994) – literatūros tyrinėtojas, 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos, gyveno JAV; išleido apybraižą apie Simoną Daukantą ir Motiejų Valančių (*Du garsieji žemaičiai*, 1931), monografiją *Juozas Tumas Vaižgantas* ir kt.

[131] Jonas Balvočius-Gerutis (1842–1915) – prozininkas, vertėjas, mokslo populiarintojas, kunigavo Kėdainiuose, Dusetose, Ėriškiuose, Uliūnuose.

[132] *Draugija* – katalikiškas mokslo ir literatūros žurnalas, ėjęs Kaune 1907–1914 ir 1919–1923 m. (kas mėnesį) ir 1937–1940 m. (dukart per mėnesį), įsteigtas ir redaguojamas Adomo Jakšto (Aleksandro Dambrausko).

[133] Augustinas Janulaitis – žr. šio sk. 41 paaiškinimą.

[134] Konstantinas Jasiukaitis – žr. šio sk. 96 paaiškinimą.

[135] Kostas Stiklius – žr. šio sk. 97 paaiškinimą; Jurgis Šaulys – žr. šio sk. 84 paaiškinimą.

[136] Antanas Rucevičius (1880–1949) – spaudos darbuotojas, memuaristas, vertėjas; dirbo redakcijose, leidyklose. Išleido apsakymų rinkinį *Rugiapjūtė* (1905).

[137] Mykolas Biržiška (1882–1962) – literatūros ir kultūros istorikas, 1922–1940 m. Kauno, 1940–1944 m. Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius. Išleido istoriografijos knygas *Mūsų raštų istorija* (1920), *Iš mūsų kultūros istorijos* (d. 1, 1931; d. 2, 1938); Vaclovo Biržiškos brolis.

[138] Galvoje turima skulptoriaus Petro Rimšos (1881–1961) skulptūrinė kompozicija „Lietuvos mokykla 1864–1904“ (dar vadinama „Vargo mokykla“).

[139] Valentinas Urbonavičius (1845–1929) – visuomenės veikėjas. 1895 m. paskirtas Vilniaus–Lydos geležinkelio ruožo viršininko padėjėju, apsigyveno Vilniuje, savo namuose priglausdavo knygnešius ir kitus tremtinius, juos šelpė ir rėmė; buvo vienas Vilniaus lietuvių tarnaičių šv. Mikalojaus bendrijos steigėjų, 1907 m. vienas *Vilties* steigėjų, nuo 1907 m. Lietuvių mokslo draugijos narys.

[140] Andrejus Vonsiackis – žr. šio sk. 106 paaiškinimą.

[141] Matvejus Liubavskis (1860–1936) – rusų istorikas, 1901–1917 m. Maskvos universiteto profesorius, 1911–1917 m. rektorius. Pirmasis iš rusų istorikų taip plačiai ir nuodugniai tyrė LDK istoriją ir pirmasis savo darbuose panaudojo Lietuvos metrikos medžiagą; Ivanas Lappo (1869–1944) – rusų istorikas, 1905–1919 m. Tartu, 1933–1940 m. Kauno universitetų profesorius; tyrė XVI a. LDK istoriją, išleido Lietuvos metrikos 2 t., pradėjo rengti III Lietuvos Statuto leidimą; Vladimiras Lamanskis (1833–1914) – rusų slavistas, Peterburgo universiteto profesorius, Rusijos geografijos draugijos narys, jos žurnalo *Živaja starina* įkūrėjas ir redaktorius.

[142] Filipas Fortunatovas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 48 paaiškinimą; Aleksejus Šachmatovas (1864–1920) – kalbininkas, Peterburgo universiteto profesorius, rūpinosi Kazimiero Jauniaus darbų skelbimu; Janas Baudouinas de Cortenay – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 49 paaiškinimą.

[1] Petras Gerulis-Kragas (1889–1966) – kritikas. *Draugijos* ir *Ateities* žurnaluose 1910–1912 m. paskelbė straipsnių apie Lazdynų Pelėdą, Joną Mačį-Kėkštą, Žemaitę, Joną Biliūną, Šatrijos Raganą ir kt. rašytojus.

[2] Cituojamas eilėraštis „Pažįstu verksmą".

[3] Cituojamas eilėraštis „Apleistasis".

[4] Šio eilėraščio pavadinimas „Kas?" su paantrašte „Naujalietuviams".

[5] Petras Matulaitis (1865–1900) – vienas iš *Varpo* ir *Ūkininko* steigėjų ir bendradarbių; Maskvos universitete baigė mediciną, gydytoju dirbo Vilkaviškyje, Seinuose, už lietuvišką veiklą ištremtas, mirė Kotelniče (Rusijoje).

[6] George'as Gordonas Noelis Byronas (1788–1824) – anglų poetas, vienas europinio romantizmo pagrindėjų. Be romantinių poemų *Čaild Haroldo klajonės, Korsaras, Šiljono kalinys*, parašė ir satyrinių kūrinių.

[7] *Po nebu polunoči angel letiel* (rus.) – „Per vidurnakčio dangų angelas skrido".

[8] Cituojamas eilėraštis „Kaip tarpais dedasi".

[9] Cituojamas eilėraštis „Iš Kėkšto užrašų".

[10] Cituojamas eilėraštis „Iš Kėkšto rankraščių, rastų tarp įvairių popiergalių".

[11] Cituojamas eilėraštis „Neapykanta".

[12] Cituojamas eilėraštis „Darbo žmonių giesmė".

[13] Heinrichas Heine (1797–1856) – žymus vokiečių romantikas; poetas, prozininkas, publicistas.

[14] Cituojamas eilėraštis „Juvenaliui".

[15] Cituojamas eilėraštis „Būkie, mūs krašte..."

[16] Cituojamas eilėraštis „Svetimam krašte".

[17] Cituojamas eilėraštis „Iškeliaujant iš tėvynės".

[18] Cituojamas eilėraštis „Drąsiau be abejonės, baimės..."

[19] Cituojamas eilėraštis „Kaip bitys, netekusios bitino seno".

[20] Cituojamas eilėraštis „Man vis taip pat" su paantrašte „Ant. kun. Vienožinio dainos".

[21] Cituojamas eilėraštis „Saulė šviečia kuo aiškiausiai".

[22] Cituojamas eilėraštis „Paliovė griaut ir baubt kanuolės".

[23] Cituojamas eilėraštis „Narsiai kovojo vaikinas".

[24] *uper flumina Babylonis* (lot.) – „Prie upės Babilono".

[25] Cituojamas eilėraštis „Kad kitąsyk tėvus mūs dievs į Lietuvą leidęs".

[26] Cituojamas eilėraštis „Didžiosios jūrės".

[27] Žr. šio sk. 20 paaiškinimą.

[28] Maria Konopnicka (1842–1910) – lenkų poetė, rašytoja; kūrybai būdinga patriotinės tendencijos, varguomenės gyvenimo, visuomeninių prieštaravimų motyvai, liaudiška tautosakinė pasaulėjauta ir poetika.

[29] Jonas Žilius-Jonila mirė 1932 m. kovo 2 d.

[30] Cituojamas eilėraštis „Užmiršom karžygių dainas".

[31] Cituojamas eilėraštis „Mūs laikai – laikai imtynių".

[32] *Kultūrkampfas* – Otto Bismarcko vyriausybės priemonės prieš Katalikų Bažnyčią Vokietijoje XIX a. aštuntame dešimtmetyje. Bismarcko vyriausybė kultūrkampfą panaudojo Rytų Prūsijos lenkų ir lietuvių nacionalinei priespaudai didinti.

[33] Cituojamas eilėraštis „Kultūrkampfas".

[34] *Desperados* (isp.) – kraštutinių politinių grupių nariai, savo tikslams pasiekti besigriebiantys visų priemonių. Pietų Amerikoje taip vadindavo ir paprastus kelių plėšikus.

[35] Antanas Petrauskas (1881–1944) – prozininkas, kunigavo Marijampolėje, Londono lietuviškoje parapijoje. Antano slapyvardžiu išleido apysaką *Laisvės metu* (1908), kurioje 1905 m. revoliucinius įvykius kaime vertino kaip destruktyvios, chaotiškos jėgos siautėjimą.

[36] Pirmosios Maironio publikacijos buvo pasirašytos *Žvalionio, S. Z., M., S. Ž.* slapyvardžiais.

[37] Minima Vincento Polio (žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 1 paaiškinimą) poema *Pieśń o ziemi naszej* (*Daina apie mūsų žemę*).

[38] Poemos *Lietuva* rankraštį Maironis įteikė Antanui Baranauskui su tokia dedikacija: „Tėve, mūsų tėvynės!" Ši Maironio poema paskelbta praėjus šimtui metų nuo jos parašymo – 1988 m. išleistuose *Raštuose*, t. II, p. 292–342.

[39] *Znad Biruty* (lenk.) – *Nuo Birutės kalno*.

[40] *Praelectiones de justitia et jure* (lot.) – Teisingumo ir teisės paskaitos.

[41] Cituojamas eilėraštis „Aš norėčiau prikelti".

[42] Cituojamas eilėštis „Šalin, dūsavimai".

[43] Cituojamas eilėraštis „Nedaugel mūsų".

[44] Eilėraščio antraštė „Vakaras".

[45] Cituojamas eilėraštis „Išvažiuojant".

[46] Cituojamas eilėraštis „Skurdžioj valandoj".

[47] Žr. šio sk. 45 paaiškinimą.

[48] Cituojamas eilėraštis „Taip niekas tavęs nemylės".

[49] Cituojamas eilėraštis „Pasitikėjimas savimi".

[50] Cituojamas eilėraštis „Dienų sielvartai".

[51] Cituojamas eilėraštis „Beturčiams".

[52] Cituojamas eilėraštis „Smuikui griežiant".

[53] Cituojamas eilėraštis „Lietuva brangi".

[54] Johannas Wolfgangas Goethe (1749–1832) – vokiečių rašytojas, humanistas, pasaulinės literatūros klasikas.

[55] *peònas* (gr. paiōn) – silabotoninės eilėdaros keturskiemenis ritminis vienetas, kurio 1 skiemuo kirčiuotas, kiti 3 nekirčiuoti.

[56] Eilėraščio antraštė „Poezija“.

[57] Eilėraščio antraštė „Nuo Birutės kalno“.

[58] Stasys Matulaitis – žr. sk. „Draudžiamosios gadynės laikraščių laikotarpis“ 77 paaiškinimą.

[59] Pirmojo poemos *Jaunoji Lietuva* leidimo pratarmė datuota 1907 m. gruodžio 15 d. data.

[60] „Pirmoji meilė“ – viena iš eilėraščio „Taip niekas tavęs nemylės“ antraščių.

[61] 1916 m. gegužės 30 d. – birželio 4 d. Lozanoje vyko pirmoji, 1916 m. birželio 30 d. – liepos 4 d. – antroji Lozanos konferencija. Konferencijose dalyvavo Šveicarijoje gyvenantys lietuviai, vienas jų Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951) – politikas, publicistas; atstovai iš Lietuvos, Rusijos, JAV: Antanas Olšauskas (žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 56 paaiškinimą), Vincas Bartuška (1881–?) – kunigas, visuomenės veikėjas, 1917–1918 m. dirbęs Lozanoje ten veikiančiuose lietuvių komitetuose.

[62] Henrikas Valua (1551–1589) – Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1573–1574).

[63] 1896 m. *Tėvynės sargo* publikacija yra antroji. Pirmą kartą libretas „Kame išganymas“ pavadinimu „Kur išganymas“ paskelbtas 1895 m. *Pavasario balsų* rinkinyje.

[64] *Gloria in excelsis Deo* (lot.) – Garbė Dievui aukštybėse.

[65] Libretui pirmasis muziką parašė Juozas Tallat-Kelpša (1889–1949). Operą buvo numatyta statyti Lietuvių literatūros ir meno dekadai Maskvoje, tačiau kūrinys į sceną taip ir nepateko. Apie Tallat-Kelpšos muziką libretui rašyta: „Deja, ir šis libretas kompozitoriaus nepatenkino, jam trūko dramatiškumo, ryškesnių, individualizuotų charakteristikų (Eugenija Ragulskienė, „Juozo Tallat-Kelpšos kūryba“, in: *Juozas Tallat-Kelpša: Gyvenimas ir kūryba. Straipsniai ir laiškai. Dokumentai. Amžininkų atsiminimai*, sudarė ir parengė Jonas Nabažas, Eugenija Ragulskienė, Vilnius: Vaga, 1983, p. 84). Maironio libreto „Nelaimingos Dangutės vestuvės“ ataudai įėjo į Tallat-Kelpšos operą „Vilmantė“.

[66] Pirmoji trilogijos dalis *Kęstučio mirtis* pirmą kartą buvo paskelbta 1921 m. *Skaitymuose* (kn. 5, p. 90–131; kn. 6, p. 1–25). Antroji trilogijos dalis *Vytautas pas kryžiuočius* pirmą kartą publikuota: *Baras*, 1925, kn. 2, p. 5–26; kn. 3, p. 5–25; kn. 4, p. 31–49; kn. 5, p. 37–53; kn. 6, p. 28–47. Trečioji trilogijos dalis *Didysis Vytautas – karalius* pirmą kartą išspausdinta: *Maironio raštai*, t. 3, Kaunas: Raidė, 1930.

[67] Turimas galvoje Adamas Asnykas – žr. sk. „Draudžiamosios gadynės laikraščių laikotarpis“ 107 paaiškinimą; jo drama *Kiejstut* (*Kęstutis*) paskelbta 1878 m.

[68] Cituojamas eilėraštis „Širdis, kodėl tu taip jautri?“

[69] Cituojamas eilėraštis „Rauda“.

[70] Cituojamas eilėraštis „Žiema“.

[71] Cituojamas eilėraštis „Atminčiai kunigo Vienažindžio“.

[72] Mikalojus Šeižys-Dagilėlis gimė 1874 m. spalio 7 d. (naujuoju kalendoriumi); mirė 1950 m. rugpjūčio 8 d. Pakruojyje, kur klebonavo nuo 1933 m.

[73] *Virga Ferrea* (lot.) – geležinė mergelė.

[74] Zygmuntas Krasińskis (1812–1859) – poetas, dramaturgas, vienas didžiųjų lenkų romantikų, savo kūryboje kėlęs žmogaus būties dramatizmo ir savo tautos istorinės misijos problemas; Kornelis Ujejskis (1823–1897) – poetas, publicistas, rašęs patriotiniais, bibliniais motyvais; Henrykas Sienkiewiczius (1846–1916) – lenkų rašytojas, istorinių romanų apie XVII a. vykusius Lenkijos–Lietuvos valstybės karus su Ukrainos kazokais ir švedais *Ugnimi ir kalaviju* (*Ogniem i mieczem*, 1884), *Tvanas* (*Potop*, 1886), *Ponas Volodijevskis* (*Pan Wołodyjewski*, 1887–1888) autorius; romanams būdingas vienpusis, šališkas istorinių įvykių traktavimas, lenkų bajorų idealizavimas.

[75] Vladimiras Solovjovas (1853–1900) – rusų filosofas, poetas; siekė mokslo, filosofijos ir religijos sintezės, kėlė Katalikų ir Stačiatikų Bažnyčių susivienijimo idėją; jo filosofinės koncepcijos darė įtaką lietuvių filosofams.

[76] Aleksandras Dambrauskas (Adomas Jakštas) mirė 1938 m. vasario 19 d.

[77] *Pisma katoličeskavo bogoslova k pravoslavnamu* (rus.) – „Katalikų teologo laiškai stačiatikiui“; *Doctrina russorum de canones Veteris Testamenti* (lot.) – „Kaimiškas mokymas apie Senojo Testamento kanoną“.

[78] Józefas Maria Hoene-Wrońskis (1776–1853) – prancūziškai rašęs lenkų matematikas ir filosofas, skelbęs filosofijos, mokslo ir religijos vienovės, kaip žmonijos ėjimo į absoliutą, idėją.

[79] *Głos litwinów do młodej generacyi magnatow i szlachty na Litwie* (lenk.) – „Lietuvių žodis jaunajai Lietuvos dvarininkų ir bajorų kartai“; *Jedność czy separatyzm* (lenk.) – „Vienybė ar separatizmas“.

[80] Stasys Šalkauskis (1886–1941) – filosofas ir pedagogas, 1922–1940 m. Kauno universiteto profesorius; minima Fribūro universitete prancūzų kalba parašyta 1919 m. Ženevoje išleista jo knyga *Sur les confins de deux mondes* (*Ant dviejų pasaulių ribos*).

[81] Mykolas Biržiška – žr. sk. „Draudžiamosios gadynės laikraščių laikotarpis“ 137 paaiškinimą.

[82] Cituojamas eilėraštis „Į mano daineles“.

[83] Cituojamas eilėraštis „Maniesiems draugams“.

[84] Cituojamas eilėraštis „Kataliko lietuvio daina“.

[85] Merkelis Giedraitis (apie 1536–1609) – lietuvių raštijos rėmėjas, Mikalojaus Daukšos darbų leidėjas; Žemaičių vyskupas nuo 1576 m.

[86] Cituojamas eilėraštis „Nepriklausoma Lietuva“.

[87] Cituojamas eilėraštis „Mažajai Lietuvai“.

[88] Cituojamas eilėraštis „Lietuva“.

[89] „Vilkolakis“ – lietuvių satyros teatras, veikęs Kaune 1919–1925 m.

[90] Cituojamas eilėraštis „Dievas“.

[91] Jurgis Baltrušaitis (1873–1944) – poetas simbolistas. Gyvendamas Maskvoje, įsijungė į rusų simbolistų judėjimą, buvo ryški XX a. pradžios rusų literatūrinio gyvenimo figūra; rašyti pradėjo rusiškai; rusiškoje poezijoje stiprus filosofinis pradas, nuolatiniais simboliais apmąstomas žmogaus ir kosmoso ryšys.

[92] Antonas Fengeris (1892–?) – elzasietis jėzuitas. 1924 m. atvyko į Lietuvą, mokytojavo Kauno jėzuitų gimnazijoje, išleido knygą *Šv. Elžbieta Tiuringietė*.

[93] „baltgudžių ir ungarų“ – baltarusių ir vengrų.

[94] Cituojamas eilėraštis „Naujų metų dienai“.

[95] Cituojamas eilėraštis „Kai du stos“.

[96] Euklidas (IV–III a. pr. Kr.) – matematikas, susisteminęs iki tol graikų sukauptas matematines žinias (veikalas *Pradmenys*).

[97] Adomas Galdikas (1893–1969) – dailininkas tapytojas, grafikas, scenografas; kūryboje jaučiama modernistinių krypčių (ekspresionizmo, kubizmo), liaudies meno įtaka, ryškus dekoratyvumas, ekspresyvumas.

[98] Jonas Mackevičius (1872–1954) – dailininkas tapytojas; nutapė peizažų, buitinės tematikos kompozicijų, istorinių ir batalinių kompozicijų; kūriniai realistiniai.

[99] *Gabija* – pirmasis lietuvių literatūros almanachas, išleistas 1907 m. Krokuvoje ir skirtas Antano Baranausko 5 metų mirties sukakčiai paminėti; jame šalia senesnės kartos rašytojų pasireiškė naujųjų literatūrinių krypčių atstovai (Motiejus Gustatis, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė ir kt.).

[100] *ecelsior* (lot.) – aukščiau; *sursum corda* (lot.) – širdis aukštyn.

[101] *par excellence* (lot.) – tikra to žodžio prasme.

[102] Jurgis Tilvytis-Žalvarnis (1880–1931) – poetas; išleido eilėraščių rink. *Dienelei brėkštant* (1909), *Daujėnai* (1910), *Palaimintas triūsas* (1912); kunigavo Pakruojyje, Marijampolėje.

[103] Justinas Strimaitis-Žibuntas (1895–1960) – poetas; mokytojavo, dėstė Kauno muzikos mokykloje; išleido eilėraščių rink. *Vargelių žiedai* (1919).

[104] Petras Biržys (slp. Akiras, Pupų Dėdė) – istorikas, poetas; išleido eilėraščių rink. *Sielos sparnai* (1919).

[105] Jonas Gaidamavičius – žr. sk. „Draudžiamosios gadynės laikraščių laikotarpis“ 81 paaiškinimą; Juozas Adomaitis-Šernas – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai“ 57 paaiškinimą.

[106] Motiejus Čepas (1866–1962) – teisininkas, varpininkas, nuo 1923 m. Vyriausiojo tribunolo teisėjas, 1929–1938 m. jo vicepirmininkas.

[107] *Omne vivum ex ovo* (lot.) – „Visa, kas gyva, – iš kiaušinio“ – anglų gydytojo, fiziologo ir embriologo Williamo Harvey (1578–1657) posakis.

[108] Žr. 107 paaiškinimą.

[109] *alter ego* (lot.) – antrasis „aš“.

[110] Augustas Kotzebue (1761–1819) – vokiečių rašytojas, istorikas; Rusijos caro agentas; parašė monografiją apie Švitrigailą (1820); Vladimiras Antonovičius (1834–1908) – ukrainiečių istorikas, archeologas, etnografas; Ukrainos ir Lietuvos istorijos tyrinėjimus apibendrino *Vakarų ir Pietvakarių Rusijos istorijos monografijose* (t. 1, 1885); knyga *Vytenis ir Gediminas. 1293–1341* 1921 m. išversta į lietuvių kalbą; Antonis Prochaska (1852–1930) – lenkų istorikas; svarbiausi veikalai: *Karalius Vladislovas Jogaila* (2 t., 1908), *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto istorija* (1914); parengė dokumentų rinkinių, tarp jų *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laiškų kodeksą* (1882), *Sapiegų archyvą* (1892).

[111] Žr. šio sk. 74 paaiškinimą.

[112] „padlos“ (lenk. *padło*) – maitos, bjaurybės.

[113] „schizma“ (gr. *schisma* – skilimas) – organizacinis religinės grupės atskilimas, atsiskyrimas nuo pagrindinės bažnyčios.

[114] „asesorius“ – teismo posėdininkas, antstolis.

[115] „paselencas“ (rus.) – valstietis, kaimietis.

[116] Charlesas Darwinas (1809–1882) – anglų gamtininkas, gyvybės žemėje evoliucinės teorijos kūrėjas.

[117] „staršina“ (rus.) – seniūnas.

[118] Naujuoju kalendoriumi Gabrielė Petkevičaitė-Bitė gimė 1861 m. kovo 30 d. Mirė 1943 m. birželio 14 d.

[119] *Dorothea-Töchterschule* (vok.) – Dorotėjos vardo mergaičių mokykla; *Hohere Trinitatis Töchterschule* (vok.) – Aukštesnioji Trejybės vardo mergaičių mokykla; Petkevičaitė joje mokėsi 1876–1878 m.

[120] „Matūra“ (lot. *matūrus* ‚subrendęs‘) – brandos atestatas.

[121] *Ad astra* (lot.) – į žvaigždes.

[122] „akamonas“ (sl.) – dvaro prievaizdas, ekonomas.

[123] Naujuoju kalendoriumi Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė gimė 1845 m. birželio 4 d.

[124] Józefas Ignacas Kraszewskis – žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas“ 10 paaiškinimą.

[125] Bulotos – Andrius Bulota (1872–1941) – advokatas, visuomenės

veikėjas, 1907–1912 m. Rusijos II ir III dūmų atstovas, nepriklausomoje Lietuvoje advokatas Marijampolėje; Aleksandra Bulotienė (1891–1941) – visuomenės veikėja, su Žemaite vyko į Ameriką, globojo ją paskutiniaisiais gyvenimo metais.

[126] Sofija Pšibiliauskienė (Lazdynų Pelėda) gimė 1867 m. rugsėjo 28 d. (naujuoju kalendoriumi), mirė 1826 m. kovo 14 d.

[127] Marija Lastauskienė (Lazdynų Pelėda) gimė 1872 m. birželio 1 d., mirė 1957 m. liepos 19 d.

[128] Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana gimė 1877 m. vasario 24 d. (naujuoju kalendoriumi kovo 8 d.).

[129] Minimi: Kazimieras Bukantas (1872–1961) – Užvenčių vikaras, vėliau Židikų klebonas, katalikiškosios spaudos bendradarbis, Marijos Pečkauskaitės intelektualinės ir karitatyvinės veiklos rėmėjas ir skatintojas; Domininkas Bukantas (1873–1919) – gydytojas Dusetose, Ilūkstėje, Zarasuose, publicistas, visuomenininkas; Vincas Kalnietis (1876–1942) – teisininkas, Povilo Višinskio studijų draugas ir Žemaitės bičiulis, Nepriklausomybės metais Valstybės tarybos narys.

[130] Katalikiška „Motinėlės" draugija mokslo siekiančiai jaunuomenei šelpti buvo įkurta 1900 m. Amerikoje (kur veikė iki 1945 m.), o nuo 1903 m. gyvavo ir Lietuvoje.

[131] Friedrichas Wilhelmas Försteris (1869–1966) – vokiečių pedagogas, Ciuricho, Vienos, Miuncheno universitetų profesorius; jo raštų į lietuvių kalbą išvertė Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana.

[132] Platonas (427–347 pr. Kr.) – graikų filosofas, meno kaip objektyvaus pasaulio idėjų atspindžio teorijos ir idealios utopinės valstybės vizijos kūrėjas.

[133] Jobas – vienas Senojo Testamento personažų, kuris buvo šėtono prieš Dievą apkaltintas, jog jo pamaldumas esąs vien dėl materialinių sumetimų, ir turėjo išlaikyti Dievo siųstą išbandymą; kaip atlygį atgavo prarastą žemišką laimę – sūnus, dukteris ir turtus.

[134] Žr. sk. „Draudžiamosios gadynės laikraščių laikotarpis" 39 paaiškinimą.

[135] Juozas Tumas-Vaižgantas gimė 1869 m. rugsėjo 20 d. (naujuoju kalendoriumi).

[136] Kazimieras Jaunius – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 33 paaiškinimą.

[137] Teodoras Narbutas – žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas" 10 paaiškinimą.

[138] Augustas Schleicheris – žr. sk. „Kultūriniai priešaušrinės gadynės uždaviniai" 33 paaiškinimą.

[139] Julijonas Lindė-Dobilas – žr. sk. „XIX amžiaus priešaušrinio laikotarpio palikimas" 41 paaiškinimą.

[140] Konstantinas Olšauskas (1867–1933) – prelatas, 1904–1914 m. Kauno karmelitų bažnyčios klebonas; visuomenininkas, Šv. Juozapo darbininko ir „Saulės“ švietimo draugijų steigėjas, ilgametis pastarosios pirmininkas.

[141] „Saulė“ – katalikiška švietimo draugija, veikusi 1906–1940 m.; steigė gimnazijas, pradžios mokyklas, aktyviausiai reiškėsi iki 1926 m; centras buvo Kaune, čia 1913 m. pasistatė „Saulės“ rūmus.

[142] Jonas Aukštuolis (1885–1949) – teisininkas, diplomatas, 1919 m. Lietuvos atstovas Švedijoje, Norvegijoje, 1921–1922 m. ir Olandijoje, 1923 m. Latvijoje ir Estijoje, nuo 1929 m. Suomijoje, vėliau Čekoslovakijoje, Argentinoje, Brazilijoje ir Urugvajuje.

[143] *ergo* (lot.) – taigi.

[144] „otsebiatinomis“ (rus.) – savais priedais, savais intarpais.

[145] *crescendo* (lot.) – didėjimas, augimas.

[146] Juozas Vaičkus (1885–1935) – teatro veikėjas, aktorius, režisierius, vienas lietuvių profesionaliojo teatro kūrėjų; 1905 m. Mažeikiuose subūrė vaidintojų trupę (nuo 1911 m. „Skrajojamasis J. Vaičkaus teatras“) 1916 m. Petrograde įsteigė vaidybos studiją; Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis – žr. šio tomo p. 347–348; Aleksandras Vitkauskas (1887–1943) – režisierius, aktorius; 1911 m. Kaune įkūrė skrajojamąją lietuvių artistų trupę, 1915–1920 m. vadovavo skrajojamajai lietuvių trupei JAV, 1920–1922 m. Dramos vaidyklos Kaune režisierius ir aktorius; Konstantinas Glinskis (1886–1938) – aktorius, režisierius, vienas lietuvių profesionaliojo teatro kūrėjų; 1911–1916 m. Peterburgo teatrų aktorius, režisierius, 1919 m. Vilniuje sutelkė pirmojo Lietuvių valstybinio teatro trupę, 1922–1937 m. Valstybinio teatro aktorius, režisierius.

[147] Aleksandras Fromas-Gužutis mirė 1900 m. rugpjūčio 21 (8) d.

[148] Gabrielius Landsbergis Žemkalnis gimė 1852 m. vasario 2 (sausio 21) d.; mirė 1916 m. rugpjūčio 28 d.

[149] Kielikas (sl.) – liturginė taurė.

[150] Marcelinas Šikšnys gimė 1874 m. gegužės 14 d.; mirė 1970 m. rugpjūčio 15 d.

[151] Simonas Norkus, Narkevičius (1842–1913) – poetas; be Liudviko Kondratovičiaus poemos *Margiris* dar išvertė jo baladę „Kranklys“; ilgai kunigavo ir mirė Punske.

[152] Hieronimas Druckis-Lubeckis (1861–1919) – lenkų dramaturgas; buvo Minsko gubernijos dvarininkų atstovas I Rusijos dūmoje.

[153] Vincas Nagornoskis (1869–1939) – dramaturgas, prozininkas, nuo 1882 m. gyveno JAV; be *Pilėniečių* parašė istorines dramas *Živilė* (1905), *Rutvilė* (1911), komediją *Bijūnėlis* (1925), apsakymą „Doros sargas“ (1921).

[154] Petras Pundzevičius-Petliukas gimė 1880 m. liepos 13 d.; mirė 1955 m. liepos 18 d.

Asmenvardžių rodyklė

Adomaitis-Šernas Juozas 107, 194, 207–209, 428, 579, 585, 586, 596
Aglinskas Kazys 176, 584
Aizopas žr. Ezopas
Akelaitis Mikalojus 67, 83, 84, 147, 194, 576, 577, 584
Alantas Vytautas 332
Alekna Antanas 85
Aleknavičius Kajetonas 12, 39–46, 52, 181, 191, 323, 574
Aleksandras II 393
Algirdas 15, 16
Ambrazevičius (Ambraziejus) Juozapas 157, 332, 435, 437, 459, 495, 583
Ambraževičius žr. Ambrazevičius Juozapas
Andziulaitis-Kalnėnas Juozas 142, 152, 153, 176, 177, 193, 197, 198, 200, 202, 204, 214, 279, 284, 582, 584, 587
Angrabaitis Juozas (Paznokaitis) 252–254, 589
Antanas žr. Petrauskas Antanas
Antonovičius Vladimiras 440, 596
Anusavičius Julius 57, 58
Arminas-Trupinėlis Petras 93, 192, 279, 578
Arnoldtas Luisas 205, 586
Asnykas Adamas 223, 588, 594
Ašmys Mykolas 132, 581
Aukštuolis Jonas 525, 598
Avižonis Petras 222, 588

Bagdonas Juozas 207, 586
Baironas (Byron George Gordon Noel) 223, 284, 573, 591
Bajoraitis Fridrichas 132, 581
Baltramaitis Silvestras 96, 194, 578, 585
Baltrušaitis Jurgis 409–411, 595
Baluckis (Bałucki) Michalas 223, 588
Balvočius-Gerutis Jonas 258, 590
Baranauskas Antanas 12, 14, 20–28, 42, 47, 54–56, 59, 60, 62, 63, 78, 84, 91, 92, 151, 181, 183, 254, 294. 306, 329, 330, 333, 384, 388, 523, 574, 578, 592, 596
Bartschas Christianas 164, 583
Bartuška Vincas 366, 593
Basanavičius Jonas 35, 88, 90, 94, 97, 106, 124, 127, 140–142, 144–147, 149, 151–163, 165, 168, 174, 207, 217–220, 258, 270, 433, 435, 449, 577, 580
Baudouin de Courtenay Jan 101, 266, 579, 591
Baužas-Bogušas (Bohusz) Ksaveras 13, 572
Belyj Andrejus 352
Belamy Edwardas 223, 588

Benedictsen-Meyer Age 221, 587
Beniuševičius Antanas 464
Bernatavičius (Bernatowicz) Feliksas 78, 575
Bezzenbergeris Adalbertas 111, 580
Bičiūnas Vytautas 87, 332, 397, 466, 482, 527
Bielinis (Bieliakas) Jurgis 262, 263
Bielinskis Jozefas 82
Biliūnas Jonas 214, 260, 429, 466, 509–512, 514–518, 520, 587, 591
Binkis Kazys 574
Biržys Petras 426, 595
Biržiška Mykolas 14, 84, 112, 260, 396, 558, 590, 594
Biržiška Vaclovas 84, 206, 207, 211, 212, 253, 256, 258, 260, 586, 587, 590
Bismarkas (Bismarck) Otto von 170, 298, 584, 592
Bitaitis Ignas 217, 587
Bizauskas Kazys 473
Brazaitis Juozas 95, 578
Brolis (Szołkowski Michał) 588
Brugmannas Friedrichas Karlas 156, 582
Bruožis Ansas 109, 114, 128–130, 580
Bruožis (Bruožaitis) Vilius 125, 126, 175
Büchneris Ludwigas 163, 167, 583
Būčys Pranciškus 247, 255, 588
Būga Kazimieras 159, 214, 258
Bukantas Domininkas 493, 597
Bukantas Kazimieras Adomas 493, 597
Bulota Andrius 466, 596
Bulotienė Aleksandra 597
Burba Aleksandras 105, 168, 177, 194
Carpenteris 168
Carr Alfonsas 177
Ceprinskaitė Elena 186
Chadakauskaitė Malvina 457
Chodžka Jonas 67, 575
Ciceronas Markas Tulijus 582

Čackis (Czacki) Tadeušas 13, 14, 16, 82, 572, 576
Čepas Motiejus 430, 596
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 423, 424

Dagilis Stanislovas 94, 190, 191, 197, 323, 578, 585
Dambrauskas Aleksandras (Jakštas Adomas) 59, 96, 151, 194, 206, 215, 252, 254, 258, 383, 385, 388, 392–407, 410–413, 415–427, 434, 435, 439–441, 589, 590, 594
Danilevičius (Danilavičius) Ignas 13, 573
Dantė (Dante Alighieri) 196, 197, 585
Darvinas (Darwin Charles) 396, 455, 596
Daugirdas Tadas 186, 248, 588
Daukantas Simanas (Simonas) 12, 17, 21, 24, 42, 68–70, 72, 78, 83, 97, 105, 106, 147, 151, 160, 294, 295, 302, 573, 574, 584, 589
Daukša Mikalojus 16, 595
Deržavinas Gavrila 93, 578
Didžiulienė-Žmona Liudvika 213, 428, 560, 568, 587
Dygasinskis (Dygasiński) Adolfas 223, 588
Dlugošas (Długoszas) Janas 154, 582
Dobilas žr. Lindė-Dobilas Julijonas

Dovydaitis Juozas Silvestras 67, 83, 427, 575
Dovoina-Silvestravičius (Davainis-Silvestravičius) Mečislovas 88, 106, 157, 185, 186, 195, 254, 430, 577, 585
Draperis Džonas Viljamas 163, 583
Druckis-Lubeckis Hieronimas 565, 598
Driskius J. žr. Puida Kazys
Druskius žr. Dambrauskas Aleksandras (Jakštas Adomas)
Dubinskas Andrius 255, 589
Duonelaitis (Donelaitis) 24, 30, 42, 48, 54, 57, 97, 115, 147, 154, 302, 303, 306, 429, 523, 580

Eglė žr. Malinauskaitė-Šliūpienė Liudvika
Einaras Adomas 128, 155
Elijošaitis Jonas 132, 581
Euklidas 420, 596
Ezopas 68, 160, 575, 583

Fedras (Phaedrus) 160, 583
Fengeris Antonas 415, 595
Flaskampas 416
Försteris Friedrichas Wilhelmas 494, 495, 597
Fortunatovas Filipas 97, 164, 266, 579, 583, 590
Fridrichas Vilhelmas IV 115, 120
Friedemannas 127
Fromas-Gužutis Aleksandras 133, 194, 206, 216, 241, 254, 427, 560–562, 581, 585, 598
Frugo 416
Führeris 187

Gabrys-Paršaitis Juozas 20, 574, 593
Gaidamavičius-Gaidys Jonas 206, 208, 209, 428, 586, 596
Galdikas Adomas 423, 595
Garmus Antanas 512
Gediminas 15, 270
Giedraitis Juozapas Arnulfas 13, 16, 368, 573
Giedraitis Melchioras (Merkelis) 402, 595
Gimžauskas Silvestras 89, 96, 149–151, 186–189, 254, 262, 585
Gineitis Kazys 102, 105, 579
Gira Liudas 37, 50, 214, 258, 292, 332, 333, 344, 419, 478, 495, 512, 527
Gisevius (Gizevijus) Eduardas Karolis Samuelis 111, 120, 580
Glinskis Konstantinas 559, 598
Goethe Johannas Wolfgangas 349, 416, 592
Gosleris 114
Goščinskis-Goščius (Goszczyński) Severinas 197, 586
Grinius Jonas 527
Grinius Kazys 97, 126, 207, 269, 272, 579, 581
Grotas Jakovas 101, 579
Guagninis (Guagnini) Aleksandras 154, 582
Gustaitis Motiejus 88, 91, 93, 258, 419, 426, 528, 595

Haidnas (Haydn) Francas Jozefas 187
Harvey William 596
Heckelis Ernstas 163, 583
Heinė (Heine) Henrichas 289, 591
Herbačiauskas Juozas 214, 406, 595
Herodotas (Herodotos) 160, 583
Hilferdingas (Gilferdingas) Aleksandras 80, 576

Hoene-Wronskis Jozefas Maria 396, 594
Homeras 139, 285, 424
Hugo Victoras 93, 578
Hurd Dennis 168

Yčas Martynas 158, 367, 527, 583
Ivanauskaitė-Lastauskienė Marija žr. Lazdynų Pelėda
Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė Sofija žr. Lazdynų Pelėda
Ivanauskas Nikodemas 478
Ivinskis Laurynas 68, 83, 84, 106, 457, 575–577

Jablonskienė Stefanija 186
Jablonskis Jonas 194, 203, 206, 214, 217, 219, 239, 258, 430, 465, 469, 585
Jakštas Adomas žr. Dambrauskas Aleksandras
Jankus Martynas 106, 121, 129–133, 140–142, 164, 165, 176, 204, 207, 279
Janulaitis Augustinas 18–20, 175, 260, 511, 584, 590
Janulaitytė Julija 511
Jaroševičius Antanas 158, 583
Jaroševičius Juozas 13, 573
Jasiukaitis Konstantinas 214, 260, 587, 590
Jaunius Kazimieras 91, 96, 187, 523, 578, 590, 597
Jogaila 16
Jókai Móras 214, 430, 587
Jovaras (Krikščiūnas Jonas) 587
Jucevičius Liudvikas 42, 584
Jungmanas (Jungmann) Josefas 138, 581
Jurkšaitis Kristupas 119, 129, 580
Juška-Juškevičius Antanas 100, 101, 147, 429
Juška Jonas 101
Juzumas Tadas 86

Kairys Klemensas 84, 577
Kalnietis Vincas 493, 597
Kalvaitis Vilius 127, 128
Kaltūnis žr. Bitaitis Ignas
Kamantauskas Viktoras 70
Kanopnickienė (Konopnicka) Maria 306, 591
Kapsuks žr. Mickevičius-Kapsukas Vincas
Karpinskis (Karpiński) Francišekas 87, 577
Katelė Jonas 86, 87, 194, 577, 585
Kaufmanas Konstantinas 80, 576
Kaupas Antanas 107, 579
Kazlauskas Kazimieras 255, 589
Keblaitis 170
Kelkis Fridrichas 117, 129, 132, 580
Kęstutis 15, 16
Keturakis žr. Vilkutaitis Antanas
Kybelka 130
Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija 55, 292, 435, 503, 595
Kirša Faustas 285, 383, 406, 426, 528
Klementas Antanas 21, 30, 31
Klimas Petras 367
Kochanovskis Janas 90, 578
Kolcovas Aleksejus 190, 585
Kondratavičius (Kondratovičius-Syrokomlė) Vladislavas 78, 154, 190, 192, 197, 565, 575, 585, 598
Korsakas Kostas 332, 397, 466, 482, 512
Koršas Fiodoras 164, 583
Kosciuška (Kościuszko) Tadas 185, 585

Kotzebue Augustas 440, 596
Kragas (Gerulis) Petras 280, 397, 466, 482, 495, 512, 591
Krasauskienė Valerija 222
Krasickis Ignacas 68, 575
Krasińskis Zygmuntas 393, 594
Kraševskis (Kraszewskis) Józefas Ignacas 17, 139, 154, 171, 172, 464, 565, 573, 577, 580, 582, 596
Krečinskis Jonas 92, 578
Kriaučiūnas Jonas 97, 206, 207, 579, 586
Kriaučiūnas Petras 88, 90–94, 96, 146, 165, 179, 184, 187, 192, 220, 221, 429, 577, 585, 587
Kriaušaitis žr. Jablonskis Jonas
Krigeris 85
Krylovas Ivanas 68, 90, 575
Kriščiukaitis-Aišbė Antanas 97, 148, `94, 205, 214, 428–430, 433, 476, 578, 585, 587
Kromeris Martinas 154, 582
Kudirka Vincas 29, 98–100, 106, 149, 194, 202, 205–211, 213, 214, 216–252, 255, 263, 283, 286, 428–430, 452, 458, 561, 574, 579, 588, 589
Kurnauskytė Ona 328
Kuršaitis Fridrichas 91, 117–119, 128, 129, 132, 147, 155, 164, 578, 580
Kusakovas 246
Kušeliauskas Serafimas Laurynas 88, 205, 577, 586
Kuzmickis Zigmas 292, 332, 527

Lafontenas (La Fontaine) Žanas de 68, 575
Lamanskis Vladimiras 266, 590
Landsbergis-Žemkalnis Gabrielius 213, 559, 560, 563, 564, 587, 598, 598
Lange 177
Lapinas Jurgis 207, 587
Lappo Ivanas 266, 590
Lastauskas Vaclovas 480
Lazdynų Pelėda 213, 428, 464, 466, 467, 478-493, 587, 591, 597
Lelevelis Joachimas 13, 573
Lelis Felicijonas 590
Leonas Petras 97, 205, 221, 367, 579, 586
Leonas XIII 247, 588
Lermotovas Michailas 93, 190, 280, 286, 416, 578, 585
Leskienas Augustas 156, 582
Lideikis Juozapas 151, 582
Lindė-Dobilas Julijonas 66, 258, 523, 575, 597
Liubavskis Matvejus 266, 590
Lomonosovas Michailas 93, 578
Lortzingas 416
Lozoraitis-Joniškis Motiejus 97, 206, 430, 579, 586

Maceina Antanas 451
Mackevičius Jonas 424, 595
Mačys Vladas 214, 430, 584
Mačys-Kėkštas Jonas 106, 107, 142, 152, 176, 202, 206, 214, 278–284, 287–291, 579, 586, 587, 591
Mačiulis Aleksandras 328
Maironis-Mačiulis Jonas 15, 29, 59, 60, 96, 146, 194, 198, 201, 206, 215, 236, 254, 258, 277, 282, 284, 289, 306, 309, 328–342, 344–355, 358, 359, 361–363, 365–367, 369–372, 374–382, 384, 385, 388, 391, 399, 402,

405, 416, 418, 419, 426, 523, 528, 592, 593
Malinauskaitė-Šliūpienė Liudvika 164, 194, 197
Malinauskas Donatas 157, 186, 583
Marksas (Marx) Karlas 396, 587
Mašiotas-Ašakaitis Pranas 97, 194, 205, 214, 430, 578, 585
Matulaitis Petras 284, 591
Matulaitis Stasys 206, 207, 214, 260, 355, 586, 587, 589, 593
Matulionis Povilas 87, 577
Mauderodė Otto von 126, 252, 581
Maupassant Guy de 177
Mazzini Giuseppi 138, 581
Merkelis Aleksandras 255, 257, 527, 589
Meškauskas Pranas 332
Mickevičius Adomas 13, 18, 31, 42, 54, 78, 79, 95, 103, 154, 190–192, 197, 223, 324, 328, 393, 573, 578, 584
Mickevičius-Krėvė Vincas 344, 477, 527, 550, 565
Mickevičius-Kapsukas Vincas 214, 511, 512
Miklius (Miknius) Domininkas 205, 586
Mikkola Joseppis Julius 221, 588
Mikolainis Petras 106, 114, 236, 579
Mykolaitis-Putinas Vincas 332, 527, 571, 572, 575, 584
Mikšas Jurgis 126–131, 134, 140–142, 151, 164
Mikuckis Stanislovas 80, 576
Mileris Vsevolodas 164, 583
Myliauskis (Miliauskas)-Miglovara Juozapas 94, 100, 146, 147, 174, 178–183, 195, 197, 198, 578, 585
Miliutinas Nikolajus 80, 576
Milukas Antanas 106, 107, 114, 255, 258
Mindaugas 15, 16, 158
Minskis 416
Mocartas (Mozart) Volfgangas Amadėjus 187
Mockevičius Simonas 170
Mostas Johannas 168, 584
Mühleris 110
Muravjovas Michailas 80, 576

Nabažas Jonas 593
Nagornovskis (Nagornoskis) Vincas 565, 599
Narbutas Teodoras 17, 523, 573, 597
Naujokaitis Pranas 527
Nekrasovas Nikolajus 585
Neteckis Stanislovas 263
Nezabitauskis-Zabitis Kiprijonas Juozapas 17, 18, 19, 79, 573
Nezabitauskas (Nezabitauskis)-Zabitis Kajetonas Rokas 42
Nikitinas 190
Norkus (Narkevičius) Simonas 198, 505, 598
Noveskis žr. Mikolainis Petras

O'Connell Danielis 138, 582
Obelaitis žr. Jablonkis Jonas
Odakras, Odoakras (Odoacer) 16, 573
Odyniec (Odynecas) Antonis Edvardas 78, 575
Oginskiai 84
Oginskis Ireniejus 84, 576
Oginskis Mykolas 576
Olševskis (Olšauskas) Antanas 107, 579, 593
Olšauskas Konstantinas 525, 598
Onacevičius Ignas 13, 573

Ostermeyeris (Ostermejeris) Zigfridas 116
Ostermeyeris (Ostermejeris) Gotfridas 116

Pabrėža (Ambraziejus) Jurgis 42, 43, 574
Pakaliniškis-Dėdė Atanazas Kazimieras 253–255, 258, 428, 429, 450–452, 454, 456, 589
Palacký František 138, 581
Palukaitis Vincas 230, 588
Parnell (Parnelis) Čarlsas Stiuartas 138, 582
Pečkauskaitė Marija 214, 258, 264, 277, 428, 429, 463, 466, 467, 492–496, 499–503, 505–509, 587, 591, 597, 598
Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 213, 222, 264, 428–430, 456–459, 461–466, 470, 559, 567, 577, 587, 596
Petkevičius Jonas Leonas 457, 577
Petras I 584
Petrauskas Antanas 592
Pietaris Vincas 29, 67, 94, 97, 214, 254, 258, 428, 429, 433–442, 444–450, 476, 574, 587
Pijus IX 170
Platonas 505, 589, 597
Plehve (Pleve) Viačeslavas von 118, 267
Plevinskis 90
Polis Vincentas 78, 330, 575, 592
Poška Dionizas 14–17, 21, 30–32, 43, 50, 51, 62, 158, 573, 574
Potebnia Aleksandras 101, 579
Povilaitis Jonas 263
Povilonis 97
Praniauskytė (Praniauskaitė) Karolina 84, 577
Prapuolenis Kazimieras 79, 80, 82, 576
Probočių Anūkas žr. Bruožis Ansas
Prochaska Antonis 440, 596
Pučiliauskas Pranas 263
Puida Kazys 114, 580
Pundzevičius-Petliukas Petras 560, 568, 569, 598
Puškinas Aleksandras 93, 191, 280, 292, 303, 306, 416, 578, 585

Radzevičiūtė (Rodzewiczówna) Marija 223, 588
Radzikauskas E. žr. Gira Liudas
Radžvilas J. žr. Korsakas Kostas
Ragulskienė Eugenija 593
Raila Stanislovas-Stajė Šunbajoris 194, 196, 427, 585
Rėza Liudvikas 116, 119
Rygiškių Jonas žr. Jablonskis Jonas
Rimša Juozas 263
Rimša Petras 86, 590
Ringaudas 15
Römeris Mykolas 105, 109, 112, 113, 166, 167, 203, 204, 259, 270, 580, 586
Rožėnas Ansgaras 48, 574
Rucevičius Antanas 260, 265, 590
Rupeika Juozapas 67, 575
Ruseckas Petras 262

Sabaliauskas Adolfas-Žalia Rūta 254, 258, 589
Sakalauskas 263
Sakalauskas-Vanagėlis Ksaveras 176, 192–195, 197, 206, 254, 585
Samulionis Pranas 398
Santvaras Stasys 332
Sauerveinas Jurgis 120–125, 133, 140, 194, 197
Savickas Pranciškus 30, 37–39

Savickis Jurgis 426
Scepuraitė Julijona 464
Sybertas (Siebert) Julius 124
Sidaravičius (Sederevičius) Martynas 88, 89, 252, 262, 577, 586
Sienkevičius (Sienkiewiczius) Henrykas 393, 428, 441, 594
Skirmuntatė Konstancija 186
Skrodzkis Kazimieras 86, 577
Slančiauskas Matas 194, 195, 585
Slovackis Julius 18, 223, 573
Smetona Antanas 252, 589
Sokolas-Šahinas Francišekas 14, 573
Solovjovas Vladimiras 393, 396, 594
Spenceris Herbertas 163, 583
Spudulis Jonas 164, 583
Sruoga Balys 96, 397, 406, 426, 559
Stabrauskas Kazys 186
Stanevičius Emerikas 49, 574
Stanevičius Simonas 14, 15, 21, 42, 53, 573, 574
Staugaitis Jonas 221, 587
Stiklius Kostas 214, 260, 587, 590
Strazdas Antanas 12, 30, 33–36, 42, 44, 51, 78, 87, 147, 158, 181, 323, 389, 574, 577
Strazdelis žr. Strazdas Antanas
Streznievskis (Sreznevskis) Izmailas 101, 579
Strykowskis (Stryjkowskis, Strykowski) Motiejus 154, 582
Sviatopolkas-Mirskis Piotras 266
Swiętochowskis (Świętochowski) Aleksandras 209

Šachmatovas Aleksiejus 266, 590
Šadagys Endrikis 132, 581
Šafarikas Pavelas Jozefas 138, 582
Šakenis Konstantinas 96, 101, 109, 110, 112, 118, 125, 139, 140, 580
Šalkauskis Stasys 395, 396, 594
Šatrijos Ragana žr. Pečkauskaitė Marija
Šaulys Jurgis 207, 214, 258, 260, 586, 590
Šeinius Ignas 426, 492
Šeižys-Dagilėlis Mykolas 258, 388–392, 594
Šekspyras (Shakespeare) Viljamas 573
Šernius Martynas 124, 125, 129, 133, 139, 140, 164, 580
Šikšnys-Šiaulėniškis Marcelinas 29, 214, 560, 564–568, 574, 587, 598
Šileris (Schiller) Fridrichas 79, 190, 223, 416, 576, 585
Širvydas Juozas Otonas 87, 577
Šleicheris (Schleicheris) Augustas 91, 97, 523, 578, 597
Šliūpas Jonas 93, 95, 97, 100, 102–106, 114, 124, 130, 131, 133, 138, 141, 142, 147–152, 163–169, 174, 175, 179, 185, 189, 202, 255, 259, 367, 449, 578, 584
Šliūpavičius Aloyzas 163
Šmulkštys-Paparonis Antanas 292, 482
Šnapštys-Margalis Juozapas 258, 382–389, 426
Štuopis Jurgis 71

Tacitas (Tacitus Publius Cornelius) 160, 583
Tallat-Kelpša Juozas 375, 594
Tamošaitis Izidorius 332, 527
Tatarė-Totoraitis Antanas 68, 83, 87, 89, 427, 429, 575
Tindalis (Tyndall) Džonas 163, 583

Tysliava Juozas 426
Tiškevičius 457
Tyzenhauzas Reinoldas 187
Traušys Jurgis 119
Tumas Juozas žr. Vaižgantas
Tumėnas Domininkas 255, 589
Tvarauskas Mykolas 102, 103

Ujejskis Kornelis 393, 594
Ulinskis 90
Urbonavičius Pranas 253, 589
Urbonavičius Valentinas 264, 590
Urėdaitis Kristupas 132, 581
Užupis-Šerenga Jonas 194, 199, 585

Vaičaitis J. 292
Vaičaitis Pranas 147, 282, 283, 290–304, 306, 309, 385, 403, 572
Vaičiūnas Petras 565
Vaičkus Juozas 559, 598
Vaidilutė (Pleirytė Ona) 332
Vaižgantas 48, 57–59, 64, 68, 80, 84, 86, 88, 95, 100, 101, 106, 121, 131, 139, 161–164, 167, 169, 170, 175, 176, 178–184, 186, 187, 190, 191, 193, 200, 204, 205, 252, 254, 255, 258, 267, 280, 332, 333, 255, 358, 377, 383, 389, 397, 418, 426, 428, 430, 451, 459, 475, 482, 495, 520–529, 531–543, 545, 546, 548–550, 552, 554–557, 560, 568, 572, 584, 589, 597
Valois Enrikas de (Valua Henrikas) 367, 593
Valančius Motiejus 12, 21, 42, 67, 68, 70–72, 78, 83–85, 100, 106, 258, 261, 262, 427, 577, 589
Valiūnas Silvestras 14–16, 21, 42, 44
Valujevas Piotras 80
Vargomatis žr. Gimžauskas Silvestras
Varnas Adomas 214
Wasilewski Leonas 80, 576
Weckenstedtas Edmundas 168, 584
Weyeris (Vejeris) Ernstas 205, 586
Vydūnas 24, 132, 249, 277, 426, 569, 581
Vienažindys (Vienožinskis) Antanas 12, 22, 42, 62, 64–66, 216, 241, 298, 299, 384, 388–390, 572
Vienuolis Antanas 200, 492, 535
Vileišis Jonas 214
Vileišis Petras 95, 141, 151, 164, 266, 578, 582
Vileišis Vincas 129, 581
Vilhelmas I 120
Vilkutaitis Juozas-Keturakis 214, 569, 562
Višinskis Povilas 207, 214, 216, 222, 260, 264, 457, 465, 466, 470, 493, 567, 586, 597
Vištelis-Vištaliauskas (Višteliauskas) Andrius 114, 125, 126, 139–141, 164, 169–172, 174–176, 195–197, 580, 584
Vytartas Antanas 205, 329, 586
Vytautas 16, 375, 402
Vitkauskas Aleksandras 559, 598
Vittė Sergėjus 266, 267
Vizbaras Jonas 255, 589
Vogtas Karlas 163, 583
Volteris Eduardas 290, 580
Vonsiackis Andrejus 222, 246, 265, 296, 587, 590
Voska Kristupas 125, 129, 130, 207
Vroblevskienė (Wróblewska Tekla) 223, 588
Vrobliauskas (Wróblewski Adam) 186

Zaborskaitė Vanda 571
Zagurskis-Ažukalnis Valerijonas 30, 36, 37, 47, 53
Zakrzevskis 114
Zavadskis Adomas 84, 577
Zavadskis Juozapas 577
Zigmantas Augustas 367
Zoryna Grot 197
Zubovas Vladimiras 84, 165, 576
Zubovas Platonas 576
Zubrickis (Zubrickas) Justinas 254, 589
Žalvarnis (Tilvytis Jurgis) 426, 595
Žemaitė (Žymantienė Julija) 67, 213, 214, 260, 264, 428–430, 432, 433, 456, 457, 459, 464–478, 489, 490, 492, 493, 560, 567, 568, 587, 588, 591, 596
Žibuntas (Strimaitis Justinas) 426, 595
Žičkus-Linkis Tomas (Žičkis, Žičkauskas) 146, 183–185, 197, 582, 585
Žilius-Jonila Jonas 102, 105, 107, 306, 307, 309–312, 315, 317, 319, 321–323, 325–327, 419, 579, 592
Žymantas Laurynas 465
Žiugžda Juozas 466
Žukauskas 170

Turinys

Autoriaus žodis 5

I. XIX AMŽIAUS PRIEŠAUŠRINIO LAIKOTARPIO PALIKIMAS 9

1. Patriotinė grupė 13
2. Visuomeninė grupė 30
3. Liaudiška gamtinė grupė. 41
4. Individinė grupė.. 61
5. Didaktinių prozos raštų grupė.. 67

II. KULTŪRINIAI PRIEŠAUŠRINĖS GADYNĖS UŽDAVINIAI.. 75

1. Priešaušrinės gadynės kultūrinė būtis Lietuvoje. 78
2. Liaudies švietimas ir sąmoninimas 83
3. Naujos šviesuomenės kartos ugdymas. 89
4. Prūsų Lietuva 108

III. DRAUDŽIAMOSIOS GADYNĖS LAIKRAŠČIŲ LAIKOTARPIS 135

1. Aušra. 137
Genezis ir duomenys. 137

Programa. 143
Aušrininkai 153
Jonas Basanavičius 153
Jonas Šliūpas.. 163
Andrius Vištaliauskas-Lietuvis. 169
Juozas Andziulaitis-Kalnėnas 176
Juozas Miliauskas-Miglovara 178
Tomas Žičkis-Linkis.. 183
Mečislovas Dovoina-Silvestravičius 185
Silvestras Gimžauskas.. 186
Stanislovas Dagilis 190
Petras Arminas.. 192
Ksaveras Sakalauskas 192
„Aušros“ poezijos pobūdis 195
2. Garsas ir šviesa 203
3. Varpas 206
„Varpo“ visuomeninė kryptis 208
„Varpo“ literatūrinė kryptis 212
Vincas Kudirka 217
Raštai 223
Politinės satyros 224
Apysakų bandymai 232
Lyrika. 233
Vertimai 236
Kritika 237
„Tėvynės Varpai“ 241
4. „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“
ir „Tėvynės sargas“ 252
„Tėvynės Sargas 254
5. Socialistinė spauda. 259

6. Spaudos grąžinimas .. 260
7. 1905 metų revoliucija .. 268

IV. POAUŠRIO LAIKOTARPIO LITERATŪRA .. 275

1. Poetai .. 278
Jonas Mačys-Kėkštas .. 278
Pranas Vaičaitis .. 290
Jonas Žilius-Jonila .. 306
Maironis .. 328
Juozas Šnapštys-Margalis .. 382
Mykolas Šeižys-Dagilėlis .. 388
Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas .. 392
2. Apysakininkai .. 427
Antanas Kriščiukaitis-Aišbė .. 429
Vincas Pietaris .. 433
Kaz. Pakalniškis-Dėdė Atanazas .. 450
Gabr. Petkevičaitė-Bitė .. 456
Žemaitė .. 464
Lazdynų Pelėda .. 478
Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana .. 492
Jonas Biliūnas .. 509
Juozas Tumas-Vaižgantas .. 520
3. Dramaturgai .. 557
Pirmieji lietuviški vaidinimai .. 557
Ankstyvesniosios dramaturgijos apžvalga .. 560

Paaiškinimai .. 571
Asmenvardžių rodyklė .. 599

Išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
Tel. +370 5 2125332, faksas +370 5 2616254
El. paštas: knyga@llti.lt
Svetainė internete: www.llti.lt
Spausdino UAB „Sapnų sala“
Moniuškos g. 21, LT-08121 Vilnius
Svetainė internete: www.sapnusala.lt